INSTITUTUL DE ISTORIE NAŢIONALĂ DIN CLUJ

I. LUPAŞ
DIRECTORUL INSTITUTULUI DE ISTORIE NAŢIONALĂ

STUDII ISTORICE

VOLUMUL V

SIBIU—CLUJ
TIPOGRAFIA „CARTEA ROMÂNEASCĂ"
1945 — 1946

INSTITUTUL DE ISTORIE NAŢIONALĂ DIN CLUJ

I. LUPAŞ
DIRECTORUL INSTITUTULUI DE ISTORIE NAŢIONALĂ

STUDII ISTORICE

VOLUMUL V

SIBIU—CLUJ
TIPOGRAFIA „CARTEA ROMÂNEASCĂ"
1945 — 1946

GENEZA POPORULUI ȘI A STATULUI ROMÂN

I.

Așezarea geografică a oricărui popor prezintă interes deosebit pentru cunoașterea și înțelegerea vieții lui istorice, pentru o cunoaștere care nu s'ar mulțumi să înregistreze simpla succesiune cronologică a întâmplărilor, ci ar căuta să pătrundă rostul lor mai adânc, dincolo de învălișul aparențelor exterioare, spre a se lămuri asupra desfășurării procesului de forțe tainice, din ale căror permanențe și influențe reciproce se toarce firul evoluțiunii constituționale-politice.

Pământul fiind elementul static, iar poporul elementul dinamic în viața unui organism politic, din sinteza perpetuelor acțiuni și reacțiuni ale forțelor telurice și etnice crește și se ramifică istoria, pe care savantul preot-profesor Herder dela sfârșitul veacului al XVIII-lea o definise cu bun temeiu ca „geografie în mișcare".

Teritoriul geografic, în care s'a născut poporul și s'a închegat Statul român de azi, înfățișează o pregnantă unitate în cadrilaterul împrejmuit de ape și străjuit de ocrotitoarea „corona montium". Inlăuntrul acestui *pătrat al apelor* se înalță arcul carpatic în forma unui *triunghiu al munților,* menit să garanteze acestui popor putința de a supraviețui, la adăpostul codrilor milenari, deslănțuirea nenumăratelor furtuni câte s'au abătut asupra lui chiar din epoca prenatală până în pragul clipei de față. Sunt puține cazuri de contopire, atât de intimă și de totală, a omului cu pământul care-l ocrotește, cum este contopit Ro-

mânul băştinaş — acest „homo Carpaticus" — cu pământul dacic.

In acest cadru geografic *podişul transilvan* împlineşte un rol deosebit de important putând fi considerat, după expresiunea sugestivă a geografului german Theobald Fischer, ca însăş *inima teritoriului etnic românesc* (das Herz des rumänischen Wohnraumes), deci ca un organ cu rost central şi nicidecum ca unul periferic. Deaceea, câtă vreme pământul transilvan lipsea din organismul politic al Statului român, acesta nu putea să aibă decât o înfăţişare cu totul nefirească: două braţe întinse într'o duioasă şi prea îndelungată aşteptare. Era o ţară cu centrul în afară de graniţele impuse de forţa unor împrejurări politice efemere, o ţară cu echilibrul nestabil. Numai în temeiul dreptului de autodeterminare etnică — prin alipirea Transilvaniei la Regatul României, şi-a putut dobândi teritoriul acesta echilibrul de stat, necesar spre a deveni o ţară definită chiar din partea unor publicişti streini, cari au avut prilej să o cunoască, drept „icoana celei mai rotunzite închegări armonice"[1]).

II.

Cu privire la geneza poporului român, din cercetarile de până acum se desprinde adevărul, că cel mai vechiu şi mai important substrat etnic, în procesul de formaţiune a acestui popor, l-a dat ramura getodacică din seminţia Tracilor, lăudaţi de Herodot ca unul dintre cele mai puternice neamuri ale antichităţii. Aceşti protopărinţi getodaci[2]) înrădăcinaţi în teritoriul carpatic-dunărean, cel puţin dela începutul epocei de bronz, afirmându-se printr'o excepţională tenacitate, au fost în stare să supravieţuiască numeroasele invaziuni, ce s'au deslănţuit adeseori cu tendinţe de cutropire asupra pământului lor. Cea mai încununată de izbândă dintre ele a fost cucerirea, colonizarea

[1]) Höpker, *Rumänien diesseits und jenseits der Karpaten*. München, 1936, p. 9: „ein Bild gerundetetster harmonischer Gechlossenheit".

[2]) Herodot IV. 75—76: *„cei mai brăbaţi şi cei mai drepţi dintre Traci"*.

şi stăpânirea romană a Daciei, mijlocind contactul secular între elementul etnic autohton şi între cel dominant, contact prielnic pentru procesul firesc al unei simbioze dacoromane, din care a putut să răsară un nou vlăstar: poporul român.

Profesorul dela Universitatea din Geneva, Eugen Pittard, exprimase într'o lucrare a sa opiniunea, că icoana poporului român de astăzi ar fi însăşi icoana poporului dacic din vechime, deoarece legiunile romane nu au putut lăsa poporului cucerit decât limba latină şi oarecari urme de administraţiune romană, fără să le fi dat prea mult din sângele lor, care în timpul cuceririi lui Traian nu mai era nici el curat latin[3]).

Asupra băştinaşilor dacoromani s'au revărsat mai târziu, în cursul epocei migraţiunilor, şi alte năvăliri streine, dintre cari cea mai bogată în consecinţe a fost a Slavilor, de o mai lungă dăinuire decât toate celelalte (greceşti, germanice sau turanice). Specialişti în filologie au descoperit în limbile slave cuvinte de veche obârşie latină, cari nu s'au putut strecura în graiul lor decât în primele veacuri ale convieţuirii Slavilor cu elemente etnice romanizate, aflătoare în arcul carpatic-dunărean, dela graniţa de vest a Panoniei până la graniţa răsăriteană a Daciei. Iată deci, în această descoperire a filologilor, o nouă dovadă pentru stăruinţa Românilor în Dacia.

Dacă ei nu ar fi vieţuit aci, dela cine ar fi putut să împrumute, în acel timp, cuvinte de veche obârşie latină Slavii

---

[3]) E. Pittard, *Les races et l'histoire*. Paris, 1924, p. 349. Cf. şi Ioan C. Andrieşescu, *Contribuţie la Dacia înainte de Romani*. Iaşi, 1912, p. VIII: „Cultura Daciei înainte de Romani înfăţişează nu trecerea bruscă dela o stare de sălbătăcie la alta de lumină puternică şi limpede, ci mai sigur desvoltarea liniştită şi continuă, după împrejurări şi locuri, *pe un adânc fond de cultură populară*, mai puternic decât ele, — *o succedare de epoci cu un caracter de tenacitate excepţională*. Ce poate fi mai descoperitor de orizonturi noui decât că, în timp ce pentru vremea romana, cultura dela Dunărea de jos se concentrează în colţul sudvestiv al Daciei, înainte cu mult de această vreme, o cultură de o însemnătate neobişnuita se desfaşură în regiunile ei estice, Moldova-mare până la Nipru, identică cu cultura regiunilor transilvane, până către Dunarea de mijloc şi sud-dunărene până la Marea Egee?"

cari se strecuraseră pe îndelete în cuprinsul acestui teritoriu? Inrâurirea a trebuit deci să fie, în chip firesc, reciprocă resimţindu-se şi unii şi alţii de pe urma unei convieţuiri multiseculare. Filologul suedez Gunnar Gunnarson tipărind la Uppsala un studiu relativ la „Cuvântul slav pentru biserică" încearcă a dovedi că termenul *crkva* nu poate fi derivat nici din grecescul *ecclesia,* întrebuinţat încă dela sfârşitul veacului al III-lea şi pentru obştea creştină şi pentru clădirea bisericească, nici dela *kiriakon* (casa Domnului), cuvânt ieşit repede din uz, nici direct dela *basilica,* intrată în terminologia creştină abia în veacul al IV-lea, ci cu mai multă probabilitate dela românescul *biserica,* din care ar fi rezultat forma mai veche *serăkă,* prescurtată apoi în *crkva*[4]). Acest rezultat obţinut de savantul suedez prezintă importanţă deosebită arătând că Românii, înainte de a fi ajuns în contact cu vre-un popor de origine slavă, aveau încetăţenit în graiul lor cuvântul *biserică,* putând să-l împrumute dela ei mai târziu Slavii.

Din contactul efemer cu diferite neamuri de năvălire au izbutit Dacoromanii să tragă folos, absorbind un număr oarecare dintre fiii acestor neamuri, fără ca prin aceasta să li se fi alterat esenţial structura lor etnică. Nu au slăbit prin acest amestec, ci s'au întărit devenind mai destoinici la împotrivire şi mai răbdători la necazuri, cum trebuiau să fie cei pândiţi necontenit de felurite primejdii. De obiceiu neamurile trainice au rezultat dintr'un amestec de sânge cu alte popoare. Precum legăturile matrimoniale dintre rudenii apropiate dau naştere unor generaţiuni pipernicite, tot aşa rămân condamnate pieirii popoarele, care nu sunt în stare să asimileze fragmentele etnice străine, înfiltrate în teritoriul lor etnic.

Este deplin lămurit că, oricât de adâncă şi dăinuitoare a fost înrâurirea slavă în procesul de formaţiune a poporului român, nu a reuşit să-i clatine din temelii trăsăturile dacoromane, rămase hotărâtoare în urzeala lui sufletească, ci au con-

---

[4]) Gunnar Gunnarson, *Das slawische Wort für Kirche.* Upsala, 1937, p. 52 57. Cf. şi Th. Capidan, *Basilica,* Bucureşti, 1938, p. 12.

tribuit numai la sporirea moştenirii durabile păstrate dela substratul etnic de bază şi dela cel roman, altoit în această tulpină dacică. La idealismul transcendental, moştenit dela Daci, la practicismul sănătos, la spiritul de ordine şi de claritate dobândit dela Romani, s'a asociat misticismul de provenienţă slavă.

Un specialist în istoria popoarelor slave ca profesorul Hans Koch dela Universitatea din Viena, cercetând consecinţele simbiozei slavo-române dela începutul evului mediu, a putut ajunge la concluziunea că elementele slave, strecurate în arcul carpatic, au găsit Traci şi Daci autohtoni ducând aci împreună cu rămăşiţe de ale Goţilor de mai târziu şi de ale coloniştilor romani din veacul al doilea, un traiu de păstori.

Din această simbioză nu a rezultat însă câştig de cauză pentru Slavii, cari au lăsat poporului băştinaş în formaţiune o bună parte din tezaurul lexical precum și urme din organizaţiunea lor militară, aşa numitele voevodate, — autohtonii înşişi au rămas, după oarecari dibuiri, cu firea lor romană, devenind *strămoşii Românilor din zilele noastre*"[5]).

Aceasta este, în lumina cercetărilor recente, geneza poporului român care, la sfârşitul procesului de închegare etnică, prezenta sinteza feluritelor influenţe şi însuşiri de rasă, întemeiate pe elementele constitutive determinante (dacic, roman şi slav), sporite apoi şi prin câteva elemente accesorii ca cele re-

---

[5]) Cf. *Propyläen Weltgeschihchte*, Berlin, vol. II, p. 505: „Die slawischen Siedlergruppen an dem Adriatischen und Jonischen Meer, ja selbst der Schwarzmeerküste, gingen fast ganz verloren. Eine zweite Schmälerung bildete sich im Karpatenbogen; hier hatten sich die jungen Siedler mit eingeborenen Thrakern und Dakern, mit Resten nachgewanderter Goten sowie mit römischen Kolonisten auseinanderzusetzen, die teils seit dem zweiten Jahrhundert im Lande gewesen waren, teils unter bulgarisch-slavischem Druck jenseits der Donau nach Norden gepresst wurden und dort auf Almen und Häugen ein unstetes, aber eben dadurch auch unangreifbares Hirtenleben führten (Vlachen). Die Kraftprobe fiel nicht zugunsten der Slawen aus; sie liessen dem neu sich herausbildenden Volke zwar ein Grossteil ihrer Sprache und ein Stück ihrer militärischen Organisation, die später sogenannten Woiwodschaften- das Volk selbst aber formte sich in der Folge, nach mancherlei Schwankungen, romanisch; es wurde zum *Ahnherrn der heutigen Rumänen*".

zultate din superficiale înrâuriri efemere ale fragmentelor etnice, poposite vremelnic sau colonizate statornic în unele regiuni ale pământului românesc.

III.

Acest popor viguros, rămas orfan de conducători în cursul epocii migraţiunilor, a fost avizat numai la forţele proprii fiind în vâltoarea acestei epoci singurul element etnic statornic şi nesdruncinat în tot cuprinsul Daciei Traiane. Instinctul de conservare l-a ajutat să-şi poarte cu vrednicie lupta vieţii folosindu-se de tot ce-i putea oferi mediul geopolitic al arcului carpatic-dunărean, ca unui neam pe care un cercetător străin îl socoteşte drept cea mai tenace rasă de pe faţa pământului[6]).

Carpaţii l-au adăpostit şi l-au salvat de primejdia dispariţiunii, fără să fi format vreodată graniţă împetrită între fii săi de o lature şi de cealaltă. Dimpotrivă, ei au îndeplinit rolul, care pe drept a putut fi asemănat cu acela de „leagăn al poporului român"[7]). Dunărea l-a apărat şi ea uneori fără să fi constituit obstacol impenetrabil în calea comunicaţiunii locuitorilor de pe malurile ei. Pentru ocrotirea vieţii patriarhale româneşti au răsărit ca din pământ, lent şi aproape imperceptibil, mărunte organizaţiuni primitive — chenezate şi voevodate — la nordul şi la sudul Carpaţilor, ca şi în regiunile din nordul şi din sudul Dunării[8]). Când apar în lumina istoriei unele din aceste organizaţiuni voevodale, sunt înfăţişate de isvoarele timpului ca având conducători conştienţi de datoria elementară de a-şi apăra pă-

---

[6]) Albert Wirth, *Der Balkan. Seine Länder und Völker in Geschichte. Kultur, Politik, Volkswirtschaf und welverkeur.* Stuttgart-Berlin-Leipzig, 1916, p. 226: Die Rumänen sind *die zäheste Rasse der Erde*".

[7]) G. Vâlsan, *Die Karpaten- die Wiege des rumänischen Volkes,* Bukarest, 1941.

[8]) I. Bogdan, *Originea voevodatului la Români.* Bucureşti, 1902 şi I. Lupaş, *Voevodatul Transilvaniei în sec. XII—XIII.* Bucureşti, 1936; N. Iorga, *Les premiéres cristallisation d'Etat Roumains,* în: „Bulletin de la Section historique de l'Acad. Roum. Bucureşti, 1920 şi N. Bănescu, *Cele mai vechi*

mântul faţă de orice tentativă de cucerire streină. Astfel, ivindu-se la sfârşitul veacului al IX-lea solia unei încercări de agresiune la graniţa apuseană a pământului românesc, spre a cere să-i fie cedată o parte din acest pământ, cârmuitorul local Menumorut — purtând în cronica medievală numele unui „dux Bihoriensis" — nu a întârziat să-i răspundă prompt: spuneţi stăpânului, care v'a trimis, că-i vom da cele de trebuinţă ca unui oaspe, dar pământul nicidecum nu-l cedăm câtă vreme suntem în viaţă — *terram autem nullatenus concedimus nobis viventibus*[9]).

Fără Carpaţi şi fără Dunăre anevoie s'ar putea înţelege şi explica evoluţiunea istorică a poporului român, care plămădit din sinteza daco-romană-slavă în leagănul său de munţi, îndrumat de un sănătos şi puternic instinct de conservare, de expansiune şi de progres, s'a întins treptat cu organizaţiunile sale voevodale dealungul afluenţilor Dunării până la Mare. Toate râurile mai însemnate, cari isvorăsc din Carpaţii sudestici aleargă direct sau indirect spre Dunăre, spre acest „rege al fluviilor", înfiripând astfel între Munte şi Mare o trainică legătură, proprie să contribue esenţial la perpetuarea organizaţiunilor voevodale româneşti şi la procesul lor de integrare succesivă în formaţiuni statale de întindere şi de durată considerabilă.

Când se înseninează orizontul deasupra Daciei de odinioră, contenind potopul migraţiunilor, organizaţiunile voevodale încep a ieşi la iveală ca temelii nesdruncinate pentru înjghebarea unor alcătuiri de state române viabile, cum vor izbuti să se afirme în cursul evului mediu *cele trei voevodate: cel transilvan, cel muntean şi cel moldovan.*

In teritorul ce i-a fost destinat de providenţă, poporul român s'a afirmat prin stăruinţă neîntreruptă şi prin luptă fără

ştiri asupra Românilor dela Dunărea de Jos, în *Anuarul Inst. de Ist. Naţ.* Cluj. Vol. I.

[9]) Anonymus Belae Regis Notarius, cap. XX: „Dicite Arpadio... domino vestro, debitores sumus ei... in omnibus, quae necessaria sunt, quia hospes homo est et in multis indiget. *Terram autem*, quam petivit a nostra gratia, *nullatenus concedimus nobis viventibus*".

preget, înfruntând vrăjmăşiile veacurilor şi izbutind să-şi salveze propriile organizaţiuni statale.

IV.

Intre aceste organizaţiuni statale româneşti, în ordine cronologică — potrivit cu indicaţiunile precise ale tuturor izvoarelor istorice cunoscute până în timpul de faţă — apare ca cea mai veche: *organizaţiunea voevodală transilvană*, a cărei existenţă anterioară invaziei maghiare este dovedită prin izvoare narative, confirmate dela anul *1103 înainte şi prin texte documentare*, câtă vreme pentru organizaţiunea similară din sudul Carpaţilor, pentru voevodatul Munteniei, nu s'au păstrat dovezi documentare decât dela jumătatea veacului al XIII-lea înainte, iar pentru cea din răsăritul Carpaţilor, pentru voevodatul Moldovei numai din veacul al XIV-lea. De aci rezultă că însaş rădacina organizaţiunii voevodale româneşti trebue căutată în arcul carpatic transilvan, de unde ea a putut fi transplantată succesiv în regiunea sudică şi estică a munţilor ocrotitori. Caracterul românesc al Voevodatului transilvan, ca organizaţiune politică, apare lămurit în identitatea atribuţiunilor administrative, militare şi judecătoreşti, pe care le exercita cârmuitorul Transilvaniei medievale având asupra teritoriului său deplină autoritate şi putere de stăpânire precum avea şi domnitorul Munteniei sau al Moldovei, cu deosebirea însă de a nu se fi întitulat, ca unul din aceştia, autocrat sau „singur stăpânitor". Dependenţa lui faţă de regele Ungariei devenise mai accentuată decât aceea a domnitorilor din sudul şi a celor din răsăritul Carpaţilor, siliţi şi ei de împrejurări să admită uneori acte de oportunitate politică recunoscându-i o efemeră suzeranitate nominală. Altfel, documentele istorice fac mărturie deplină că între atribuţiunile acestora şi între ale voevodului transilvan nu exista o deosebire de esenţă, ci numai una de grad.

Procesul contopirii măruntelor voevodate din sudul Carpaţilor a putut progresa în jumătatea a doua a veacului al XIII-lea în aşa măsură, încât Litovoi să se simtă îndemnat a face, îm-

preună cu fratele său Bărbat-Voevod, cea dintâi încercare de a se emancipa de sub tutela Regatului ungar. Slăbirea treptată a acestui Regat, după invaziunea Tătarilor, a oferit şi voevodului transilvan Ladislau Borş (1291—1315) prilej să-şi afirme autoritatea ca un arbitru al situaţiunii politice din ţara sa, al cărei prestigiu a reuşit să-l înalţe şi prin legături familiare cu dinastia sârbească, măritându-şi fata după fiul regelui Ştefan Milutin, el însuş fost ginere al voevodului Litovoi din Ţara Românească. O coaliţiune transilvană-munteană-sârbească se înjghebase deci la începutul veacului al XIV-lea cu scop să ducă la izbândă lupta începută de Litovoi împotriva pretenţiunilor de suzeranitate ungară[10]).

Cu toate că Regatul ungar se consolidase din nou în timpul dinastiei Anjoueştilor, procesul de formaţiune a unor state române independente în sudul şi estul Carpaţilor nu a fost în stare să-l mai împiedece. Dimpotrivă, el s'a desăvârşit pentru Muntenia prin biruinţa decisivă a lui Basarab cel Mare (1330) asupra regelui Carol Robert în jumătatea întâia a veacului al XIV-lea, iar pentru Moldova prin a lui Bogdan, descălecătorul din Maramureş, asupra lui Ludovic de Anjou, în a doua jumătate a aceluiaş veac. La amândouă aceste isprăvi româneşti au contribuit esenţial şi fiii Transilvaniei: la cea dintâi prin atmosfera revoluţionară alimentată timp de un deceniu şi jumătate prin acţiunea fiilor decedatului voevod Ladislau, refugiaţi în cele din urmă la curtea lui Basarab cel Mare, iar la a doua prin mulţimea luptătorilor maramureşeni din oastea lui Bogdan, întemeietorul Moldovei neatârnate. *Voevodatul transilvan* continuă să rămână, ca *ţară autonomă*, în vechile relaţiuni cu Regatul ungar, izbutind însă a îndeplini în zilele şi sub cârma lui Ioan Huniade un rol mai important decât acesta: rolul de apărător al creştinănăţii — *„propagnaculum Christianitatis“*.

---

[10]) Cf. N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. III. *Ctitorii*. Bucureşti, 1937, p. 113 153: *„Condiţiile ardelene pentru consolidarea Domniei Ţării Româneşti*, unde este subliniată tendinţa voevodului Ladislau de *„a crea Monarhia ardeleană“*.

Cu bun temeiu scrisese umanistul Pius II[11]) că eroismul acestui luptător al crucii lui Christos fusese menit să sporească gloria Românilor, din sinul cărora a răsărit; la fel ţinea să accentueze şi umanistul ceh Ioan Dubravius din veacul al XVI-lea *originea dacică* a lui Huniade[12]). Pentru legăturile lui de sânge şi de aceeaşi orientare politică creştină cu stăpânitorii din Moldova, e deosebit de concludentă scrisoarea ce-i trimitea, la 11 Febr. 1450 din oraşul Roman, Bogdan II — tatăl lui Ştefan cel Mare, — exprimând în cuvinte răspicate o dorinţă ca aceasta: „ţara Domniei mele şi cu ţara Domniei tale — *să fie una*"[13]). In realitate *una au fost* aceste trei ţări carpatice în năzuinţa de a-şi îndeplini misiunea istorică de neşovăitoare strajă la porţile creştinătăţii europene. Precum s'au distins Ardelenii şi Bănăţenii sub comanda lui Ioan Huniade — „fortissimus athleta Christi" prin sacrificiile lor nepregetate, la fel se afirmaseră în cursul aceluiaş veac luptătorii munteni ai lui Mircea cel Bătrân şi Moldovenii lui Ştefan cel Mare, acoperit şi acesta din urmă de lauda netrecătoare a contemporanilor săi. Profitând de faptul, că din partea regelui Matia Corvinul i se cedaseră ca feude, din pământul Transilvaniei, două domenii (Cetatea de Baltă şi Ciceul), Ştefan a întemeiat aci episcopia Vadului pentru ocrotirea vieţii sufleteşti a Românilor din regiunea nordică a acestei ţări. La fel au procedat la începutul veacului al XVI-lea domnitorii Munteniei Radu cel Mare şi Neagoe Basarab, cari întemeind în cuprinsul feudelor sudtransilvane episcopia Geoagiului, înţelegeau să privegheze soarta poporului de aci, contribuind la consolidarea legăturilor de frăţie şi solidaritate românească pe calea ierarhiei bisericeşti[14]).

---

[11]) Cf. *Historia de Europa*, p. 391: „Johannes Huniades, cuius nomen caeteros obnubilat, non tam Hungaris, quam Valachis, ex quibus natus est. gloriam auxit".

[12]) *Historia Bohemica ab origine gentis*, p. 232: „*Dacus hic (nunc Valachos appellant) natione fuit*". Cf. Mihail P. Dan, *Două mărturii slave despre originea română a lui Ioan Huniade*, în rev. *Transilvania*, 1943, p. 595.

[13]) M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*. Iaşi, 1932, vol. II, p. 749.

[14]) Aug. Bunea, *Vechile episcopii româneşti*. Blaj, 1902; N. Iorga, *Sate*

După sfărâmarea Ungariei în lupta dela sfârşitul lui August 1526, Voevodatului transilvan i s'a deschis calea spre împlinirea unei vechi dorinţe ca, desfăcut de Ungaria, să fie la fel cu Muntenia şi cu Moldova, sub ascultarea Turcului, — cum arată însuş Gheorghe Martinuzzi, organizatorul acestei ţări ca Principat independent de Ungaria, într'o scrisoare a sa din toamna anului 1542[15]). Condiţiunile suzeranităţii turceşti nu erau prea apăsătoare; dimpotrivă, ele au oferit Principatului transilvan putinţa unei înfloritoare desvoltări constituţionale, de care nu putuse beneficia nici mai înainte în cursul relaţiunilor cu regii Ungariei medievale, nici mai târziu în epoca supremaţiei austriace a Habsburgilor.

Cele trei principate vasale Porţii otomane (Muntenia, Moldova şi Transilvania) aveau dela jumătatea veacului al XVI-lea înainte acelaş stăpân: *Sultanul din Constantinopol, acelaş destin istoric şi aceeaşi orientare politică.*

Cei ce erau în stare să vadă clar realităţile etnice ale acestor trei ţări şi să pătrundă rostul evoluţiei lor viitoare, înţelegeau, că ele nu se vor putea sprijini, de o lature a Carpaţilor şi de cealaltă, decât pe nesguduita temelie a poporului autohton, pe care nici o furtună a veacurilor trecute nu izbutise a-l deslipi de solul său natal. Din acest punct de vedere este semnificativă atitudinea Sultanului Soliman Magnificul care, temându-se de eventualitatea unirii Transilvaniei cu Muntenia şi cu Moldova, a asigurat pe membrii dinastiei Zapolya de întreagă protecţiunea şi amiciţia sa, preferind să se lipsească de stăpânirea directă a Transilvaniei şi mulţumindu-se din partea ei, ca şi din a Mol-

---

şi preoţi, Bucureşti, 1902; I. Lupaş, *Istoria bisericească a Românilor ardeleni*, Sibiu, 1918 şi Ştefan Meteş, *Istoria bisericii româneşti din Transilvania*, ed. II. Sibiu, 1935.

[15]) Hurmuzaki II, partea IV p. 328: „Scit Dominatio Vestra, *iam ab antiquo Transilvanos in ea fuisse intentione ut, ab hoc regno Hungariae segregati, instar Moldaviae ac Transalpinae, se Turcae subderent*". Cf. şi I. Lupaş, *Realités historiques dans le Voivodat de Transylvanie*, Bucarest, 1938, p. 94.

dovei cu anume daruri, iar dela Muntenia primind tribut anual[16]).

In Muntenia şi în Moldova fiind luptele politice mai pasionate, erau mai frecvente şi intervenţiunile Sultanului, în chestiuni privitoare la succesiunea tronului. In Transilvania însă dieta ţinea să-şi afirme dreptul constituţional de a-şi rosti cu prilejul fiecărei vacanţe a tronului votul, chiar când ştia că îl rosteşte cu întârziere, după ce voinţa suzeranului din Constantinopol era cunoscută şi trebuea respectată. Inlăturarea din scaun a principelui transilvan odată ales şi confirmat era destul de anevoioasă aci, câtă vreme în sudul şi răsăritul Carpaţilor putea să urmeze cu cea mai mare uşurinţă. In temeri necontenite, ameninţaţi de intrigile adversarilor din Ţară ori de mazilirea, ce putea să le vină în orice clipă dela Poarta otomană — aşa îşi tânjeau zilele domniei principii Munteniei şi ai Moldovei din veacul al XVI-lea. „Azi suntem, mâne nu suntem, după voia lui Dumnezeu" — scria mama voevodului Mircea Turcitul din acel veac — „şi ne aflăm în mâna Turcului şi nici noi nu ştim, unde vom fi până la capăt".

Icoana întunecată, în care înfăţişează împrejurările politice situaţiunea acestor ţări carpatice în veacul al XVI-lea, se înseninează însă în partea culturală-artistică prin realizările din timpul lui Radu cel Mare şi Neagoe Basarab în Muntenia, al lui Petru Rareş şi Alexandru Lăpuşneanu în Moldova, precum şi prin biruinţa limbei şi a şcoalei româneşti în Transilvania, unde reforma religioasă dă naştere unui înviorător curent de literatură naţională care, străbătând şi în sudul şi în răsăritul Carpaţilor, pregăteşte lent dar cu temeiu atmosfera prielnică tendinţelor spre unitate în cârmuirea ţărilor române. După ce de sub teascurile muntene ieşiseră o seamă de tipărituri slavone, apar cele dintâi cărţi româneşti din tipografiile transilvane ale

---

[16]) *Monumenta Hung. Historica* I. p. 75—76: „veritus Solimanus *ne*, quum aut Transilvaniam aut Transalpinam aut Moldaviam occupare niteretur, *omnia haec regna in unum coirent*" . . . Cf. şi I. Lupaş, *Realităţi istorice* p. 82 n. 4.

Sibiului, Braşovului şi Orăştiei, se înnoeşte vechia şcoală de lângă biserica Sfântului Nicolae, reuşind protopopul Mihai să strângă, din colecte benevole, sumele necesare pentru a-i construi un edificiu din piatră (1597), făcându-se amintire şi de existenţa altor şcoale româneşti ca cea din Caransebeş, din Geoagiu, Haţeg şi Sălişte, fără a mai stărui şi asupra celei din Cotnarii Moldovei, de o durată cu totul efemeră. Din sinul neamului românesc răsar umanişti vestiţi ca Sibianul Nicolae Olahus, cel înrudit cu Huniadeştii, sau ca Bihoreanul Mihail Valahul (Csáki) pe care italianul Giovannandrea Gromo îl prezintă ca pe un „vicerege" al Transilvaniei şi nu fără motiv, căci în calitate de om de încredere al Zapoleştilor a reuşit să aibă timp de aproape două decenii cuvânt hotărîtor în cârmuirea acestei ţări.

V.

Legăturile de unitate între Voevodatul transilvan, muntean şi moldovan nu au lipsit nici în vremea întemeierii şi organizării acestor ţări; cu atât mai puţin în timpul suzeranităţii turceşti, care izbutise a-şi întinde asupra lor aripile ocrotitoare. Aceste legături tradiţionale primiră o confirmare oficială prin tratatul încheiat la 1595 între Mihai Viteazul, domnitorul Munteniei, şi între principele transilvan Sigismund Bathori, recunoscând acesta din urmă, că toate bisericile româneşti împreună cu slujitorii lor din cuprinsul Transilvaniei se află sub jurisdicţiunea Mitropoliei din Târgovişte şi sunt cârmuite după dreptul ei bisericesc. Era o vădită recunoaştere de drept a unei tradiţionale stări de fapt.

Cu patru ani mai târziu nu numai cârmuirea bisericească, ci şi cea politică a Transilvaniei întregi încăpuse în mâna unui Român. Dacă Sultanul Soliman Magnificul, ajutat de împrejurări, a reuşit să împiedece unirea celor trei ţări din Carpaţi, urmaşul său dela sfârşitul veacului al XVI-lea n'a mai avut putinţa să oprească avântul războinic al lui Mihai Viteazul, care în toamna anului 1599, după biruinţa din „Câmpia Sibiului" asu-

pra oştii lui Andrei Báthori, şi-a mutat scaunul domniei dela Bucureşti la Alba-Iulia, iar în vara anului următor, alungând pe Ieremia Movilă din capitala Moldovei, a reuşit să aducă şi a treia ţară românească sub ascultarea sa. Acest strălucit erou, asemănat de scriitorii contemporani cu însuşi Arhanghelul Mihai, de unii istorici cu Hanibal, iar de alţii cu Wallenstein, a fost sortit să reîntregească pentru scurtă vreme ţara străbună în graniţele pe care nu le mai atinsese Dacia de odinioară decât în timpurile, aproape uitate, ale lui Buerebista şi ale lui Decebal. Dacă realizarea acestei uniri româneşti s'a prăbuşit deodată cu asasinarea lui Mihai la Turda, prin instrumentele lui Gheorghe Basta, cu atât mai însemnate şi mai durabile au fost consecinţele ei spirituale şi politice. Generaţiunile următoare nu au mai putut da uitării năzuinţele spre această unitate. Dimpotrivă, au continuat să creadă într'o posibilă realizare a ei, mai apropiată sau mai depărtată. Domnia eroului tragic dela Turda avea darul să demonstreze tuturor, că această credinţă are temeiuri puternice.

Nu numai domnitorii vestiţi ai Ţării Româneşti din veacul al XVII-lea (Radu Şerban, Matei Basarab, Şerban Cantacuzino şi Constantin Brâncoveanu) sau ai Moldovei din celaş veac (Vasile Lupu, Gheorghe Duca) împărtăşeau credinţa aceasta, căutând să contribue la realizarea ei cu ajutorul armei uneori, cu ajutorul cărţii româneşti, aproape sistematic —, ci chiar şi principi transilvani de importanţa unui Gavriil Bethlen simţeau necesitatea unirii Transilvaniei cu Muntenia şi cu Moldova, unire pe care acesta din urmă o credea realizabilă în forma Daciei protestante, ce ar fi urmat să ia fiinţă — după proiectul lui — cu ajutorul propagandei religioase calvine printre Români.

Instituţiunea tradiţională, care a continuat să ocrotească unitatea Românilor, şi după tragicul sfârşit al realizatorului ei politic, a rămas Mitropolia transilvană, care a reuşit să-şi păstreze neştirbite legăturile cu ierarhia Ţării Româneşti dealungul veacului al XVII-lea. Insuşi faptul acesta constitue o dovadă hotărîtoare pentru existenţa ei, anterioară domniei lui Mihai, chiar dacă ar lipsi celelalte dovezi istorice sigure (dela 1479,

1494, 1581, 1583). Admiţând că Mitropolia aceasta ar fi fost numai o creaţiune din timpul lui Mihai, după căderea lui (1601), ar fi fost desfiinţată fără cruţare, după cum prin rapide hotărîri ale dietelor transilvane a fost desfiinţat tot ce reuşise el a închegheba aci în timpul scurtei sale stăpâniri. Dacă împotriva Mitropoliei nu s'a luat o asemenea măsură, este mai ales fiindcă era o instituţiune veche, înrădăcinată adânc în viaţa de obşte a Ţării transilvane. Vlădicii aleşi prin votul clerului, în temeiul unei vechi datine, confirmate prin hotărîrea dietei transilvane dela Turda (1579), continuă să meargă şi în cursul veacului al XVII-lea la Târgovişte şi la Bucureşti pentru examinare canonică şi hirotonire, aducând de acolo odăjdii, cărţi bisericeşti şi ajutoare pentru întărirea Mitropoliei, care se năpăstuia din partea celor de altă credinţă „ca o corabie în mijlocul valurilor mării", cum se exprimă Constantin Brâncoveanu într'un hrisov al său dela 1698. De altfel, dărnicia aceluiaş Brâncoveanu se revărsa nu numai asupra bisericilor româneşti din Transilvania ci şi asupra celor maghiare, după cum rezultă din darul ce a făcut pe seama bisericii reformate din Făgăraş cu prilejul clădirii unui nou edificiu[17]).

Interpenetraţiunea religioasă, culturală şi economică se făcea, sub ochii principilor transilvani şi chiar cu încuviinţarea lor făţişă, în păturile populaţiunii autohtone a celor trei ţări.

Adevărat că mai târziu, în cursul veacului al XVIII-lea, cârmuirea habsburgică a încercat să ridice felurite obstacole în calea acestei interpenetraţiuni, amăgindu-se cu speranţa deşartă de a izbuti să izoleze Transilvania, sub raport religios, cultural şi economic, de către celelalte două ţări române. Urmarea însă a fost cu totul neaşteptată şi nedorită de cercurile politice din Viena: populaţiunea românească începuse a părăsi Transilvania trecând munţii spre a se aşeza în Ţara Românească şi în Moldova, unde condiţiunile de traiu erau mai prielnice, permi-

---

[17]) Cf. *Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj*, vol. VII p 586.

ţându-i-se a-şi păstra netulburată credinţa şi datinile străbune[18]).

Oricât de felurite şi puternice erau mijloacele, de care dispunea Monarhia habsburgică în veacul al XVIII-lea, ea nu a fost în stare să atingă, decât parţial, scopul ce-şi fixase cu privire la Românii din Transilvania şi Banat. S'a întâmplat tocmai dimpotrivă: persecuţiunile ei de ordin religios, politic şi economic trezind o repulsiune firească în sufletul poporului, îl îndrumau tot mai mult să-şi îndrepte speranţa izbăvirii spre „Ţara" fraţilor de peste munţi.

La începutul acestui veac Românii ardeleni ameninţau că, de nu vor fi îngăduiţi să trăiască netulburaţi în vechea lor credinţă, vor părăsi Transilvania, despre care spuneau că „nu este închisă cu gard". Pe la mijlocul aceluiaş veac curentul de emigraţiune ia proporţiuni îngrijorătoare pentru Curtea din Viena, pornind ţăranii din satele transilvane cu zecile şi sutele de familii spre Ţara Românească, unde Grigorie Vodă Ghica printr'un hrisov special din 1750 le oferă locuri de aşezare — „terra deserta" — garantându-le putinţa de a trăi după vechile lor datini transilvane, păstrându-şi dreptul de a-şi alege „judele" dintre dânşii. O bună parte a satelor de pe laturea sudică a Carpaţilor poartă până în timpul de faţă pecetea vădită, ce le-a fost imprimată de către elementele transilvane refugiate aci din pricina persecuţiunilor îndurate din partea agenţilor stăpânirii habsburgice. După mărturisirea unui contemporan bine informat, însuş episcopul Inochentie Micu Klein înainte de a fi plecat în ultimul său drum spre Viena, de unde nu era sortit să se mai întoarcă în Transilvania — fiindcă se deschidea să-l înghită exilul dela Roma — a declarat într'o şedinţă a sinodului din

---

[18]) Guvernul transilvan îşi făcuse datoria de a atrage atenţiunea Curţii din Viena asupra ameninţătorului curent de emigraţiune transilvana încă dela sfârşitul veacului al XVII-lea, îndată după pătrunderea regimului habsburgic între Carpaţi şi Tisa. Cf. I. Lupaş, *Contribuţiuni documentare la istoria satelor transilvane* în colecţiunea *Studii istorice* vol. IV. Sibiu p. 173 317 şi D. Prodan, *Teoria imigraţiei Românilor*. Sibiu 1944.

Blaj că, de va izbuti să mai revină la credincioşii săi, va porni în fruntea lor *peste munţi*[19]).

Şi mai târziu, în cursul răscoalei ţărăneşti din toamna anului 1784 s'a auzit iarăşi glasul ţăranilor răzvrătiţi rostind ameninţarea că nu vor să se mai întoarcă la starea veche de iobăgie, ci sunt hotărîţi să părăsească Transilvania, trecând cu toţii în Ţara Românească.

Oricât de grele erau împrejurările politice şi în viaţa Principatelor în cursul veacului al XVIII-lea, întunecat de stăpânirea zisă fanariotă, pentru ţărănimea transilvană ele rămăseseră totuşi ca un râvnit loc de refugiu, ca un fel de pământ al făgăduinţei.

Tendinţa spre unitate şi cârmuire naţională pătrunsese instinctiv de amândouă laturile Carpaţilor adâncindu-se în sufletul poporului şi arzând ca jăratecul sub spuză. Consecinţele şcoalei transilvane evocând, în cursul veacului al XIX-lea, cu stăruinţă sporită, descendenţa romană şi izbutind să facă din ea o pârghie de înălţare obştească, au vânturat spuza dela suprafaţă, dând jăratecului putinţa să izbucnească în flacăra ideii de unitate politică-naţională, menită a mistui uimitor de repede piedecile îngrămădite de vitregia vremilor în calea înfăptuirii acestei idei mântuitoare.

VI.

Dela revoluţia lui Tudor Vladimirescu, al cărei merit incontestabil este înlocuirea stăpânirilor fanariote cu cele naţionale zise pământene (1822), până la sfârşitul întâiului războiu mondial procesul de înfăptuire a Statului român unitar se accelerează şi desăvârşeşte, fiind acum ideia de libertate şi unitate

---

[19]) Martin Schmeitzel, *Entwurf der neuesten Begebenheiten des Fürstentums Siebenbürgen* (mss. în Bibl. Brukenthal Sibiu): *„Komme ich wieder, so will ich mit euch über die Gebirge vorangehen"*. Cf. I. Lupaş, *Epocele principale în istoria Românilor*, ed. II. Cluj, 1928, p. 20 şi Idem, *Istoria unirii Românilor*, ed. II. Bucureşti, 1938, p. 217.

națională în deplină congruență cu desvoltarea generală și cu preocupările dominante ale veacului XIX, considerat ca epoca naționalismului dinamic în toate manifestările de viață a popoarelor conștiente de menirea lor. Influența ideilor revoluțiunii franceze nu a întârziat a se afirma și în viața Românilor de pe amândouă laturile Carpaților. La 1794 guvernatorul transilvan, contele Gheorghe Bánffi speriat de „primejdioasele principii ale libertății galicane" ruga stăruitor Curtea din Viena să interzică Ardeleanului Ioan Piuariu-Molnar și Bănățeanului Paul Iorgovici tipărirea ziarelor românești la Viena și trimiterea lor în Transilvania, unde ar putea îndemna poporul la nesupunere. Cu patru ani mai târziu într'un raport consular francez se exprima speranța că în răsăritul Carpaților „principiile franceze vor sfârși prin a pune în lucrare dulcea și binefăcatoarea lor lumină". Principele Moruzzi începe a fi neliniștit de perspectiva aceasta scriind într'un hrisov al său (1804) că socotește „netrebnici și bârfitori" pe boierii Moldovei, porniți să ceară reforme după „cugetul nesupunerii franțuzești".

Atât prin influența acestor idei, cât și prin exemplul Sârbilor din Sudul Dunării s'a putut pregăti atmosfera prielnică pentru mișcarea lui Tudor Vladimirescu și pentru cunoscuta încercare de reformă constituțională în Moldova (1822). Cu un deceniu mai târziu prin dispozițiunile „Regulamentului Organic", ai cărui autori au subliniat existența elementelor necesare unei contopiri naționale-politice a țărilor române, s'a introdus în aceste țări regimul parlamentar pe temeiuri aristocratice.

Când s'au văzut Românii, în cursul mișcărilor revoluționare din 1848, ajunși în pragul posibilității de înfăptuire a idealului lor de unitate politică, întâmpinară obstacole de neînvins. Curentul național nu era încă destul de puternic spre a cuceri biruința deplină nici în Centrul Europei, cu atât mai puțin în Răsărit. Unitatea Germaniei și a Italiei aștepta să-și găsească înfăptuitori de valoarea lui Bismarck și a lui Cavour în jumătatea a doua a veacului XIX. Totuși ideea unirii țărilor române devenise dominantă. Gazeta Transilvaniei din Brașov scria

lămurit că „soarta naţiunii române se va decide în Bucureşti şi în Iaşi, nici decum în Cluj sau la Budapesta" (17. V. 1848).

Dacă împrejurările politice de atunci nu permiteau fixarea unui program relativ la unirea integrală a Românilor, n'au lipsit însă postulatele privitoare la uniri parţiale — a Munteniei cu Moldova, a Transilvaniei cu Banatul şi cu Bucovina. Boierii moldoveni cari participaseră la Adunarea naţionala de pe Câmpia Libertăţii, dela îmbinarea Târnavelor, oprindu-se la Braşov au redactat la 12. V. 1848 un program pentru „reforma Patriei" stăruind în cuprinsul lui şi pentru unirea Moldovei cu Muntenia — unire socotită mai târziu de Mihail Kogălniceanu ca „cheia de boltă" a organismului politic românesc. Iar la 25. II. 1849 reprezentanţi ai Românilor din Transilvania, Banat şi Bucovina[20]) în frunte cu tânărul episcop Andrei Şaguna cereau Curţii din Viena, să le încuviinţeze constituirea într'un organism politic-naţional, condus de un Senat român. Acelaş Andrei Şaguna, luând contact cu fruntaşii Croaţilor, Sârbilor şi Slovacilor (Kozaček, Stur, Hodza şi Hurban) înaintară guvernului central din Viena un memoriu colectiv (26. IV. 1849) cerând pe seama acestor elemente etnice dreptul de a-şi întocmi organizaţiunea lor politică, administrativă şi culturală independent de guvernul maghiar.

Dându-şi seama că împrejurările vremii de atunci nu vor permite realizarea acestor postulate politice, Şaguna a procedat cu prevedere la unificarea bisericească a Românilor din Transilvania şi Banat în cadrele reînfiinţatei Mitropolii ortodoxe (1864). Serviciile închinate de acest mare ierarh cauzei naţionale româneşti au fost comparate pe drept într'o recentă sinteză a istoriei române (R. Seton-Watson) cu cele aduse cauzei iugoslave de episcopul Strossmayer, care obişnuia să spună: în ceasul morţii cea din urmă rugăciune, ce voi rosti, va fi pentru unirea poporului meu[21]).

---

[20]) Teodor Bălan, *Eudoxiu Hurmuzaki şi memoriul Românilor ardeleni din Februarie 1849.* Cernăuţi, 1943, p. 31.

[21]) *Anuarul Inst. de Ist. Naţ.* Cluj, vol, VII, p. 808 în darea de seamă

In Nordul Carpaţilor a contribuit reacţiunea austriacă, în Sud şi Est reacţiunea ruso-turcă, să întârzie realizarea postulatului de unire a ţărilor române. O fericită întâmplare interveni însă, făcând să aibă desfăşurarea istoriei europene o influenţă propulsivă asupra istoriei române: războiul Crimeii. Preponderanţa Franţei şi a lui Napoleon III în politica europeană a deschis calea spre unirea Principatelor Române, prin hotărîrile luate la Congresul dela Paris (1856). Indoita alegere a lui Cuza-Vodă a transformat repede uniunea personală dintre Moldova şi Muntenia într'una reală, concretizată prin unificarea guvernelor şi a parlamentelor celor două ţări.

Domnia lui Cuza, deşi scurtă, părea să creeze ocaziunea potrivită pentru alipirea Transilvaniei la „Principatele unite". După izbucnirea războiului austro-italian (1859) Alex. Papiu-Ilarianu adresând lui Cuza-Vodă un memoriu, exprima speranţa într'o apropiată revoluţiune maghiară care ar putea „să schimbe faţa Europei şi poziţiunea politică a României". Cuza însuşi nu era străin de ideea înfăptuirii idealului naţional-politic, după cum rezultă dintr'un cuvânt adresat atunci ostaşilor săi concentraţi în tabără spunându-le: „vă stă în mână ca într'o zi ţara noastră să vă poată datori mărirea". Iar în primăvara anului 1861, cu prilejul realizării unităţii italiene, felicitând pe regele Victor Emanuel II scria că nu invidiază „izbânda fraţilor italieni mai mari" dimpotrivă o salută ca pe o „garanţie şi speranţă a propriului viitor românesc"[22]).

Altă ocaziune s'ar fi ivit la 1866, când Austria a suferit în lupta cu Prusia înfrângerea (Königrätz şi Sadowa), cum fusese infrântă şi în luptele cu Italienii la 1859. Nici una din aceste ocaziuni nu a putut fi valorificată în interesul „Principatelor Unite" care la 1859 nu-şi aveau încă recunoscută nici unirea sub un singur domnitor nici autonomia legislativă, iar la

a d-lui T. Trâpcea asupra cărţii istoricului croat Ferdo Šišič despre *„Ideea jugoslavă (1790 1918)"*.

[22]) Gh. Brătianu, *Politica externă a lui Cuza-Vodă* în *Rev. Ist. Rom.* II, p. 119 şi Şt. Pascu, *Un plan de confédération danubienne roumaino-magyaro-serbe en 1859* în *Revue de Transylvanie*, 1939, V, No. 4, p. 514—516.

1866 erau preocupate de întemeierea dinastiei ereditare şi de încetăţenirea regimului constituţional-democratic.

Trebuiau mai întâi consolidaţi aceşti stâlpi ai Statului român modern în cursul unei îndelungate domnii ca aceea a Regelui Carol I, care cu ajutorul Sfetnicilor săi Ioan C. Brătianu, Lascar Catargiu, P. Carp şi Titu Maiorescu a îndrumat cu rară destoinicie timpul de pregătire în toate domeniile vieţii de stat, ca Regatul să-şi poată îndeplini misiunea istorică îndată ce cumpăna vremii îi va fi prielnică spre a încerca să-şi întindă aripa ocrotitoare asupra întregului pământ şi neam românesc. Pentru accelerarea acestei clipe îndelung aşteptate interveniră din nou, cu efect determinant, evenimente din domeniul istoriei universale în desfăşurarea noului ritm al istoriei române, tocmai la sfârşitul binecuvântatei domnii a Regelui Carol, inaugurând în cele mai dificile împrejurări, dar şi sub cele mai promiţătoare auspicii domnia Regelui Ferdinand I.

In cursul războiului de întregire naţională, care a însemnat actul final în procesul de formaţiune a Statului român, fruntea acestui Suveran desrobitor de neam şi întemeietor de ţară deplină, era sortită să sângereze de cununa de spini a exodului în Moldova, înainte de a se fi împodobit cu coroana de oţel la Alba-Iulia, ca Rege al tuturor Românilor (Oct. 1922). S'a împlinit astfel cea mai fericită parte din alternativa rostită de către înflăcăratul patriot Nicolae Filipescu în cunoscuta sa cuvântare dela 15 Februarie 1915: „Sire eşti trimisul lui Dumnezeu ca să împlineşti visul unui neam. Vei fi cel mai mare Voevod al ţării, împodobindu-te cu titlurile lui Mihai Viteazul — Domn al Trasilvaniei, al Ţării româneşti şi al Moldovei, aducând pe deasupra şi strălucirea purpurei regale, sau, răpus în cel mai suprem avânt de vitejie a neamului, vei fi sfinţit ca erou naţional. Deaceea mărirea ce ţi-o urăm, Sire, este *să te încoronezi la Alba-Iulia sau să mori pe câmpia dela Turda*"[23]).

„Chiar de ar fi să rămânem bătuţi — mărturisea Ion I. C. Brătianu în consiliul de coroană dela 27 August 1916 — prin

[23]) I. Lupaş, *Istoria Unirii Românilor*, ed II, Bucureşti, 1938, p. 347

faptul că *patru din cele mai mari Puteri ale lumii au recunoscut temeinicia revendicărilor noastre naţionale şi au sfinţit printr'un act solemn hotarele etnice ale Românilor din Transilvania*, cauza românismului va face un pas înainte, mai mare şi mai însemnat decât oricând... Nu vă uitaţi deci, Sire, la rezultatele imediate, priviţi îndatoririle de azi în perspectiva cea mare a măririi acestui neam şi a viitorului său, şi mergeţi cu hotărîre înainte pe calea pe care v'o arată conştiinţa naţională. Maiestatea Voastră va înscrie în istoria românismului *o pagină de glorie neperitoare"*. Iar mai târziu, în clipele grele ale retragerii în Moldova, încrederea nezguduită în biruinţa finală înţelegea s'o rostească astfel: „Au fost în instinctul naţional de veacuri ale poporului nostru drepturile lui la unire. De azi înainte ele au fost *proclamate şi recunoscute în Europa prin acte internaţionale, cari sunt fapte istorice.* Oricare ar fi semnele dureroase ale zilei de azi, când asemenea idealuri sunt consfinţite de opinia lumii şi recunoscute, ele nu pot să ajungă la alt rezultat ultim decât la triumful lor. Deaceea sunt convins că *este legat de revendicările noastre un mare interes european.* Numai pe un aşezământ al principiului naţionalităţilor se poate desvolta paşnic şi puternic viaţa statelor. Prin urmare biruinţa aliaţilor noştri, biruinţa noastră ne apare nu numai ca un rezultat al forţelor care sunt în joc, dar ne apare totodată ca o *necesitate istorică* pentru oricine crede că *omenirea nu este făcută să meargă înapoi*"[24]).

Intr'un anume sens istoria s'a repetat. Precum după războiul Crimeii sprijinul Franţei crease momentul prielnic pentru unirea Principatelor, tot astfel primul războiu mondial, izbucnit în vara anului 1914, căderea ţarismului rusesc în primăvara anului 1918, ajutorul aliaţilor şi enormele sacrificii ale tuturor Românilor, în cursul războiului de întregire naţională, au accelerat desăvârşirea procesului de formaţiune a Statului român integral.

Punctele culminante ale impunătoarei manifestări a voin-

---

[24]) *Ibidem*, p. 348–349

ţei populare în ziua de 1 Decemvrie 1918, au fost fără îndoială cuvântările rostite de Iuliu Maniu şi Vasile Goldiş. Cel dintâi înţelegea să justifice entuziasta hotărîre de alipire a Transilvaniei la Regatul României în chipul următor: „Unirea tuturor Românilor într'un singur Regat şi într'un stat nedespărţit este nu numai un ideal sfânt, izvorît din trecutul nostru şi din comoara vieţii noastre sufleteşti, ci este şi un drept indiscutabil al nostru, în baza fiinţei noastre naţionale unitare. Noi, fiii naţiunii române de pretutindeni, suntem de aceeaşi obârşie, de aceeaşi fire, cu o singură şi unitară limbă şi cultură; suntem încălziţi de aceleaşi tradiţiuni şi de aceleaşi aspiraţiuni mărețe. Când toate acestea sunt unitare, poate încerca cineva să împiedece manifestarea acestei unităţi şi în ce priveşte viaţa politică — unitate sufletește de mult înfăptuită? — Noi privim înfăptuirea unităţii noastre naţionale ca un *triumf al libertăţii omeneşti.* Noi nu voim să devenim din asupriţi, asupritori. Noi voim să întronăm pe aceste plaiuri libertatea tuturor neamurilor şi a tuturor cetăţenilor"[25]).

Iar al doilea ţinea să-şi motiveze proiectul de viitor program politic, printr'o reprivire istorică subliind că „veacuri dearândul poporul românesc, adevăratul şi legitimul proprietar al pământului, ce fusese odată Dacia Romană, a fost socotit străin şi sclav în pământul său strămoşesc. Iar când, după suferinţe de veacuri, din depărtatul Apus dela dulcea soră latină, care păşeşte în fruntea ginţilor spre lumina desăvârşirii, a sosit şi în munţii noştri duhul libertăţii, egalităţii şi frăţietăţii, când credeam să înviem la libertate prin întocmirile create de lumea nouă, vechii noştri asupritori s'au înfrăţit cu Impăratul, pe care ei îl detronaseră, cu Impăratul pentru care noi vărsasem sângele nostru cu credinţă — *şi aceste două puteri ne-au robit din nou.* Umbra îndurerată a Regelui munţilor, a scumpului nostru Avram Iancu, rămâne pentru vecie clasica dovadă a legendarei ingratitudini habsburgice. Impotriva voinţei noastre au

---

25) I. Lupaş, *Adunarea naţională dela Alba-Iulia* în revista *Luceafărul.* Bucureşti, 1919, Nr. 1, p. 4—5.

unit Transilvania noastră cu Ţara Ungurească şi printr'un constituţionalism fals şi mincinos ne-au despoiat de libertatea culturii, ne-au desfiinţat politiceşte, bisericile noastre le-au aservit tendinţei lor de opresiune şi ne-au făcut imposibil progresul economic, prin care am fi putut să ne apărăm împotriva năvălirii hoardelor străine pe pământul părinţilor noştri ... Inaintaşii noştri pe Câmpul Libertăţii în 1848 au hotărît aşa: „Naţiunea română depune jurământ de credinţă către *Impăratul*, către *Patrie* şi către *Naţiunea română*". Impăratul ne-a înşelat, Patria ne-a ferecat şi ne-am trezit că *numai credinţa în noi înşine*, în neamul nostru românesc, *ne poate mântui*. Să jurăm credinţă de aci înainte *numai naţiunii române*, dar tot atunci să jurăm tare civilizaţiunii umane. Câtă vreme vom păstra aceste credinţi, neamul nostru va trăi, se va întări şi fericiţi vor fi urmaşii noştri până la sfârşitul veacurilor"[26]).

După reprivirea istorică urmează încheierea politică, formulată în aceste cuvinte memorabile: „Naţiunile trebuesc liberate. Intre aceste naţiuni se află şi naţiunea română din Ungaria, Banat şi Transilvania. Dreptul naţiunii române de a fi liberată îl recunoaşte lumea întreagă, îl recunosc acum şi duşmanii noştri de veacuri. Dar, odată scăpată din robie, ea aleargă în braţele dulcei sale mame. Nimic mai firesc în lumea aceasta. *Libertatea acestei naţiuni înseamnă unirea ei cu Ţara Românească*"[27]).

Desăvârşirea procesului de formaţiune şi întregire a Statului naţional român în limitele străvechilor sale realităţi etnice, a putut urma la 1918 ca rezultat firesc al unei îndelugate evoluţiuni politice, sprijinită de concursul factorilor geo- şi etnopolitici şi ca încununarea unei opere de dreptate istorică, ce se impusese lumii întregi cu atâta putere de evidenţă, încât şi duşmanii ireductibili ai poprului român se văzură siliţi s'o admită şi ratifice cu iscăliturile lor.

La sfârşitul acestui proces istoric secular se înalţă ca mo-

[26]) Idem, *ibidem*.

[27]) Idem, *Istoria unirii Românilor*, ed. II. Bucureşti, 1938, p. 366.

ment de împlinire totală, în virtutea criteriului de autodeterminare etnică admis în dreptul internaţional ca nouă temelie pentru organizarea Statelor moderne, votul unanim al Adunării naţionale dela 1 Decemvrie 1918, vot ratificat şi prin tratatul de pace dela sfârşitul primului războiu mondial. Idealul naţional-politic al românismului a devenit în ziua aceasta realitate istorică.

Olăneşti, 24 August 1943.

PROBLEME DE ISTORIOGRAFIE TRANSILVANA*)

I.

Potrivit unei vechi și respectabile tradiții universitare, înainte de a intra în materia cursului din acest an de bejenie, fie-ne permis a proceda întocmai ca la începutul fiecăruia din cei 21 ani de activitate didactică la catedra universitară din Cluj, tratând în prezenta lecțiune de deschidere o chestiune de ordin mai genaral: o seamă de probleme ale istoriografiei transilvane, privite atât sub raportul evoluției lor din trecut, cât și în lumina împrejurărilor din ziua de azi și de mâne.

Orice lecțiune de deschidere a unui curs universitar apare, prin însăș rațiunea și menirea ei, ca un fel de pledoarie „pro domo" în slujba unei catedre, a unei specialități sau a materiei fixate pentru cursul anului respectiv. Nu este acesta cazul lecțiunii, asupra căreia vreau să chem atențiunea binevoitoare a onoratului auditoriu întrunit în Aula acestei venerabile Academii, de care mă leagă duioase amintiri, întru cât aci, la una dintre catedrele ei, mi-am inaugurat și eu cariera didactică în toamna anului 1905 cu o lecțiune de deschidere despre *Originea Românilor*.

Dacă atunci simțeam trebuința de a trata o chestiune de

---

*) Lecțiune de deschidere a cursului de *Istoria Românilor* la Universitatea din Cluj, refugiată vremelnic la Sibiu — rostită în Aula Academiei Teologice *la 18 Noemvrie 1940*.

interes general, care nu părea să fie în cea mai strânsă legătură cu materia cursului de istorie bisericească ce, eram obligat să predau atunci, astăzi mă simt oarecum îndatorat să încerc un fel de recapitulaţiune a sfrădaniilor desfăşurate până în clipa de faţă, cu scop de a contribui, prin cercetarea unor probleme de istorie transilvană, la sporirea cunoştinţelor de istorie română generală şi, în deosebi, la lărgirea orizontului şi la întărirea cadrelor acestei discipline, ca ea să poată îmbrăţişa cu egală solicitudine întreg pământul şi întreg sufletul neamului până dincolo de întâmplătoarele graniţi politice, cari încearcă să producă în vremea din urmă o nouă sfăşiere a gliei şi o nouă încătuşare a voinţei româneşti.

Ne dăm seama, bine înţeles, că oricât de intensive ar fi fost strădaniile noastre şi ale studenţilor noştri pricepuţi şi devotaţi cercetărilor istorice, ele nu au putut să rezolve în acest interval de timp, decât o prea modestă parte din nenumăratele probleme de istorie transilvană, Chiar din lucrările izbutite nu răsar adeseori decât soluţiuni fragmentare, cari aşteaptă să fie reluate şi completate prin strădanii ulterioare. Căci aşa e firea cunoştinţelor umane, fragmentară atât în domeniul cercetărilor istorice, precum şi în oricare alt domeniu de cercetare ştiinţifică — potrivit cu adevărul exprimat în cuvântul apostolului Pavel: *Cunoştinţa noastră e frântură şi proorocia noastră tot frântură este.* (I. Corint. XIII, 9).

II.

Istoriografia transilvană prezintă, ca orice ramură a disciplinelor ştiinţifice, o considerabilă serie de probleme dificile şi complicate, a căror deslegare mulţumitoare a frământat şi va continua să frământe, încă timp îndelungat, creerul specialiştilor în această materie.

Cea dintâi problemă o constitue însaş definiţia acestei noţiuni: istoriografie transilvană. Când zicem istoriografie moldovană sau munteană, poate ori cine să-şi dea repede seama despre ce este vorba înţelegând aci suma produselor scrise în vea-

curile XV—XVI în limba slavonă, iar dela sfârşitul veacului XVI înainte în limba română, pentru a lămuri parţial sau integral trecutul Moldovei şi al Munteniei.

Când zicem istoriografie transilvană, Românul se gândeşte, uneori exclusiv, alteori în primul rând, la lucrările scrise în limba română, Sasul — la cele scrise în limba germană, Secuiul şi Ungurul — la cele scrise în limba maghiară. Şi poate nici unul dintre reprezentanţii acestor elemente etnice nu-şi aduce în grabă aminte că, în afară de aceste trei istoriografii diferite, înveşmântate în cele trei limbi de circulaţiune actuală în cuprinsul pământului transilvan, mai există una tot atât de importantă şi poate chiar mai respectabilă prin vechimea ei, databilă din veacul al XIII-lea şi al XIV-lea: istoriografia transilvană scrisă latineşte.

Dacă ţinem deci să dăm istoriografiei transilvane o definiţiune cât mai corespunzătoare, nu vom uita faptul semnificativ că în cuprinsul ei se împletesc, — întregindu-se uneori contrazicându-se, altă dată — *patru literaturi istorice:* 1. cea mai veche în limba latină până în veacul al XVIII-lea; 2. cea germană din veacurile XVI—XX; 3. cea maghiară şi 4. cea română cu aproximativ aceeaşi întindere seculară.

Cine este doritor să se iniţieze cu oarecare temeinicie în tainele trecutului transilvan — dorinţă pe care s'ar cuveni s'o simtă vie în sufletul său ori care intelectual din această Ţară, cu atât mai mult ori care profesor de istorie — va căuta să fie cât mai înzestrat cu o largă cunoştinţă a celor patru limbi (latină, română, germană, maghiară), de neapărată trebuinţă fiecare din ele pentru cercetarea serioasă a chestiunilor privitoare la trecutul acesta.

III.

Altă problemă ar fi indicarea condiţiunilor, a cadrelor şi a mijloacelor, cu ajutorul cărora a putut şi poate să-şi aducă fiecare din cele trei elemente etnice contribuţiunea sa la progresul istoriografiei transilvane.

Condiţiunile cele mai prielnice, cadrele cele mai sigure şi mijloacele cele mai îmbelşugate au putut fi, în chip firesc, mai ales la îndemâna elementelor etnice cu rol hotăritor în conducerea Statului transilvan, cu o aristocraţie latifundiară şi cu o burghezie privilegiată, în stare să acumuleze prin întreprinderile sale industriale şi comerciale bogăţii considerabile, să întemeieze şcoli bine organizate, să aibă simţul cuvenit pentru biblioteci şi arhive publice sau particulare de ajuns îngrijite, să creeze deci mijloace de colecţionare, de păstrare şi preţuire a materialului de informaţie istorică, pe temeiul căruia urma să se ridice apoi treptat edificiul, cu numeroase încăperi, al istoriografiei transilvane.

Mijloacele acestea le-a putut oferi Statul transilvan, — în epoca sa de quasiindependenţă din veacul al XVI-lea şi al XVII-lea, ca şi mai târziu, — elementului maghiar, după cum oraşele transilvane au oferit aceleaşi posibilităţi elementului săsesc.

Interesul acesta nu a lipsit nici elementului autohton, cu toate că nu i-a stat la îndemână nici îmbelşugatele mijloace oferite de Stat, adeseori exclusiv elementului maghiar, nici cele atât de bine organizate oferite de privilegiata burghezie orăşenească elementului săsesc. De aceea contribuţiunile, pe cari veacuri dearândul au reuşit să le aducă anume condeie româneşti la progresul istoriografiei transilvane, nu au putut răsări dintr'o acţiune anume organizată în acest scop, ci din iniţiative personale cu atât mai de valoare şi mai vrednice de atenţiune cu cât împrejurările şi condiţiunile în care s'au produs, nu erau din cele mai prielnice.

IV.

Anume aprecieri de critică violentă la adresa regelui Matia Corvinul şi de laude entusiaste pentru spiritul de sacrificiu şi pentru eroismul lui Ştefan cel Mare, Domnul Moldovei, în luptele pentru apărarea creştinătăţii împotriva Turcilor, aprecieri descoperite într'o cronică latină dela sfârşitul veacului al

XV-lea *(Chronicon Dubnicense)* — m'au îndemnat să formulez ipoteza că autorul acestei cronici, măcar al capitolelor ei dela sfârşit, dintre anii 1473—1479, trebue să fi fost un preot sau călugăr român, adăpostit la curtea voevodului transilvan Bartolomeu Drágfi, originar din Maramureş, înrudit prin relaţiuni de cuscrie cu Ştefan cel Mare[1]). Numele acestui cronicar transilvan român-latin din veacul al XV-lea nu a ieşit până acum la iveală; ipoteza resistă însă criticii neputând fi dată, din punct de vedere psihologic, altă explicare scrisului latinesc tot atât de darnic în laude la adresa lui Ştefan cel Mare, pe cât de cutezător în atacuri contra lui Matia Corvinul.

Veacul al XVI-lea înfăţişează apoi contribuţia latinească din opera umanistului Nicolae Olahul, Sibianul de naştere, care sublinia, în hexametrii sonori ca şi în proză de factură clasică, obârşia românească a familiei sale, scoţând la iveală deopotrivă *caracterul românesc al Transilvaniei şi al Banatului cu al Moldovei şi cu al Munteniei*. Pentru aceasta din urmă arată mai puţină simpatie din pricina prigonirilor, cărora au fost expuşi înaintaşii săi în cuprinsul Ţării de baştină, pe care s'au simţit nevoiţi să o părăsească, refugiindu-se în Transilvania spre a putea să-şi salveze viaţa.

Ca cel mai vechiu şi mai activ centru al culturii române s'a afirmat Braşovul, nu numai prin impunătorul număr de cărţi ieşite de sub teascurile lui, din colaborarea diaconului Coresi şi a ucenicilor săi cu învăţaţii preoţi dela biserica Sfântului Nicolae din Şchei, ci şi prin noua clădire de piatră a şcolii româneşti (la 1597) şi prin organizarea ei la 1570 în două secţiuni distincte (cum ar fi după terminologia de azi: una pentru învăţământul primar şi alta pentru învăţământul secundar). Nu este deci mirare că tot din preajma bisericii Sf. Nicolae din Braşov răsare cea dintâi cronică scrisă româneşte de protopopul Vasile, înainte de anul 1633. E o cronică de interes local, cu-

[1]) I. Lupaş, *Cuscrul maramureşan al lui Ştefan cel Mare: Voevodul transilvan Bartolomeu Dragfi, 1493—98*, în *Studii Istorice*, vol. IV, Sibiu, 1943, p. 14—23.

prinzând însemnări privitoare mai ales la seria cronologică a foştilor preoţi în serviciul bisericii Sf. Nicolae dela anul 1392 înainte, data aşezării pribegilor din sudul Dunării în suburbia braşoveană numită până în timpul de faţă Şchei. O întreită cronologie pedantă (cu anii dela facerea lumii, dela naşterea Mântuitorului şi dela aşezarea Bulgarilor în Şcheii Braşovului), caracterizează cronica aceasta. Cu toate că e ţinută într'o sferă limitată la interese locale, prezintă totuşi câteva note de interes general românesc, cum este cea despre pronunţata rivalitate dintre Sibieni şi Braşoveni, cari ţineau şi unii şi alţii să aibă în serviciul lor preoţi români cât mai învăţaţi (popa Bratu din Răşinari la 1495 şi fiul său Petru), sau cea despre năzuinţa lui Mihai Viteazul să aşeze în oraşele transilvane oamenii săi de încredere (cazul preotului Neagoslav aşezat în locul preotului Balea, caterisit din pricină că se însurase a doua oară). După căderea lui Mihai, preotul Neagoslav fu îndrumat, cum scrie protopopul Vasile, „să se întoarcă de unde a venit".

V.

Din preajma curţii vlădiceşti a mitropolitului Sava Brancovici-Brâncoveanu se iveşte în jumătatea a doua a veacului al XVII-lea cronica românească a fratelui său Gheorghe, care iscălea şi el uneori Gheorghe Brâncoveanu. Cronica lui românească arată un vădit progres faţă de aceea dela Braşov, întru cât e întemeiată pe o informaţiune istorică mai variată şi îmbrăţişează un orizont mai larg, depăşind graniţele transilvane, cum face de pildă când povesteşte despre lupta din toamna anului 1330 între Basarab cel Mare şi Carol Robert, care „a luat Severinul fără nicio pricină şi pentru că nici o treabă nu avea cu dânsul (cu Basarab) să-i calce Ţara, Dumnezeu a fost în ajutor lui Basarab Voevod şi a bătut pe Craiul Carol". Scriind despre luptele lui Ioan Huniade „carele cu destoinica vitejie a lui s'a învrednicit a fi Voevod Ardealului", stărue să arate că „de fel era din Ţara Muntenească" şi „pentru superbia semeţiei lui pe Gheorghe Despotul Sârbilor, la oaste cu dânsul a fi cu bună toc-

mealá nu l-au poftit" şi „câte cetăţi cuprinsese dela vrăşmaşi, lui Gheorghe înapoi nu le-au dat, ci multe le-au oprit pe seama lui". Inţelegea Gheorghe Brancovici-Brâncoveanu mai bine decât alţi cronicari români din veacul al XVII-lea importanţa domniei lui Mihai Viteazul, pe care-l apreciază în cuvinte elogioase scriind despre el: „cu vitejie vrednică... a lăţit puterea neamului românesc şi cu fericire stăpânind Măria Sa câte trei ţări, adecă Ardealul, Moldova şi Ţara Muntenească, pe urmă după câţiva ani a pierit la Turda"*). Felul cum înfăţişează suferinţele muceniceşti ale fratelui său, Mitropolitul Sava Brancovici, e impresionant şi de netăgăduită valoare educativă. Asemenea pagini ar trebui reproduse în toate cărţile de cetire destinate tineretului român.

VI.

Alt semn de progres în desvoltarea istoriografiei transilvane se iveşte apoi tot la Braşov, unde harnicul protopop şi neînfricatul luptător Radu Tempea, întregind cronica antecesorului său Vasile, din timpul lui Mihai Viteazul, dă o adevărată monografie despre trecutul acestei biserici până la 1742 (anul morţii sale). Sbuciumările şi luptele fratricide, pricinuite prin desbinarea bisericească semănată în sufletul Românilor din Transilvania prin hiperzelul neadormit al proselitismului habsburgic, şi-a aflat cronicarul destoinic în călugărul, care povesteşte în versuri de netăgăduită frumuseţă vrăjmăşia cu care au fost distruse în tot cuprinsul Transilvaniei vechile mănăstiri româneşti ortodoxe potrivit cunoscutului ordin atribuit generalului baron Nicolae Adolf Buccow: *„monasteria lapidea destruantur, lignea vero comburrantur"*.

Autorul, al cărui nume a rămas până în timpul de faţă necunoscut, era bine informat asupra datelor istorice cuprinse în cronica sa rimată *„Plângerea Sf. Mănăstiri a Silvaşului, din Eparhia Haţegului din Prislop"*, ştiind că întemeietorul ei dintâi

*) I. Lupaş, *Cronicari şi istorici români din Transilvania* vol. I. p. 26.

a fost Nicodim, ctitorul Voditei şi al Tismanei, iar după ce mănăstirea Prislopului se ruinase din pricina vechimei, a fost restaurată prin dărnicia Zamfirei, fiica lui Moise Vodă al Ţării Româneşti:

„O Doamnă mare şi vestită
Zamfira cea pururea pomenită
Fata lui Moise Vodă din Bucureşti
Din neamul marilor Basarabeşti
La anul 520 peste o mie
Mi-a pus a doua oară temelie
Nouă, frumoasă de piatră
Prea foarte înfrumusetată
Şi cu zid înconjurată,
M'au înzestrat cu moşii
Cu sate şi cu vii..."

Când înfăţişează urmările desbinării bisericeşti între Românii Transilvaniei, autorul anonim al cronicei rimate atinge coarde foarte simţitoare, izbutind a se ridica până la treapta de judecată, care îi permitea să aprecieze aceste urmări prin prisma intereselor de unitate sufletească a neamului românesc, înfăţişând pe însuş episcopul Inochentie Micu Clain în situaţiunea de a fi îndrăsnit să rostească chiar în sinodul convocat la Blaj în vara anului 1744, înainte de a porni în calea spre Roma de unde nu era să se mai întoarcă niciodată la ai săi, cuvinte şi îndemnuri ca acestea:

„Neamul nostru din vrăjmăşie
Să se întoarcă iarăşi la frăţie...
. . . .
Căci nu va fi spre un folos
Unaţia ce s'a scos,
Ci numai ca să ne răsnească
De fraţii din Ţara Românească
Şi din Ţara Moldovenească
Ba încă şi între noi din Ardeal
Să bage pe cel viclean

Să nu ne mai putem înțelege
Din Sași și din Unguri a ne mai alege..."*)

VII.

Pregătirea primită de cei doi fii ai comunei *Sadu:* Doctorul Ioan Piuariu-Molnar și Samuil Micu la Viena, de Gheorghe Șincai și de Petru Maior la Roma, dau acestora putința să promoveze cu pași însemnați istoriografia transilvană-românească, tipărind cel dintâi, la 1800 în Buda, o traducere de istorie universală, iar cel din urmă, în acelaș loc, *Istoria pentru începutul Românilor în Dacia* (1812) și *Istoria bisericească a Românilor* (1813).

Cu douăzeci de ani în urmă, în vara anului 1792, punea preotul Sava Popovici cel bătrân din Rășinari, într'o predică rostită înaintea poporului, problema continuității Românilor în Țara Transilvaniei, dând prin aceasta grăitoare dovadă că interesul pentru astfel de probleme dificile începuse a pătrunde până în pătura țărănimii luminate din frumoasele sate curat românești ale regiunii sibiene, făgărășene și brașovene. Adevărat că preotul Sava luase îndemn pentru predica sa de cuprins istoric-educativ dela un coleg al său în preoție Mihail Lebrecht, care tipărise la Sibiu în 1791 cartea intitulată *Geschichte der aboriginen dazischen Völker.* In ultimul deceniu al veacului al XVIII-lea apărea aci la Sibiu revista *Siebenbürgische Quartalschrift* (1790—1801) cu numeroase studii de cuprins istoric, apoi la 1833 revista *Transilvania. Periodische Zeitschrift für Landeskunde,* iar la 1841 publicația profesorului I. K. Schuller, *Archiv für die Kenntniss von Siebenbürgens Vorzeit und Gegenwart* și dela 1843 înainte, până în zilele noastre *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde.* Cine își va lua osteneala să răsfoiască această serie de publicații istorice sibiene, își va putea da seama de progresul realizat de istoriografia transilvană până la importanta colecție de documente, publicate cu atâta îngrijire sub titlul de *Urkundenbuch zur Geschichte der Deut-*

*) *Idem, ibidem* p. 68.

schen in Siebenbürgen, din care au apărut până acum 4 volume.

Dacă vom aminti, că şi pentru progresul istoriografiei româneşti are Sibiul, — de sub teascurile căruia au apărut lucrările lui Andrei Şaguna, Nicolae Popea, Ioan şi Ilarion Puşcariu, Gheorghe Bariţiu şi Teodor V. Păcăţianu, — o importanţă pe care, afară de Bucureşti şi de Iaşi, nici un alt centru din cuprinsul Ţării nu ar putea s'o atingă, se va înnţelege şi mai bine, pentru ce tocmai acum şi aci s'a impus necesitatea de a trata, în cadrele unei lecţiuni de deschidere a cursurilor universitare, anume *probleme de istoriografie transilvană.*

* * *

Pentru a înlătura părerea greşită, propoveduită de atâta vreme şi prin manuale şi prin literatura de specialitate, că originea istoriografiei române-transilvane ar trebui căutată numai dela începutul veacului al XIX-lea încoace şi că numărul Românilor, care au contribuit la sporirea ei, ar fi atât de redus, încât degetele dela o mână ar fi de ajuns pentru înşiruirea lor, — am publicat la 1933 în editura tipografiei *Scrisul Românesc* din Craiova două volume întitulate *Cronicari şi istorici români din Transilvania*, dând şi un studiu introductiv despre desvoltarea istoriografiei române transilvane din veacul al XV-lea până în pragul zilelor noastre.

Această antologie a cronicarilor şi istoricilor români din Transilvania ar trebui întregită acum şi cu alte volume, înfăţişând spicuiri şi din scrisul cronicarilor şi istoricilor aparţinători celorlalte naţiuni locuitoare în această ţară. Am putea să avem atunci o icoană mai deplină despre întreagă întinderea scrisului istoric transilvan din veacurile trecute.

Cine va răsfoi cu atenţiune spicuirile din cronicarii şi istoricii români ai Transilvaniei, va putea să-şi dea seama de sporul realizat în domeniul istoriografiei noastre în cursul veacului al XIX-lea şi la începutul veacului al XX-lea, de ideile principale care au călăuzit acest scris istoric românesc, precum şi de răsunetul pe care a reuşit să-l trezească în conştiinţa publică a

neamului şi de contribuţiunea, ce a fost în stare să aducă la opera de pregătire sufletească pentru hotărîtoarele probleme ale vremii, în care s'a putut înfăptui unitatea politică a neamului. Va înţelege ori cine că printre forţele de ordin moral, care au netezit drumul acestei înfăptuiri epocale, scrisul istoric românesc al Transilvaniei a îndeplinit un rol de netăgăduită importanţă.

VIII.

Altă serie de probleme ale istoriografiei transilvane s'a ivit în legătură cu învăţământul public şi particular de diferite grade.

La 1928, având ocaziune să particip la şedinţele comisiunilor însărcinate cu elaborarea noilor programe analitice pentru învăţământul secundar, am stăruit să fie introduse în clasele inferioare cât mai multe chestiuni de istorie locală şi cât mai puţine de istorie universală, fiind deplin convins de îndreptăţirea postulatului didactic educativ, care fixează seria cunoştinţelor de împărtăşit tineretului şcolar: *dela cunoscut spre necunoscut* şi *dela apropiat spre îndepărtat.*

Cu toate că în şedinţa comisiunii istorice acest postulat de valoare didactică-educativă fusese apreciat şi împărtăşit de majoritatea membrilor, în şedinţa plenară cu un număr de aproape 300 de reprezentanţi ai tuturor specialităţilor şi materiilor de învăţământ secundar, a întâmpinat obstacole de neînlăturat*).

Din parte-mi nu am aşteptat de la elaborarea acestor programe din 1928, — modificate în 1929, 1931, 1933 şi 1934, — îndemnul de a proceda la rezolvarea problemei de integrare a istoriei transilvane în Istoria Românilor. Imi luasem libertatea

*) Cine va ceti din volumul *Probleme şcolare*, apărut în editura Cugetarea din Bucureşti la 1936, capitolul relativ la *Istoria naţională şi istoria universală în învăţământul gimnazial*, îşi va putea da seama de natura acestor obstacole.

să fac acest lucru îndată ce am primit din partea fostului Resort al instrucţiei (Secretariatul General) din Cluj însărcinarea de a scrie un manual de *Istorie a Românilor* într'un stil cât mai apropiat de graiul poporului şi deci de înţelegerea elevilor, răsăriţi din sânul acestui popor. Rezultatele întâiului an de învăţământ al istoriei române în şcoalele de stat din Transilvania şi Banat fuseseră arătate, chiar în rapoarte oficiale, ca puţin mulţumitoare mai ales din pricina dificultăţilor întâmpinate de către elevi — uneori şi de către profesori — în cuprinsul manualelor scrise într'un stil prea savant şi copleşit de neologisme, cari n'au putut să pătrundă nici până în timpul de faţă şi de dorit ar fi să nu pătrundă niciodată în graiul poporului nostru.

Când am scris manualul de Istoria Românilor, tipărit în curs de 16 ani în 12 ediţiuni, în chip firesc am introdus în cuprinsul lui mai multe lecţiuni de istorie transilvană decât s'ar fi putut găsi atunci ori s'ar putea găsi acum în oricare dintre manualele similare. Adevărat că am fost criticat pentru aceasta aducându-mi-se chiar învinuirea de a fi încercat să aplic în studiul istoriei Românilor un criteriu nou: „proporţionalitatea chilometrică", sporind materialul de învăţământ cu atâtea capitole de istorie transilvană cu câţi chilometri pătraţi a sporit, în temeiul dreptului de autodeterminare etnică, hotărîrea dela Alba-Iulia din 1 Decemvrie 1918 teritoriul României.

In realitate nu făcusem altceva decât să-mi dau silinţa a valorifica în serviciul educaţiei intelectualilor noştri de mâine, câteva momente şi personalităţi reprezentative din trecutul românesc al Transilvaniei, dând şi informaţiile istorice necesare pentru o mai temeinică orientare cu privire la colonizarea Saşişilor şi a Secuilor şi la rosturile lor în trecutul acestei ţări. Dacă ar fi să mi se aducă o învinuire, aş fi mai înclinat să o accept când mi s'ar spune că am dat în cuprinsul cărţii mele mai puţină istorie transilvană decât ar fi fost de trebuinţă. Mărturisesc convingerea, că năzuinţa de a completa orice expunere sintetică a trecutului românesc cu numeroase capitole de istorie transilvană va fi timp îndelungat o problemă de actualitate pentru istoriografia noastră şi pentru toţi slujitorii ei, cari nu

se vor împăca niciodată cu gândul că „în biblia istorică" a neamului, în legătură cu „viaţa bisericească din Ardeal, luată în sine", nu s'ar putea povesti decât despre „resistenţa unor biserici prigonite contra atacurilor altor confesiuni, apoi (despre) actul acela de unire cu Roma, care ne-a pus în legătură cu cultura Apusului, (despre) mişcările ţărăneşti ca a lui Sofronie şi a Muntenilor lui Horia, iar în secolul al XIX-lea (despre) câştigarea unei episcopii ortodoxe, la 1848 (despre) splendida manifestare populară de aici din marginea Blajului, ca să ajungem la luptele politice contra Maghiarilor, la „recompensele împărăteşti", la era nouă laică a silinţelor partidului naţional"[1]. Sunt cu mult mai numeroase şi de netăgăduit interes ştiinţific chestiunile transilvane, cari se cer studiate în legătură cu fenomenele vieţii româneşti din Sudul şi Răsăritul Carpaţilor, spre a fi apoi încadrate cât mai organic în proiectata „biblie istorică" a tuturor Românilor.

IX.

Indată ce am aflat la începutul acestui an (1940) numele profesorului universitar (Lambrino), încredinţat cu prezidarea comisiunii pentru elaborarea unei noui programe analitice la studiul istoriei, mi-am permis a-i adresa o scrisoare colegială, cuprinzând mai multe sugestiuni şi desiderate pentru sporirea numărului de importante chestiuni transilvane în cuprinsul viitoarei programe analitice. Am stăruit în deosebi pentru lărgirea cadrelor de învăţământ istoric românesc în aşa fel, ca *temelia dualistă* de până acum (Muntenia-Moldova) să fie înlocuită, potrivit realităţilor istorice, cu una *trialistă* (Transilvania-Muntenia-Moldova), întru cât dovezile documentare, cunoscute până în timpul de faţă, arată că organizarea Voevodatului transilvan precedase cu un veac şi jumătate pe al Munteniei şi cu două

---

[1]) Cf. N. Iorga *„Partea Ardealului în Istoria Românilor. Idei dintr'o conferinţă ţinută la Blaj cu ocazia Congresului Ligei Culturale"*, publicată în *Neamul Românesc* din 2 August 1926 Nr. 113 p. 2—5.

veacuri pe al Moldovei. Cele mai însemnate instituţiuni cu caracter specific românesc, aproape toate, au în Nordul Carpaţilor o tradiţie şi o menţiune istorică-documentară mai adânc înrădăcinată în trecut decât cele din Sudul sau din Răsăritul Carpaţilor. Despre un şef politic al Voevodatului transilvan există *trei menţiuni documentare dela începutul veacului* al XII-lea (1103, 1111 şi 1113), despre cei din Sudul Carpaţilor *numai la 1247* se găseşte o menţiune documentară sigură. *Oastea românească în regiunea Sibiului este amintită la 1210,* în Sudul Carpaţilor *numai la 1247.* Un vlădică ortodox (Ieroteiu dela 950), pentru Transilvania, e pomenit în trei izvoare bizantine, câtă vreme în regiunile din Răsăritul Carpaţilor numai la 1234 apar vlădici răsăriteni, fără a li se preciza numele. Din toate aceste dovezi istorice rezultă concluzia de neînlăturat, că *obârşia şi vechimea românismului transilvan, chiar în lumina isvoarelor istorice cunoscute până în timpul de faţă, este cel puţin deopotrivă, dacă nu mai adânc înrădăcinată pe aceste plaiuri decât pe plaiurile de răsărit şi de miazăzi ale munţilor Carpaţi.* Identitatea organizaţiunii voevodale transilvane cu cea munteană şi moldovană, — identitate asupra căreia am avut ocazie a stărui într'o comunicare la Academia Română despre „*Voevodatul Transilvaniei în sec. XII—XIII*", precum şi în studiul „*Realităţi istorice în Voevodatul Transilvaniei în sec. XII—XVI*", studiu publicat în Vol. VII din *Anuarul Institutului de Istorie Naţională,* Cluj — deschide perspective promiţătoare pentru viitoarele cercetări istorice privitoare la evul mediu transilvan. Dacă astfel de cercetări au rămas până în timpul de faţă împărtăşite de prea puţină atenţiune din partea istoriografiei noastre, dintre problemele ei de viitor nu va putea lipsi nici proiectul unei publicaţiuni de documente transilvane medievale, nici sporirea numărului de monografii româneşti, relative la diferite chestiuni speciale din istoria Transilvaniei. Numai după îndeplinirea acestor lucrări pregătitoare va fi sosit momentul unei temeinice sinteze româneşti a istoriei transilvane.

Dându-mi seama de mulţimea acestor probleme, am ţinut până la 23 Decemvrie 1938 cursuri speciale de Istoria Transil-

vaniei şi exerciţii de seminar, din cari a rezultat, — în afară de publicaţia intitulată *Documente istorice transilvane*, vol. I. 1599—1699 (Cluj 1940) — o considerabilă serie de teze de licenţă şi teze de doctorat tratând, în forma unor monografii istorice, diferite chestiuni de istorie transilvană. Cele mai isbutite au fost publicate în *Biblioteca Institutului de Istorie Naţională din Cluj*.

X.

In disertaţia rectorală, prin care s'au inaugurat cursurile Universităţii noastre în sala Teatrului din Sibiu în ziua de 10 Noemvrie 1940, s'a precizat că publicaţiunile ştiinţifice ale tuturor profesorilor şi institutelor dela cele patru facultăţi ale Universităţii româneşti din Cluj se cifrează în cursul celor două decenii la un total de *65.000 de pagini*. La cifra aceasta au contribuit publicaţiunile *Institutului nostru de Istorie Naţională* cu a şasea parte. Este, bine înţeles, străin de noi gândul de a căuta să făurim din aceasta vre-un merit deosebit pe seama colaboratorilor. Dacă amintim totuş un astfel de amănunt, este numai pentru a da un întârziat răspuns acelor ireductibili adversari ai noştri, cari la 1919 când s'au inaugurat cursurile Universităţii româneşti din Cluj, erau neobosiţi în tendinţa de a răspândi prin centrele universitare din Apus svonuri clevetitoare despre pretinsa „incapacitate de creaţiune ştiinţifică" a elementului românesc din Transilvania.

Prin dispoziţiunile legii din Noemvrie 1938, zisă a raţionalizării — în realitate însă cea mai iraţională —, a fost desfiinţată catedra de istoria modernă a Românilor şi istoria Transilvaniei. De aceea nu s'au mai putut ţinea la Facultatea noastră cursuri speciale de *istorie transilvană*, urmate cu asiduitate timp de 19 ani nu numai de studenţii specialităţilor istorice. Studenţii s'au simţit, chiar ei, îndemnaţi să adreseze Ministerului Educaţiunii Naţionale un memoriu cerând să li se dea din nou putinţa să asculte asemenea cursuri. Este un semn îmbucurător al conştiinţei cetăţenilor academici, cari îşi pot da seama de importanţa şi necesitatea unor materii de specialitate,

de cunoştinţa cărora înţeleg de pe acum că nu se vor putea lipsi în viaţă. Trecutul transilvan, acoperit încă de numeroase taine, trebue cercetat cu stăruinţă de către generaţia actuală şi de către cele viitoare, cari vor înţelege că problemelor de istoriografie transilvană trebue să li se dea toată importanţa şi întinderea cuvenită fără să urmărească alt scop, decât acela de a lămuri cât mai deplin adevărul cu privire la felul, cum s'a putut afirma elementul etnic românesc, dealungul veacurilor de prigoană, în adâncimile puţin studiate ale vieţii din această ţară.

A sosit timpul să se procedeze la emanciparea istoriei transilvane de sub povara învechitului calapod maghiaro- şi austrocentric, obişnuit să forţeze trecutul acestei ţări, ca într'un pat al lui Procrustes, în limitele aceloraşi diviziuni maghiare sau austriace, croite după succesiunea cronologică a dinastiilor şi a stăpânitorilor vremelnici. Criteriul acesta extern şi cu totul superficial, care făcea să fie privit trecutul Transilvaniei *numai ca dintr'un avion*, după expresia unui cunoscut istoric budapestan[1]), trebue înlocuit cu un criteriu organic-intern, care să nu fie împrumutat dela nici una din istoriografiile vecine, ci să rezulte în chip firesc din însăşi notele caracteristice ale trecutului acestei ţări, deci din specificul transilvan.

Criteriul organic — structural cere să fie cercetate cu deosebită atenţiune formele specifice individuale, pe cari le-au înregistrat fazele istorice în evoluţiunea Transilvaniei, ca *individualitate constituţională-politică, esenţial deosebită de aceea a fostului Regat ungar şi cu totul apropiată, dacă nu tocmai identică în manifestările ei, cu organizaţiunea voevodală din Sudul şi din Răsăritul Carpaţilor.* Iată o problemă, pe care istoriografia noastră a întârziat să şi-o pună şi să caute a-i da o soluţiune în temeiul materialului documentar, cunoscut până în timpul de faţă. Nu se vor putea găsi astfel de preocupări nici în *Compendiul de Istoria Transilvaniei*, tipărit de *Ioan V. Rusu* aici în Sibiu la 1864, nici în *Istoria Ardealului* publicată de

---

[1]) I. Szekfü, *The Historical Clam to Transilvania 1935.*

Ioan M. Moldovanu la Blaj (1866), nici în cele trei volume de *Părți alese din Istoria Transilvaniei tipărite de Gheorghe Barițiu* tot aci la Sibiu (1893). Cu atât mai mult va trebui să formeze problema aceasta, de aci înainte, o preocupare constantă a istoriografiei române.

Cu cât vor izbuti cercetările istorice, de acum și din viitor, să descifreze mai multe dintre numeroasele taine ale trecutului transilvan, cu atât va ieși mai bine la iveală adevărul că țara aceasta din Carpați — contrar aparențelor superficiale și adeseori atât de înșelătoare — a rămas în păturile adânci ale populației sale de baștină totdeauna intim contopită în aceeași structură sufletească, în aceeași credință, în aceeași limbă, în acelaș fel de viețuire, în aceleași datini strămoșești, în acelaș destin cu Țările române din Sudul și din Răsăritul Carpaților. Acestora le-a servit adeseori, în vremuri de restriște, ca loc de refugiu și de adăpost, iar în epoci de reculegere ca nesecat izvor de împrospătare a forțelor luptătoare și creatoare în toate strădaniile lor spre viață organizată cu bune temeiuri și pornită spre progres. Cultură, știință, propășire în orice domeniu de viață românească și în oricare lature a pământului strămoșesc, fără contribuția neîntreruptă a elementelor transilvane, este și rămâne de neconceput. Cu drept cuvânt a fost numită Transilvania — *țara stup.* Din ea s'au desprins necontenitele roiri ale descălecătorilor cu spada, cu plugul și cu cartea, contribuind veacuri de-arândul și la întemeierea și la consolidarea așezămintelor istorice ale românismului de pretutindeni.

Un reputat geograf ca Theobald Fischer, fost profesor la Universitatea din Marburg, afirmase într'un studiu al său despre România, tipărit în Leipzig la 1909, că Transilvania trebue considerată ca țara de refugiu și de păstrare a poporului român, chiar ca *inima teritoriului său etnic și ca trupul puternic al unui vultur* îndreptat cu capul, prin Dobrogea, spre Dunăre și Mare. Trupul acesta puternic nu poate să rămână sfâșiat în două, fără a periclita însăș existența românismului. Nedreptatea arbitrajului vienez este prea evidentă ca ea să poată dăinui.

Istoria Transilvaniei a mai cunoscut sfăşieri teritoriale nechibzuite, cum au fost cele pricinuite de înverşunatele lupte deslănţuite în prima jumătate a veacului al XVI-lea între partizanii aşa numitei mişcări „scitice" a lui Ioan Zapolya şi între aderenţii lui Ferdinand Habsburgul, sau cele provocate pe la 1658—60 prin rivalitatea sângeroasă dintre Gheorghe Rakozi al II-lea şi principele de origine română din Bârcea Mare (jud. Hunedoara) Acaţiu Barciai. Nici una din aceste nenorocite sfăşieri teritoriale nu poate fi comparată cu cea izvorâtă din totala lipsă de respect pentru realităţile etnice şi sufleteşti din cuprinsul Transilvaniei sfăşiate cu atâta silnicie prin dictatul dela Viena. Sfăşierile din sec. XVI—XVII au fost însă efemere, cum va trebui să fie şi sfăşierea din zilele noastre triste şi pândite de primejdii.

Istoria transilvană, prin dinamismul ei spiritual nemicşorat în cursul atâtor veacuri de prigoană, reactualizând şi valorificând în sens educativ experienţele unui trecut de suferinţe îndelungate, dar şi de nădejdi neclintite, are darul să aprindă în sufletele înţelegătoare flacăra credinţei în triumful adevărului şi al dreptăţii: *Veritas vincit*. Cuvântul Scripturii ne asigură că „adevărul răsare din pământ şi dreptatea coboară din cer". Să nu ne îndoim nici o clipă în puterea adevărului ocrotit de taina pământului nostru strămoşesc, pe care îl scaldă valurile Dunării şi-l împodobesc codrii Carpaţilor, nici în cumpăna dreptăţii aşteptate să coboare din cerul milostivirii, spre a reînchega iarăş îndurerata noastră Ţară în graniţele fireşti ale graiului şi ale sufletului românesc. Din credinţa noastră nesguduită va răsări hotărîrea de luptă fără şovăire pentru o apropiată realizare definitivă a destinului de unitate naţională a tuturor Românilor. Cărările acestui destin pot fi uneori despărţite, vremelnic şi aparent, prin nedrepte hotărîri omeneşti, dar numai pentru a se regăsi şi contopi din nou în aceeaşi matcă, în aceeaşi sinteză a orânduirilor divine.

TRANSILVANIA
„INIMA TERITORIULUI ETNIC ROMÂNESC“

I.

România, în graniţele ei fireşti, nu e o ţară care să fi răsărit din vre-o poftă de cucerire manifestată de către elementul său etnic de bază. Despre popoarele vecine se ştie despre toate că, înainte de a le fi îngăduit împrejurările istorice să se aşeze în teritoriile, unde se găsesc astăzi, spre a-şi întemeia statele pe care le stăpânesc în timpul de faţă, au trăit vreme îndelungată prin alte regiuni. Sunt cunoscute peripeţiile prin care s'au strecurat, după plecarea lor din străvechile aşezări şi până în vremea când au reuşit să-şi întindă, prin cucerire, stăpânirea asupra ţărilor cârmuite de ele. Despre Români nu se face însă nicăiri amintire să fi fost aşezaţi, vreodată în cursul sbuciumatei lor istorii, în alte ţinuturi în afară de cele moştenite dela protopărinţii lor geto-daci şi pe care împrejurările trecutului vitreg nu i-au îngăduit să le cuprindă laolaltă, decât târziu de tot, într'o Românie rotundă şi neatârnată. Conştiinţa autohtoniei continuă să trăiască adânc înrădăcinată în sufletul maselor populare româneşti, după cum se poate constata din concludente rostiri ale ţăranilor obişnuiţi din vechi tîmpuri să fie consideraţi *ca oamenii acestui pământ,* ca urmaşi ai celor mai vechi locuitori de aci, ai Dacilor. Aşa de ex. ţăranii transilvani într'o jalbă, înaintată la începutul anului 1761 congregaţiunii nobililor din Deva (jud. Hunedoara), spuneau cu hotărîre că ei sunt *locuitorii de baştină ai acestei ţări,* fiind *„rămăşiţele vechilor Daci“*[1]). Când au ser-

[1]) Aug. Bunea, *Episcopii Petru P. Aron şi Dionisie Novacovici*

bat Saşii din regiunea Sibiului un jubileu, la împlinirea celor 700 de ani dela aşezarea lor în Transilvania, un ţăran român din partea locului, întrebat dacă ar putea să ţină şi Românii un asemenea prasnic, a răspuns scurt şi cuprinzător: „noi nu avem pentru ce prăsnui, căci n'am venit de aiurea; *noi suntem de aici!*"

* * *

Pământul românesc înfăţişează icoana unei simetrii geografice bine închegate în teritoriul carpato-dunărean. Inlăuntrul unui *pătrat al apelor* se înalţă *cetăţuia Carpaţilor* în forma unui *triunghiu al munţilor*, oferind poporului autohton prielnice locuri de adăpost în epoca năvălirilor, când însăşi existenţa lui ar fi fost greu ameninţată, dacă aşezarea geografică nu i-ar fi asigurat acest nepreţuit liman de scăpare, dându-i putinţă să supravieţuiască toate primejdiile, cari l-au pândit la răspântia veacurilor.

Carpaţii au împlinit în viaţa şi desvoltarea poporului român un rol din cele mai însemnate, servindu-i ca leagăn la naştere şi ca scut ocrotitor dealungul vieţuirii sale. Geograful francez Emmanuel de Martonne, călătorind de repetate ori prin regiunea carpatică, s'a putut convinge personal, că aci este patria străveche a elementului etnic românesc, pentru care Muntele nu a fost niciodată graniţă despărţitoare, ci totdeauna punct de atracţiune şi loc de prielnică adăpostire. Nici nu a stat la îndoială acest învăţat cu faimă europeană să-şi exprime, cu graiul şi în scris, convingerea că în preajma Carpaţilor au fost Românii totdeauna şi mai numeroşi şi mai înstăriţi. In deosebi la poalele munţilor, în regiunile numite „depresiuni subcarpatice", este ţăranul român mai întremat, mica lui proprietate mai veche şi mai răspândită, viaţa economică mai desvoltată, fluctuaţiunile recoltelor mai puţin resimţite. Tot în aceste regiuni s'au păstrat cele mai vechi amintiri de organizare, de artă şi independenţă românească. Din toate aceste constatări, verificate la faţa locului printr'o serioasă metodă ştiinţifică, el se credea în drept să tragă concluziunea, împărtăşită şi de alţi geografi cu reputaţie — ro-

---

sau Istoria Românilor transilv. dela 1751 până la 1764. Blaj, 1902, p. 201, unde este reprodus textul din Memoriile lui Gheorghe Rettegi.

mâni şi streini — că trecutul Românilor este în cea mai strânsă legătură cu regiunea carpatică, în cuprinsul căruia a trebuit să fie perpetuul loc de cristalizaţiune a rasei româneşti[2]).

Alt geograf francez, apreciatul Jacques Ancel, subliniază că dintre toate ţările Europei Centrale teritoriul cel mai bine rotunzit îl are România, a cărei axă principală o formează Carpaţii şi colinele din preajma lor, adăpostind neamul românesc şi scutindu-l de prea multe amestecuri cu sânge străin. Din culmea Carpaţilor se întinde la Răsărit, spre Nistru, *frontul moldovan* cu pădurea Bucovinei, cu câmpia Basarabiei şi cu stepa Bugeacului, la Miazăzi, spre lumea balcanică, *frontul muntean* cu importantul drum comercial al Dunării, cu Bărăganul, cu Dobrogea şi cu Marea, iar la Apus, spre câmpia Tisei coboară *frontul transilvan* izbindu-se aci de tendinţa unei penetraţiuni străine în cetăţuia Carpaţilor.

Dacă ar fi lipsit din centrul pământului românesc axa Carpaţilor, soarta poporului autohton ar fi fost îndrumată şi ea cu

---

[2]) Cf. I. Lupaş, *Realités historiques dans la Voivodat de Transylvanie.* Bucureşti, 1938, p. 9, cf. şi R. Vuia *Le village roumain de Trans. et de Banat.* Bucureşti, 1938, unde se demonstrează continuitatea elementului românesc, cu vechime incomparabil mai adâncă în pământul transilvan şi bănăţean decât elementele de târzie colonizaţiune, cari trăesc în sate „*geometrice*". Nu ar fi exclus — crede autorul — ca unele din străvechile sate „*împrăştiate*" prin munţi să-şi aibă obârşia chiar în aşezări străvechi, rămase din timpul Dacilor.

Cercetări privitoare la *istoria artelor* admit şi ele, măcar ipotetic, posibilitatea unei continuităţi în arhitectura Daciei. Aşa prof. universitar *Coriolan Petranu,* în *Monumentele istorice ale judeţului Bihor I. Biserici de lemn* (Sibiu, 1931, p. 43—44), exprimă opinia că biserica românească din Densuş, ca cea mai veche biserică de zid cunoscută până acum la Români „a trebuit să aibă o lungă evoluţie în lemn înaintea sa, fără să lase urme din cauza netrăiniciei lemnului ca material de construcţie. Această lipsă de monumente de lemn însă nu exclude posibilitatea unei continuităţi în arhitectura Daciei din cele mai vechi timpuri până azi, precum nici lipsa de documente scrise nu poate nega posibilitatea continuităţii unei populaţii daco-romane pe acest pământ".

totul altfel. Despre ţara Egiptului se zicea în vechime că ar fi fost un dar al Nilului. Despre România se poate spune cu drept cuvânt că e *un dar al Carpaţilor şi al Dunării.* Jumătate din pământul ei face parte din cetăţuia carpatică, unde se găsesc cele mai vechi şi mai temeinice aşezări româneşti, unde s'au putut păstra în goana veacurilor cele mai curate tradiţiuni şi obiceiuri populare, scutite de păgubitoare influenţe străine. Aceiaşi constatare o face Ancel şi în cartea sa de „Geografie politică a Europei Centrale", subliniind că în Carpaţi a fost totdeauna locul de refugiu şi de conservare a civilizaţiunii române[3]). La fel îşi mărturisea italianul Guido Landra, după o cercetare a Transilvaniei şi a Banatului, impresiunea că poporul autohton al acestei regiuni „nu s'a schimbat în cursul veacurilor, născându-se pe aceste meleaguri odată cu stâncile şi pădurile, cu cari formează un tot nedespărţit"[4]).

Dunărea, spre care priveşte cealaltă jumătate a pământului românesc, a avut şi ea un rost foarte însemnat în viaţa poporului român, îndemnându-l să iasă în largul Mării, spre a-şi încerca norocul şi aptitudinile în felurite întreprinderi, aducându-l în legătură cu popoarele învecinate şi înlesnindu-i circulaţiunea pe drumul ei „fără pulbere".

Carpaţii şi Dunărea au determinat şi continuă să determine în covârşitoare măsură viaţa poporului român care, ajutat de un puternic instinct de conservare şi de expansiune, a pornit din cetatea carpatică şi s'a întins mereu spre locurile mănoase din câmpie, iar cu turmele sale nenumărate a împânzit malurile Dunării, ale Nistrului şi ale Tisei, până departe dincolo de aceste ape de hotar. Nici culmile Carpaţilor, nici valurile Dunării n'au putut

---

[3]) Jacques Ancel, *Geographie politique de l'Europe Centrale.* Tom. I. p. 208. „Le peuple roumain est attaché aux Karpates: sa „Montagne" fut, durant une histoire millenaire, le mur devant lequel vint battre le flux des conquerants sans jamais l'emporter, elle fut toujours un refuge et un conservatoire de la civilisation roumaine et depuis les temps les plus reculés connus".

[4]) In revista *Le vie del Mondo.* An. X. Nr. 7, din Iulie 1942.

forma graniţi de despărţire, nici piedici de neînlăturat între fraţii de acelaş sânge.

Excepţionala bogăţie a pământului românesc de o parte, de alta însăşi aşezarea lui geografică „în calea răutăţilor" au trezit din depărtate timpuri pofta altor neamuri de a pătrunde aci vremelnic, sau de a se aşeza statornic pentru îndelungată cohabitaţiune şi colaborare cu elementele etnice autohtone.

II.

In cuprinsul teritoriului etnic românesc *Transilvania are o situaţiune privilegiată,* fiind străjuită de jur împrejur, la toate graniţele ei, de alte ţinuturi româneşti cum sunt Banatul, Crişana şi Maramureşul la Vest şi Nord-Vest — Bucovina, Moldova şi Basarabia la Est şi Nord-Est — Oltenia, Muntenia şi Dobrogea la Sud şi la Sud-Est. Cu drept cuvânt scria istoricul Alexandru Papiu-Ilarian în cunoscutul său memoriu, adresat lui Cuza Vodă la începutul anului 1860, că *Transilvania* cu „Carpaţii ei de aur" *are menirea să proteguiască toată România"*, formând ea în centrul acesteia *„o adevărată cetate firească"*, cea mai tare şi mai importantă", dominând şesurile Banatului şi ale Crişanei până la Tisa, deopotrivă cu dealurile şi văile Moldovei şi cu adâncul şes al Ţării Româneşti. Cine stăpâneşte Carpaţii, stăpâneşte câmpia de Vest până la Tisa şi cea spre Est şi Sud până la Dunăre. Se simţea deci în drept să tragă concluziunea că Principatele Unite (Muntenia şi Moldova) *fără Transilvania nu pot avea viitor în Europa, ci ar fi condamnate la o existenţă precară* care „va ţinea cât va ţinea rivalitatea şi interesele schimbătoare ale statelor Europei". *Unirea Transilvaniei cu Principatele* va putea să le *scape însă dela moarte completând „sistema Statului român"* şi *„punând fundamentul vieţii perpetue a României"*[5]).

Sunt în rătăcire cei ce afirmă (ca geograful Andrei Rónay), că numai o doctrină nouă, ivită după războiul mondial ar fi so-

[5]) Cf. I. Lupaş, *Cum vedea Alex. Papiu-Ilarian la 1860 posibilitatea de înfăptuire a Dacoromâniei?*, în colecţiunea *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*, vol. III. Sibiu, 1941, p. 255.

cotit regiunea carpatică drept „inima teritoriului etnic românesc". Adevărul este că n'au lipsit nici înainte de acest războiu geografi străini, înzestraţi cu intuiţiune clară care i-a ajutat să vadă şi să spună răspicat adevărul, cum l-au spus francezul *Léon Rousset* şi germanul *Theobald Fischer*. Cel dintâi scria la 1896 că, dacă s'ar putea aplica geografiei definiţiunile obişnuite în mehanică, s'ar spune că România era o ţară al cărei centru — care, prin analogie cu centrul de gravitaţiune, s'ar numi centrul geografic — se afla în afară de teritoriul în care o limitaseră evenimentele istorice sau, cu alte cuvinte, România făcea atunci impresia unei ţări ce se găsea într'un echilibru geografic instabil[6]).

Iată deci, că mult înainte de evenimentul istoric al întregirii României în graniţele ei fireşti, geograful francez Léon Rousset putea să-şi dea seama că centrul de gravitaţiune al României nu trebue căutat nici în Sudul, nici în Estul Carpaţilor, ci în regiunea transilvană. La fel vedea lucrurile şi geograful german Theobald Fischer, fost profesor la Universitatea din Marburg[7]). Intr'un studiu al său din 1909 compara Fischer situaţiunea Statului român dinainte de 1918 cu aceea a unui vultur în sbor având cele două aripi întinse (Muntenia şi Moldova), capul orientat spre Mare (Dobrogea), lipsindu-i însă tocmai partea cea mai esenţială: *Transilvania,* despre care nu ezita să afirme că este însaş *inima teritoriului etnic românesc*. Acelaş geograf făcea tot atunci profeţia că *Braşovul va deveni reşedinţa de vară a României.*

---

[6]) Această opinie a geografului francez a fost publicată ca text lămuritor la harta XXXIV din *Atlas de Geographie Moderne.* Paris, 1896. (F. Schrader, F. Proudent, E. Arthoine). „Si l'on pouvait appliquer a la géographie les definitions de la mécanique, on dirait que la Roumaine est une contrée dont le centre que nous appellerons centre géographique, par analogie avec le centre de gravité, tombe hors du térritoire auquel les événiments historiques l'ont délimitée; autrement dit, la Roumanie telle qu'elle existe actuellement donne l'impresion d'un pays qui est en état d'équilibre geographique instable".

[7]) Cf. Theobald Fischer, *Rumänien und die südeuropäischen Halb-*

Lipsa Transilvaniei din organismul politic al Statului român a putut fi înlăturată la 1 Decemvrie 1918 prin hotărîrea Adunării Naţionale din Alba-Iulia, care în temeiul dreptului de autodeterminare etnică, a izbutit să facă din Regatul României o ţară cu echilibru geografic stabil şi pe care un publicist străin s'a simţit în drept să o numească „icoana celei mai rotunzite închegări armonice". La fel considera şi geograful Heinrich Wachner România întregită ca fiind o ţară, sub raport etnografic, mai unitară decât celelalte state desfăcute din cătuşele Ungariei de odinioară[8]). Constatarea aceasta a fost subliniată în termeni categorici şi de către profesorul italian *Gino-Lupi* din Milano în publicaţiunea sa despre Români şi Unguri[9]), precum şi de către

---

binsel, în Albert Scobel, *Geographisches Handbuch. Allgemeine Erdkunde, Länderkunde u. Wirtschaftsgeographie.* Bielefeld u. Leipzig, 1907, p. 700: „Tiefer Sinn liegt in der Aussprache *Joseph Partsch's* der in seiner blumenreichen Sprache *Rumänien einem Adler vergleicht,* der mit weit ausgreifenden Schwingen von den Karpaten in den Pontus niederstösst... Es kann gar keinem Zweifel unterliegen, ja die Anfänge sind schon gemacht, dass Rumänien auch auf dem Schwarzen Meere eine Rolle spielen wird... so müssen wir die von noch heute zum Theil urwaldbedeckten Bergen umwallte grosse *Gebirgfeste von Siebenbürgen als die Zufluchts — und Erhaltungsstätte des rumänischen Volkes ansehen, das Herz seines Wohnraumes, den mächtigen Leib des Adlers, dessen in der Donau geöfneten Kopf und Schnabel die Dobrudscha bildet*". Cf. şi Fritz Klute, *Allgemeine Geographie*, Potsdam, 1933, vol. I, p. 31.

[8]) H. Wachner in Andree-Heiderich-Sieger, *Geographie des Welthandels*, Wien, 1926, p. 422: „Die Grenze Rumäniens umschliesst eine fast kreisförmige Fläche; daraus ergiebt sich ein sehr günstiges Verhältnis der Grenzlinie zum umschlossenen Raum; der inere Verkehr wird erleichtert und der Grenzschutz absorbiert nicht übermässige Kräfte. In etnographischer Hinsicht ist Rumänien einheitlicher als die übrigen Nachfolgstaaten Ungarns".

[9]) Gino Lupi, *Romeni e Ungheresi.* Milano, 7941, p. 4: „...tra tutti gli stati successori della Monarchia austro-ungarica, e evidente che la Romania era di gran lunga il piu unitario, sia dal punto di vista nazionale che da queli linguistico, pur tenendo conto che aveva ereditato nel 1918 una situazione ingrata".

Guido Landra, care nu a lipsit a mărturisi în cuvinte răspicate că toţi cei cari „susţin teze potrivnice continuităţii dacoromane în România, comit *un fals vădit nu numai din punct de vedere istoric, ci şi antropologic*[10]).

În sfârşit, alt cercetător străin, Alfred Malaschofsky, publicând în revista „Südostdeutsche Forschungen" din München un studiu despre influenţa vieţii pastorale asupra desvoltării poporului şi Statului român, arată că opinia geografilor, obişnuiţi să sublinieze necontenit o pretinsă unitate desăvârşită a spaţiului panonic, cu pusta ungară împresurată de coline, este puţin resistentă în faţa realităţilor, pe care se întemeiază concepţia relativă la Transilvania ca loc de adăpost şi centru de iradiaţiune al existenţii etnice româneşti. În lumina experienţei spaţiale a Românilor, această concepţie înfăţişează Transilvania împreună cu şesurile împrejmuitoare dela Tisa, Dunăre şi Nistru ca o pregnantă unitate geografică[11]).

---

[10]) Guido Landra despre *Continuitatea daco-romană în Carpaţii meridionali*, mărturisea că în cursul călătoriei sale prin Transilvania a putut face aceste constatări evidente: „întreagă regiunea muntoasă până la culmile cele mai înalte este în întregime populată de elementul românesc", care s'a conservat mai curat decât oriunde în regiunea carpatică, formând aceasta „centrul de iradiaţiune şi de viaţă a poporului român". Astfel România păstrează în inima munţilor ei de pretutindeni un popor sănătos şi puternic, care constitue un veritabil miracol al istoriei.

[11]) Alfred Malaschofsky, *Einflüsse des Hirtenlebens auf die Entwicklung von Volk und Staat in Rumänien*, în publicaţiunea *Südostdeutsche Forschungen*, München, 1939, p. 810: „Im Raumerlebnis der Rumänen sind die gebirgsumwalten Becken Siebenbürgens, die Tiefländer an Theiss, Donau und Dnyester *eine geschlossene Einheit*". Cf. şi Nikolas Benekiser, *Siebenbürgen. Das Land und seine Menschen auf ihrem Gange durch die Geschichte*, în *Frankfurter Zeitung* din 1. III. 1942, Nr. 110—111, p. 5: „Das Land Siebenbürgen ist aber nicht so behütet und geschützt vor allen Stürmen in dieser gebogenen Haut der Karpatenberge, wie der flüchtige Blick auf die Karte glauben machen könnte. Dieser Wall der Karpaten ist ja nicht unüberwindlich. *Zweiundzwanzig Pässe verbinden* Siebenbürgen mit seinen Nachbarländern. Ein ansehnlicher Fluss, der Alt, durchbricht

Configuraţiunea geografică a Transilvaniei se prezintă ca a unei cetăţi fortificate prin munţii, cari se înalţă la graniţele ei de jur împrejur, asigurându-i o situaţiune dominantă asupra câmpiei ce se întinde şi la Apus spre Tisa, şi la Miază-zi spre Dunăre, şi la Răsărit spre Nistru.

Carpaţii sud- şi nord-estici formând coloana vertebrală a teritoriului etnic românesc, împresoară Transilvania ca o seceră dela Orşova până în Maramureş, iar Munţii Apuseni o sprijinesc cu masivul lor ca un zid de apărare punând piedeci, anevoie de străbătut, în calea celor ce caută să pătrundă dinspre Câmpia Tisei, înlăuntrul ei şi nelăsându-le deschise decât porţile pe văile Mureşului, Crişului şi ale Someşului. Carpaţii nu au fost niciodată graniţă geografică de izolare între populaţiunea provinciilor din preajma lor, ci mai curând un adăpost prielnic pentru stabilizarea şi ocrotirea etnică a locuitorilor în toate împrejurările vremurilor de urgie, ce s'au abătut asupra acestor regiuni în cursul veacurilor şi mileniilor. Dovada că ei nu au format niciodată zid despărţitor între aceste provincii, se găseşte nu numai în permanenţa elementului autohton pe amândouă clinele lor, ci şi în faptul că elementele de colonizaţiune, aşezate mai târziu în regiunile carpatice, s'au strecurat fără nici o dificultate de pe o lature a Carpaţilor pe cealaltă, trecând muntele unii spre Moldova, alţii spre Ţara Românească. Apoi, domnitorii acestor două ţări au stăpânit veacuri dearândul şi teritorii din cuprinsul Transilvaniei. Iar când ţara aceasta şi-a putut afirma deplin propria ei fiinţă de stat, în veacul al XVI-lea şi al XVII-lea, trăia în cele mai strânse legături de alianţă cu Principatele Române, sprijinindu-se atât din punct de vedere politic cât şi din punct de vedere economic şi militar pe ajutorul lor împotriva ostilităţilor necontenite, ce se deslănţuiau asupra ei din părţile nordice şi apusene ale frământatului Regat ungar,

---

sogar ihren südlichen Zug und strömt durch die Walachei der Donau zu. Immer wieder sind aus den Weiten Asiens Völkerscharen über die Karpaten gestiegen, immer wieder haben die Hirten ihre Tiere von den Bergen in die Täler hüben und drüben und zurück getrieben; immer ging ein reger Verkehr über die Pässe hinüber“.

rămas sub dominaţiunea Habsburgilor. S'au ivit în timpul din urmă geografi, cari se silesc să înfăţişeze Carpaţii ca o „graniţă gigantică", aproape impenetrabilă afirmând că ea n'ar putea fi trecută decât prin pasuri de munte şi prin „văi înguste" şi că astfel de trecători nu ar fi multe (und solcher gibt es nicht viele" — scrie A. Rónay)[12]. Oricine vrea să cunoască situaţiunea reală din trecut şi din timpul de faţă, poate afla însă cu uşurinţă că adevărul e cu totul altul. Atât la Răsărit cât şi la Sud o mulţime de pasuri înlesnesc drumul trecătorilor dealungul văilor spre Moldova (Bârgău, Ghimeş, Tulgheş, Oituz, Bacău) şi spre Ţara Românească (Bran, Predeal, Turnu-Roşu, Surduc, Vulcan). Iar plaiurile şi drumurile de culme, cercetate zi de zi dela începutul primăverii, — când învie muntele de sunetul tălăngilor dela turmele de oi, de fluierul ciobanilor şi de gospodăria sgomotoasă dela nenumăratele stâni populate cu tineri şi cu bătrâni deopotrivă — până toamna târziu sunt răsfirate pretutindeni în orice cot al Carpaţilor. Această constatare o făcea de altfel şi dieta transilvană, întrunită în luna Mai 1619 la Alba-Iulia, dispunând să fie astupate toate potecile şi trecătorile spre Muntenia şi Moldova, deoarece experienţa arată că, deşi este impresurată Ţara transilvană cu munţi înalţi, totuşi duşmanul din afară a putut să pătrundă adeseori aci, fiind *„aproape din fiecare sat de sub munte drumuri libere, deschise spre cele două Ţări române"*[13].

---

[12]) Andrei Rónay, *Geographisch-statistisches Übersicht Grossrumäniens*, în vol. Em. Lukinich, *Die siebenbürgische Frage*. Budapest, 1940, p. 176. Cf. şi Sabin Opreanu, *Eine naturgegebene Ergänzung des rumänischen Lebensraumes*. Bucureşti, 1940.

[13]) *Monumenta Comitialia Regni Transilvaniae*, Vol. VII, p. 514: *„csaknem minden havasok allatt való falukról szabados utak nyitattnak és tartatnak az két Oláh országra"*. Explicaţiunea, ştiinţifică a acestei juste constatări dela începutul veacului al XVII-lea o dă studiul profesorului Gh. Vâlsan arătând că în genere culmea în Carpaţii Meridionali „oscilează între 1500—2000 m., iar în Carpaţii Orientali între 1100—1500 m. deasupra nivelului mării. Aceasta e caracteristica

Nu corespunde nicidecum adevărului afirmaţiunea, care într'un Atlas de largă răspândire[14]) caută să înfăţişeze Alpii Transilvaniei ca fiind lipsiţi de pasuri şi lipsisiţi de oameni. Greşeşte de asemenea şi geograful Fodor Ferencz[15]) afirmând într'un studiu al său despre geografia Transilvaniei, că însuşi Creatorul ar fi destinat Carpaţii ca *veşnică graniţă* între ţări şi că dispariţiunea acestei graniţi din culmea lor ar fi fost ca un fel de blasfemie împotriva lui Dumnezeu (az Isten ellen való káromlásnak is beillik). Dimpotrivă, adevărul este cel exprimat la 1860 de Alexandru Papiu-Ilarian şi mai târziu de atâţi savanţi cercetători ai regiunii carpatice care a fost *„deapururi locul de scăpare al naţionalităţii române"*. Profesorul Simion Mehedinţi a dovedit în studiul său „Ce este Transilvania?" că aceasta apare ca sâmburele unui întreg orografic, ale cărui părţi se îmbină organic. Astfel râurile ei arată mai bine decât orice, că Transilvania este cu adevărat sâmburele teritoriului etnic românesc. Ca spiţele unei roţi, aşa se resfiră apele din podişul transilvan şi din cununa munţilor ce-l înconjoară. Oricine priveşte harta României depline, se poate convinge despre aceasta. *Someşul* (vechiul *Samus*

---

munţilor *mijlocii* în Europa. Şi încă între munţii mijlocii Carpaţii vin după Pirinei, Balcani, Rhodope şi Pind. Vârfurile lor cele mai semeţe abia ating înălţimea trecătoriuor obişnuite în Alpi... In genere *Carpaţii sunt de trei ori mai înguşti decât Alpii*, acolo unde aceştia sunt mai înguşti (linia Chambery—Torino)". Gh. Vâlsan, *Cetatea de munţi*. Bucureşti, ed. Casa Şcoalelor, p. 19—20

[14]) *Knaurs Weltatlas*, Berlin, 1928, p. 106: „die passarmen und menschenleeren transilvanischen Aplen" — în ediţia dela 1939 lipseşte această afirmaţiune, omisă de autor dupăce s'a convins probabil de netemeinicia ei.

[15]) Fodor Ferencz, *Erdély földrajza*, în vol. Asztalos Miklós, *A történeti Erdély* (Transilvania istorică). Că Transilvania formează o ţară cu totul deosebită de Ungaria, sunt nevoiţi să admită şi scriitorii maghiari. Astfel într'o recentă publicaţiune budapestană: *Erdély öröksége* (Moştenirea Transilvaniei), vol. I, p. IX, Alex. Makkai scriind despre „spiritualitatea specială" a acestei ţări, subliniază că „unitatea ei geografică e atât de puternică, încât numai cine o ar crea integral din nou, ar putea să o transforme".

al Daciei lui Traian) iese din ocolul munţilor, îndreptându-se spre Miază-noapte, ca şi cum ar apuca spre Marea Baltică. Aproape toate apele lui sunt adunate numai din Transilvania, prin cele două ramuri gemene (Someşul Mare şi Someşul Mic), culegând izvoarele şi păraiele dinspre Răsărit şi dinspre Munţii Apuseni, spre a coborî apoi în câmpia Tisei.

Mureşul (anticul *Maris*) adună şi el aproape toată apa numai din Transilvania, de unde o scoate spre Apus.

Jiul (al cărui afluent Motru ne aminteşte de dacicul *Amutrium*), întocmai ca şi Someşul, prin două ramuri adună ape transilvane, apoi sparge zidul carpatic, spre Miază-zi, ca să ajungă la Dunăre.

Oltul (vechiul *Aluta*) e pe jumătate râu transilvan. Puternicul râu străbate pe deantregul zidul Carpaţilor, ca să-şi deschidă un drum scurt către Miază-zi.

Buzăul are izvoarele sale tot în Transilvania... *Trotuşul* şi *Bistriţa*, doi din afluenţii mai însemnaţi ai Siretului îşi au izvoarele tot în munţii Transilvaniei. *Prutul* (odinioară *Pyretos*) vine tot din munţi. Astfel râurile României se resfiră din mijlocul Ţării spre toate punctele cardinale, făcând un fel de „ciclon de ape". Cu drept cuvânt Transilvania este pentru hidrografia României o adevărată „casă a apelor". Provincia din mijlocul Statului român este aşadar centrul hidrografic al întregului sistem de râuri. care au sculptat şi sculptează pământul românesc".

Geograful maghiar Csolnoky Jenö subliniase şi el, încă dela 1915, individualitatea Ţării transilvane ca „unitate fizico-geografică deosebită"[16]).

[16]) Graniţa naturală între teritoriul etnic românesc şi între cel maghiar nu o formează creasta Carpaţilor sudestici, nici măcar aceea a Munţilor Apuseni, ci valea râului Tisa, care cu întinsele ei regiuni mlăştinoase a împiedecat vreme îndelungată comunicaţiunea dintre Transilvania şi Ungaria, în aşa măsură, încât nici locuitorii regiunei transilvane dela Vest, cunoscută cu numele de „Partium", nu au putut fi înduplecaţi să se alăture de bună voie Ungariei, fiind prin toate îndrumările lor mai strâns legaţi de pământul Transilvaniei decât e pusta ungară. Dintre 34 drumuri de câmp numai 12

III.

Printr'un neprielnic destin al istoriei Ţara aceasta transilvană a fost ţinută ca voevodat autonom în legătură mai strânsă cu Regatul ungar prăbuşit la 1526, apoi ca principat cu Imperiul otoman şi dela sfârşitul veacului al XVII-lea înainte cu Imperiul habsburgic, fără să-şi fi pierdut însă până în jumătatea a doua a veacului al XIX-lea propria sa fiinţă de stat. După ce prin tratatul de pace dela Trianon întinderea ei de 102.787 kmp. cu o populaţiune de 5.165.000 suflete, în covârşitoare majoritate Români, potrivit dreptului de autodeterminare etnică, a fost alipită României întregite, o seamă de învăţaţi maghiari s'au ostenit să făurească felurite dovezi, că prin desfacerea acestei provincii din cuprinsul dismebratei Monarhii austro-ungare şi prin alăturarea ei la România s'ar fi săvârşit un pretins „asasinat geografic", după care ar fi fost să urmeze tot felul de calamităţi. Nu a urmat însă nici un fel de nenorocire. Dimpotrivă.

---

duceau spre ţara dela Vest, iar 22 înlesneau contactul poporului din această regiune cu ţara dela Răsărit, cu Transilvania. Cf. L. Someşan, *Die Theissebene — eine natürliche Grenze zwischen Rumänen und Madjaren — Geographische und geopolitische Studie*, Sibiu, 1939 şi Idem, *La frontière occidentale*, în *Revue de Transylvanie*, Cluj, 1936, p. 179—181. Relativ la regiunea mlăştinoasă dela Tisa scrisese Gh. Vâlsan cuvinte, cari merită reîmprospătate: „Cu drept cuvânt vecinii noştri din Apus se laudă cu stăruinţa depusă în secarea mlaştinelor Tisei. „Ungaria a construit diguri, care ar putea uni cele două ţărmuri ale Atlanticului". Aceasta arată, ce formidabil obstacol a fost zona Tisei între regiunile carpatice şi restul Ungariei, dar mai arată că, oricât de formidabil ar fi fost obstacolul, el poate fi învins prin voinţă şi mijloace tehnice moderne. Ce au făcut Ungurii pentru Tisa, vor face şi Românii pentru Carpaţi, fiindcă obstacolul, pe care îl prezintă aceşti munţi în mijlocul României de azi, *nu trebue privit cu ochii evului mediu* — ci cu ochiul omului modern, puternic şi stăpân pe energiile naturii... Mijloacele tehnice moderne, care au ştiut să ciuruiască de tuneluri uriaşul zid al Alpilor, vor şti să străpungă şi Carpaţii, să le netezească drumurile şi să le ia orice caracter de obstacol, reducându-i la dimensiunile unui accident pitoresc în centrul României şi la un izvor de avuţii şi de energie". Gh. Vâlsan, *Cetatea de Munţi*, Bucureşti, ed. Casa Şcoalelor p. 25—26.

Geografilor neobosiţi în ieremiadele lor, răspândite cu războinice tendinţe revizioniste, le-a dat un răspuns temeinic savantul profesor de geografie Gheorghe Vâlsan în studiul său întitulat „Transilvania în cadrul unitar al pământului şi Statului român". Acest studiu arată cât este de greşită părerea unor geografi pripiţi cari cred „nu numai că au găsit explicarea evoluţiei popoarelor şi statelor în înfăţişarea geografică a teritoriului, dar chiar că au dreptul să proorocească binefaceri sau calamităţi viitoare pentru state, de pe liniile înscrise pe fizionomia pământului, tot aşa cum cărturăresele citesc ursita omului de pe liniile palmei sau cum astrologii fixează horoscopul de pe figurile constelaţiilor şi de pe mersul planetelor"[17]).

Fără a contesta influenţa factorului geografic, autorul acestui valoros studiu stărue să reducă la justele lui proporţii determinismul exagerat până la un fel de „misticism geografic" care ridică individualitatea unui teritoriu la rangul de divinitate răsplătitoare sau răzbunătoare"[18]), demonstrând în chip convingător, că însuşirile fizice ale pământului nu pot fi considerate în sens ştiinţific decât ca nişte virtualităţi sau potenţe, cari urmează să fie puse în valoare prin capacitatea de creaţiune, prin munca, stăruinţa şi inteligenţa popoarelor. *Acţiunea factorului geografic* este în funcţiune mai ales de forţa dinamică a *factorului uman,* chemat să o valorifice. De aceea va trebui să admită cercetătorul nepreocupat, că importanţa primordială revine factorului uman. Când acesta se întâmplă să fie alcătuit dintr'o masă etnică viguroasă şi covârşitoare, cum e cazul în cetatea carpatică, importanţa primordială revine acestui factor etnic, faţă de care toţi ceilalţi apar ca fiind de ordin secundar. Realitatea etnică rămâne determinantă. In faţa unităţilor etnice trebue să cedeze munţii, râurile şi toate pretinsele „armonii geografice", deoarece Statul este creat pentru popor, nu invers[19]).

---

[17]) Gh. Vâlsan, *Cetatea de Munţi,* p. 8—9.

[18]) Ibidem, p. 12.

[19]) Gh. Vâlsan, p. 13—14: „Kjellen, unul dintre marii reprezentanţi ai Geografiei politice moderne — citat cu deosebită predi-

Fiind vorba de armonie geografică, profesorul Vâlsan dovedeşte că Statul român întregit se apropie de postulatul unei armonii in mai mare măsură decât fosta Ungarie, cu câmpia ei centrală împresurată la hotar de o centură de munţi şi de coline. In cuprinsul acestei formaţiuni Transilvania fusese înlănţuită ca un apendice al câmpiei vecine dela Vest, ceeace nu corespundea realităţii geografice. Ea are o situaţiune centrală, care-i asigură poziţiunea dominantă asupra regiunilor vecine nu numai prin forma ei de cetate „încinsă cu o cunună de munţi" — cum o numea scriitorul Iordanes din veacul al şaselea — dar şi prin climatul, prin apele sale şi prin toate influenţele ce poate exercita cu ajutorul configuraţiunii sale geografice. Tocmai prin această configuraţiune se explică importantul ei rol conservativ ca centru de resistenţă şi de refugiu, care a ocrotit nu numai viaţa mereu ameninţată a populaţiunei de baştină, dar şi pe aceea a elementelor de colonizaţiune, pe a Secuilor şi pe a Saşilor, dându-le putinţa să-şi păstreze veacuri dearândul obiceiurile şi civilizaţiunea proprie.

Prin chiar alcătuirea pământului său Statul român are for-

---

lecţie de geografii maghiari — spune cu drept cuvânt că un stat nu pluteşte în aer, ci e ca o pădure prinsă de pământul, din care îşi suge hrana şi sub faţa căruia rădăcinile copacilor stau împletite. Evident, mai ales atunci se poate spune că un stat e un organism trăitor, când este expresiunea acestei mulţimi de copaci, care după o viaţă de secole s'au încleştat de pământ în aşa fel, încât pământ şi copac alcătuiesc o singură făptură. Însă aceşti copaci înfipţi în pământ sunt tocmai masa locuitorilor care, prin oricâte nenorociri au trecut, nu s'a deslipit de pământul ţării sale. Nu se poate pretinde că un stat modern viabil şi demn de acest nume, ar putea face abstracţie de voinţa şi sentimentul marei majorităţi a locuitorilor săi. Şi tocmai aşa a făcut fostul Stat ungar, care şi-a întins puterea asupritoare asupra atâtor „păduri" streine. O astfel de formaţiune contrară caracterizării lui Kjellen, nu poate resista decât prin mijloace artificiale". Cf. şi Dietrich Klagges, *Geschichtsunterricht*, ed. II. Frankfurt, a. M. 1937, p. 130: „*Das Blut ist dem Boden übergeordnet.* Durch eine kraftvolle kulturschöpferische Menschenart wurde seit jeher die Landschaft im höheren Grade umgestaltet, wie die Landschaft eine darin lebende Menschenart umformen konnte".

ma cea mai pacifică, ce se poate închipui: în centru cetăţuia de munţi a Transilvaniei, iar la periferii câmpii întinse, cu ape la hotar sau cu graniţe convenţionale. Nu prezintă deci vecinilor săi zidul munţilor, ci curţile câmpiilor sale ocolite de drumuri deschise pentru toată lumea"[20]).

IV.

Conştiinţa unui destin comun al Ţării transilvane cu Statele române din Sudul şi Estul Carpaţilor, deci simţul de a fi fost mereu avizaţi la ajutorul fraţilor de peste munţi, nu a lipsit niciodată din sufletul locuitorilor acestor ţări carpatice. Se vede clar acest fapt şi din cuprinsul unei scrisori a lui Alexandru Aldea (1431) — unul din fiii şi urmaşii lui Mircea cel Bătrân — către Sibieni, cărora le spunea lapidar: *„dacă s'ar întâmpla să piară Ţara Românească, aţi pieri şi voi"*[21]). In ce măsură erau avizate una la alta ţările din preajma Carpaţilor, arată şi scrisoarea trimisă de Bogdan II, tatăl lui Ştefan cel Mare, la 11 Februarie 1450 din oraşul Roman, lui Ioan Huniade, voevodul Transilvaniei scriindu-i: *„Ţara Domniei mele şi ţara Domniei tale una să fie"*[22]). La fel scria, cu 20 de ani mai târziu Radu cel Frumos, Domnul Munteniei, către Sibieni: *„Ţara mea şi ţara Craiului una este"*[23]).

---

[20]) Gh. Vâlsan, p. 17—18.

[21]) Cuvintele lui Alex. Aldea către Sibieni (1431) la I. Minea, *Principatele Române şi politica orientală a împăratului Sigismund*, Bucureşti, 1919, p. 148. Cf. şi I. Lupaş, *Sibiul ca centru al vieţii româneşti din Transilvania*, în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, vol. V, Cluj, 1930, p. 41.

[22]) Cuvintele lui Bogdan II, tatăl lui Ştefan cel Mare, către Ioan Huniade în M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti dinainte de Ştefan cel Mare*, II, Iaşi, 1932, p. 749—752. Cf. şi I. Lupaş, *Realităţi istorice în voevodatul Transilvaniei din sec. XII—XVI*, în *Anuarul Inst. de Ist. Naţ.* Cluj, Vol. VII (1936—1938), p. 69.

[23]) Cuvintele lui Radu cel Frumos către Sibieni, la P. P. Panaitescu, *Documente slavo-române din Sibiu 1470—1653*. Bucureşti, 1939, p. 9. Despre rolul Transilvaniei în viaţa românismului vezi şi revista *Gând Românesc* din Cluj, 1939, p. 170.

Fără Ungaria şi chiar împotriva ei s'a putut desvolta Transilvania în epoca sa de independenţă în veacul al XVI-lea şi al XVII-lea. Fără sprijinul Ţării Româneşti însă *niciodată!*

Într'o convenţiune încheiată de Austria cu Ţara Românească la 1717 se făcea constatarea că Ţara aceasta este din vechime astfel legată cu Transilvania încât, după cum arată experienţa, este aproape cu neputinţă să existe una fără cealaltă. Reproducând această constatare, fostul profesor al Universităţii din Praga, Julius Jung, ţinea să adauge că din punct de vedere economic Transilvania şi Ţara Românească formează un teritoriu, care se întregeşte reciproc atât în privinţa oieritului Românilor, cât şi a industriei casnice săseşti[24]).

Tainica şi neistovita lui putere de viaţă şi de expansiune a oferit poporului român, lipsit adeseori de cârmuitori, sprijinul necesar, să-şi întocmească astfel traiul încât, folosindu-se de toate mijloacele ce-i puneau la disposiţie îndeosebi adăposturile transilvane, să şi-l poată apăra şi salva de primejdia pierzării. Din cuibul acestor adăposturi carpatice s'au întins, încetul cu încetul, şi la Apus şi la Răsărit şi la Miază-zi spre câmpie, îndată ce s'au mai înseninat vremile, roiuri de ciobani, de plugari şi de oşteni împânzind Banatul şi Crişana, dând însemnat ajutor la întemeierea Munteniei şi a Moldovei, pentru ca mai târziu şi cartea românească să plece tot de aci, din Sudul Transilvaniei, în drumul ei de cucerire treptată a cugetelor şi de închegare a simţirilor într'o puternică voinţă obştească. De aceea se poate spune cu drept cuvânt că rôlul Transilvaniei în existenţa românească a fost şi continuă să fie de covârşitoare importanţă. Nici sub ra-

---

[24]) Julius Jung, *Römer und Romanen in den Donauländern.* II. Auflage Innsbruck, 1887, p. 350, n. 2: „*cum provincia Valachiae antiquitus Transilvania sit ita conjuncta, ut teste experientia ferme impossibile una absque altera subsistere queat.* (Hurm. VI, p. 169). Wirtschaftlich *bildet Siebenbürgen und Rumänien ein sich ergänzendes Gebiet*, sowohl für die walachischen Schafzüchter, als für die Hausindustrie der Sachsen. Beide werden durch den Gegensatz des ungarischen und des rumänischen Königreiches, der gelegentlich in der Zollpolitik seinen Ausdruck findet, schwer geschädigt".

port geografic, nici istoric, nici în domeniul cultural-politic, militar sau economic nu se poate concepe românism fără Transilvania, deci fără pământul carpatic atât de hotărîtor pentru viaţa şi desvoltarea poporului autohton, încât un scriitor străin se simte în drept să sublinieze legătura indisolubilă a destinului românesc şi a regiunii carpatice: „Sub cele mai felurite aspecte au Carpaţii influenţă determinantă pentru România. Clima, vegetaţiunea, fauna sunt în funcţiune de ei, dar înainte de toate întreg destinul românesc se află cu ei în cea mai strânsă legătură. In vremuri de războaie şi de prigoane munţii au fost locul de refugiu al populaţiunii. Din ei îşi primea românismul cele mai bune forţe; ei au fost isvorul în veci nesecat pentru viaţa românească. Tocmai în teritoriul etnic românesc se afirmă cu deplină evidenţă strânsa legătură a pământului cu poporul. De sigur s'au abătut uneori diferite curente străine asupra elementului autohton. Dar în ceasuri hotărîtoare acesta s'a dovedit totdeauna ca principalul isvor de tărie a românismului"[25]).

Iar profesorul Universităţii din Londra *R. W. Seton-Watson* arată într'un recent studiu că, deşi *Muntenia şi Moldova* — „în afară de trei sau patru ani dela sfârşitul veacului al XVI-lea" — nu au fost unite cu *Transilvania* până la 1918, „totuşi *existenţa unui număr de trecători în arcul Carpaţilor*, a avut ca rezultat *relaţiuni mult mai intense între cele două versante ale liniei*

---

[25]) Prof. Dr. Walter Hoffman, *Rumänien von Heute.* Zweite Auflage. Bucureşti-Leipzig, 1942, p. 14: „Die Karpathen sind nach den verschiedensten Richtungen hin für Rumänien von massgebendem Einfluss. Klima, Vegetation und Tierwelt stehen von ihnen in Abhängigkeit; vor allem aber ist mit ihnen das ganze rumänische Schicksal auf das engste verbunden. In Zeiten der Kriege und der Verfolgungen waren die Berge der Zufluchtsort der Bevölkerung. Aus ihnen schöpfte das Rumänentum die besten Kräfte; sie waren der nie versiegende Born für das rumänische Leben. Gerade im rumänischen Raum offenbart sich ganz deutlich die enge Verknüpfung von Raum und Volk. Gewiss überdeckten zeitweise andere Richtungen das *Bodenständige.* Aber immer erwies sich dieses in entscheidenden Stunden als *der Kraftquell des Rumänentums*".

de despărţire a apelor, decât s'ar fi putut aştepta printr'o barieră muntoasă aşa de bine determinată". Acelaş temeinic cunoscător al trecutului şi prezentului sudest-european subliniază cu drept cuvânt că Românii Transilvaniei „au resistat cu dârzenie tuturor condiţiunilor defavorabile şi au dovedit o *uimitoare virilitate şi tenacitate a sentimentului naţional, care nu şi-a avut egalul în Europa*"[26]).

In lumina tuturor cercetărilor ştiinţifice obiective — mai recente — apare deci deplin lămurit adevărul că *nu se poate atribui Carpaţilor rolul unei graniţi „eterne"* între ţările din preajma lor şi că din punct de vedere geografic *Transilvania aparţine teritoriului etnic românesc*, după cum, la fel, şi trecutul ei autentic, *viaţa ei de adâncimi, se încadrează în ritmul istoric românesc*, urmând direcţia unui ritm străin *numai o parte din istoria ei de suprafaţă*[27]).

---

[26]) R. W. Seton-Watson, *Transilvania — o problemă fundamentală*. Oxford, 1943, trad. rom. mss. p. 2—4.

[27]) I. Lupaş, *La Transylvanie coeur de la vie roumaine*. Bucureşti, 1942, p. 7: „La Transylvanie est demeurée, quant à la masse de sa population autochtone, de manière constante, dans la ligne de l'évolution historique roumaine".

VECHIMEA ORTODOXIEI TRANSILVANE*)

I.

La începutul veacului al XX-lea se încinsese între istoricii români din Transilvania o îndelungată discuţiune polemică pe chestiunea vechimei organizaţiei lor bisericeşti. Ea fusese provocată prin apariţia unui studiu istoric, privitor la „Vechile episcopii româneşti din Transilvania" — studiu al cărui autor, canonicul Augustin Bunea, combătând tradiţia privitoare la existenţa unei vechi organizări bisericeşti, anterioare penetraţiunii ungureşti în Transilvania, căuta să aducă dovezi istorice că începutul acestei organizări nu ar data decât din veacul al XV-lea, iar însăş *„aşa numita Mitropolie a Belgradului"* (Alba-Iulia), nu ar fi existat înainte de stăpânirea transilvană a lui Mihai Viteazul.

Această tendenţioasă concepţie istorică, vădit influenţată de opiniile unor istorici maghiari şi germani, nu putea fi nicidecum admisă de apărătorii tradiţiei, cari n'au întârziat a scoate la iveală punctele slabe din argumentarea adeseori pasionată, lipsită de obiectivitate şi deci puţin resistentă, a răposatului Augustin Bunea.

Bătrânul Ioan Puşcariu, Vasile Mangra şi Teodor V. Păcăţianu, ca apărători ai tradiţiei, au putut avea mulţumirea să vadă, chiar în deceniul, în care s'au desfăşurat discuţiunile polemice, ieşind la iveală noui dovezi istorice, dela 1581 şi dela 1583, din cari rezultă cu deplină claritate că în capitala Transilvaniei îşi avea reşedinţa, încă înainte de Mihai Viteazul, o căpetenie bisericească a Românilor.

---

*) Comunicare făcută la Academia Română în 1934.

In cursul acestor discuţiuni au fost examinate din nou mărturiile din veacul al X-lea şi al XI-lea, din cari se poate cunoaşte deasemenea existenţa unei organizaţiuni bisericeşti ortodoxe între Carpaţi şi Tisa înainte de a se fi aşezat Ungurii în regiunea aceasta. Dovada se găseşte în izvoare greceşti, slave şi ungaro-latine.

Intr'un număr al revistei *Siebenbürgische Vierteljahrsschrift* (Ianuarie—Martie 1934) profesorul dela Debreţin *Richard Huss* strânge din nou laolaltă datele, privitoare la această chestiune căutând să răspundă la întrebarea dacă în timpul colonizaţiunii germane în Transilvania exista în Alba-Iulia o episcopie ortodoxă?

După tradiţie, întâiul rege ungar, Ştefan zis „cel Sfânt" ar fi întemeiat în Alba-Iulia o episcopie catolică. În sprijinul tradiţiei nu se poate cita însă decât o scrisoare a voevodului transilvan Matia dela 1277, în care se afirmă că biserica fericitului Mihail din Alba-Iulia, unde era şi scaun episcopesc, ar fi fost întemeiată de regele Ştefan (997—1038). Prilejul i l-ar fi dat, după cum scrie cronicarul slovac Ioan de Thurocz, războiul victorios contra rudeniei sale Gyula, care stăpânea atunci Transilvania. Acesta se aliase cu Pecenegii din Moldova, dar Ştefan l-a învins şi l-a silit să se boteze în biserica din Alba-Iulia la anul 1004, cum arată cronica zugrăvită dela Viena (Chronicon pictum Vindobonense).

În temeiul acestor date autorul admite, că existenţa episcopiei romano-catolice din Alba-Iulia ar fi oarecum dovedită, deşi istoria critică nu poate accepta pentru întemeierea ei decât timpul regelui Ladislau (1077—1095).

Dar nu se cuvine să fie trecute cu vederea nici datele mai vechi, culese din isvoarele greceşti şi slave, cari arată că în veacul al X-lea a propoveduit aci, cu bune rezultate, evanghelia lui Christos *episcopul Ierotei*, care fusese *hirotonit de către patriarhul Teofilact din Constantinopol.* Bunicul lui Gyula, cel învins de regele Ştefan — prinţul Gyula (972—997) a cărui fiică Sarolta fusese mama lui Ştefan — călătorind la Constantinopol *pe la anul 950,* fu bine primit în cetatea împărătească şi botezat în legea creştină.

Faptul acesta e relatat la trei cronicari bizantini: doi din veacul al XI-lea (Skylitzes şi Kedrenos) şi unul din veacul al XII-lea (Zonaras). Profesorul Huss reproducând textul grecesc al acestuia din urmă, îl dă şi în traducere germană. Locul privitor la Gyula e următorul: „La scurtă vreme după aceea vine în cetatea împărătească şi Gyula, care de asemenea era principe al Turcilor (Ungurilor) şi aci e botezat şi împărtăşit de aceleaşi binefaceri şi distincţiuni (ca şi mai înainte Bulcsu). Dar el luă cu sine şi un călugăr cu numele *Hierotheus*, care era vestit pentru evlavia sa şi pe care Theophylaktos îl hirotonise episcop al Turciei (Ungarei). Ajuns acolo, întoarse mulţi dela rătăcirile barbare la creştinism. Gyula a rămas statornic în credinţa aceasta şi nu a năvălit niciodată în împărăţia romană... Bulcsu, dimpotrivă, stricând contractul încheiat cu Dumnezeu, a năvălit adeseori. Dar când a cercat să facă la fel şi împotriva Francilor, ajunse în prinsoare, unde Ioan (corect Otto) regele Francilor îl trase în ţapă".

II.

Merită relevată aci şi opinia decedatului istoric maghiar Ludovic Thallóczy, care în studiul său „Contribuţie la istoria vechii credinţe în Ungaria" (*Századok,* 1896), arătând că datele cronicarilor bizantini se pot sprijini şi pe un text slavon — reprodus de Andrei Popov într'o publicaţiune apărută la Moscova (1875) — ajunge la concluziunea că *informaţia lui Skylitzes*, cu toate că a fost scrisă cu un secol mai târziu, *se întemeiază pe o însemnare vrednică de crezământ, deoarece persoanele amintite în cuprinsul ei şi faptele lor se pot verifica şi cu ajutorul altor izvoare*. Numai hirotonirea episcopului Ierotei şi misiunea lui sunt amintite astfel, încât în altă parte nu se găsesc date privitoare la ele. De aci *nu urmează însă, că afirmaţiunea aceasta ar trebui ignorată sau respinsă* (p. 204).

Profesorul Richard Huss dă şi textul slavon în traducere germană trăgând apoi concluziunea că episcopia ortodoxă răsăriteană — el o numeşte greco-catolică — la cârma căreia a fost

aşezat Ierotei, *nu putea să-şi aibă centrul decât în Alba-Iulia* (oraşul lui Gyula) şi că, alături de ea, ar fi înfiinţat regele Ştefan în acelaş oraş o episcopie romano-catolică. Exprimă totuş părerea, că aceasta din urmă nu ar fi fost o fundaţie nouă, ci numai desvoltarea celei din timpul lui Gyula. Această părere o socoteşte cu atât mai plauzibilă, cu cât — e ştiut — că schisma între Apus şi Răsărit nu s'a produs decât la 1054, deci cu 18 ani după moartea regelui Ştefan.

Dacă mai târziu unul dintre urmaşii acestuia, regele Ladislau (1077—1095), va fi aflat de cuviinţă să întemeieze la Alba-Iulia o episcopie romano-catolică, nu se poate admite că şi cealaltă ar fi fost romano-catolică, deoarece în cazul acesta nu mai era nevoie de o nouă fundaţiune din partea lui Ladislau. Aceasta va fi devenit necesară tocmai ca o consecinţă a schismei dela 1054, dar n'a putut prinde rădăcini decât mai târziu în cursul veacului al XII-lea, după cum arată împrejurarea că jurisdicţiunea episcopiei catolice din Cenad se întindea până la Olt, iar Saşii colonizaţi în timpul regelui Geyza, pe la 1150, nu erau supuşi episcopiei din Alba-Iulia, ci arhiepiscopiei din Strigoniu.

Puternică trebue să fi fost însă — după opinia profesorului Huss — *episcopia ortodoxă din Alba-Iulia, precum şi biserica ortodoxă din Cetatea Mureşului* (Urbs Morisena), a cărei existenţă anterioară veacului al XI-lea e atestată prin textul latin al biografiei Sfântului Gerard *(Vita Sancti Gerardi).*

Această opinie se întemeiază pe cunoscuta intervenţiune a papei Grigorie al IX-lea, care la 14 Noemvrie 1234 adresându-se regelui junior Bela, îi reaminteşte că s'a obligat cu jurământ, să aducă pe Valahi la supunere faţă de episcopul catolic al Cumaniei, şi îl îndeamnă să nu întârzie a-şi îndeplini obligaţiunea mai ales că aceşti Valahi, dispreţuind biserica Romei, nu primesc sfintele taine dela episcopul catolic al Cumaniei, ci dela nişte *pseudo-episcopi, cari ţin ritul grecesc şi „mulţi unguri şi germani din regatul Ungariei ... făcându-se un popor cu aceşti Valahi, dimpreună cu ei dispreţuesc pe episcopul (catolic)".*

Textul acesta indică clar începutul unui *curent de desconfesionalizare a elementelor catolice, ungare şi germane, din partea*

populației băștinașe românești, care se închina bisericii ortodoxe și practica riturile ei.

Profesorul Huss este în drept să se întrebe: oare în lupta aceasta a catolicismului cu ortodoxia răsăriteană de ce nu a fost atrasă, pe lângă episcopia Cumaniei, și cea din Alba-Iulia? Fiindcă în timpul acela era încă prea slabă?

De încheiere, profesorul Huss exprimă părerea că *episcopia ortodoxă din Alba-Iulia ar fi fost atât de puternică în veacul al XIII-lea, încât a izbutit să atragă și elemente românești din Sud și din Sud-Vest.*

Nu va fi lipsit de interes faptul surprinzător al biruinții adevărului istoric — relativ la vechimea instituțiunii, în care s'a adăpostit sufletul poporului român de-a-lungul veacurilor — și într'o țară stăpânită de revizioniștii înclinați a propovedui prin scrierile și conferințele lor de propagandă în străinătate neadevăruri ca cele debitate de contele Bethlen la Londra, unde nu s'a sfiit să afirme că Românii ar fi pătruns în Transilvania abia prin veacul al XVIII-lea refugiindu-se din Principatele impilate de domnia jefuitoare a Fanarioților.

PĂSTORIREA MITROPOLITULUI SAVA BRANCOVICI-BRANCOVEANU ŞI CĂLĂTORIA LUI LA MOSCOVA*).

I.

În timpul unor lupte şi încercări grele pentru biserica românească a Transilvaniei la cârma Mitropoliei a putut străbate un ierarh destoinic şi luminat ca Sava Brancovici, originar din Ineu (Ienopolea, judeţul Aradului), unde se născuse pe la *1618* primind în botez numele Simion. Mama lui intrase la bătrâneţă în cinul monahal, luându-şi în călugărie numele Maria. Membri familiei Brancovici au încercat şi au izbutit să se afirme în viaţa bisericească a coreligionarilor ortodocşi, atât de numeroşi în părţile sudice şi estice ale Regatului ungar. De aceea cu drept cuvânt afirmă biograful lui Sava Brancovici, istoricul sârb Raici, că „lipsind principii şi despoţii din casa Brancoviceştilor, căutau oarecare întâietate în biserică, şi aceasta mai vârtos pentru pâne"[1]).

Simion Brancovici, născut — după cum spune fratele său, cronicarul Gheorghe — „în zodia planetei lui Marte, în cea războinică"[2]), pare să fi fost pregătit în anii tinereţei pentru cariera militară, ca să poată lupta împotriva Turcilor cari, năvălind adeseori în părţile Ineului, periclitau averea şi liniştea Brancoviceştilor. Longhin, unchiul lui Simion, fusese episcop, iar Grigorie Brancovici protopop al Ineului.

---

*) Din cursul de *Istoria Bisericii Române*, ţinut studenţilor dela Academia Teologică din Cluj în anul universitar 1938—1939.

[1]) V. Mangra, *Mitropolitul Sava Brancovici*, Arad, 1906, p. 48.

[2] *Anuarul Inst. de Ist. Naţională*, Cluj, vol. II, p. 54.

Retrăgându-se din scaunul episcopesc, Longhin şi-a căutat şi a găsit adăpost în Ţara Românească, la mănăstirea Comana, unde fu cercetat de nepotul său Simion, pe care ar fi dorit să-l reţină lângă sine, în deprinderea vieţii călugăreşti. Dar acesta, cedând stăruinţelor mamei sale, a pornit spre locul natal, unde în scurtă vreme încrederea obştească l-a ridicat în scaunul devenit vacant prin moartea protopopului Grigorie Brancovici. Prin mijlocirea unchiului său Longhin, Simion fu hirotonit protopop de către *Mitropolitul Ungrovlahiei Ştefan*, cu care urma să aibă şi mai târziu însemnate ocaziuni de a se întâlni şi de a servi împreună la altarul Domnului. Despre o tristă coincidenţă relatează fratele său, cronicarul Gheorghe Brancovici-Brancoveanu, scriind că în ziua când s'a hirotonit protopopul Simion la Mitropolia din Târgovişte, i-a murit soţia. Era o prevestire, că tânărul protopop cu temperament de luptător, deslegat acum de grijile vieţii familiare, îşi va închina intereselor superioare ale bisericii ortodoxe toată strădania. În ţinuturile dintre Carpaţi şi Tisa tocmai atunci era de mare, de neapărată trebuinţă un cârmaciu cu suflet viteaz, care să nu pregete a intra în luptă cu calvinismul dominant, punând stavilă cuceririlor lui, căci — după cum scrie acelaş Gheorghe Brancovici — mulţi preoţi „de ai noştri din Transilvania răzându-şi bărbile au căzut dela credinţă, şi pentru buna stare a mijloacelor celor din afară ale vieţii, nesuferind prigonirea au purces după calvini, făcând scandal şi ocară bisericii răsăritene“[3]. Ca protopop al Ineului trebue să fi desfăşurat Simion Brancovici o activitate impunătoare, proprie să-i creeze şi perpetueze în opinia publică a preoţimii transilvane dela jumătatea veacului al XVII-lea o reputaţie atât de solidă şi de bine apreciată, încât să-i fi putut servi ca piedestal sigur în ascensiunea spre scaunul mitropolitan.

La 1656 fiind ales *cu vot unanim Mitropolit* al Românilor din Transilvania „deşi era socotit ca prea tânăr pentru o astfel de demnitate“, Simion se îndreptase iarăş spre unchiul său Longhin în mănăstirea Comana, unde s'a călugărit luându-şi numele

[3]) V. Mangra, *o. c.* p. 49.

Sava. A treia zi după înălţarea Sf. Cruci fu *hirotonit în Târgovişte de mitropolitul Ştefan* împreună cu soborul vlădicesc, care în hrisovul sărbătoresc, redactat cu acea ocaziune în limba română, nu uită să cuprindă îndoita îndrumare, atât către noul Mitropolit, sfătuindu-l să-şi îndeplinească datoriile arhiereşti cu scumpătate „să facă părinţi duhovnici, să târnosească sfinte şi dumnezeeşti biserici ... şi să hirotonească episcopi, când va trebui *la episcopiile, carele sânt supuse supt aceea Mitropolie a Bălgradului*, pe aceia ce vor fi destoinici de isprava lor... să poarte grije de biserici şi de mănăstiri,... să le caute şi să le cureţe de *toate putregaiurile* necurate, aşa şi de *toate zizaniile*"...., iar pe cei supuşi jurisdicţiei lui ierarhice îi îndrumă „să pomenească pe tocmeală numele lui cum îi obiceiul şi să ajute... la toate cu toată bucuria şi cu ascultarea şi cu dragostea şi lină pacea... şi altele toate după cumu-i obiceiul biruinţii ţării şi nici într'un chip să nu-i stea nimene împotrivă". Căci cinstea, ce-i vor da lui *„merge la Dumnezeu, al cărui chip şi obraz poartă arhiereul pre pământ aicea"*[4]).

Pentru întărirea frăţiei mitropolitul Ştefan i-a dăruit noului ierarh, despre care ştia că are de îndeplinit în Nordul Carpaţilor o misiune din cele mai grele şi mai primejdioase, *însaş cârja sa arhierească,* după ce a servit în catedrala din Târgovişte liturghia în prezenţa lui Constantin Şerban, Domnul Ţării Româneşti, şi a mitropolitului Ştefan. Despre acest moment important în viaţa mitropolitului Sava face fratele său, cronicarul Gheorghe Brancovici, amintire în cronica sârbească arătând că fu ospătat cu bunăvoinţă la masa Domnului Constantin Basarab şi cinstit din partea lui atât cu odăjdii, cât şi cu alte daruri[5]).

După ceremonialul hirotonirii dela Târgovişte a urmat decretul de confirmare, din partea principelui Gheorghe Rákoczi al II-lea (28. XII. 1656), pe seama lui Sava Brancovici, căruia îi încredinţează păstorirea duhovnicească asupra Grecilor, Sârbilor

---

[4]) S. Dragomir, *Fragmente din cronica sârbească a lui Gheorghe Brancovici*, în *Anuarul Inst. de Ist. Naţională*, Cluj, vol. II, p. 25.
[5]) *Ibidem*, p. 57.

şi Românilor din toată Transilvania şi din părţile Ungariei cele unite cu dânsa" Iar pe dregători îi îndrumă să-i stea noului vlădică intr'ajutor „cu toate mijloacele, ca să poată priveghia public asupra bisericilor sale, să le poată vizita, îngriji şi cârmui, să poată purcede legitim în dregătoria sa"... pedepsind „cu pedeapsă cuvenită pe preoţii, protopopii şi laicii, obişnuiţi a face excese, să-i aducă la ordine şi să pedepsească după lege faptele cari se ţin de judecata scaunului său şi să primească veniturile sale cele legiuite, ca să aibă de unde acoperi cheltuielile *pentru tipărirea cărţilor în limba naţională a bisericilor de sub cârma lui, pentru ţinerea şcoalelor* şi pentru onorarul nostru, care e obiceiu din vechime a se plăti principilor Translivaniei"....[6]).

Acest decret de confirmare merită o atenţiune deosebită nu numai prin ceeace cuprinde, ci mai ales prin ceeace lipseşte din textul lui latinesc. Cuprinsul lui arată, că Rákoczi trebue să fi avut deplină încredere în „destoinicia şi integritatea vieţii" lui Sava Brancovici, după cum se exprimă însuş la începutul decretului. Această încredere l-a determinat să-i acorde o jurisdicţiune ierarhică de o întindere teritorială mai mare decât a oricăruia dintre antecesorii lui Sava în scaunul Mitropoliei ortodoxe din Transilvania. Numai bisericile şi preoţii români din Ţara Făgăraşului nu sunt amintiţi în acest decret ca supuşi jurisdicţiunii lui Sava, dar mai târziu, la începutul anului 1659, prin o dispoziţiune a principelui Acaţiu Barciai jurisdicţiunea lui ierarhică ajunge să fie extinsă şi asupra acestei regiuni.

Din textul decretului lipsesc cu totul cele 15 condiţiuni, impuse prin decretul lui Gheorghe Rákoczi I din 1643 mitropolitului Simion Ştefan, antecesorul lui Sava Brancovici. Lipsa aceasta se explică prin consideraţiuni de politică externă, cari îl preocupau atunci pe ambiţiosul principe Gh. Rákoczi II, doritor a face ca alianţa, ce încheiase la 1655 cu Constantin Şerban, Domnul Munteniei, şi cu Gheorghe Ştefan al Moldovei, după ospăţul dela Gherghiţa în vederea proiectatei expediţiuni polone, să devină cât mai strânsă şi mai durabilă. Dându-şi seama, că în Ţările

---

6 Mangra, o. c. p. 52.

Române condiţiuni ca cele impuse la 1643 mitropolitului Simion Ştefan cu scop de a forţa calvinirea bisericilor transilvane, nu puteau decât să stârnească nemulţumiri şi împotriviri din partea factorilor de conducere spirituală, a aflat de cuviinţă să le înlăture cu totul din cuprinsul decretului privitor la confirmarea lui Sava Brancovici.

II.

Îndeplinite astfel formalităţile canonice şi politice, Sava putea să urce scaunul mitropolitan în Bălgradul Transilvaniei (Alba-Iulia) cu fastul pe care-l găsim descris în cronica fratelui său Gheorghe, după cum urmează: „Gheorghe Rákoczi al doilea adunase în vederea războiului cete de ostaşi, atât călăreţi cât şi pedeştri, căci voia să facă o expediţie războinică împotriva Regatului polon. Între aceste çete de ostaşi, mai ales între seimeni, erau foarte mulţi de legea noastră ortodoxă, care înşiruindu-se în două rânduri, ca ostaşi împreună cu călăreţii şi aşezându-se dela poarta cea mare a Mitropoliei până la podul de peste Mureş, la locul care în limba românească se chiamă Oarda, *au întâmpinat pe noul mitropolit Sava Brancovici împreună cu tagma duhovnicească.* Ei au primit pe Mitropolit *cu litie şi cu cântări bisericeşti* şi l-au întrodus în biserica Mitropoliei în chip desăvârşit, după ritul obişnuit şi *cu vrednică preaslăvire.* Iar în vreme ce Mitropolitul intra cu sf. litie, ridicând Preaînaltului Dumnezeu cucernice mulţumiri şi tot poporul creştinesc îi sta alături cu osârdie şi iubire, adumbri turma sa cu binecuvântarea noului păstor şi slujind cea dintâi sf. liturghie în acea Mitropolie, ca un al doilea *Pavel, apostol al Domnului, rosti în auzul tuturor învăţătură cu îndemn.* Mulţi, ascultând învăţătura lui teologhicească şi de Dumnezeu insuflată, s'au aprins de bucurie duhovnicească şi *au lăcrămat bucurându-se,* că au găsit drahma, ce le era pierdută de câtăva vreme, binecuvântarea arhierească şi, *alergând cu bucurie la sărutarea de mână arhierească, toţi se împărtăşiră de mângăiere duhovnicească.* Iar după obişnuitul otpust bisericesc, coborîndu-se Duhul Sfânt peste apostolii Domnu-

lui, *lăudându-l şi în limbi străine*, nu numai prin cuvinte, ci şi prin deosebite cuvântări oratoriceşti, veselindu-se s'a întors fiecare la ale sale"[7]).

Cu toate că textul decretului de confirmare dela sfârşitul anului 1656 e destul de clar şi acordă lui Sava Brancovici plenitudinea drepturilor de ierarhie şi autonomie bisericească, obligând chiar organele administraţiunii politice să-i stea în ajutor „cu toate mijloacele" la exercitarea acestor drepturi, s'au găsit comentatori înclinaţi să afirme, fără nici un temeiu, că Gheorghe Rákoczi II l-ar fi confirmat pe Sava numai pe lângă condiţia de a promova calvinismul între Români[8]).

Cei dintâi ani de păstorire ai mitropolitului Sava Brancovici au fost ani bântuiţi de grele nenorociri pentru viaţa Transilvaniei. Expediţia polonă a lui Gheorghe Rákoczi al II-lea s'a terminat cu dezastru. Oştirea transilvană, împreună cu comandantul ei Ioan Kemény, căzu în prinsoarea Tătarilor cari sosiră în ajutorul Polonilor. Pe Rákoczi îl destitui Sultanul drept pedeapsă, fiindcă pornise expediţia aceasta fără să ţină seamă de oprelіştea Porţii otomane. Sprijinit de partizanii săi, Rákoczi cearcă să se împotrivească, ceeace aduce în vara anului 1658 o grea invazie de Turci, Tătari şi Cazaci, cari pustiesc fără milă ţara, pârjolind şi cetatea ei de scaun, Alba-Iulia. În scaunul de principe fu aşezat, sub presiune turcească, Românul calvinit din Bârcea Mare (jud. Hunedoara) Acaţiu Barciai, fostul ban al Lugojului şi al Caransebeşului. Rákoczi nu se dă însă învins, ci porneşte lupta împotriva acestuia. Transilvania fiind sfăşiată atunci între cei doi principi şi sbuciumată în lupte fratricide, se punea şi pentru mitropolitul Sava problema de a se alătura lui Barciai sau lui Rákoczi. La începutul anului 1659 se găsea în bune relaţiuni cu cel dintâi, care-i întindea jurisdicţiunea şi asupra Ţării Făgăraşului în Ianuarie, iar în Martie îi da un decret de scutire pe seama preoţilor români din Transilvania. Felul cum motivează principele Barciai decretul său de scutire a preo-

[7]) *Anuarul Inst. de Ist. Naţională*, Cluj, vol. II, p. 57—58.
[8]) Augustin Bunea, *Vechile episcopii româneşti* Blaj, 1902, p. 112.

ţilor români, de toate dijmele din vite şi din bucate, e o dovadă că el nu dăduse cu totul uitării umila sa origine românească, ci ajuns la cârma ţării a grăbit să ia dispoziţii prielnice preoţilor asupriţi, — după cum spune textul decretului — *cu afurisită orbire (detestanda coecitate premuntur).* Indemnat de o parte de *„născuta cu noi milă,* care pururea o avem“, ascultând de altă parte „şi *rugăciunea* făcută pentru ei de prea cinstitul *Sava Brancovici, episcopul tuturor bisericilor româneşti din ţara noastră* şi de protopopi — de toată darea dijmelor şi a nonelor, adecă de dijma grâului, secării, orzului, ovăsului, meiului, lintei, mazării, bobului, fasolii, cânepii, inului, stupilor, mieilor, mieluşeilor şi a altor vite şi marhe, care era obiceiul a se dijmui şi a se da fiscului nostru în fiecare an, *milostiveşte am hotărît să-i scutim şi să-i mântuim pentru totdeauna, precum îi scutim şi mântuim prin puterea acestei cărţi“.*

Începutul relaţiunilor dintre noul Principe şi Mitropolitul Sava era deci promiţător pentru îmbunătăţirea sorţii clerului transilvan. Dar buna înţelegere nu a fost de lungă durată. Căci înteţindu-se vrăjmăşiile între Barciai şi Rákoczi, cam pe la jumătatea anului 1659 Sava Brancovici s'a alăturat acestuia din urmă[9]), fie dintr'un simţ de prevedere, care nu l-a înşelat, fie dintr'o veche aversiune faţă de Turci, împotriva cărora se pregătise a lupta cu îndârjire încă din tinereţă. Hotărîrea lui de a se alătura lui Rákoczi va fi fost determinată în bună parte şi de vechea dorinţă, care din timpul lui Mihai Viteazul şi al lui Matei Basarab încolţise în tot mai multe suflete creştine de a vedea Ţările Româneşti din preajma Carpaţilor cât mai curând izbăvite de jugul stăpânirii turceşti. „În asemenea împrejurări, când erau doi Crai, între cari rămânea să hotărască norocul şi Turcii, un vlădică românesc obişnuit s'ar fi putut strecura neobservat şi nimeni nu l-ar fi întrebat, cu cine este. Dar Sava Bran-

---

[9]) Istoricul sârb Iovan Radonici în publicaţiunea despre *Contele Gh. Brancovici şi epoca sa* (1911), fixează acest moment important în atitudinea politică a lui Sava. Cf. S. Dragomir, *O nouă carte despre Brancoviceşti*, în *Telegraful Român*, din 1912, Nr. 53.

covici era un personagiu politic potrivit pentru misiuni în străinătate, era fratele unui dibaciu negociator şi *un om a cărui faimă se întindea peste hotare*. El trebui să se hotărască în acelaş sens ca şi poporul său"[10]).

Protejatul Turcilor, Barciai, văzând această schimbare a lui Sava, s'a supărat şi destituindu-l din scaunul vlădicesc, l-a înlocuit cu *Gheorghe Ghenadie Moscovitul din Putivlia*, care a fost ales de protopoi în Sibiu şi confirmat de către Principe la *15 Februarie 1660* pe lângă 13 condiţiuni, menite a contribui la răspândirea calvinismului între Români.

Vlădicia acestui Gheorghe-Ghenadie, care în seria mitropoliţilor transilvani figurează ca Ghenadie al III-lea, a fost de scurtă durată. El a murit, probabil de holeră, în vara aceluiaşi an în Sibiu, unde Barciai fusese asediat de trupele lui Rákoczi. Acesta, rănit de Turci în lupta dela Gilău, muri în Oradea Mare (5.VI. 1660), iar Barciai fu ucis cu un an mai târziu (Iulie 1661) de oamenii lui Ioan Kemény, care căzu în luptă cu Turcii, lângă Seleuşul Mare, la începutul anului următor (1662). Turcii impuseră la cârma Transilvaniei , încă din Septemvrie 1661, pe principele Mihail Apafi.

III.

Care a fost soarta mitropolitului Sava în cursul acestor numeroase schimbări şi repezi răsturnări de domnie în scaunul „crăesc" al Transilvaniei?

A reuşit să strecoare cu dibăcie instituţia cârmuită de dânsul prin vâltoarea acestor vremi înviforate. Abia timp de un an de zile (1659 vara—1660 toamna) a fost întreruptă păstorirea lui. După dispariţia (prin moarte sau retragere) a lui Ghenadie al III-lea, la *21 Septemvrie 1660*, apare din nou Sava ca *„vlădică de Bălgrad şi de toată ţara Ardealului"*, iscălind singhelia dată la 1628 de mitropolitul Ghenadie al II-lea pentru protopo-

---

[10]) N. Iorga, *Sate şi preoţi din Ardeal*, Bucureşti, 1902, p. 65.

pul Ianăş din Hunedoara[11]). Iar dela *18 Aprilie 1661* s'a păstrat

[11]) N. Iorga, *Studii şi Documente*, vol. XII, p. 281.

în arhiva Bistriţei un răvaş al lui, prin care ordonă lui Mije Mihai din Bungard să se înfăţişeze la scaunul de judecată cu fata, ce a fost măritată după popa Petru[12]).

Apare deci ca o simplă formalitate atât actul nouii alegeri, ce s'a făcut la începutul domniei lui Apafi, cât şi decretul de confirmare dat de acesta la 23 Aprilie 1662 pentru mitropolitul Sava, despre care spune că a fost ales din nou cu votul unanim al preoţilor adunaţi într'un mare sobor ţinut de curând la Alba-Iulia[13]). Apafi nu întârzie a confirma noua alegere a lui Sava, lăsându-i dreptul de jurisdicţiune ierarhică de mai înainte, cu excepţia Ţării Făgăraşului, unde înainte cu trei zile aşezase ca episcop sau superintendent al Românilor pe Daniil[14]).

Relaţiunile lui Sava cu noul Principe erau la început bune. El profită de ocazie spre a-l îndupleca pe Apafi, să confirme scutinţele acordate pe seama preoţilor români. Stăruinţele lui au fost încoronate de succes, după cum rezultă din cuprinsul decretului semnat de Apafi la 1 Septemvrie 1663, în care se cuprinde şi acest important adaos: „fiindcă în cartea mai sus zisului craiu Acaţiu Barciai de vii şi de dijme, ce trebue să se dea din vii, nu era nici o pomenire, *noi pentru mai mare arătarea milii şi a bunătăţii noastre cei crăieşti* către aceşti preoţi români şi cătră următorii lor, viile ori unde sunt şi au ei în ţara noastră, de toată darea, dela cămara noastră, *milostiveşte în veci a le scuti şi a le mântui şi a le nemeşi am hotărit, precum le scutim, le mântuim şi le nemeşim prin tăria acestei scrisori*"[15]).

Aşa dar Apafi a ţinut să fie mai generos decât nefericitul Barciai: la scutinţa preoţilor români de dijmele din bucate şi

---

[12]) Vezi facsimilul acestui răvaş la I. Lupaş, *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*, Bucureşti, 1928, vol. I, p. 190—191.

[13]) „denuo a pastoribus ejusdem confessionis in generali eorundem congregatione noviter Alba-Iuliae celebrata *unanimi voto et consensu ... electus fuerit*".

[14]) A. Bunea, *Vechile episcopii*, p. 114.

[15]) V. Mangra, *o. c.* p. 66 şi T. Cipariu, *Archivu*, p. 572.

vite, a mai adăogat şi scutinţa de dijma vinului şi a censului montan.

IV.

După ce invaziunea turco-tătară din vara anului 1658 prădase capitala Transilvaniei, prefăcând-o din *Alba-Iulia* în *Nigra-Iulia,* fiind distrusă cu acel prilej şi biserica Mitropoliei române, Sava Brancovici era preocupat de strângerea mijloacelor băneşti de neapărată trebuinţă spre a o reclădi. Astfel de mijloace le putea procura destul de anevoie dela credincioşii săi sărmani şi obidiţi. De aceea se hotărîse a face împreună cu fratele său Gheorghe o călătorie la Moscova, nădăjduind că proverbiala dărnicie a Ţarului rusesc va spori mijloacele smerite, de care putea el dispune în scopul restaurării bisericii catedrale din Alba-Iulia. Călătoria aceasta o întreprinse împreună cu fratele său Gheorghe. În cronica acestuia se arată că el, împreună cu fratele său mitropolitul Sava, fiind doritori să cunoască „oarecari legiuiri" ale Sinodului din Moscova, anevoie au putut să obţină dela Apafi „îngăduinţă de călătorie". Obţinând-o „plecară prin ţara Leşilor şi, ajunşi în cetatea Smolensk, trecură mai întâi apa curgătoare, ce se chiamă Dnipru, de unde continuându-şi drumul sosiră primăvara în scaunul împărăteştii cetăţi a Moscovei. Aci fură primiţi la Curte de către pravoslavnicul ţar Alexie Mihailovici, întâiul cu acest nume, şi fură aşezaţi în curtea unui mitropolit din Moscova, iar pentru a le împlini ce aveau de trebuinţă, fură recomandaţi preacinstitului boier Artemon Serghievici. Şi petrecând acolo până la sărbătoarea sfinţilor apostoli duhovnici, Petru şi Pavel, fiind anul Domnului 1668, sfinţiţii şi în veci fericiţii pomeniţi trei patriarhi, al Alexandriei, al Antiohiei şi al Moscovei, judecători a toată lumea Răsăritului, slujiră tustrei împreună cu numeroşi mitropoliţi şi episcopi, atât din Moscova, cât şi străini, prea sfânta liturghie dumnezeească..., Dela pristol până la altar, la uşile împărăteşti stăteau mitropoliţii, toţi îmbrăcaţi în odăjdiile lor arhiereşti... atât de frumos, că celui ce privea, i se părea, că nici nu e om pământean, ci că...

stă în faţa tronului preaînaltului şi preabunului Dumnezeu. Iar când binecredinciosul Ţar Alexie Mihailovici intră în biserică... după ce primi binecuvântarea de către Patriarhul din Alexandria, se întoarse spre poporul din biserică cu faţa sa împărătească... şi observând între popor pe oarecari îmbrăcaţi în haine din ţări străine, nu-i fu greu a recunoaşte pe Gheorghe Brancovici, al cărui frate mitropolitul ardelean Sava Brancovici se găsea în rândul celorlalţi arhierei, cari slujeau sfânta liturghie...". După câtva timp cerând mitropolitul Sava să fie slobozit a se întoarce în eparhia sa „fiind bine dăruit atât cu daruri arhiereşti, cât şi cu alte asemenea daruri, fu slobozit cu preaslăvită cinste a se întoarce acasă. Maiestatea Sa Împărătească binecredincioasă a dorit numai ca Mitropolitul să lase pe fratele său Gheorghe Brancovici la Curtea M. Sale împărăteşti. Dar dânsul, cerând din multe pricini întoarcerea fratelui său, dar mai ales petrecând între popoare de lege străină, *ca nu cumva să cadă în prepus* deoarece şi-a lăsat pe fratele său (la curtea Ţarului), din această pricină dimpreună cu fratele său preasfinţitul mitropolit ardelean Sava Brancovici fu slobozit în chip cinstit să se întoarcă acasă. Şi întorcându-se iarăşi prin ţara Leşilor sosi astfel, în deplină pace, în eparhia sa din Ardeal"[16]).

Dintr'un memoriu al Mitropolitului, păstrat în Arhiva din Moscova, dela *1 Iunie 1668*, rezultă că Sava Brancovici era călăuzit în acest anevoios drum al său, în afară de necesitatea colectelor de milostenie, şi de un gând mai înalt, de interes general pentru creştinătate, anume de dorinţa de a izbăvi, cu ajutorul Ţarului, popoarele ortodoxe de sub jugul Semilunei: „Este în părţile acestea — scria mitropolitul Sava în pomenitul memoriu — mare mulţime de creştini pravoslavnici: Sârbi, Bulgari, Români, toţi aceştia aşteaptă să fie de undeva o năvală a creştinilor asupra blestematului de Turc, căci sunt în mare lipsă, necaz şi strâmtoare. Dacă ar vrea Dumnezeu, aceştia toţi ar fi cu oaste gata"[17]). Sufletul ostaşului, pornit spre luptă în orice clipă

---

[16]) Cf. *Anuarul Inst. de Ist. Naţională*, vol. II, p. 59—61.

[17]) Silviu Dragomir, *Relaţiile bisericii româneşti cu Rusia în*

contra Turcului păgân, svâcnea cu energie şi în bătrânul Sava, apăsat de povara odăjdiilor şi de aceea — cu mult mai grea — a răspunderii pentru turma încredinţată lui spre mântuire.

În cronica sârbească a lui Gheorghe Brancovici se face amintire de distrugerea şi restaurarea Mitropoliei în trei rânduri în timpul păstoririi lui Sava, care ar fi întreprins călătoria în Rusia numai după aceste restaurări: „Mitropolitul Sava Brancovici, în timpul vlădiciei sale, fu trimis de multe ori în solie de către toţi principii stăpânitori atât la voevozii stăpânitori în Moldova, cât şi la acei domnitori în Muntenia. Mitropolia ardeleană împreună cu întreaga mănăstire, fiind de două ori aprinsă şi jefuită de năvălirea Turcilor şi Tătarilor, Mitropolitul numit o acoperi prin silinţa sa de două ori cu şindrilă, iar a treia oară, fiind aprinsă de potrivnici, mitropolitul Sava Brancovici a tocmit să i se facă în Ţara Românească cruci de fie cu globuri de aramă, pe cari le aşeză pe turnurile bisericii şi săturându-se de a acoperi Mitropolia cu şindrilă, deşi acolo nu se făceau ţigle, întru cât i-a stat în putinţă, dându-şi silinţa cu osârdie şi cu frica lui Dumnezeu, a poruncit să se aducă din alte părţi astfel de ţigle, pe cari le-a aşezat pe acoperiş şi cari până în ziua de azi prea frumoase se văd. Din pricina focurilor numeroase s'au nimicit şi cinstitele icoane cu multe alte scule bisericeşti împreună cu un *steag al lui Mihai Vodă, Domnul Ţării Ardealului şi al celor două Ţări slavo-române*"[18]).

V.

Dar călătoria lui Sava la Ţarul Rusiei a umplut de nelinişte pe conducătorii bisericii calvine dela Curtea lui Apafi, pe care izbutiră a-l îndupleca, să dea un nou decret (20. II. 1669) *impunând lui Sava cele 15 condiţiuni*, cuprinse în decretul de con-

---

veacul al XVII-lea, Bucureşti, An. Acad. Rom., 1912, t. 36, p. 1185. O descriere amănunţită a călătoriei lui Sava la Moscova vezi şi în capitolul V al monografiei *Mitropolitul Sava Brancovici*, de Marina I. Lupaş, (teză), Cluj, 1939, p. 54 sq.

[18]) *Anuarul*, vol. II, p. 58—59.

firmare dat pe seama lui Simion Ştefan la 1643 şi mai sporindu-le cu încă 4 puncte de următorul cuprins:

1. Să facă şcoli printre Români, la Alba-Iulia, în comitatul Hunedoarei şi al Maramurăşului, precum şi în districtul Cetăţii de piatră, ca să înveţe tineretul a ceti şi scrie româneşte;

2. Să se restabilească tipografia română din Alba-Iulia în vechea ei strălucire şi să se publice în limba română cărţi folositoare, mai ales de cele sfinte, spre a le răspândi în deajuns (Valachica typographia Alba-Iuliana quanto citius pristino splendori restituatur, cujus interventu libri utiles praecipue sacri evulgentur et sufficienter multiplicentur in nativa Valachorum lingua)[19]):

3. Preoţii români, cari murmură în biserică numai sârbeşte, să fie înlăturaţi cu timpul şi înlocuiţi prin alţii, cari ştiu şi carte românească (qui et literaturam Valachicam calent) şi

4. Vlădica românesc... în toate chestiunile bisericeşti, în convocarea şi conducerea sinodului general românesc să asculte de ordinul episcopului ortodox transilvan (calvin: a praescripto orthodoxo Episcopo transilvano dependeat) fiind obligat, după terminarea sinodului românesc, să se înfăţişeze la porunca numitului episcop în persoană, împreună cu câţiva oameni ai săi, la sinodul preoţilor unguri ortodocşi reformaţi, de religiune evanghelică, spre a supune hotărîrile sinodului românesc unei revizuiri mai mature de o parte, iar de altă parte spre a cunoaşte mai bine temeiurile adevăratei credinţe şi ale poruncilor bisericeşti, ca să-şi poată instrui credincioşii asupra lor.

Evident că măsura cuprinsă în ultimul punct şi inspirată lui Apafi de către superintendentul calvin Petru Kovásznai a isvorît din teama acestuia, că intrând Sava în contact direct cu Patriarhul şi cu Ţarul Rusiei va putea să pericliteze cu timpul nu numai pătrunderea calvinismului între Români, dar însaşi fiinţa lui în cuprinsul Transilvaniei. Era deci o măsură impusă de necesitatea conservării şi afirmării acestei „ortodoxii" calvineşti,

---

[19]) T. Cipariu, *Archivu*, p. 611—612 şi în trad. rom. la Mangra, *o c.* p. 67—68.

devenită în veacul al XVII-lea, mai ales din timpul domniei lui Gavriil Bethlen, religia dominantă a Transilvaniei oficiale.

O dispoziţie similară a luat Apafi şi la 14 Iunie 1674 cedând stăruinţelor lui Gaşpar Tiszabecsi, superintendentul calvin, pe care-l autoriză „să aibă grijă de toate bisericile româneşti din Transilvania şi să le ocârmuească după cunoştinţa sufletului său, îndreptând greşelile dintr'însele, apoi să cerceteze unde se află tipografia românească, ce fusese înfiinţată de răposatul Gheorghe Rákoczi I la Alba-Iulia[20]).

Dar Sava Brancovici nu era omul, care să se lase numaidecât înfrânt. Nu există nici o dovadă, că el ar fi dat urmare acestor dispoziţiuni apafiane şi s'ar fi dus cu hotărîrile vreunui sobor al său, fie la Kovásznai, fie la Gaspar Tiszabéci, să le supună revizuirii lor „mai mature". E cunoscut textul canoanelor votate în soborul cel mare dela 1675, dar nu se găseşte nici o urmă, că pentru ele ar fi cerut aprobarea vreunui superintendent calvin.

Dimpotrivă chiar un istoric maghiar, Ludovic Thallóczy, constată într'un studiu al său că „Sava Brancovici de o parte *apăra cu tenacitate independenţa bisericii sale*, de altă parte Gheorghe Brancovici, care la 1668 intra din nou în serviciul Porţii, a reuşit cu multă dibăcie să obţină sprijinul voevozilor munteni şi moldoveni aşa, încât Apafi curmă agresiunea şi la *30 Decemvrie 1675* asigură independenţa bisericii Românilor, Sârbilor şi Grecilor[21]). În decretul semnat în această zi, în urma intervenţiei lui Sava Brancovici „vrednicul episcop al bisericilor româneşti, sârbeşti şi greceşti din Transilvania", *declară Apafi că n'a dat nimănui voie să tulbure protopopii şi preoţii de sub jurisdicţia lui în privilegiile, ce l-eau fost dăruite de către principii de fericită aducere aminte,* apoi porunceşte tuturor credincioşilor săi „de orice dregătorie şi stare, ca *numitele biserici, protopopi şi preoţi să nu se răpească dela episcopul lor de atunci, nici dela cei ce vor urma după el".*

---

20) T. Cipariu, *Archivu*, p. 575 şi Mangra, *o. c.* p. 72.
21) Cf. Revista *Századok* din 1888, p. 628.

VI.

După ani de luptă neşovăitoare Sava Brancovici avea în acest nou decret un *câştig de cauză.* Autonomia şi independenţa bisericii sale fiindu-i garantată, va fi socotit potrivit momentul să convoace încă odată, la sfârşitul anului *1675* „jūraţii scaunului cu protopopii la sobor în Bălgrad (Alba-Iulia), la mănăstire având şi purtând grije de lucrurile dumnezeeşti şi multe lipse a preoţilor şi a bisericilor şi a creştinilor". Aci cu „săborul mare", cu toţi protopopii a împrospătat şi precizat din nou hotărîrile luate „în toate săboarele mai din nainte".

Dintre hotărîrile acestui mare sobor merită atenţiune deosebită următoarele:

a) cuvântul lui Dumnezeu să se vestească în limba noastră *rumâneşte* creştinilor în biserică şi *unde va trebui şi va fi de lipsă.*

b) care cărţi sunt scrise şi *scoase pe limba rumânească, să se citească şi să se înveţe în biserica* creştinilor şi *într'alte locuri, unde va fi de lipsă.*

c) care popă va da paştile, să le poarte mirenii pre afară, de nu le va da cu mâna lui, să i se ia popia.

d) care popă se va face vornic pre la nunte şi va juca şi va îmbla beat prin târg şi va îmbla la crâşme şi se face măscărici şi vrăjitor, să i se ia popia.

e) care popă va cununa noaptea au frăţie, au fugiţi din alt popor sau făcători de rău, carii nu şi-au plinit pocania, să i se ia popia.

f) carii se vor căsători, popa să dea ştire la biserică mai înainte cu o săptămână şi de nu se va afla între ei *nice o necădere,* aşe-i vom cununa. Căsătoria să se înceapă cu cuvântul lui Dumnezeu şi să se facă cu jūrământ, să ştie ce-i căsătoria.

g) De bobonoşaguri (superstiţii), *ce nu este scris la tipic,* să nu se ţie; acestea *de mult s'au dat* tuturor protopopilor, să le vestească şi să le dea popilor şi creştinilor".

Necesitatea de a reveni asupra lor, repetându-le din nou şi

în mod stăruitor, dovedeşte că *nici protopopii, nici preoţii nu le-au dat urmare, cum s'ar fi cuvenit.*

După alte măsuri de ordin ritual şi disciplinar, urmează încă o serie de hotărîri sinodale, cari poartă numirea de *„rânduiala soborului mare“* şi văleatul *1675* cu „câteva semnături şi îndemnuri, cu care să se dojenească şi să se înveţe protopopii şi preoţii cari să le dea tuturor creştinilor înainte, ca *să le ştie şi să le ţie:*

a) Cuvântul lui Dumnezeu, carele iaste mai de lipsă creştinilor şi neînvăţaţilor, ca şi cum iaste de lipsă *lumina în vremea întunericului,* aşe şi cuvântul lui Dumnezeu, ca să se vestească în *limba noastră rumâneşte* carele ne-am născut, ca să *înţeleagă toţi creştinii,* săvai că în toate săboarele mai din nainte *am dojenit şi am poruncit,* aşe şi acum. Iară carii se vor afla făcând altmintrile, cu bintătuială (pedeapsă) carele s'au dat în condiţiile(?) dintâiu într'alţi ani se va bintătui (pedepsi).

b) Cinstea în slujba dumnezeească, carele se face în bisericile creştineşti, bine este *în toate zilele să lăudăm pre Dumnezeu,* să nu se lipsească biserica de cuvântul Sfinţiei sale, iară pentrucă, văzând noi supărarea şi impresurarea preuţilor, carii *nefiind putinţă să se hrănească fără de muncă şi fără de lucru,* socotit-au săborul sfânt, pre unde a fost obiceiul, pre la oraşe şi pre la biserici, unde sânt *mai cu dobândă şi plată li se dă mai bună,* în toate zilele să ţie slujbă în biserică. Iară celorlalţi preuţi, tuturora de preună le poruncim, lângă *Duminecă, Miercuri şi Vineri* şi când se vor tâmpla sărbători, aşijderea şi *în posturi să facă slujbă în toate zilele,* iară de va putea, pretutindenile să meargă la biserică.

c) Cum am avut şi până acum obiceiu şi poruncă, cum în toate rugăciunile noastre să facem pentru Măria Sa Craiu, milostivul Domn.

d) Despre rândul sărbătorilor, cum le-am dat odată şi înainte le-au luat toţi protopopii, aşe să se ţie, iară carii se vor afla făcând într'alt chip să se bintătuiască (pedepsească).

e) Acele lucruri, carele nu se unesc cu Scriptura sfântă şi cu tocmala bisericii noastre, şi până acum am fost poruncit,

cum *să se plevească și să se pue jos*, așe poftim și acum, iară pe unde se vor afla lucruri de acele, bintătui-se-vor, cum este rânduiala săborului.

f) Care creștin nu va învăța *Tatăl nostru, Credeul, 10 porunci*, unii ca aceia vor fi fără legea lui Dumnezeu.

g) Iară pintru *să se mai întărească și pruncii*, nefiind în *șculă*, unde să învețe, tot creștinul *să-și ducă pruncii la beserică*, unde și *popa, dupăce va isprăvi slujba besericei*, să facă știre, cum *să se strângă pruncii în beserică*, să-i *învețe cum iaste scris mai sus*.

h) Popii cari nu se nevoiesc *cu rumânie*, ci tot *cu sârbie*, unii ca aceia și lor facu-și de către Dumnezeu pedeapsă și de către poporani urăciune și săborului scădere, aceia cu un cuvânt să se oprească din popie.

i) Tot protopopul să nu primească nice un preot în popor, până nu va aduce carte dela protopopul unde a fost mai înainte, cum s'a purtat.

j) Nice un popă în popor, fără știrea protopopului, să nu se tocmească. Iară carele se va tocmi fără știre, să fie oprit din popie".

Faptul că măsurile privitoare la introducerea limbii române în slujbele bisericești *se repetă în textul acestor hotărîri*, păstrat la Petru Maior și publicat de Timoteiu Cipariu, îndreptățește deducțiunea că în cursul anului 1675 mitropolitul Sava ar fi convocat *de două ori* marele sobor la Alba-Iulia, odată înainte și a doua oră după obținerea decretului apafian, privitor la autonomia și independența bisericii române.

Cât de multă stăruință punea mitropolitul Sava, stimulând înlocuirea limbii slave cu cea românească, apare și din faptul că nu se mulțumea numai cu hotărîrile marelui sobor, ci *chiar în textul singheliilor date preoților săi*, cu prilejul hirotonirii, sublinia postulatul acesta, cum arată singhelia *preotului Paștiu din 1677*, în care e cuprins și următorul sfat arhieresc: *„să te nevoiești foarte tare, ca să propoveduești sfânta evanghelie curat și luminos creștinilor* și să povestești (să predici) scriptura

sfântă oamenilor *în limba întru care grăesc, ca să înţeleagă tot creştinul cuvântul lui Dumnezeu*"[22]).

VII.

Preocupat necontenit de buna îndrumare a clerului şi de buna organizare autonomă constituţională a bisericii, mitropolitul Sava a acordat în acelaş timp atenţiune părintească şi problemei arzătoare a îmbunătăţirii situaţiei materiale pe seama preoţilor ardeleni, după cum arată decretele de scutire obţinute, prin intervenţiile lui, dela principii Gh. Rákoczi al II-lea, Acaţiu Barciai şi Mihail Apafi. Cătră sfârşitul păstoririi şi vieţii sale, având şi în Sibiu o locuinţă închiriată în casa lui Ioan Graffius[23]), se vede că preoţii din satele cu populaţie mixtă: româno-săsească, i s'au jeluit de nedreptatea, ce li se făcea silindu-i să dea dijme preoţilor săseşti. Demersurile pentru înlăturarea acestei nedreptăţi au avut rezultatul concretizat la *12 August 1676* într'un nou decret, prin care Apafi interzicea preoţilor saxoni, să mai stoarcă dijme dela preoţii români: „milostiveşte şi tare poruncim, ca în obişnuitele lor cele de mai înainte privilegii şi în mila şi scutinţa noastră, care am arătat către ei, să-i ţineţi şi să-i apăraţi şi să nu-i siliţi a da dijme"[24]).

* * *

După atâtea lupte şi sbuciumări, încununate de izbândă mulţumitoare, mitropolitul Sava ar fi fost în drept să aştepte un sfârşit de carieră vlădicească, menit să-i însenineze restul vieţii. L-ar fi meritat cu prisosinţă bătrânul arhipăstor, care avea conştiinţa marilor datorii împlinite în împrejurări atât de grele

---

[22]) N. Iorga, *Acte româneşti din Ardeal*, în *Buletinul Comisiunii Istorice*, vol. II, p. 26. Semnătura: *Sava Brancoveanul*, Vezi facsimilul acestei singhelii la Marina I. Lupaş, *Mitropolitul Sava Brancovici* (nr. VI din Biblioteca Institutului de Istorie Română), Cluj, 1939, p. 71.

[23]) I. Lupaş, *Istoria bisericească a Românilor ardeleni*, Sibiu, 1918, p. 74.

[24]) Mangra, p. 75 şi 169.

mângăindu-şi gândul cu speranţa în timpuri mai fericite, când popoarele pravoslavnice vor putea fi izbăvite de sub jugul Semilunei cu ajutorul ţarilor dela Moscova, spre curtea cărora alergase pentru strângerea mijloacelor necesare spre a reclădi biserica mitropolitană, ruinată şi risipită prin invasia dela 1658.

Dar nu s'a întâmplat aşa. Intriga politică, în veci neadormită la curţile cârmuitorilor de ţări, nu i-a îngăduit bătrânului Sava liniştea meritată, ci l-a silit să înghită până în fund paharul amărăciunilor şi al nedreptăţilor brutale. El n'a descurajat însă nici o clipă. A continuat cu vrednicie şi tenacitate lupta împotriva adversarilor săi politici şi religioşi, cari îl surpau zi de zi, prin diferite şoapte calomnioase, strecurate în urechile nestatornicului principe Mihail Apafi, care căutându-şi de obiceiu plăcerea — cum ne asigură contemporanii Petru Apor şi Nicolae Bethlen[25]) — în vadra cu vin, lăsa voie slobodă curtenilor săi intriganţi şi lacomi, să conducă trebile ţării după bun placul lor. Iată cum înfăţişează Petru Apor patima spre beutură a principelui Mihail Apafi: „Dacă se apuca de beutură Principele — şi bea *adeseori* — nimeni nu putea scăpa de el, ci trebuea să bea, până cădea sub masă; el bea şi câte o vadră de vin, dar nu se îmbăta niciodată, numai îşi ridica de pe cap căciula căzăcească de catifea şi par'că ar fi fost ostenit, aşa aburea puterea vinului din creştetul lui, apoi iar se apuca să bea şi mai mult". Iar alt contemporan, cronicarul Mihail Cserei, spunea că Apafi asculta foarte mult de prietenii săi cheflii, cari îl puteau îndupleca la orice voiau: „nici nu s'a întâmplat niciodată, sub alţi principi, atâtea fărădelegi în Ardeal"[26]).

În rari clipe de pausă a chefurilor dela Curtea Principelui, mitropolitul Sava a reuşit totuş a-l îndupleca, chiar şi în ultimul an al păstoririi sale, să mai confirme odată drepturile bisericii române din Transilvania prin decretul datat din Iernut la 4. X. 1679. Fratele său Gh. Brancovici reproduce în cronica sârbească

[25]) *Muribunda Transilvania*, Bariţiu, I, p. 11—12.

[26]) Cf. I. Lupaş, *Istoria bisericească a Românilor ardeleni*, Sibiu, 1918, p. 74, n. 1).

textul latino-maghiar al acestui decret, din cuprinsul căruia resultă că autoritatea ierarhică a lui Sava Brancovici fusese restabilită în toată plenitudinea ei asupra bisericilor şi preoţilor români, sârbi, greci şi ruşi, cari urmau „religia românească". Un punct special dispunea să fie aleşi protopopii de către preoţi dintre cei indicaţi de el, dar numai pe câte un an (annuatim tartoznak seniori és esperesi hivatalljoktól bucsuzni). Totodată îndrumă Apafi pe reprezentanţii autorităţilor civile administrative, să-i dea vlădicului ajutorul de trebuinţă când s'ar ivi neascultători, prin comitate, scaune şi ţinuturi[27]).

De acest nou decret avea nevoie Sava, după ce duşmanii intrigând la Apafi, îl îndemnară să dea ordin ctitorilor bisericii române, a lua în primire întreg inventarul Mitropoliei, după cum arată procesul verbal al marelui sobor întrunit la Alba-Iulia în vara anului 1679, unde se precizează că „Măria Sa prealuminatul şi milostivul Domnul nostru Craiul Mihail Apafi din mila lui Dumnezeu iproci — poruncitu-ne-au nouă titorilor, cum să luăm samă dela părintele mitropolitul Sava Brancovici de tot bunul bisericei şi venitul şcoalei şi a tipografiei, pre porunca Măriei Sale strângându-se toţi protopopii în Bălgrad la mănăstire rojd. boj. 1679 luna Iulie 6 şi părintele mitropolit Sava Brancovici acestea ne-a dat la mână în sama besericei" (urmează înşirarea odăjdiilor şi cărţilor predate).

De aci putea să înţeleagă mitropolitul Sava că încercarea duşmanilor săi personali de a-l răpune, pornise pe o cale, ce urma să-i ducă în curând la ţântă. Decretul dela 4 Octomvrie acelaş an a dat numai prilej pentru un scurt popas. Căci duşmanii lui Sava puteau invoca în favoarea lor şi argumentul politic hotărîtor, că atât bătrânul mitropolit, cât mai ales fratele său, agentul diplomatic Gheorghe Brancovici s'ar găsi în tabăra duşmanilor declaraţi ai lui Apafi, în legături directe cu Ladislau Csáki, care uneltea la Constantinopol şi la Viena pentru surparea domniei tiranice apafiene, ca preludiu al înlocuirii suzeranităţii turceşti în Transilvania cu supremaţia habsburgică.

27) *Anuarul*, vol. II, p. 34—36.

Acesta a fost argumentul decisiv, care a provocat destituirea lui Sava Brancovici din scaunul vlădicesc, în vara anului 1680.

Pentru a păstra aparenţa că s'ar fi respectat măcar formele justiţiei, sentinţa de destituire a fost pronunţată la 2 Iulie 1680, „încă adunat fiind şi stând soborul cel mare al păstorilor bisericilor româneşti din Ardeal, sobor convocat la Alba-Iulia pe ziua de 29 Iunie de însuş mitropolitul Sava, care nu l-a putut prezida căci „era foarte bolnav, însă era în mai sus zisa mănăstire". Acuzatorul lui a fost superintendentul calvin „Domnul Mihail de Tofeo, episcopul slujitorilor tuturor bisericilor pravoslavnice (calvine) din Ardeal, reprezentat prin Ştefan Pálos de Szt. Katona, iar apărători „Gheorghe Brancovici şi Ioan Patăr, unul dintre Grecii neguţători. Scaunul de judecată era prezidat de Petru Alvinczi de Borberek, prefectul bunurilor fiscale din Ardeal, având ca asistenţi pe protopopul calvin Ioan Vereşmarti şi pe preotul Ioan Zoba din Vînţii de jos, notarul soborului mare „împreună cu alţi bărbaţi şi mireni şi din ceata bisericească, ştiutori de legi".

Textul unguresc al sentinţei aduce lui Sava învinuirea că ar fi trăit în fărădelegi cu „muerea altui creştin, de aproape al său" care-i era deci „şi rudă şi soră"; de aceea soborul şi scaunul „care au fost dintr'o sută şi unul de bărbaţi" a hotărît ca „Sava Brancovici, cel până acum vlădica Românilor să se lepede şi din deregătoria episcopească şi din cea păstoricească", în temeiul canoanelor 80 şi 81 ale bisericii calvine din Ardeal şi canon 75 al „legii româneşti" şi „ca persoană infamă să se dea în mâna Magistratului din afară al Măriei Sale Craiului nostru, să facă el după Aprobatae Constitutiones *part. I, tit. I, art. 3,* însă aşa ca făcându-se acestea să fie dator a da samă de averile mănăstirii Bălgradului"[28]). Aşa dar Mitropolitul ortodox osândit după canoanele bisericii calvine! Cronicarul maghiar contemporan, Mihail Cserei, bine informat asupra epocii lui Apafi, lămureşte dedesubturile acestei sentinţe de strigătoare nedreptate, după cum urmează: mitropolitul Sava „fiind om învă-

[28]) Mangra, *o. c.* p. 103.

ţat şi iscusit, fusese trimis de către Principe adeseori în Ţara muscălească şi în Ţara leşească, precum şi în cele două Ţări române; de aceea domnii dela Curte începură a-l pismui şi, cu toate că era *înrudit deaproape cu Ladislau Székely,* pe acesta l-a învins pofta *de bani* şi, fiindcă nu putea să ajungă la banii vlădicului în alt chip, *a conspirat împotriva lui cu Ştefan Naláczi,* în care conspiraţie Teleki nu era amestecat. Dar neputându-l împinge în disgraţia Principelui pe altă cale, *au mituit cu daruri pe un preot valah din Vinţii de jos,* ca să învinuească pe Vlădica la Principe, că-şi ţine la casă o muere desfrânată. Pe *bietul Principe slăbănog l-au înduplecat să creadă aceasta,* fiindcă Ştefan Naláczi şi Ladislau Székely au întărit cu credinţa lor, pe Vlădica l-au prins, *i-au prădat întreagă averea* şi nemulţumindu-se cu atâta, i-au cerut trei mii de taleri. Vlădicul trimise pe fratele său în Ţara Românească, să cerşească aceşti bani şi să-i aducă. Dar fratele său nu s'a mai întors, pe bietul Vlădic amărât, *într'o cămaşă şi în ismene îl scoteau şi îl băteau cu biciul, până se rupea cămaşa, ismenele şi carnea de pe trupul lui*[29]), din care pricină a trebuit să moară în aceste dureri şi *asupra averii lui s'au împărţit Ladislau Székely cu Ştefan Naláczy. Nemaiauzită păgânească şi cumplită tirănie!* Voevodul de atunci al Munteniei, *Şerban, nici nu a lăsat nerăsplătit lucrul acesta,* ci a trimis vorbă Principelui, că chiar dacă l-ar costa o sută de mii de taleri, aevea *îl va alunga din tronul de principe, cu ajutorul Împăratului turcesc"*...[30]).

Din informaţiile cronicarului Cserei apare preotul, mai târziu protopopul Ioan Zoba, în lumina mohorîtă a unui *năimit,* care pentru daruri a consimţit să se degradeze la rolul de *instrument al adversarilor lui Sava Brancovici* ajutându-i să-şi ajungă scopul prin această sentinţă cu atât mai nedreaptă cu cât autorii ei, în conştiinţa cruzimii lor vinovate, au căutat a-şi lua

[29]) Mihail Cserei, *Erdély historiája*, ed. Kazinczy Gábor. Reprodus şi la Cipariu, *Acte şi fragmente*, p. 270 şi la Mangra, *o. c.* p. 180—181.

[30]) Ibidem.

refugiul la adăpostul canoanelor calvineşti, încercând astfel să salveze măcar aparenţa justiţiei. Când a venit mai târziu (1682) mitropolitul Ioasaf în Transilvania, şi-a exprimat părerea că Sava Brancovici ar fi trebuit să apeleze la Patriarhul din Constantinopol contra unei sentinţe aduse de factori fără cădere să judece pe un arhiereu, protopopul Zoba din Vinţ a răspuns cu îndrăsneală şi necuviinţă: „Patriarhul nu are nimic a face cu noi, ci asta e treaba Măriei Sale a Principelui, sub a cărui stăpânire stăm şi darea nu o plătim Patriarhului, ci împreună cu intreagă ţara o plătim Principelui şi puternicului Împărat turcesc"[13]).

VIII.

Şerban Cantacuzino, ţinând seamă de intervenţiile lui Gheorghe Brancovici, n'a întârziat a face tot ce i-a stat în putinţă spre a scăpa pe mitropolitul Sava din situaţia grea, în care l-a împins răutatea, pisma şi lăcomia duşmanilor săi. La 4 Septemvrie scria lui Apafi că „după *Pravilă s'ar fi căzut*" să fie cercetată afacerea lui Sava, totuş ca să nu rămâie poporul ardelean fără păstor sufletesc, mitropolitul Teodosie a sfinţit ca vlădică pe Iosif Budai[32]). Iar în anul următor, prin Constantin Brâncoveanu, nepotul şi plenipotenţiarul său la Constantinopol, încheia o învoială (21. VIII. 1681) cu adversarii politici ai lui Apafi, cu Ladislau Csáki şi Cristofor Pascu, cari se obligau că îndată ce vor fi isbutit să-şi ajungă scopul de a-l detrona pe urgisitul Principe transilvan, nu vor lipsi a lua măsuri ca *„înţeleptul Domn Mitropolit Sava, închis fără nici o vină de către tiranicul guvern apafian (a moderno Apafio gubernio innocenter captivatus) să fie restituit în vechea sa dregătorie şi reintegrat în cinstea sa vătămată* (pristino restitueretur officio cum redintegratione prestituti honoris)"[33]).

---

[31]) N. Dobrescu, *Fragmente privitoare la istoria bisericii române*, p. 50.

[32]) *Török-magyar államkori okmánytár*, vol. VI, p. 97.

[33]) Mangra, *o. c.* p. 180.

După ce a fost liberat din temniţă, Sava pare să mai fi săvârşit funcţiuni arhiereşti în anul 1681[34]), apoi retras la Sibiu, probabil a murit aci în primăvara anului 1683, înainte de publicarea decretului, dat la 7. VI. 1683 de Împăratul Leopold[35]). Acesta îl ridică la rangul de baron atât pe el, cât şi pe Gheorghe Brancovici, căruia la 1688 îi dărui şi titlul de conte. Că la 1 Mai 1683 Sava nu mai trăia, se ştie din însemnarea scrisă de fratele său pe tabla unei *Evanghelii,* trimisă bisericii din Veştem: „Cu blagoslovenie arhiereilor. Din mâna prealuminatului şi milostiv Domnului nostru Şerban Cantacuzino trimis-am această sfântă şi dumnezeească Ievanghelie (la) sfânta biserică din scaunul Sibiului, în sat în Veştim: care preot va ceti dintr'însa şi nu va pomeni la sfânta liturghie pe stăpânitorii, de cari s'au tipărit această sfântă Ievanghelie, şi *pre smerit rugătoriul Măriilor Sale răposatul Sava Brancovici Mitropolitul Ardealului,* împreună cu tot niamul şi rudenie aceluiaş Mitropolit, oricâţi s'au petrecut dă pe această lume şi câţi au mai rămas cu viiaţă pre faţa pământului, acel preot să aibă a da samă înaintea înfricoşatului judeţ. Datus'au în Bucureşti în luna lui Mai 1-a zi în anul Mântuitorului H(ri)s(os) 1683. Gheorghie Brancoveanul[36]).

Mai bine de un sfert de veac a cârmuit Sava Brancovici Mitropolia ortodoxă română din Transilvania în vârtejul celor mai grele împrejurări. Personalitatea lui se impune şi prin luptele necontenite, ce a trebuit să poarte împotriva duşmanilor seculari ai credinţei şi ai neamului românesc, precum şi prin suferinţele muceniceşti, de cari a avut parte la sfârşitul vieţii şi pe cari le-a ştiut suporta nu numai cu demnitate, dar şi cu eroică resemnare creştinească, după cum aflăm din cronica fratelui său Gheorghe, care arată că în vârtejul persecuţiunilor bătrânul mitropolit Sava se mângăia reproducând cuvintele dreptului Iov:

---

[34]) I. Lupaş, *Studii,* vol. I, p. 203—204.

[35]) Vezi emblema de baron a fraţilor Brancovici la Marina I. Lupaş, *o. c.* p. 86.

[36]) N. Iorga, *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene. Studii şi Documente* vol. XIII, p. 202.

„fericit e omul pe care Dumnezeu îl ceartă, mustrarea celui Atotputernic nu o respinge"[37]).

În galeria chipurilor vlădiceşti din veacul al XVII-lea mitropolitul Sava poate sta cu cinste alături de contemporanii săi Varlaam al Moldovei şi Ştefan al Ungrovlahiei. Dacă împrejurările nu i-au îngăduit să sporească şi el cu tipărituri literatura bisericii române, cauza trebue căutată tocmai în teama şi rezerva, ce o avea de a nu strecura prin astfel de tipărituri învăţături străine de cele propovăduite de peste munţi, din Iaşi sau din Târgovişte. Dar cărţile apărute aci a înţeles să le procure şi să le recomande stăruitor preoţilor săi spre învăţătura numeroşilor credincioşi. Tipografia o ţinea în ultimii ani ai păstoririi sale în locuinţa dela Sibiu, unde îndată după destituire oamenii lui Apafi o confiscară împreună cu 14 saci de tipărituri[38]). In mulţimea de cărţi române, latine şi maghiare — o bibliotecă întreagă — confiscate atunci dela locuinţa lui Sava Brancovici, e amintit şi *„un ziar cusut în piele"* (egy irhában kötött diarium). De aci se vede că luminatul Mitropolit îşi notase anume întâmplări din cursul vieţii şi activităţii sale, poate chiar câteva momente din călătoria sa în Rusia şi din audienţele sale la ţarul Alexie Mihailovici. Descoperirea acestui ziar, printre cărţile dosite în vre-un ascunziş dela Curtea lui Apafi, ar fi de cel mai mare interes pentru cunoaşterea mai amănunţită a luptelor şi frământărilor sufleteşti din timpul celor două decenii şi mai bine de păstorire duhovnicească a aprigului Vlădică luptător.

Sava Brancovici fusese deplin ataşat sufleteşte mitropolitului Ştefan, care îl hirotonise, şi urmaşului său Teodosie Veştemeanul, de care nu l-au putut despărţi nici prigonirile cele mai crunte. Astfel istoria ni-l înfăţişează nu numai în lumina unui *martir al ortodoxiei, ci şi ca o victimă a sentimentelor sale de solidaritate sufletească nesdruncinată cu fraţii din Sudul Carpaţilor şi cu pravoslavnicii din Rusia.*

---

[37]) *Anuarul Inst. de Ist. Naţională*, vol. II, p. 68.

[38]) I. Lupaş, *Istoria bisericească a Românilor ardeleni*, p. 74. Cf. şi Marina I. Lupaş, *o. c.* p. 106—107.

DOI PRECURSORI AI LUI HORIA ÎN AUDIENŢĂ LA CURTEA ÎMPĂRĂTEASCĂ DIN VIENA*).

I.

Când am publicat în revista studenţească *Luceafărul* o ilustraţiune înfăţişând pe „Horia la Împăratul"[1]), toţi cei ce vor fi avut prilej s'o vadă, erau în drept să presupună că ea semnifică *cel dintâi moment istoric* şi poate *unicul,* în care un reprezentant tipic al obiditei ţărănimi transilvane a reuşit să pătrundă până la Curtea împărătească din Viena. Cunoscută fiind demofilia împăratului Iosif al II-lea şi nefăţărita lui ostilitate împotriva abuzivei aristocraţii maghiare, ilustraţiunea istorică reprodusă dintr'o revistă străină putea să pară atunci dacă nu autentică, cel puţin verosimilă.

Faptul însuşi al repetatelor audienţe ale ţăranului din Arada Albacului nu-l contesta nimeni, fiind în deajuns cunoscut din monografia publicată la 1885 de Nicolae Densuşianu. Doar asupra afirmativului îndemn direct la răscoală — îndemn, pe care să-l fi dat însuşi Împăratul spunându-i lui Horia în cea din urmă audienţă cuvintele: *Tut ihr das!* — mai plutea, cum pluteşte încă şi în timpul de faţă, o justificată îndoială. Nici autorul menţionatei monografii istorice nu admitea să fi rostit Iosif al II-lea în primăvara anului 1784 îndemnul direct la răscoala, ce

*) Comunicare făcută în şedinţa publică a Academiei Române la 29 Octomvrie 1943.

[1]) *Luceafărul,* Nr. 11 din 1. XII. 1902, p. 165; cf. şi I. Lupaş, *Răscoala ţăranilor din Transilvania la anul 1784,* Nr. 2 din „Biblioteca Istorică Astra", Cluj, 1934, p. 79.

urma să isbucnească în toamna aceluiaşi an. Într'o contribuţiune istorică mai recentă, autorul sas *Auner*[2]) admite însă hipotetic, fără să fie în stare a produce vreo dovadă, că Iosif al II-lea ar fi rostit menţionatele cuvinte, nu însă în sens imperativ, ci în forma interogativă: „Warum tut ihr das?" (pentru ce faceţi aceasta?).

Cercetări intreprinse mai târziu prin arhiva Cancelariei aulice transilvane din Viena mi-au făcut posibilă descoperirea unui proces-verbal redactat în limba germană în zilele de 14 şi 15 Aprilie 1752, cu prilejul unei anchete ordonate la Curtea împărătească. Din cuprinsul lui rezultă că, înainte de audienţele lui Horia exact cu trei decenii, fuseseră primiţi la Curtea împărătească din Viena alţi doi reprezentanţi ai ţărănimii transilvane, luptătoare pentru credinţă.

Cei doi precursori ai încruntatului Moţ din Munţii Apuseni, plecaţi şi ei, ca şi acesta, în căutarea dreptăţii până la treptele tronului împărătesc, erau doi Mărgineni din satele de munte ale judeţului Sibiu: ţăranul *Oprea Miclăuş* din Sălişte şi preotul-ţăran *Moise Măcenic* din Sibiel.

În ce împrejurări au reuşit ei să pătrundă până la Burgul împărătesc din Viena? Iată întrebarea, care se cere lămurită printr'o expunere întemeiată pe ştiri şi documente contemporane.

II.

Trecerea Principatului transilvan de sub ocrotirea suzeranităţii otomane sub supremaţia sceptrului habsburgic a produs o radicală schimbare în cârmuirea acestei ţări. Câtă vreme în cursul veacurilor al XVI-lea şi al XVII-lea Suzeranul dela Constantinopol consimţise a încuviinţa Transilvaniei libertate deplină în toate chestiunile de politică internă, supremaţia vieneză,

---

[2]) Mih. Auner, *Zur Geschichte des rumänischen Bauernaufstandes in Siebenbürgen 1784.* Sibiu, p. 15: „Die von Sodler überlieferte Äusserung des Kaisers: *Tut ihr das,* wird, wenn sie überhaupt gefallen ist, wahrscheinlich: „*Warum tut ihr das?*" gelautet haben".

deşi recunoscuse în principiu dreptul de autonomie al acestei ţări încuviinţându-i un guvern provincial, care să o cârmuiască după vechile ei legi şi datini, în realitate înţelegea să aibă cunoştinţă exactă despre tot ce se întâmpla în cuprinsul ei, priveghind ca nimic să nu se întâmple peste voinţa Monarhului şi împotriva intereselor împărăteşti.

Guvernul transilvan, cu sediul pentru scurtă vreme în vechea cetate de scaun Alba-Iulia, apoi în Sibiu şi mai târziu la Cluj, vrând nevrând, trebuea să se orienteze în orice chestiune mai mult după îndrumările primite din Viena decât după voinţa ţării sau după vechile ei tradiţiuni locale. Voinţa împărătească se cerea respectată pretutindeni nu numai în chestiuni de ordin politic, ci şi în cele de ordin sufletesc. O vastă şi sistematică acţiune de restaurare a catolicismului a fost inaugurată şi susţinută cu toate mijloacele, inclusiv cu ale unei brutale execuţiuni militare, smulgând fără scrupul din stăpânirea acatolicilor clădiri şi importante averi bisericeşti, spre a le trece din nou în posesiunea bisericii proclamate biserică dominantă sub denumirea populară de „legea împăratului", care era de aşteptat să devină cu timpul şi religia Ţării transilvane.

Urmărind scopul de a spori numărul catolicilor, politica de convertire religioasă a agenţilor Curţii împărăteşti nu a întârziat să-şi arunce mrejile asupra populaţiunii băştinaşe dintre Carpaţi şi Tisa. O parte din păstorii ei duhovniceşti a primit cunoscutele patru puncte de credinţă (primatul papal, filioque, azima şi purgatorul), pricinuind astfel una din cele mai adânci şi mai dramatice tulburări în viaţa elementului românesc transilvan.

Fără a fi îndrăsnit să introducă, la început, vreo schimbare în formele exterioare ale cultului divin, agenţii propagandei catolice se amăgeau cu speranţa, că vor izbuti să-şi ducă la bun sfârşit opera de aşa zisă „unire cu legea împăratului" pe neobservate, fără vreo împotrivire mai aprigă din partea victimelor. De aceea nu au dat nici un fel de atenţiune pregătirii sufleteşti a mulţimilor, despre care presupuneau că vor asculta şi urma orbeşte sfatul vlădicului şi al protopopilor, trecuţi şi ei la unirea

aceasta fără nicio convingere, fără niciun îndemn de ordin sufletesc, ci determinaţi numai de dorinţa să poată deveni părtaşi ai beneficiilor de ordin material, pe care politica vieneză înţelegea să le reverse cu neistovită dărnicie asupra clerului catolic.

Ţăranii din frumoasele şi puternicele sate româneşti-transilvane prinzând de veste, că unii dintre preoţii lor şi-ar fi dat iscălitura cu privire la nişte puncte de credinţă, asupra cărora nu erau nici ei lămuriţi, au alergat să-i întrebe dacă are vreun temeiu svonul răspândit prin satele lor şi care începuse a le pricinui o explicabilă nelinişte sufletească, aşezându-i în starea primejdioasă a turmei părăsite de păstori. Neliniştea lor a putut fi însă potolită, măcar în aparenţă, mărturisind preoţii şi întărindu-şi uneori cu jurământ mărturisirea, că nu s'ar fi îndepărtat nicidecum de legea strămoşească, după cum de altfel se puteau convinge înşişi credincioşii, văzând că preoţii continuă a săvârşi serviciile divine la fel, cum le săvârşiseră veacuri de-a-rândul şi înaintaşii lor. La început nu li se ceruse preoţilor trecuţi la unire nici măcar să pomenească numele Papei la liturghie, nici să rostească crezul cu adaosul „filioque", cu atât mai puţin să încerce a cumineca, pe vreunul dintre credincioşii lor, cu azimă.

Cu toate aceste mărturisiri, întărite cu jurământ, bănuiala de a fi fost înşelaţi prin făgăduinţe împărăteşti, cari au rămas decenii de-a-rândul neîmplinite, nu a mai dispărut nici din sufletul preoţilor, nici din al ţăranilor.

Chiar dintre preoţii amăgiţi o clipă — după cum arăta la 1733 însuşi episcopul Ioan Inochentie Micu Klein — mare parte văzând că nu se pot bucura de privilegiile ce le fuseseră făgăduite şi simţindu-se *înşelaţi în aşteptările lor,* au început să arunce felurite înjurături în capul autorilor unirii, lăpădându-se de ea[3]).

Fluxul şi refluxul din primele decenii ale stăpânirii austriace

[3]) N. Togan, *Românii din Transilvania la 1733. Conscripţia Episcopului Ioan In. Klein,* Sibiu, 1894, p. 3: „*magna pars sacerdotum* intuentes se, non ut promissis privilegiis gaudere possent... *seseque deceptos putantes, varia in caput authorum Unionis execrantes, Unioni renunciarunt*".

în Transilvania dovedise că opera de căpetenie a politicei religioase habsburgice: unirea Românilor cu biserica apuseană, fiind lipsită de orice tărie a vreunei convigeri sufletești, e condamnată să rămână o înjghebare superficială, cu temelii șubrede, așezate pe nestatornicul nisip scormonit de valurile fluctuațiunilor politice. Dacă ar fi reușit mișcarea revoluționară a lui Francisc Rákoczi al II-lea (1703—1711) să alunge pe Austriaci din țară ori dacă ar fi încetat stăpânirea habsburgică în Transilvania la sfârșitul domniei lui Carol VI (1740), cum nădăjduiseră adversarii succesiunii feminine a fiicei sale Maria Teresia la tronul vacant, ar fi dispărut, fără îndoială, și ultimele rămășițe ale hibridei construcțiuni de compromis, ce isbutise această stăpânire a infiripa cu sacrificii considerabile. Maria Teresia însă, profund convinsă că pentru supușii ei din vasta Monarhie nu există altă cale a mântuirii vremelnice și veșnice înafară de aceea, pe care putea să le-o indice propria ei credință catolică, n'a pregetat să facă tot ce-i permiteau îmbelșugatele resurse ale organismului de stat, spre a salva din prăbușire această operă a înaintașilor săi sprjinind-o cu întreg aparatul politic și militar ce avea la dispozițiune. Cu toată această aprigă stăruință a unui suflet femenin de excepțională energie, unirea era sortită să treacă chiar în zilele ei prin sdruncinări revoluționare de vastă întindere asupra teritoriului transilvan întreg, răsvrătindu-se poporul dela sate și alungând preoții uniți din biserici sub cuvânt că nu mai poate avea încredere în ei ca în niște năimiți trecuți în slujba „legii nemțești", pe care o socotea cu totul străină de „legea românească" a părinților și strămoșilor săi.

Episcopul Klein după 11 ani de lupte grele în dieta Transilvaniei (1733—1744) și după repetate intervențiuni zadarnice la Curtea din Viena, pierzându-și răbdarea, în primăvara anului 1744 pare să fi crezut că chiar în interesul cererilor înaintate de atâtea ori la treptele tronului, ar putea să profite de mișcarea populară produsă atunci prin ivirea neașteptată a călugărului *Visarion Sarai* din spre Banat și a lui *Vasile Berlan*, arestați amândoi în fortăreața dela Deva, unde *Visarion* fusese transportat

dela Sibiu în 26 Mai 1744, pe la miezul nopţii, cum arată raportul oficial al ofiţerului de pază.

Acţiunea lui Visarion ca propoveduitor prin satele transilvane a fost de scurtă durată, dar a lăsat urme adânci în sufletul poporului întărindu-i vechea bănuială, atât de întemeiată, că a fost părăsit şi înşelat chiar de către preoţii săi. Oficialităţile politice-administrative şi militare se amăgeau cu speranţa că, odată cu arestarea lui Visarion, va putea fi potolită mişcarea populară. Aceasta, dimpotrivă, începuse a lua proporţiuni cu totul neaşteptate răspândindu-se în următorii 17 ani (1744—1761) pe întreg cuprinsul Transilvaniei până la periferiile ei nord-vestice, prin Sătmar şi Maramureş astfel, încât duhul răxvrătirii perpetue a putut prinde în sufletul transilvan adânci rădăcini, din care au ţâşnit de repetate ori flacările răzmiriţelor ţărăneşti.

Pornirea de rebeliune împotriva preoţilor uniţi ţintea vădit peste capetele lor, fiind îndreptată spre autoritatea politică sub ocrotirea şi în slujba căreia îi simţea poporul aşezaţi ca instrumente ale înstrăinării. Guvernul transilvan, profund îngrijorat de repetatele manifestări primejdioase ale sătenilor, n'a întârziat a lua măsuri pentru înfrânarea lor. Astfel la 6 Mai 1744 a dat ordin să se publice prin satele româneşti în chip oficial, că toţi ţăranii sunt obligaţi să cerceteze biserica şi să asculte serviciul divin săvârşit de preoţii uniţi; cei ce se vor împotrivi a respecta „legea lui Dumnezeu şi legea Patriei", vor fi loviţi cu pedeapsa destul de grea, prevăzută în art. 2 titlul 1 partea I-a din vechea legiuire transilvană dela 1669: *Compilatae Constitutiones,* unde era reprodus textul unui articol votat în dieta dela 1664 dispunând ca domnii feudali să poată pedepsi iobagul, care lipseşte de trei ori fără motiv dela serviciul divin, legându-l cu mâinile în obezi[4]). Pentru executarea acestui ordin, o comisiune de trei inşi a cercetat satele româneşti din Scaunul Sibiului, dela 28

[4]) *Corpus juris Hungarici. 1540—1848 évi erdélyi törvények* (Legi transilvane din anii 1540—1848). Budapest, 1900, p. 254: „...veretesze kézi kalodában, hogy azáltal is az isteni tiszteletre szoktathassa", (să-i ţină ferecaţi în obezi, ca şi prin aceasta să-i poată obişnui a participa la serviciul divin).

Mai până la 2 Iunie 1744, consemnând într'un proces-verbal încheiat la 9 Iunie declarațiunile sătenilor cu privire la atitudinea lor, ostilă preoților uniți. E concludent faptul, că deși în statistica episcopului Klein dela 1733 fuseseră arătați în regiunea aceasta *76 preoți* uniți și numai *20 ortodocși*, cu 11 ani mai târziu abia dintr'o singură comună, din Sibiel, avură preoții curajul să declare că ei, fiind uniți, pomenesc numele Crăiesei în rugăciunile lor, iar dintre cei din Boița preotul *Oprea*, la slujbele căruia refuzau țăranii să ia parte știindu-l unit, se silea să dea declarațiuni evasive spunând că el „ține cu țara" și se va potrivi cu ea dacă s'ar întâmpla să se schimbe, câtă vreme celălalt, preotul Ioan, mărturisea răspicat hotărîrea lui de a rămânea statornic în vechea credință. Poporul nu s'a liniștit însă după cercetarea aceasta. Dimpotrivă, sporind nemulțumirile și neîncrederea în preoții, pe cari oficialitățile civile-militare ale Transilvaniei se căsneau să-i mențină cu forța în slujba bisericilor din satele răsvrătite, s'a ivit trebuința altor cercetări care, fiind repetate la scurte intervaluri, nu făceau decât să întărite poporul, contribuind astfel din nou la încitarea și adâncirea duhului de răsvrătire în sufletul mulțimilor.

Cu prilejul unei asemenea cercetări făcute în Săliște, la 14 Mai 1745, fiind ascultat preotul Lupea, om în vârstă de 50 de ani, mărturisea că *Săliștenii nu vor să țină „astfel de preoți care se roagă pentru Măria Sa Crăiasa"* și că un anume *Stan Miclăuș* ar fi strigat: „unde sunt copiii preoților, să-i tăiem *pe toți cu toporul, căci și aceia cu toții sunt papistași"*[5]).

Aci apare pentru întâia oară în actele oficiale privitoare la frământările religioase din Transilvania numele unui membru al familiei Miclăuș, fără a se putea stabili în ce raporturi de înrudire va fi fost el cu *„eroul credinței"*, cu *Oprea Miclăuș*, care în scurtă vreme devine căpetenia cea mai temută și călăuza cea mai iscusită a luptătorilor pentru apărarea ortodoxiei transilvane.

---

[5]) I. Lupaș, *Două anchete oficiale în statele din Scaunul Sibiului la 1744 și 1754.* (Extras din *Revista Teolgică, XXVIII).* Sibiu, 1938, p. 22.

Un ţăran oier a fost deci sortit să îndeplinească pe la mijlocul veacului al XVIII-lea rolul de conducător al unei puternice şi îndelungate mişcări de răsvrătire populară, care sub învălişul aparent al deosebirilor de ordin dogmatic-religios ascundea un incontestabil temeiu de afirmare curajoasă a unităţii de credinţă, de simţire şi de atitudine a poporului român din Transilvania cu cel din Muntenia şi din Moldova. Fenomenul acesta era puţin obişnuit, nu însă cu totul izolat în timpul stăpânirii fiicei lui Carol al VI-lea. Dacă, cum s'a spus nu fără temeiu „istoria înseamnă înainte de toate psihologie", trebue subliniat în legătură cu acest fenomen istoric adevărul, că pentru ţărănimea transilvană motivarea lui psihologică nu e de căutat numai în miopia politicei vieneze, care nu putea concepe din partea unui popor lipsit de drepturi politice o resistenţă atât de aprigă, încât să fie în stare a zădărnici realizarea voinţei suverane a capului încoronat, ci mai ales în grava criză sufletească spre care a fost împins poporul acesta, părăsit de conducătorii lui fireşti. Trecuţi în tabăra potrivnică, aceşti conducători simţeau adâncindu-se prăpastia între ei şi popor „această mulţime de lume aşa de simplă", cum se exprimau Silvestru Caliani, Grigore Maior şi Gherontie Cotorea din Blaj într'o scrisoare a lor dela 29 Octomvrie 1747[6]) — încât nici nu mai îndrăsneau să rostească vreun cuvânt temându-se de „şi mai mare scandal" şi mărturisind că „de geaba ar ieşi prin ţară să vadă ce se întâmplă" ori să încerce a-i împăca pe cei porniţi cu neînduplecată hotărîre împotriva lor — pentrucă *nimeni nu mai punea niciun temeiu pe vorbele auzite dela ei*[7]).

În astfel de împrejurări mişcarea populară, care *cuprinsese repede întreagă regiunea sudică a Transilvaniei „dela Dobra până la Braşov"*, spre a se răspândi mai târziu şi asupra regiunilor din Nord, nu putea să aibă la cârma ei decât pe unul răsărit din straturile ţărănimii libere, cum fusese ţărănimea din Marginea Sibiului, care s'a ştiut împotrivi cu bărbăţie repetatelor încer-

[6]) Cf. *Revista Critică*, Iaşi, 1933, p. 8.

[7]) *Ibidem: „auditui nostro nemo credit"*.

cări de a o împinge spre treapta iobăgiei. Țăranii fruntaşi, mici proprietari de pământ, adeseori însă foarte mari proprietari de turme, obişnuiau a se intitula pe la 1674 „boierii Scaunului Sălişte"[8]). Ei nu erau lipsiți de porniri generoase, sub îndemnul cărora puteau fi înduplecați să-şi subordoneze interesului obştesc orice preocupare de ordin personal sau familiar, făcând apreciabile donațiuni pentru aşezămintele lor bisericeşti.

Din tagma acestor țărani liberi, țărani-oieri sau „țărani-boieri" făcea parte şi *Oprea Miclăuş*, pe care încrederea neprecupețită a tovarăşilor săi de suferință şi de luptă fără preget a contribuit să-l ridice la *rolul de conducător al mişcării din cursul anilor 1744—1752.*

III.

Din toate informațiunile contemporane, ca şi din actele oficiale câte s'au păstrat cu privire la peripețiile dramatice ale îndelungatei stări revoluționare din Transilvania veacului al XVIII-lea, personalitatea țăranului Oprea Miclăuş din Sălişte se înalță în strălucirea impresionantă a omului de neşovăitoare îndrăsneală şi energie sufletească, pe care nicio amenințare şi nicio primejdie nu a putut să-l clatine din hotărîrea lui de luptă şi de jertfă pentru apărarea credinței şi pentru biruința dreptății.

Când a luat asupră-şi greaua sarcină să bată de repetate ori drumul Vienei împărăteşti, era om în puterea vârstei, cam între 40—50 de ani, la fel ca şi Horia din Albac în clipa, când tulburarea din târgul Câmpenilor îl determinase a porni să stea de vorbă cu împăratul Iosif II.

Cele mai importante memorii, din cursul anilor 1748—1752, arătând cumplitele suferințe ale Românilor rămaşi statornici în credința lor strămoşească, au fost înaintate la Curtea împărătească prin curajul şi stăruința lui Oprea Miclăuş, care n'a lipsit a bate la toate porțile, de unde putea să nădăjduiască vreun aju-

---

[8]) *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, Cluj, Vol. V, p. 496: *„Două inscripții dela biserica cea mai veche din Sălişte"*, comunicate de I. Lupaş.

tor pentru oropsită biserică ortodoxă din Transilvania. A avut deosebita iscusinţă de a lua contact direct şi cu reprezentantul Rusiei la Viena, contele Mihailo Bestužev-Rjumin, om cu înţelegere pentru suferinţele coreligionarilor săi, atât de asupriţi în Transilvania. Acesta a putut fi induplecat să determine o intervenţiune diplomatică din partea ţarevnei Elisaveta pentru contenirea prigoanelor deslănţuite, după 1744, cu excesivă înverşunare împotriva ortodoxiei transilvane.

Din amintitul proces-verbal redactat cu prilejul anchetei vieneze dela 14 şi 15 Aprilie 1752, se poate cunoaşte numele exact[9]) al eroicului luptător pentru credinţă. El se numea *Oprea Popa* sau *Miclăuş*, ceeace ar indica origine dintr'o mai veche familie preoţească. Intre preoţii sălişteni din trecut, cunoscuţi până în timpul de faţă, nu este amintit niciunul cu numele de Miclăuş. Se găsesc însă amintiţi cu acest nume câţiva preoţi în Tilişca şi chiar câţiva ţărani fruntaşi, participând la lupta pentru apărarea ortodoxiei, ca juraţii Mihail şi Dan Miclăuş, cari în numele

---

[9]) El nu este cel atribuit în forma alterată a traducerii latineşti: *Nicolae Oprea* cf. A. Bunea. *Episcopul Ioan In. Klein*, 1728—1751, Blaş, 1900, p. 249—250 şi S. Dragomir (vol. I, p. 191), ci acela dat în *Anexe* (p. 89) în forma lui exactă de „*Oprea Miclăuş*", formă păstrată în aproape toate actele contemporane, ca şi în aşa de izbutita cronică rimată „*Plângerea Mânăstirii Silvaşului*":

„Atunci Săliştenii
Cu cei de lângă ei împrejurenii
Au căutat oameni să găsească
Treaba lor să le-o împlinească:
Şi cu toţii s'au sfătuit
Pe trei oameni au găsit,
Doi preoţi şi un mirean
Din Sălişte şi din Scaun
Preotul *Măcenic* şi *Oprea Miclăuş*
Şi preotul *Ioan* din satul *Galeş*
Pe aceşti trei au ales
La Chesaro-Crăiasa au trimes
Crăiasa rugăciunea lor o au primit
Şi cu drag li s'au făgăduit
Cum că ea silă lor nu le face
Ci să se odihnească în pace
Şi cu unaţia nimenea să nu-i sâlească]
Ci întru a lor pravoslavie să trăiască.
Atunci Aron ca un leu racnind s'a sculat]
Prin scrisori după ei au alergat
Şi pe câte trei în Viena i-au închis
Şi acolo viaţa lor s'au stâns".

Cf. I. Lupaş, *Cronicari şi istorici români din Transilvania*, ed. II. *Scrisul Românesc*, Craiova, 1941, p. 73.

Tilişcanilor dădură la 1755 „iscălituri mitropolitului din Carloviț" plecându-se „sub biserica Răsăritului şi a legii greceşti"[10]). Nu ar fi exclus să se fi aflat Oprea Miclăuş în raporturi de înrudire familiară cu vreunul din ei, fapt care ar fi anevoie de lămurit deplin nepăstrându-se în arhivele parohiale matricole decât dela sfârşitul veacului al XVIII-lea, din timpul domniei lui Iosif al II-lea.

Ceea ce interesează însă mai mult decât descendența sa familiară este răspunsul, pe care l-a dat Oprea Miclăuş, când anchetatorul oficial i-a adresat întrebarea: „Aici în Viena nu ați fost la niciun Domn?"..

La această întrebare a dat Oprea Miclăuş răspunsul precis: *„Nu, n'am fost la nimeni decât la Majestatea Sa, apoi la Excelența Sa Domnul Cancelar şi aici"*[11]). Este clar deci că împreună cu tovarăşul său, cu tânărul preot Moise Măcenic din Sibiel, a fost primit în audiență împărătească, de unde a trecut apoi şi pe la cancelarul Kaunitz, despre care se ştie cu cât interes urmărea problemele transilvane, rostindu-şi adeseori cuvântul şi sfatul cu surprinzătoare cunoştință de cauză. Păcat că răspunsul dat de Oprea la această întrebare e trecut în procesul-verbal în formă aşa de laconică, încât nu lămureşte, dacă au fost ei primiți în audiență de către însăşi crăiasa Maria Teresia sau de către soțul ei, împăratul Francisc I, care interesându-se şi el de cauza Românilor asupriți, primise în audiență la Palatul din Schönbrunn (25 Mai 1750) o delegațiune, condusă de călugărul Nicodim din Țara Făgăraşului[12]).

---

[10]) S. Dragomir, vol I. p. 136—138.

[11]) La Cancelaria aulică transilvană din Viena.

[12]) Nicodim arată în nişte însemnări scrise de el în limba slavonă şi păstrate în Arhiva mitropolitană din Carloviț, că el însuşi a dat în mâna împăratului Francisc *„o instanție în 7 puncte, ca să slăbească prigonirea credinței noastre"* şi i-a *„vorbit şi cu graiul pentru aceasta"*. Nu uită apoi să adauge: „Voind să mă arunce în temniță, cum au făcut şi cu ceilalți în Transilvania şi în Viena şi ca să nu pătimesc ca aceia, am fugit la Petersburg şi mă aflu luptând în cauza mea până astăzi, sub stăpânirea preamilostivei Împărătese". (Cf. S. Dragomir, Vol. I, p. 219).

Iar la întrebarea, dacă a fost de mai multe ori în Viena răspundea Oprea Miclăuş, precum urmează: *„Da, eu sunt acum pentru a treia oară aici.* Dar au mai fost aci între timp, anume înainte cu doi ani, când erau aci domnii deputaţi ai Ţării, încă doi inşi, adecă *Popa Stan din Sadu* şi un *călugăr,* cari au venit încoace pentru aceste pricini. Popa Stan din Sadu a fugit anume din Ardeal şi a stat câtăva vreme în satul bănăţean Sân-Mihai; de aci s'a întors apoi iarăşi în satul său de naştere şi, după ce a vorbit cu oamenii săi de acasă, a plecat iarăşi încoace cu pomenitul călugăr sau monah român, anume *Nicodim,* care era dintr'o mănăstire din *Ţara zisă cea veche* sau *Ţara Făgăraşului.* Dar aceşti doi nu au primit de aici alt răspuns, după cum am aflat eu din spusele popii Stan, decât că le-a zis contele, domnul Kollowrat, să plece numaidecât acasă şi să fie liniştiţi, căci toate poruncile care-i privesc pe ei, ar fi fost date d-lui Ehrenburg, care le-a dus cu sine în Ardeal. Dar acest Popa Stan n'a mai cutezat să se întoarcă în Ardeal, ci s'a dus iarăşi în satul Sân-Mihai, unde locueşte cu soţia şi cu copiii şi din vreme în vreme a împărtăşit Românilor, cari veneau din Ardeal până la el, tot ce i s'a fost spus lui aici în Viena. Popa Stan a lăsat aici pe numitul călugăr (la care după plecarea popii Stan a venit un *student* sau *cleric* român cu numele *Ion,* care înainte de asta cu 11 ani învăţase la Moscova)[13]). Nu mai ştiu de atunci nimic despre aceşti doi, unde se vor fi dus...

„Eu pentru întâia oară am venit încoace, cu *Ioan Oancea* din Făgăraş în anul *1749*[14]) pentru lege (religiune) şi de aici am dus cu noi hotărîrea crăiască scrisă, care ne-a fost şi citită

---

[13]) E vorba de Popa *Ion din Aciliu,* ale cărui studii teologice la Moscova ar data deci din anul 1741.

[14]) Corect *1748;* greşeala poate fi a copistului sau a anchetatorului, care a redactat procesul-verbal din Aprilie 1752; ar fi însă explicabilă şi din partea celui anchetat, întru cât drumul acesta împreună cu Oancea îl făcuse spre sfârşitul anului 1748 — „circa finem anni anteacti 1748' — cum arată copia latinească a memoriului din Ianuarie 1749, copie păstrată într'un dosar din 1755 al Arhivei mitropolitane din Carloviţ. Cf. S. Dragomir, Anexe, pp. 72—73.

aci, că anume oricine poate fi *unit* ori *neunit*, după cum voieşte. Noi am spus asta cu bucurie la toţi oamenii noştri, pe cari i-am întâlnit şi fără zăbavă am plecat la Excelenţa Sa guvernatorul din Sibiu, care însă ne-a primit aşa, că pe Oancea l-a arestat numaidecât, iară eu am putut scăpa cu fuga şi cu încă *patru inşi* din mulţimea poporului adunat atunci la Sibiu, după cererea acestui popor am plecat iarăşi încoace la Viena, ceea ce s'a întâmplat la începutul anului 1750[15]). Cei patru tovarăşi erau: „Bucur Mogoş (sau Păsat) sau Bârsan din Guraráului, Moga Triflea din Orlat, supus al domnului Bogathi, Coman Banu din Poiana, Constantin Petrică din Jina. Aici am primit dela Excelenţa Sa contele Kollowrat numai un răspuns cu graiul, să ne întoarcem acasă, unde totul s'ar fi îndreptat şi nu ni se va întâmpla niciun rău, dar dela domnul Andrei Boer am auzit în locuinţa lui, că am fi obligaţi să mergem la biserica unită. Doi dintre oamenii noştri, anume Coman Banu din Poiana şi Constantin Petrică din Jina au plecat acasă fără să mai fi aşteptat răspunsul. Aceştia aud că ar mai trăi încă şi acum, cel dintâi în Ardeal, iar al doilea în Ţara Românească. Noi ceilalţi trei, după ce am primit răspunsul pomenit al domnului Boer, ne-am temut însă că vom fi rău întâmpinaţi din partea oamenilor noştri şi de aceea ne-am hotărît să mergem în Banat, iar nu acasă. Dar unul a murit pe drum la Pressburg (Bratislava), iar altul în Banat, după ce a sosit acolo, aşa că dintre aceşti trei numai eu, Oprea Miclăuş, am mai rămas în viaţă şi m'am aşezat în Banat în satul Becicherec, lăsându-mi nevasta şi (copiii) o fată în Ardeal.

---

[15]) Corect 1749, dar dintr'o petiţiune înaintată Curţii din Viena la 19. VIII. 1750 rezultă că Oprea Miclăuş a fost şi atunci în misiune împreună cu Ioan Avramovici din Aciliu şi că atunci contele Kollowrat i-a oferit un paşaport să se întoarcă acasă, ceea ce el însă nu a putut primi nefiind sigur că cei ce l-au trimis la Viena vor trăi în linişte, întorcându-se el fără niciun rezultat. Din cuprinsul acestei petiţiuni merită subliniată afirmaţiunea adeseori repetată de Românii ortodocşi în cursul acestor sbuciumări, *că sunt hotărîţi a-şi sacrifica totul de dragul religiei* — „seien entschlossen *Leib und Leben, Hab und Gut ihrer Religion halber aufzuopfern*" — *Ibidem*, Anexe, p. 92.

In numitul sat Becicherec[16]) am rămas neîntrerupt până acum, când m'au cercetat în chipul arătat mai sus şi împreună cu tovarăşul meu m'au trimis încoace amintiţii doi preoţi deputaţi din Ardeal" (popa Ioan din Poiana Sibiului şi popa Ioanăş din Galeş).

Întrebându-l anchetatorul, ce i-a îndemnat să plece la Viena în numele poporului, care înainte cu 40 de ani primise unirea, iar acum nu ar fi cu putinţă s'o părăsească fără călcare de jurământ şi fără jignirea lui Dumnezeu — Oprea Miclăuş răspundea cu uimitoare limpezime şi hotărîre astfel: „Noi recunoaştem, că este păcat mare să-ţi părăseşti credinţa; dar *noi nu am fost niciodată uniţi,* aşa dar nici nu părăsim unirea ci rămânem numai în vechea noastră credinţă, căci oricât s'ar părea că am fi fost uniţi, totuşi aievea lucrul stă cu totul altfel, căci *numai preoţii noştri s'au arătat ca şi cum ei ar fi uniţi* şi au jurat de o parte că ei ar fi primit *legea nemţească adecă unirea,* iar de altă parte faţă de noi se legau pe ce aveau mai scump şi se jurau în tot chipul, că *ei numai de silă s'au arătat faţă de domni, ca şi cum ar fi uniţi,* dar că aievea nu ar fi fost, ci ar fi rămaş statornici în vechea credinţă şi că *jurământul, pe care ei l-au făcut de silă, nu ar avea nicio tărie.* Aceasta este acum pricina de căpetenie, că noi pe astfel de înşelători nu vrem să-i mai suferim, nici să-i mai avem ca preoţi ai noştri, ci poftim astfel de preoţi cari joară numai într'un fel, nu în două feluri[17]).

„Adecă noi vrem să avem un vlădică dela Carloviţ, care să ne sfinţească preoţii după pofta lui şi căruia vrem să-i dăm cea

[16]) In judeţul Timiş sunt două sate cu acest nume: *Becicherecul Mare* şi *Becicherecul Mic*, în care exista şi *parohie ortodoxă română* sub jurisdicţiunea episcopiei arădane. Aci păstorea la începutul veacului al XIX-lea fabulistul *D. Ţinchindeal.* Cf. Cornelia C. Bodea, *Moise Nicoară 1784—1861*, Arad, 1943, pp. 83—85, 101 n. 2. Cf. şi S. Moldovan şi N. Togan, *Dicţionarul numirilor de localităţi cu poporaţiune română din Ungaria*, Sibiu, 1909, p. 20.

[17]) „Nun auch die Haubt-Ursache ist, dass wir solche Betrüger nicht leiden und als unsere Geistliche nicht haben wollen, sondern solche Geistliche begehren, die nur einerley und nicht zweyerley schwören".

mai deplină ascultare, ca să ne liniştim conştiinţa, care liniştire n'o mai putem găsi la preoţii de acum, nici la vicarul general (Aron), căci ei vorbesc în două feluri, aşa încât noi am vrea mai bucuros preoţi *curat catolici,* ca unii cari au rămas şi au crezut totdeauna într'un singur fel, decât unii ca aceştia, cari grăiesc în două feluri. Noi cerem aşa dar şi pentru noi şi în numele poporului încă odată sau episcop de legea noastră sau drum slobod, să plecăm din ţară. Dacă preoţii uniţi vor să spună acum, că poporul a fost vreodată unit, ar trebui să dovedească înaintea Măriei Sale că (om de om s'ar fi mărturisit unit, nu numai preoţii) întreg poporul a fost întrunit şi a primit cu vot obştesc unirea. Dar aşa ceva nu vor putea dovedi niciodată, căci *numai popii s'au iscălit*".

In felul acesta îndrăsnea Oprea Miclăuş să facă mărturisire de credinţă şi să apere adevărul convingerilor sale nesdruncinate. Spusele lui pot fi verificate, pas de pas, cu ajutorul informaţiunilor culese din acte istorice contemporane. Este adevărat că cea dintâi călătorie a lui la Viena părea încununată de izbândă, aşa încât se simţea în drept să spună cu bucurie tovarăşilor de suferinţă, că din partea Crăiesei li s'a dat voie să-şi păstreze vechea credinţă, după cum tot atât de adevărat este că guvernatorul Haller, când s'au dus reprezentanţii sătenilor la Sibiu să ceară publicarea „milostivului" decret de toleranţă religioasă, a dat ordin să li se citească textul latin, pe care sătenii nu-l puteau înţelege nedându-li-se niciun fel de lămurire, după cum arată bieţii oameni în jalba dela începutul anului 1749[18]). Iar pe Ioan Oancea împreună cu 8 preoţi, legaţi in obezi, acelaşi Haller i-a aruncat în temniţă grea, din care zadarnică a fost orice încercare de a-i libera pe cauţiune; dimpotrivă, cei ce avură îndrăsneala să facă recurs la M. Sa, erau ameninţaţi că vor fi ucişi[19]).

---

[18]) *Anexe*, p. 72: „Jussu Gubernatoris *latino idiomate* coram nobis perlectum fuerit, sed *nulla adhibita interpretatione,* nos rudes rustici *nequaquam intelligere valuimus*".

[19]) *Ibidem*, p. 87: „Et quia recursum ad Majestatem Vestram nobis subsumere ausi fuerimus, *morte nos mulctaturus miniatur*".

Bucuria lui Oprea Miclăuş, în astfel de împrejurări, a trebuit să se schimbe repede în adâncă mâhnire. Dacă el ar fi fost om slab de înger, după ce a reuşit să evite întemniţarea împreună cu tovarăşul său Oancea, scăpând cu fuga, nu ar mai fi îndrăsnit să plece îndată, la începutul anului 1749, împreună cu cei patru tovarăşi, din nou spre Viena vicleană şi haină, stăruind aici pentru a doua oară să arate dreptatea cauzei lor, pentru a fi întâmpinaţi cu dojană ca nişte „săteni neascultători" şi cu porunca drastică de a părăsi cetatea împărătească *în trei zile*, întorcându-se la casele lor. Cu şase zile înainte de această poruncă (28 Mai 1749), Crăiasa scrisese guvernatorului din Sibiu îndrumându-l să aresteze pe Oprea Miclăuş îndată ce se va fi întors acasă[20]). In loc să-i fi scăzut curajul iniţial, se fortificase în sufletul luptătorului în aşa măsură, încât nu mai apărea ca o pornire impulsivă, întâmplătoare, ci lua înfăţişarea unei energii de neînvins, a unei nestrămutate hotărîri de a nu conteni lupta pentru credinţă decât odată cu smulgerea biruinţei sau cu răpunerea vieţii — în graiul lor de atunci: *„odată cu capul"!* Acestei hotărîri eroice înţelegea să-i dea o expresiune memorabilă în cererea adresată mitropolitului Nenadovici, comunicându-i că au fost nevoiţi să plece din Viena, deoarece i-a ameninţat Cancelaria transilvană a Curţii împărăteşti şi rugându-l „cu osârdie" să le trimită preoţi ortdocşi, nevrând ei să mai aibă „nimic comun cu uniaţii". La sfârşitul acestei cereri strălucesc, ca nişte seminţe de aur, cuvintele pline de avânt şi străbătute de accentul profeţiei ce urma să devină în scurtă vreme

Pentru *Ioan Oancea*, arestarea şi suferinţele lui se arată atât în memoriul către Maria Teresia dela începutul anului 1749, cât şi în unul adresat în acelaşi an mitropolitului sârbesc Pavel Nenadovici din Carloviţ că „văzând domnii (din Sibiu) porunca înălţatei Crăiese numaidecât *au prins omul nostru, anume Ioan Oancea* şi l-au bătut în hiare şi l-au băgat *în temniţa cea de pierzare*. Şi au oprit, nime la dânsul să nu meargă, nici găzdoaia sa să nu meargă, nice bucate nime să nu-i dea, numai temnicerii câte puţintea pâne şi apă".

[20]) *Ibidem*, p. 83: „Opre Nikolaj, qui iterata preter fas profectione aliisque ausibus protervior reliquis videtur, *illico post reditum suum incaptivari facietis*".

realitate de neînlăturat atât pentru Oprea Miclăuş cât şi pentru tovarăşii săi de luptă: „...pentru credința strămoşilor noştri — scriau ei la 1749 — *suntem gata a suferi mucenicie* sau izgonire din această împărăţie, iar *legea nu o vom lepăda*"[21]). Cuvinte la fel de puternice se găsesc şi în alt memoriu, trimis în acelaşi an (1749) aceluiaşi Mitropolit arătându-i, cum au fost prinşi *„mai mult decât trei sute de oameni, tot fruntea"*, fiindcă declaraseră că nu vor primi unirea nici dacă li se vor tăia „capetele" — „că ştiţi Măria voastră bine că *omul nu-i slobod cu trupul, dar este cu sufletul...*"[22]).

* * *

Se cere apreciată după cuviință virtutea acestui impunător eroism colectiv, din partea unui popor impilat, capabil totuşi să-şi dea seama de valoarea supratemporală a sufletului, a cărui libertate ştia că nu poate fi încătuşată de nimeni în temnița robiei vremelnice, fiindcă chiar atunci când omul nu-i slobod cu trupul, *cu sufletul este*... Aşa dar, cu 99 de ani înainte de a-şi fi proclamat Românii Transilvaniei dreptul la independență națională-politică şi bisericească în memorabila lor adunare de pe Câmpia Libertății (1848), aceşti umili preoţi şi ţărani din „Marginea" sibiană *îşi afirmau cu impresionantă bărbăţie libertatea sufletului lor*, pe care nu voiau cu niciun preţ să-l închine tronului împărătesc din Viena. Ce lucru uşor ar fi fost, în aparență, pentru aceşti oameni dela sate să se lase înduplecaţi a primi fără împotrivire noua situaţiune, creată de puternica voință a împăraţilor din Viena, mai ales că aceştia nu le ceruseră la început decât să se întoarcă cu gândul şi cu credința spre Apus, spre „Sfântul Scaun" dela Roma, să nu mai rămână închinători ai Răsăritului, cum fuseseră înaintaşii lor de-a-lungul veacurilor? Cu mult mai uşor decât drumul, pe care apucaseră împotrivindu-se voinţei împărăteşti şi expunându-se prin această dârză împotrivire feluritelor prigoane şi primejdii, care-i pândeau la tot pasul. Şi totuşi... Oamenii aceştia, dispreţuiţi şi maltrataţi de stăpânirea politică vieneză, s'au dovedit sub raport mo-

[21]) *Ibidem*, p. 89.
[22]) *Ibidem*, p. 87.

ral mult superiori cârmuitorilor din cetatea împărătească, respingând cu fermă hotărîre toate promisiunile făcute cu privire la îmbunătățirea situațiunii lor materiale, politice și sociale prin revărsarea „beneficiilor", pomenite adeseori în jalbele și memoriile episcopului Inochentie Klein. Ei au preferat deci calea sacrificiilor totale, disprețuind aproape instinctiv pe cei lunecați pe cealaltă cale: a beneficiilor făgăduite prin viclene decrete împărătești.

Fără să se fi lăsat legănați de iluziunea unei biruințe repezi și ușoare în lupta atât de inegală cu o împărăție, cum era atunci a Habsburgilor, în plină ascensiune, conștienți de urmările primejdioase ale pașilor întreprinși contra voinței împărătești, acești țărani luptători pentru credință aveau tăria sufletească a unei resistențe victorioase în fața momelilor, care încercau să-i determine, prin asupriri și amenințări, a schimba ceva din hulita lor lege strămoșească — „au rea aveau, au bună", cum se exprimase Pater Ianoș[23]) în scrisoarea adresată lui Atanasie Anghel la începutul anului 1701. Dacă ar fi consimțit să schimbe cât de puțin, să dea doar o mică iscălitură apăsând degetul pe cruce ori să adauge în textul Crezului un singur cuvânt „Filioque" („și dela Fiul"), și-ar fi putut cruța îndelungata serie de suferințe și prigoane; li s'ar fi deschis calea spre bunăstare, ar fi putut să intre eventual în rândurile celor privilegiați de soartă și de nedreapta „constituțiune transilvană". Disprețuind toate făgăduelile ispititoare, ei au rămas însă statornici în hotărîrea de a nu încuviința niciun fel de schimbare, niciun adaos în sfânta lor moștenire strămoșească, chiar dacă acest adaos minuscul n'ar fi putut să clatine nimic din taina adâncă a credinței lor intime. Dacă e de compătimit lașitatea, gata oricând de târguială și de compromis cu fluctuațiunea împrejurărilor politice, cu atât mai de admirat este virtutea statorniciei în hotărîre bărbătească și în răbdare mucenicească „până la sfârșit".

---

[23]) Alex. Lapedatu, *Pater Janoș*, în volumul omagial *Prinos lui D. Sturza*. București, 1903, cf. și Alex. Pop, *Desbinarea în biserica Românilor din Transilvania 1697—1701*. București, 1921.

Cu această virtute a reuşit a-şi împodobi fruntea ţărănimea transilvană prin vrednicul ei reprezentant, Oprea Miclăuş din Sălişte, în lupta aprigă pentru salvarea ortodoxiei atât de greu primejduite prin politica de proselitism habsburgic. Fără să fi putut fi împinşi spre povârnişul lepădării de lege, smeriţii mucenici ai ortodoxiei transilvane s'au înălţat spre culmea virtuţii, izbutind să păşească triumfători pe drumul cel spinos al lepădării de sine. Infruntând toate primejdiile, prin curajul statorniciei lor izbânditoare, au oferit astfel garanţia perpetuării transilvane a românismului genuin, în duhul şi pe temeiul sacrelor sale tradiţiuni milenare. Istoriografia română ca şi cea străină începe a preţui, în timpul din urmă, în cuvinte deopotrivă de elogioase, virtutea victorioasei resistenţe a ţărănimii transilvane. O astfel de preţuire se găseşte şi în recentul studiu al profesorului dela Universitatea din Londra *R. W. Seton-Watson,* care scrie cu drept cuvânt că „turma ortodoxă a fost lăsată fără episcop şi într'o lipsă totală de preoţi; aceasta a fost într'adevăr una din principalele cauze a inferiorităţii Românilor în veacul al XIX-lea. Dar ei au resistat cu dârzenie tuturor condiţiunilor defavorabile şi au dovedit o *uimitoare virilitate şi tenacitate a sentimentului naţional, fără egal în Europa*"[24]).

Trebue subliniat faptul că accesul lui Oprea Miclăuş spre audienţă la Curtea din Viena, în *1752,* fusese mult mai anevoios decât al lui Horia cu 30 de ani în urmă. Câtă vreme acesta, chiar din clipa plecării spre Viena, putea nădăjdui să găsească un sprijin în cunoscuta pornire ostilă a lui Iosif al II-lea contra nobilimii maghiare, căreia se străduise din răsputeri să-i înfrângă cornul trufiei, Săliştеanul Oprea era în stare să-şi dea seama dela început că va întâmpina dificultăţi cu neputinţă de înlăturat, încercând a îndupleca pe crăiasa Maria Teresia să renunţe la cea mai predilectă acţiune politică a ei: la sporirea numărului de catolici, pe cari se obişnuise a-i preţui ca pe cei mai demni de încredere stâlpi ai stăpânirii habsburgice în tot cuprinsul Mo-

[24]) R. W. Seton-Watson, *Transilvania — o problemă fundamentală.* Oxford, 1943. Trad. rom. mss. p. 4.

narhiei şi, mai cu deosebire, în ţara Transilvaniei. Cu toate acestea el nu a pregetat să pornească de atâtea ori pe acest drum, la capătul căruia nu-l aştepta izbânda, ci temniţa dela Kufstein şi sfârşitul mucenicesc.

Un temeiu de nădejde a putut găsi în sprijinul, pe care i-l oferise mitropolitul Pavel Nenadovici, om de impunător curaj, intervenind şi el de repetate ori în interesul coreligionarilor săi români, prigoniţi de atâta vreme. Aşezarea lui Oprea Miclăuş în Banat face impresia unei măsuri strategice din partea comandantului acestei mişcări populare, chemat să împlinească şi rolul omului de legătură între Mitropolia din Carloviţ, de unde aştepta să li se trimită vlădica dorit de întreagă turma ortodoxă-transilvană, şi între această turmă, orfană timp de peste o jumătate de veac de povăţuitorul ei bisericesc. Data sosirii lui în Banat va fi fost posterioară zilei de 1 August 1750, când înaintase menţionata petiţiune la Curtea din Viena. Răspândirea exemplarelor din circulara anonimă trimisă la 8 Decemvrie 1751 dela Scaunul mitropolitan din Carloviţ — cu îndemnuri categorice către Românii ortodocşi din toate satele, să-şi rostească încă odată „fără frică" dorinţa de a li se trimite episcop ortodox, căci altfel îi ameninţă primejdia de a fi *„deplin Nemţi"*, — nu s'a putut face fără ştirea şi colaborarea lui. Dovada există în mărturisirea, pe care o făcea la o anchetă sibiană în ziua de 21. I. 1752 Dumitru Vonica din Poiana arătând, cum noul memoriu a fost scris noaptea în casa preotului Vasile din Sălişte şi că cei ce au „însufleţit" poporul, să înainteze această cerere nouă pentru vlădică ortodox, după cum auzise el dela oamenii adunaţi în timpul nopţii la casa popii Vasile, nu erau alţii decât *Oprea Miclăuş* din Sălişte şi *Popa Măcenic*, despre care nu ştia însă lămurit, dacă era din Vale sau din Sibiel. Dacă nu va fi fost însuşi Oprea Miclăuş autorul acestei solii de îmbărbătare, trimise satelor transilvane în preajma Crăciunului din 1751, el nu a putut lipsi, în nici un caz, dintre inspiratorii ei. Textul soliei anonime ar îndreptăţi însă chiar presupunerea că ar fi fost scris de mâna unui ţăran ştiutor de carte.

IV.

Cum s'a învrednicit tânărul preot Moise Măcenic să devină tovarăşul de pribegie bănăţeană, de luptă şi de suferinţă al mult încercatului Oprea Miclăuş? Cine era acest Moise Măcenic? Era fiul comunei Sibiel, din Scaunul Săliştei, ţăran cu frica lui Dumnezeu, cu purtare evlavioasă şi cu bună cunoştinţă de carte — tot atâtea însuşiri potrivite să-i asigure o preţuire deosebită în opiniunea obştească a poporului dreptcredincios din satul natal.

Când au aflat ţăranii din Sibiel că preoţii lor se abătuseră din calea vechilor şi sfintelor rânduieli bisericeşti, începând să pomenească „la daruri" numele unei femei străine, cum era crăiasa Maria Teresia, s'au tulburat aşa de adânc împreună cu întreg poporul din satele învecinate, încât n'au stat la îndoială să pornească şi ei la marea şi îndârjita răzvrătire începută la 1744 şi continuată până la sosirea episcopului ortodox Dionisie Novacovici la cârma bisericii transilvane (1761). Cu prilejul anchetei oficiale din 29 Mai 1744 poporul din Sibiel mărturisea, că vrea să fie solidar cu toate satele din Scaunul Săliştei, că nu a ştiut nimic despre unire până nu s'a ivit acest om trimis de Dumnezeu (Visarion), care le-a spus că toţi preoţii lor ar fi uniţi, ceea ce i-a săgetat la inimă atât pe ei, cât şi pe soţiile şi copiii lor. Nu pot face altceva decât să roage cu supunere şi din toate puterile lor pe domni, să-i lase în vechea lor *lege românească* şi să-i ocrotească. La biserică vor merge, căci este a lor, datoria faţă de Crăiasă şi de domni o vor îndeplini ca şi până aci, slujind cu credinţă, iar ce priveşte pe preoţi, să-şi lămurească ei situaţiunea, altfel nu le vor mai fi de nicio trebuinţă. La aceasta preoţii au declarat, că ei slujesc după cărţile găsite aci în biserică, dar nu pot tăgădui, că sunt *uniţi* şi *pomenesc pe Crăiasa în rugăciunile lor*[25]). În zadar le trimitea guvernatorul de atunci al Transilvaniei, contele Haller, o circulară scrisă româneşte, cu slove chirilice, poruncind să fie citită în toate

[25]) I. Lupaş, *Două anchete*, p. 15: „könnten aber nicht leugnen, dass sie *uniert* seyen und schlüsseten die Königin in ihr Gebet ein".

satele să afle poporul că nu ar fi străină de credinţa lui nici crăiasa Maria Teresia, ci ar fi şi ea o *„pravoslavnică"*... Nimeni nu voia să-i dea crezământ. Ţăranii români cereau din an în an cu tot mai multă stăruinţă *„preoţi curaţi"*, cari să creadă şi să mărturisească într'un singur fel, nu în două feluri.

In astfel de împrejurări a fost rugat ţăranul Moise Măcenic de către poporul din Sibiel, să plece în Ţara Românească şi, fiind el om cu bună cunoştinţă de carte şi cu tragere de inimă pentru cele sfinte, să se hirotonească preot la vreunul din scaunele vlădiceşti ale acestei Ţări. Dând urmare stăruinţelor repetate din partea satului, Moise a plecat împreună cu alţi trei tovarăşi de drum, porniţi şi ei cu acelaşi gând de a se preoţi, ca să poată intra în slujba lui Dumnezeu şi a poporului dreptcredincios din satele lor orfane. Au trecut pe la Braşov, unde au izbutit să-şi facă rost de un paşaport sub cuvânt că s'ar duce în „Ţară" numai ca nişte „neguţători de porci...". Strecuraţi astfel pe la Bran şi pe la Dragoslavele, au ajuns în capitala Ţării Româneşti. Aci i-a primit *Mitropolitul Neofit* şi, după ce i-a ispitit câtva timp din Sf. Scriptură şi din rânduiala tipicului, văzând că sunt oameni pricepuţi şi pregătiţi îndeajuns pentru slujba preoţească, *i-a hirotonit* în anul 1746, la Mitropolia din Bucureşti.

Întors acasă la Sibiel, preotul Moise Măcenic a fost întâmpinat cu bucurie şi cu toată încrederea din partea obştei dreptcredincioase, care alerga în număr mare şi asculta cu evlavie slujbele lui dumnezeeşti. După ce a prins însă de veste vicarul Petru Aron dela Blaj că în biserica din Sibiel, de unde fuseseră alungaţi preoţii uniţi, a început să facă slujbă un „preot de peste gard", cum îi plăcea lui să înfiereze pe cei ce fuseseră sfinţiţi în Ţara Românească, a făcut arătare contra lui Moise Măcenic, care a fost arestat numaidecât şi aruncat în temniţa din Sibiu. Aci a trebuit să pătimească 17 luni fără nicio vină, numai fiindcă fusese hirotonit la Bucureşti, ţinea cu pilduitoare bărbăţie la credinţa neamului său românesc şi nu se lăsa nici într'un chip înduplecat să creadă cum ar fi dorit Crăiasa dela Viena şi uneltele ei din Transilvania.

În cele din urmă, generalului comandant de atunci i s'a făcut milă de îndelungata pătimire a acestui preot nevinovat şi, stăruind pe lângă guvernatorul Haller, a izbutit a-l îndupleca să libereze din închisoare pe Moise Măcenic. După vreme aşa de îndelungată bietul om s'a putut întoarce acasă la soţie şi la copii, dar numai cu condiţiunea de a renunţa cu totul la slujba preoţească, urmând să-şi câştige hrana vieţii întocmai ca şi înainte de hirotonire, în rând cu ceilalţi locuitori ţărani din sat. El nu a încercat nicidecum să se împotrivească acestei nedreptăţi, ce i se făcuse prin porunca mai marilor dela Sibiu. La câtva timp după întoarcerea lui acasă, trecând Petru Aron într'o aşa numită „vizitaţiune canonică" prin satele din Scaunul Săliştei, s'a oprit şi la Sibiel, — anume în scop să stea de vorbă cu Moise Măcenic, nădăjduind că bărbăţia acestuia va fi fost clătinată prin suferinţele celor 17 luni de temniţă grea. L-a îndemnat deci să se întoarcă iarăşi la slujba preoţească promiţându-i că-l va lăsa nestingherit să slujească la altar, dacă va face un jurământ nou aşa cum obişnueau să facă preoţii uniţi, cei ocrotiţi de milostivirea Crăiesei dela Viena.

Moise Măcenic însă, cu toate că amintirile din temniţa Sibiului îi erau destul de proaspete, a spus în cuvinte răspicate că nicio putere din lume nu va fi în stare a-l îndupleca să facă vreun jurământ deosebit de acela, pe care il făcuse la 1746 în faţa lui Dumnezeu şi a mitropolitului Neofit din Bucureşti. Mărturisirea aceasta a lui e cuprinsă în menţionatul proces-verbal, redactat în limba germană la Viena, cu prilejul anchetei din zilele de 14 şi 15 Aprilie 1752.

Ce bine ar fi fost, dacă şi vlădica Atanasie Anghel ar fi avut în Aprilie 1701 tăria sufletească a smeritului ţăran-preot Moise Măcenic din Sibiel şi aducându-şi aminte, ca acesta, de jurământul făcut la Mitropolia din Bucureşti, înaintea lui Dumnezeu, a patriarhului Dosofteiu al Ierusalimului şi a mitropolitului Teodosie-Veştemeanul, că va apăra în tot cursul păstoririi sale ortodoxia, ar fi putut lua hotărîrea bărbătească să respingă jurământul, ce i s'a cerut atunci din partea Împăratului. De câte sfâşieri şi frământări dureroase ar fi rămas, în cazul acesta,

scutit neamul românesc din Ţara transilvană! Şi atunci şi mai târziu.

Refuzând Moise Măcenic jurământul cerut de Petru Pavel Aron, s'a deschis iarăşi calea prigoanelor împotriva lui: dela Sibiu a sosit poruncă la sat, să fie prins din nou şi dus iarăşi în temniţă. Dându-şi seama cât ar trebui să pătimească într'o nouă întemniţare, mai grea decât cea dintâi, Moise a pornit în pribegie spre Banat, unde ştia că se refugiase şi neînfricatul luptător pentru ortodoxie, ţăranul Oprea Miclăuş din Sălişte.

In Arhiva Mitropoliei din Carloviţ se păstrează în traducere germană contemporană textul memoriului înaintat Curţii împărăteşti cu prilejul audienţei din Aprilie 1752. In el se face amintire şi de suferinţele preotului Moise Măcenic (fără a-l numi) şi se insistă asupra împrejurării că vicarul Aron a încuiat biserica, zidită în „oraşul Sălişte"[26]) de trei fraţi (familia Cândea) cu propria lor cheltuială, şi a împiedecat preoţii ortodocşi de a mai săvârşi serviciul divin pentru motivul că oamenii n'au mai voit să primească preoţi uniţi[27]). Acesta este probabil însuşi textul memoriului scris de preotul Vasile din Sălişte, în aduna-

---

[26]) Numirea de oraş, atribuită la mijlocul veacului al XVIII-lea acestui vechiu centru de viaţă pur şi autentic românească-ortodoxă. nu e lipsită de temeiu, ştiut fiind că şi documente dela sfârşitul veacului al XIV-lea îi dăduseră numirea de *Magna Villa Valahalis.*

[27]) *Ibidem*, p. 116: „unterdessen ist auch die Kirche, welche drei Brüder aus der *Stadt Selişte* aus eigenen Unkosten erbauet, von dem Vicario, einem uniten mit Nahmen Petrus Aaron, weilen die Leuthe die uniten Priester nicht haben wollen annehmen, gesperrt worden und hat auch verhindert, dass ferner die orientalischen ihren Gottesdienst nicht mehr halten können". In comparaţie cu celelalte sate din vecinătate, Săliştea se vede că apărea chiar de pe la jumătatea veacului al XVIII-lea ca un fel de *„oraş"*, în orice caz un centru de viaţă românească ortodoxă de atâta importanţă, încât şi din partea oficialităţii catolice transilvane i s'a recunoscut rolul de îndrumătoare a luptei pentru apărarea ortodoxiei, fiind poreclită *„caput malorum"*. La 1716 Săliştea era împărţită, din punct de vedere administrativ, în 4 cartiere sferturi (Viertel): 1. *La Brata*, 2. *Depe Vale*, 3 *Dela Piaţ* şi 4. *Dela Folteşti* sau *Onceşti*, cu *44 bătrâni* la cârmă, câte 11—12 de fiecare sfert (cartier).

rea de noapte ţinută în casa lui, curând după sărbătorile Crăciunului din anul 1751. Arătând că după ce prin porunca Maiestăţii Sale li se îngăduise în vara anului trecut (ar fi deci: 1750) şi ortodocşilor libertatea să-şi poată păstra în pace şi linişte credinţa, aflând ei despre aceasta, alergară la guvernatorul (Haller) din Sibiu, cerând să li se publice hotărîrea Crăiesei. Urmarea a fost însă, că acesta a poruncit mulţimii să plece acasă, oprind numai doi inşi, pe cari i-a legat şi aruncat în temniţă; la fel a procedat şi cu un preot, care zace de 8 luni în temniţa din Alba-Iulia. Prigonirile s'au înteţit apoi, fiind arestaţi şi la Mercurea 18 inşi, dela cari protopopul unit vrea să stoarcă fără niciun motiv o sumă de 500 fl[28]).

Aceste prigoniri necontenite i-au îndemnat să se îndrepte spre tronul milostivirii (Gnadenthron) cu cererile lor în următoarele 5 puncte:

1. Să poată trăi şi Românii ortodocşi netulburaţi în vechea lor credinţă, potrivit cu privilegiile care le-au fost încuviinţate şi întărite de repetate ori.

2. Să li se încuviinţeze episcop ortodox atârnător de mitropolitul din Belgrad sau din Carloviţ.

3. Cei ce din propria lor voinţă au primit unirea, să rămână uniţi, dar cei statornici în vechea lor credinţă să fie lăsaţi în pace.

4. Deoarece *mulţi* sunt constrânşi cu puterea armelor sau prin alte mijloace violente să treacă la unire, asupra lor petiţionarii aşteaptă cu supunere dispoziţiunile ce se vor lua în viitor[29]).

---

[28]) *Ibidem:* „ist auch schon ein Priester zu *Belgrad* seit 8 Monaten im Kerker und noch andere 18 Männer werden in der Stadt *Mercur* bewahrt, von welchen der Erzprister, welcher ein *unit* ist, ohne einzige Ursache 500 fl. fordert, ferners wird noch ein jeder von *unseren Priestern*, welcher kein unit werden will, in den Kerker geworfen und alles seines Haab und Guts verraubet, wie ich denn auch, welcher ein ortlicher Priester bin, 17 Monath im Kerker gewesen bin".

[29]) *Ibidem*, p. 117: „Indem viele durch die Waffen oder sonst gewaltthätiger weise gezwungen werden, dass sie sich zur unirten Religion wenden, überlassen wir dies zur ferneren Disposition".

5. De opt ani de zile fiind cu totul oprite slujbele religioase ale ortodocşilor, precum botezele, cuminecăturile, cununiile şi înmormântările, să fie ridicată oprelіştea aceasta şi restabilită libertatea de mai înainte, ca oamenii să nu crească şi să nu moară fără botez şi cuminecătură, să nu mai vieţuiască împreună fără cununie şi să nu mai fie înmormântaţi fără preot, cum se întâmplă de 8 ani încoace[30]). In loc să fi împlinit vreuna din cererile cuprinse în aceste puncte, raţiunea de „Gesamtstaat" austriac a socotit că problema spinoasă poate fi rezolvită trimiţând pe Moise Măcenic împreună cu Oprea Miclăuş, ca pe nişte răzvrătiţi, în întunecimea temniţei tiroleze, unde fusese trimis la 1744 şi Visarion. Lângă cei doi deţinuţi la 1752, cu patru ani mai târziu a fost aruncat în osânda „temniţei de veci" şi neînfricatul preot Ioanăş Vârvorea (Popovici) din Galeş, în aceeaşi fortăreaţă.

Din temniţa dela Kufstein, niciunul din cei trei mucenici ai ortodoxiei transilvane nu s'a mai putut întoarce niciodată în sânul smeritului cămin familiar, nici sub straşina bisericei din satele lor, lipite de codrul dela poala Carpaţilor.

Despre preotul Ioanăş din Galeş se ştie că pe la 1780 mai era încă în viaţă, continuând să pătimească şi după 24 de ani împliniţi în întunerecul temniţei din Kufstein. Despre Moise Măcenic nu se mai face însă nicio amintire sigură, după ce-l cuprinseseră de viu fioroasele ziduri ale fortăreţei tiroleze. Iar când văduva lui Oprea Miclăuş, Stana, se adresa la 1784 împăratului Iosif al II-lea cu rugămintea să se milostivească a-i slobozi bărbatul din îndelungata închisoare, de peste 30 de ani, acesta *nu a mai putut fi găsit printre cei vii.*

Suferinţele poporului pentru credinţă au continuat, găsind

[30]) *Ibidem:* „Indem schon seit 8 Jahren her die exercitia orientalis religionis absolute verboten seyen, gleich wie die Tauffe, die communicatio, copula et funera, damit sie sich zu dem vorigen Stand gelangen und ihren frayen ruhigen Lauff haben, damit sie nicht in posterum ohne Communion und Tauffe aufwachsen und sterben und ohne copulis beysammen wohnen und ohne Priester begraben werden, wie es schon 8 Jahre her geschehen".

expresiune prelungită în repetate cereri ca aceea a Săliștenilor din 1755 către mitropolitul Nenadovici, căruia făceau *mărturisire* dreaptă și deplină: „descoperindu-se acest păcat (al uniației) plânge sufletul nostru cu lacrimi ferbinți și acum cădem și ne rugăm la mila Preasfinției tale... a ne da vlădică neunit pe legea cea pravoslavnică, ... că noi dăm cererea noastră cu tot sufletul nostru după Dumnezeu în mila Preasfinției tale, iar nefăcând Sfinția ta răscumpărare cu acest păcat ca să-l iei deasupra noastră și având putere, noi să nu avem a da samă înaintea înfricoșatului județ, și *mărturisindu-l* noi și neavând doftorie a ne putea vindeca de el, că fiind și *acei oameni trimiși cu știrea tuturor din Brașov până la Dobra,* toată Marginea i-am trimis pentru sufletele noastre"[31]). Este evidentă aci aluzia la cei întemnițați, pentru care în altă petițiune din același an Săliștenii roagă *din nou pe Nenadovici scriind: „să nu ne lăsați pentru Christos și pentru acești oameni,* cari *i-au trimis țara la împărăție* anume *Oprea Miclăuș, Popa Măcenic, căci că multă dorire are țara de ei, care nu știm sunt undeva sau ba*"[32]).

La trei ani, după întemnițare, consătenii lor nu putuseră încă afla, unde sunt. Îngrijorați de soarta lor, Săliștenii repetă și în memoriul adresat la *4 Decemvrie 1756* aceluiași mitropolit Nenadovici rugarea stăruitoare de a-i ajuta, scriind că nu mai pot răbda răul și supărările ce cad asupra lor „dela popii cei uniți" în toate zilele, de al căror „mare rău și-au pustiit si case și moșii și șed tot fugiți la păduri, fiindcă nu le trebue popii cei uniți până la moarte. *Mai bucuros moartea vom pofti, ca pe ei să ne stăpânească*... Și ne rugăm Măriei Tale... pentru ai noștri, care noi satele i-am ales oameni și i-am trimis la preaînălțata Curte, anume Popa Măcenic și Oprea Miclăuș; să fii Măria Ta într'ajutor ca să se sloboadă, căci sunt oameni buni și sunt *oameni de noi toți și cu voia noastră trimiși*"[33]).

Nici până în primăvara anului 1761, când lupta pentru or-

---

31) *Ibidem*, pp. 145—146.
32) *Ibidem*, p. 153.
33) *Ibidem*, pp. 161—162.

todoxie era aproape de izbânda meritată, — izbândă smulsă puternicului tron habsburgic în bună parte prin suferinţele acoperite de misterioasă tăcere, nu însă şi de uitare, ale mucenicilor dela Kufstein,— tovarăşii lor de luptă şi de victorioasă statornicie încă nu putuseră ştirici, în care temniţă din vasta Monarhie pătimesc povăţuitorii lor din cursul anilor 1744—1752. De aceea în punctul al doilea al hotărîrilor luate în sinodul ţinut la Alba-Iulia sub preşidenţia călugărului Sofronie, neputând preciza locul întemniţării, formulează postulatul relativ la liberarea lor în termeni vagi: adunarea să ceară pe acei captivi, cari sunt deţinuţi *pentru ţară şi pentru lege*, nu se ştie unde? anume pe *Oprea Miclăuş din Sălişte şi pe popa Măcenic din Sibiel, pe popa Ion din Galeş şi pe popa Ion din Sadu*[34]). Nici autorul cronicei rimate „Plângerea Sf. Mănăstiri a Silvaşului" nu putuse afla vreo ştire sigură despre mucenicii dela Kufstein, ci credea că viaţa lor s'ar fi stâns în vreo temniţă vieneză. Nici Stana, soţia lui Oprea Miclăuş, nu a reuşit să afle până la 1784, deci în curs de 32 de ani, în care temniţă din vasta Monarhie fusese aruncat soţul ei.

V.

S'ar putea ivi întrebarea, pentru ce să nu fie consideraţi ca precursori ai lui Horia la Împăratul şi popa Ion din Galeş, popa Ion din Sadu şi călugărul Nicodim, câtă vreme despre acesta din urmă sunt date sigure că a fost primit în audienţă şi a stat de vorbă cu împăratul Francisc I?

Adevărat, dar îndată după audienţă, prinzând de veste că îl ameninţă închisoarea în vreo temniţă austriacă, el a reuşit să se refugieze sub aripile ocrotitoare ale Curţii împărăteşti din Rusia, iar mai târziu a găsit adăpost în Ţara Românească, unde a devenit întemeietorul satului Ciofrângeni (jud. Argeş),

[34]) *Ibidem*, p. 223: „2-do Ut petat quosdam captivos, qui sunt detenti propter *regnum et legem*, nescitur ubi? nominanter vero *Opre Miklos* ex Szelistye, *popa Mutsinik* ex Szibiel, *popa Iuon* ex Gales et *popa Iuon* ex Szad".

așezând aci pribegi din Transilvania, dându-le voie să-și facă adăpost și sat *„împrejurul bisericii"*, împărțindu-le „pământuri de hrană și livezile acestei moșii de peste râu, spre răsărit din apa Topologului până în Calea Oii" și lăsându-i „să curețe pădurile de mărunțiș, ca să-și mai lărgească livezile, iar copaci mari nici cum să nu fie slobozi a tăia", după cum precizează în „Așezământul" scris de însăși mâna lui Nicodim la *4 Octomvrie 1764*[35]).

Popa Ion din Galeș, cu toate suferințele lui mucenicești în temnițele din Sibiu, Deva și Kufstein, nu intră în categoria precursorilor lui Horia la Împăratul, deoarece nu s'a păstrat nicio amintire să fi fost și el primit în vreo audiență la Curtea din Viena. Iar popa Ion din Sadu, tatăl polihistorului Ioan Piuariu-Molnar, după chinurile ce a pătimit în Transilvania, unde fusese spânzurat timp de 4 ceasuri cu capul în jos, transportat la Viena s'a bucurat aci de un tratament, pentru care nu avea decât cuvinte de laudă în scrisoarea trimisă familiei sale și credincioșilor din Sadu[36]). Dacă nu i s'a dat voie să se întoarcă în satul natal, el s'a putut totuși stabili în Banat la Sân-Nicolaul-Mare, unde a păstorit ca protopop[37]).

Rămân deci în categoria amintită: luminatul și intransigentul țăran *Oprea Miclăuș* împreună cu neînduplecatul în statornicie preot *Moise Măcenic, cari au avut prilej să stea de vorbă cu Împăratul în Aprilie 1752,* cu rezultat aproximativ asemănător celui obținut de Horia cu 32 de ani mai târziu, cu deosebirea însă că lor nu le-a mai fost dat să vadă țara Transilvaniei, unde să fi putut eventual contribui la deslănțuirea unei revolte sângeroase, ci îndată după audiență i-a înghițit întune-

---

[35]) Cf. I. Ionașcu, *Ieromonahul transilvan Nicodim în Țara Românească*, în *Volumul omagial Ioan Lupaș*, București, 1943, pp. 365—383.

[36]) I. Lupaș, *Studii, conferințe și comunicări istorice*. Vol. III, p. 50.

[37]) Gh. Cotoșman, *Din trecutul Banatului II. Comuna și bisericile din Sânicolaul Mare*. Timișoara, 1934. Cf. *Anuarul Inst. de Ist. Națională*. Cluj, vol. VI, p. 612.

recul cazematelor din fortăreaţa tiroleză a Kufstein-ului. Indelungata lor pătimire in mucegaiul răcoroaselor ziduri nu era mai uşoară decât aceea a lui Horia în temniţa dela Alba-Iulia. Toată deosebirea este doar de căutat în împrejurarea, că suferinţele acestuia au fost curmate după două luni de zile prin cumplite chinuri în faimoasa „roată dela Bălgrad", câtă vreme ale mucenicilor dela Kufstein au continuat a-i mistui, trupeşte şi sufleteşte, cu zecile de ani.

Dar, precum din graiul lui Horia nu s'a putut auzi niciun strigăt de durere în ziua de 28 Februarie 1785, după niciuna din groaznicele lovituri, care îi sdrobeau oasele trupului, la fel n'a pătruns niciun freamăt de tânguire din rostul celor îngropaţi de vii la Kufstein.

* * *

In ziua de 9 Septemvrie 1937, îndemnat de o explicabilă curiozitate de a cunoaşte locul, unde au pătimit mucenicii ortodoxiei transilvane, întrerupându-mi o călătorie spre Roma, am poposit la Kufstein dorind să cercetez cu de-a-măruntul temniţa, în care speram să pot găsi vreo urmă despre îndelungata robie a luptătorilor pentru credinţă. La ora 6 dimineaţa am urcat, împreună cu soţia mea, printre ziduri întunecate 250—300 scări până am putut ajunge la locul puternicelor cazemate, dintre care unele fuseseră transformate, după întâiul războiu mondial, într'un fel de cămin al cercetaşilor (Pfadfinderheim), iar altele într'un mic *muzeu* sub conducerea unui fost funcţionar financiar austriac, trecut la pensie (Winkler). Acesta nu ştia să se fi păstrat în tradiţiunea locală vreo amintire despre ţăranii şi preoţii români arestaţi în fortăreaţă, cum s'a păstrat de exemplu despre banditul maghiar Rózsa Sándor, deţinut acolo timp de 8 ani (1857—1865) pentru tâlhăriile lui. Iar despre arhiva temniţei spunea că a fost transportată în arhiva Ministerului de Justiţie din Viena, unde probabil a fost mistuită de flacările incendiului din vara anului 1927.

Speranţa de a mai putea fi sporite informaţiunile documentare cunoscute până acum cu privire la mucenicii dela Kufstein,

prin alte ştiri proaspete, *scoase la iveală prin viitoarele cercetări, rămâne deci destul de redusă*[38]).

Plecând din gara Kufstein spre Innsbruck, din tren se poate vedea bine colosul de turn rotund, străjuind întreagă construcţiunea formidabilei fortăreţe, ce se înalţă pe creasta unor stânci prăpăstioase părând înfiptă cu atâta iscusinţă în granitul lor, încât privitorul rămâne cu impresiunea că ar fi răsărită chiar dintr'o rădăcină cu ele.

Se împlinesc la 1944 două veacuri dela începutul calvarului acestor precursori ai lui Horia la Împăratul. Ar fi momentul potrivit să li se ridice în satele, de unde au pornit ei la luptă aprigă pentru libertatea sufletului românesc, câte un semn de amintire cu inscripţiunea, care ar putea să fie o variaţiune a cunoscutelor cuvinte săpate de Stolniceasa Sima la începutul veacului al XVII-lea pe piatra dela mormântul soţului ei Stroe Buzescu: „Şi nu fu pe *voia câinilor de Tătari*"[39]). Pentru Oprea Micläuş din Sălişte şi pentru popa Măcenic din Sibiel textul ar putea fi adaptat aşa: în lupta inegală dintre Goliatul tronului împărătesc dela Viena şi dintre Davidul satului românesc transilvan *„nu fu pe voia împăratului, ci pe voia satului"*.

Tronul împărătesc s'a prăbuşit, satul românesc a rămas bi-

---

[38]) Într'o publicaţiune apărută la 1928 cu titlul *Festung Kufstein; Ein Heimatbuch der Stadt und Festung* von Ed. Lippot — Vol. III din colecţiunea *Tiroler Heimatschriften* — se arată la p. 49 că dela începutul veacului al XVI-lea înainte etajul al IV-lea al turnului rotund era locul destinat deţinuţilor politici, militari şi altor delicvenţi; „personalităţi de tagmă bisericească şi lumească tânjeau aci în cătuşe, umplând chiliile temniţei cu suspinele şi stropind pământul cu lacrămile lor". Un versificator german scria la 27. III. 1848 că nu crede în soarele libertăţii, cât ă vreme nu vor cădea cătuşele şi nu vor fi rupte încuietorile dela Kufstein (p. 63):

„Nicht glaub' ich an die junge Sonne,
Ich glaub' an unsere Freiheit nicht,
Eh nicht auch diese Ketten fallen —
Eh nicht auch dieser Riegel bricht".

[39]) I. Lupaş, *Lecturi din izvoarele istoriei române.* Cluj, 1928, p. 154.

ruitor. A biruit prin virtuţile lui milenare: prin nesdruncinata lui legătură cu pământul şi cu cerul strămoşilor, prin tenacitate şi răbdare, prin credinţă luptătoare şi prin minunatul avânt mucenicesc izvorît din convingerea că, dacă nu poate fi „omul slobod cu trupul", cu sufletul însă poate şi trebue să fie.

Astfel a biruit satul românesc prin reprezentanţii săi dela Kufstein ca şi prin mulţimea celor sacrificaţi în cursul răscoalei lui Horia şi în viforul răzmiriţelor de mai târziu. A biruit supravieţuindu-le pe toate şi continuând să imprime Ţării transilvane caracterul ei românesc, subliniat de toţi călătorii străini ca o realitate etnică mai presus de orice îndoială.

Olăneşti, 6. IX. 1943.

ÎMPĂRATUL IOSIF AL II-LEA
ŞI RĂSCOALA ŢĂRANILOR DIN TRANSILVANIA.

I.

Când am anunţat pentru ziua de astăzi comunicarea despre *Împăratul Iosif al II-lea şi răscoala ţăranilor din Transilvania*, am fost povăţuit de gândul de a-mi împlini o datorie faţă de *Academia Română*, care mi-a publicat acum 19 ani un memoriu întemeiat pe materialul cules din arhivele vieneze tocmai cu privire la istoria Românilor din Transilvania în timpul lui Iosif al II-lea, şi din preocupările căreia ştiam că nu a lipsit niciodată grija de a sublinia, în limitele adevărului istoric, importanţa unor momente epocale din trecutul românesc, căutând a stabili legăturile lor fireşti cu cele din domeniul istoriei universale.

Personalitatea lui Horia şi a tovarăşilor săi de luptă şi de mucenicie pentru ideea desrobirii din jugul străin, era din veacul trecut destul de cunoscută din două publicaţiuni ungureşti[1]), dar mai ales din amănunţita monografie a răposatului Nicolae Densuşianu[2]); în schimb aceea a împărătescului lor colaborator la pregătirea şi isbucnirea răscoalei din 1784 nu a format până acum obiectul vreunei cercetări speciale în literatura noastră istorică.

In seria împăraţilor din dinastia de Habsburg istoria a reservat lui Iosif al II-lea multă vreme un loc împrejmuit de aureola

---

[1]) Teleki Domokos, *A Hóra támadás története.* (Istoria atacului lui Horia). Pest, 1865 şi Szilágyi Ferencz, *A Hóra-világ Erdélyben.* (Lumea lui Horia în Transilvania). Pest, 1871.

[2]) Nicolae Densuşianu, *Revoluţiunea lui Horia în Transilvania şi Ungaria, 1784—1785. Scrisă pe baza documentelor oficiale.* Bucureşti, 1884.

legendară a celui mai milostiv şi mai liberal dintre toţi cei ce au fost chemaţi să cârmuească vreodată soarta numeroaselor popoare strânse, ca într'un pat al lui Procrust, sub pajura bichefală dela Viena. Cu toate că în realitate fusese şi el o fire despotică, având ca model absolutismul „Regelui-soare" şi subordonând ideii de stat orice consideraţie publică sau particulară, până la sacrificiul propriei sale personalităţi, istoriografia austriacă a evitat a încerca să spulbere legenda, în firele căreia fusese înfăşurat pretinsul liberalism al împăratului Iosif al II-lea. Şi astfel se întâmplă să păstreze publicaţiile germane asupra lui mai curând o notă de panegiric, decât una de istorie obiectivă, inspirată exclusiv de iubirea adevărului. Hans Schlitter scria la 1910, cu un sentiment de explicabilă sfială pentru istoricii austriaci, că un cercetător rus, Pavel Mitrofanov, a reuşit să dea asupra acestui vestit împărat cea dintâi monografie istorică documentată, publicând în ruseşte două volume sub titlul *„Iosif al II-lea. Activitatea lui politică şi culturală"*. Cu toate că a sacrificat timp de 8 ani de zile pentru culegerea materialului din numeroase arhive şi biblioteci europene, autorul însuşi spune că n'a urmărit decât scopul de a da „o modestă schiţă istorică"[3]) prin această carte, tradusă şi în limba germană de Vera Demelič.

II.

Ca fiul întâi născut al Mariei Teresia, Iosif era sortit să învioreze speranţa în viitorul unei dinastii care, după ce se stinsese în ramura spaniolă, a rămas stăpânită de teama unei apropiate dispariţii şi în cea austriacă. Era deci explicabilă alipirea aproape mistică ce înlănţuise de acest vlăstar împărătesc pe mama lui — o femeie cu totul excepţională, care în vârtejul frământărilor pricinuite de cârmuirea unei Monarhii cu nesfârşite complicaţii ca cea habsburgică, nu a dat nici o clipă uitării grijile

---

[3]) Paul von Mitrofanov, *Ioseph II. Seine politische und kulturelle. Tätigkeit.* Aus dem Russischen ins Deutsche übersetzt von V. von Demelič. Mit einem Geleitwort von Dr. Hans Schlitter. Wien und Leipzig. C. W. Stern, 1910, pp. XIV+870.

pentru buna creştere şi îndrumare a celor 16 copii ai săi. Intre ei grija de căpetenie se îndrepta, în mod firesc, spre primogenitul Iosif, a cărui educaţie era urmărită cu viu interes nu numai de membrii dinastiei, ci şi de reprezentanţii statelor europene la Curtea din Viena. Astfel Podewils, reprezentantul Prusiei, spre a fi pe placul stăpânului său Fredeic al II-lea, se grăbea să trimită la Berlin informaţiuni puţin favorabile despre plăpândul moştenitor al tronului hasburgic, trăgând la îndoială talentul lui, recunoscut şi apreciat de alţii. Două calităţi îi recunoaştea totuşi: hotărîrea caracterului, care îl făcea să prefere a flămânzi ori a sta închis decât să cedeze din vreo idee predilectă, şi dărnicia care îl îndemna să-şi impartă adeseori toţi banii cu cei din preajma sa. Frederic, înţelegând să străbată însă cu privirea dincolo de informaţiile tendenţioase ale celor zoriţi să-i raporteze cu orice preţ lucruri plăcute, a constatat mai târziu că talentul lui Iosif era ajutat şi de o mare sârguinţă. In tinereţă învăţase Iosif istoria (dela Bartenstein) şi geografia, matematica, limba latină, limbile moderne, istoria literaturii şi studiul biblic; rămăsese mai puţin iniţiat în chestiunile de artă, afară de muzică. Nu era omul unei şcoale filosofice, cum s'a crezut şi s'a afirmat adeseori. Citea bucuros din scrierile enciclopediştilor şi ale fisiocraţilor, dar chestiunile practice îl interesau mai mult decât cele filosofice. A interzis publicarea scrierilor lui Voltaire în limba germană sub cuvânt că nu poate admite răspândirea acestui „venin filosofic" printre supuşii săi.

* * *

La 4 Iulie 1765, murind subit tatăl lui Iosif, împăratul Francisc I, Maria Teresia simţea trebuinţa unui coregent, care s'o poată ajuta cu sfaturile lui în conducerea trebilor statului, cum o ajutase în I-a epocă a domniei decedatul ei soţ. Luă deci pe Iosif lângă sine în calitate de coregent. Oricâtă silinţă punea tânărul de 25 de ani să nu-şi supere mama cu afirmarea părerilor sale, adeseori prea deosebite de ale ei, nu era în firea lui să renunţe la convingerile, ce-şi formase cu privire la felul de guvernare a statului. Dacă prin reformele introduse în mod

sfios de Maria Teresia în relaţiunile dintre domnii feudali şi iobagii lor, legaţi de glie, situaţia privilegiată a celor dintâi începuse a fi clătinată, Iosif era neînduplecat în hotărîrea de a o sdruncina cu totul prin reforme cât mai radicale, pentru ca pe ruinile organizaţiei feudale să poată vedea întemeindu-se în ritm accelerat absolutismul monarhic. Iosif era „tipul reprezentanţilor monarhici ai ideilor moderne. Nimeni n'a ostenit ca el pentru binele statului şi al supuşilor săi; nimeni nu era în acelaşi timp atât de despotic şi de volnic..."[4]). Inzadar îl sfătuea Maria Teresia, să-şi mai potolească aversiunea faţă de stările şi obiceiurile tradiţionale, înzadar îl implora să facă tot ce-i stă în putinţă, spre a nu da nimănui prilej să creadă ori să bănuească măcar vreo deosebire de păreri între dânşii[5]). Conflictul dintre două generaţii şi dintre concepţii politice diametral opuse, conflict concretizat prin deosebirile de principii dintre fiu şi mamă, lua uneori forme aşa de acute, încât biata Împărăteasă nu era străină de gândul de a se retrage în viaţa mânăstirească, lăsând frânele domniei cu totul în grija lui Iosif. Acesta reuşea însă a o îndupleca să rămână mai departe la cârmă, asigurând-o că vrea să fie „cel dintâi servitor" al ei. Mai intervenea şi sfatul împăciuitor al cancelarului Kaunitz înlăturând conflictul, pentru ca el să isbucnească din nou, în alte forme.

III.

Spiritul revoluţionar începuse a prinde rădăcini, în jumătatea a doua a veacului al XVIII-lea, în populaţiunea oprimată din provinciile Monarhiei habsburgice. Sfetnicii Curţii din Viena nu lipseau a şi face datoria, atrăgând cu tot mai multă stăruinţă atenţiunea Mariei Teresia asupra nemulţumirilor adânci ale maselor populare, exploatate crunt de către clasele privilegiate.

---

[4]) Mitrofanov, pp. 85—86.

[5]) Dr. Otto Krack, *Briefe einer Kaiserin. Maria Theresia an ihre Kinder und Freunde.* Berlin. Karl Curtius, 1910, p. 34: „aber Niemand ausser uns darf glauben oder nur ahnen, dass eine Meinungsverschiedenheit zwischen uns herrscht".

Unul dintre cei mai capabili consilieri, baronul Boriè, a isbutit s'o convingă, că nu ar fi decât echitabil şi folositor pentru interesele statului, dacă ar lua Coroana sub protecţia sa directă pe iobagi, apărându-i de exploatările nedrepte ale feudalilor latifundiari. Chiar dacă s'ar întâmpla să se dedea ţăranii la necuviinţe contra stăpânilor proprietari, simţindu-se sjrijiniţi din partea Coroanei, aceasta ar profita, deoarece i s'ar oferi ocazie să-şi afirme în măsură tot mai mare puterea, prin intervenţiuni decisive între părţile învrăjbite.

După încheierea războiului de 7 ani, Maria Teresia ceruse dietei ungare dela 1764 sporirea dărilor, a întâmpinat însă refuz sub cuvânt că ţăranul e sărac şi nu poate presta mai mult. Pentru a uşura soarta ţăranilor şi a le spori puterea de prestaţiune în folosul vistieriei Statului, a prezentat în primăvara anului următor un proiect de lege privitor la regularea chestiunilor urbariale, Dieta neacceptându-l, Regina s'a simţit îndemnată a introduce *„jure regio"* această reformă agrară, de a cărei necesitate era deplin convinsă. A păşit deci pe tărâmul reformelor. Dar latifundiarii aveau, în cadrele autonomiei comitatelor ungureşti, suficiente mijloace de a împiedeca la tot pasul înfăptuirea lor. Insuşi Iosif al II-lea constata mai târziu că toate disposiţiile luate în chestiuni urbariale, de către „Împărăteasa de prea fericită memorie" au fost necontenit zădărnicite din partea nobililor.

Isbucnind pe această chestiune importantă conflictul între nobilime şi Curtea din Viena, iobagii începură a trimite la treptele tronului mulţime de petiţii, particulare şi colective, tânguindu-se de asupririle nobililor şi cerând să li se facă dreptate. Din felul, cum erau redactate petiţiile lor, resultă că rolul de intermediatori între iobagi şi Curtea împărătească îl aveau adeseori organele administraţiei militare, deplin orientate asupra intenţiilor politicii vieneze, ostile nobilimii ungare. Nu lipseau nici ţărani mai îndrăsneţi, gata să pornească în persoană pe drumul Vienei, cu scop de a împărtăşi înaltelor locuri jalbele tovarăşilor de suferinţă. In mai multe comitate din Vestul Ungariei cete de iobagi au dat năvală asupra curţilor şi castelelor boereşti,

cum s'a întâmplat în vara anului 1766 pe moşia unuia dintre cei mai mari latifundiari: contele Eszterházi, care de groaza iobagilor răsvrătiţi fu nevoit a-şi părăsi castelul, refugiindu-se într'o pădure apropiată[6]).

In deceniul următor isbucniră în Boemia şi în Moravia răscoale ale ţăranilor nemulţumiţi. Conducătorii acestora se adresară adversarului perpetuu al Habsburgilor, lui Frederic al II-lea, rugându-l „în numele Domnului" să-i primească sub aripa sa ocrotitoare şi să-i scape de prigonirile, cu cari se năpusteau asupra lor „duşmanii lui Dumnezeu şi ai credinţei adevărate". Frederic află însă potrivit a lua măsuri de priveghere la graniţă, să nu se întindă răscoala şi în Prusia, îndrumând totodată pe baronul Arnim, reprezentantul său la Drezda, să cerceteze dacă s'au răsculat ţăranii Boemiei din pricina robotelor ori a prigonirilor religioase şi să aştepte, poate va reuşi Curtea din Viena să stângă flacăra acestei răscoale.

Aşa s'a şi întâmplat. După ce au fost pustiite mai multe castele şi biserici ca „în vremea husiţilor", — a intervenit armata, suprimând repede răscoala (Aprilie 1775). Ţăranii răsculaţi au avut însă curajul să tragă şi asupra trupelor, cum arată Maria Teresia într'o scrisoare adresată fiului său Ferdinand la Milano, adăugând cu melancolie că această răscoală va servi ca un exemplu foarte rău[7]).

După moartea mamei sale (29. IX. 1780) împăratul Iosif al II-lea, în pasiunea sa nestăpânită de a reforma totul, muncea câte 18 ore pe zi, fiind în istoria universală cel dintâi monarh care era cel mai mare în lucrurile cele mai mărunte („maximus in minimis

---

[6]) Cf. Eckhardt Ferencz, *Mária Terézia és a magyar parasztkerdés.* (Maria Teresia şi chestiunea ţărănimii ungare), în volumul *Emlékkönyv Gr. Klebelsberg Kuno negyedszázados kulturpolitikai müködésének emlékére, születésének ötvenedik évfordulóján.* Budapest, 1925, pp. 499—512 şi Szabo Dezsö, *Mária Terézia és a parasztok.* (Maria Teresia şi ţăranii). Ibidem. pp. 513—524.

[7]) Cf. Bertold Bretholz, *Geschichte Böhmens und Mährens.* Dritter Band. Reichenberg, 1924, p. 145 şi Kamil Krofta, *Geschichte der Tschechoslovakei.* Berlin, 1932, p. 94.

et minimus in maximis") în aceeaşi măsură ca şi cel mai activ în cele mai mari, voind a le îndeplini singur pe toate[8]). Activitatea lui febrilă şi hiperzeloasă pornise într'un ritm precipitat, ignorând prea adeseori realităţile şi nepermiţându-şi răgazul necesar pentru examinarea temeinică şi chibzuită a reformelor de introdus în diferitele provincii ale Monarhiei. Era decis a nu lăsa nimic neîncercat pentru uşurarea sorţii celor asupriţi. La 1 Noemvrie 1781, fără a mai ţine seamă de obiecţiunile feudalilor, a publicat decretul pentru desfiinţarea iobăgiei în Boemia, Moravia şi Silezia, la 11 Iunie 1782 în Stiria, la 12 Iulie 1782 în Carintia, la 20 Decemvrie 1782 în Austria[9]).

IV.

Pentru uşurarea sorţii iobagilor din Transilvania ordonase Maria Teresia încă din 1766 guvernului, să le ia apărarea de câte ori ar fi expuşi asupririlor nedrepte ale claselor privilegiate. Iar cu trei ani mai târziu a publicat un decret (12 Noemvrie 1769) cu anume puncte normative — *certa puncta* — pentru orânduirea raporturilor dintre iobagi şi domnii feudali. Aceste puncte ar fi fost menite să îmbunătăţească în unele privinţe soarta ţăranilor iobagi, cu toate că numărul zilelor de robotă a rămas tot cel din vechime: două zile pe săptămână pentru muncitorii cu braţele, iar pentru cei ce aveau car cu boi, o zi. Soarta iobagilor se înrăutăţise aşa de mult, fiindcă proprietarii nobili nu mai ţineau seamă de legi, ci pretindeau câte 3—4—5 zile de robotă pe săptămână. Astfel putea să apară acum ca o uşurare robota de 52—104 zile pe an, câtă vreme la 1514 ea fusese stabilită în legiuirea lui Verbőczi ca o pedeapsă aspră pentru răscoala ţăranilor sub Secuiul Gheorghe Dozsa[10]). Dar precum isbutiră latifundiarii din Ungaria să ia în bătaie de joc

---

[8]) Mitrofanov, p. 104, n. 1.

[9]) Idem, p. 606.

[10]) Cf. Szekfü Gyula, *Magyar történet. A tizennyolcadik század.* (Istorie ungară. Secolul XVIII). Vol. VI, p. 292.

reformele agrare ale Crăiesei, la fel au procedat şi cei din Transilvania, zădărnicindu-le în întregime.

Când a străbătut Iosif al II-lea pentru întâia dată Transilvania (1773), în lung şi în lat, cercetând cu deosebită atenţiune starea iobagilor, a constatat că nimic nu se schimbase în ordinea relaţiunilor urbariale, domnii feudali continuând să-i asuprească fără milă ca şi mai înainte. Socotea că ar trebui ordonate cercetări severe, pe cari în comitatele administrate de nobili maghiari să le îndeplinească funcţionari saşi, iar în oraşele săseşti funcţionari maghiari, căci altfel ar fi cu neputinţă să se facă dreptate pe seama oamenilor necăjiţi. Adevărat că între Unguri şi Saşi dăinuea o veche duşmănie înverşunată. Intr'o privinţă însă ei apăreau deplin înţeleşi: în asuprirea Românilor. Justiţia o găsea Iosif cu totul nemulţumitoare şi nu se sfia a mărturisi, că-i sângerează inima de durere, văzând cât este de imposibil a face săracului dreptate[11])

Metoda lui era să primească, să asculte personal pe toţi cei nevoiaşi. Aşa a procedat şi în Transilvania, silindu-se a mângăia pe toţi cei ce se apropiau de el cu vreo cerere, cu vreo jalbă; la plecare a luat cu sine un număr de 19.000 petiţii, spre a le resolva la Viena. Experienţele personale din cursul acestei călătorii le-a comunicat Iosif consiliului de stat prin rapoarte amănunţite cari, păstrate în arhiva centrală din Viena, pot servi ca preţioase mărturii istorice despre stările transilvane din jumătatea a doua a veacului al XVIII-lea[12]).

---

[11]) Cf. Friedrich Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*. Sibiu, 1907, vol. II, p. 158.

[12]) „Das Land ist gewiss schön und gut — scria Iosif despre Transilvania — aber es braucht Hilfe; Paliative und Flickwerke sind bei den schon so verdorbenen Geistern gewiss nicht mehr hinlänglich... Misstrauen, Argwohn, Intriguengeist herrschen durchaus... Die ungarische Nobilität scheut in der Welt nichts mehr als was ihre Einkünfte betreffen könnte, oder was ihr Recht beschränkte — selbes nach Billig- oder Unbilligkeit soweit, als sie nur immer kann, zu erstrecken und ihren Untertan recht auszusaugen und mit selben nach Willkür disponieren zu können, daher sie alles eher täte als

Mamă-sa, profund îngrijorată de această atitudine demofilă a lui Iosif, nu contenea să-şi exprime teama că vânarea popularităţii l-ar fi împins, în cursul călătoriilor lui, la prea multe declaraţiuni despre libertate în chestiunile religioase şi în cele privitoare la relaţiunile dintre iobagi şi domnii feudali. La sfârşitul anului 1775 îi scria lui Iosif că dintre principiile generale mai ales trei sunt, cari îi pricinuesc nelinişte sufletească: *liberul exerciţiu religionar*, a cărui introducere nu poate fi îngăduită nici unui principe catolic, fără gravă răspundere; *nimicirea bogaţilor* sub pretextul ciudat de a ocroti partea cea mai numeroasă (ea nu înţelegea necesitatea, cu atât mai puţin justeţa acestui postulat) — şi *libertatea prea adeseori repetată* în toate privinţele. „Sunt prea bătrână, pentru a mă putea obişnui cu astfel de principii. Doresc şi rog pe Dumnezeu, ca urmaşul meu

---

eine Verminderung einzugestehen; dieses ist was eigentlich dem Ungar sein Hauptscheu ist... Iobagg ist ein Sklav seines Herrn, er hat keine Resource, er muss nach Willkür viel oder wenig dienen, wie und wo der Herr will... Dieses Land, ich machte mir ein Gewissen daraus, wenn ich nicht anzeigte, erfordert mehr als kein anders, eine Urbarial-Regulation..." Iar despre Românii din Transilvania scria Iosif următoarele: „Diese armen walaschischen Untertanen, so doch *unstreitig die ältesten und zahlreichsten Inwohner von Siebenbürgen* sind, diese werden von jedermann, seien es Ungarn oder Sachsen, dergestalt geplagèt und mit Ungerechtigkeiten überhäuft, dass wahrlich deren Schicksal, wenn man es einsieht, recht erbarmungswürdig ist und noch zu verwundern ist, dass noch so viele dieser Menschen vorhanden und nicht alle davon gelaufen sind... Ich wundere mich nicht, wenn seine Gründe schlecht bebaut sind, allein wie kann es anders sein, da er von einem Tag zum andern seiner Possession nicht sicher ist, täglich und stündlich schier in der Arbeit seines Herrn sein kann, dass er sich recht in solchen Umständen um seinen Grund annehme und beeifere. Die Nation ist sonsten wahrlich witzig und ihre Unbeständigkeit kommt gewiss nur von ihrem Unglück her, dass sie sich auf Viehzucht mehr verlegen müsse um, in dem Notfall und wenn es gar zu arg wird, *in ein anderes Land* leichter zu entfliehen im Stande zu sein". Const. Sassu, *In jurul reformei agrare din Transilvania. Mărturiile unui împărat.* (mss.).

niciodată nici să nu le încerce măcar. Nici el nu ar deveni mai fericit prin ele; succesorii lui cu atât mai puţin"[13]).

Resultă din aceste cuvinte că sufletul ei de mamă şi de crăiasă era mereu stăpânit de teama convulsiunilor, ce vor provoca aceste principii, dacă neastâmpărul reformator al fiului său Iosif le va pune în aplicare pentru cetăţenii diferitelor provincii ale Monarhiei. Viziunea clară, aproape profetică, a primejdiilor viitoare i-a turburat liniştea sufletească, de care ar fi fost în drept să aibă parte eroica femee la sfârşitul vieţii, după o domnie de patru decenii.

V.

In adevăr, Iosif nu a ţinut seamă de sfaturile mamei sale, ci îndată ce s'a văzut singur stăpân asupra vastei împărăţii a Habsburgilor, s'a grăbit să-şi inaugureze domnia tocmai prin aplicarea precipitată a principiilor de libertate, dela cari îl sfătuise răposata lui mamă să nu aştepte nicio fericire pentru sine sau pentru succesorii săi. Prin disposiţia luată la 11 Iunie 1781 a ţinut să asigure libertatea tiparului, încuviinţând chiar şi criticile îndreptate contra principelui ţării, mai ales dacă autorul garantează cu propriul său nume pentru adevărul celor afirmate[14]). In toamna aceluiaşi an — la 20 Octomvrie — publicând

---

[13]) Arneth, *Maria Theresia und Ioseph II. Ihre Correspondenz.* Wien 1867, vol. II, pp. 94—95: „Unter vielen General-Sätzen, die alle mir gar zu reell sind, sind doch die drei wichtigsten: *freies Religions-Exercitium,* welches keinem katolischen Fürsten erlaubt ist, ohne schwerer Verantwortung, einzuführen, die *Zernichtung der jetzigen Grossen* unter dem speziösen Vorwand, den mehreren Theil zu conserviren, wovon weder die Noth, noch weniger die Billigkeit einsehe, die *so oft repetirende Freiheit in Allem,* so mich mehr besorgen als hoffen macht. Ich bin zu alt, mich zu solchen Prinzipiis jemals zu fügen; wünsche aber und bitte Gott, dass *mein Nachfolger selbe niemals nur probire.* Weder er, noch weniger seine Nachfolger würden glücklicher".

[14]) Cf. E. V. Zenker, *Geschichte der Wiener Journalistik von den Anfängen bis zum Jahre 1848.* Wien u. Leipzig 1892, p. 62—63: „Kritiken, wenn es nur keine Schmähschriften sind, sie mögen nun tref-

faimosul *edict de toleranţă*, a făcut cel dintâi pas către *liberul exerciţiu religionar*.

In Transilvania însă edictul acesta a produs în scurtă vreme consecinţe, la cari Iosif pare a nu se fi gândit: în Ţara Haţegului şi în Ţara Făgăraşului Românii „uniţi" (greco-catolici) începură a se întoarce la ortodoxie. Curentul acesta devenise atât de puternic, încât în comuna Copăcel din comitatul Făgăraşului chiar soldaţii grăniţeri, călcând disciplina militară, au refuzat categoric ordinul locotenentului Montag de a cerceta biserica unită, înfruntând primejdia, să fie pedepsiţi pentru crima insubordinaţiunii[15]).

Spre a nu periclita tot ceea ce se putuse obţine prin o sistematică propagandă catolică între Românii din Transilvania timp de aproape un veac, Iosif s'a simţit îndemnat să publice, la 20 August 1782, alt edict ameninţând cu cea mai grea pedeapsă — „morţii asemenea" — pe amăgitorii cari ar cuteza să rostească vre-un cuvânt „spre lăpădarea, scăderea sau stricarea sfintei uniri".

La începutul anului 1783, generalul comandant din Sibiu intervenea în mod confidenţial pe lângă guvernul Transilvaniei, exprimând părerea că, după cele întâmplate în districtul Haţegului, ar fi indicat să nu se mai aducă la cunoştinţa poporului edictul de toleranţă din 20 Octomvrie 1781, deoarece acesta ar provoca noui tulburări. Sfătuea deci să se publice numai patenta din 20 August 1782 cu ameninţările privitoare la cei ce vor mai cuteza să agite poporul contra „sfintei uniri".

Nu numai la sate, ci şi la oraşe s'au resimţit asemenea efecte ale edictului de toleranţă. Preotul ortodox Ioan Clintoc din

---

fen, wen sie wollen, *vom Landesfürsten an bis zum Untersten*, sollen besonders, wenn der Verfasser seinen Namen dazu drucken lässt und sich also für die Wahrheit der Sache dadurch als Bürge darstellt, nicht verboten werden"...

[15]) Cf. T. V. Păcăţianu, *Contribuţiuni la istoria Românilor ardeleni în sec. XVIII.* Anuarul Inst. de Ist. Naţ. Cluj, v. III. Vezi şi D. Stăniloaie, *O luptă pentru ortodoxie în Ţara Haţegului*, în *Anuarul Acad. Teol.* Sibiu, 1939, p. 5—76.

Oradea-Mare nu a lipsit a însemna chiar în *Matricula Botezaţilor* din parohia sa cazul următor: „In anul 1783 au ieşit poruncă dela împăratul Iosif al II-lea, fiul Mariei Teresiei, cum că oricine ar vrea să se întoarcă dela unaţie la Râmleni, aceia să fie slobozi, numai să aibă catehizaţie de 6 săptămâni; aşa dară în ziua de astăzi cu acea rânduială au şi ieşit dela unaţie anume: Vida Samuilă şi Popovici Pavel, locuitori în Oradea-Mare şi au adus cătră noi o instanţie de slobozenie şi aşa i-am împreunat cu oile noastre"[16]).

* * *

Interesul lui Iosif de a-şi cerceta supuşii din diferitele provincii, de a se convinge personal despre împrejurările lor de traiu, nu a slăbit nici după ce a rămas singur la cârma Monarhiei. Un istoric austriac îl compară cu împăratul roman Adrian[17]), iar Hans Schlitter îl numeşte „un Harun-al-Raschid habsburgic, una din cele mai populare figuri ale trecutului austriac"[18]). Criticile adversarilor, cari spuneau în ironie că împăratul Iosif vrea să-şi cârmuească Monarhia din diligenţă (encourant les postes) nu-l puteau îndupleca să renunţe la pasiunea sa de a căuta să se convingă însuşi de adevăr şi să cunoască din proprie inuiţie stările de lucruri din tot cuprinsul vastului său Imperiu. Cu drept cuvânt afirmă istoricul rus Mitrofanov că niciun monarh nu cunoştea atât de exact toate împrejurările locale din ţara sa şi orientarea practică a niciunuia nu era aşa de întemeiată ca a neobositului Iosif al II-lea[19]).

---

[16]) Cf. N. Firu, *Monografia Bisericii Sfintei Adormiri (Biserica cu Lună) din Oradea.* 1934, pp. 58—60.

[17]) A. J. *Gross-Hoffinger, Ioseph II als Regent und Mensch,* Strassfurt p. 27.

[18]) Mitrofanov, *o. c.*, p. IX: „ein habsburgischer Harun-al-Raschid, eine der populärsten Gestalten der österreichischen Vergangenheit".

[19]) Idem, vol. I, p. 94: „Wohl kein einziger Monarch, der grosse Friedrich nicht ausgenommen, kannte so genau alle lokalen Verhältnisse in seinem Reiche und wohl keiner besass daher eine so gründliche praktische Schulung wie der unermündliche, rastlose Ioseph II".

La 1783 găsi împăratul Iosif momentul potrivit să întreprindă o nouă călătorie prin Transilvania. Constatările făcute cu acest prilej nu erau mai îmbucurătoare decât cele înregistrate cu 10 ani în urmă, ca resultat al celei dintâi călătorii în ţara aceasta. Chiar din Sibiu îşi anunţă la 4 Iunie gândul hotărît de a desfiinţa, şi pentru Transilvania, iobăgia cum procedase în celelalte provincii ereditare, ca să dispară de pretutindeni această tristă „degradare a omenirii".

Nemulţumirea lui Iosif fu exprimată şi în cuvintele de rămas bun adresate, la 7 Iunie, conducătorilor sibieni, pe cari i-a sfătuit să-şi implinească cinstit datoria şi să contenească şicanele. Şi de astădată s'a întors Iosif la Viena convins, că populaţia românească din Transilvania fusese despoiată de drepturi şi foarte vitreg tratată. Această convingere l-a îndemnat să ia, prin rescriptul dela 16 August 1783, noui dispoziţiuni pentru a uşura soarta iobagilor, încuviinţându-le libertatea de a se căsători, de a învăţa, de a îmbrăţişa vreo meserie şi de a-şi chivernisi smerita lor avere, fără să mai ceară învoirea proprietarilor de pământ, cărora le poruncea să nu mai înstrăineze, fără sentinţă judecătorească, agoniseala vreunui iobag. Anunţând o apropiată regulaţiune urbarială, impunea din nou autorităţilor administrative, să apere pe iobagi de orice abuz al proprietarilor.

In cursul călătoriilor sale prin Transilvania nu şi-a ascuns Iosif aversiunea faţă de nobilimea maghiară şi faţă de representanţii burgheziei săseşti, manifestând în acelaşi timp un interes deosebit pentru soarta ţăranilor şi a preoţilor români. Notarul sas din Mediaş, Heydendorf care l-a însoţit, nu uită să însemneze în autobiografia sa[20]), că masele poporului au rămas ameţite de această atenţiune prea milostivă a Împăratului.

O reminiscenţă literară a bunelor impresiuni şi a speranţelor trezite cu acest prilej în sufletul Românilor din Transilvania, s'a păstrat în „stihurile politiceşti" care explică rostul pajurii

[20]) „Archiv des Vereines für siebenbürgischen Landeskunde", vol. XVI, p. 484 şi „Anuarul Institutului de Istorie Naţională". Cluj, vol. II, p. 76.

bichefale tipărită la începutul *Molitvelnicului* apărut la Blaj în 1784, vorbind cu entusiasm despre împăratul Iosif ca despre un „soare de scutinţă" răsărit pe seama Românilor.

„Gripsorul cu două capete înălţat
Schiptrul, mărul cu spata împreunat
Semnul Puterii Împărăteşti arată
Care lui Iosif este încredinţată.
Lui Iosif cel mare, de neamuri iubit
Soare de scutinţă nouă răsărit
Domnul cu pace mulţi ani să-l trăească
Şi prin El pre noi să ne fericească...[21]).

VI.

Nu e decât prea firesc să fi avut atitudinea demofilă a împăratului Iosif, alături de alte împrejurări de ordin politic, religios şi social-economic, un rol determinant la isbucnirea răscoalei ţărăneşti din toamna anului 1784.

Spre ţăranul Horia — om de energie şi de hotărîre neînfrântă, răsărit din rândurile iobagilor dela Arada Albacului (jud. Turda) — s'a îndreptat încrederea spontană a mulţimilor impilate investinu-l, prin consimţământ obştesc, cu rolul pe cât de important, pe atât de primejdios al îndrumării acestei răscoale ţărăneşti. Intre anii 1779—1784 Horia călătorise de 4 ori la Viena isbutind a fi primit de 3 ori (1780, 1782, 1784) în audienţă la împăratul Iosif[22]), spre a cere dreptate pe seama ţăranilor din Munţii Apuseni. In aceste călătorii ale sale Horia era însoţit şi de alţi tovarăşi de suferinţă, între care e amintit de 3 ori Ioan Oargă-Cloşca din Cărpiniş, odată popa Dumitru din Certeje, altădată Dumitru Todea, primarul din Albac şi un văr al acestuia, Simion.

Cea din urmă călătorie o întreprinsese Horia la Viena către sfârşitul anului 1783, în postul Crăciunului. Impăratul Iosif,

---

[21]) Cf. I. Bianu şi Nerva Hodoş, *Bibliografia Românească Veche*. Bucureşti, 1910, tom. II (1716—1808), p. 291.

[22]) Cf. N. Densuşianu, *o. cit.*, p. 106, nota I.

cam bolnav de piept, petrecând iarna aceea în Italia, Horia fu nevoit să-l aştepte până în primăvara anului următor. Anevoie se scurgeau zilele pentru bietul om, cu gândul mereu la Moţii săi chinuiţi de nedreptăţi şi fărădelegi. O broşură germană, atribuită lui Friedrich Schiller, tradusă în ungureşte de preotul reformat Ştefan Czövek şi publicată de episcopul Roman Ciorogariu in traducere română (Oradea 1931) îl înfăţişează pe Horia ca „om cu învăţătură şi mare meşter în iscodiri rafinate... Vorba nemţească — se spune mai departe — curgea din gura lui ca apa, citise cu temeiu mulţi autori germani, dar se plângea că nu înţelege bine pe Klopstock, fiind prea greu pentru el"...[23]). Această informaţie este, fără îndoială, exagerată. Nimic din ce se ştie până acum despre Horia, pe temeiul izvoarelor contemporane, nicio fărâmă de dovadă nu poate fi invocată în sprijinul ei. Că în vârtejul luptelor pentru drepturile poporului va fi simţit Horia necesitatea graiului german sau că în cursul repetatelor sale călătorii la Viena va fi avut prilej să-şi însuşească oarecari cunoştinţe de limbă germană, se poate admite. Dar ca el să fi fost în stare a ceti cu temeiu autori germani şi chiar pe Klopstock, este de necrezut[24]).

Mai verosimilă pare informaţia privitoare la contactul ce

---

[23]) Cf. Roman Ciorogariu, *Horia şi Cloşca.* Oradea, 1931, pp. 14—15 şi recensia publicată în ziarul *Aradul* din 3 Mai 1931 de prof. *Ascaniu Crişan*, care formulase ipoteza că această scriere atribuită lui Fr. Schiller ar fi putut face parte din colecţia publicată de vestitul poet german în timpul când era profesor de istorie la Universitatea din Iena, cu titlul: *Geschichte der merkwürdigsten Rebellionen und Verschwörungen aus den mittleren und neueren Zeiten. Bearbeitet von verschiedenen Verfassern, gesammelt und herausgegeben von Friedrich Schiller.* I-iul volum al acestei colecţii a apărut la Leipzig în 1788. Textul german a fost tradus în limba maghiară de preotul reformat Ştefan Czövek, după care l-a tradus apoi şi în româneşte, cum bănueşte editorul, Alexandru Gavra, fost profesor şi director la preparandia ortodoxă-română din Arad dela 1821—1877. Cf. Prefaţa pp. 10—11.

[24]) Cf. D. Prodan, *Din ecourile răscoalei lui Horia în străinătate.* In revista*Gând Românesc* din Cluj, 1935, pp. 99—105.

ar fi avut Horia în cursul iernii 1783—1784 cu membrii unei societăţi secrete *Frăţia de cruce,* care se înfiinţase la Viena cu scopul religios-politic de a salva pe Românii din Transilvania şi Banat din jugul asurpritorilor, — precum şi cu un fost ofiţer în armata rusească, Mihail Popescu, agent secret încredinţat cu misiuni la Viena, atât din partea Ruşilor, cât şi din partea lui Alexandru Constantin Mavrocordat, Domnul Moldovei. Acest Mihail Popescu l-a însoţit pe Horia la începutul răscoalei prin Munţii Apuseni, s'a adăpostit apoi la Zălau şi, când a simţit apropiatul sfârşit al mişcării, s'a grăbit să părăsească Transilvania trecând prin Bucovina spre Iaşi[25]).

După ce s'a întors împăratul Iosif din Italia, a primit pe Horia în audienţă la începutul lui Aprilie şi, ascultându-i jalbele, nu a întârziat a da ordin guvernului transilvan, să termine o cercetare începută de pe la 1780 şi să apere locuitorii din Munţi.

Dintre audienţele lui Horia la Împăratul aceasta a fost cea mai importantă şi mai decisivă pentru pasul, ce urma să-l facă în curând. În cursul ei Iosif s'ar fi rostit cu vorbe tari — după obiceiul lui — împotriva nobililor unguri, cari îl împiedecau la tot pasul în năzuinţa de a face dreptate Românilor. Atunci l-ar fi rugat Horia, să-i lase pe nobili în grija lui, căci va găsi el mijlocul de a-i stânge pe toţi răsvrătind poporul împotriva lor. Nu e însă de crezut ca Împăratul să fi rostit chiar cuvintele: *tut ihr das* (faceţi voi aceasta) ca îndemn direct la răscoală, după cum i se atribue în scrisoarea târzie a unui nobil ungur din Ribiţa (8 Aprilie 1830), care spune că ar fi primit informaţia aceasta dela căpitanul Sodler, afirmativ prezent la audienţă. Dar scrisoarea, nepăstrându-se decât într'o copie defectuoasă şi fiind aproape cu o jumătate de veac posterioară audienţei dela 1784, nu are suficientă putere de dovedire în chestiunea aceasta. Cu privire la felul, cum se va fi desfăşurat cea din urmă audienţă

25) Cf. Carol Göllner, *Rolul lui Mihail Popescu şi Salis în revoluţia lui Horia*, studiu publicat în „Anuarul Institutului de Istorie Naţională" Cluj, vol. VI.

a lui Horia la împăratul Iosif, lipseşte orice informaţiune contemporană sigură.

Dar nu poate fi tras la îndoială faptul că, în agitaţiile sale pentru pregătirea răscoalei, Horia a făcut adeseori amintire de „voia şi porunca Împăratului", după cum se vede lămurit din circulara adresată judelui din Ponor, chemând ţăranii din acest sat împreună cu cei din Bucium, Lupşa şi Mujina la o adunare în Câmpeni şi arătând anume că chemarea aceasta o face „cu porunca Împăratului". Este uşor de înţeles, ce răsunet puteau să aibă astfel de chemări în sufletul mulţimilor obidite, sporindu-le nădejdea într'o apropiată scăpare din jugul iobăgiei — nădejde cu atât mai îndreptăţită acum, cu cât în sprijinul ei putea fi invocată însăşi „voinţa şi porunca Împăratului".

O dificultate mare au întâmpinat căpeteniile mişcării în silinţele lor pentru procurarea armelor. Speranţa de a primi arme din depozitele oştirii împărăteşti s'a dovedit zadarnică. Nu le rămânea decât să caute a-şi înarma glotaşii cu ce găseau la îndemână prin satele lor: cu securi şi topoare, cu furci de fier, cu lănci, cu pistoale şi, mai rar, cu săbii şi cu puşti. Toate ştirile arată, cât de redus era numărul răsculaţilor, cari aveau câte o puşcă. Din punct de vedere tehnic răscoala nu putea fi decât slab pregătită ca toate răscoalele ţărăneşti. Împrejurarea aceasta îl făcea pe Horia să chibzuească, dacă nu ar fi mai potrivit să amâne începutul răscoalei pentru primăvara anului 1785. Dar tovarăşul său Gheorghe Crişan, comandantul Zarandului, după adunarea poporului dela biserica din Mesteacăn (31. X. 1784) şi vărsarea de sânge întâmplată în comuna Curechiu, o deslănţue fără şovăire în ziua de 2 Noemvrie 1784. Peripeţiile acestei răscoale ţărăneşti sunt înfăţişate amănunţit şi documentat în cartea răposatului Nicolae Densuşianu.

Răsculaţii erau însufleţiţi de credinţa că în pornirea lor pentru stângerea nobililor asupritori nu vor întâmpina nicio împotrivire din partea oştirii împărăteşti. Dimpotrivă, se amăgeau cu iluzia că se vor bucura chiar de ajutorul acestei oştiri, despre comandanţii căreia nu se îndoaiu că vor fi cunoscând şi ei „voia şi porunca Împăratului". Nobililor, destinaţi pierzării, le îngă-

dueau răsculaţii totuşi un mijloc de scăpare, dacă se învoiau a trece prin apa sfinţită a botezului românesc; iar soţiile şi fiicele nobililor îşi puteau salva viaţa, păşind la taina cununiei cu vreunul dintre iobagii satelor româneşti. E unicul caz în istoria poporului român, când o răscoală ţărănească apare călăuzită, pe lângă obişnuitele lozinci economice şi sociale-politice, de o vădită tendinţă ofensivă spre convertire confesională-religioasă. Răposatul Nicolae Densuşianu voia să vadă în acest fenomen aplicarea practică a unei „idei iosefine", întru cât după mărturia contemporanului Heydendorf împăratul Iosif al II-lea urmărea scopul de a contopi — şi prin legături matrimoniale[26]) — diferitele elemente etnice într'o singură *„naţiune transilvană"*. Dar unificarea aceasta forţată, de sigur, nu se gândea Iosif s'o încerce în Transilvania prin contopirea elementelor de colonizare în populaţia de baştină românească, ci pe aceeaşi cale ca şi în restul Imperiului: prin germanizare. O explicaţiune mai acceptabilă ne oferă prigonirile religioase, pe cari le-au indurat Românii din Transilvania din partea agenţilor de proselitism catolic. Ceea ce urmăreau ţăranii şi preoţii de sub comanda lui Horia prin impunerea botezului şi a cununiei, după vechia datină românească, nu era decât o reacţiune provocată prin măsurile de convertire silnică, ce le fuseseră aplicate în cursul veacului al XVIII-lea, după ce ţara lor devenise o anexă a Imperiului habsburgic. Acest procedeu este amintit însă numai în ţinutul Zarandului şi al Hălmagiului; după ce s'au alăturat la cetele răsculaţilor români şi câţiva iobagi unguri de pe la Turda şi de pe la Cluj, el pare să fi fost părăsit cu desăvârşire. Rămâne totuşi apropiată de adevăr constatarea consilierului imperial Hatzfeld că „ura nativă contra acestei naţiuni a fost, dacă nu motivul principal, cel puţin motivul accesoriu al acestei tragedii („so scheint, dass nativer Hass gegen diese Nation, wo

---

[26]) N. Densuşianu, o. cit., p. 408, Nr. 1: „dass die verschiedenen Nationen *zusammen heiraten* und sich in eine *vereinen sollten*". Cf. şi I. Lupaş, *Răscoala ţăranilor din Transilvania la anul 1784*. Cluj, 1934, p. 107.

nicht die Haupt-wenigstens die Mitursache dieses Trauerspiels war").

VII.

La început, în prima fază a răscoalei, atitudinea generalului-comandant, baronul Preiss din Sibiu, părea mai favorabilă ţăranilor răsvrătiţi decât nobililor împinşi în defensivă. Fără a da vreun ajutor efectiv celor dintâi, nu voia să admită intervenţia armatei nici în sprijinul celor din urmă, ci se complăcea în atitudinea de spectator pasiv al ciocnirilor dintre cele două tabere, încăerate în lupte sângeroase. Când nobilii desperaţi solicitau ajutorul oştirii, el spunea că nu-l poate încuviinţa fără ştirea şi aprobarea Consiliului de războiu din Viena şi sfătuia guvernul, să întrebuinţeze alte mijloace pentru liniştirea poporului. La fel procedară şi alţi ofiţeri superiori din regiunile limitrofe, ca locotenent-colonelul, contele Bellegarde dela Oradea. În asemenea împrejurări guvernul a cedat stăruinţelor repetate ale celor refugiaţi în Sibiu, încuviinţând insurecţiunea nobililor. La 16 Noemvrie contele Ioan Csáky, comitele suprem al Clujului, aviza comitatele vecine că el este comandantul acestei insureacţiuni — „me supremo comite ducente agmen" — iar cu două zile mai târziu printr'o adresă trimisă din Feneşul săsesc (azi Floreşti), solicita ajutorul nobilimii din Solnoc, precum şi al celei din Bihor. La 30 Noemvrie scria din tabăra dela Aghireş contelui Kornis, să îndemne nobilii din Solnoc a grăbi spre Huedin, să dea ajutor celor din comitatul Clujului, cari se străduiau a împiedeca Moţii să pătrundă prin strâmtorile dela Vlaha (Oláhfenes), Vâlcău, Gilău şi Mărgău (Mirigyoj). Ajutorul solicitat de Csáky a întârziat însă, deoarece conducătorii comitatelor vecine, mai prudenţi, au cerut forurilor superioare încuviinţare, după cum rezultă din adresa vice-comitelui din Bihor, Ioan Beöthy, care avizează că trebue să aştepte răspunsul Consiliului locotenenţial din Ungaria, deoarece fără ştirea regelui nu este îngăduită insurecţiunea, afară de cazul necesităţii extreme („praeter extremum necessitatis casum az országba a király hire nélkül feltámadni nem szabad").

Când a primit la Viena, în 12 Noemvrie, cea dintâi ştire despre răscoală, împăratul Iosif se găsea tocmai învăluit de grijile unui războiu împotriva Olandei[27]), mobilizându-şi armata şi frământându-se cu gândul de a merge să supravegheze în persoană desfăşurarea operaţiunilor militare. Intr'o asemenea situaţiune precară toată strădania lui nu putea fi decât să aibă linişte şi pace în cuprinsul Monarhiei, câtă vreme armata era mobilizată spre un eventual războiu în afară de graniţele ei. A trimis deci guvernatorului transilvan Samuil Brukenthal instrucţiuni amănunţite, cum să procedeze la pacificarea poporului din Munţii Apuseni cu ajutorul trupelor de aci, cu al dregătorilor din comitate şi cu al preoţilor români din regiunile primejduite. Iar genralul-comandant Preiss a primit ordin să trimită fără întârziere tunurile împotriva răsculaţilor „fiindcă impresiunea cea mai puternică asupra mulţimii o fac, în astfel de cazuri, tunurile". Ostaşii regimentului I românesc de graniţă, din cauza legăturilor de sânge şi de credinţă cu cetele răsculaţilor nefiind potriviţi a participa la opera de represiune, i s'a dat generalului Preiss sfatul să-i retragă cu grijă din locurile expuse.

Ceva mai târziu a scris Iosif din nou guvernului transilvan, mustrându-l că fără ştirea lui prealabilă a cutezat să încuviinţeze insurecţiunea nobililor, fapt pe care-l califica drept „cea mai mare obrăznicie". Totodată porunci să se procedeze cu blândeţă faţă de ţărani, interzicând orice act de cruzime şi publicând amnestie generală pentru toţi cei ce au luat parte la răscoală. Situaţia acestora, în faţa trupelor împărăteşti, pornite să-i înconjoare din trei părţi, era în a doua fază a răscoalei cu mult mai grea decât în cea dintâi, când se aflau în luptă numai cu cetele de strânsură ale nobililor. Cu toate acestea n'au voit să primească amnestia oferită, ci au continuat lupta obţinând câteva succese.

In cele din urmă însă, pe la jumătatea lui Decemvrie, Horia dându-şi seama că răscoala pornită din speranţa unui ajutor al oştirii împărăteşti contra nobililor asupritori, căzuse în osânda

[27]) Mitrofanov I, p. 124.

de a fi spulberată chiar prin puştile şi tunurile acestei oştiri, a înţeles zădărnicia oricărei încercări de a se mai împotrivi expunând primejdiei viaţa oamenilor săi prin continuarea unor lupte fără nici o perspectivă de izbândă. A dat deci ordin pentru disolvarea cetelor sale (14 Decemvrie) fără să-şi fi pierdut cu totul, nici în ceasul din urmă, încrederea împăratului Iosif, spre tronul căruia ar fi fost aplicat să pornească din nou. Dar împrejurăile nu i-au mai dat răgaz să cunoască — şi pentru a cincea oară — zădărnicia unui drum la Viena Împăratului, ci l-au silit să-şi caute un adăpost în codrul Scorăcetului, unde lt.-colonelul Kray, cu ajutorul unor ţărani năimiţi din Arada Albacului, a reuşit să-l prindă Luni în 27 Decemvrie împreună cu Cloşca şi să-i aducă pe amândoi în temniţa dela Alba-Iulia.

Astfel lupta, pe care o pornise ţărănimea răsvrătită contra asupritorilor seculari, nu s'a putut decide numai între aceşti doi factori în litigiu, ci a intervenit al treilea factor: armata împărătească, inclinând cumpăna în favoarea nobililor privilegiaţi. Iobagii au pierdut lupta, fără ca nobilii să se fi putut simţi învingători. Biruinţa finală nu fusese a lor, ci a oştirii împărăteşti. De aceea au rămas timp îndelungat stăpâniţi de teama că situaţia lor privilegiată se va sdruncina îndată ce iobăgimea se va fi recules şi va încerca să facă din nou apel la înfiorătorul botez de sânge, spre a răsturna piatra de pe mormântul libertăţii.

Nobililor nu le-a fost dată nici putinţa de a-şi stâmpăra setea de răsbunare asupra iobagilor, cum ar fi dorit. Căci împăratul Iosif, neavând încredere în instanţele lor judecătoreşti, a ţinut să încredinţeze cercetarea întregului complex de chestiuni dificile, privitoare la originea şi desfăşurarea acestei răscoale ţărăneşti, unui om obiectiv şi imparţial, pe care credea că l-ar fi găsit în persoana contelui Antoniu Jankovich. Acesta îşi începuse cariera în Croaţia, spre a o continua mai târziu (1782) în capitala Ungariei ca jude la tabla septemvirală (Curtea de casaţie), de unde fu trimis apoi la Timişoara în calitate de comisar regal pentru Banat. Numindu-l în fruntea unei comisiuni mixte (19 Noemvrie 1784), alcătuite din civili şi militari, împăratul Iosif i-a dat ordin să plece împreună cu generalul Pavel

Papilla şi să cerceteze în modul cel mai exact cauzele răscoalei ţărăneşti „lăsând la o parte toate instanţele ordinare".

Activitatea lui Jankovits o urmărea Iosif cu deosebită solicitudine cerându-i rapoarte amănunţite şi trimiţându-i repetate instrucţiuni. La 13 Decemvrie îi scria că Românii, fiind trataţi vreme îndelungată cu asprime şi nefăcându-li-se dreptate, s'au întărâtat în mod firesc împotriva Ungurilor, după cum şi nobilii, atacaţi foarte grav, şi-au pierdut cumpătul şi sunt porniţi a trata cu cea mai mare severitate întreagă naţiunea română. De aceea trebue să caute a-i convinge că liniştea şi siguranţa deplină pentru persoanele şi averile lor poate fi obţinută numai dând cu totul uitării cele întâmplate, căci nu va fi posibil să aşeze câte o gardă înaintea fiecărei curţi boereşti. La fel îndruma şi pe guvernatorul Samuil Brukenthal, să facă pe nobili a înţelege că Impăratul nu-şi poate ţinea „armata gata de războiu contra propriilor săi supuşi". Acest trist exemplu ar trebui să-i convingă că vieaţa şi averile lor sunt în mâna mulţimii, adecă a poporului şi poporul, numai tratându-l cu echitate, cu iubire şi încredere, poate să fie ţinut în frâu.

Neliniştea, ce frământa sufletul împăratului Iosif cu privire la resultatele cercetărilor întreprinse de Jankovich în Transilvania, iese lămurit la iveală şi din mărturisirea, pe care o făcea în scrisoarea adresată (la 13 Decemvrie) lui Brukenthal împărtăşindu-i că, dacă nu l-ar reţine griji mai importante, ar fi gata să vie însuşi la faţa locului, fiindcă apreciază momentul acesta ca fiind „de cea mai mare importanţă pentru întreagă Monarhia, şi încă mai mult pentru viitor decât pentru prezent".

Iar după ce a primit ştirea despre prinderea şi arestarea căpeteniilor răscoalei, Iosif se grăbea să scrie din nou (la 2 Februarie 1785) lui Jankovich arătându-i cât e de doritor să afle „ce va ieşi din interogatoriile acestor scelerați", exprimându-şi credinţa că în răscoală nu vor fi fost amestecaţi „nici străini, nici indigeni" şi stăruind a nu se grăbi cu pedepsirea până nu se vor lămuri deplin toate împrejurările, ca să nu mai rămână „nicio urmă necercetată".

Din toate aceste manifestări de ordin psihologic ale Impă-

ratului, precum şi din dispoziţiile lui categorice pentru excluderea totală a instanţelor ordinare din lucrările de cercetare şi sancţionare a căpeteniilor răscoalei, resultă în mod logic încheierea, că învinuirile ce i se aduceau din partea nobilimii de a fi contribuit însuşi, prin reformele sale rapide ca şi prin surprinzător de benigna sa atitudine faţă de ţărani, la pregătirea unei atmosfere prielnice pentru isbucnirea răscoalei, nu erau cu totul lipsite de temeiu.

VIII.

In cursul cercetării atât Horia cât şi Cloşca au refuzat orice lămurire esenţială cu privire la cauzele şi peripeţiile răscoalei. Nu lipsesc informaţiuni contemporane arătând că Horia ar fi cerut să fie dus la Viena, deoarece el nu poate face destăinuiri decât în faţa Impăratului. Această atitudine constantă a îndemnat pe merituosul cercetător Nicolae Densuşianu să-şi exprime convingerea „că Impăratul discutase cu Horia prea adânc chestiunea reformelor sale cu privire la Transilvania", fără să-şi fi dat însă încuviinţarea pentru răscoală, căci în acest caz Horia ar fi interzis tovarăşilor săi a pune în circulaţie svonul că fapta lor purcede din „voia şi porunca Impăratului"[28]).

Atitudinea lui Gheorghe Crişan a fost, în cursul cercetărilor, deosebită de a lui Horia şi de a lui Cloşca poate din motivul, că el nu fusese legat prin jurământ, ca ceilalţi doi, să păstreze în taina cea mai desăvârşită anume chestiuni din tratativele prerevoluţionare dela Viena, pe care de altfel nici nu avea de unde să le cunoască, fiindcă nu participase la ele niciodată. Dar ascultarea lui Crişan, după a 47-a întrebare, a fost întreruptă brusc şi zădărnicită prin faptul că în ziua de 13 Februarie 1785 el şi-a curmat firul vieţii în temniţă, sugrumându-se cu nojiţele dela opinci sau, după altă informaţiune contemporană, cu baierele dela cămaşă.

Acest sfârşit neaşteptat al căpitanului, care manifestase în

[28]) N. Densuşianu, *Revoluţiunea lui Horia în Transilvania şi Ungaria 1784—1785.* Bucureşti, 1884, p. 439.

timpul răscoalei atitudinea cea mai dârză şi era socotit de contele Jankovich ca principalul autor al cruzimilor („praecipuus crudelitatum author") — nu poate fi înţeles şi explicat decât prin firea lui aprigă şi cu totul dispreţuitoare de moarte. După cum îndrăsnise în focul răscoalei să stângă atâtea vieţi, ale altora, nu a stat mult la îndoială în temniţa din Alba-Iulia să şi-o curme şi pe a sa, lipsindu-şi astfel judecătorii de plăcerea de a-l vedea despicat de viu, tras în ţeapă şi cu mădularele frânte în roata, care urma să sfâşie la 28 Februarie 1785 trupul lui Horia şi pe al lui Cloşca.

Preotul ortodox Nicolae Raţiu[29]) din Alba-Iulia, oferind condamnaţilor la moarte asistenţa religioasă în preajma executării, nu a pregetat a semna în graiu românesc ultima lor voinţă aşa cum „a primit din gura lor", înaintând apoi comisarului Jankovich aceste smerite testamente ţărăneşti. Din cuprinsul lor nu lipseşte nota religioasă-creştină. Horia a ţinut să arate cu numele pe „oamenii cari l-au prins: Matieş Nuţu, Matieş Onu, frate-său Gheorghe, Trifu Ştefan a lui Neagu, Andrei cu 2 feciori, Simion cu frate-său adăugând că îi *„iartă cu toată inima"*. Iar în testamentul lui Cloşca e cuprinsă această ultimă disposiţie: „ce am la Bârluţu Sântion din Mogoş, las la *popa Vasile să mă pomenească . . ."*.

Horia era deci cuprins, în ultimele clipe ale vieţii sale, de sentimentul iertării creştineşti chiar faţă de trădătorii săi, iar Cloşca era preocupat de gândul de a-şi uşura povara sufletului prin viitoarele rugăciuni ale preotului Vasilie. Cu astfel de sentimente s'au apropiat cei doi căpitani ai răscoalei, în dimineaţa zilei de Luni, 28 Februarie 1785, de locul pierzării. La uciderea lor înfiorătoare au fost aduşi anume să asiste, pe lângă mulţi-

[29]) Acest Nicolae Raţiu e amintit mai trâziu nu numai ca preot *al Bisericii Hramului Bunei Vestiri*, ci şi ca *protopop în Oraşul Bălgrad*, cum se vede dintr'o însemnare scrisă de el, la 14 Mai 1797, în *Matricula Botezaţilor*, păstrată în arhiva bisericii ortodoxe din Alba-Iulia. Cf. Alexandru Baba, *Protopopul Nicolae Raţiu al Bălgradului*, în volumul *Apulum. Buletinul Muzeului Regional din Alba-Iulia*, I, p. 348.

mea orăşenilor, 2515 ţărani din 419 sate româneşti (câte 3 oameni în vârstă şi câte 3 tineri din fiecare sat, urmând ca cheltuiala drumului să le fie plătită din „lada satului"[30]). Potrivit cu dispoziţia sentinţei de moarte, pe care auxiliarul contelui Jankovich, Frederic Eckhard o citise în limba maghiară, germană şi română, — întâi a fost executat Cloşca, fiind întins pe roată şi aplicându-i-se vre-o 20 de lovituri până şi-a dat sufletul în chinurile cele mai cumplite. Urmă apoi Horia, despre care spune un martur că „merse fără nici o schimbare, cu inima îndrăsneaţă" spre locul supliciului şi că „după o lovitură, care-i frânse fluerul drept, ii dădură numai decât o lovitură de graţie asupra pieptului". Iar alt martur ocular, profesorul Iosif Gabri din Alba-Iulia arată, într'o scrisoare dela 2 Martie 1785 că, privind execuţia de călare, a putut s'o vadă aşa de lămurit, cum vedea hârtia de scris înaintea sa. Nu poate fi deci trasă la îndoială informaţia lui că „Cloşca a primit cel puţin 20 de lovituri, înainte de a-şi fi dat sufletul, iar pe Horia îl ţineau legat şi în picioare doi ucenici ai călăului — câtă vreme Cloşca se svârcolea în roată — ca să vadă, cu ce moarte îngrozitoare trebue să se sfârşească tovarăşul său ucigaş. Isprăvind cu Cloşca şi aruncându-l la o parte, au aşezat în locul lui pe Horia şi legându-l au început sgomotos a-i sdrobi picioarele în roată; iar după a patra lovitură, din porunca d'lui Eckhard, începură a-l isbi în piept şi astfel după 8—9 lovituri a crepat". La despicarea lor în bucăţi n'a voit profesorul Gabri să mai asiste, ci dând pinteni calului s'a întors în cetate.

Preotul Nicolae Raţiu a putut privi — după tradiţie — numai uciderea lui Cloşca, iar când începură a-i frânge oasele lui Horia, a căzut leşinat la pământ. Nu lipsesc izvoarele contemporane, relatând cu vădită satisfacţie sălbătăcia, cu care au fost

---

[30]) Din comuna Gurarîului, jud. Sibiu, fiind trimişi 6 ţărani, li s'a plătit câte un fiorin (zlot) de fiecare ins. Cf. Ioachim Muntean, *Monografia economică-culturală a comunei Gurarîului.* Lucrare premiată cu premiul II de 15 coroane la concursul publicat de Tinerimea română din Sibiu pentru monografiile comunelor comitatului Sibiiu. Sibiiu, 1896, pag. 103.

sdrobiţi în roată şi sfâşiaţi aceşti căpitani ai răscoalei primind „răsplata meritată a faptelor lor“ — „den verdienten Lohn ihrer Thaten“, — cum scria autorul anonim al unei broşuri din 1785: „*Kurze Geschichte der Rebellion in Siebenbürgen*“.

Ca să liniştească neastâmpărul şi curiozitatea împăratului Iosif II, contele Jankovich se grăbi să raporteze la 3 Martie 1785 că a cercetat cu toată grija şi precauţiunea, să afle dacă cineva dintre străini sau dintre fiii patriei a făcut agitaţie şi propagandă pentru răscoala aceasta, dar a ajuns la concluziunea că nici dintre stăini, nici dintre fiii patriei n'a avut nimeni vre-o influenţă asupra ei.

Erau tocmai cuvintele, pe care i le sugerase Iosif al II-lea prin scrisoarea dela 7 Februarie. Impăratul putea fi deci mulţumit de felul, cum şi-a îndeplinit omul său de încredere mandatul, Iar acesta, dacă ar fi fsot sincer şi mai ales dacă ar fi cutezat, ar fi putut mărturisi că nu mai era nevoie de nici o agitaţie şi de nici o propagandă pentru răscoala îndelung pregătită de o parte prin asupririle nobililor, cari au umplut de amărăciune sufletul poporului, de alta prin atitudinea demofilă, adeseori chiar demagogică a Curţii împărăteşti, care amăgise pe bieţii oameni a crede că ar fi sosit la 1784 momentul să-şi scuture din grumazi jugul iobăgiei seculare.

La 6 Iulie 1785 înaintă comisarul Jankovich împăratului Iosif al II-lea un nou raport amănunţit, întemeiat pe un număr de 358 acte privitoare la diferite momente din cursul activităţii sale în Banat şi în Transilvania. In cuprinsul acestui raport indică următoarele 4 cauze ale răscoalei: 1) asuprirea iobagilor de către nobili; 2) conscripţia militară; 3) negligenţa guvernului transilvan de a nu fi luat la timp măsuri pentru înlăturarea nemulţumirilor şi 4) întunecimea, de care era stăpânit poporul român în chestiuni religioase-morale.

Iar ca măsuri de îndreptare propunea: 1) introducerea şi aplicarea severă a unui urbariu general; 2) interzicerea oricărei abateri dela regulile urbariale fixate; 3) neadmiterea nici unei conscripţii militare fără ordin împărătesc special şi îndrumarea organelor militare să procedeze de comun acord cu cele politice;

4) separarea justiţiei militare de cea provincială; 5) în cazuri de primejdie cererea comitatelor pentru asistenţă militară să fie neapărat satisfăcută; 6) să se înfiinţeze şcoale naţionale, cari la Români lipsesc aproape cu totul, pentru instruirea clerului neunit (ortodox) foarte ignorant, să se organizeze un seminar şi, în sfârşit, 7) colibile Românilor, foarte risipite, să fie adunate laolaltă în sate mai compacte, ca să se poată obişnui poporul cu un traiu mai social.

La sfârşitul raportului nu uită să amintească, printre cei ce i-au dat ajutor în potolirea răscoalei şi în readucerea poporului la linişte, pe episcopii Ghedeon Nichitici şi Petru Petrovici, precum şi pe colonelul Kray.

Propunerile au fost examinate de către consilierii lui Iosif şi aprobate de către acesta, luându-se măsuri pentru înfăptuirea lor. Printr'o adresă specială dela 12 Iulie Împăratul comunică lui Jankovich, că i-a cetit cu „adevărată plăcere" raportul şi, aprobând întreg felul lui de a proceda în chestiunea aceasta dificilă se simte îndemnat a-i oferi un semn văzut al „deplinei mulţumiri" numindu-l *Comandor al ordinului Sfântului Ştefan*. Episcopului Ghedeon Nichitici dela Sibiu îi votează o graficaţie de 1000 fl., iar lui Petru Petrovici dela Arad de 800 fl. pentru serviciile prestate.

IX.

Pentru desfiinţarea iobăgiei în Transilvania, după ce organele administrative au reuşit să împiedice şi să amâne câtva timp executarea dispoziţiilor împărăteşti dela 16 August 1783, — cum arată raportul Cancelariei aulice dela 30 Iunie 1785 — din repetatele stăruinţe ale lui Iosif a resultat patenta dela *22 August 1785*[31]) al cărei text românesc a fost publicat cu slove chirilice, ca să poată fi răspândit prin satele româneşti, să ajungă şi la cunoştinţa iobagilor dispoziţiile de mare interes pentru ei.

„*Voim şi poruncim* — scria în această patentă „Iosif al

[31]) Vezi facsimilul reprodus în anexa XXI a memoriului nr. 13 din *Analele Academiei Române*, seria III, tom. XVI. Bucureşti, 1935.

doilea, cu darul lui Dumnezeu ales a Romanilor Împărat" — ca aceste punturi ce urmează *legi de obşte să fie* şi, spre a tuturor cunoştinţă de obşte şi îndreptare, *în toate locurile să se vestească*.

„*Întâi:* Soartea iobăgească, încât aceea pe coloni până acuma supt vecinică supunere şi de un loc legaţi îi ţinea, de aici înainte de tot o stricăm şi o ştergem, nici voim ca numirea: *iobagiu* intru această înţelegere mai mult să se pomenească, şi pentru aceea pe toţi şi pe fieşcare coloni, ori de ce neam sau religie vor fi, încâtu-i despre feţele sau capetele sale, îi numim a fi de aici înainte *oameni de umblare slobodă,* şi poruncim ca pretutindenea ca aceeaşi să se aibă şi să se cunoască; mai ales că şi legea firei şi folosul bunului de obşte aceastaş îndeamnă şi pofteşte; de unde urmează, că pentru aceasta trebue să înceteze toate legiuirile despre răscumpărarea libertăţii sau a slobozeniei".

„*A doua:* Voim a fi slobod fieştecărui colon după plăcerea sa, încă şi fără voia Domnului locului, a se căsători, în învăţături şi ştiinţe a se deprinde, a învăţa meşterii şi meşteşuguri, şi cu acestea sau acelea în tot locul a putea trăi şi a se câştiga"[32]).

. . . . , ,

„*A cincea:* Pentru ca mai bine să fie întărită apărarea colonilor intru cele ce stăpânesc ei, milostiveşte rânduim, ca încă nici de pe vatra au sessia colonească, sau orice alte mainainte ale sale, fără legiuită şi destulă pricină, şi fără mainainte cunoaşterea comitatului său, ei sau oricine moşteni ai lor, să nu se poată scoate afară sau tulbura, ci în pacinica şi nengăimăcita moştenire acelora pururea să se lase, şi nici dintr'un loc sau comitat la altul fără voia lor să se strămute.

„*A şasea:* Intr'alte lucruri, care nu sunt cuprinse intru aceste punturi, colonii or avea a se îndrepta după cele mainainte date orândueli — şi, de cumva s'ar întâmpla a pătimi ei ceva

32) Vezi punctele 3 şi 4 la Densuşianu, care a reprodus întreg textul patentei împărăteşti în traducere modernă, făcută după originalul latin (495—497).

batjocuri şi asupriri, atunci Comitatul datoriu va fi a le da sprigeană fiscuşească şi îndestulire pentru asupririle suferite".

Ca încheiere exprimă *Iosif* speranţa că „părinţescului său cuget" vor înţelege şi ţăranii să răspundă cu sârguinţă şi cu „bărbătească în economia câmpului deprindere, bunul de obşte, a sa şi a moşteanilor săi fericire, după putinţă, vor nevoi a o mâna înainte".

Cu sângele mucenicesc al celor sacrificaţi în cursul răscoalei din *Munţii Apuseni* a fost deci pecetluită cea dintâi răscumpărare a ţărănimii transilvane din jugul robiei seculare.

X.

Ţinând seamă de propunerea lui Jankovich pentru înfiinţarea şcoalelor româneşti, dispune Iosif a se proceda fără întârziere la realizarea ei şi cere să i se facă raport în fiecare jumătate de an despre sporul obţinut în aceste şcoale, iar pentru seminarul ortodocşilor crede că localitatea cea mai corespunzătoare ar fi Timişoara. Aşteaptă să-i înainteze mitropolitul sârbesc propuneri, oferindu-se dânsul a suporta cheltuelile. De soarta şcoalelor româneşti nu a încetat împăratul Iosif a se interesa până la sfârşitul vieţii. Chiar în cel din urmă an al domniei, având prilej a lua cunoştinţă de înfiinţarea unui număr de 48 şcoale româneşti ortodoxe în comitatul Aradului, încuviinţează un ajutor de 272 fl. din vistieria Statului şi îndrumă „Consiliul locotenenţial ungar", să privegheze în mod deosebit, ca şcoalele să se deschidă cât mai curând şi, până vor fi terminate edificiile şcolare, instrucţia să fie împărtăşită în case închiriate, deoarece educaţia tineretului român este una dintre cele mai importante şi mai urgente chestiuni de stat — „in der Rücksicht, dass die Bildung der wallachschen Jugend eines der wichtigsten und dringendsten Geschäfte für den Staat ist", după cum se exprima în rescriptul său dela 6 Mai 1789, Nr. 5250[33]).

Dacă răscoala ţăranilor din Munţii Apuseni nu a putut da,

[33]) Cf. I. Lupaş, *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*. Bucureşti, 1928, vol. I, p. 305.

sub raport social-politic, roadele aşteptate, — în domeniul culturii şi al educaţiunii poporului român nu a rămas lipsită de orice resultat. Din timpul domniei lui Iosif la II-lea se îndreaptă spre domeniul acesta o atenţiune tot mai stăruitoare din partea organelor de stat, care se vedeau nevoite a părăsi vechea tradiţie de dispreţ pentru poporul român.

* * *

In ce priveşte sfârşitul vieţii şi al domniei acestui Împărat cu tendinţe progresiste şi cu sentimente de o demofilie puţin obişnuită, el a fost din cele mai triste. Profund mâhnit văzând, cum se surpă întreagă opera vieţii sale, Iosif al II-lea şi-a trăit ultimele zile în groaznice chinuri sufleteşei. Scrisorile lui din urmă sunt pline de tânguirile sguduitoare ale omului care, prigonit de un destin neînduplecat, şi-a pierdut orice speranţă de mântuire. Intr'o scrisoare, adresată fratelui său Leopold la Toscana, mărturisea că se simte cel mai nefericit dintre toţi muritorii[34]). Noailles, reprezentantul Franţei la Curtea din Viena, compătimind pe nenorocitul Împărat, scria despre el ca despre un om „al cărui corp era cu totul pornit spre istovire, al cărui suflet pătimea însă şi mai cumplit"[35]). Din aceste cuvinte se poate descifra icoana ispăşirii, prin care a trebuit să treacă şi neodihnitul iubitor de reforme Iosif al II-lea. Dacă pornirea lui de ostilitate nebiruită faţă de ordinea de lucruri, pe care se căsnea să o schimbe radical, a contribuit în măsură hotărîtoare la isbucnirea răscoalei, ai cărei iniţiatori au fost sfăşiaţi în roata dela Alba-Iulia, nu a lipsit nici Iosif al II-lea a-şi răscumpăra puţin obişnuitul curaj al demofiliei imperiale prin chinurile sufleteşti, care îi storceau la sfârşitul zilelor sale mărturisirea că se simte *„cel mai nefericit dintre muritori"*.

Aripa morţii s'a întins izbăvitoare şi asupra chinurilor lui sufleteşti în dimineaţa zilei de 20 Februarie 1790, cum se întinsese asupra celor trupeşti ale lui Crişan, Horia şi Cloşca în zilele de 13 şi 28 Februarie 1785.

---

[34]) Mitrofanov, pp. 111—112: „Je suis, je crois, actuellement le plus malhereux mortel qui existe".

[35]) *Ibidem.*

IMPORTANȚA SIBIULUI IN ISTORIA ROMÂNILOR*)

I

Intre orașele transilvane Sibiul a avut un rol deosebit de important atât în istoria culturală, cât și în cea politică, bisericească și economică a Țărilor Române.

Situat în mijlocul unei străvechi populațiuni românești de țărani cu pronunțate aptitudini culturale și cu însușiri, care adeseori puteau să trezească uimirea călătorului străin[1]), ajuns de timpuriu în stăpânirea unui grup de coloniști germani veniți dela Rin în regiunea Carpaților, Sibiul a fost sortit să dobândească în prima jumătate a veacului al XIII-lea o situațiune politică și administrativă, comercială și economică excepțional de favorabilă.

Prin diploma privilegiată emanată dela regele ungur Andrei al II-lea la 1224 pe seama „oaspeților teutoni" așezați în „provincia Sibiului" fură încuviințate acestora drepturi de autonomie, mai

*) Conferință rostită în sala de cursuri Simion Bărnuțiu, pentru studenții din București, cari au cercetat Sibiul, la 23 Iunie 1943.

[1]) Cf. Rudolf Bergner, *Siebenbürgen. Eine Darstellung des Landes und der Leute.* Leipzig, 1884, p. 309: „Vollendete Anmut, Feinheit der Gesichtszüge, bezaubernde Lebenslust, Bewusstsein ihrer Schönheit, hinreissende Liebenswürdigkeit und vor Allen duftige Frische, das waren die Attribute des herrlichen Geschöpfes...". Același autor, comparând ospitalitatea românească și cea săsească scrie: „Die Gastfreundschaft des Sachsen macht fast immer peinlichen, pedantischen Eindruck, auch übt sie der Sachse selten in seinem eigenen Hause, zu dem man nicht so leicht Zutritt erlangt. Der Gast fühlt sich dem Sachsen gegenüber stets verpflichtet, während der Rumäane *alles gern gibt,* was Haus und Keller birgt...". (*Ibidem,* p. 50).

vaste şi mai importante decât ale celorlalte grupuri de colonişti germani, aşezaţi în regiunea din Nordul Transilvaniei. Pentru desvoltarea lor in domeniul vieţii industriale şi comerciale a avut consecinţe prielnice dispoziţiunea finală a acestei diplome privilegiale, încuviinţând neguţătorilor sibieni dreptul de liberă circulaţiune şi scutire de vămi în tot cuprinsul Voevodatului transilvan şi Regatului ungar. Acest privilegiu a fost nu numai respectat, ci şi sporit în veacul următor. La 1382 luase regele Ludovic I, din familia de Anjou, disposiţiunea, ca niciun neguţător trăin, care ar fi adus mărfuri la Sibiu, să nu aibă drept a le transporta în Ţara Românească. Astfel comerţul cu Ţara Românească devine un monopol, un privilegiu sibian, confirmat şi mai târziu în repetate rânduri (1384, 1387 şi 1412).

Libertăţile şi privilegiile sibiene erau invidiate de locuitorii altor ţinuturi, care nu au lipsit a face intervenţiuni la curtea regală, să li se încuviinţeze şi lor dreptul de a trăi şi de a se desvolta potrivit cu libertatea Sibienilor (juxta libertatem Sibiniensium).

In astfel de condiţiuni „vestita cetate a Sibiului" s'a desvoltat repede, înălţându-se la rangul de „centru şi metropolă" a oraşelor săseşti, cum îşi intitulează oraşul natal vestitul umanist Nicolae Olahul, nepotul de văr al regelui Matia Corvinul. Prin fortificaţiunile sale însemnate avea Sibiul în timpul războaielor cu Turcii rol de apărare nu numai a Transilvaniei şi Ungariei, ci chiar a creştinătăţii, cum afirma însuşi papa Eugen al IV-lea într'o scrisoare dela 1444: „nedum ipsius Regni, sed *totius fere christianitatis* ab illa parte contra ipsos infideles *propugnaculum et quasi murus atque clypeus* . . ."[2]).

Fireşte nu e permis să uităm că nici bogăţia, nici importanţa Sibiului nu ar fi sporit în cursul timpului în măsură aşa de însemnată, dacă nu ar fi avut drumul deschis spre comerţul Ţării

[2]) Ludwig Reissenberger, *Über die ehemaligen Befestigungen von Hermannstadt*, în *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*, 1899, p. 315; cf. şi I. Lupaş, *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*, vol. II, Cluj, 1940, p. 85.

Româneşti, unde putea să-şi valorifice toate produsele industriale la Domnitorii şi boierii, cari nu întârziau să lupte cu vitejie împotriva invaziunilor turceşti, apărându-şi ţara şi asigurând în acelaşi timp posibilitatea de progres economic şi de înflorire culturală a oraşelor transilvane, în primul rând a Sibiului şi a Braşovului.

De aceea avea deplină dreptate unul dintre fiii şi succesorii lui Mircea cel Bătrân, voevodul Alexandru (II) Aldea, când scria Sibienilor că, *dacă s'ar întâmpla să piară Ţara Românească, ar pieri şi ei*...[3]).

II

Pătrunderea elementului românesc, băştinaş în regiunea Sibiului, în această metropolă a oraşelor transilvane a întâmpinat veacuri dearândul obstacole anevoie de înlăturat. Existenţa Românilor, anterioară colonizării teutone, este atât de sigură în regiunea aceasta, încât nu are trebuinţă de argumente numeroase, spre deplina ei dovedire. In diploma dela 1224 ei sunt amintiţi ca vechi stăpânitori ai pădurilor împrejmuitoare, a căror folosinţă se încuviinţează noilor colonişti *în devălmăşie cu Românii*, ceea ce nu s'ar fi întâmplat, dacă aceştia ar fi poposit aci în urma Teutonilor. Iar cu 14 ani mai înainte Ioachim, comitele Sibiului, fiind trimis de regele Andrei al II-lea într'o expediţiune armată în ajutorul ţarului bulgar Asan Burul contra infidelilor săi supuşi din Vidin (la 1210), ducea cu sine o oaste compusă din felurite elemente etnice: Saşi, *Români*, Secui şi Biseni[4]). Cât de mare va fi fost numărul acestor *ostaşi români* din armata comitelui sibian dela 1210, nu se poate şti. Din fap-

---

[3]) Ilie Minea, *Principatele române şi politica orientală a împăratului Sigismund*. Bucureşti, 1919, p. 148.

[4]) Karácsonyi János, *Az erdélyi székelyek elsö hadjárata 1210-ben*. (Prima expediţiune a Secuilor transilvani în anul 1210), în revista *Századok*, 1912, p. 292: „Cum Ascenus Burul imperator quondam Bulgarorum auxilium a patre nostro (Andrei II) contra infideles suos de Budino implorasset, Rex ipse *Ioachimum comitem Scibiniensem* associatis sibi *Saxonibus*, *Olacis*, *Siculis* et *Bissenis* in subsidium trans-

tul că ei apar ca element deosebit de restul oastei transilvane, fiind amintiţi chiar la locul al doilea, se poate deduce însă că erau destul de numeroşi, având o importanţă şi o valoare militară, care îi făcea vrednici să li se încuviinţeze, chiar în cuprinsul unui decret regal, locul acesta. Sibiiul este astfel în România întregită *unicul oraş*, în preajma căruia elementul românesc apare documentar, cu propria sa organizaţiune militară, chiar înainte de epoca întemeierii Principatelor Române.

Imprejurarea că în acte oficiale numirea veche de *Scibinium* şi *Sibinium* se găseşte cu mult înainte de numirea germană *Hermannsdorf* şi *Hermannstadt*, poate fi de asemeni un indiciu toponomastic pentru vechimea elementului românesc în această regiune, după cum de asemenea faptul că Saşii au dat celui mai impunător sat românesc din apropierea Sibiului numirea de *Grossdorf* (Sălişte = Magna Villa Valachichalis), arată că la sosirea lor aci au găsit în preajma munţilor străvechi aşezări româneşti[5]), strâns lipite de codrii ocrotitori în timpul feluritelor invaziuni, câtă vreme locurile deschise din câmpie au rămas mai puţin populate. Coloniştii teutoni nu au întârziat a trage tot folosul posibil din această imprejurare, prielnică pentru dânşii, luând in stăpânire şesurile mănoase şi lăsând pe seama Românilor autohtoni locurile pădureţe din codrii şi poienile munţilor.

In contactul politic şi comercial cu Domnii Ţărilor Româneşti, conducătorii Sibiului aveau adeseori trebuinţă de intervenţiunea şi ajutorul Românilor din satele invecinate. Astfel in socotelile Sibiului s'a putut descoperi amănuntul, că la 30 Noemvrie 1495 s'a dat din vistieria oraşului unui *preot român* pentru diferite scrisori, scrise în *limba acestuia*, suma de *un florin*[6]).

---

misit, eum in ductorem exercitus preferendo". Cf. şi Ilie Minea, *Românii înainte de 1222*, în *Revista pentru Istorie, Arheologie şi Filologie*, Bucureşti, 1912, p. 226 şi I. Lupaş, *Zur Geschichte der Rumänen*. Sibiu, 1943, p. 74—75.

[5]) Cf. I. Moga, *„Marginea"*, *Ducatul Almaşului şi Scaunul Săliştei*. Bucureşti, 1942, passim. şi K. Horedt, *O contribuţiune la istoria epocii prenatale a Voevodatului transilvan* în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională* vol. IX. Sibiu 1944, p. 430—448.

[6]) *Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archi-*

Preotul nenumit în socoteli era probabil cel amintit în cronica protopopului Vasile din Braşov, care ne spune că tocmai în acel an scriseseră Sibienilor Românii din Şchei să-şi întoarcă pe *preotul Bratu* înapoi, dar nu s'a putut, căci n'au vrut să-l dea nici satul, nici sfatul Sibiului, ci au adus de acolo pe fiiu-său popa Petru ...[7]).

Servicii asemănătoare făcea oraşului Sibiu în acelaşi timp şi ţăranul fruntaş *cneazul Dumitru din Sălişte,* amintit în scrisorile voevozilor *Radu cel Mare şi Radu dela Afumaţi* către Sibieni. Pentru acest ţăran fruntaş din Sălişte găsea *Barbu, banul Craiovii,* într'o scrisoare a sa dela începutul veacului al XVI-lea măgulitoare cuvinte de apreciere mărturisind Sibienilor: „mulţi oameni mi-aţi trimis Domnia voastră, dar un om mai bun ca pe Dumitru nu mi-aţi trimis. Şi îmi este drag şi vă *slujeşte bine şi drept,* aşa să ştie Domnia voastră"[8]).

III

Schimbările de ordin bisericesc-cultural, prin care a trecut Sibiul în I-a jumătate a veacului al XVI-lea, când Saşii au primit reforma religioasă a lui Martin Luther, nu au lipsit a exercita o înrâurire binefăcătoare şi asupra culturii româneşti. Nu

---

ven, I, Sibiu, 1880, p. 195: „Sacerdoti Walachicali pro diversis litteris in *eodem linguagio scriptis* dedit dominus magister civium *1 flor.*", iar la 5 Iunie *1504* se precizează că i s'au dat *preotului din Răşinariu* 4 dinari pentru tălmăcirea unor scrisori ale Domnului Ţării Româneşti, deci ale lui Radu cel Mare: „*popae de Stederdorf, qui quasdam litteras Domini Vaivodae transalpinensis interpretatus est, bibales flor: o, den. 4*". Ar fi astfel păstrată, în aceste notiţe laconice ale socotelilor sibiene, cea mai veche amintire de scrisoare românească, anterioară celei trimise la 1521 de Neacşu dela Câmpulung judelui braşovean Haneş Benkner. Cf. Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, Bucureşti, 1940, p. 588—589.

[7]) I. Lupaş, *Cronicari şi istorici români din Transilvania,* ed. II-a, Craiova, 1941, p. 17—18.

[8]) Cf. *Anuarul Institutului de Istorie Naţională* Cluj, vol. IV, p. 65.

e o simplă întâmplare, că cea dintâi carte tipărită în limba română a apărut tocmai în Sibiu, oraşul ale cărui socoteli ne-au păstrat şi câteva din cele mai vechi amintiri istorice despre existenţa probabilă a unor scrisori româneşti anterioare veacului al XVI-lea.

Chestiunea *Catehismului românesc*, apărut la Sibiu în anul 1544, a fost mult discutată, fără putinţă de a fi lămurită deplin[9]). Atâta e sigur că *Philippus Pictor* sau *Maler* a primit un dar *de doi florini* pentru tipărirea lui. Nu se ştie însă cine a fost traducătorul acestui mic catehism. S'a emis ipoteza că „va fi fost preotul din Sălişte", al cărui nume a rămas până în timpul de faţă necunoscut[10]).

Dar influenţa protestantismului transilvan nu a dat numai cărţi româneşti, ci şi câteva şcoli şi câţiva dascăli români în afară de însemnate contribuţiuni la opera de organizare constituţională şi administrativă a vieţii bisericeşti. Dacă în Sibiu nu era pe atunci nici biserică, nici şcoală românească, în schimb la Sălişte s'a păstrat o mărturie sigură despre existenţa şcolii şi a grămăticului (dascălului) ei Dumitru Popa, în interesul căruia intervine la 1616 judele satului, cerând să fie scutit de dări şi de cărăuşie. De sigur, acest dascăl român a avut înaintaşi în slujbă, care s'au bucurat şi ei de asemenea scutinţe. Este deci admisibilă existenţa şcoalei din Sălişte chiar din veacul al XVI-lea. Dumitru Popa şi-a îndeplinit cu bun rezultat serviciul de dascăl; drept răsplată a fost ridicat mai târziu la treapta de protopop, în care funcţiune e amintit la 1628[11]). Ca o dovadă a pornirii la învăţătură şi a dragostei de carte românească, ce începuse a prinde rădăcini în sufletul ţărănimii transilvane chiar în cursul veacului al XVII-lea, poate fi amintit textul german al testamentului făcut la *28 Noemvrie 1651* de văduva Stanca, soţia lui Oprea Alămănuţ din Sălişte. Această ţărancă văduvă,

---

[9]) I. Crăciun, *Catechismul românesc din 1544*. în An. Inst. de Ist. Naţ., Cluj-Sibiu, vol. XI, p. 45.

[10]) N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a Românilor până la 1688*, în *Studii şi Documente*, vol. VII, p. 66—67.

[11]) I. Lupaş, *Documente istorice transilvane*, I, p. 173—174.

simţind că i se apropie sfârşitul vieţii pământeşti, a ţinut să fie înregistrată în „Protocolul Scaunului Sălişte" dorinţa ei cea din urmă, cu privire la împărţirea smeritei sale averi între două fiice şi doi fii: Stanciu şi Oprea, dintre cari despre acesta din urmă spune că şi-a primit partea ce i se cuvenea din moştenirea părinţilor săi, când *„a plecat în Moldova, să înveţe carte"* (Schrift zu lernen)[12]).

Din veacul al XVII-lea s'au păstrat puţine dovezi istorice despre vreo tendinţă de a transforma Sibiul în centru bisericesc-cultural al Românilor transilvani. Adevărat că la *15 Februarie 1660* s'a făcut aci o alegere şi numire de vlădică românesc în persoana lui *Gheorghe Ghenadie III,* care a păstorit însă puţin timp, murind probabil în vara aceluiaşi an ca victimă a holerei, care făcuse atunci cumplite pustiiri între locuitorii Sibiului[13]).

Despre *mitropolitul Sava Brancovici* se ştie că avea în Sibiu locuinţă în anii *1674—1680* la *Ioan Graffius,* care fiindu-i dator o sumă de 30—40 fl., interesele acestei datorii le răspundea prin chiria locuinţei cedate lui Sava şi fratelui său cronicarului Gheorghe Brancovici-Brâncoveanu[14]).

O acţiune mai sistematică pentru organizarea unui centru bisericesc-cultural în Sibiu se accentuează în jumătatea a doua a veacului al XVIII-lea, după ce o încercare făcută în prima jumătate a acestui secol din partea episcopului greco-catolic Inochentie Micu-Klein a rămas fără niciun rezultat. Acest episcop primise în dar dela baroneasa Ana Maria de Hochberg, pe la 1734—1737, un intravilan la periferia oraşului, în Maierii Sibiului. Dar nu şi-a putut asigura stăpânirea efectivă asupra lui, fiind resistenţa Saşilor, cari luptau să-şi conserve cu orice preţ *„puritatea naţională"* în acest oraş, atât de mare, încât episcopul se

---

12) Idem, *Istoria Unirii Românilor*, ed. II, Bucureşti, 1938, p. 172 şi *Documente istorice transilvane*, vol. I, Cluj, 1940, p. 251.

13) I. Lupaş, *Zur Geschichte der Rumänen. Aufsätze und Vorträge.* Sibiu, 1943, p. 338: *Der siebenbürgische Fürst Achatius Barciai und der Metropolit Sava Brancovici-Brâncoveanul* (1658—1661).

14) Idem, *Istoria bisericească a Românilor ardeleni*, Sibiu, 1918, p. 74.

văzu nevoit în cele din urmă să vândă Saşilor imobilul cu suma de 200 florini[15]).

La 1761 fiind trimis la cârma bisericii ortodoxe din Transilvania episcopul sârb Dionisie Novacovici, acesta a locuit câtva timp în Sibiu, apoi s'a aşezat într'o modestă casă ţărănească din apropiatul sat Răşinariu.

Cercurile catolice din Viena se temeau însă că, fiind Răşinariul prea aproape de graniţa Ţării Româneşti şi neavând locuitori catolici, cari să poată controla activitatea episcopului ortodox, acesta nu ar putea fi ferit de orice contact cu coreligionarii săi de peste munţi, cari l-ar atrage în sfera lor de influenţe păgubitoare pentru „sfânta unire" cu împăratul din Viena şi pentru liniştea publică"[16]). De aceea s'a luat la 1770 deciziunea ca reşedinţa episcopului ortodox să fie stabilită deocamdată în Sibiu, sub ochii guvernului transilvan, care avea datoria să-l supravegheze de aproape[17]).

---

[15]) Heinrich Herbert, *Die Gegenreformation in Hermanstadt zur Zeit Karls VI. Mitteilungen aus den Hermannstädter Magistratsprotocollen*, în *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, Sibiu, 1899, p. 57: „folgsam in der bisher beibehaltenen *Nationalpurität cum totius nationis eversione* eine wunderliche Mixtur vorgehen würde, wie dergleichen traurige Exempel zu Klausenburg und Enyed noch heute an dem Tage liegen".

[16]) „Um auf solche Art dem *Briefwechsel* sowohl als denn sich schon zu verschiedenen malen zum Nachteile *der heiligen Union und der öffentlichen Ruhe* geäusserten Bestrebungen vorbeugen zu können" — aşa motivează raportul oficial din 25 Noemvrie 1770 nr. 1069 propunerea pentru mutarea reşedinţei episcopeşti dela Răşinariu la Sibiu.

[17]) Fusese vorba să fie mutată reşedinţa episcopească la Braşov, dar Pater Delpini, iniţiatorul „Orfanotrofiului teresian" din Sibiu, s'a grăbit să lămurească factorii politici din Viena, că Braşovul ar fi *locul cel mai primejdios*, fiind în cea mai mare comunicaţiune cu Ţara Românească — „weil von dorten *die grösste communication ist mit der Walachey*". Delpini era principial contra numirii unui episcop ortodox în Transilvania pentru motivul că simpla lui numire va pricinui pagubă mare „unirii". Temându-se că Românii ortodocşi *vor emigra şi va rămâne Transilvania pustie*, admitea totuşi

Cererea episcopului Sofronie Chirilovici, adresată guvernului transilvan, spre a-i pune la dispoziţie un loc potrivit pentru clădirea reşedinţei sau o casă corespunzătoare, a rămas fără rezultat.

Din averea rămasă după moartea succesorului său Ghedeon Nichitici, sporită şi prin sumele dăruite de Gherasim Adamovici, s'a putut construi în zilele acestuia spaţioasa biserică ortodoxă *din Strada Lungă,* dincolo de râulŢibin, deci în afară de oraşul Sibiului, ai cărui cârmuitori nu se puteau obişnui uşor cu gândul, că ar fi sosit timpul să dea şi Românilor, chiar în centrul oraşului, loc pentru o biserică şi pentru o reşedinţă episcopească.

La 1788—1789 se clădise cu cheltuiala credincioasei Stana Hagi Petru Luca biserica ortodoxă din suburbiul numit „iosefin" — după numele împăratului Iosif al II-lea.

Astfel la sfârşitul veacului al XVIII-lea Românii ortodocşi aveau două biserici în Sibiu, niciuna însă în centrul oraşului, ci amândouă la periferii. Mai era şi a treia biserică românească, cea greco-catolică, dincolo de Ţibin, a cărei piatră de temelie se pusese la 1778[17]).

să fie numit un episcop ortodox, dar supraveghiat foarte de aproape, dându-se guvernatorului transilvan, Contelui O'Donel, instrucţiunea secretă ca, *îndată ce va simţi că Românii emigrează ori corespondează cu Ruşii, episcopul lor să fie ridicat pe neştiute şi îndepărtat dintre ei.* „Derowegen kann dieser Bischof benennet werden mit diesem *geheimen Zusatz,* dass sobald man spüren wird, dass die Walachen oder *emigrieren* oder mit Russen *correspondieren,* er von dem Grafen O'Donel unvermerkt solle aufgehoben werden". Cf. *Delpini's Promemoria über den gr. nicht unierten Bischof,* la Wilhelm Schmidt, *Die Stiftung des katolischen Theresianischen Waisenhauses bei Hermannstadt, gelegentlich der ersten Säcularfeier des Bestandes desselben, actenmässig dargestelt,* Sibiu, 1869, pp. 86—87.

[18]) Cf. *Ungarisches Magazin,* vol. IV, Pressburg, 1787, p. 402, unde se pot citi următoarele: „*Die Reformierten* und *Griechen* halten ihren Gottesdienst in Privathäusern, die *unierten Walachen und Zigeuner* aber haben vor dem Saagthore *eine neue Kirche mit einem Thurme,* dazu im Jahre *1778 den 15-ten* Oktober der Grundstein geleget ward".

V

Mutându-şi guvernul transilvan la sfârşitul veacului al XVIII-lea reşedinţa dela Sibiu la Cluj, unde elementul maghiar se simţea mai în putere, episcopului ortodox Vasilie Moga, ales în sinodul dela Turda, i s'a dat ordin dela Curtea din Viena să se aşeze în Cluj, unde a şi fost instalat la 29 Iunie 1811. Noul episcop, dându-şi seama că nu va putea să întreprindă paşi mai însemnaţi spre progres religios, cultural şi economic decât cu ajutorul preoţilor şi ţăranilor însufleţiţi din regiunea Sibiului, a trimis la Curtea împărătească din Viena un memoriu documentat şi a obţinut învoirea acesteia să rămână cu reşedinţa în Sibiu (1812).

In lipsa totală de mijloace pecuniare a iniţiat Vasilie Moga o colectă, care a dat în scurtă vreme rezultate considerabile. Insuşi mitropolitul sârbesc Ştefan Stratimirovici a contribuit cu *100 de galbeni* la această colectă, iar neguţătorul macedoromân din capitala Ungariei Atanasie Grabovski — unchiul Anastasiei Şaguna — a dăruit şi el *100 fl.*, fără a fi putut să prevadă, fireşte, că în reşedinţa episcopească, ce urma să se cumpere din banii acestei colecte[18]), se va adăposti mai târziu şi fiul nepoatei sale: *providenţialul ierarh Andrei Şaguna.*

Mai ales prin roadele epocale, dobândite de mitropolitul Şaguna şi de generaţiunea sa timp de un sfert de veac (1848—1873) s'a putut ridica Sibiul la importanţă hotărîtoare în viaţa Românilor din Transilvania, Banat ,Crişana şi Maramureş.

Izbutind să reînfiinţeze vechia Mitropolie transilvană cu centrul în Sibiu (1864), Şaguna a imprimat acestui oraş, din an în an, tot mai vizibil caracterul nu numai de metropolă bisericească, ci şi culturală, politică şi economică a Românilor. El a iniţiat şi colecte pentru a strânge din danii benevole sumele de trebuinţă pentru clădirea Catedralei, care la 115 ani după zidirea

---

[19]) Vezi cu privire la piedecile întâmpinate de episcopul Moga cu prilejul cumpărării imobilului din str. Cisnădiei (azi Strada Regina Maria), I. Lupaş, *Sibiul ca centru al vieţii româneşti*, în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj*, vol. V (1930), p. 54—55.

bisericii din Maerii Sibiului s'a putut înălța, chiar în centrul Sibiului privilegiat și exclusivist de odinioară, făcând să strălucească crucea ei sfințită de mitropolitul Ioan Mețianul la 1906 ca un semn de bună vestire pentru apropiata biruință dela 1918, izbăvitoare a românismului dintre Carpați și Tisa.

Când s'a înființat la 1861 *Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român,* sediul acestei instituțiuni culturale nu putea fi decât orașul Sibiu, capitala de atunci a *Marelui Principat Transilvan.* Sub auspiciile ei s'a inaugurat aci la 1905 *Muzeul etnografic,* ieșind la iveală cu acest prilej impunătorul progres cultural, realizat de Sibiul românesc în cursul veacului al XIX-lea.

Din zilele lui Șaguna până la începutul veacului al XX-lea a rămas centrul politic al românismului transilvan orașul Sibiu, menit să adăpostească, după 1 Decemvrie 1918, câtva timp și membri *Consiliului Dirigent,* care a fost cel dintâi guvern românesc al Transilvaniei.

Sub raportul vieții economice, din Sibiu se obișnuiseră a-și primi Românii îndrumările de trebuință parte dela conducătorii *Băncii Albina,* înființată la 1872, parte dela *Solidaritatea* (asociațiunea băncilor românești din Transilvania și Banat). Intemeietorul Băncii Albina Visarion Roman[20]), precum și vrednicul său urmaș Partenie Cosma[21]) au adus neamului românesc neprețuite servicii prin inițiativele și strădaniile lor fecunde.

VI.

Sibiul fusese la sfârșitul evului mediu și centru universitar cu un modest „Studium generale cibiniense", dintre ai cărui profesori sunt cunoscuți cu numele doi inși[22]) din primele de-

---

[20]) Cf. I. Lupaș, *Probleme Școlare,* București, 1936, p. 233: *Din dascăl — mare organizator financiar: Visarion Roman.*

[21]) Idem, *Studii, conferințe și comunicări istorice,* vol. III. Sibiu, 1941, p. 269: *Partenie Cosma 1837—1923.*

[22]) Harsányi András, *A domonkos rend Magyarország a reformácio elött.* (Ordinul dominicanilor în Ungaria înainte de refor-

cenii ale veacului al XVI-lea. La 1653 s'a ivit din nou proiectul de a înfiinţa la Sibiu o *şcoală înaltă* — *schola docta,* proiect care n'a putut fi însă realizat, precum nu a putut lua fiinţă nici *Universitatea deplină* — *Volluniversität,* proiectată tot aci pentru protestanţii din Transilvania, cu un veac mai târziu (1764). Abia la 1843 s'a deschis în Sibiu o *Academie de drept,* între ai cărei studenţi erau şi Români de valoarea lui Simion Bărnuţiu, Ioan Puşcariu ş. a. Controlul acestei Academii fusese încredinţat Consistoriului bisericesc — *Oberkonsistorium,* iar la 1851 administraţiunea ei a fost trecută în grija *Statului transilvan.* La 1883 guvernul ungar luase măsuri pentru desfiinţarea ei parţială, pentru ca la 1887 să o desfiinţeze cu totul, contopind-o în Facultatea de drept a Universităţii din Cluj[23]). In toamna anului 1940 Sibiul a fost sortit să îmbie adăpost vremelnic *Universităţii Daciei Superioare,* devenind astfel *cetate universitară românească.*

Din cele indicate pe scurt în aceste pagini se vede cum a devenit oraşul Sibiului — prin străduinţe încordate, prin lupte şi sacrificii seculare, prin perseverenta voinţă, care nu s'a speriat niciodată de mulţimea piedecilor, un centru de netăgăduită importanţă în istoria Românilor de pe amândouă laturile Carpaţilor.

---

maţiune). Budapest, 1938, p. 236, n. 308: „Conventui Cibiniensi... assignamus in *lectorem vero philosophiae* fratrem *Lucam* de Bistritia".

[23]) *Anuarul Institutului de Istorie Naţională,* vol. V (1928—30). Cluj, 1930, p. 596. La 15 Iunie 1887 fu desfiinţată Academia sibiană în cadrele unei solemnităţi, spunând directorul ei, prof. Dr. Alois Sentz, că pe mormântul ei s'ar potrivi inscripţia aceasta: „Hier ruht die Hermannstädter königl. ung. Rechtsakademie. Sie starb an Mangel an Liebe, wie das Gesetz es befahl". Intre auditorii acestei Academii se găseau în anul 1875—76: Ioan Chirca din Sălişte n. 1855, Petru Dragits n. 1857 şi numeroşi alţi Români.

CONTRIBUŢIUNI LA ISTORIA BRAŞOVULUI ROMÂNESC.

Date privitoare la activitatea lui Radu Tempea, fost director al şcoalelor ortodoxe române din Transilvania şi protopop al Braşovului.

Viaţa şi activitatea celor patru directori ai şcoalelor ortodoxe române din Transilvania (Dimitrie Eustatievici, Radu Tempea, Gheorghe Haines şi Moise Fulea), cari au condus dela 1786—1850 învăţământul nostru poporal, este până acum destul de puţin cunoscută. Deşi modestă în aparenţă şi apăsată de povara împrejurărilor vitrege, munca lor desfăşurată timp de 64 de ani pentru închegarea şcoalelor române-transilvane şi pentru buna lor îndrumare, merită negreşit să fie cercetată cu deamănuntul din partea celor doritori să cunoască începuturile de organizare mai sistematică a învăţământului primar la Românii dintre Carpaţi şi Tisa.

Pentru aceia dintre bărbaţii noştri de şcoală, cari s'ar simţi chemaţi să întreprindă o asemenea cercetare, pun de astădată la dispoziţie câteva date în legătură cu directorul şcolar şi, mai târziu, protopop al Braşovului: Radu Tempea.

Dintre cei patru directori ai învăţământului poporal transilvan cel mai activ atât ca om de carte, ca scriitor şi îndrumător, cât şi ca om al datoriei depline, a fost fără îndoială Radu Tempea. *„Gramatica românească“* tipărită de dânsul în Sibiu la 1797 ni-l înfăţişează ca pe un om cu bune orientări în privinţa desvoltării istorice a scrisului românesc şi animat de cele mai frumoase sentimente faţă de toţi scriitorii „aceia cari au adus

şi aduc acuma *roade* şi *mlădiţe limbii româneşti*, curăţind prin multele cărţi, care le-au dat şi le dau la lumină toată *neghina ce cuprinsese limba noastră*, silindu-se şi de acum înainte din cât va fi cu putinţă a o apropia de originalul ei. Insă aşa ca şi cărţile bisericeşti bine să le înţelegem. Dumnezeu după direptatea sa să-i întărească! spre a putea aduce (lucrul început cu multă strădanie) la deplina săvârşire, din ale căror isvoară — zice R. T., în prefaţa gramaticei — mult m'am adăpat şi eu întru alcătuirea măestriei grăirii româneşti"[1]).

Relaţiile dintre Radu Tempea şi Consistorul din Sibiu, prezidat pe atunci de vicarul Ioan Popovici din Hondol, se vede că nu erau dintre cele mai bune. Lupta eternă dintre lumină şi întunerec se pare că l-a adus pe Tempea în astfel de conflicte cu acest Vicar, încât timp mai îndelungat s'a văzut nevoit a rămânea departe de şedinţele Consistorului, după cum arată scrisoarea, adresată de supremul comandant al armatei din Transilvania, Mitrovszky către guvernul transilvan la 24 Aprilie 1802. In această scrisoare directorul Tempea e lăudat ca unul dintre cei mai distinşi preoţi români: om cult şi cu frumoase cunoştinţe de limbi, cuvântător fără zăbavă, erudit, plin de merite şi cu totul devotat chemării sale.

Deşi înzestrat cu însuşiri aşa de eminente, Tempea se temea la 1802, că nu-l va sprijini Consistorul, să poată ajunge preot în Braşov. De aceea recurge la sprijinul Comandei militare, care nu întârzie a interveni pe lângă guvernul transilvan, recomandându-l în mod atât de elogios. (I).

Şi mai mari sunt laudele, pe cari le adresează lui Radu Tempea, la 1804, un Secui, medicul militar *Samuil Andrád*, spunând că în calitate de director şcolar conduce cu multă vrednicie („dignissime") şcoalele, aceste arme ale viitorului, şi lăudând „îndoita eleganţă a truplui şi a minţii" lui Radu, ale cărui

---

[1]) Cf. „*Bibliografia românească veche*", Bucureşti, 1910, t. II, pag. 397. Cf. şi Candid C. Muşlea, *O dinastie de preoţi şi protopopi. Radu Tempea. Şase generaţii de preoţi şi protopopi din aceeaşi familie.* Braşov, 1939.

merite fiind apreciate și de împăratul Francisc al II-lea, acesta a îngăduit lui Tempea să poată fi de folos neamului său și cu ajutorul slujbei preoțești („sacro officio") decât care nimic nu s'ar fi găsit mai demn de dânsul pe pământ, căci o națiune va fi fericită sau nefericită, după cum din isvorul răcoritor al învățăturilor culege ce e bun sau tot ce este rău. De aceea salută medicul Andrád pe Tempea ca pe unul, care culege mărgăritarele din pulberea mulțimii și-i dorește dela „Musa Secuiască" tot binele! (II).

Ca preot și protopop al Brașovului a mai purtat Radu Tempea slujba de „director al școalelor naționalicești" până în Octomvrie *1808*, când a fost înlocuit în această slujbă cu Gheorghe Haines.

In epistola sa, adresată din București la 7 Octomvrie 1810 lui Petru Maior, Moise Nicoară laudă pe Tempea spunând că e „omu cum si cade, de musica liubitoriu qua mine"[2]).

Dar Tempea n'a fost numai un preot erudit, ci și un adevărat *părinte* și bun sprijinitor al sărăcimii. Despre aceasta a dat dovadă convingătoare în timpul crizei financiare și economice din anii 1814—1815, reușind să obțină din Țara Românească *1000* gălete (hectolitri) porumb, cu condiția de a-l împărți oamenilor lipsiți, cu acelaș preț, cât l-a costat pe dânsul procurarea și transportul porumbului. Pentru această faptă însuși împăratul Francisc al II-lea îi exprimase mulțumită prin decretul din 27 Ianuarie 1815, îndrumând guvernul transilvan să dea publicității această năzuință a protopopului Radu Tempea, să se îndemne și alții a lua exemplu dela dânsul pentru astfel de fapte nobile. (III).

După asemenea merite și fapte laudabile, nu e mirare că atențiunea cercurilor oficialității politice începuse a se întoarce cu tot mai multă bunăvoință spre Radu Tempea. Fiind episcopia Aradului vacantă și căutându-se (în 1814—15) printre Românii

---

[2]) Cf. „*Convorbiri Literare*", 1910, p. 559 și Cornelia Bodea, *Moise Nicoară (1784—1861) și rolul său în lupta pentru emanciparea națională-religioasă a Românilor din Banat și Crișana*, vol. I. Arad, 1943, p. 31—32, n. 5.

învăţaţi de pe atunci oameni vrednici de treapta episcopească, cercurile politice n'au acceptat pe nici unul din lista candidaţilor propuşi din partea episcopului Vasile Moga, care fireşte n'a uitat a vârî în această listă şi pe *nepoţii săi:* Moise Fulea şi Ioan Moga — acesta din urmă fiind atunci abia student în anul al 3-lea de teologie la Universitatea din Viena. Inlăturând deci lista vlădicului, guvernatorul transilvan, contele Gheorghe Bánfi, adresează *arhimandritului(!) Radu Tempea din Braşov întrebarea,* dacă n'ar fi învoit, după aşezarea soţiei sale într'o mânăstire[3]), să *primească demnitatea de episcop.* Şi dupăce el îşi dăduse învoirea, a fost recomandat Curţii ca cel mai destoinic şi mai vrednic candidat pentru episcopia din Arad, fiindcă întrecea pe ceilalţi „în rang şi experienţă, în etate şi priceperea administraţiei bisericeşti şi în cunoştinţa limbilor"[4]).

Episcopia Aradului n'a avut însă norocul de a-şi vedea încredinţată conducerea bisericilor şi şcoalelor sale unui om de valoarea şi destoinicia mult lăudatului Radu Tempea.

I.

No. 1086. Adresa Comandei militare către Guvernul transilvan, în interesul lui Radu Tempea.

An das K. Landes-Gubernium.

Hermannstadt, den 24-ten April 1802.

Vermittels der beyverwahrten Bittschrift hat sich der hiesige nichtunirte *National-Schullen-Direktor Rudolph Tempian*

---

[3]) Soţia protopopului Radu Tempea îşi dădu fără întârziere învoirea la pasul acesta, adresând bărbatului său următoarele rânduri: „Iubitul meu soţ, — nu-ţi pòt exprima mulţumirea mea izvorîtă din adâncul inimii pentru iubirea ta adevărată de până acum şi pentru creşterea bună, dată copiilor noştri. Tu însă poate eşti ales şi menit de Dumnezeu pentru acel loc; de aceea voinţa mea, purcează din toată inima, e să întru în mânăstire numai ca să putem fi de folos semenilor noştri". (Cf. *Revista Teologică,* Sibiu, 1916, p. 177).

[4]) Cf. Dr. A. Sădean, „*Date nouă despre Gheorghe Lazăr*". Arad, 1914, pag. 28—29.

an das *General Comando* gewendet, um dessen Gesuch wegen Verleihung der zu Kronstadt erledigten *Parochie,* bey Einem Löbl. Königl. Gubernio zu unterstützen.

Da dieser würdige Geistliche nicht nur vermöge deren in seiner Bittschrift angeführten Beweisen billige Ansprüche auf die erledigte Pfarrers-Stelle zu machen hat, sondern sich auch vor allen seinen Glaubensgenossen geistlichen Standes durch eine vorzügliche Ausbildung und Sprachen-Kunde auszeichnet, ausserdem aber dem *Militari* sowohl in Türken — als auch in dem französischen Krieg, und auch hierorts in dem Spital, und bey Absendung der häufigen *Recroutten-Transporte* zur *Armee* durch öffentliche Anreden wesentliche Dienste mit aller Bereitwilligkeit geleistet hat; so entsteht das *General-Commando* nicht, gedachten Schulen-*Director* als einen *verdienstvollen,* ausgebildeten und seinem Berufe ganz angemessenen Geistlichen besonders und um so angelegener anzuempfehlen, als ihm vielleicht das gegenwärtige *Consistorium,* dessen Sitzungen Er sich seit geraumer Zeit absichtlich entzogen hat, nicht allzugünstig in seinem Wunsche seyn dürfte.

Mitrovszky m. p. *Mitscherling* m. p.

II.

Medicul secui *Samuil Andrád,* autorul poemei *„Reviviscens Romulida id est. Erectio Legionis Primae Valachicae Transilvanicae Limitaneae sub Maria Theresia Prima“ (1804),* dedică această poemă directorului *Radu Tempea,* lăudându-l în următoarele versuri:

Ad Directorem Scholarum Valachicarum Transilvaniae.
Principio, gentis, Romano devenientis
Tempiam, *in Scholis, salve Rudolphe, Caput!*
Per regnum dirigis dignissime Principis illas,
Trans-Magnum-Silvas, arma futura, Boni,
Corporis et Mentis duplex Elegantia! *Gentis.*

Efficies fructices robora magna tuae.
Romulidum fueras, sacratus ad arma Minister,
Nunc meritum dirigit et Ducis ante Thronum.
Ut vidit Caesar (Franciscus II) te robora tolere ad astra.

Misit, ut et fructices irriga fonte sacro
Officio, Docti volvant licet omnia mente:
Nil tamen est toto dignius orbe, tuo.
Gens siquidem felix, infelix, redditur isto,
Quo bibit illa bonum fonte, vel omne malum
His vale collector gemmarum ex sorde Quiritum
Tempiam, omne bonum Sicula Musa precor!

III.

Rescriptul Guvernului transilvan către Magistratul din Sibiu, publicând fapta laudabilă a protopopului Radu Tempea, care a procurat porumb din Ţara Românească pentru sărăcime.

Sacrae Caesareo Regae, Apostolicae Majestattis Magni Principis Transilvaniae et Siculorum comitis D. D. Nostri Clementissimi Nomine!

Generose, Prudentes ac Circumspecti Nobis honorande, et benevoli! Salutem et Gratiae Caesareo-Regiae incrementum, Méltóztatván ö Felsége ef. esztendö Ianuaris 27-én költ kegyelmes dekretumában az Oláh orzági Fejedelemnek azon rendelését, mely szerént Erdély Brassai disumitus fö esperest *Tempián Rudolfnak* 1000 erdélyi köbölnyi Törökbuza megvételét azon az áron léendö eladattatása feltétele alatt, a mennyiben tudni illik ott helybe került, ide nem érvén a kihozatalra tett költségeket, megengedte, ugy nem különben az emlitett fö esperestnek az inséggel küszködö polgártársaihoz eképpen mutatott készséget közönségessé tétetni parantsolni, ezennel, meghagyatik kegyelmeteknek, hogy az *emlitet Fejedelemnek különös jó indulatyát és a fö esperestnek a szegények fel segéllésére való törekedését kihirdetvén,* ezeknek példája által más privatus embereket is illyetén buzgó s nemes tettekre serkenteni el ne mulassák, any-

nyival is inkább, minthogy eképen nem tsak keresztényi kötelességeket telyesitik; hanem Felséges Urunkra és hazánkra nézve is magoknak jeles érdemeket szereznek. In reliquo Altefata Sua Majestas benigne propensa manet. E Regio Magni Principatus Transilvaniae Gubernio. Claudiopoli die 23-a Februarii 1815.

G. C. Bánffy m. p. *Ladislaus Enyedí* m. p.

(Magistratui Cibiniensi).

Cum trăiau în Braşov boerii refugiaţi din Ţara Românească în cursul revoluţiei lui Tudor Vladimirescu?

Revoluţiunea din 1821 a produs în clasele superioare o panică explicabilă. Nu numai dintre boeri, ci şi din restul populaţiei Ţării Româneşti mulţi s'au refugiat în Nordul Carpaţilor pe la Braşov, Făgăraş, Sibiu, Deva, Lugoj.

Autorităţile politice şi administrative ale Transilvaniei nu puteau să rămână indiferente faţă de evenimentele revoluţionare din Sudul Carpaţilor, nici faţă de năvala refugiaţilor, cari cereau să fie adăpostiţi prin satele şi oraşele dela frontieră. Guvernatorul din Cluj, contele Gheorghe Bánfi, temându-se că duhul revoluţionar ar putea să se răspândească şi printre Românii ardeleni, s'a adresat episcopului Vasile Moga din Sibiu, rugându-l să-şi îndrume subalternii a supraveghia poporul şi a-l sfătui să nu dea ascultare celor ce l-ar îndemna la vre-o răsvrătire. Iar autorităţilor din oraşele dela frontiera de Sud le-a comunicat dispoziţiile guvernului cu privire la felul cum să fie controlaţi refugiaţii şi, după putinţă, izolaţi de populaţia românească, a cărei identitate de limbă şi de credinţă cu ei era un motiv de îngrijorare perpetuă pentru conducerea politică a Transilvaniei. Dispoziţiile guvernului adeseori nu puteau fi aplicate din cauză că nu ţineau seamă de împrejurările locale. Interesele comerciale ale Sibienilor şi Braşovenilor nu ar fi fost nicidecum servite, dacă s'ar fi aplicat întocmai dispoziţia guvernului de a îndruma pe refugiaţi să caute a se aşeza numai în interiorul Transilvaniei.

De aceea a trebuit să se admită adăpostirea lor şi în oraşele dela graniţa de Sud, unde comercianţii şi industriaşii saşi puteau realiza bun profit bănesc, având mărfurile lor multă căutare printre boerii refugiaţi din Ţara Românească.

In regiunea Braşovului s'au adăpostit peste 12,000 de refugiaţi, dintre cari mai bine de jumătate chiar în oraş. Ceice izbutiseră să plece dela moşiile lor cu sume importante, dupăce satisfăceau obligaţiile impuse de autorităţile poliţieneşti şi administrative, puteau să ducă în oraşul Braşov un traiu destul de plăcut. Aceasta rezultă dintr'un pasaj al memoriilor scrise de contele Gyulai Lajos, care *la 20 Iunie 1821* făcea următoarea însemnare: „Chiar acum am sosit acasă dintr'o scurtă călătorie, ce am făcut la Braşov şi de care mă bucur din mai multe motive",

„1-iu: fiindcă e plin Braşovul de boeri veniţi din Ţara Românească, numărul cărora se urcă la vre-o 12 mii şi astfel, stând printre ei, mi-am închipuit că mă aflu în ţara lor şi le-am putut cunoaşte obiceiurile.

„al 2-lea: am ascultat opere italiene foarte frumoase dela o societate, adusă într'adevăr acolo de *boerii, cari au făcut totul, să poată susţinea societatea aceasta*, ce ar putea fi întâmpinată cu aprobare pretutindeni. Prima Donna *Catalani* cântă *non plus ultra* şi celelalte — toate cântă bine"[5]).

Din colecţia de afişe teatrale, păstrată în arhiva Liceului Honterus din Braşov, se vede că această trupă italiană a dat cu totul *11 reprezentaţii*, începând *la 3 Maiu* cu *Bărbierul din Sevilla* şi terminând la *15 Iulie 1821*. Contele Gyulai, care spune că a fost la Braşov numai într'o scurtă călătorie, va fi avut prilej

---

[5]) Am aflat această notiţă scrisă în l. maghiară pe 2 file, adaose la volumul IV partea I din colecţiunea lui G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae* — Buda, 1829, cu semnătura autografă a contelui Iosif Kemény şi cu observarea: Gróf Gyulai Lajos naplói. „*A páros zöld könyv*" második kötet 15-b és 16-a lapjairól. Căutând în biblioteca Universităţii din Cluj, nu am putut însă găsi decât un mic volumaş cu fragmente din memoriile citate. *(Gyulai Lajos gróf naplótöredékeiből 1815—34. Budapest, 1874).*

să asiste la reprezentaţia din 16 Iunie, când s'a dat piesa *Lacrămile unei văduve*.

In pomenita arhivă se mai găseşte un afiş, din care se poate constata că şi la sfârşitul anului 1822 s'a dat în Braşov o reprezentaţie teatrală cu speciala tendinţă de a satisface gustul boerilor refugiaţi aci. Textul acestui afiş — copiat în toamna anului 1931 de fostul meu student I. O. Podea — este următorul: „Astăzi *Sâmbătă în 28 Decemvrie 1822* se va arăta pentru folosul lui *Karol Valşteiner*

Trandafiraşul de munte, Patenta şi Şalul

O privelişte mare în 3 împărţiri.

Deci urmează un Ballet cu un Costum Harakteristicesk. Şi un Tablou în 4 Chipuri, numit:

Scăparea Ţării Româneşti

Chipul cel adevărat s'au zugrăvit de mine.

Veliţilor de bun Neam Mosafiri!

Eu prea mult sânt îndatorat Naţionului Dumneavoastră, decât a nu grăbi la săvârşirea de dovada mulţămirii mele cei mari către Cinstite Feţele Dumneavoastră şi spre încredinţare a publicului:

Un vultur căzut tot e un vultur!"*)

---

*) Vezi afişul acesta reprodus în *facsimil* în revista redactată de prof. *Axente Banciu* la Braşov, cu titlul *Ţara Bârsei*, No. 3 din 1932.

CUM E ÎNFĂŢIŞAT TUDOR VLADIMIRESCU ÎN PUBLICAŢIUNI ISTORICE RECENTE?

I

O seamă de publicaţiuni istorice au contribuit în anii din urmă la cunoaşterea mai amănunţită a rolului îndeplinit de Tudor Vladimirescu în mişcarea revoluţionară din 1821 şi la aşezarea personalităţii sale în cadre mai precise, într'o lumină mai vie*).

Nici o revoluţie nu isbucneşte din senin. Serioase pricini de ordin sufletesc şi material, de natură economică, socială şi politică scurmă tainic, adeseori timp îndelungat, contribuind la pregătirea atmosferei şi la plămădirea voinţei colective până în clipa când o scânteie, ţâşnită dintr'o fermă hotărîre individuală, o aprinde în flacări de mistuire şi purificare, transformând-o în acţiune istorică menită „să accelereze progresul".

Aşa s'a întâmplat cu răscoala lui Horia, plămădită din aluatul frământărilor religioase, economice şi sociale-politice din Transilvania, asuprită fără milă în cursul unui veac de regim habsburgic. La fel urma să se întâmple şi cu revoluţia lui Tudor. Ea a fost îndelung pregătită sufleteşte prin cârmuirea fanariotă şi prin uneltele ei, tot atât de urgisite populaţiei băştinaşe din Muntenia şi Moldova, precum fuseseră uneltele habsburgice pentru populaţia autohtonă a Transilvaniei. De-o parte a Carpaţilor şi de alta, prinsese rădăcini în suflete dorinţa de izbăvire de sub jugul abuzivelor stăpâniri străine.

Exemplul Sârbilor din Sudul Dunării, cari sub conducerea lui Caragheorghe Petrovici — întemeietorul dinastiei jugoslave de mai târziu — începuseră lupta pentru desrobire de sub jug turcesc, proclamându-l pe Caragheorghe cârmuitor al lor cu

*) Această expunere fusese pregătită pentru lecţiunea introductivă la cursul de *Istoria Românilor în veacul al XIX-lea*, anunţat pentru *anul universitar 1944—1945*.

drept ereditar,[1]) — putea să încurajeze, şi în rândurile Românilor din Nordul Dunării, similare porniri războinice, din cari să răsară la moment potrivit hotărârea de luptă pentru izgonirea străinilor. Inrâurirea ideilor de libertate, răspândite în Ţările Române prin agenţii revoluţiei franceze, începuse a fi semnalată în izvoarele istorice dela sfârşitul veacului al XVIII-lea şi dela începutul celui următor: în Transilvania la 1794, în Muntenia şi Moldova la 1794 precum şi la 1804. Mitropolitul Veniamin Costachi făcând atunci amintire de „duhul tulburător al unor netrebnici" cuprinşi *„de un cuget al nesupunerii franţuzeşti"*, socotea potrivit a dispune să se citească molitvele Sf. Vasile cel Mare *„pentru alungarea duhurilor necurate"*[2]).

In sfârşit pregătirile iniţiate din partea Grecilor eterişti pentru desrobirea neamului lor de sub jug străin, nu puteau lăsa nici ele indiferenţi pe conducătorii de atunci ai Românilor, pe patrioţii înduraţi de soarta neamului lor şi gata de jertfe pentru izbăvirea lui.

Toate aceste împrejurări erau menite să aducă contribuţia lor — mai însemnată sau mai modestă — la procesul de pregătire sufletească a revoluţiei. Izbucnirea ei ar fi putut să mai întârzie însă, dacă nu s'ar fi ivit factorul personal determinant, înzestrat cu energia necesară spre a o deslănţui şi îndruma. Acesta a fost Tudor Vladimirescu — Olteanul sortit s'o eternizeze în paginile istoriei, sub propriul său nume şi cu propriul său sânge.

II.

Despre mişcarea revoluţionară a lui Tudor s'a scris relativ mult şi se va mai scrie. O întreagă literatură de memorii şi monografii istorice poate fi pusă la îndemână celor doritori să

[1]) Cf. N. Iorga, *Istoria Statelor Balcanice în epoca modernă*. Vălenii-de-Munte, 1913. Cap. VIII întemeiat pe lucrarea istoricului sârb Stoian Novacovici, *Die Wiedergeburt des serbischen Staates 1804—1813*. Saraievo, 1912.

[2]) I. Lupaş, *Istoria Unirii Românilor*, ed. II. Bucureşti, 1938, p. 224.

se lămurească asupra cauzelor şi asupra desfăşurării ei dramatice. Incepând cu cercetările mai vechi ale răposaţilor C. D. Aricescu şi V. A. Urechia până la publicaţia de *„Isvoare contemporane asupra mişcării lui Tudor Vladimirescu"*, îngrijită de N. Iorga, până la broşura aceluiaş din „Biblioteca Steaua" despre *„Domnul Tudor din Vladimiri"* şi la alte contribuţiuni ocazionale tipărite de cercetători ca D. Bodin, I. C. Filitti, A. Oţetea, I. Nistor, M. Popescu, Emil Vârtosu, Alfred Roth ş. a. — o respectabilă bibliografie poate fi înregistrată cu privire la acest important moment din istoria Românilor în veacul al XIX-lea. Merită să amintim aci şi o izbutită lucrare de seminar şi, mai târziu, teză de licenţă scrisă de fostul student al Facultăţii noastre Ioan O. Podea, în temeiul materialului inedit copiat de dânsul din arhivele Braşovului.

Din cuprinsul publicaţiunilor recente apare personalitatea lui Tudor Vladimirescu într'o lumină deosebită de aceea, în care se obişnuiseră a-l înfăţişa ceice n'au avut prilej să cerceteze mai de aproape isvoarele contemporane ale mişcării revoluţionare, legate de numele lui, nici informaţiile documentare ieşite la iveală in deceniile din urmă.

Emil Vârtosu, publicând în editura Fundaţiilor Regale din Bucureşti o carte întitulată *„Tudor Vladimirescu. Pagini de revoltă"* (1936) prezintă un mănunchiu de spicuiri culese din cele mai însemnate scrisori ale lui Tudor, care nu mai apare ca ţăran simplu, naiv, lipsit de învăţătură, cum s'a crezut, ci ca un intelectual înzestrat cu apreciabile cunoştinţi de limbi străine (ştia greceşte, ruseşte, nemţeşte). Sufleteşte era înzestrat cu însuşiri remarcabile: stăpânit de viu interes pentru frământările neamului şi ale timpului său, neînduplecat în hotărârea de luptă şi sacrificiu pentru dobândirea dreptăţii şi pentru buna ei chivernisire pe seama norodului. De aci nu urmează însă numai decât concluzia formulată de către cei ce ar voi să „excludă caracterul ţărănesc" al „mişcării pandurilor" afirmând că „Tudor Vladimirescu nu a fost un representant al ţăranilor", ci un „tipic purtător de cuvânt şi un luptător ieşit din sânul micii boerimi şi al negustorimii, cu ale căror interese, năzuinţi şi chiar

prejudecăţi s'a confundat. Această mică boerime, în lupta pe care o ducea împotriva protipendadei, înţelegea să se servească de adâncile nemulţămiri ale ţărănimii iobage. Prezenţa ţărănimii revoltate alături de Tudor şi oamenii lui, nu trebue să ducă însă la o concluzie falsă. Ţărănimea a sprijinit o mişcare revoluţionară, pentru că interesele ei cereau o răsturnare a regimului în fiinţă... Nu este o simplă întâmplare, că semnalul insurecţiei a fost dat de către Tudor Vladimirescu din casa lui Vasile Moangă „vameşul şi zaraful judeţului Vâlcea", bun prietin şi sfătuitor al lui Tudor"[3]).

Dar mai grăitoare decât concluziile, isvorîte din anume concepţii subiective, sunt informaţiile ce pot fi culese din isvoare — contemporane cu evenimentele. Asupra lor se cuvine deci să fie îndreptată atenţiunea cercetării obiective, scutite de orice idee preconcepută.

III.

Născut pe la 1780 în satul Vladimiri (judeţul Gorj) ca odraslă a ţăranilor moşneni Constantin şi Ioana Ursu, Tudor era „neam de popă". Ca atare a putut primi dela unchiul său dinspre mamă (preotul Grigore Bondoc) folositoare îndemnuri să se ridice prin silinţă şi învăţătură la o situaţie socială mai bună decât aceea a părinţilor săi. Râvna personală nu-i lipsea. Tradiţia familiară, pe care ştia să o cultive cu vădite manifestări de pietate religioasă, venise de asemeni în ajutorul năzuinţelor sale de afirmare şi de progres. La 27 Februarie 1819 dăruind bisericii din Cloşani un *Penticostar,* a ţinut să scrie cu propria sa mână pe una din foile acestei cărţi, să fie pomenite, „la sfântul jertfelnic *15 nume ale celor răposaţi dintre membrii familiei sale,* dintre cari 6 fuseseră purtate de următoarele feţe bisericeşti: Dionisie Arhiereul, Varlaam Monahul, Efrosin Eromonah, Dionisie Arhiereul, Iosif Ieromonah, Mitrofan Ieromonah"[4]).

---

[3]) L. Pătrăşcanu, *Un veac de frământări sociale 1821—1907.* Bucureşti, 1945, p. 58.

[4]) Cf. D. Bodin, *Tudor Vladimirescu.* Bucureşti, 1937, p. 7.

Este deci explicabil că la temelia învăţăturilor sale a rămas, stâncă neclintită, înţelepciunea culeasă din citirea Scripturilor sfinte. Mila pentru cei impilaţi nu l-a părăsit. Nici credinţa într'o apropiată biruinţă a binelui asupra răului, a dreptăţii asupra tuturor nedreptăţilor, de cari pătimeau asupriţii şi desmoşteniţii gliei strămoşeşti, nu i s'a clătinat. Nu era însă frământat sufletul lui de o credinţă pasivă, pe care Scriptura o înfierează ca pe una „moartă" când nu răsare din sâmburele ei nici o faptă, ci de una vie şi luptătoare, incitându-l mereu spre fapte „pentru folosul de obşte".

Modesta lui ctitorie, bisericuţa din satul Prejna, (judeţul Mehedinţi), clădită întru pomenirea înaintaşilor săi şi închinată Maicii Domnului, a putut să răsară ca faptă de jertfă voluntară dintr'un astfel de îndemn religios. Din acelaş îndemn a trebuit să purceadă şi dispoziţia lui testamentară din preajma plecării la războiu, alături de Ruşi, împotriva Turcilor. Intreagă averea sa *(in sumă de 12.300 Lei)* a ţinut să o dăruească în parte mamei şi surorii sale Dina, in parte bisericii din Prejna — ai cărei preoţi să-i cânte *„o sută de sărindare"* pentru odihna sufletului precum şi bisericii dela Sf. Munte, unde să ardă veşnic o candelă în amintirea lui. La fel dispunea să se trimită, din banii lui, 1500 Lei „la Ierusalim, la biserica sfântă", să arză şi acolo, în amintirea lui *„o candelă în veac"*. — Şi de vor mai prisosi bani, să se dea pe la biserici sărace, să se cumpere ce va lipsi . . . şi, în sfârşit: *„fete sărace să se îmbrace, să se dea şi la sluji"*[5]).

Iată numeroase dovezi de simţire şi faptă creştină din partea lui Tudor, care înţelegea că pornind la luptă se cuvine oricui să fie deplin pregătit sufleteşte, spre a putea să înfrunte cu vrednicie toate primejdiile războiului. Această bună pregătire creştinească sădise în sufletul lui Tudor avântul eroic, preţuit chiar de comandanţii oştirilor ruseşti, cari au stăruit să i se dea rangul de porucic (locotenent) şi o însemnată decoraţie de războiu, aceea a ordinului Sf. Vladimir cu spade. Ţarul Alexandru I-ul,

---

[5]) N. Bănescu, *Moştenirea lui Tudor Vladimirescu*, în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, din 1910, p. 334—339.

în semn de preţuire deosebită a destoiniciei ostăşeşti, afirmativ, ar fi dăruit atunci lui Tudor şi un inel cu monogramă imperială[6]).

După încheierea războiului dintre Turci şi Ruşi prin pacea dela Bucureşti (1812) Tudor s'a întors la brazda gospodăriei şi a însemnatelor sale întreprinderi neguţătoreşti, având adeseori prilej să se convingă, cu câtă străşnicie continuau să fie trataţi ţăranii, din mijlocul cărora se ridicase. Urcând el însuşi treapta unei slujbe administrative în vătăşia plaiului Cloşani, avuse deasemeni parte de nedreptăţi,[7]) cari au contribuit să întărească în sufletul lui hotărârea de a începe o acţiune pentru curmarea suferinţelor celor năpăstuiţi de sistemul de cârmuire al „jefuitorilor“ străini şi al „nemilostivilor tâlhari“. Contemporanii vorbesc despre Tudor ca despre un taciturn, îndurerat de mulţimea nedreptăţilor, ca despre unul care nu cerea vieţii nimic pentru sine, fiind el însuşi gata să se jertfească pentru alţii şi având conştiinţa lămurită că din clipa, în care va ridica steagul „pentru dobândirea dreptăţilor“ Ţării, însemnează că s'a şi îmbrăcat în „cămaşa morţii“.

Dintre ceice l-au cunoscut personal, Ştefan Scarlat Dăscălescu îl înfăţişează pe Tudor ca „om de statură mai înalt decât de mijloc, talia bine proporţionată, faţa blondă, mustaţa galbenă, părul castaniu, obrazul mai mult rotund decât oval... om nu urât; sta drept, ţanţos; vorba brevă, răstită şi după facultatea lui destul de elocuentă, *aier de comandant*;[8]) pe atunci când l-am

---

[6]) Bodin, *o. c.* p. 13.

[7]) In Iulie 1815, Tudor Vladimirescu fu înlocuit în vătăşia plaiului Cloşani, fără ca cel ce îi luase locul, să-i fi restituit suma plătită pentru această slujbă. Cf. I. C. Filitti, *Frământări politice şi sociale în Principatele Române dela 1821 la 1828*. Bucureşti, 1932, p. 19.

[8]) Cf. şi descrierea germană dela 7. IV. 1821, care-l arată pe Tudor ca fiind în vârstă mijlocie, având faţa ovală, ochi negri, purtând căciulă neagră de miel cu fund alb, haine ca ale neguţătorilor, 2 pistoale, iatagan, vorbind binişor nemţeşte şi părând a fi cu sânge rece *(spricht ziemlich deutsch, scheint kalblütig zu sein)*. *Revista Arhivelor*, 1927, p. 181. Postavul alb pe căciula lui Tudor, ca semn distinctiv pentru portul domnitorilor, afirmativ a fost cusut de „Co-

cunoscut, să fi avut 40 de ani" (la 1821). Iar cronicarul cleric, care scria sub pseudonimul Zilot Românul, mărturiseşte: „S'au întâmplat de l-am cunoscut şi cu adevărat avea omul duh firesc şi *vorba lui puţină şi totdeauna pe gânduri;* şi când *îl frigea cărbunele ce-l avea ascuns în inimă,* scăpa câte o vorbă desperată asupra tiraniei, dar de unde să-mi plesnească în capu-mi, că el hrăneşte în duhul lui aceasta ce văzum"[9]).

Din cuprinsul scrisorilor trimise boerului Nicolae Glogoveanu în anii 1814—15, apare Tudor ca om hotărât şi inclinat să slujească fără preget pe ceice îşi puneau increderea într'însul. Din ele izbucneşte şi un sentiment puţin prielnic „hoţilor de Nemţi" — socotiţi ca „un neam tiran şi îndărămnic". Nu lipseşte nici interesul pentru chestiunile politice, cari urmau să se desbată în răsunătorul Congres dela Viena. In scrisoarea dela 28 Iulie 1814 comunică Tudor că „se aşteaptă la Octomvrie din toate părţile *miniştri pentru Congres; vine şi Impăratul Rusiei.* Se sună că atunci va fi ceva şi pentru locurile acelea (Ţările Române); ci *mult a fost, puţin a rămas"*...[10]).

IV.

Când se întorcea din Viena, prin Banat, către casă Tudor a fost nevoit să se oprească la Orşova (Ruşava), deoarece Turcii

---

coana Bica", soţia clucerului Vulturescu din Slatina. Acesta l-ar fi salutat pe Tudor cu „*Să trăeşti, Măria Ta*", iar Tudor surâse şi continuă dictatul proclamaţiei". Cf. Const. V. Obedeanu, *Tudor Vladimirescu în istoria contemporană a României* (cu 15 stampe). Craiova, 1929, p. 23—25.

[9]) D. Bodin, *o. c.* p. 18—19.

[10]) N. Iorga, *Scrisori inedite ale lui Tudor Vladimirescu din anii 1814—15.* An. Ac. Rom. M. S. Corespondentul ziarului *Wiener Allgemeine Zeitung*, într'un raport al său dela 3. III. 1821, pretindea să ştie că Tudor ar fi declarat monarhilor întruniţi la Congresul din Viena: „*dass er die Waffen nicht eher niederlegen werde, bis sie nicht in diesen Ländern eine andere Regierungsform einführen werden*". Cf. Mihail Popovici, *Contribuţiuni documentare la istoria revoluţiei din 1821*, în *Revista Arhivelor*, Bucureşti, 1927, p. 17 sq.

din Ada-Cale începuseră a prăda plaiul Novacilor, ocupând Mehedinţul şi Gorjul, pârjolind Strehaia şi ameninţând Craiova ... Plin de mâhnire scria la „28 Ghenarie 1815" Tudor lui Glogoveanu: „... până acum mă aflu tot aici la Ruşava. De loc era să trec, ca să viu la Bucureşti, dar din pricina răsvrătirii, ce se urmează, nu poci trece, fiindcă răzvrătitorii urmează până la Novaci. De a mă duce pe la Sibii, este prea mare cheltuială ... ci tot aştept până doar se va mai curăţi pe supt munte, ca să mă poci strecura să trec. *Hoţomanii dela Adacale* au prăpădit lumea dupe la noi; şi dela mine şi dela dum(neata) au luat *toate bucatele* şi tot ce au găsit, încă şi pe oameni i-au pedepsit tare. Cerneţul l-au ars tot, numai câteva case de cele boereşti au mai rămas până acum, pe unde sânt ei închişi, dar când vor ieşi, le vor arde, nu cred, că vor scăpa nici acelea. *Apoi din nechivernisirea stăpânitorilor ţării noastre vezi câtă prăpădenie ni se pricinueşte! Ci vor lua plată dumnezeească! ... O stăpânire cu aşa ţară mare în mâni şi un lucru de nimic n'au putut popri, ci ne lăsară de ne prăpădirăm şi ne stânsărăm de tot!* Adalăii au început a lua şi robi oameni, spre mai mare bătaie de joc"[11]).

Cuvintele lui Tudor că *vor lua plată dumnezeească* pentru „nechivernisirea" lor, — sunau la începutul anului 1815 ca o prevestire şi ca o ameninţare.

In adevăr, plata dumnezeească se apropia şi pentru asupratorii popoarelor din Răsăritul Europei, după ce pe cei din Apus îi umpluse de groază flacăra revoluţiei franceze dela sfârşitul veacului al XVIII-lea. Ideile trâmbiţate cu glas răsunător în vârtejul revoluţiei, ca şi mai târziu, au pătruns în toate ţările Europei. Ele n'au putut fi oprite nici la graniţele Rusiei. Teama de urmările lor a înduplecat pe ţarul Rusiei, pe împăratul Austriei şi pe regele Prusiei să încheie la Viena (1815) *Sfânta alianţă* încercând să împiedece orice mişcare spre libertate şi democraţie. „*Morbus democraticus*" devenise o sperietoare adeseori fluturată în timpul atotputerniciei reacţionarului Metternich.

Popoarele creştine de sub cârmuirea Turcilor începură a se

---

[11]) N. Iorga, *l.* c. p. 17—18.

mişca şi ele. In deosebi pregătirile Grecilor pentru redobândirea neatârnării lor de odinioară luaseră proporţii întinse. Proclamaţiuni, cântece de libertate şi icoane de propagandă erau răspândite din belşug, pretutindeni.

Asuprirea şi desfrâul domniilor fanariote treziseră şi în sufletul Românilor din Moldova şi din Muntenia dorinţa unei izbăviri de sub povara domniilor străine. La sfârşitul anului 1816 consulul francez Formont raportase că „Ţara Românească, deosebit de bogată prin pământul ei, a putut lupta de un veac contra tuturor neajunsurilor aşezării sale, dar acum îi sunt istovite puterile... Poporul român aşteaptă cele mai mari binefaceri dela o revoluţie, pe care o crede apropiată şi o doreşte. Grecii o socotesc însă ca o primejdie pentru ei şi se sperie; deosebirea aceasta de păreri pricinueşte în atingerile dintre Greci şi Români un fel de învrăjbire"[12]). Fireşte, că Grecii aveau motive să se înspăimânteze de orice răzvrătire a poporului.

Cu toate acestea conducătorul mişcării eteriste Alexandru, fiul fostului Domnitor al Ţărilor Române Constantin Ipsilanti, se amăgea cu speranţa de a putea fi sprijinit în lupta pentru desrobirea neamului grecesc nu numai de ţarul Alexandru I-ul, ci şi de locuitorii Moldovei şi ai Munteniei. Intr'o proclamaţie adresată la 23 Februarie 1821 Moldovenilor căuta să-i atragă de partea sa asigurându-i că o „straşnică putere" ar fi gata să pedepsească îndrăsneala Turcilor, dacă ei ar cuteza să-şi trimită oştirea în Principate. Se gândea chiar să desfiinţeze vechile privilegii boereşti, ca şi prin această măsură să poată cuceri încrederea maselor populare din Moldova, dar Iacovache Rizo-Nerulo a izbutit să-l împiedece convingându-l că nu ar fi în interesul cauzei eteriste să-şi înstrăineze simpatiile boerilor[13]).

Mişcarea eteristă pornise în împrejurări cu totul neprielnice, când orice sorţi de izbândă îi lipseau. Sprijinul aşteptat dela „straşnica putere" a Rusiei nu a reuşit să-l obţină, fiind ţarul

---

[12]) Formont către Richelieu (Bucureşti, *1816 Dec. 26*). *Hurmuzaki*, vol. XVI, p. 1010.

[13]) Filitti, o. c. p. 42.

Alexandru angajat față de aliații săi dela Viena și dela Berlin să dea ajutor pentru împiedecarea oricărei mișcări revoluționare. Nu a stat deci la îndoială să condamne întreprinderea lui Alexandru Ipsilanti făcând să apară în gazeta elină din Viena, precum și în *Oesterreichischer Beobachter,* oficiosul lui Metternich, ca și în *The Thimes* din Londra la 11 Aprilie declarația că nu poate considera o astfel de mișcare decât ca „efectul spiritului neliniștit, ce caracterizează epoca actuală și al inexperienței și ușurinței tânărului prinț „Alexandru Ipsilanti, care va fi scos din serviciul Rusiei și nu se va putea aștepta niciodată la vreun ajutor din partea ei"[14]). Poarta avea însă informațiuni sigure, că acțiunea lui Alex. Ipsilanti fusese sprijinită de ministrul Țarului, de Capodistria și de partidul războinic rusesc. Desavuarea ulterioară nu era decât o dovadă că inițiatorii n'au avut prudența necesară spre a deslănțui mișcarea la moment oportun"[15]).

Pasul eteriștilor n'a fost osândit numai de țarul Rusiei, ci și de patriarhul Grigorie din Constantinopol, care de teama Sultanului a iscălit, împreună cu alți arhierei, cartea de blestem, publicată în toate bisericile creștine din Imperiul turcesc, deci și în cele moldovene, păstorite atunci de cârja luminatului mitropolit Veniamin Costachi. In cuprinsul acestei cărți de blestem se spunea, că Alexandru Ipsilanti și tovarășii săi „bolesc de sataniceasca socotință a răsvrătirii de norod"[16]). Cu toate acestea patriarhul Grigorie al V-lea, împreună cu 3 mitropoliți și 8 preoți fură spânzurați la Constantinopol în ziua de Paști (1821) în momentul când au ieșit din Catedrala Patriarhiei, dela slujba Invierii[17]).

---

[14]) A. Oțetea, *Marile Puteri și mișcarea revoluționară din 1821 în Țările Românești,* în *Rev. Fundațiilor Regale,* 1944, p. 522—541.

[15]) *Ibidem,* p. 529.

[16]) Această carte de blestem poartă data de *11 Martie 1821* și e publicată la *C. Erbiceanu: „Istoria Mitropoliei Moldaviei și a Sucevei".* București, 1888, p. 114—127.

[17]) Trupurile lor aruncate în mare au fost pescuite de niște marinari și înmormântate la Odesa. De aci osemintele patriarhului Grigorie ca martir al cauzei naționale grecești au fost transportate la

Dupăce Ipsilanti se îndreptase cu trupele sale spre Muntenia, *în Nordul Moldovei s'a ivit o mişcare ostilă, pornită de spătarul Sturza, ispravnic în ţinutul Neamţului.* Acesta incita locuitorii Moldovei contra răsvrătitorilor Greci numiţi *„eterişti"* din pricina cărora „ţara mai toată s'au hrentuit"... „Aceşti răi — scria Sturza — sunt urgisiţi de toţi împăraţii Europei şi preaputernicul nostru stăpân (Sultanul) îi are hotărîţi sabiei"... Indemna deci pe Moldoveni să se înarmeze cu puşti, coase, lănci, topoare şi să izgonească numai decât „pe tâlharii aceştia din pământul nostru"[18]). Dacă mişcarea eteristă ar fi fost sprijinită, cum speraseră iniţiatorii ei, de către ţarul Rusiei, atitudinea Moldovenilor ar fi continuat să-i fie favorabilă. După dezavuarea rusească, fiind compromisă, Moldovenii începură însă a o considera „ca străină existenţii politice româneşti", luând atitudine ostilă. „Mişcarea antigreacă apare astfel, la origine, ca un expedient menit să evite Ţării represaliile turceşti"[19]).

Boerii moldoveni trimiseră o delegaţie la Poarta otomană cerând a li se institui Domn de ţară; trebile obşteşti să fie numai în grija boerilor pământeni, iar mănăstirile închinate să fie puse la dăpostul cuvenitelor stăpâniri de ţară. Stăruinţele acestei delegaţiuni n'au rămas lipsite de rezultat. In Septemvrie 1822 Sturza se putea întoarce în Moldova ca Domn stăpânitor din mila Sultanului.

V.

Mişcarea Moldovenilor rămâne însă de ordin secundar, aten-

Atena, unde în faţa Universităţii i s'a aşezat un impunător monument. La 6 Mai se ştia şi în Braşov despre acest act de cruzime, după cum rezultă din însemnarea lui *Antonie Constantin:* „1821 Mai 6 s'au auzit că în Ţaligrad în ziua de Paşti să hi spânzurat pe Patriarhu împreună cu 12 vlădici". N. Iorga, *Cronica lui Antonie Constantin vice-notarul companiei greceşti din Braşov. 1806—1837.* Vălenii-de-Munte, 1932, p. 7.

[18]) Cf. *Uricariul*, vol. XV, p. 254—256.

[19]) Andrei Oţetea, *Mişcarea eteristă în Moldova*, în volumul omagial *„In amintirea lui Constantin Giurescu"*. Bucureşti, 1944, p. 372.

ţiunea cercetărilor de până acum fiind îndreptată, în măsură covârşitoare, spre cea deslănţuită din Oltenia asupra Ţării Româneşti. După moartea principelui Alexandru Şuţu, la începutul anului 1821[20]), Ţara fiind cârmuită de o caimacamie slabă[21]), sub conducerea mitropolitului Dionisie Lupu, Tudor socotea sosit momentul să-şi ducă la îndeplinire gândul, pe care îl exprimase la începutul anului 1815 în cunoscuta lui scrisoare trimisă din Viena: *„mult a fost, puţin a rămas“*. Trecând Oltul, a purces la organizarea revoluţiei chemând poporul la luptă contra asupritorilor. In proclamaţiunea din *23 Ianuarie 1821* spunea „locţiitorul lui Dumnezeu, preaputernicul nostru Impărat ... nu iartă relele, prăzile şi desmoştenirile, ce le aduc peste capetele noastre tiranii şi *lipitorile acestea mârşave de Greci dimpreună cu boerii noştri*. Năvăliţi dar, fraţilor, ...cu răul să *omorîm răul ... şi, alegând pe cei buni boeri ai noştri de cei răi*, pe aceia *să-i cunoaştem ca ai noştri*, cum şi *lucrători ai binelui ...* grăbiţi-vă să vă ridicaţi toţi ... ceice veţi avea arme, cu arme, iar ceice nu veţi avea, cu suliţi, cu topoare, cu furci, cu pari şi cu ce veţi găsi, şi *fără cea mai mică zăbavă*, alergaţi unde veţi auzi, că se fac *adunări pentru binele obştei şi pentru folosul ţărei ...*“ De încheiere opreşte Tudor pe oamenii săi a lua „măcar până la un bob“ dela vreun boer, dar totodată adaugă că *„numai a acelora ce nu se vor ridica dimpreună cu noi, se vor lua în obşteasca folosinţă“*[22]).

Tudor înţelegea deci fapta sa revoluţionară, ca isvorîtă din datoria de a lupta împotriva răului şi a se jertfi pentru biruinţa

---

[20]) La 20 Ianuarie 1821 a fost înmormântat în biserica Sf. Spiridon din Bucureşti. Cf. G. D. Florescu, *Alaiul înmormântării lui Alexandru N. Şuţu Voevod, la 20 Ianuarie 1821*. Bucureşti, 1932, p. 11.

[21]) Hakenau, agent austriac la Bucureşti, raporta (17. II. 1821); „Diese Regierung hat keine oder sehr wenige Macht“. Cf. Mihail Popescu, *Contribuţiuni documentare la istoria revoluţiei din 1821*, în *Revista Arhivelor*. Bucureşti, 1927.

[22]) V. A. Urechia, *Istoria Românilor, t. XIII. Revoluţiunea lui Tudor Vladimirescu după documente noue. 1821—22*. Bucureşti, 1901, p. 21—22.

binelui. Pornirea lui nu era îndreptată contra tuturor boerilor, numai contra celor răi. Nu avea deci un caracter exclusiv *social,* cum i s'a atribuit, în sensul de a răsturna o întreagă clasă privilegiată şi a o înlocui cu alta, ci emana dintr'o severă concepţie de purificare morală a întregii societăţi: toţi cei răi să piară, oricărei categorii sociale ar fi aparţinut, iar cei buni să lupte pentru dreptate. Punctele esenţiale din cererile lui Tudor erau, chiar după propria lui mărturisire: curmarea abuzurilor, contenirea jafurilor şi înscăunarea unui domnitor naţional, dupăcum rezultă din raportul trimis la 10. III. 1821 de ambasadorul celor *Două Sicilii* la Constantinopol, cătră guvernul său[23]).

Caracterul politic al acestei mişcări apărea la început destul de lămurit, nefiind nicidecum îndreptat contra cârmuirii turceşti, numai contra uneltelor abuzive ale acestei cârmuiri. Este o asemănare perfectă între revoluţia lui Tudor dela 1821 şi a lui Horia dela 1784. Precum acesta se sprijinise pe intenţiile umanitariste şi demofile ale împăratului Iosif al II-lea din Viena, în care îşi pusese nădejdea, — tot astfel Tudor a pornit din presupunerea greşită, că Sultanul nu ar putea să aibă decât cea mai largă bunăvoinţă faţă de nişte supuşi ai lui, cum fuseseră veacuri de-a-rândul locuitorii Ţării Româneşti.

Fireşte că era o amăgire şi pentru Tudor ca şi pentru Horia, să aştepte îndreptarea relelor dela împăraţi străini şi îndepărtaţi. Dar necesitatea de a căuta un sprijin, fie şi numai imaginar, în lupta deslănţuită contra „balaurilor" îi îndruma să evite orice aparenţă de răsvrătire împotriva tronului împărătesc.

Asemănarea între cele două mişcări ţărăneşti nu se reduce la atât. Şi una şi alta era expresia unui sentiment popular de vădită impetuositate. Adânca nemulţumire a poporului a săltat pe Horia şi pe Tudor la conducere, determinându-i să nu ezite a păşi în fruntea acestor mişcări de răsvrătire ţărănească.

Tudor însuşi mărturiseşte aceasta în scrisoarea sa către

---

[23]) Cf. A. Oţetea, *Contribution a la question d'Orient.* Bucureşti, 1930, p. 326.

trimisul ocârmuirii din Bucureşti, vornicul Nicolae Văcărescu (fiul lui Ienăchiţă), care avea misiunea să încerce a potoli revoluţia. „Eu alta nu sânt — scrie Tudor — decât numai un om luat de către tot norodul ţării cel amărît şi dosădit din pricina jefuitorilor, ca să le fiu chivernisitor în treaba cererii dreptăţilor"[24]).

Cetele de panduri au sporit repede prin *numeroşi desertori transilvani,* cari alergaseră chiar dela început în tabăra lui Tudor, precum şi prin mulţimea Oltenilor gata să-i asculte şi urmeze cuvântul de comandă[25]). La 16 Martie 1821 din preajma Capitalei putea să vestească Tudor cu încredere că „toată adunarea norodului, care este până acum peste 16.000 a ajuns la Bolintin, dintre care o sumă s'a trimis la marginea oraşului către Cotroceni şi o sumă la Ciorogârla Domnească, cari toţi trag *drept la Bucureşti,* unde este să se adune *toată ţara cu mic cu mare*"[26]).

Capitala era deci ameninţată de „toată ţara" — pornită cu vrăjmăşie împotriva ei.

VI.

Tudor îşi organizase şi o cancelarie, din care făcea parte Ilarion Gheorghiade, episcopul Argeşului, Geani Orăşanu, Dârzeanu, Cioranu, Chiriac, Popescu şi Isvoranu, Iordache Oteteleşanu, cari îndeplineau şi serviciul ostăşesc în calitate de căpitani şi pe acela de scriitori — cronicari. Maî târziu tânărul de 20 de ani, Petrache Poenaru, ajunge grămaticul sau secretarul acestei cancelarii domneşti, trimis la 14 Mai ca reprezentant al luî Tudor

---

24) Aricescu, *Acte justificative la istoria revoluţiei române dela 1821.* Craiova, 1874, p. 75.

25) La 3. III. 1821 corespondentul Popovici transmitea ziarului *Wiener Allgemeine Zeitung* ştirea că Tudor intrase în Cerneţi cu 1500 panduri, între cari *cei mai mulţi erau desertori din Transilvania („meistens Siebenbürger deserteurs").* Cf. *Revista Arhivelor,* 1927, p. 174.

26) Aricescu, *o. c.* p. 122.

la Congresul din Liubliana[27]), să apere cauza Românilor împotriva eteriştilor. Avea şi un translator pentru turceşte (armeanul Martinac Bohor[28]), pentru corespondenţa cu Sultanul şi cu Paşii dela Dunăre, iar pe cea cu Ruşii i-o îngrijea episcopul Ilarion, care ştia franţuzeşte.

Principala aşezare o avea Tudor la început în Cerneţi, unde se întreţinea cu vărul său Ioniţă Burileanu şi cu alţi prieteni, cărora li se adresa uneori cu întrebarea: „Trăi-voi oare să scap Ţara din ghiarele străinilor?". Sufletul lui fusese chinuit de îndoială, după cum apare şi din textul unor proclamaţii.

Tudor este lăudat, de către cei ce l-au cunoscut, pentru severitatea disciplinei, în care înţelegea să ţină cetele de panduri[29]). Ca organ pedepsitor avea aşa numita *garda uciderii*, compusă din ostaşi îmbrăcaţi în haină roşie, stând sub comanda căpitanului sârb Chiriac.

Când a sosit Tudor la Slatina, protopopul locului i s'a plâns, că Arnăuţii au devastat biserica şi au furat argintăriile. Fără întârziere a ţinut Tudor scaun de judecată întrebând trupele: „Celor ce pradă bisericile ce li se cuvine oare?" şi primind răspunsul unanim: „asemenea oameni cu moarte să se omoare". Doi gardieni domneşti (buluc başa Iova şi Cristea) fură ucişi numai decât. Iar Tudor, sărutând mâna protopopului, îi restitui argintăriile furate din biserică, mai dăruindu-i în plus 3000 de Lei pentru cumpărarea lucrurilor, ce vor mai fi lipsind[30]).

Când se apropia de Bucureşti, oastea lui Tudor sporise numărând vreo 8000 panduri, dispunând şi de 7 tunuri.

Speriaţi de apropierea acestei mulţimi, unii dintre boerii mai de frunte se refugiază în Transilvania, alţii rămaşi în Bu-

---

27) Em. Vârtosu, p. 32.

28) Vârtosu, p. 111.

29) Se precizează şi în menţionatul raport al agentului austriac Hakenau, că *Tudor nu săvârşea atrocităţi nicăiri*. („Nirgend werden von ihm Gewalttätigkeiten verübt"). *Revista Arhivelor*, 1927, p. 170).

30) N. Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mişcării lui Tudor Vladimirescu*. Bucureşti, 1921, p. 258—259.

curești se adresează Rusiei justificând mișcarea lui Tudor și cerând ajutor.

In ziua de 17 Martie Tudor se așează la Cotroceni, unde îl cercetară episcopul Ilarion și Alexandru Filipescu-Vulpe. Acesta din urmă împărtășindu-i știrea că Rusia desaprobă mișcarea revoluționară, Tudor rămâne totuș hotărît să intre fără întârziere în Capitală.

Această intrare s'a întâmplat la 21 Martie într'o senină zi de primăvară, dând publicului din Capitală prilej să vadă pandurii într'o defilare impunătoare. In aceeași zi seara primi Tudor pe mitropolitul Dionisie împreună cu boerii Divanului promițându-le a sfătui pe locuitorii județelor să asculte de vremelnica stăpânire, care și ea se va sili să ferească norodul de jafuri și nedreptăți. Cu oastea să va fi totdeauna gata „împotriva vrăjmașului care s'ar împotrivi dreptăților Țării"[31]).

La 23 Martie Mitropolitul împreună cu boerii se adresează Țarului arătându-i că această mișcare urmărește un scop patriotic și rugându-l să dea instrucțiuni baronului Strogonoff, reprezentantul Rusiei la Constantinopol, a interveni la Poartă pentru sprijinirea mișcării. La fel se adresează și prinçipelui Metternich avizându-l despre intrarea lui Tudor Vladimirescu în Capitală (Hurmuzaki, IV., supl. 1, p. 319—320), și rugându-l să aibă o atitudine favorabilă. Dar Metternich nu putea fi bucuros de această mișcare revoluționară, ale cărei repercusiuni asupra populației din Transilvania și din Banat inspirau la Viena serioase temeri[32]).

---

[31]) Vârtosu, p. 81—82.

[32]) Episcopul Vasile Moga, primise dela contele Bánfi, guvernatorul Transilvaniei, o „milostivă poruncă" să-și îndrumeze subalternii a priveghia, să nu se întindă mișcarea revoluționară și prin satele transilvane. Spre a-i da cuvenita urmare, Vlădica trimise protopopilor încă dela 13 Martie 1821 o circulară confidențială, îndrumându-i să impună „subordinaților săi preoți ca ei, când își învață poporenii săi în biserică, să fie creștini buni și temători de Dumnezeu, totdeauna să le aducă aminte să urmeze legii lui Christos, care zice: plecați-vă mai-marilor voștri, fiți ascultători și credincioși împără-

VII.

Ocârmuirea lui Tudor la Bucureşti a întâmpinat dela început numeroase dificultăţi. Intre ele cea mai neplăcută era prezenţa nedorită a lui Ipsilanti şi a eteriştilor. Petrache Poenaru, secretarul lui Tudor, arată părerea acestuia, comunicată lui Ipsilanti prin cuvintele că, două cuţite nu încap într'o teacă, deaceea ar trebui să-şi caute pentru planurile sale de operaţiuni militare alt teren, în afară de graniţele Ţării Româneşti.

La 3 Aprilie primind în audienţă pe cancelarul Udriski dela agenţia austriacă, Tudor îi împărtăşea că speră să aibă sprijin din partea Sârbilor, cari trăesc cu Românii în armonie şi „în relaţiuni de bună vecinătate". Apoi adăoga că el nu se războeşte cu Poarta, ci se va retrage pretutindeni din faţa ei, dar nu va înceta să ceară „cu glas tare reîntroducerea drepturilor şi pronomiilor Ţării Româneşti". De asemeni va solicita mereu „puternica intervenţie a M. S. Împăratului Austriei. „Trebue să mărturisesc însă sincer şi cu încredere — adăoga Tudor — că apropierea unui corp elin, sub comanda prinţului Ipsilanti, mă puse în cea mai mare încurcătură, pentrucă nu ştiu pe ce temeiu se razimă o asemenea acţiune şi eu n'aş dori să zădărnicesc anumite planuri secrete ale unei puteri mai înalte. Deaceea eu am provocat pe prinţul Ipsilanti, să se oprească la bariera Bucu-

---

ţiei, fiţi oameni de pace, iubiţi linişte de obşte. Aşijderea să dojenească preoţii poporenii săi, să nu se ameţească cumva după vorbele şi făgăduinţele mincinoase a oamenilor răi, care ar învăţa doară să se abată din calea cea dreaptă în lături. Iară protopopii supt grea răspundere să privegheze după sub ordinaţii săi parohi, să-i strângă să-şi împlinească datoria în partea aceasta desăvârşit. Şi când ar afla pe careva dintre parohi sau din feţele bisericeşti să samine vorbe slabe şi primejdioase între norod, acela paroh îndată să se arate la tistia din afară spre pedeapsă..." dar să nu facă protopopii „larmă mare cu vestirea poruncii acesteia... că prin o lărmuire ca aceea s'ar face poate mai mult rău decât bine. Pentru aceea toate cu cumpăt bun şi cu înţelepciune să se ducă întru împlinire fără şteamăt". (Din circulara mss. adresată protopopului Iosif Ighian din Ofenbaia — Baia de Arieş).

reştilor, până îmi va aduce dovezi, că are într'adevăr autorizaţia unei puteri mai înalte pentru desfăşurarea acţiunii sale şi aceasta pentru motivul, că eu *nu sunt dispus să vărs sângele Românilor pentru Grecia*"[33]).

Conflictul inevitabil dintre Tudor şi Ipsilanti nu putea să aibă decât un apropiat sfârşit tragic. „Cei doi şefi — spunea N. Iorga într'o conferinţă despre *Sensul mişcării lui Alex. Ipsilanti*[34]) — dintre cari unul dispreţuia pe celalalt, iar celalalt se simţea supt arme în ţara lui, s'au găsit astfel în situaţii diametral opuse. Atunci, pe când Tudor continua cu şovăirile, care l-au distrus, Ipsilanti a avut la rândul său o criză de conştiinţă. Cu Balcanicii fără nici o dorinţă de a-l ajuta, el s'a simţit atras către ideea de a face din aceste regiuni chiar o vatră a mişcării, de a le ocupa şi administra. Dar din acest moment lupta pe viaţă şi pe moarte se deschide între Sluger şi Prinţ. Ea a dus pe Tudor la captivitate şi moarte, pe Ipsilanti la retragerea în Austria şi la închisoarea politică dela Muncaciu".

Neliniştiţi de apropierea Turcilor şi de primejdia ce ameninţa să prefacă din nou Ţara în teatru de războiu, o seamă de boeri hotărîţi a se refugia la Braşov primiră din partea lui Tudor, în preajma plecării, îndemnul hotărît să nu înceteze a lucra şi din refugiul lor braşovean „pentru dobândirea sfintelor drepturi ale patriei noastre"[35]).

Aceloraşi boeri le scria, ceva mai târziu[36]), să protesteze şi la Împăratul Austriei, precum şi la Ţarul rusesc împotriva invasiei turceşti în Ţară şi împotriva jafului eteriştilor.

Proiectului de a încerca faţă de Turci o resistenţă solidară cu aceea a lui Ipsilanti se împotrivise categoric Tudor, după cum rezultă dintr'o scrisoare a lui (4 Aprilie), făcând mărtu-

[33]) I. Nistor, *Tudor Vladimirescu şi Sfânta Alianţă*, în Analele Academiei Române, M. S. I. Bucureşti, 1940, p. 12—13 şi Alfred Roth, *Theodor Vladimirescu und die Orientpolitik*. Leipzig, 1943, p. 86—88.

[34]) Conferinţă la Radio Bucureşti, 25. III. 1938, textul reprodus în *Neamul Românesc* din acea zi.

[35]) Aricescu, *o. c.* p. 225.

[36]) Em. Vârtosu, *o. c.* p. 95.

risirea că preferă „să piară cu cinste în casa lui decât să umble prin păduri după poftele şi planurile Fanarioţilor"... pentrucă nu caută nimic pentru sine „ci Ţara îşi caută dreptăţile cele robite de Fanarioţi"[37]). Vistierului Alexandru Filipescu şi mitropolitului Dionisie le adresa, cu o zi mai târziu (5. IV), sfatul să poarte corespondenţă cu boerii moldoveni ca unii ce sunt *„de un neam şi de o lege"*, trăind sub aceeaşi stăpânire şi „ocrotiţi de aceeaşi Putere". Urmează deci să procedeze solidar ca „fiind *la un gând şi într'un glas"*, să poată câştiga *„deopotrivă dreptăţile acestor prinţipaturi"* ajutându-se unii pe alţii[38]).

VIII.

Tudor nu ar fi avut motiv să se teamă de Turci, întrucât mişcarea iniţiată şi condusă de el nu fusese îndreptată împotriva suzeranităţii turceşti. Dar Poarta otomană nu vroia să fie lămurită deplin cu privire la deosebirea esenţială între mişcarea lui şi aceea a lui Alex. Ipsilanti, care făcându-i lui Tudor imputări de trădare a cauzei eteriste, primise dela el un răspuns (26 Aprilie) asigurându-l că nu va lipsi să împlinească, în orice împrejurări, ceea ce porunceşte iubirea de oameni şi ospitalitatea... Dar „ce comunitate există între Daci şi Elini? Ce parte au de aşteptat Dacii în viitoarea bunăstare a Elinilor?.... Ţara noastră era liberă şi liniştită sub scutul unui bun împărat şi a devenit acum teatru de ocupaţie şi de pradă"... Învoiala lor se limitase numai la trecerea eteriştilor prin Ţară, i s'a cerut apoi lui Ipsilanti să lămurească, ce e cu scrisoarea imperială, de care tot vorbeşte?[39]). Învinuirea de trădare a cauzei eteriste rămâne o vorbă fără temeiu, neputând fi socotită decât drept urmare a unor intrigi, prea obişnuite în asemenea împrejurări de confuziune şi nesiguranţă[40]).

---

37) *Ibidem*, p. 101—102.
38) *Ibidem*, p. 66.
39) I. C. Filitti, *o. c.* p. 68—69.
40) N. Iorga, *Izvoarele*, p. 343.

Situaţia lui Tudor devenise cu totul anevoioasă trebuind să aplice uneori măsuri severe împotriva subalternilor săi, cari nu respectau ordinea şi proprietatea. Uciderea prin spânzurătoare a unuia dintre căpitani (Urdăreanu) a pricinuit nemulţumire şi revoltă mocnită în rândurile pandurilor. El a preferat însă riscul să-şi vadă popularitatea sdruncinată prin sancţiunile aplicate oamenilor săi, decât să le tolereze săvârşirea fărădelegilor. Întrebându-l odată episcopul Ilarion, cum poate lua viaţa unui om, când nu e în stare să facă o muscă? — Tudor îşi justifica severitatea subliniind că „nu se poate altfel, căci o oaste fără ascultare e mai rea decât o haită de lupi flămânzi"[41]).

La 29 Mai 1821 Tudor se retrage din Bucureşti cu cetele de panduri şi cu 5 tunuri, într'un trist exod, care urma să se termine în scurtă vreme cu asasinarea lui. Retragerea a fost motivată şi de împuţinarea încrederii în panduri, de slăbirea popularităţii sale, dar şi de grija de a cruţa Capitala, să nu fie arsă de Turci, cari astfel putură intra în ea fără să fi întâmpinat împotrivire ostăşească.

Din cuprinsul proclamaţiei adresate pandurilor rezultă că mişcarea lui revoluţionară deviase dela scopul iniţial, lupta contra Fanarioţilor complicându-se, în chip neaşteptat, cu o problemă atât de gravă ca aceea de a se război şi contra Turcilor. Textul acestei proclamaţii dela Cotroceni spune lapidar: „De acum *fraţi ai noştri creştini, panduri, Bulgari, Sârbi,* trebue *să deşertăm puşca noastră în carne de Turc, de vor năvăli pe noi*"[42]).

Se găsea deci vulturul Gorjului, în ultimele zile ale revoluţiei şi ale vieţii sale, în cea mai critică situaţie, strâns ca într'un cleşte între două primejdii: ameninţat în faţă de năvala Turcilor, iar în spate de eteriştii lui Ipsilanti, destul de şireţi spre a reuşi să-l smulgă din tabăra sa dela Goleşti, sub pretext că Ipsilanti îl pofteşte la Târgovişte, la o explicaţie de ordin personal.

---

[41]) Aricescu, p. 217—218.
[42]) Aricescu, II, p. 139—140.

Înainte de plecare s'a sfătuit cu căpitanii săi, cari au consimţit să-şi lase stăpânul în grija adversarilor, ceeace determinase pe Aricescu să scrie despre *trădarea dela Goleşti* (p. 280). A fost această atitudine a lor urmarea neîncrederii, a indispoziţiei, a răcelii ce se încuibase între ei şi Tudor din cauza uciderii căpitanului Urdăreanu.

Intrebându-l câţiva panduri din Piteşti: *pe noi cui ne laşi boerule?* Tudor ar fi răspuns dispreţuitor: *corbilor şi cânilor să vă mănânce.* Aceste cuvinte — dacă vor fi fost rostite aevea — denotă că şeful mişcării era frânt sufleteşte. Prietenul său Cioranu, plecând după dânsul, îl ajunse la Piteşti, unde fusese închis într'o cameră sub paza lui Ghencea şi Iordache Olimpiotul. Atunci a putut auzi pe Tudor rostind cuvintele: „pentru ce să mă omorîţi? Turcii sunt în Ţară şi voi singuri n'o să puteţi lupta niciodată cu ei. Eu unul nu mă tem de moarte, căci înainte de a fi ridicat steagul pentru dobândirea drepturilor Ţării mele, am ştiut că *m'am îmbrăcat cu cămaşa morţii*"[43]).

În timp de noapte oamenii lui Ipsilanti scoaseră pe Tudor la marginea Târgoviştei şi, după ce îi sfârticară trupul cu iataganele, îl aruncară într'o fântână părăsită. Unul dintre ucigaşi, Nicolae Parga, înainte de a-l lovi, i-a strigat: „să-ţi faci ultima rugăciune, trădătorule!"[44]). In concepţia eteriştilor Tudor era deci socotit ca trădător, fiindcă a refuzat să lupte împreună cu ei contra Turcilor. Această concepţie se menţine încă în istoriografia elenă, care nu vrea să înţeleagă că cea dintâi datorie îl chema pe Tudor să lupte pentru *cauza Ţării şi a naţiunii sale*"[45]).

IX.

E semnificativă observaţia profesorului N. Andriotis din Atena, care publicând în revista *Ellinika Apospasma* din 1930 o recensie despre cartea mea de *Istoria Românilor,* scrie: „Ti-

[43]) Aricescu, p. 253 şi C. Obedeanu, *o. c.* p. 36.
[44]) *Ibidem,* p. 37.
[45]) Cf. Bodin. *o. c. p.* 21—22.

neretul elen învaţă în şcoli că Românii au trădat în luptă pe Eleni şi au contribuit la peirea batalionului sacru şi la înăbuşirea revoluţiei elene în Moldo-Vlahia. Istoria lui Lupaş învaţă pe Români, că Elenii au ucis prin trădare şi au tăinuit cadavrul conducătorului Tudor Vladimirescu pentrucă acesta, după ce făgăduise să colaboreze cu ei pentru lupta comună de eliberare, dintr'odată s'a întors în contra lor şi a declarat că „dacă Grecii vor să lupte pentru libertate, să meargă în ţara lor". Fireşte că nu e locul aici să se cerceteze acest curios naţionalism al lui Tudor Vladimirescu faţă de o luptă atât de sfântă pentru toată Peninsula Balcanică, stăpânită de Turci. Şi nici nu e locul de a cerceta, unde a fost mai mare viclenia: în felul în care a fost ucis Tudor sau în revolta acestuia faţă de răsculaţii eleni? Ceeace face impresie asupra cetitorilor şi ceeace merită să fie accentuat aici, este că *locul şi mediul ales de Ipsilanti, ca să proclame sunetul deşteptării, era cel mai nepotrivit, după cum au arătat evenimentele*"[46]).

Dar ceeace trebue adăogat la această observaţiune critică, este lipsa oricărei dovezi convingătoare că Tudor ar fi luat vreun angajament de ordin ostăşesc să dea eteriştilor tot sprijinul, în orice împrejurări. Dimpotrivă, întreagă desfăşurarea relaţiunilor sale cu Ipsilanti arată că el considera mişcarea eteristă *numai ca un mijloc*, potrivit să promoveze propria sa mişcare naţională-românească spre atingerea scopului urmărit, fiindu-i cu totul străin gândul de a se sacrifica pentru alt ideal decât acela al neamului său, doritor de isbăvire şi neatârnare. Este justă concluzia studiului, apărut la Leipzig în 1943, subliniind că pentru Vladimirescu n'a fost mişcarea eteristă decât „un mijloc, de care în condiţiuni prielnice era gata să facă uz, spre atingerea scopurilor sale româneşti". De aceea *Românii sunt în drept să-l considere „martir naţional*"[47]).

[46]) *Ellinika Apospasma* din Atena, 1930, p. 572.

[47]) Alfred Roth, *Theodor Vladimirescu und die Orientpolitik*. Leipzig, 1943, p. 55: *„Doch ist für Vladimirescu die Hetärie nur ein Mittel gewesen, das er unter günstigen Bedingungen zur Erreichung seiner rumänischen Ziele anzuwenden bereit war. Mit Recht beklagen*

După uciderea lui Tudor, cade şi revoluţia eteriştilor. *Iusuf-paşa* cu trupe turceşti ocupă Iaşii, iar begul *Chihaia* Bucureştii, de unde se îndreaptă spre Târgovişte. Eteriştii fug spre Slatina, ciocnindu-se cu trupele lui Ahmed-aga, venit dela Vidin. In lupta dela Drăgăşani (7 Iunie), la care participară şi panduri olteni, eteriştii sunt înfrânţi cu desăvârşire, iar comandantul lor Ipsilanti se refugiază spre Viena, după ce printr'o proclamaţiune (dela 8/20 Iunie 1821) îşi luase rămas bun dela ei prin cuvinte jignitoare ca acestea: „trădările voastre şi ale voastre viclenii mă silesc a mă despărţi de voi; adânc voi simţi în inima mea *ruşinea,* că v'am comandat".

Contemporanul Naum Râmniceanu înregistrează în amintirile sale fuga lui Ipsilanti astfel: „Ipsilanti şi-a aflat mântuirea cu fuga cătră munţii cei înalţi şi din vârful lor ca dintr'un loc sigur şi sfânt amvon a făcut în văzduh cea de pe urmă dimigorie cătră ostaşii săi, fericind p'acei morţi şi blestemând pe cei scăpaţi cu viaţă"[48]).

* * *

In menţionata publicaţie a lui Emil Vârtosu sunt analizate înşuşirile de scriitor ale lui Tudor Vladimirescu afirmându-se că „scrisul lui, luat în întregime, este liber, natural, cursiv, lângă pământul pe care-l calcă omul. E patetic, pentru a răscoli simţirea, a câştiga simpatia, aprobarea; gândit, pentru a da argumente şi a convinge; voluntar, pentru a impune definitiv, fără reticenţe, acea *ultima ratio* peste care nu se poate trece".

Este înfăţişat aci Tudor Vladimirescu chiar ca versificator, atribuindu-i-se lui cunoscutele opt versuri din inscripţia, care împresoară stema Ţării pe steagul alb al revoluţiei — steag cu icoana Sf. Treimi, cu a Sf. Gheorghe „purtătorul de biruinţă" şi

---

daher die Rumänen in ihm einen nationalen Martyrer". Vezi şi p. 69 cu concluzia, că T. Vladimirescu era eterist *condiţionat,* câtă vreme Ipsilanti fusese eterist *necondiţionat.*

[48]) *Biserica Ortodoxă Română*, XIII, p. 431—432.

cu a Sfântului mucenic Teodor Tiron, patronul răzvrătitului Gorjan.

Em. Vârtosu afirmă că aceste versuri ar fi fost compuse „*sigur de Tudor*“, nu poate aduce însă vreo dovadă în sprijinul acestei afirmaţiuni. De aceea nu e înlăturată definitiv părerea, care admite şi în felul cum a fost zugrăvit steagul revoluţiei şi în cele 8 versuri o influenţă a sfătuitorului episcop Ilarion dela Argeş.

Dacă prin atitudinea sa dârză, taciturnă şi neînduplecată, prin atragerea numeroşilor „desertori transilvani“ spre cetele sale de panduri, prin drumurile spre Viena împărătească, precum şi prin sfârşitul năprasnic al vieţii sale reaminteşte Tudor Vladimirescu chipurile muceniceşti ale celor zdrobiţi în roata dela Bălgrad (Alba-Iulia), prin cunoştinţa de limbi, prin talentul de scriitor, prin interesul pentru pravili şi prin orientarea sa politică se apropie mai mult de tânărul advocat — erou popular din revoluţia transilvană — de fiul ţăranului Alexandru din Vidra de sus[49]): Avram Iancu, neîncoronatul „Rege al Munţilor“.

---

[49]) Cf. I. Lupaş, *Avram Iancu* în *Studii Istorice*, vol. III. Sibiu 1941 p. 205—240. Lipsind până bine de curând o monografie, publicată în vre-una din limbile de circulaţie mondială, despre mişcarea lui Tudor, răsunetul ei în paginile cărţilor de istorie universală a rămas destul de palid. Ca dovadă pot fi citate cele câteva rânduri din cartea istoricului olandez-american *Hendrik Van Loon*, în cari nu e amintit nici măcar numele revoluţionarului Tudor: „Cea dintâi răscoală mai gravă se făcu în Balcani, acel vestibul al Europei apusene, prin care intraseră marile năvăliri. Ea izbucni mai întâi în Principatele Române (Moldova şi Muntenia) — vechia provincie Dacia, care fusese despărţită din Imperiul Roman în veacul al III-lea. Aceastǎ rămase de atunci o ţară izolată, un fel de „Atlantida“, ai cărei locuitori vorbeau latineşte, îşi ziceau încă Romani şi-şi numeau ţara lor România. Aci, în 1821, tânărul grec Alex. Ipsilanti puse la cale o răscoală împotriva Turcilor îşi asigurase partizanii, că Rusia îi va sprijini, dar curierii lui Metternich erau de mult la S. Petersburg şi ţarul, convins de argumentele Austriei în favoarea „păcii şi stabilităţii“ refuză să le dea ajutor. Ipsilanti trebue să se refugieze în Austria, unde petrecu 7 ani de închisoare, vezi *Istoria omenirii*, trad. rom. de I. Totoiu ed. III. Bucureşti 1944 p. 375—6.

INAUGURAREA REGIMULUI PARLAMENTAR ÎN ŢĂRILE ROMÂNE ŞI GENERALUL KISSELEFF.

I.

Prin dispoziţiunile Regulamentului Organic, legiferat la 1831, s'a inaugurat regimul parlamentar în viaţa constituţională a Ţărilor Române.

Antecedentele acestui eveniment erau date în succesele obţinute de politica rusească prin tratatul dela Adrianopol (1829) şi, pentru Ţările Române, în actul separat, prin care Poarta Otomană se obliga în mod solemn, să confirme regulamentele, ce vor fi făcute după dorinţa exprimată de Adunările celor mai distinşi locuitori ai Ţării, urmând ca ele să pună temelia noului regim interior, dar cu rezerva de a nu „ştirbi câtuş de puţin drepturile de suzeranitate ale Sublimei Porţi"[1]).

Un comitet alcătuit din opt boeri (4 Munteni şi 4 Moldoveni) fiind încredinţat cu elaborarea proiectelor de regulament, îşi începuse la Bucureşti activitatea încă din vara anului 1829. Nu era decât prea firească năzuinţa Puterii protectoare de a face să se ţină seamă de sugestiile sale în noua operă de legiferare. De aceea apare menţionatul comitet orientându-se în toate chestiunile esenţiale după instrucţiunile ruseşti din Varşovia. Aceste instrucţiuni cuprindeau în opt capitole dispoziţiunile normative, cari urmau să dea scheletul noilor legiuiri.

Concluzia instrucţiunilor ruseşti merită relevată în deosebi, fiindcă subliniază stăruitor *ideea de unire* a Principatelor Române. Insufleţită de sentimentele cele mai binevoitoare faţă de aceste ţări, împărăteasca Curte a Rusiei ar fi privit — după cum afirmă încheierea instrucţiunilor — totdeauna cu supărare „răcea-

---

[1]) I. Lupaş, *Lecturi din izvoarele istoriei române*. Cluj, 1928 p. 252.

la şi neînţelegerea, ce se vedea între dânsele". De aceea, stăruie acum să fie „instituţiile ce au a regularisi pe Moldavia şi pe Valahia atâta de asemănate şi deopotrivă, pe cât iartă obiceiurile şi ideile primite între locuitorii lor", căci „această *deopotrivă asemănare* poate sluji intru *a le apropia* între ele pe *două noroade*, a căror *unime de lege*, de *începutul neamului* şi de *starea locului* se cuvine a le ţine strâns legate *în oricare întâmplări*".

In linii generale elaboratul comitetului din Bucureşti a păstrat capitolele instrucţiunilor din Varşovia. Astfel, *capitolul I* tratează despre alegerea Domnului prin *„Obşteasca Adunare Extraordinară"* indicând elementele din care se compune aceasta, precum şi formele de îndeplinit atât la alegerea deputaţilor, cât şi la a Domnului, care trebuea să aibă vârsta de cel puţin 40 de ani şi să fie din familie „a căreia nobilitate să se suie cel puţin la moşul său şi a căreia naturalizaţie, potrivită cu obiceiurile Ţării, să înceapă dela tatăl său".

Capitolul II precizează compoziţia şi atribuţiunile *„Obişnuitei Obşteşti Adunări"*, ai cărei deputaţi se alegeau pe câte 5 ani şi, convocaţi de Domn, se întruneau în Capitală în fiecare an la începutul lui Decemvrie într'o sesiune ordinară cu durată de două luni, putând fi prelungită de Domn în caz de trebuinţă. Atribuţiunile Adunării erau: cercetarea socotelilor vistieriei, încurajarea agriculturii şi a industriei, îngrijirea şcoalelor, spitalelor şi a altor aşezăminte publice, privegherea asupra carantinelor şi dreptul de a prezenta Domnului propuneri pentru diverse măsuri de înlăturare a neajunsurilor.

Capitolul III cuprinde îndrumările relative la *administraţia financiară* cu desfiinţarea oricărei dări în natură, sub orice numire ar fi. Tot astfel se desfiinţează şi sistemul tradiţional de *cisluire*, deoarece s'a făcut trista experienţă că fruntaşii satelor procedau arbitrar şi „printr'o cislă nedreaptă, făcută numai de dânşii împovărau pe cei mai săraci cu toată greutatea". Toate veniturile Statului trebueau să fie strânse numai într'o casă obştească din darea personală (capitaţie: 30 lei anual de familie), din taxele mazililor (45 lei anual), din patenta plătită de negu-

ţători şi meseriaşi, dintr'o parte a veniturilor bisericeşti, destinate aşezămintelor şcolare şi caritative, din veniturile ocnelor, vămilor ş. a. tot la câte 7 ani urmând să se facă o nouă catagrafie despre situaţia contribuabililor.

In acelaş capitol sunt specificate şi relaţiunile juridice dintre proprietari şi ţărani. Articolul 64 precizează că „legiuirea ce s'a făcut la leat 1746, cu iscăliturile clirosului bisericesc şi a boierilor şi cu întărirea Domnului Constantin Nicolae Mavrocordat, pentru desrobirea *ţăranilor rumâni*, rămâne şi va rămânea *nestrămutată în toată cuprinderea ei*".

Se arată, câtă întindere de pământ trebue să pună boerul la dispoziţia săteanului aşezat pe moşia sa şi cum acesta e dator să lucreze 12 zile pe an în folosul proprietarului, dându-i şi dijma din produsele lui. Se fixează şi cantitatea de muncă astfel că „arătura de 8 prăjini pogoneşti în loc spart şi de 5 în ţelină se socoteşte lucru de o zi pentru o pereche de boi, iar pentru strânsul fânului şi clăditul în căpiţe pe locul, unde se coseşte, se va socoti *un pogon* drept lucru de o zi". Săteanul poate răscumpăra în bani îndatoririle sale către proprietar plătind 1/2 la Sf. Gheorghe şi 1/2 la Sf. Dumitru, după preţurile obişnuite în regiunea respectivă.

In baza principiului că proprietarul e „stăpân cu desăvârşire pe al său pământ", iar săteanul liber, articolul 144 dă acestuia voe să-şi mute locuinţa, dar pune astfel de condiţii, încât îndeplinirea lor integrală fiind foarte anevoioasă pentru săteni, libera mutare putea fi oricând zădărnicită din partea proprietarului, în drept şi el „să depărteze de pe moşia sa pe sătenii cei îndărătnici sau pe cei ce vor face zizanii şi vor aduce la nesupunere pe ceilalţi săteni". In asemenea cazuri e dator însă a-i aviza cu 6 luni înainte de Sf. Gheorghe şi a-i despăgubi pentru plantaţiile, ce vor fi făcut pe moşie „precum prunii şi alte pometuri".

Pentru mine se prevedea dreptul proprietarului de a le lucra singur sau de a le închiria plătind vistieriei 1/10 din câştig. Iar când stăpânul moşiei nu le-ar putea lucra singur, nici închiria, ele vor fi trecute în exploatarea Statului, urmând să primească

stăpânul 1/10 din câştig şi despăgubirile cuvenite pentru stricăciunile, ce s'ar pricinui moşiei cu săpatul şi cu lucrarea minelor.

Capitolul IV tratează despre alcătuirea *Sfatului administrativ*, compus din ministrul de interne, de finanţe şi marele postelnic (secretarul de stat, directorul cancelariei particulare a Domnului).

Capitolul V lămureşte dispoziţiunile menite să garanteze libertatea comerţului, a porturilor şi a navigaţiei pe Dunăre, prevede măsuri pentru navigabilitatea râurilor Jiu, Olt, Argeş, Dâmboviţa şi Ialomiţa. Iar pentru încurajarea industriei, îndrumă stăpânirea să atragă „din străinătate, prin făgăduinţi folositoare, pe meşteri şi lucrători, ce vor voi să se aşeze aici în Ţară, dând celor ce vor desăvârşi vre-o ramură de orice industrie, *premii* sau *daruri de însufleţire*" (art. 158).

Capitolul VI arată măsurile privitoare la organizarea cordonului şi a carantinelor sanitare de-a-lungul Dunării şi la înfiinţarea unui *comitet al sănătăţii* care, sub prezidenţia ministrului de interne, avea să controleze nu numai carantinele, ci şi „starea sănătăţii din lăuntru". Conducătorul acestui comitet: „cel mai mare inspector" îşi îndeplinea funcţiunea pentru amândouă Principatele, fiind ales de Domni în înţelegere cu consulul general rusesc (art. 188).

Capitolul VII cuprindea dispoziţiunile privitoare la organizarea justiţiei, subliniind că „pentru buna orânduială în pricini de judecată este de neapărată trebuinţă *separarea puterii judecătoreşti de cea administrativă* (executivă). Toţi locuitorii se vor judeca, fără deosebire, la judecătoriile competente. Cauzele comerciale vor fi judecate după condica Franţei, care se va traduce în limba română; pentru înaintarea apelului se fixează un termen de 2 luni. Ultima instanţă de apel rămâne divanul domnesc; pentru pricinile hotărîte aci se stabileşte *principiul lucrului judecat*, spre a nu se mai putea reveni asupra lor. In fiecare sat se institue o *judecătorie de pace* (preotul şi 5 juraţi aleşi de locuitori).

In sfârşit, *capitolul VIII* sub titlul „Dispoziţiuni generale", satisface desideratele cuprinse în acelaş capitol al instrucţiunilor

ruseşti, fixând modalităţile privitoare la titlurile şi drepturile boereşti, la numirile în funcţiuni, la administrarea averilor bisericeşti, precum şi ale mânăstirilor închinate, la învăţătura publică şi la măsurile potrivite să pregătească apropiata unire a celor două ţări.

Se pune stavilă abuzurilor domneşti de a înălţa boerii la ranguri fără slujbe; le rămâne însă dreptul să acorde titluri de nobleţă oricui se va distinge în funcţiunile publice (decoraţii). Se desfiinţează vechiul obiceiu — „fiind vătămător slujbei“ — de a schimba funcţionarii în fiecare an; numirile se fac pe 3 ani de probă, apoi cei vrednici rămân definitiv în funcţiunile administrative, iar în cele judecătoreşti pot fi schimbaţi din 3 în 3 ani, punându-se în vedere şi *principiul inamovibilităţii judecătorilor, la 10 ani* după intrarea în vigoare a *Regulamentului Organic.*

Actele stării civile sunt lăsate în grija autorităţilor bisericeşti. Mitropolitul şi episcopii se aleg de către „Obişnuita Obştească Adunare“, cel dintâi urmând să primească şi confirmarea canonică dela Patriarhul din Constantinopol. Se va înfiinţa câte un seminar, în fiecare eparhie, din veniturile ploconului dela diaconi şi preoţi (câte 10 lei anual de fiecare). Preotul va primi dela proprietar aceeaşi întindere de pământ ca săteanul cu 5 vite, fiind însă scutit de zilele de clacă şi de dijmă. Cântăreţii bisericeşti vor primi bucate din magazia de rezervă a satului şi câte 2 lei pe an de fiecare enoriaş, dar cu obligaţiunea de „a învăţa copiii satului *carte şi cântări*“.

Pentru promovarea învăţăturii publice se vor înfiinţa şcoale de băeţi şi de fete, în capitalele de judeţ, cu limba de predare română „pentru înlesnirea şcolarilor şi desăvârşirea limbii ţării“, iar la centrul *colegii* „ca să se poată creşte fiii celor în slujbe publice după un chip asemănat cu a lor viitoare soartă“.

Tot în acest capitol sunt schiţate câteva *„începuturi de o unire mai de aproape între amândouă Principatele“* enumerându-se elementele acestei uniri: începutul, religia, obiceiurile, limba „sălăşluitorilor într'aceste două Principaturi, precum şi cele deopotrivă trebuinţe“. Se admite să aibă locuitorii aceleaşi

drepturi şi să poată dobândi proprietăţi în amândouă ţările[2]), monetele să aibă acelaş curs şi aceleaşi preţuri.

Intr'un adaos dela sfârşit se cuprinde *„Regulamentul ostăşesc"* privitor la organizarea *oştirii naţionale* din pedestrime şi cavalerie, împărţită în regimente, batalioane şi escadroane, regimentul cu 2 batalioane şi 2 escadroane fiind comandat de colonel, batalionul alcătuit din 4 „roate" având comandant un maior şi escadronul (de 4 plutoane) cu un căpitan comandant. Serviciul militar se face între *20—30 ani*, cu durată de *6 ani*. Călăreţul primeşte un cal, care după trecerea sorocului de 6 ani rămâne în proprietatea lui. Imbrăcămintea este „uniformă de postav albastru".

Domnul alege pe şeful oştirii dintre colonelii activi sau dintre cei retraşi din slujbă cu rangul de spătar.

II.

„Obşteasca Adunare Extraordinară" a Munteniei a revizuit textul proiectului prezentat de comitetul boerilor delegaţi, după ce obţinură atât încuviinţarea Rusiei, cât şi a Turciei. Cercetarea lui şi desbaterile au durat dela 10 Martie până la 20 Mai 1831. Astfel în Ţara Românească Regulamentul Organic, aprobat de Adunare, de Poarta suzerană şi de Rusia protectoare, a putut fi pus în aplicare în jumătatea a doua a anului 1831. Iar în Moldova, unde Adunarea a lucrat cu întreruperi, dela 8 Mai până la 20 Octomvrie, a fost pus în lucrare numai la începutul anului următor (Ianuarie 1832).

Dispoziţiunile Regulamentului Organic dau dovadă de spirit practic şi de pricepere în arta legislativă. Prin ele s'a făcut încercarea de a substitui nesiguranţei şi arbitrarului, principiul legalităţii şi al stabilităţii, iar interesului individual particularist supremaţia interesului obştesc.

---

[2]) *Règlement Organique de la Principauté de Moldavie.* New York. Imp. de Delevingne et Callenwaert p. 360: „Les Valaques jouiront, en Moldavie, des mêmes privilèges que les Moldaves en Valachie".

Regulamentul Organic a inaugurat în viața politică a Țărilor Române regimul constituțional-reprezentativ cu caracter aristocratic, dar fără independență deplină, întrucât prevedea, că în caz de nesupunere sau desordine între membri Adunărilor, Domnul le poate disolva cerând încuviințarea Porții suzerane și a Curții ocrotitoare pentru convocarea altora. Poarta era atunci în declin, Rusia în plină ascensiune spre scopurile ei urmărite încă din timpul domniei lui Petru cel Mare.

După succesul important dela Adrianopol, prestigiul ei sporit o determină să-și asume drepturi de îndrumare în chestiunile politice și administrative ale Țărilor Române. Astfel s'a arătat că însuși textul Regulamentului Organic dă un rol așa de important consulului general rusesc, stipulând ca inspectorul general al carantinei sanitare să poată fi numit de către cei doi Domni numai după o prealabilă înțelegere cu el. Carantina servea în mod nemărturisit și scopul politic de a izola Țările Române de Turcia, apropiindu-le tot mai mult de Rusia, care voind să apară în lumina unei generosități ocrotitoare, ținea în acelaș timp să fie unul dintre oamenii ei de încredere demnitarul însărcinat nu numai cu un control sanitar, ci și cu unul politic la granița de Sud a Principatelor.

Dispozițiunile economice-finaciare ale Regulamentului favorizau boerimea scutind-o de biruri. Generalul Kisseleff, care se interesa mult de soarta țăranilor, încercase a introduce o dare fonciară pe moșiile tuturor, deci și pe ale boerilor, dar împotrivirea comitetului boeresc din București i-a zădărnicit proiectul.

Pentru țărani s'a încuviințat — cum s'a arătat la capitolul III — libertatea de a se muta de pe o moșie pe alta, dela un boer la altul, dar libertatea aceasta era îngrădită în atâtea condițiuni anevoie de îndeplinit, încât în cele mai multe cazuri ea devenea iluzorie.

Intinderea pământului de muncă pentru țăranul clăcaș fu redusă față de trecut; numărul zilelor de clacă a rămas fixat la 12 ca și în reforma lui Constantin Mavrocordat dela 1746. Dar, precizând textul Regulamentului cantitatea de muncă, ce tre-

buea îndeplinită în cursul unei zile, s'a creat ţăranilor o situaţie grea, întrucât munca aceasta sporită reclama un număr mai mare de zile. De aceea se şi plângeau la 1848 ţăranii, spunând că lucrează câte *o săptămână întreagă* cu carul cu boi şi nu li se socoteşte decât *o zi*.

Generalul Kisseleff, care a călătorit prin Ţară, spre a se convinge personal de felul cum se puneau în aplicare disposiţiile Regulamentului Organic, când şi-a luat rămas bun dela Adunarea Obştească (1833), recapitulând faptele de căpetenie ale administraţiei provizorii prezidate de dânsul, nu a lipsit a da şi câteva îndrumări exprimând din nou grija lui pentru soarta ţăranilor, cari vor şti răsplăti prin muncă, bogăţie şi linişte pe cei ce vor înţelege să aplice conştiincios măsurile legislative, părăsind vechea deprindere a impilărilor şi făcând dreptate clasei muncitorilor de pământ.

Nicolae Bălcescu scria despre Regulamentul Organic că a robit Ţara ciocoilor şi pe ciocoi Ruşilor, dar pe lângă toate părţile lui slabe a devenit „un instrument de progres" introducând principiul libertăţii comerciale, despărţirea puterilor judecătoreşti, administrative şi legiuitoare, precum şi regimul parlamentar în Ţările Române.

Succesele Rusiei în această operă de organizare constituţională a Ţărilor Române, atingeau în mod firesc atât susceptibilitatea Turciei, cât şi a Austriei. Cea dintâi nu putea fi bucuroasă văzând cum a reuşit Rusia protectoare a se substitui ei ca Putere suzerană. La începutul anului 1834, prin convenţia dela Petersburg, recunoscu totuşi Regulamentul Organic obligându-se a confirma şi legiuirile desvoltătoare.

Austria se simţea stânjenită în seculara ei pornire de expansiune spre Sud şi Est de o parte, iar de alta se temea că noua organizare a Ţărilor Române, având ca rezultat îmbunătăţirea condiţiunilor de traiu pentru populaţie, nu va întârzia să producă asupra Românilor din cuprinsul Imperiului habsburgic înrâuriri nedorite, sporindu-le îndârjirea în luptele şi revendicaţiunile de ordin politic, naţional şi economic.

Desfăşurarea ulterioară a dovedit, că teama Austriei nu era

în punctul acesta, cel puțin, suficient motivată. Regulamentul Organic, cu toate că cuprindea în partea administrativă multe dispozițiuni bune, nu a putut contribui la îndepărtarea vechilor obiceiuri şi neajunsuri, fiindcă lipseau în mare parte elementele capabile să-i garanteze o aplicare exactă şi conştiincioasă.

III.

Nu poate fi trecut sub tăcere rolul important, ce i-a revenit generalului Pavel Kisseleff în opera de legiferare a Regulamentului Organic, silindu-se din răsputeri să armonizeze interesele ruseşti cu cele româneşti şi să contribue la uşurarea sorții mulțimilor desmoştenite. Stăruințele lui pentru noua organizare constituțională, nu urmăreau exclusiv progresul obştesc al Țărilor de sub vremelnica lui ocârmuire, după cum rezultă clar din scrisoarea trimisă la 20 Februarie 1830 prietenului său, generalul Zakrevski, căruia nu ezita să-i facă o destăinuire ca aceasta: „Mult mai rămâne să facă cel ce va domni peste aceste Țări, dar eu mă silesc mai ales să câştig pentru Rusia bogățiile acestor Țări prin legături comerciale şi să supun pe Moldoveni şi pe Valahi obiceiurilor şi regulelor noastre"[3]).

Generalul Kisseleff s'a afirmat ca prieten al țăranilor obijduiți, a căror slobozire treptată o ceruse țarului Alexandru I încă dela anul 1816, când funcționa ca ministru al domeniilor Statului, scriind într'un memoriu următoarele cuvinte isvorîte din profunda lui convingere: „Sire, libertatea cetățenilor este temelia belşugului şi a bunei stări obşteşti. Acest adevăr e atât de neîndoielnic, încât găsesc de prisos a mai arăta Maiestății voastre, cât este de dorit să se întindă în tot Imperiul vostru slobozirea robilor cultivatori de pământ, cari pe nedrept sunt lipsiți de libertate". Iar mai târziu, către sfârşitul zilelor sale.

[3]) Cf. I. Lupaş, *Istoria Unirii Românilor*, ed. II. Bucureşti, 1938, p. 234, Informațiuni mai amănunțite despre *Pavel Kisseleff (1788—1872)* se pot găsi în comunicarea lui A. Papadopol-Calimach. Vezi nota următoare.

când primea la Paris ştirea despre manifestul împărătesc dela 19 Februarie 1861, cu privire la desrobirea ţărănimii din Rusia, se grăbea să mulţumească ţarului Alexandru al II-lea cu lacrămi de bucurie.

„Istoria nu va uita — mărturiseşte cercetătorul rus A. R. Zabloţki-Desiatovski — că el a fost cel dintâi dintre oamenii de stat ai Rusiei, care a început a zice cu tărie, că a venit vremea să se ia în privire nenorocita stare a ţăranilor — victime ale neştiinţei lor şi ale nepăsării guvernelor"[4]).

* * *

Pentru a da lectorilor putinţa să cunoască felul, cum a fost apreciată personalitatea generalului Kisseleff de către unii dintre contemporanii săi români, cari au avut prilej să-l cunoască de aproape, e potrivit a reproduce aci următoarele fragmente din amintirile lui Nicolae Kreţulescu şi Vasile Alecsandri:

Nicolae Kretzulescu, fost ministru în timpul domniei lui Cuza, scrie în amintirile sale că aplicându-se în cursul anului 1831 disposiţiunile Regulamentului Organic în Muntenia „era o plăcere a se vedea activitatea şi zelul ce toţi dela mic la mare puneau la început ca să-şi îndeplinească datoriile, veseli şi fericiţi c'a scăpat Ţara de nenorócirile trecutului şi a intrat într'o eră nouă.

„Din parte-i generalul Kisseleff, cu ochii pretutindeni, ocupându-se zi şi noapte până de cele mai mici detaliuri ale administraţiei, nu înceta a încuraja şi a povăţui pe toţi la îndeplinirea datoriilor lor. El şedea în casele, unde este astăzi Prefectura Poliţiei, una din cele mai mari şi mai frumoase case pe atunci în Bucureşti şi care aparţinea baronului Meitani, bancher şi antreprenorul exploatării salinelor.

„Generalul Kisseleff luase de obiceiu a invita în toate Duminecile la dejun mai toate autorităţile şi, atât înainte cât şi după

---

[1]) A. Papadopol Calimach, *Generalul Pavel Kisseleff în Moldova şi Ţara Românească 1829—1834,* în *Analele Acad. Române din 1887,* după A. R. *Zabloţki-Desiatovskii* (4 volume în limba rusă).

dejun, se întreţinea cu toţi în franţuzeşte, sau prin interpret cu aceia — cei mai mulţi — care nu cunoşteau limba franceză, şi prin consilii părinţeşti, de multe ori severe dar delicate, îi îndemna şi îi povăţuia la încetarea vechilor obiceiuri desordonate şi abusive, rămase dela Fanarioţi.

„Am asistat şi eu la unul din acele dejunuri. Generalul Kisseleff cunoscând pe fraţii mei mai mari care intraseră în miliţie, a cerut tatălui meu să-i fiu prezentat şi eu; prezentaţia mea a fost de mare folos, căci el a angajat pe tatăl meu, să mă trimită la Paris, să-mi fac studiile. Mai mulţi tineri au fost atunci trimişi spre învăţătură la Paris tot după îndemnul generalului Kisseleff, care părea a avea o predilecţiune pentru capitala Franţei...

„Poveţele şi îndemnurile date de generalul Kisseleff funcţionarilor, au avut bune resultate în anul dintâi al aplicării Regulamentului, odată însă ce ei se deprinseră cu reformele operate, încetul cu încetul îşi reluară vechile lor obiceiuri"[5]).

* * *

Vasile Alexandri, reproduce în amintirile sale o convorbire[6]) ce a avut cu Kisseleff la Paris — în primăvara anului 1859 (în Păresimi) redând-o după cum urmează:

„Contele e de stat înalt, are părul şi mustaţa albe, iar portul şi înfăţişarea sa au un caracter mai mult militar decât diplomat.

„Cum mă văzu, Domnul ambasador îmi zise: Visita D-Voastre, Domnule Alecsandri, îmi face mare plăcere, căci am cunoscut pe părintele D-Voastre la Iaşi.

„Sunt fericit, Domnule Conte, am răspuns, de a vedea că Vă aduceţi aminte de Principate şi de locuitorii lor, căci suvenirul Excelenţei Voastre nu s'a şters din mintea Românilor. Părintele meu mi-a vorbit adeseori de Contele Kisseleff.

---

[5]) Nicolae Kretzulescu, *Amintiri istorice*. Bucureşti, 1895, p. 27—28.

[6]) *Generalul Conte Kisseleff*, în revista *Convorbiri Literare* din 1. VIII. 1878, p. 154—155. (*Extract din istoria misiilor mele politice).*

— „Am cunoscut şi pe tatăl prinţului Cuza, la Galaţi, am cunoscut pe toţi boerii din Moldova şi din Valahia.

„Mulţi din ei nu mai există, Domnule Conte. Moartea a secerat fără milă timp de 30 de ani.

— „Dar! . . . acum aţi rămas voi copiii, în locul bătrânilor; voi pe care V'am văzut, pot zice, în faşă; voi, generaţia cea nouă, cea revoluţionară, observă rîzând Contele.

„Noi, şcolarii Excelenţei Voastre, replicai, căci Excelenţa Voastră a fost cel dintâi revoluţionar în Ţara noastră.

— „Eu, revoluţionar!

„Aduceţi — vă aminte de reformele ce aţi întrodus în Ţară în timpul administraţiei Excelenţei Voastre. Fiecare din acele reforme era menită a produce o revoluţie radicală în starea socială a Principatelor. Aduceţi-vă aminte mai cu samă că Regulamentul Organic prevede şi consacră chiar principiul unirii lor. Noi n'am făcut alta decât a-l traduce într'un fapt naţional; deaceea şi avem bună sperare că la viitoarele conferinţe Contele Kisseleff, astăzi ambasador, va susţinea ideile Contelui Kisseleff, ex-guvernator al Principatelor.

— „Vom vedea, vom vedea; însă, adăugi Contele cu veselie, nu mă pot opri a râde la ideea că eu trec în ochii Românilor de revoluţionar.

„Revoluţionar ultra! Dacă vi s'ar ridica vreodată o statue, ea va purta următoarea inscripţie: *Contele Kisseleff, întâiul reformator revoluţionar al Principatelor Dunărene!* . . . Şi mai jos, între paranteze, va figura în litere de aur articolul din Regulament, care prevede Unirea lor.

— „Insă acel articol a fost şters în urmă din Regulament, dacă nu mă înşel?

„Insă nu a fost şters din inimile Românilor.

— „A! zise Contele după o scurtă tăcere; am păstrat scumpe suveniri de Iaşi şi de Bucureşti! . . . drept probă, iată ciubucul meu favorit; îl am tocmai de când eram guvernator şi de câteori fumez din el, gândul meu sboară spre trecut . . , Ce femei frumoase erau în Moldova şi în Valachia! . . . ce popor viu, inteligent şi vesel! . . . Era o mulţumire de a lucra la îmbună-

tățirea soartei lui chiar în contra ordinelor dela Petersburg... A! credeți că am făcut tot ce mi-au fost prin putință ca să fie administrația mea folositoare Moldovenilor și Valachilor și să deștepte în ei avântul progresului.

„O știm, Domnule Conte, și Vă suntem recunoscători; însă vă este și acum prin putință de a vă arăta amicul nostru și de a vă completa opera începută la 1828.

— „Cum?

„Apărând cauza Românilor și susținând alegerea Domnului Cuza în sinul conferințelor.

— „Vom vedea, vom vedea; replică ambasadorul; însă dacă vreți ajutorul Rusiei, trebue să vă liniștiți spiritele și să nu vă mai gândiți la revoluții.

„Credeți, Domnule Conte, că vom deveni oamenii cei mai pacinici cât ne-om vedea Țara intrată pe o cale de autonomie și de libertate; dar pentru ca să se aline ferberea spiritelor noastre, avem nevoie de recunoașterea faptelor ce am săvârșit, avem prin urmare nevoie de sprijinul Excelenței Voastre.

— „Dacă ar fi să urmez numai după dorința mea, observă Contele cu un aer de franchetă, v'aș face cea mai sigură promitere; însă știți că ambasadorii nu sunt totdeauna stăpâni pe voințele lor... cu toate acestea nu trebue a despera de nimica pe lume... simpatiile mele personale le aveți, ele mă vor conduce, pe cât îmi va fi ertat, pe calea cea mai favorabilă acelor țări iubite, în care am petrecut anii cei mai plăcuți ai vieții mele.

Zicând aceste cuvinte, Contele Kisseleff mă însărcină să exprim complimentele sale Prințului Cuza, și astfel ne despărțirăm în terminii cei mai convenabili. Ambasadorul de atunci al împăratului Alexandru al II-lea, înțelegea politica Rusiei într'un mod mult mai larg și mai demn decât oamenii de stat actuali"[7]).

* * *

Din împărtășirile lui Krețulescu și ale lui Alecsandri se vede lămurit interesul excepțional, cu care se obișnuise generalul

---

[7]) *Ibidem* p. 155.

Kisseleff a urmări desvoltarea şi progresul Ţărilor Române, atât în timpul când îi fusese încredinţată vremelnica lor cârmuire (1829—1834), cât şi mai târziu până la adânci bătrâneţe.

Este deci explicabilă aprecierea unui publicist transilvan care, având prilej să participe la sărbătorirea lui Kisseleff în Bucureşti, scria că în persoana acestui general rus *„a găsit Ţara Românească un Washington“*, care a introdus importante reforme în toate domeniile politice. Deaceea s'a luat decisiunea să fie sărbătorit în fiecare an la ziua Sf. aposoli Petru şi Pavel (29 Iunie) şi să i se ridice o statue[8]).

---

[8]) Cf. I. Lupaş, *Istoria Românilor*, ediţiunea a XV-a. Sibiu, 1944, p. 420.

FRĂMÂNTĂRI REVOLUŢIONARE TRANSILVANE, BĂNĂŢENE, MOLDOVENE ŞI MUNTENE ÎN I-A JUMĂTATE A VEACULUI AL XIX-LEA.

I.

Austria avea suficiente motive de nelinişte din cauza repetatelor încercări de conspiraţiuni şi revolte, ce se iviseră dela sfârşitul veacului al XVIII-lea în diferitele ei provincii. Cu toate că împăratul Francisc I-iu s'a silit decenii de-a-rândul, să izoleze popoarele Monarhiei habsburgice de orice atingere primejdioasă cu propagandiştii ideilor revoluţionare, aceste silinţe ale lui n'au putut da rezultate de durată. Sistemul poliţiei secrete şi al censurei s'a dovedit neputincios în lupta cu aceste idei. Revoluţia polonă din 1830—1831 a trezit simpatii în Ungaria şi în Transilvania. Svonuri despre o apropiată răscoală românească circulau la începutul anului 1831. Preotul satului Bala (judeţul Turda) vestise în biserică într'o Duminecă din Ianuarie, că peste patru săptămâni va izbucni răscoala. Guvernul Transilvaniei s'a grăbit să roage Comanda militară a lua măsuri grabnice pentru ajutorul ostăşesc de trebuinţă. A chemat apoi la Cluj pe episcopul Vasilie Moga din Sibiu şi pe vicarul Dumitru Caian din Blaj, îndrumându-i să liniştească poporul. Nobilimea transilvană nu se mai simţea în siguranţă pe la sate. Incepuse deci a se refugia la oraş, cerând voie să se poată înarma. La 12 Martie 1831 guvernul roagă din nou Comanda militară să trimită armată în mai multe comitate ale Transilvaniei.

Agenţi secreţi şi propagandişti revoluţionari mişunau în multe părţi îndemnând pe Maghiari să se desfacă de Habsburgi. Tinelli, un propagandist italian din Milano, mărturisea că Iosif

Mazzini, care întemeiase societatea *Giovine Italia* cu scopul de a pregăti unirea acestei ţări ca republică democratică, era informat că şi Ungaria ar fi plină de elemente revoluţionrae, cari la moment potrivit ar putea da mână de ajutor Italienilor.

La 27 August 1834 s'a otrăvit în Sibiu propagandistul Adolf David în clipa, când era să fie deţinut. Din corespondenţa lui s'a putut constata că avea legături cu elemente revoluţionare din Transilvania, din Banat şi din Ţara Românească, urmărind scopul de a *uni pe toţi Românii într'o republică.* S'a găsit între hârtiile lui şi o traducere românească a „Marseillaise"-i şi o proclamaţie în limba latină[1]). Această pregătire tăinuită aştepta numai un impuls din afară, spre a păşi pe tărâmul realizărilor. Un neguţător din Cluj, Caetan Biazzini, comandase dela fabricantul Hausman din Viena săbii cu înscripţia: *Trăeasca constituţia!* In-

[1]) Cf. C. Göllner, *Conspiraţia emigrantului polon Adolf David* (1834), în *Revista Istorică* din Bucureşti, 1937, p. 235—249. Deviza acestei societăţi revoluţionare polono-române era: „*Pro patria et pro gloria*". Membri ei aveau cocardă albastră, galbenă şi roşie, se obligau prin jurământ să lupte pentru egalitatea drepturilor şi datoriilor, pentru votul universal, pentru desfiinţarea titlurilor de nobleţă, pentru eliberarea ţăranului de sub jugul aristocraţiei, pentru reforma agrară şi pentru egalitatea cultelor religioase. Fiecare membru era obligat să-şi procure o puşcă, o sabie şi două pistoale. Propagandiştii sperau să poată cuceri mulţimea ţăranilor români, cu ajutorul preoţilor şi învăţătorilor ortodocşi (p. 240). După sinuciderea lui David la Sibiu, activitatea acestei societăţi secrete a continuat în satul minier Rusca din Banat, având printre conducători şi un învăţător român cu numele Maran, sperând să poată obţine chiar adesiunea episcopului bucovinean *Isaia Băldăşescu.* Poliţia austriacă găsea suspecte întâlnirile lui *Zaharia Carcalechi* din Braşov cu *Eliade Rădulescu* la Bucureşti în vara anului 1835, bănuind că ei ar fi proiectat să tipărească manifeste revoluţionare. In acelaş an, la 2 August, *Carcalechi* şi *Damaschin Bojâncă* se întâlniseră la *Caransebeş* cu învăţătorul *Maran*, iar Metternich primea raport confidenţial despre o întâlnire secretă a lui *Carcalechi* cu *Maran* la *Budapesta.* Traducerea românească a „Marsellaise"-i este foarte stângace, pare să fi fost făcută de un German, cu insuficiente cunoştinţe de limbă românească, după cum resultă din următoarele versuri, anevoie de înţeles dacă n'ar avea alături de ele şi textul traducerii germane:

suş cuvântul *constituţie* era pe atunci motiv de îngrijorare, întru cât — după cum scria Moldoveanul Mihail Sturza (1823) — singur acest cuvânt e „o atîngere a autorităţii".

Poliţia secretă din Viena era informată că agenţi revoluţionari din Franţa şi din Elveţia încearcă toate mijloacele spre a înjgheba în cuprinsul Ungariei şi al Transilvaniei organizaţiuni secrete cu scop de a răspândi ideile ademenitoare ale revoluţiei. Metternich, atotputernicul ministru austriac, spunea mai târziu (1844) că Ungaria se află în anticamera iadului revoluţionar[2]).

II.

In Banat, la Lugoj, exista o societate secretă numită *„Constituţia"*, ai cărei membri şi conducători erau intelectuali şi meseriaşi români. Societatea a fost descoperită la sfârşitul anului 1830, dar ea funcţionase de mai înainte ţinând conventicole secrete în casa căldăraşului *Dumitru Nedelcu*, sub conducerea preoţilor ortodocşi Dumitru şi Constantin Popovici, Ioan Lăpădat şi Ştefan Bercean. Dintre toţi, învinuiri mai grele i se aduceau lui Ioan Lăpădat pentru o „seducerea scandaloasă a poporului"[3]).

Episcopii români de atunci, informaţi de îngrijorarea ce cuprinsese cercurile oficiale din Viena, au socotit momentul po-

„Heidem fis'or dela zara
Sloboz e reszkolat
Enkotro noi tirănia
Pe szteag szindserat, redicat...
— — — — — — — —
La arme oresani: Rinduiz
Pre turmele — Heidem. Heidem
Sy szindse lor — sza spal pe [pamunt"...

„Hört Jünglige der Wallachey
Es tont der Ruf der Freiheit
Erhebt die mit Blut getünchte [Fahne
Und lasst sie flattern gegen die [Tyranen!
— — — — — — — —
Auf zu den Waffen Bürger!
Die Heer ordnet schnell und lasst [uns ziehen
Ihr Blut soll die Erde farben"...

[2]) Cf. studiul lui Wertheimer Ede, *Magyarország és a forradalmi propaganda* (Ungaria şi propoganda revoluţionară), în revista *Századok* din 1916.

[3]) Cf. I. Boroş, *„Constituţia", Societate secretă română în Lugoj 1830—34.* Lugoj, 1928.

trivit să innoească cererile de ordin politic naţional din 1790—1792, cari au rămas atâta vreme neluate în seamă. Ioan Lemeni şi Vasilie Moga au înaintat deci (1834) un memoriu cerând ca „*naţiunea română* care întrece cu mulţimea celelalte naţiuni din Transilvania şi poartă în mai mare măsură toate greutăţile în timp de războiu şi în vreme de pace, *fără a avea vre-un drept cetăţenesc*, să fie recunoscută ca *naţiune de sine stătătoare* şi întru toate *egală cu celelalte trei naţiuni recepte*"[4]).

Rezultatul n'a fost mai satisfăcător decât cel obţinut la 1792 de către antecesorii lor: Gherasim Adamovici şi Ioan Bob. Li s'a spus din partea Curţii împărăteşti „să aştepte în linişte, silindu-se a fi şi în viitor vrednici de favoarea şi graţia cu adevărat părintească a Maiestăţii Sale Sacratissime"[5]).

Cu trei ani mai târziu, fiind dieta Transilvaniei întrunită la Sibiu, episcopul Vasile Moga a încercat din nou să obţină îmbunătăţirea situaţiei materiale şi sociale pentru preoţii şi credincioşii săi, locuitori împreună cu Saşii, în aşa numitul Pământ crăesc (Fondus regius).

Incercarea a rămas iarăş fară resultat, ca şi cea repetată împreună cu episcopul Ioan Lemeni la Dieta din Cluj (1842). In loc de a fi izbutit să obţină vre-un rezultat, Românii au rămas adânc jigniţi de proiectele de maghiarizare ale acestei diete şi nu au lipsit a protesta împotriva lor prin memoriile consistoriilor din Blaj şi din Sibiu. La 1843 deputaţii Ioan Horváth şi Gavriil Bethlen făceau în Dietă propunerea că, nefiind destul de ducătoare la scop educaţia naţiunii române prin dascăli români, să se înfiinţeze tot în al 5-lea sat câte o şcoală, în care să fie şi un dascăl maghiar[6]). Iar la cererea Curţii din Viena de a se admite şi credincioşii bisericii ortodoxe-române la funcţiuni publice şi la egalitatea de drepturi cu credincioşii celorlalte biserici din Transilvania, comisiunea specială întrunită la 3 Mai 1845 sub prezidenţia lui Emeric Miko, n'a găsit nimic de adaus la rapor-

---

[4]) Al. Papiu-Ilarian, *Istoria Românilor din Dacia Superioară.* Viena, 1852, vol. I, p. 95—96.

[5]) *Ibidem*, p. 243.

[6]) Vezi Protocolul Dietei, nr. 779.

tul lui Anton Liszai, care spunea că Dieta Transilvaniei ar fi încuviinţat creştinilor ortodocşi tot ce a putut pretinde *spiritul timpului,* fără vătămarea esenţială a legilor fundamentale din Transilvania. Aceasta însemna, fireşte, mai puţin decât nimic, cu toate că raportorul se pricepea să îmbrace acest nimic în fraze din cele mai pompoase şi mai văduve de orice cuprins: „...nici dreptatea divină, nici cea umană, nici politica naţională nu mai permite, ca ortodocşii cari de veacuri ne-au fost tovarăşi credincioşi în zile bune ca şi în zile rele, să fie ţinuţi şi mai departe în afară de barierele constituţiei şi excluşi din drepturile politice, dacă nu voim ca *trupul bolnăvicios al constituţiei noastre* să se prăbuşească la cea dintâi întâlnire cu vre-o putere din afară"...

Elementele conducătoare ale Dietei erau cuprinse de teama că se va prăbuşi în curând constituţia feudală a Transilvaniei. Presimţeau pericolul, dar le lipsea energia de a lua măsuri să-l înlăture. In publicistica maghiară din Transilvania începuse a se strecura câte un glas de osândă împotriva felului, cum era tratat poporul român de atâtea veacuri. „Priviţi — scria autorul unui articol despre *cauza română* (oláh ügy) în *Erdélyi Hiradó* (1846 nr. 182) — oare nu noi i-am făcut pe Români trândavi, tăgăduindu-le dreptul la *propria lor moşie,* oare nu noi i-am făcut gospodari răi, răpindu-le în dijmă partea cea mai bună a muncii lor!"... Asemenea glasuri de osândă şi de mustrare au răsunat însă în pustiu. Poate şi din această pricină a luat în cuprinsul Transilvaniei revoluţia anilor 1848—1849 proporţiuni de violenţă înspăimântătoare. Dacă răspundea unei triste realităţi constatarea lui Metternich că Ungaria se afla, la 1844, în „anticamera iadului revoluţionar", ea era tot atât de adevărată şi pentru stările din Transilvania, ca şi pentru cele din Banat.

III.

Nu erau mulţumiţi nici Moldovenii, cu atât mai puţin Muntenii de situaţiunea ce li se crease prin regimul parlamentar întemeiat pe dispoziţiunile Regulamentului organic. Intr'un memo-

riu din toamna anului 1839 comisul *Leonte Radu din Moldova* arăta că alegerea deputaţilor pentru „Obşteasca Adunare" se face după porunca Domnului, voinţa Ţării fiind cu totul dispreţuită, slujbele statului se vând pe bani unor oameni „fără dreptăţi şi fără merite. Insuş Domnul s'a dovedit „luător de ruşfeturi". Şcoalele şi spitalele Ţării, precum şi alte aşezăminte sunt rău îngrijite", Dreptatea se vinde „făţiş pe bani, din care pricină săracii, văduvele şi orfanii pătimesc şi pier". Încasarea dărilor se face cu maltratarea locuitorilor, bătându-i şi aruncându-i iarna cu pieile goale în râu, iar vara silindu-i să treere desculţi şi „îngrozindu-i cu arme". In toate ramurile ocârmuirii formele noului Aşezământ (Regulamentul organic) şi pravilele sunt socotite ca nişte cărţi de joc. Nimeni nu caută să stârpească răul. Creditul public este cu totul scăzut din pricina părtinirii, ce păzeşte ocârmuirea către treapta boerilor mari. Luxul şi desfrânarea, jocul şi neomenia sunt încuibate prin toate instanţele şi pricinile se caută cu mare prelungire"...[7]).

Pentru îndreptarea acestor neajunsuri şi pentru reorganizarea Ţării a înfiinţat Leonte Radu în acelaş an aşa numita „*Conjuraţiune confederativă a Moldovei*", cerând partizanilor săi jurământ că vor păzi „taina şi legile şi vor împlini instrucţiile *Sfatului patriotic*, ce vremelniceşte s'a alcătuit, că nu vor cruţa nimic şi vor lupta până la cea de pe urmă răsuflare, fără a gândi la interes în parte", silindu-se în acelaş timp „*spre sporirea complotului*"[8]).

Complotiştii voeau să păstreze Moldova relaţiunile tradiţionale cu Poarta Otomană, dar aceasta să nu se amestece în chestiunile interne; *protectoratul rusesc să fie transformat în unul colectiv:* al Angliei, Franţei, Austriei şi Prusiei, cari să pună Ţara „la cale precum se vor îndura, siguripsind fiinţa ei". Domnia să fie ereditară, cu Domn ales dintre principii străini, iar Mihail Sturza să fie izgonit ca un „călcător de jurământ şi de legi, tiran şi duşman, ce s'a arătat Ţării".

---

[7]) *Hurmuzaki*, vol. VII. Supl. I. 1827—1849, p. 77—79.

[8]) *Ibidem*, p. 82.

Moldova împreună cu Muntenia şi cu Sârbia să alcătuească o „confederaţie potrivită cu aceea a Germaniei".

Intr'un proiect deosebit pentru „îndreptarea ocârmuirii din lăuntru" e formulată şi cerinţa *responsabilităţii ministeriale* astfel ca ministri „să răspundă pentru greşelile şi abaterile Gospodarului, înaintea Obşteştii Adunări şi a judecăţii criminaliceşti". Ţara să fie împărţită, din punct de vedere administrativ, în *cantoane* sau *mici gubernii* (din câte 4 judeţe, cu centre la Iaşi, Roman şi Botoşani) sub conducerea câte unui *mare vornic* sau *gubernator*. Ocârmuirea bisericească să fie încredinţată unui sinod de arhierei în frunte cu mitropolitul Ţării şi „în tot cantonul să poată fi arhiereu şi consistorie, atât pentru cinstea naţiei, cât şi pentru buna cuviinţă şi orânduealä".

Pentru înlesnirea creditului „să se aşeze în ţară *un banc de împrumutare* prin bancheri străini, însă cu folositoare condiţii"; să se înfiinţeze fabrici, să se organizeze poşte „după orândueala Europei pentru înlesnirea corespondenţii obşteşti". Evreii şi străinii „să fie opriţi a *posesui* în Moldova moşii cu sate". Să fie liberaţi Ţiganii, spre a nu mai fi socotiţi în numărul dobitoacelor, să fie îngrădită libera mutare a ţăranilor, deoarece s'a dovedit a fi „pentru însaş paguba şi sărăcia lor; de aceea să se hotărască globiri şi înfrânări şi pentru ceice ar fugi de prin sate şi pentru ceice i-ar primi şi i-ar mistui". Să se izgonească luxul, să se ridice moralul „spre a se putea reînnoi patriotismul în inimile Moldovenilor".

Din mulţimea punctelor de program ale complotiştilor lui Leonte Radu merită subliniate cele înfăptuite în cursul deceniilor următoare: unirea Moldovei cu Muntenia, precum şi autonomia internă faţă de Turcia, cu respectarea vechiului drept de suzeranitate, era un postulat ce s'a putut înfăptui în timpul lui Cuza; înlocuirea protectoratului rusesc cu unul colectiv al Puterilor europene a fost încuviinţată prin hotărîrea Congresului dela Paris (1856); postulatul dinastiei ereditare s'a realizat prin Constituţia dela 1866; ideea unui stat federativ cu Sârbia a rămas nerealizată, preocupând însă şi mai târziu, chiar până în

zilele noastre, pe făuritorii de proiecte pentru înjghebarea unei „Confederaţiuni a statelor dunărene".

Organizarea sinodului de arhierei, ca supremă instanţă bisericească, s'a putut înfăptui la 1872, în timpul domniei lui Carol I, iar „bancul de împrumutare" la 1880, nu însă prin bancheri străini, ci prin înfiinţarea *Băncii Naţionale a României,* organizată şi condusă de elemente autohtone.

IV.

Complotul fiind repede descoperit, Mihai Sturza a luat măsuri să fie expulsat autorul Leonte Radu în Basarabia, fără mult sgomot. Ministrul de externe al Rusiei, Nesselrode, a felicitat pe Sturza pentru dibăcia, cu care a ştiut descoperi şi înnăbuşi acest complot.

Simultan cu complotul din Moldova s'au ivit încercări de tulburări revoluţionare şi în Muntenia. Conducătorul opoziţiei naţionale din „Obşteasca Adunare", Ioan Câmpineanu, luptând împotriva amestecului rusesc în politica internă şi făcând apel la sprijinul statelor europene, fu întemniţat împodobindu-şi astfel numele cu faima de martir al cauzei naţionale. Agentul polon Woronicz (Carol Werner) îi făcea propuneri pentru o alianţă polono-română şi raporta principelui Adam Czartoryski, conducătorul emigraţiei polone dela 1840—1856, că *ideea unirii tuturor populaţiilor române sub acelaş sceptru* preocupă pe toţi; ea a devenit oare cum *„ideea dominantă"* sau *„ideea la modă"*. Muntenia are legături mai strânse cu Românii din Transilvania, decât cu Moldovenii, fiindcă cei dintâi nu aşteptau invitaţiuni speciale dela Munteni, ci veneau în ţară ca profesori şi neguţători îndeplinind însă şi misiunea de *răspânditori ai ideii de unitate naţională;* prigoniţi de Unguri şi de Austriaci ei se adăposteau în Muntenia având aci o influenţă însemnată prin cultura lor ceva mai aleasă şi prin spiritul lor mai activ[9]).

[9]) P. Panaitescu, *Planurile lui Ioan Câmpineanu pentru unitatea naţională a Românilor,* în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională.* Cluj, vol. III, p. 70.

Din scrisorile trimise lui Czartoryski de Câmpineanu se vede lămurit dorința lui ca Românii să fie *„un singur popor unit și independent"*, spre a putea forma, eventual împreună cu Sârbii, o barieră între Rusia și Turcia lucrând „în sensul cauzei polone sau al unei coaliții împotriva Rușilor". Câmpineanu era aplicat să pregătească o mișcare fiind sigur că va isbuti să atragă la acțiunea sa revoluționară și pe Românii din Transilvania. De Moldoveni nu era însă tot atât de sigur.

La 1 Noemvrie 1838 membri partidului național din Muntenia în frunte cu Ioan Câmpineanu redactară un manifest declarând că au datoria „să redea o *patrie independentă tuturor membrilor risipiți ai neamului nostru*"[10]) și jurând pe Evanghelie în fața episcopului Chesarie dela Buzău, că vor lupta sacrificând totul pentru înfăptuirea acestui ideal. Pe la sfârșitul anului 1838, când se svonise că Alexandru Ghica va fi mazilit din scaunul domnesc al Munteniei, Câmpineanu era gata să plece la Constantinopol, unde cu sprijinul Angliei și al agenților poloni spera să poată obține el domnia Țării Românești. Dar s'a ivit ideea că unirea Principatelor s'ar putea înfăptui mai ușor sub domnia lui Mihai Sturza. Câmpineanu era gata să primească această soluție renunțând la planurile sale de domnie. Sturza a refuzat însă, deoarece nu consimțea cu proiectul alianței polone și nu socotea atunci momentul potrivit spre a pune problema Transilvaniei și a Basarabiei. Câmpineanu își menține programul, fără să renunțe nici la acțiunea pentru Transilvania și Basarabia, nici la proiectul de cooperare cu Polonii. La 20 Febr. 1839 a plecat la Constantinopol, iar de aci la Paris și Londra, unde a avut o audiență la Lord Palmerston. Acesta își amintea și mai târziu de el, cum ceruse independența Țării Românești[11]). Nu-și putuse atinge însă scopul nici aci. Prietenul său Colson a încercat să-l oprească, în drum spre Țară, la Paris, dar Câmpineanu resemnat îi spunea: „Am eșuat în negocierile mele; inima îmi e sfâșiată,

---

[10]) *Ibidem*, p. 76.

[11]) C. D. Aricescu, *Corespondență și acte ale capilor revoluției române*, I, p. 94—96.

nu mai bate. Ce-mi pasă de viaţă... prefer persecuţia, căci aceasta va da poate roadele ei". Intors în Ţară fu arestat de poliţia austriacă la Lugoj, apoi liberat şi arestat din nou la mănăstirea Mărgineanu (Martie 1840), iar de aci la mănăstirea *Plumbuita,* de unde abia după un an de zile a fost liberat. Dovada popularităţii lui s'a păstrat în cântecul:

Haideţi, fraţi la Mărgineanu
Să scăpăm pe Câmpineanu...

După ieşirea din temniţă, Câmpineanu a trăit retras.

Acţiunea lui politică, deşi nu a putut avea rezultat în împrejurările de atunci, a indicat însă direcţia de întregire naţională, ce urma să se realizeze cu opt decenii mai târziu.

In toamna anului 1840 poliţia Capitalei a descoperit „o alcătuire tainică de câţiva rău cugetători împotriva liniştei obşteşti". Cercetarea urmată bănuia ca autori morali ai acestui complot pe Ioan Câmpineanu şi Cesar Boliac, stăruind asupra legăturilor, ce au avut ei cu Constantin Negruţi din Moldova şi cu Gheorghe Bariţiu din Transilvania. Scopul era pregătirea unei răscoale, care să aşeze în tronul domnesc pe Câmpineanu, iar în cel metropolitan pe episcopul Chesarie şi să aplice pravilele, cari erau în pregătire. In anii următori au fost mişcări revoluţionare la Brăila.

Alexandru Ghica, silit să părăsească tronul în toamna anului 1842, pribegi la Viena şi la Drezda, iar în locul lui a urmat Gheorghe Bibescu, şeful opoziţiei boereşti din Adunarea Obştească. Bibescu a liberat pe cei condamnaţi pentru revoluţia proiectată la 1840, socotindu-i ca duşmani personali ai lui Ghica.

In toamna anului 1843 s'a înfiinţat societatea secretă *Frăţia,* organizată de Ioan Ghica şi Nicolae Bălcescu, după modelul carbonarilor. Lozinca ei *„Dreptate, frăţie"* a rămas cuvântul de îndrumare şi pentru revoluţia din 1848, la pregătirea căreia a contribuit esenţial. Intr'un studiu istoric, publicat în *Memoriile Secţiunii Istorice* ale Academiei Române din 1911—12 (Seria II, t. XXXIV, p. 201—289), Ioan C. Filitti ajunge la concluziunea întemeiată pe materialul documentar din *Anexe,* că haina croită pe trupul Ţărilor Române prin dispoziţiile Regulamentului Orga-

nic devenise „evident prea strâmtă pentru cerințele și aspirațiile generațiilor nouă. Partidul propășirii și al autonomiei îl formau câțiva boieri din protipendadă, mulți din treptele mai mărunte — mai ales cei din provincie — și *intelectualii* acelor timpuri, adăpați direct ori indirect la isvoarele apusene, mai ales franceze. In revendicările lor erau încurajați, din interese politice, de unii consuli străini și de toți cari, împinși de considerațiuni egoiste, își făceau din liniștea turburată o nouă armă de opoziție contra unei cârmuiri ce nu le mai era pe plac ... Au fost însă și idealiști români, inspirați pe propoveduirile presei republicane și revoluționare din Franța de atunci, cari au simpatizat cu acele agitațiuni străine. Pierdeau aceștia din vedere că, pentru propria lor cauză, nici un folos n'ar fi putut trage din realizarea ... aspirațiilor unor elemente eterogene. Revoluția dela 1848 a fost o urmare firească a turburărilor precedente. Și atunci, alături de cauze adânci ale mișcării, se desvăluesc uneltiri străine; și atunci se deosebesc două curente: unul idealist, pornit spre utopii, altul moderat, mai preocupat de contingențe".

Constatarea aceasta e valabilă nu numai pentru frământările revoluționare din Muntenia, ci și pentru cele din Transilvania, Banat și Moldova, în toate țările locuite de Români fiind întâia jumătate a veacului al IX-lea o epocă de neliniște și perpetuă răsvrătire mocnită, a cărei consecință nu putea fi decât izbucnirea adâncilor nemulțumiri în flăcările revoluționare ale anului 1848.

O LEGE VOTATĂ ÎN DIETA TRANSILVANĂ DIN CLUJ LA 1842*).

I.

Conglomeratul etnic al Monarhiei austriace, care după succesele militare dela sfârşitul veacului al XVII-lea şi începutul celui următor îşi plăsmuise o misiune istorică exprimată prin lozinca *Oesterreich über Alles,* a încercat împăratul Iosif al II-lea să-l unifice printr'un proces de germanizare precipitată. La 11 Mai 1784 a dat ordin să fie înlocuită limba latină cu limba germană ca limbă oficială a tuturor organelor administrative din Ungaria, autorităţile de conducere centrală fiind obligate a o întrebuinţa imediat în actele lor, celor judeţene şi orăşeneşti încuviinţându-li-se termen de un an, iar judecătoriilor civile şi bisericeşti termen de 3 ani, spre a-şi însuşi cunoştinţa ei, de neapărată necesitate pentru oricine voia să mai poată fi admis în vreo funcţiune publică ori ca deputat în Dieta ţării. Această dispoziţiune a lui Iosif al II-lea, — socotită din partea istoriografiei maghiare ca un „asasinat limbistic"[1]) — nu a izvorît din vreo pornire de ostilitate a reformatorului împotriva

---

*) Comunicare făcută în şedinţa publică dela 22 Ianuarie 1943.

[1]) Szekfü Gyula, *Iratok a magyar államnely kérdésének történetéhez 1790—1848.* (Acte relative la istoria chestiunii limbei maghiare ca limbă de stat) 1790—1848. Budapest, 1926, p. 26: „Iòzsef császár nyelvi merénylete" (asasinatul limbistic al împăratului Iosif). Cf. şi *Misslungener Versuch einer totalen Madjarisierung Siebenbürgens im Jahre 1842.* Bucureşti, 1943 şi *Hungarian policy of magyarisation* Sibiu, 1944, de I. Lupaş.

altor limbi, ci din concepţia lui panetatistă, obişnuită să subordoneze exclusiv intereselor de stat orice altă consideraţiune.

Germanismul fiind însă în cuprinsul Monarhiei în minoritate numerică, s'a izbit de împotrivirea celorlalte elemente etnice, care începuseră a se trezi şi ele simultan la conştiinţa personalităţii, a valorii şi demnităţii lor naţionale.

Dintre toate curentele reacţionare, proprii să împingă spre inevitabil faliment politica reformistă a neobositului Împărat, cel mai impetuos a devenit tocmai curentul reacţiunii maghiare, sortit să cadă repede în exageraţiuni prăpăstioase, alunecând pe povârnişul aceluiaşi faliment, care umpluse de adâncă amărăciune ultimele clipe ale vieţii şi domniei împăratului Iosif.

Câtă vreme în viaţa publică a Ungariei limba oficială fusese cea latină, respectată de toţi, nu se găsea motiv serios spre a se vedea în folosinţa obştească a acestei limbi cu autoritate bimilenară vreo prerogativă sau vreun prejudiciu pentru vreuna din numeroasele limbi vorbite în cuprinsul acestei ţări polietnice. Îndată după ce a început a se afirma însă tendinţa de a o înlocui cu limba maghiară, s'a deslănţuit o rivalitate multilaterală, transformată într'un înverşunat „război al limbilor", întru cât niciunul din graiurile vii, adânc înrădăcinate şi răspândite între locuitorii Regatului ungar, nu putea fi înduplecat să admită nici utilitatea practică, nici pretinsa „superioritate civilizatorie şi culturală" a limbii maghiare, cu atât mai puţin obligativitatea şi exclusivitatea ei oficială, prin oricâte articole de lege s'ar fi căsnit Dieta ungară din Pojon (Bratislava) sau cea transilvană din Cluj să le-o impună.

Dacă resistenţa faţă de tendinţele de germanizare ale lui Iosif al II-lea nu fusese deopotrivă de accentuată, explicaţiunea se poate găsi în faptul că prin învăţarea limbii germane li se deschideau popoarelor din Monarhie numeroase posibilităţi de contact cu o mare naţiune şi cu vastele ei domenii de viaţă literară, culturală-artistică şi economică, de ale cărei roade simţeau oarecum dorinţa de a se împărtăşi, câtă vreme cunoştinţa nepoftită a limbii maghiare o socoteau, dimpotrivă, ca o piedecă supărătoare în calea progresului propriei lor limbi. Anevoie s'ar

fi putut găsi în cuprinsul Regatului ungar vreun Român, Slovac, German, Sârb, Croat sau Italian înclinat să dea crezământ publicistului maghiar *Samuil Desy*, care într'o scriere tipărită la Viena în 1790 cu titlul „Fenixul panonían sau limba maghiară reînviată din propria ei cenuşă" (Panoniai Féniksz avagy hamvából feltámadott magyar nyelv) prorocea — nici mai mult, nici mai puţin — că limba naţiei sale va fi în stare să facă în scurtă vreme astfel de cuceriri, încât strecurându-se până în cabinetele europene va reuşi să izgonească din ele uzul limbii franceze[2]). Ca un fel de justificare a procesului sufletesc, din care izvorau asemenea exageraţiuni, istoricul maghiar *Szekfü* ţine să reproducă opinia scriitorului elveţian din veacul al XVIII-lea *Johann Georg Zimmermann*, care într'o lucrare foarte răspândită despre orgoliul naţional (Vom Nationalstolze, cu numeroase ediţiuni dela 1758—1783), subliniază că acesta poate deveni adeseori ridicol, dar nu odată e necesar popoarelor care aşteaptă şi speră un viitor[3]).

Nu trebue ignorată împrejurarea că limba maghiară, chiar în cuprinsul Ungariei propriu zise, nu era decât limba unei minorităţi etnice — fapt care îl determinase pe *Adam Francisc Kollar* să afirme, că cea mai redusă parte a Ungariei este cea locuită de Maghiari sau de un popor, care cunoaşte numai limba maghiară[4]). In năzuinţa de a descifra tainele viitorului îşi permitea la 1763 eruditul slovac să adauge profeţia că „această parte a Europei pare să-şi redobândească înfăţişarea anterioară descălecării Ungurilor, iar limba maghiară va pieri la fel, cum a dispărut şi limba Cumanilor[5]).

---

2) Szekfü, *o. c.*, p. 31.

3) Szekfü, *o. c.*, pp. 18—19.

4) Cf. *Nicolai Olahi Mitr. Strigoniensis Hungaria et Atila.* Viena, 1763, p. 91: „Minima Hungariae portio est, quae Hungaros sive populum Hungarico solum idiomate utentem, habet".

5) *Ibidem*, „Pars ista Europae eam faciem resumere videatur, quae illi ante adventum Hungarorum fuit... Verendum profecto est, ne sermo ipse exolescat ad eum prorsus modum, quo Cumanorum evanuit".

O profeţie similară făcea, cu trei decenii mai târziu, şi filosoful *Herder* care, în celebrele sale consideraţiuni relative la filosofia istoriei umane, îşi rostea lămurit părerea că Maghiarii, trăind printre Slavi, Germani, Români şi alte popoare, formează o minoritate a locuitorilor ţării şi, după trecerea veacurilor, abia dacă se va mai putea găsi vreo urmă despre limba lor[6]).

Asemenea presimţiri sinistre s'au furişat şi în sufletul unor poeţi maghiari umplându-i de adâncă melancolie şi desnădejde cu privire la viitorul naţiei lor. *Iosif Bajza* d. e. ofta îndurerat că nu găseşte nici bucurie în trecutul neamului său, nici speranţă în viitorul lui şi mărturisea că-i sângerează inima din cauza decăderii frumoasei sale patrii[7]).

Necontestata inferioritate numerică a elementului maghiar din Ungaria, deplin verificată prin datele tuturor statisticilor oficiale anterioare anului 1910, a trezit în sufletul conducătorilor o teamă explicabilă. Ingrijoraţi de însăşi problema existenţei şi dăinuirii viitoare a rasei lor turanice în centrul Europei, nu au întârziat să caute a spori, prin măsuri artificiale, numărul elementului lor etnic inaugurând politica maghiarizării, — în mod mai timid la început, apoi tot mai agresiv şi mai violent — în diferitele domenii ale vieţii de stat. Este cu neputinţă de admis afirmaţiunea că iniţiatorii acestei politici de maghiarizare, pătrunşi de ideile timpului lor, nu şi-ar fi putut da seama că activitatea lor va întâmpina piedeci, din partea celorlalte elemente

---

[6]) Iohann Gottfried Herder, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, IV, Teil. Riga u. Leipzig, 1792, pp. 23—24: „Da sind sie jetzt die Ungern (oder Madscharen) unter Slaven, Deutschen, Wlachen und andern Völkern der geringere Teil der Landeseinwohner und nach Jahrhuderten wird man vielleicht ihre Sprache kaum finden".

[7]) Kornis Gyula, *A magyar művelődés eszményei 1777—1848.* (Idealurile civilizaţiei maghiare). Vol. II, Budapest, 1927, p. 85:

„Multadban nincs öröm
Jövödben nincs remény.
Hanyatlò szép hazám
Miattad vérzem én".

etnice, care vor reuşi să o stânjenească chiar în cuprinsul graniţelor Ţării Ungureşti[8]). Mai apropiată de adevăr este constatarea că „ideea naţională devenind în tot cuprinsul Europei dominantă şi la celelalte popoare, transformarea Ungariei poliglote în stat naţional cu limbă unitară întâmpină de prin anii 20 ai veacului al XIX-lea tot mai mari obstacole, pe care maghiarimea, din cauza legăturilor sale cu Austria, nu le putea înlătura decât succesiv cu preţul celei mai mari tensiuni şi al unor grave sdruncinări. Curentul naţional pornise şi la Slovaci şi la Croaţi-Sârbi şi la Români din timpul când limba latină înflorea încă în deplină putere, la începutul veacului ca *lingua publica*. Paralel cu ideea naţională maghiară a evoluat trezirea celorlalte popoare la conştiinţa naţională. Aceştia erau deopotrivă cu maghiarimea în albia curentului general european. Limba latină era şi pentru ele ca şi pentru Unguri o piedecă în calea desfăşurării energiilor naţionale. Câtva timp s'au alipit de folosinţa ei numai de teamă să nu fie ridicată în locul ei limba maghiară ca limbă oficială în chestiunile publice ale ţării[9]).

Curentul de maghiarizare obţinuse un vădit succes prin hotărîrea Dietei ungare dela 5. XI. 1790 cu privire la încuviinţarea limbii maghiare ca limbă protocolară, admiţându-se însă, de dragul Croaţilor, şi folosirea limbii materne în chestiunile proprii („domi suae"), precum şi continuarea tradiţiei de a coresponda latineşte în toate chestiunile oficioase.

Limbă cu caracter oficial rămânea deci deocamdată — *nunc adhuc* — tot cea latinească, dar se luară dispoziţiuni pentru a răspândi cunoştinţa limbii maghiare prin instituirea câte unui profesor special de „limbă şi stil unguresc" în gimnazii, în academii şi la universitate[10]). Era o soluţiune de compromis, me-

---

[8]) Szekfü, *o. c.*, p. 23.

[9]) Kornis, *o. c.*, vol. II, pp. 93—94.

[10]) Szekfü, *o. c.*, pp. 28—229: „ut autem nativa lingua Hungarica magis propagetur et expoliatur, in gymnasiis, accademiis et Universitate Hungarica peculiaris professor linguae et styli Hungarici constituetur... dicasterialia negotia autem idiomate Latino *nunc adhuc* pertractanda venient". Cancelaria Curţii din Viena a accep-

nită să împace şi capra şi varza. Organele Curţii din Viena erau convinse de zădărnicia tuturor încercărilor viitoare de a impune limba unei minorităţi de aproximativ 2.000.000 Unguri covârşitoarei majorităţi a locuitorilor, de aproximativ 6.000.000. Celor ce stăruiau cu atât patimă pentru oficializarea limbii maghiare, voiau să le lase măcar speranţa că odată şi odată îşi vor putea vedea totuşi dorinţa împlinită, rămânându-le deschisă calea de a răspândi cunoştinţa ei prin şcoale. De aceea prin dispoziţiunea articolului de lege VII din 1792 se continuă acţiunea de maghiarizare fiind impusă obligativitatea limbii maghiare ca studiu ordinar în hotarele Ungariei propriu zise, iar pentru „părţile adnexe" se admitea să rămână numai ca studiu facultativ, de care să poată fi dispensaţi străinii cari nu intenţionează să ceară vreodată funcţiune în cuprinsul acestei ţări[11]).

Dispoziţiunea aceasta a rămas însă multă vreme un desi-

---

tat această formulă cu „*nunc adhuc*" în convingerea exprimată destul de lămurit în conferinţa dela 24. XII. 1790 prin această declaraţiune: „weil man es ohnehin für *eine Unmöglichkeit* hält, dass da der grösste Teil der Inwohner der hungarischen Länder der hungarischen Sprache nicht kundig ist, dieser grössere gegen *6 millionen betragende Teil* sich *nach dem Wunsche der minderen kaum auf 2 Millionen heraufsteigenden Anzahl* richten, mithin sich zur Beilegung dieser letzteren Sprache, um solche in dieser öffentlichen Handlungen zu führen, *je bequemen werde*, — in sich selbst also ist dieser Zusatz für den Staat ganz gleichgiltig, für die Stände aber, welche auf den Gebrauch der hungarischen Sprache so vielen Wert setzen, von darum beruhigend, weil ihnen doch die Hoffnung übrig bleibt, dass alle Geschäfte *doch* dereinst in der hungarischen Sprache verhandelt werden dürften".

[11]) I. Lupaş, *Contele Ştefan Széchenyi şi politica de maghiarizare*. Sibiu, 1910, p. 8 şi Szekfü, *o. c.*, pp. 258—259: „decernunt SS. et OO, ut studium linguae hung. intra fines regni eiusdem deinceps sit studium ordinarium... in partibus autem adnexis maneat studium extraordinarium, extrigenae tamen, qui... in regno hoc sui accomodationem unquam quaerere intendunt, a necessitate condiscendae linguae hung. dispensentur". Cu privire la hotărîrile dietelor din 1805 şi 1807, în chestiunea maghiarizării cf. şi Hans Lades, *Die Nationalitätenfrage im Karpatenraum*. Wien, 1941, pp. 110—111.

derat, ceea ce îndeamnă Dieta dela 1805 să ceară măsuri energice pentru executarea ei. Mai târziu se iveşte proiectul întemeierii unui Institut Naţional care, după modelul Institutului parisian de educaţiune a tinerilor iacobini, cu ajutorul unui impozit de 3% să urmărească anume scopul de a răspândi limba maghiară, proiect care rămâne şi el în domeniul desideratelor, cum prevăzuse consilierul de stat *Baldacci* în opinia sa dela 29. X. 1807[12]).

In Boemia obligativitatea limbii cehe se impuse încă din anul 1816[13]). Dintr'un raport secret despre desbaterile Dietei ungare dela 10. I. 1826 rezultă că se proiectase răspândirea limbii maghiare şi printre femei şi se insista mai ales asupra rolului, ce ar putea să revină preoţilor catolici în opera de maghiarizare a credincioşilor. Se accentua totuşi dificultatea pricinuită prin faptul că sunt prea multe naţiuni diferite în ţară[14]). La aceasta răspundea deputatul *Balogh* că nu ar trebui decât o lege severă, limba maghiară poate fi învăţată repede căci nu are, ca limba chineză, 30.000 de litere ci numai 24[15]). Dar la 1827 curentul de maghiarizare forţată întâmpină o resistenţă mai categorică din partea Coroanei interzicându-se prin resoluţiunea dela 11 Aprilie orice măsură de siluire în răspândirea limbii maghiare[16]).

---

[12]) Szekfü, p. 292: „Uebrigens wird es mit dem projektirten Nationalinstitut wohl noch lange nicht vorwärtsgehen, denn wenigstens die kroatischen, slavonischen und slavischen Komitate werden sich gewiss nicht beeifern, reichliche Beiträge zur Emporbringung einer ihnen ganz fremden, dürftigen und eben darum für öffentliche Geschäfte kaum brauchtbaren Sprache zu bewilligen".

[13]) Szekfü, p. 119.

[14]) Szekfü, p. 342.

[15]) Szekfü, p. 342: „es ist notwendig, dass wir ein strenges Gesetz von der ungarischen Sprache bringen: sie kann leicht erlernt werden, weil sie nicht chinesisch ist; diese hat über 30.000 Buchstaben, wir besitzen aber nur 24".

[16]) *Ibidem*, p. 372: „omnis in propagatione linguae patriae coactio abesse debeat".

Dacă împăratul Francisc I-iu avea tăria de a se împotrivi curentului de maghiarizare forţată, cu totul lipsit de această putinţă a fost fiul şi urmaşul său, debilul Ferdinand[17]) (pentru Ungaria al V-lea, pentru Transilvania al II-lea), sub cârmuirea căruia, timp de un deceniu şi jumătate, toate proiectele radicale, zădărnicite mai înainte, se transformară succesiv în articole de lege, introducându-se la 1840 (art. VI) limba maghiară şi în administraţiunea bisericească, preconizându-se redactarea matriculelor în limba aceasta chiar şi în localităţile, unde predica ar fi fost rostită în alte limbi. La 1844 s'a legiferat prin art. II maghiarizarea tuturor şcoalelor din Ungaria astfel ca „în şcoalele din lăuntrul hotarelor ţării limba învăţământului să fie limba maghiară"[18]).

II.

Reacţiunea împotriva măsurilor de germanizare din timpul lui Iosif al II-lea n'a întârziat a se produce şi în cercurile aristocraţiei maghiare din Transilvania. Deschizându-se în preajma Crăciunului 1790 Dieta în noua capitală transilvană, în Cluj, s'a hotărît fără întârziere să fie redactate procesele-verbale în limba maghiară, iar deciziunile în limba latină, continuându-se corespondenţa cu organele Curţii din Viena tot în limba aceasta. Saşii izbutiră să-şi salveze dreptul de a folosi şi mai departe limba germană în afacerile lor oficiale. Dieta decide a se înfiinţa pretutindeni şcoale potrivite pentru învăţarea limbii maghiare, fiind pentru orice popor chestiune de onoare să-şi aibe întreagă administraţiunea publică în propria sa limbă. Totodată

---

17) Cf. Heinrich Ritter von Srbik, *Deutsche Einheit. Idee und Wirklichkeit vom Heiligen Reich bis Königgrätz.* München 1935. Vol. I. p. 301: „Dem unfruchtbaren Regiment Franz I. folgte das Scheinkaisertum Ferdinands, ein kaum verhüllter Zerfall der obersten Staatssphäre, Kraftlosigkeit und Nichtregieren im Innern, Verlust des Ansehens nach aussen".

18) I. Lupaş, *o. c.*, p. 18 şi Szekfü, *o. c.*, p. 613: *„az ország határain belöli iskolákban közoktatási nyelv a magyar legyen"*.

decretează limba maghiară ca „limbă națională principală"[19]). Sașii arată într'un memoriu adresat Curții din Viena, că nu se împotrivesc introducerii limbii maghiare în administrațiunea comitatelor și a scaunelor secuiești, dar în chestiuni de interes comun să-și păstreze limba latină caracterul tradițional de limbă oficială. Curtea modifică în acest sens hotărîrea Dietei din Cluj.

Decedând Leopold al II-lea (în vârstă de 45 ani) la 28 Februarie 1792, succesiunea la tron a revenit fiului său Francisc al II-lea, căruia „Staturile transilvane" întrunite în Dietă la Cluj (21. VIII. 1792) îi făcură jurământ de credință în limba latină, dar jurământul prin care se obligau reprezentanții celor trei națiuni privilegiate, să păstreze nesdruncinată faimoasa lor uniune politică, îl rostiră în limba maghiară, ceea ce nu putea fi tocmai pe placul Sașilor.

In Dieta transilvană convocată la Sibiu (17. IV. 1837) cu scopul de a presta jurământul omagial pentru noul Monarh Ferdinand, s'a desfășurat o lungă discuțiune contradictorie, dacă nu ar fi sosit momentul să fie cuprins întreg actul omagial într'un articol de lege redactat în limba maghiară, urmând ca în viitor toate legile să fie redactate în aceeași limbă. La încheierea discuțiunii a fost acceptată însă opinia guvernului de a se redacta și de astădată în limba latină articolul din chestiune, exprimându-se simultan și speranța Dietei că M. Sa va binevoi să admită în viitor prezentarea articolelor de lege în limba maghiară. Consimțind cu această încheiere și reprezentanții Sașilor, au fost criticați ca niște „vânzători " și „sluji nevrednice", care au lipsit dela datoria de a-și apăra „dreptul sfânt al limbii" crezând că vor ajunge la înțelegere cu Maghiarii ceea ce

---

[19]) Scriitorul Aranka György exprimase la 1. VIII. 1791 desideratul ca limba maghiară să devină „limbă națională principală și generală". Szekfü, *o. c.*, p. 27, n. 2 și pp. 216—217: „De praecedentia linguae hungaricae qua in Transilvania principalis nationalis linguae... Cum nullum majus decus genti alicui dari possit, quam ut publica administratio in gremio eiusdem lingua propria vernacula tractetur".

este tot atât de cu neputinţă ca şi „curgerea apei şi a focului într'o albie"[20]).

Agitaţiunile pentru reforme şi, în deosebi, pentru impunerea limbii maghiare ca limbă oficială, continuau în cuprinsul Ungariei cu pasiune sporită. Din 21 de comitate se trimiseră Dietei din Bratislava-Pressburg adrese solicitând impunerea limbii maghiare în administraţie şi justiţie, prin şcoale şi prin biserici astfel încât în cele catolice nici slujba să nu se mai facă în limba latină, ci în cea maghiară[21]).

Agitaţiunile din Ungaria întâmpinau, din când în când, şi oarecare împotrivire din partea elementelor tradiţionaliste, care puteau să-şi dea seama de consecinţele, nefaste tocmai pentru elementul maghiar, ale curentului de liberalism democratic.

Motivarea psihologică a reacţionarilor maghiari se reoglindeşte în cuvintele atribuite de *Mauriţiu Jókai* palatinului *Iosif*, cuvinte pe care acesta le-ar fi rostit cu intenţiunea de a încerca să potolească impetuoasa pornire a tineretului radical spre reforme precipitate, după modelul liberalismului şi democratismului european. La întrebarea: „pentru ce vrea să întinerească Ungaria?" răspundea bătrânul cu presimţiri întunecate: „cuvintele de întinerire din alte ţări europene pot să fie înţelese, intenţiunea lor e clară.Prin trezirea simţului naţional vor să-şi pregătească odată şi odată unirea ţării sfâşiate în bucăţi. E posibil să-şi atingă scopul. Dar poate să atingă Ungaria acelaşi scop,

---

[20]) Fr. Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen.* Vol. III. (1816—1868), Sibiu, 1910, p. 101:

„Der Sprache heilig Recht, Ihr habt es lassen fahren —
Verkauft habt Ihr des dritten Standes Recht
Des guten Fürsten Wunsch verletzt wie feile Knecht, —
Ein Bündnis wollet Ihr mit den Magyaren schliessen,
Eh kann mit Wasser Feuer in einem Bette fliessen —
. . . . ,
Dann wollet Ihr den Fluch der späten Enkel wenden,
Beharret kühn beim Recht, das jetzt zu treuen Händen
Ein würdig Volk zum Schutz Euch übergeben
Und achtet Kämpfen mehr als ein verächtlich Leben".

[21]) *Idem, ibidem*, p. 89.

trezind conştiinţa naţională aţipită? Pentru ea rezultă de aci o consecinţă cu totul contrarie: desagregarea unei ţări compuse din elemente eterogene. Priveşte harta Ţării Ungureşti: numără comitatele, care vor forma ţara idealului tău, desenează graniţele viitoare ale acestei ţări şi sperie-te de viitorul, pe care voiţi să i-l pregătiţi. Ia în mână statistica şi întreabă, din 14 dacă luăm 9, ce mai rămâne? Ţara aceasta trăieşte numai câtă vreme dormitează. Vai de cel ce o va trezi! Suntem o bucată de paradis ideal în centrul Europei. Existăm numai câtă vreme nu ne vom adapta ei... Rivalitate nu există. Nobilimea stăpâneşte. Avem o limbă, care nu protegueşte pe nimeni, dar nici nu provoacă. Este limba clasică: latina... Cu aceasta ne garantează instituţiunile nobilitare supremaţia naţională. Pe pământ francez, german, italian democraţia poate da naştere numai unei naţiuni franceze, germane, italiene; pe pământul Ungariei democraţia va forma nouă naţiuni străine şi pe noi ne va mistui"[22]). De aceste adevăruri izvorîte din intuiţiunea pătrunzătoare a stărilor reale din cuprinsul unei ţări polietnice, cârmuitorii ei din veacul al XIX-lea şi al XX-lea n'au voit şi nu vor să ţină seamă. Au răsunat în pustiu şi cuvintele lui *Ştefan Széchenyi* care în incinta Academiei Maghiare, întemeiată de el la 1825, atrăgea în mod stăruitor atenţiunea tuturor asupra inevitabilelor consecinţe dezastroase ale curentului de maghiarizare forţată[23]). Intr'o scriere a sa intitulată *Hunnia* subliniase Contele Széchenyi, încă din 1835, plin de îngrijorare situaţiunea izolată a neamului său arătand că toate popoarele din Ungaria au rubedenii înafară de graniţele ei, numai Maghiarii nu au nicăieri în lumea întreagă. Românul din Ungaria — scria Széchenyi — având puţine cunoştinţe despre trecutul său, încă nu s'a trezit în acel revărsat de zori al naţionalităţii sale, care înseninează uneori cu raze de soare speranţele popoarelor în desvoltare, iar alteori le întunecă; culegând mai cu deosebire floarea câmpenească a prezentului, îşi

---

[22]) Cf. Kornis, *o. c.*, pp. 211—212.

[23]) Cf. I. Lupaş, *Contele Ştefan Széchenyi şi politica de maghiarizare*. Sibiu, 1910. pp. 22—24.

trăieşte zilele în simplitate pastorală; dar nicio graniţă politică şi niciun fel de pază a graniţei nu e în stare să frângă înlănţuirea morală, care îl leagă de tulpina maicei învecinate. Adevărat că aceasta (Ţara Românească) este încă slabă, dar toate posibilităţile îi stau deschise, căci unde învăţătura prin şcoale, administraţia prin birouri, contactul cu armata, conversaţiunea în societate se face în limbă naţională, acolo este cu putinţă orice desvoltare, fie de altfel celelalte împrejurări deocamdată cât de puţin prielnice... Mai departe, elementul slav ungurean, unde nu-şi poate găsi patria? Din îngheţata Miazănoapte până jos la ţărmul Adriaticei este o înlănţuire slavă aproape neîntreruptă, care prin specifica ei prolificitate ameninţă să acopere cu timpul cea mai mare parte a globului. In sfârşit, Germanul ungurean îşi găseşte patria pretutindeni, căci Germani trăiesc aproape în orice loc, unde vieţueşte omul, răspândindu-se şi întărindu-se tot mai mult. De aceea sfătuia Széchenyi pe toţi „să-şi păstreze cu credinţă limba maternă şi să nu se îndepărteze niciodată de limba ţării", căci „patria n'o formează pământul mort, ci omul viu"[24]). In schimb Kossuth stăruia prin scrisul său militant, în coloanele ziarului *Pesti Hirlap*, pentru o cât mai rapidă maghiarizare publicând un apel desperat ca acesta: „Să ne grăbim, să ne grăbim, să maghiarizăm pe Croaţi, pe Români, pe Saşi, căci altfel ne prăpădim"[25]).

Printre aristocraţii Transilvaniei se găseau însă şi unii cari nu se sfiau să condiţioneze democratizarea ţării şi încuviinţarea drepturilor cetăţeneşti pe seama Românilor, de o totală contopire a lor în elementul maghiar, cum făcea baronul Nicolae Wesselényi. Acesta tipărind la Bucureşti în anul 1833 o carte despre „Opiniuni greşite" (Balitéletekröl) mărturisea fără înconjur că socoteşte nu numai potrivit, dar şi foarte necesar, să

---

[24]) *Hunnia* irta Grof Széchenyi Istvan 1835-ben, Pest 1858, pp. 98—99 şi 101: „*hazát nem alkot holt föld, hanem élö ember*".

[25]) Fr. Teutsch, *Gesch. der Sieben. Sachsen*, vol. III. Sib. 1910, p. 131: „Eilen wir, eilen wir, magyarisieren wir die Kroaten, Rumänen, Sachsen, denn sonst gehen wir zugrunde".

fie împărtăşită ţărănimea transilvană de drepturi naţionale şi reprezentative *numai* cu condiţiunea de a se contopi, prin *limbă şi datini*, ca să devină *deplin maghiară*[26]).

Este în adevăr uimitoare lipsa totală de înţelegere a realităţilor etnice şi sufleteşti, lipsă manifestată prin asemenea opiniuni din partea unui aristocrat transilvan care, dacă ar fi avut privirea mai puţin întunecată de patimă, ar fi putut să vadă situaţiunea măcar cum o văzuse în acelaşi timp economistul german Johann Gottfried Elsner[27]). Acesta şi-a publicat într'o revistă din Stuttgart şi Tübingen[28]) impresiunile culese în cursul călătoriei sale prin Transilvania, în toamna anului 1835. El venise din mari depărtări, cu oarecare teamă printre Românii despre care i se serviseră tot felul de informaţiuni prăpăstioase, cu toate că pe vremea aceea încă nu erau inventate arhicunoscutele metode ale celei mai satanice propagande antiromâneşti diri-

---

[26]) Báró Wesselényi Miklós, *Balitéletekről 1831-ben.* Bukarest, 1833, pp. 232—233: „nem csak helyesnek, hanem igen szükségesnek is vélem, hogy országunkban csak azon feltét alatt réscesüljön a földnép nemzet isképviseleti jussokban, hogy *valóságos magyar legyen*... *s nyelve s szokásai által egybeolvadjon*".

[27]) Cf. *Allgemeine Deutsche Biographie.* Vol. VI, Leipzig, 1877, pp. 69—70: „*königlich preussischer Wirtschaftsrat und seiner Zeit eine der grössten Autoritäten auf dem Gebiete der Schafzucht und Wollkunde*"; cu toate că studiase la Universitatea din Halle (1805—1807) teologie, filologie şi filosofie, nu s'a făcut nici preot, nici profesor, nici filosof, ci s'a specializat în ciobănie, tipărind la Stuttgart (ed. I, 1828; ed. II, 1835) experienţele sale ciobăneştii sub titlul „*Meine Erfahrungen über die höhere Schafzucht*, iar la 1830 un „*Schäferkatehismus*" care a apărut mai târziu şi în traducere cehă şi polonă.

[28]) *Das Ausland. Ein Tagblatt für Kunde des geistigen und sittlichen Lebens der Völker mit besonderer Rücksicht auf verwandte Erscheinungen im Deutschland.* IX Jahrgang. Stuttgart u. Tübingen, 1836, Nr. 76 din 16. III. 1936, p. 301. *Die Wallachen in Siebenbürgen.* „Ich kann übrigens hier das Bekenntnis ablegen, dass ich, als ich mich nur einiger Masse mit diesen Menschen bekannt gemacht hatte, mich gar nicht in dem Grade unbequem fühlte, als wie ich dies anfangs gefürchtet hatte... *So wie man Gross-Wardein verlässt, findet man die Wallachen als Mehrheit der Bevölkerung*...

guită dintr'o anume capitală dunăreană. „Eu trebue să mărturisesc — scrie Elsner, — că îndată ce am reuşit să cunosc întru câtva pe aceşti oameni, nu m'am simţit nici decum aşa de rău printre ei cum mă temusem la început... Indată ce părăseşti Oradea Mare (mergând spre Transilvania) găseşti pe Români ca majoritate a populaţiunii... Este de necrezut, cum se bucură ţăranul român, când vreun om cu autoritate îi vorbeşte în graiul maicii sale. I se luminează faţa întreagă şi consideră aceasta ca un semn de distincţiune, căci el crede că toţi cei ce nu purced aşa, ar putea s'o facă, dar n'o fac din pricină că-l dispreţuesc... Precum am observat mai înainte, de poporul acesta te poţi apropia in chip cu totul deosebit, dacă îi cunoşti limba. Ea este şi vrednică să fie învăţată căci, afară de italiană, limba română are cea mai multă dulceaţă, mlădiere şi sonoritate între toate celelalte limbi europene. Când auzi poporul acesta vorbind sau când te înveseleşte prin cântecul lui frumos, rămâi foarte plăcut surprins... Dacă auzi un Român vorbind alături de un Ungur, deosebirea cea mare dintre două limbi te izbeşte pe atât de puternic, pe cât se deosebeşte caracterul celui dintâi de al celui din urmă. Chiar şi pentru cel ce nu ar cunoaşte nicidecum aceste două limbi, deosebirea este totuşi perceptibilă astfel, încât îndată va putea să spună care este graiul românesc şi care e cel maghiar".

Cu 10 ani mai târziu alt călător german, Ernst Anton Quitzmann, publicându-şi impresiunile de drum la Stuttgart (1848), spunea lămurit că tendinţele de maghiarizare nu vor reuşi să desnaţionalizeze pe Români. Dimpotrivă, i se părea că s'ar putea fixa cu preciziune matematică timpul, când cele 3 elemente etnice transilvane (Maghiari, Saşi şi Secui) vor fi absorbite cu desăvârşire în elementul românesc[29]).

---

[29]) *Deutsche Briefe über den Orient.* Stuttgart, 1848, p. 201: „Wenn man sich etwas in Siebenbürgen und Ungarn umsieht, findet man, dass von den Romanen, die hier mit den Magyaren wohnen, kein einziger noch zum Ungarn geworden ist... Es lässt sich also schon jetzt matematisch der Zeitpunkt vorausbestimmen, an welchem nicht etwa durch Verschmelzung der gegenwärtigen Nationa-

Limba românească, lăudată de călătorul german la 1836 pentru „dulceaţa, mlădierea şi sonoritatea" ei, era sortită unor grele încercări tocmai în anii aceia de înverşunare a limbii maghiare în contra celorlalte limbi din Transilvania. Cu cât se înteţea însă prigoana pornită de către feudalii Transilvaniei, cu atât sporea dragostea Românului pentru graiul său strămoşesc. Modestele şcoale româneşti, care izbutiseră a se strecura din epoca de reformă religioasă a veacurilor al XVI-lea şi al XVII-lea înfruntând viforul năprasnic al contra-reformei din veacul următor, continuau să răspândească şi să adâncească dragostea aceasta în straturile largi dela sate, iar printre intelectualii răsăriţi din sânul ţărănimii o răspândeau cu mijloace modeste şcoalele din Braşov şi din Blaj, la cari se alăturase dela 1828 înainte şi gimnaziul din Beiuş, întemeiat prin solicitudinea episcopului Samuil Vulcan care n'a uitat să-i fixeze ca scop de căpetenie cultivarea limbii româneşti în regiunile apusene, ameninţate mai direct de furia maghiarizării[30]).

Ce impresiune puternică producea asupra Românilor din Transilvania naţionalizarea ierarhiei politice din Ţara Românească şi din Moldova în 1-a jumătate a veacului al XIX-lea, arată scrisoarea adresată la 17 Dec. 1837 episcopului Vasile

---

litäten eine sogenannte Siebenbürger Nation entstehen würde, sondern an welchem vielmehr die drei übrigen Völkerstämme (Magyaren, Sachsen und Szekler) in dem romanischen Elemente vollkommen aufgegangen seyn werden".

[30]) Cf. Const. Pavel, *Şcoalele din Beiuş*, 1828—1928, p. 333: „quoniam hoc institutum praeferenter pro Natione Valachica fundatum est, orthographiae ad aviticas latinas litteras reducendae, grammaticae item ac litteraturae Valachicae, historiae item naturalis et caligraphiae pecularis reflexio habeatur". — Acesta e punctul 2 din actul de fundaţiune, semnat în Oradea la 6. X. 1828 de „S. Vulcan Gr. c. eppus M. Varadiensis". Cu 8 ani mai târziu prin art. 5 al legii III din 1836 se prevedea înfiinţarea unei catedre de limba maghiară la Preparandia (Şcoala Normală) română din Arad, cf. P. Poruţiu, *Lupta pentru crearea învăţământului superior şi a unei Universităţi româneşti în Ardeal* — în revista *Transilvania* — Sibiu, 1943, p. 183, n. 3.

Moga din Sibiu de către preotul Radu Tempea care, părăsindu-şi postul dela biserica Sf. Nicolae din Braşov, trecuse ca director al nou înfiinţatului Seminar din Râmnic-Vâlcea, unde mărturisea că a fost primit „cu braţele deschise, dela cel mai mare până la cel mai mic". Se simţea deosebit de fericit omul având aci prilej să vadă „prinţ român, miniştri români, ghenerali români, obrişti români şi toate dregătoriile răsunau de urletul Românilor"... Pentru aceea „s'a aprins duhul cel românesc în mine — scrie Radu Tempea — şi am primit această slujbă ca rector al Seminarului... şi predicator episcopesc[31]).

III

In dieta convocată la Cluj pe ziua de 15. XI. 1841 deputatul Zarandului Dionisie Kozma făcuse în şedinţa dela 9. XII. propunerea pentru introducerea neîntârziată a limbii maghiare în tot cuprinsul Transilvaniei ca limbă oficială „diplomatică"[32]). Fu sprijinit de colegul său Dionisie Kemény citând cazul Germanilor din Ungaria de a se fi împăcat cu legile de maghiarizare, adresa un apel Saşilor îndemnându-i să purceadă şi ei la fel, făcându-le însă concesiunea de a se folosi încă de limba germană în chestiunile lor interne, dar cu condiţiunea ca după un interval de 10 ani să corespondeze şi ei în limba maghiară cu autorităţile administrative şi judecătoreşti. Acelaşi termen de 10 ani îl acorda şi pentru maghiarizarea şcoalelor româneşti din Blaj. Puţine glasuri mai moderate au putut fi auzite în cursul desbaterii. Deputatul Sibiului, Simion Schreiber, cerea însă egala îndreptăţire a limbii germane cu limba maghiară în toate

[31]) Candid Muşlea, *O dinastie de preoţi şi protopopi. Radu Tempea. Şase generaţii de preoţi şi protopopi din aceeaşi familie.* Braşov, 1939, pp. 83—84.

[32]) *Protocolul Dietei din Cluj*, 1841/43, p. 51: „Az 1791-beli 31-ik törvényczikknek szélesébre terjesztésivel, az idegen és csaknem feledékkenységbe ment latin nyelv helyetet, édesanya nyelvünk mind a törvényhozásra, mind a beligazgatás minden ágaira, mind pedig minden külviszonyokra nézve diplomatikai állásra emeltessék".

privinţele, fiind limba maternă cel mai eminent mijloc de educaţiune pentru oricare popor. Işi dau seama Saşii că limba maghiară le este de trebuinţă; de aceea au şi instituit de bună voie, în şcoalele lor, puteri didactice pentru predarea acestei limbi. Orice siluire o consideră însă periculoasă. Cu declaraţiunea lui Schreiber s'au solidarizat toţi deputaţii Saşilor, afară de cei din Orăştie. Deputatul Regius din Bistriţa avea curajul să spună că eliminarea limbii germane din Transilvania, dacă ar fi cu putinţă, ar fi regretată mai târziu chiar de Maghiari. Dacă e vorba să fie înlocuită limba latină cu o limbă vie, Saşii vor lupta pentru limba germană, iar învăţarea limbii maghiare ar fi mai cu dreptate să fie lăsată — jure reciproco — în libera lor voie, căci astfel se va răspândi mai uşor printre Saşi, decât fiindu-le impusă cu sila[33]).

Luând cuvântul deputatul de Alba, Ioan Horvath, şi-a exprimat uimirea, ce i-a pricinuit cererea Saşilor de a se încuviinţa şi limbii germane drepturi egale cu ale limbii maghiare arătând că aceasta nu ar fi nici practic, nici logic, ci mai curând i-ar cheina în memorie pe ziditorii turnului babilonic, unde amestecându-se limbile s'a produs atâta confuziune încât nu s'au mai putut înţelege unii cu alţii şi turnul a rămas neisprăvit[34]).

La sfârşitul desbaterilor a fost primit proiectul de maghiarizare cu unele întregiri, încuviinţându-se pe seama Saşilor menţinerea situaţiunii de până aci, măsură care nu i-a mulţumit însă. In numele lor a înaintat Schreiber vot separat, pe care şi l-au însuşit toţi deputaţii saşi, afară de ai Orăştiei. Pentru ati-

---

[33]) *Protocolul Dietei din 1841/43*, p. 104: „A német nyelv Erdélyböli kiküszöbölésit — ha lehetséges volna — sajnálnák... igazságosabbnak látnám én hogy — jure reciproco — a szászoknak is szabad akarat bizattassék a magyar nyelv megtanulására; és bizton reméllem, hogy közülök többen fogják és nagyob sikerrel tanulni és jobban fog, a magyar nyelv a szászok közt terjedni mintha arra Kényszeriteni akarnok mivel mélyen gyökerezik az ember természetében, azon tényt örömest tenni, melyre-megyözödése nélkül — kényszeriteni akajuk".

[34]) *Protocol*, p. 101.

tudinea lor filomaghiară aceştia au fost revocaţi de către scaunul Orăştiei, care pe motiv că nu ar fi respectat instrucţiunile în temeiul cărora fuseseră trimişi în dieta ţării, i-a înlocuit cu Alexandru Keserü şi Friedrich Wagner, la 7 Februarie 1842[35]).

Consideraţi ca nişte martiri ai cauzei maghiare aceşti doi deputaţi (Anton Leszai şi Iosif Loreni) au fost sărbătoriţi de către colegii lor maghiari şi secui printr'un banchet oferindu-li-se şi un păhar de amintire, pe care opinia publică săsească nu a întârziat a-l stigmatiza ca „păharul lui Iuda" cu preţul celor „30 de arginţi"[36]).

IV

Legea votată în şedinţa dela 31 Ianuarie 1842 cuprindea opt articole menite să îndrumeze vieaţa publică a Transilvaniei spre o totală maghiarizare, în ritmul cel mai accelerat cu putinţă.

---

[35]) *Protocolul Dietei din 1841—43, Az Erdélyi Nagyfejedelemség s hozzá vissakapcsolt rszek három nemes nemzeiteiböl álló rendeinek Kolozsvár szabad királyi várossában 1841-ik év November 15-ik napján Kezdödött országgülésökröl készitett jegyzö-könyv.* Koloszvárt, 1841, p. 133.

[36]) Cf. Teutsch, *o. c.*, vol. III, pp. 119—120, unde sunt reproduse şi aceste versuri satirice:

„Doch verachtest du Ruf und Ehre
Gott und Volk und alles Höhre,
Freiheit, Vaterland und Fürsten,
Und es sollt dich dennoch dürsten
Nimm dann jenes Glas und trink,
Kostet dreissig Silberling!

In schimb în opinia maghiară deputaţii revocaţi ai Orăştiei au fost îngrămădiţi cu laude. In şedinţa Dietei din 12 Februarie, deputatul Făgăraşului Ladislau Teleki cazul lor îl asemăna cu lupta între un *uriaş* şi între *pigmei*, cei din urmă fiind Saşii, iar uriaşul fiind întreaga naţie maghiară (de 5.000.000) care în veci va preamări şi aproba fapta lor („az óriás 5.000.000 magyar, ki Lészay Antal tettét örökké magasztalni és helyeselni fogja). *Protocol*, p. 143.

Art. 1. — Limba maghiară se transformă — cu milostiva învoire a Maiestăţii Sale — în limbă de stat (közállományi nyelv) în acest Mare Principat[37]); drept care

Art. 2. — Legile să fie redactate de aci înainte numai în limba maghiară.

Art. 3. — Toate organele administrative, judecătoreşti şi financiare să folosească în corespondenţele lor pretudindeni limba maghiară, redactându-şi în limba aceasta procesele-verbale, sentinţele, referatele şi orice fel de acte. Dieta să-şi redacteze în limba maghiară nu numai protocolul, ci şi adresele destinate Majestăţii Sale; la fel să fie redactate convocările, rescriptele şi propoziţiile regeşti, cuvântările şi actele comisarului regesc către Dietă, precum şi ordonanţele regeşti, actele de donaţiune şi de privilegii şi orice fel de scripte ce vor mai emana dela înalta Curte regală şi dela înaltele autorităţi ale Statului. Toate sigiliile oficiale şi monetele ce vor fi bătute în patria aceasta, să aibă inscripţie maghiară (omnia item sigilla officiosa, ut et monetae in hoc regno cudendae hungaricis providebuntur inscriptionibus).

Art. 4. — In sânul naţiunii maghiare şi secuieşti toate judecătoriile civile, toate organele administrative şi adunările lor să folosească exclusiv limba maghiară atât în consfătuirile şi în redactarea proceselor verbale, precum şi în toate scriptele lor, r eexceptând nici adresele ce vor trimite Maiestăţii Sale.

Art. 5. — In sânul naţiunii săseşti se menţine *status quo,* întemeiat pe art. 31 din anul 1791, în sensul căruia au corespondat cu autorităţile administrative şi judecătoreşti sau în limba maghiară sau în limba latină. Totuşi după închiderea dietei acesteia, rescriptele regeşti, precum şi ordonanţele guvernului vor fi adresate şi naţiunii săseşti în limba maghiară; în

---

[37]) Cf. Szekfü, pp. 524—526, unde e reprodus textul latin, care prezintă deosebiri faţă de cel maghiar: „Art. 2. *De lingua hungarica.* § 1. *Ut lingua publicae administrationis et diplomatica in Magno hoc Transsilvaniae Principatu hungarica sit, Sacratissima Sua Maiestas clementer annuit. Proinde* ...".

aceeaşi limbă va fi ţinută şi corespondenţa cu tabla regească, cu autorităţile fiscale, cu autorităţile şi corporaţiunile ungureşti şi secuieşti. (Din traducerea latină a acestui articol lipseşte adaosul din urmă, întreg art. 5 limitat fiind la următorul text latinesc: „Natio Saxonica in „statu quo articulo 31. a. 1791 innixo relinquitur").

Art. 6. — Comanda supremă şi comandanţii regimentelor transilvane să corespondeze în limba maghiară cu guvernul şi cu toate autorităţile din sânul naţiunii maghiare şi secuieşti: la regimentele transilvane limba de comandă să fie limba maghiară („és az ardelyi ezredeknél magyar kormány szavak használtassanak, în trad. latină: „et eodem termini etiam militares imperatorii exprimentur idiomate").

Art. 7. — Toate jurisdicţiunile bisericeşti romano-catolice, evanghelice, reformate, unite şi neunite din patria întreagă vor fi obligate să corespondeze ungureşte cu autorităţile civile, îndată după publicarea legii acesteia, iar dintre autorităţile bisericeşti cele cu buze nemaghiare (az egyházi törvényhatóságok közül a nem magyar ajkuak) după închiderea dietei acesteia în răstimp de 10 ani vor coresponda şi intre ele, îşi vor redacta matriculele şi orice fel de acte menite să servească între hotarele acestui Mare Principat, în limba maghiară. De asemenea în răstimp de 10 ani cine nu ştie ungureşte, să nu fie numit în niciun fel de funcţiune bisericească, fie superioară fie umilă, iar şi până atunci în caz de egalitate a celorlalte însuşiri (caeteris paribus) cei cari ştiu ungureşte, să aibă întâietate (magyarul tudóknak elsöségök legyen, în trad. latină: „munera etiam quaevis ecclesiastica post decem itidem annos linguae hungaricae gnaris dumtaxat conferentur, talibus eousque etiam, ceteris paribus, praeferenter applicandis").

Jurisdicţiunilor bisericeşti luterane din sânul naţiunii săseşti li se admite însă putinţa să-şi folosească între ele limba maternă, fiind aceasta extinsă şi asupra corespondenţelor ce vor purta preoţii saşi, cari locuiesc în sânul naţiunii maghiare, cu autorităţile lor din sânul naţiunii săseşti (în trad. latină: „Jurisdictionibus ecclesiasticis, nationi Saxonicae ingremiatis, Lut-

heranorum vernaculae suae linguae usus parvo quoque in gremio liber erit, et hoc idem de correspondentia verbi divini ministrorum, qui ecclesias lutheranas in gremio nationis hung. constitutas tenent, cum praepositis suis, in gremio nationis Saxonicae residentibus ducenda, intelligendum"). Formulele de introducere şi încheiere ale actelor emanate dela capitluri şi convente (autorităţi eclesiastice şi mănăstireşti) îndată după publicarea acestei legi să fie scrise ungureşte („Extradandarum e capitulo et conventu literarum praefationes et conclusiones, statim post publicationem hujus articuli, stylô hungarico expedientur").

Art. 8. — Cu excepţia şcoalelor săseşti, din sânul acestei naţiuni, în toate institutele de educaţiune din patria aceasta înţelegând aci şi pe cele militare, toate ştiinţele vor fi învăţate în limba maghiară („minden tudományok magyarul fognak tanitatni" în trad. latinească: „omnes scientiae indiscriminatim hungarica docebuntur lingua"). Această dispoziţiune va obţinea însă numai după 10 ani putere obligatorie pentru şcoalele neuniţilor şi pentru elevii lor. Ca măsura aceasta să-şi poată atinge scopul, în şcoala uniţilor din Blaj precum şi în alte şcoale cu venituri corespunzătoare, să fie instituit fără întârziere profesor de limba maghiară; pentru a li se împărtăşi şi candidaţilor de preoţi neuniţi instrucţiunea în limba maghiară, Majestatea Sa va îngriji cu milostivire şi până când se vor lua măsuri mai amănunţite pentru instrucţiunea poporului român în limba maghiară, cu ocaziunea organizării şcoalelor populare pe calea legislaţiunii[38]) (în trad. latină: „Dispositio tamen isthaec, respectu scholarum graeci r. unitorum et disunitorum post decem tantum annos obligandi vim obtinebit. Ad scopum hunc promovendum, de eo, ut in schola graeci ritus unitorum Balásfalvensi, prout et in ceteris scholis, quarum proventus supportandae huic expensae pares sunt, professor linguae hung. constituatur; nec non de eo, ut nonuniti etiam clerici adolescentes lingua quoque hungarica instruantur, Ssma Sua Maiestas eousque etiam

---

[38]) *Protocolul Dietei din 1841—43*, pp. 116—118.

clementer providere dignabitur, donec super hoc, ut et super imbuenda lingua hungarica plebe Valachica occasione coordinationis scholarum inferiorum via legislations uberius prospectum fuerit").

Evident că astfel de porniri agresive, legiferate în dieta transilvană din Cluj, nu puteau lăsa nici pe Români nici pe Saşi indiferenţi.

Protestul Consistoriului din Blaj împotriva legii votate în dieta transilvană din Cluj, poartă data de 15 Februarie 1842[39]). Autorii lui spun că au aflat mai întâi din ziare (e publicis ephemeridibus) ce soartă se pregăteşte pe seama şcoalelor din Blaj prin legea votată la sfârşitul lui Ianuarie. Şi-au ţinut de datorie a ruga pe Episcopul Lemeni să intervină la M. Sa, înainte de a fi obţinut articolul dietei din Cluj putere de lege (antequam praeattactus articulus diaetalis Ssmae suae M-tis assensu, vim legis obtineret) lămurind că din şcoalele blăjene limba română nu va putea fi eliminată nici în 10 secole, necum în 10 ani, şi că naţiunea română nu va putea fi constrânsă a se supune unei legi prin care i se pregăteşte aievea ruina şi pieirea („est igitur evidens, linguam hanc ex scholis Blasiensibus nisi cum periculo morum ac religiositatis et, quod nobis non minus dolorosum est, cum ruina nationalitatis eliminari non posse; fatemur autem sincere, non tantum post decem annos sed neque post decem saecula uno nullo unquam tempore, nos nationemque nostram lege obligari posse, quae moribus ac religiositati periculum ac obicem, nationalitati vero ruinam parat ac interitum". (Al. Papiu Ilarian, Vol. I, pp. 245—246).

La 10 Martie acest răsunător protest a fost trimis şi Con-

---

[39]) La Gh. Bariţiu, *Părţi alese din istoria Transilvaniei*, Sibiiu, 1889, Vol. I, p. 754 e publicat textul protestului cu data greşită de 15. II 1843, la Alex. Papiu-Ilarian, *Istoria Românilor din Dacia Superioară*, Viena, 1852, Vol. I, p. 246 e însă data corectă 1842. Aci e semnat protestul astfel: *Consistorium Blasiense. Simeon Krajnik* vicarius generalis, *Stephanus Manfi* notarius, iar la Bariţiu, *Consistorium gr. catholicum Diocesis Fogarasiensis. Simeon Krajnik*, Praepositus Capituli *St. Manfi* notarius consistorii.

sistoriului ortodox român din Sibiu, care nu a întârziat a-şi însuşi cuprinsul lui arătând prin răspunsul dat în 18 Martie că o astfel de lege nu va preface pe Români niciodată în cetăţeni mai folositori patriei, ci mai curând vor fi ei prefăcuţi într'o turmă de vite (non in utiliores patriae cives, sed potius in pecorum gregem converteret) şi exprimându-şi speranţa că legea aceasta ca orice măsură violentă şi nefirească nu va putea atinge scopul urmărit de alcătuitorii ei, căci tot ce e violent — după cum arată Istoria — nu dăinueşte („potissimum, quod Historia teste praecipitatae rerum conversiones, in obiecto praesertim tam delicato, nunquam ad intentum scopum perducere soleant, et omne violentum non duret")[40]).

Nu a lipsit nici presa românească transilvană să-şi spună cuvântul condamnând în termeni moderaţi acţiunea de maghiarizare. Intr'un articol-studiu publicat în *Foaia pentru minte, inimă şi literatură* (1842, N-rii 9—11) din Braşov, Gheorghe Bariţiu arăta că cel mai puternic zid apărător al naţionalităţii Românilor este biserica, este religia orientală, pe care ei numai prin ajutorul limbii lor naţionale învaţă a o cunoaşte, încât acela care ar izbi în limbă, n'ar putea să nu izbească şi în religie". Celor orbiţi de orgoliu şi de fanatism excesiv în nestăpânita lor pornire de maghiarizare le adresa un apel, cuprins în aceste cuvinte: „Rogu-vă, judecaţi înşivă, sila morală sau fizică ce v'ar putea folosi faţă de acest sănătos popor... Vedeţi, domnilor, în loc

---

[40]) I. Lupaş, *Din istoria şcoalelor noastre*, în revista *Luceafărul*, Sibiu, 1907, pp. 61—62. E mare deosebire între atitudinea autorităţilori bisericeşti ale Românilor din Transilvania şi între aceea a vlădicilor catolici din Satumare, cari nu ezitau să ordone preoţilor şvabi a predica în limba maghiară, cum făcea d. e. episcopul Ioan scriind în pastorala sa datată din Satumare la 28. IV. 1836: „so ordne ich meinen Geistlichen ausdrücklich an, dass sie von nun an in Zukunft entweder nur noch oder doch abwechselnd die Predigt in madjarischer Sprache halten... glaubte ich hiermit verordnen zu müssen, dass sie danach trachten müssten, die Landessprache auf alle mögliche Weise beliebt zu machen"; cf. Sepp, Pfeiffer, *Zur Geschichte der Madjarisierung des Satumarer Deutschtums*. Sibiu 1940, p. 44.

de a ingreţoşa şi îndepărta pe Români cu astfel de pretenţii, aţi face cu mult mai bine, dacă uitând toate spaimele veacurilor, aţi da mână frăţească şi aţi incheia o prietenie, de care aveţi trebuinţă. Pentrucă să ştiţi d-voastră, că Dunărea sau niciodată nu o veţi stăpâni sau numai în prietenie cu Moldavo-Românii şi chiar la întâmplarea din urmă iarăşi numai sprijiniţi de Austria şi încurajaţi de Europa"[41]).

V

Când a ajuns textul articolului votat la Cluj în cercetarea amănunţită a Cancelariei aulice din Viena, după cum era de prevăzut, nu a putut obţinea încuviinţarea Coroanei. Printr'o resoluţiune dela 31 Iulie s'a excepţionat dispoziţiunea relativă la inscripţii maghiare pe sigiliile oficiale şi pe monete, au fost subliniate şi dificultăţile pe care le întâmpină maghiarizarea învăţământului; numai după înlăturarea lor şi după ce vor fi ascultaţi în prealabil cei ce trebue ascultaţi, se vor lua măsuri în consecinţă[42]). Iar într'un rescript din aceeaşi zi Monarhul dispunea să se comunice guvernatorului transilvan, contelui Teleki, dorinţa sa categorică de a se încuviinţa Saşilor *uzul nestingherit* al dreptului lor întemeiat pe art. 31 din 1791 *(ungeschmälert* aufrechterhalten werde). Contele Teleki nu a dat atenţiunea cuvenită acestei îndrumări. De aceea, când s'a plâns oraşul şi scaunul Sibiului, în conferinţa ministerială din Viena Kollowrat a ţinut să sublinieze frecvenţa actelor de nesupunere în Ungaria şi în Transilvania faţă de „prea înaltele dispoziţiuni" obişnuindu-se organele de răspundere să considere îngăduinţa excesivă a cârmuirii vieneze ca o slăbiciune; stăruia deci să fie dojenit Teleki pentru insubordonaţiune[43]).

---

[41]) I. Lupaş, *Gheorghe Bariţiu.* Conferinţă ţinută la 30. IX. 1912. Sibiiu, 1913, pp. 9—10.

[42]) Szekfü, *o. c.*, pp. 526—527: „auditis praevie audiendis congrua Nos dispondituros esse".

[43]) *Ibidem:* „da abermals die in Siebenbürgen und Ungarn so

Discuţiunile au urmat multă vreme fără să fi putut da un rezultat acceptabil de toţi. In cursul lor înţelegea consilierul Carol von Rosenfeld, ca şi Hartig, să apere cu hotărîre principiul egalei îndreptăţiri a limbii germane cu limba maghiară. Cel dintâi spunea că pentru Saşi e o datorie constituţională să-şi apere din răsputeri, deopotrivă cu celelalte naţiuni, comorile lor principale: limba germană, dreptul german, naţionalitatea germană („ihre Hauptpalladien: deutsche Sprache, deutsches Recht, deutsche Nationalität mit voller Kraft zu schützen"). Iar al doilea, şeful de secţiune, contele Hartig, în opinia sa separată dela 16 Iunie 1842 spunea că ar fi foarte nepolitic a lăsa în Transilvania limba germană, care era şi limba dinastiei, în inferioritate faţă de limba maghiară. El nu uita însă a pune în discuţiune şi limba română, vorbită de un neam care constitue trei cincimi din populaţiunea transilvană. Cu toate că Românii nu au drepturi diplomatice, — scria Hartig — nu trebuesc siliţi să devină Germani sau Maghiari, căci prin aceasta ar fi instrăinaţi de stăpânirea austriacă şi aruncaţi în braţele celei ruseşti; pentru ei ar trebui păstrată limba latină în legislaţiune. Astfel ar trebui publicate legile transilvane în 3 limbi: ungureşte, nemţeşte şi latineşte... Invăţământul elementar ar tebui împărtăşit pretutindeni în graiul poporului, aşa dar Maghiarilor şi Secuilor în limba maghiară, Saşilor în limba germană şi Românilor în limba română[44]). Alt consilier, Peligram, îşi spunea răspicat părerea

häufig vorkommende Unfolgsamkeit gegen die a. h. Anordnungen vorliegt, man ist nur zu geneigt die grosse Milde der Regierung für Schwäche zu halten, eine Meinung, die durch das ängstliche Abwägen der Ausdrücke in den a. h. Resolutionen, welche selbst nicht wagen den Gegenstand der Rüge mit dem wahren Ausdruck zu bezeichnen, nur bestärkt werden muss".

[44]) *Ibidem*, pp. 534—535: „Noch sei aber ein unter den Sachsen und Ungarn lebender 3/5 der Population bildender Völkerstamm zu berücksichtigen, nämlich jener der Walachen, obwohl sie keine diplomatischen Rechte haben, so dürften sie deshalb doch nicht gezwungen werden, Deutsche oder Ungarn zu werden, denn dies würde sie der österreichischen Regierung entfremden, und der russischen in die

că chestiunile de limbă se prezintă fără îndoială ca cel mai primejdios duşman al Monarhiei austriace, deoarece îndată ce cheştiunea limbii va fi resolvită, în toate provinciile Monarhiei, în acelaşi spirit ca în Ungaria, desagregarea imperiului habsburgic va deveni inevitabilă[45]). Curţii din Viena i-a lipsit şi curajul şi autoritatea de a fi încercat măcar să-şi impună opinia în felul cum cerea contele Hartig. Kollowart, cu toate că-şi exprimase dorinţa să se afirme limba germană mai bine în provinciile de graniţă, era totuşi înclinat spre concesiuni propunând să fie încredinţat Josika a pregăti un nou proiect acordând Saşilor cele mai largi drepturi cu privire la uzul limbii lor, astfel că după textul maghiar al legilor să se dea traducerea germană autentificată. Propunerea lui, fiind sprijinită de Metternich şi de Arhiducele Francisc Carol, din proiectul lui Jósika a rezultat un nou articol de lege votat în dieta transilvană dela 1847. Din cuprinsul acestuia lipsesc dispoziţiunile drastice ale articolului dela 1842; nu se mai aminteşte nici termenul de 10 ani pentru maghiarizarea totală a învăţământului, nici redactarea matriculelor în limba maghiară afară de locurile unde se ţine şi predica în limba aceasta, nici postulatul relativ la limba maghiară ca limbă de corespondenţă şi de comandă a regimentelor transilvane[46]), deoarece contele Hardegg, preşedintele Consiliului de războiu, ceruse înaltelor locuri stăruitor să nu cedeze în punctul acesta[47]).

Arme werfen; für sie müsste also die Gesetzgebung wie bisher latein verbleiben. Die Gesetze wären sonach in drei Sprachen zu publizieren, ungarisch, deutsch und latein... Der Elementarunterricht müsste *überall in der Volkssprache*, also den Ungarn und Szekler ungarisch, den Sachsen deutsch, *den unter beiden lebenden Walachen aber walachisch erteil werden*".

[45]) *Ibidem*, p. 529: „dass diese Sprachfragen unbezweifelt der böseste Feind der österreichischen Monarhie seien, denn, wie bald die Sprachfrage in der Richtung, wie in Ungarn, in allenProvinzen der Monarchie durchgeführt würde, *müsste die Monarchie selbst auseinandergehen*".

[46]) *Ibidem*, p. 622.

[47] *Ibidem*, p. 530: „wie ich im Interesse des militärischen Dienstbetriebes *aufs lebhafteste* wünschen muss, dass der neuerdings gestell-

VI

Indelungatele frământări ale dietei transilvane, precum şi discuţiunile aproape fără de sfârşit ale conferinţelor ministeriale din Viena au avut şi prelungit răsunet în publicistica şi chiar în literatura poetică a Saşilor, după cum rezultă din cele două dovezi principale asupra cărora să-mi fie îngăduit să atrag atenţiunea d-lor colegi în chip deosebit. Una este în proză, cealaltă în versuri de factură schilleriană.

Cea dintâi este broşura tipărită în 1842 la Braşov cu titlul „*Der Sprachkampf in Siebenürgen. Eine Belcuchtung des Woher und Wohin?*" având ca autor pe cunoscutul preot-martir Ştefan Ludwig Roth — un educator fără prihană, un aprig luptător cu cuvântul şi cu condeiul pentru o cât mai bună îndrumare a neamului, din care făcea parte[48]. In broşura aceasta nu se sfia Roth să spună, fără înconjur, celor cari votaseră faimosul articol de lege în dieta clujană, că au făcut un lucru de prisos întru cât în ţara Transilvaniei nu era trebuinţă de o limbă, impusă prin votul vreunei diete. Ţara aceasta îşi are limba proprie, pe care o cunosc toţi locuitorii ei. Nu e limba germană, nici limba maghiară, ci e limba română[49]) pe care o cunosc toţi chiar fără

---

ten Forderung, womit auch die inländischen Regimenter zur Korespondenz in ung. Sprache mit den Jurisdictionen verpflichtet werden sollen, a. h. Orts nicht willfahrt werden möge".

[48]) I. Lupaş, *Un martir al Transilvaniei: preotul Ştefan L. Roth*, în *Studii, conf. şi com. istorice*, vol. III. Sibiu, 1941, pp. 247—254, şi Idem, *Zur Geschichte der Rumänen*. Sibiu, 1943, p. 502—509.

[49]) Stephan Ludwig Roth, Doctor und Magister, *Der Sprachkampf in Siebenbürgen. Eine Beleuchtung des Woher und Wohin?* Kronstadt, 1848, p. 47: „Die Herren auf dem Landtage in Klausenburg mögen eine Kanzleisprache gebäret haben, und sich nun freuen, dass das Kind zur Welt gebracht ist... eine Sprache zur Landessprache zu erklären, hat nicht Not. Denn eine Landessprache haben wir schon. Es ist nicht die deutsch, aber auch nicht die majdarische, sondern *die Walachische!*... Wenn man von einer allgemeinen Sprache des Landes redet, glauben wir, dass damit keine andere gemeint sein könne, *als die Walachische... Es ist diese Tatsache nicht zu leugnen.* Sobald

s'o fi învăţat. Oricând se întâlnesc doi inşi de neam diferit, neputându-se înţelege în propria lor limbă, graiul românesc se îmbie îndată spre a le face serviciul de interpret. Faci o călătorie, mergi la un târg — toată lumea ştie româneşte. Pentru a învăţa limba germană sau maghiară, se cere osteneală prin şcoale. Limba românească o înveţi însă, aproape fără să vrei, din contactul zilnic de pe stradă. Dintr'odată obeservi că ştii româneşte. Şi chiar dacă nu ai dori să înveţi limba aceasta, o înmiită trebuinţă îţi impune cunoştinţa ei[50]).

Credea autorul sas că stăpânirea austriacă se simţea destul de puternică spre a face curentului de maghiarizare oarecari concesiuni, fără a se lăsa stăpânită de îngrijorări prea mari

---

zwei verschiedene Nationsgenossen zusammen kommen, die ihre Sprache nicht können, ist gleich das Walachische, als ditter Mann, zum Dolmetschen da. Man mache eine Reise, man begebe sich auf einen Jahrmarkt. *Wallachisch kann jedermann...*". Constatarea lui Roth, deşi deplin conformă cu realitatea vieţii transilvane sau, poate chiar pentru aceasta, a indispus pe Maghiari cari, dându-i mai târziu o replică prin broşura tipărită, fără a fi indicat numele autorului, la Leipzig în 1847, cu titlul: *Der Sprachkampf und seine Bedeutung in Siebenbürgen*, mărturiseau (p. 53): „Verdriesslich, sehr verdriesslich, in der Tat, für den Doktor und seine Partei, ist seine scharfsinnige Bemerkung, es sei nach Zahl der Menschen, denen sie eigen, und nach Bedürfnis derer, die keine andere oder höchstens nur noch diese verstehen, *die wallachische Sprache die überwiegende im Lande.* Es macht ihm und den Seinigen keine geringe Ehre, die Schwachheit zu gestehen, man lerne das Wallachische so ohne alle Anstrengung, gleichsam im Traum, weil sonst Verkehr mit den Wallachen unmöglich und diese Nation meist ausser der eignen keine andere Sprache versteht".

[50]) *Ibidem*, p. 48: „Um madjarisch oder deutsch zu lernen, bedarf man das Unterrichts und der Schule; walachisch lernt man auf der Gasse, im täglichen Verkehre von selbst... nach einiger Zeit bemerkt man, dass man walachish kann, ohne es eigentlich gelernt zu haben. Würde es einem aber auch nicht so leicht, so empfiehlt deren Erlernung ein tausendfältiges Bedürfniss. Will man mit einem Walachen reden, so muss man sich zu seiner Sprache bequemen, oder man halte sich gefasst auf sein achselzukendes: *Nu ştiu!*"...

pentru aceasta, dar o altă stăpânire mai geloasă le-ar fi luat Maghiarilor în nume de rău postulatele excesive, îndată ce şi-ar fi da seama de văditele lor tendinţe politice, pe care talentatul publicist le cuprindea laolaltă sub termenul *„Madjaria"*. El ajungea la concluziunea că o Ungărie autonomă există, dar una independentă nu va exista niciodată (Ein selbständiges Ungarn gibt es, — ein unabhängiges vird es nie geben). Poporul ungar e prea mic... şi împestriţat cu prea diferite elemente etnice, decât să poată avea ca stat unica voinţă necesară... Magnatul maghiar are prea multe poluri, care îşi tulbură reciproc influenţele. Ungaria nu poate fi fericită decât în legătură cu Austria[51]).

* * *

Iar un tânăr preot-versificator Iohann Friedrich Geltsch din Romos (decedat la 1851 în vârstă de 36 ani) a publicat în Sibiu la 1849 sub pseudonimul Dr. W. Iulius Faust „Privat-Gelehrter in Frankfurt a. Main", o parodie după „Cântecul Clopotului" de Schiller, intitulând-o astfel: *„Das Lied von den Magyaromanen. Parodie auf Schiller Lied von der Glocke"*.

In versurile sale satirice, de factură schilleriană, înţelegea tânărul preot Geltsch[52]) să-şi îndrepte săgeţile ironiei, cu surprinzătoare iscusinţă împotriva curentului maghiaroman, stigmatizat ca *furt limbistic (Sprachenraub)* şi ca *„groaza cea mai îngrozitoare" (das Schrecklichste der Schrecken)* scăldată *„în sângele inimii transilvane" (in Siebenbürgens Herzblut senkt)*. Nu se sfia să biciuească, în aceleaşi versuri satirice, *forţatul act*

---

[51]) *Ibidem*, p. 67: „Dieses Volk ist zu klein... und mit zu verschiedenen Völkerschaften durschspickt, um als Staat den erforderlichen Einen Willen zu haben... Der ungarische Magnat hat zu viele Pole, die sich ihre Einflüsse gegenseitig stören. Ungarn kann nur glücklich sein, in Verbindung mit Oestereich".

[52]) Cf. Trausch, *Schriftsteller-Lexikon*, v. II. Braşov, 1870, p. 2 şi K. K. Klein, *Literaturgeschichte des Deutschtums im Ausland. Schrifttum und Geistesleben der deutschen Volksgruppen im Ausland von Mittelalter bis zur Gegenwart.* Leipzig, 1939, S. 216.

politic al unirii Transilvaniei cu Ungaria. act socotit cu deplin temeiu ca „cel mai puternic vehicol" al maghiaromaniei:

Doch das kräftigste Vehikel
Unsres Ruhmes, das man erfand:
Uniòn mit Ungarland ...

Pentru a da câteva probe despre calitatea versificării satirice a lui Geltsch, vor fi reproduse aci următoarele strofe în izbutita traducere românească a profesorului I. U. Soricu, pe care-l rog să primească expresiunea mulţumirilor mele pentru osteneala ce i-a pricinuit traducerea aceasta:

Iată-le:

Pentru studiul limbei, Pesta
A fondat Academia.
„Cu nemţescul graiu afară" —
Urlă maghiaromania —.
  Spirit creator
  Graiului izvor
  Graiul cu accent maghiar, —
  Cel nemţesc este barbar!

In aluatul de cuvinte
In care urmează să dospească
Măiastra limba nouă, puneţi
Ceva făină românească;
  A fost adusa dela Roma
  De marele 'mpărat Traian
  Politiceşte bate-aroma
  Şi faima graiului german
. . . .

Intâi pe nemţi cu 'nverşunare
Ei planul ne-au zădărnicit!...
Mândria lor ne-a scos din fire,
Silim pe Neamţ, dar în zadar,
El se opune cu 'ndârjire
Să fie-adevărat Maghiar!
  Furci am ridicat! Din ele
  Voi ciomege vă cioplişi,
  Celor ce vorbesc nemţeşte
  Oasele să le sdrobiţi!
Cu fierbinte smoală
Peste pielea goală!
  La icoana maghiarimei
  Să vedeţi cum Neamţul vine
  Cu mândria 'ngenunchiată
  Umilit să i se 'nchine!

In Seminarul filologic
Noi stabilirăm norme multe.
Acuma sus în sfatul Ţării
Să vie lumea să ne-asculte!
Măreţ în veacul ce-o să vie
Va străluci maghiarul graiu,
Când spiritul german şi limba
Pieri-vor de pe-al nostru plaiu!
Şi, orice-ar fi s'aducă soartea
Peste Maghiari în viitor,
Noi de Austria ne rupem,
Căci n'are-al nostru graiu sonor!

Ha! Se frânge legătura
Cu al limbei viers străbun!
Iată! Cei dintâi sunt Slavii,

Cari ideei se supun.
Dar, ca opera măreaţă
Să câştige în putere
Şi să strălucească 'n formă
Sângele german se cere!
Şi-amestecaţi bine
Vorbele latine,
Ca s'ademenească
Limba românească!
Şi din straşnicul ghiveci
Statori-vom pentru veci
Intr'un unguresc jargon
Limba cu metalic ton!
. . . .
Dar, dacă dragostea de mamă
Noi n'o vopsim pe ungurie
Atuncea dragostea e strigăt,
Care se pierde în pustie!

De mic deci smulgeţi copilaşul
Dela germanul său cămin
Şi 'n spirit unguresc îl creşteţi
S'ajungă fericit deplin!
Atunci în tinerele-i visuri
Vor străluci ca 'n foc de soare
Icoanele de unguroaice
Cu ochii vii, cu pieptul tare.
Prostie o să-i pară dorul
După vreo Greti oarecare
Când pentru îndrăcita Bözsi
Va plânge lacrime maghiare.
Maghiar vor fi pe urme-i pasul
Maghiari vor fi ai lui fiori
Maghiar şi câmpul ce 'nfloreşte
Pentru-al ei sân maghiare flori!
O, dulce dor, speranţă dulce
A sfintei maghiaromanii!
Dai inimilor noastre aripi
Să se înalţe în tării!

Ce farmec dulce va pătrunde
Intinsul fără de hotar,
Când codrii de pe 'ntreg pamântul
Vor fremăta în vers maghiar!
Ei, dar ce vor Nemţii oare?
Nu se lasă după păr?
Incăpăţinarea asta
E scandal într'adevăr!
Căci ei susţin
Că au graiu divin!
Şi că limba lor nemţească
Poate chiar pe Zei să ispitească

Căci — zic ei — unde este măreţie
Şi este adevăr şi duioşie,
Precum se 'ntâmplă în graiul lor [nemţesc,
Se 'nalţă un altar dumnezeesc!
De-aceea ei cu arma 'n mână mor
Ca să-şi păstreze limba maicei lor.
O cred pe semne plină de căldură
Pe când maghiara-i sarbădă şi [dură!...
. . . .

Ca pe pisc de Blockberg soarele [de vară
Spiritul germanc străluceşte iară.
Şi Maghiarul vede. Furia-l pă- [trunde
Ura 'n a lui suflet se revarsă 'n [unde.
Cum? adecă spiritul german
Să conducă artă şi ştiinţă?
El — îndrumătorul de lumini? —
Asta este o necuviinţă!
Smulgeţi deci din rădăcini
Graiul Nemţilor haini!
Niciun drept la limba lor!
Ca să fiţi buni patrioţi,
Indreptaţi peste iloţi
Ucigaşul nopţii nor!
Vezi aşa! Şi parlamentul
Poate lucrul să-şi înceapă,

Uniune vrem, sau moarte
Toată lumea s'o priceapă!
Ca să reuşească marea acţiune
Să 'nălţăm la ceruri caldă rugă-
[ciune
— Doamne! Nemţii' n Sfatul Ţării
Au la fel cu noi cuvântul
Dă-ne ajutor să-i facem
Astăzi una cu pământul.

Revarsă parlamentul al tău har,
Când se gândeşte numai la
[Maghiar
Pe Neamţ de va putea să-l
[amuţească
In veac de veac o să te prea-
[mărească!...

. . . .

Noi Pestei îi încredinţăm
Această operă funestă...
Mai ştii? Pe urma ei în Ţară
Se 'ntinde vreo grozavă *pestă!*

. . . .

Banga şi bang răsună,
Auziţi în zare clopotele cântă
Vers de înmormântare
Trece mut pe stradă
Lung convoiu de jale
Cine se îndreaptă
Pe-a veciei cale?
E memoriul pentru limbă
Ce la Tron l-au adresat
Insă de isprava noastră
Colo sus s'a fost aflat.
Lăudata *uniune*
N'a făcut nicio minune!

. . . .

Negru văl
Cade peste Sfatul Ţării
Dar Germanul nu se teme
De 'ntunerecul pierzării

. . . .

Dacă nu ne 'ntinde scutul
Un viteaz cu gânduri bune
Ura maghiară ne-arată
Ce 'nsemnează uniune.

. . . .

Uniunea sfărâmaţi-o
Căci în capiştea-i păgână
Mincinoasa tiranie
S'a făcut acum stăpână!
Nicio clipă de răgaz!
Sus, Germani cu braţ viteaz!
Peste tronul tiraniei
Duceţi viforul urgiei!

. . . .

Răsună urletul sălbatic:
„A tot ce e german, pierzare".
Tâlharii vin spre vatra voastră
Sus, fraţi, la sfânta apărare!
Se schimbă mamele 'n hiene
In faţa iadului vrăjmaş,
Din ghiara bestiei maghiare
Să-şi scape dragul copilaş
Şi, chiar de-ar fi să cadă 'n luptă,
Mai bucuros în ţărnă mor
Decât, prin Unguri, să se lase
De sfântul graiu al mamei lor!...
Lăsaţi deci maghiaromania!
Voi hiperunguri, vă gândiţi
Că groaza cea mai neagră 'n
[pieptul
Ardealului voi o sădiţi!" —

Apelul adresat de autorul sas hiperpatrioţilor din Pesta, încercând să-i trezească din periculoasa lor maghiaromanie, a răsunat în pustiu. După o scurtă pauză, impusă în cursul epocii de absolutism austriac, curentul de maghiarizare urma să-şi

deslănţuiască din nou urgia asupra popoarelor din cuprinsul Ungariei, izbutind în timpul dualismului (1867—1918) să răşluiască, în parte cu ajutor habsburgic, numeroase elemente germane[53]), slovace, rutene, române şi evreeşti dela strămoşeasca lor tulpină, impunându-le să-şi maghiarizeze numele şi amăgindu-se a fi sporit, în chipul acesta artificial, rândurile neopatrioţilor, de aparentă descendenţă arpadiană. Curentul de maghiarizare forţată luase nestânjenit avânt în deosebi în zilele faimosului „sdrobitor de naţionalităţi", fostul ministru-preşedinte Coloman Tisza, ca să atingă apoi un punct culminat prin legea şcolară din 1907 a contelui Albert Apponyi, lege considerată încă de pe atunci de către un ziar săsesc din Sibiu drept „cântecul de lebedă al şovinismului maghiar"[54]).

---

[53]) Cea dintâi manifestare de protest din partea elementului german din Ungaria contră tendinţelor de maghiarizae s'a produs la 1809, cum arată *Valjavec* în comunicarea „Das älteste Zeugnis für das völkische Erwachen des Donauschwabentums" (1939) şi H. Lades, *o. c.*, p. 108.

[54]) Oskar Wittstock, *Der siebenbürgische Sprachkampf*, în *Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa*, an. II, Nr. 3 din Oct. 1938, pp. 159—180: „*Lex Apponyi* — die Spitzenleistung des magyarischen Chauvinismus... Es enthält warhaft drakonische Bestimmungen, von denen jede einzelne eine Verletzung der Schulautonomie der Kirchen und einen Schlag gegen die Grundforderungen der Pädagogik bedeutete... Das *Siebenb. D. Tageblatt* warf vorahnend die Frage auf: Wer weiss, ob ähnliche Gesetze nicht doch *der Schwanengesang des magyarischen Chauvinismus* sind?". Cu cât mai prudentă şi mai fructuoasă ar fi fost pentru Ungaria polietnică abandonarea himerei poreclită „idee de stat naţional-maghiar" şi năzuinţa ei spre înfăptuirea unei durabile înţelegeri între feluritele ei elemente etnice, după exemplara metodă elveţiană? Cf. Prof. Karl Meyer, *Die mehrsprachige Schweiz. Geschichtliche Voraussetzungen des eidgenössischen Sprachenfriedens.* Zürich, 1939. Cf. şi broşura lui Fr. von Löher, *Vom Sprach- und Völkerstreit in Ungarn*, retipărită în Sibiu, după un articol cu acelaşi titlu, apărut în *Allgemeine Zeitung* din Augsburg (Ianuarie 1873), Intr'un Catehism, tipărit de „Societatea pentru conservarea germanismului în Ungaria" (Verein zur Erhaltung des Deutschtums in Ungarn) se spunea la 1909 că maghiarizarea este

Curentul de maghiarizare nu s'a oprit nici după ce hipertrofiata Ungarie, zisă „milenară“, a fost reaşezată la sfârşitul primului războiu mondial în limitele juste ale propriei sale personalităţi etnice şi teritoriale. Cârmuitorii Ungariei, devenite în sfârşit independente, ştiind că au mai rămas mare mulţime de cetăţeni de origine străină, în special germană, chiar şi în limitele Ungariei postbelice, au intensificat măsurile pentru a sili pe toţi funcţionarii publici să-şi maghiarizeze numele, fără să-şi fi putut da în deajuns seama că nu săvârşesc prin asemenea maghiarizare silnică decât o muncă de Sisif[55]).

egală cu tâmpirea (Die Magyarisierung bedeutet Verdummung) şi că Maghiarii vor să răpească limba tuturor celorlalte neamuri din Ungaria (Die Magyaren wollen ale andere Völker, die in Ungarn leben, ihrer Muttersprache berauben).

[55]) Cf. revista *Volkstum im Süd-Osten*. Wien-Leipzig. Jännerfolge, 1941, p. 16—17, *Nochmals „Assimilation“ und „Dissimilation“*.

DESCENDENŢA TRANSILVANĂ A LUI GHEORGHE MAGHERU ŞI RELAŢIUNILE LUI CU ŢĂRANI SĂLIŞTENI, ÎN DEOSEBI CU FAMILIA LUI DUMITRU RĂCUCIU*)

I

Se ştia şi până acum că familia Magheru era „originară din Transilvania", de unde ar fi venit în Ţară din cauza persecuţiunilor ungureşti[1]). Lipsea însă orice preciziune cu privire la localitatea transilvană, din care ar fi descălecat strămoşii lui Gheorghe Magheru în Sudul Carpaţilor. Lipsa aceasta m'a îndemnat să adresez P. S. Sale Episcopului Andrei Magheru al Aradului, întrebarea dacă în tradiţia sa familiară nu se păstrează vreo amintire despre înrudirea celor două familii omonime din Sudul şi Nordul Carpaţilor. P. S. Sa a binevoit a-mi răspunde la 26 Octomvrie 1939 printr'o scrisoare dând preţioase informaţiuni privitoare la originea acestei familii din regiunea Hălmagiului, din comuna Vidra (jud. Arad) „unde şi astăzi jumătate din comună poartă numele de Magheru". Dela tatăl P. S. Sale Traian Magheru, talentatul protopop al Butenilor, decedat la 1909 în vârstă de 44 ani, a putut afla că această familie avea „o ramură care a trecut pe vremuri în România".

Scrisoarea P. S. Sale Episcopului Andrei merită a fi re-

*) Comunicare făcută în şedinţa dela 24 Noemvrie 1930.

[1]) Cf. Alex. Ştefulescu, *Istoria Târgu Jiului*, Târgu Jiu, 1906, p. 282.

produsă în *Anexe*[2]). Informaţiile din cuprinsul ei vor putea servi ca orientare în calitate de ştiri păstrate în tradiţia familiară lăsând în grija cercetărilor ulterioare să aducă, eventual, în sprijinul lor şi dovezi de altă natură, poate chiar oarecari preciziuni de ordin cronologic cu privire la timpul şi împrejurările, când se va fi produs descălecarea acestei ramure a familiei Magheru dela Vidra Hălmagiului, deci din Nordul în Sudul Carpaţilor.

Din documentele familiei se poate doar constata că la 14 Octomvrie 1665 *Vlad Magheru* şi nepotul său Petru, zis *Fleşeriu,* cumpăraseră partea de moşie a lui *Ion Toboşeriu* din hotarul Câlnicului (jud. Gorj) „dintr'o jumătate de funie mare două părţi drept bani gata taleri 39... cu ştirea tuturor moştenilor dintr'acest hotar mai sus numit Câlnic"[3]). Despre acest Vlad Magheru dăinueşte încă printre bătrânii din Bârzei tradiţia că ar fi descălecat din Transilvania, împreună cu Fleşeriu şi cu un Zăvelcă, întemeietorul satului Zăvelceşti din Gorj. Conştiinţa descendenţei transilvane a rămas vie în sufletul membrilor familiei Magheru: când a izbucnit răscoala ţăranilor din Munţii Apuseni în toamna anului 1784, doi fraţi Magheru au alergat să ia parte la această răscoală, după cum rezultă dintr'un fragment de scrisoare adresată de generalul Magheru, în timpul pribegiei, nepotului său Ioniţă Gârbea rugându-l să-i trimită la Viena un act vechiu, o poruncă a domnitorului Nicolae Mavrogheni, prin care „se porunceşte ca averea fraţilor Magheru (care într'insa se arată pe nume) ce li s'au fost luat de unii — alţii, pentrucă au mers în Transilvania de au luat parte în răscoala de atunci cu Horea, să li se sloboază femeilor şi copiilor, ca unii ce ei acolo şi-au luat pedeapsa cu moarte"[4]).

Bunicul generalului Gh. Magheru a fost protopopul Ioan Magheru căruia arzându-i casa şi risipindu-i-se gospodăria, epis-

---

[2]) Vezi Anexa IX, 1 şi 2.

[3]) Prof. I. Magheru, *Zapis din 14 Octomvrie 7174 (1665),* în ziarul *„Gorjanul"* din Tg.-Jiu, anul XIV, Nr. 45—46, Tg.-Jiu, 8 Decemvrie 1937.

[4]) *Idem,* în *„Gorjanul"*, din 27 Noemvrie 1937.

copul Râmnicului Partenie intervine la 7 Aprilie 1769 cu poruncă adresată protopopului Barbu din județul Gorj ca să nu i se facă „nicio supărare, măcar de un ban la câte sferturi vor ieși dela vistierie și la cele drepte și la cele îndoite, ci să fie în pace și apărat despre toate dăjdiile"[5]).

Fiul omonim al acestui protopop Ioan M., tatăl generalului Magheru a fost și el hirotonit preot la 1787 „în luna lui Martie 7 zile, întru o sfântă Duminecă, când trecuse 4 săptămâni din păresimi"[6]).

Fiul său Gheorghe, născut la 1802, în vârstă de 26 de ani luă parte la războiul ruso-turc (1828—29) distingându-se în lupta dela Băilești, unde Turcii suferind înfrângere grea, s'au văzut nevoiți a se retrage în Sudul Dunării. Meritele ostășești ale lui Magheru, care luptase aci cu cetele sale de aproximativ 300 panduri voluntari, au fost apreciate de însuși țarul Rusiei, care l-a decorat cu ordinul Sf. Ana în grad de cavaler, dăruindu-i și o sabie de onoare. La 10 Noemvrie 1829 boierii din Tg-Jiu adresează o carte de mulțămire „Dumnealui biv. vtori vistier Gheorghe Magheru, boer pământean, cercat și cunoscut dă vrednic și credincios, carele și cu cavalerie s'au cinstit dela preaputernica Împărăție pentru alte deosebite slujbe ostășești, ce au arătat tot în cursul acestui războiu ca să păzească orașul de făcători de rele și de primejdii cu slujitorii D-sale. După venirea D-sale la oraș, cercându-se vreo câțiva hoțomani ... să-și săvârșească cugetul cel rău și cu cea peste tot ardere a orașului, i-au călcat D-lui mai sus pomenitul, i-au sfărâmat, i-au izgonit și i-au gonit până unde i-au ajuns și i-au prins, care după ale lor fapte și-au luat și pedeapsa ... S'au mai ispitit și a doua și a treia oară asemenea făcători de rele să facă rău orașului și județului, dar și aceia au pățit ca și cei dintâi de către D-lui. Drept aceia pentru o acest fel de slujbă vrednicie și credință rămâindu-i tot orașul și județul îndatorat a-l pomeni, i-am dat și

[5]) *Idem*, în „*Gorjanul*", din 30 Iunie 1938.
[6]) *Idem*, *ibidem*, 30 Iunie 1938.

această carte de mulţămire spre a fi de mare credinţă în toată vremea"[7]).

II

Dispoziţia de luptă neînfricată şi de vitejie duhovnicească s'a afirmat cu tărie şi în acţiunea generaţiilor de preoţi răsăriţi din cealaltă ramură a familiei Magheru, din cea rămasă la vatra strămoşească în satul Vidra Hălmagiului

In cuprinsul volumului III din monografia tipărită de profesorul Traian Mager la Arad în 1937 cu titlul *Ţinutul Hălmagiului* se pot citi câteva pagini (208—211), în care personalitatea protopopului Traian Magheru apare în lumina simpatică a „unui bărbat integru în toate domeniile vieţii: soţ şi părinte ideal, preot model, *neînfricat militant pe teren politic pentru drepturile neamului său obidit,* având pe deasupra râvna continuă de perfecţionare alături de inspiraţia poetică necesară mânuitorului de condeiu şi oratorului public, calităţi ce-l ajutară să devină repede o proeminentă figură a epocii sale în aceasta regiune... Fire combativă prin excelenţă, susţinută de o bogată sursă de emotivitate, el a devenit un mare animator de mase, bărbat politic în accepţiunea nobilă a cuvântului... Vorbea fulgerător şi compunea versuri pe melodii uşoare care, cântate de mulţime în cor, aveau darul să electrizeze şi să îndemne la sacrificiu şi pe cei mai simpli alegători. In timpul alegerilor toată valea Crişului Alb, cât ţinea circumscripţia Iosăşelului, *trăia sub vraja cuvântului său".*

Această frapantă asemănare de caracter între luptătorul cu sabia cuvântului şi a condeiului, care era protopopul Magheru, şi între luptătorul cu spada vitejiei străbune care fusese omoni-

---

[7]) *Idem, ibidem,* Nr. din 15 Mai 1938. Mulţumesc d-lui Dr. Gh. Magheru pentru bunăvoinţa ce a avut de a-mi pune la dispoziţie aceste preţioase contribuţiuni de istorie familiară şi locală, publicate de regretatul d-sale frate Ioan Magheru, fost profesor la Politehnica din Timişoara.

mul său, generalul Magheru, în timpuri înviforate ca cele din vara și toamna anului 1848, îndreptățește afirmațiunea P. S. Sale Episcopului Andrei că „în această notă comună... vede o tainică dovadă a descendenței comune din aceeași tulpina".

Rolul istoric al generalului Magheru în revoluția din 1848 fiind lămurit în parte prin o schiță biografică scrisă de Ioan Maiorescu și prin icoana istorică, pe care o înfățișează răposatul Septimiu Albini la sfârșitul publicației de documente, tipărite de Academia Română sub titlul *Anul 1848 în Principatele Române*, nu vom stărui cu acest prilej asupra peripețiilor lui. Ne mulțămim doar să menționăm că după prăbușirea revoluției, prin îndoita ocupație militară turco-rusească, Magheru retras cu oștenii săi spre Râmnic-Vâlcea, din tabăra dela Râureni (Câmpul lui Traian) trimitea înflăcărate cuvinte de chemare la luptă fiind hotărît să resiste cu îndârjire, iar în caz de înfrângere proiectase a trece cu pandurii săi în Transilvania, spre a se uni cu legiunile lui Avram Iancu.

Relativ la acest ispititor proiect scria N. Iorga în a sa *Geschichte des rumänischen Volkes* la 1905 că „dacă Magheru, pe care guvernul român îl trimisese în Valachia Mică pentru a pregăti aci o eventuală defensivă și care în calitate de general popular avea sub comanda sa proape 10.000 de oameni, ar fi trecut de fapt frontiera spre a se împreuna cu Moții lui Avram Iancu și cu ostașii lui Urban, atunci situația militara din Transilvania ar fi luat cu siguranță altă întorsătură, mai ales în caz când generalii austriaci ar fi recunoscut și sinceritatea Românilor; dar Magheru a fost înduplecat de consulul englez să-și licențieze trupele, spre a nu primejdui situația de drept prin aplicarea forței armate"[8]).

---

[8]) N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*. Gotha, 1905, vol. II. p. 295—296: „Wenn Magheru, den die walachische Regierung in die Kleine Walachei schickte, um hier eine eventuelle Verteidigung vorzubereiten, und welcher als populärer Generalhauptmann etwa 10.000 Leute unter sich hatte, tatsächlich die Grenze überschritten hätte, um sich mit den Moți des Avram Iancu und mit den Soldaten Urbans zu vereinigen, dann hätten sich die militärischen Verhältnisse

Urmând sfatul consulului englez Colqhoun, care prin secretarul său Grant îi trimise vorbă „să nu mai piardă o zi", ci disolvându-şi tabăra de panduri să se retragă „dincolo de frontierele române" — Gheorghe Magheru depusese în ziua de 28 Septemvrie 1848 comanda ce-i fusese încredinţată, îndrumându-şi ostaşii să se întoarcă în linişte la vatră, spre a nu provoca o luptă inegală cu două Puteri mari ca Rusia şi Turcia. Predând apoi administratorului de Vâlcea armele şi luând dela acesta paşaport pentru sine şi oamenii săi, a trecut în Transilvania spre a se aşeza la Sibiu"[9]).

Autorităţile săseşti din acest oraş nu erau însă tocmai bucuroase a găzdui, în împrejurările tulburi de atunci, oameni cu faimă de revoluţionari. Cuvântarea ce a rostit Magheru în clipa, când s'a despărţit de ostaşii săi a fost interpretată ca mărturisirea unei intenţiuni subversive de a continua, eventual alături de revoluţionarii maghiari din Transilvania, lupta împotriva despotismului, reprezentat aci prin organele stăpânirii împărăteşti dela Viena şi întemeiat pe baionetele trupelor de sub comanda generalului baron Puchner. Magheru însuşi mărturiseşte că desfiinţându-şi tabăra din Câmpul lui Traian (lângă Râureni), a adresat „bravilor soldaţi şi panduri" câteva cuvinte chemându-i la un jurământ prin care se legau a se ridica din nou împotriva asupritorilor, oricând ar auzi că vreunul dintre fruntaşii mişcării revoluţionare a intrat în Ţară şi a făcut apel la dânşii. „Acest jurământ l-au făcut bieţii Români — scrie Magheru — cu toată ardoarea unui adevărat patriotism. Ei bine, ştii cum au interpretat voitorii noştri de rău acest jurământ? Au zis că eu

---

in Siebenbürgen gewiss anders gestaltet, besonders wenn die österreichischen Generäle auch die Aufrichtigkeit der Rumänen anerkannt hätten. Aber Magheru wurde vom englischen Konsul zur Auflösung seines Heeres bewogen, damit er nicht durch die Anwendung von Gewalt die Rechtsstellung gefährde".

[9] Cf. cele publicate de Septimiu Albini despre acţiunea militară a lui Gheorghe Magheru în revoluţia din 1848, *Anul 1848 în Principatele Române*. Bucureştii, 1910, vol. VI, p. XCVII—CII. reproduse şi la I. Lupaş, *Cronicari şi istorici români*. Craiova, 1933, p. 408—416.

l-am făcut cu armata ca să venim a combate pe imperiali că pe niște inimici ai libertății! Mă aflam în Hermannstadt când se lăți vorba aceasta și Generalul comandă a-mi notifica, că trebue să plec fără cea mai mică întârziere, de vreme ce i s'ar fi făcut comunicație oficială dela București asupra cuprinderii jurământului în chestiune și asupra planurilor mele ascunse. Astfel fuiu nenorocit, amice, și astădată de a nu putea să taiu și eu un Calmuc măcar; cu toate că spui că Dumnezeu îmi va acorda astă singură grație măcar până voiu muri"[10]).

La 26 Octomvrie 1848 fu avizată primăria Sibiului că din partea Generalului comandant s'au luat dispoziții pentru paza granițelor Țării Românești, spre a fi desarmați foștii luptători din tabăra disolvată a lui Magheru, când ar cerca să treacă în Transilvania, să-și caute aci adăpost, spunându-li-se totodată să se abțină dela orice apropriere de vreun partid politic și dela orice uneltire, care ar putea determina autoritățile să-i alunge din țara aceasta. Ca nu cumva astfel de elemente să se alăture la cetele răzvrătiților maghiari, li se permitea să-și caute adăpost numai în localitățile din regiuni săsești, din cuprinsul așa numitului „pământ crăiesc", dându-se autorităților urbane și „scăunale" de aici instrucțiuni cum să-i supravegheze „exact și sever" (genau und strenge zu überwachen, auf deren Umgang und politisches Treiben vorzüglich Augenmerk zu richten) având toată atenția îndreptată mai ales asupra acțiunei lor politice.

Cu trei zile mai târziu, la 29 Octomvrie, primăria orașului Sibiu cerea Generalului comandant să nu permită nicidecum „acestor aventurieri republicani, periculoși pentru liniștea publică și pentru siguranța țării", să intre în Transilvania nefiind autoritățile de aci în stare să supravegheze și controleze, cum ar trebui în împrejurări pândite de atâtea primejdii, uneltirile politice ale unor oameni așa de suspecți[11]).

---

[10]) Gh. Fotino, *Din vremea renașterii naționale a Țării Românești. Boerii Golești.* București, 1939, vol. II (1834—1849), p. 295, scrisoarea adresată lui Alecu Golescu Arăpilă, 6 Mai 1849.

[11]) I. Lupaș, *Avram Iancu*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, Cluj, vol. III, p. 41—42.

III

I-a fost deci cu neputinţă lui Magheru să rămână timp mai îndelungat la Sibiu. Unii dintre membrii familiei sale au căutat şi găsit adăpost pe la prietenii şi cunoscuţii lor din comuna Sălişte, unde va fi stat câtva timp şi Gh. Magheru însuşi înainte de a fi pornit în drumul pribegiei sale spre Apus, trecând pe la Lugoj în ziua de 29 Noemvrie 1848[12]). In baza informaţiilor păstrate în tradiţia familiară a directorului Dumitru Lăpădat, nepotul ţăranului Dumitru (Mitiu) Răcuciu, fost epitrop la Biserica Mare din Sălişte, înregistrasem în manualul de istoria Românilor că acesta ar fi împrumutat lui Gheorghe Magheru, în situaţia strâmtorată de atunci, considerabila sumă de 14.000 fiorini[13]), fără să fi putut însă preciza condiţiile acestui împrumut.

Mărturisesc că am scris cu oarecare sfială acest amănunt şi cu teama, nu cumva să fie mai târziu desminţită informaţiunea culeasă *numai* din tradiţie orală.

Răsfoind recenta publicaţie a profesorului Gheorghe Fotino, apărută sub titlul *Din vremea renaşterii naţionale a Ţării Româneşti, Boerii Goleşti,* am avut bucuria de a fi putut constata că informaţia, privitoare la acest amănunt istoric, nu este lipsită de temeiul adevărului, dimpotrivă ea primeşte acum un însemnat sprijin chiar prin cuvântul scris de însuşi Gheorghe Magheru într'o prea interesantă adresă trimisă din Viena la 6 Mai 1849 prietenului său Alexandru Golescu-Arăpilă, adresă pe care o încheie cu următoarele împărtăşiri de ordin personal:

„Eu, precum ţi-am spus, sunt foarte slăbit în urmarea unor friguri crâncene ce m'au trudit cinci săptămâni. Tot ce m'a întristat, este că am rămas cu o durere simţitoare de piept. Aici asemenea nu mai putem sta; şi nu ştiu cum o să poci pleca de vreme ce nimeni dintr'ai noştri n'avem de loc mijloace. Eu speram că nepotul meu Niţă[14]) îmi va aduce aci argintăria şi chipu

---

[12] Gh. Bogdan-Duică, *Eftimie Murgu.* Bucureşti, 1937, p.173.

[13]) I. Lupaş, *Istoria Românilor*, ed. XII. Bucureşti, 1937, p. 293.

[14] Niţa Magheru, nepot de frate.

ce mai aveam din obiectele prețioase scăpate în Transilvania, cum și *ceva bani ce scrisesem să iee cu împrumutare dela nisce Transilvăneni ce țin în fermagiu nisce munți ai mei.* Dar și aci nenorocire, căci îmi scrie Nițiu că tot ce aveam, hârtiile și toate obiectele, precum și niște cai, toate mi se jefuiră de către Hunguri la intrarea lui Bem în Sibiu; asemenea și documentele proprietăților mele din România. Inchipuește-ți, amice, strâmtoarea în care mă aflu și neputința de a lua o hotărîre oarecare"[15]).

Din cuprinsul acestor împărtășiri rezultă deci că a fost jefuită de Ungurii lui Bem averea, pe care Magheru izbutise a și-o transporta din Țară la Sibiu, precum și documentele proprietăților lui. Nu au dispărut însă și actele privitoare la arenda pășunatului din muntele Petrimanu. S'au păstrat câteva din ele, scrise în chirilica destul de încâlcită din prima jumătate a veacului al XIX-lea. Din cuprinsul lor putem cunoaște natura și condițiile împrumutului luat de pribeagul Gheorghe Magheru dela câțiva oieri fruntași din comuna Săliște.

In ordine cronologică aceste acte păstrate — unele în original, altele în còpii văzute și semnate de Gheorghe Magheru, — sunt următoarele:

1. Un zapis dela 18 Iulie 1829 prin care Niță sau Ion Birceanu arată că a primit dela oierii sălișteni Stan Răcuciu și Bucur Șteflea bani gata suma de 3500 lei pentru o „jumătate de strungă din muntele Petrimanu" și „pentru osteneala acestor bani să mănânce iarba în soroc de 25 de ani și atunci, când îi voi da banii, să-mi dee suhatu după cum mă voi putea tocmi cu dânșii . . ."[16]).

2. Alt zapis dela 9 Septemvrie 1832 prin care Toma Birceanu și ginerele său încheie cu Stan Răcuciu și cu Aleman Herția invoială, ca aceștia „să pască iarba cu vitele D-lor în treizeci de ani" pentru o arândă anuală de „una sută și zece lei și 20 oca brânză și două urde și un punt de praf și un funt tabac burunt, care aceste toate să aibă a ni le răspunde la Sf. Petru și

[15]) Gh. Fotino, o. c. București, 1939, vol. II (1834—1849), p. 295—296.

[16]) Cf. Anexa I din *Memoriile Secțiunii Istorice* Seria III T. XXII mem. 12, p. 277.

D-lor să mănânce muntele până la sorocul cel mai sus „lăsându-i în bună pace cu vitele „fiindcă şi D-lor ne-au făcut bine în multe rânduri de bani de ne-au scos muntele dela peiişte"[17]).

3. Al treilea zapis este din aceeaşi zi, dat de acelaşi Toma Birceanu în mâna lui Stan Răcuciu şi Aleman Herţia „precum să se ştie că dela anul 1825 August 8 am fost luat bani de prinsoare legându-mă într'un zapis cu frate-meu Ion şi acum, socotindu-mă cu munţii Unguŗeni, am luat partea mea de bani t. lei 1880 adecă una mie optsuteoptzeci de lei şi pusei prinsoare pe o jumătate strungă, partea mea din muntele Petrimanu şi când îi voi răspunde banii prinsoarei, să-mi fie muntele slobod".

4. Al 4-lea zapis e o chitanţă dela 17 Iulie 1844 semnată de Constandin Birceanu despre suma de „lei una sută şi douăzeci" primiţi „dela Dumitru Răcuciu pentru muntele nostru Petrimanu, ierbăritul anului următor" arătând că „aceşti bani sânt la trei fraţi şi să le dau eu la ceilalţi câte lei patruzeci, iar dimpotrivă de nu voi da eu partea lor, să am a răspunde banii îndoiţi".

5. Al 5-lea dela *21 August 1844* poartă semnătura lui „Gheorghe Magheru serdar şi căpitan" arătând că avea primiţi dela răposatul Stan Răcuciu ot Sălişte 9450 Lei „prinsoare pentru o strungă... din muntele Petrimanu, adecă jumătate muntele ce-l am eu statornic cumpărat dela Fraţii Birceanu, împlinindu-se acum sorocul anilor cuprinşi din contractul ce aveam între mine cu pomenitul Răcuciu m'am învoit de isnoavă cu Dumitru Răcuciu i frate-său Ioan şi Ioan Goşia, ginerele lui Stan Răcuciu, clironomi ai numitului mort Stan Răcuciu, adecă tot cu chipul ce au fost şi până acum, ca arătata sumă de bani să rămâie tot la mine prinsoare şi drept al dobândei să mănânce D-lor cu vitele iarba din această jumătate de munte a mea în soroc *de trei ani*, care se va începe din vara viitoare cu anul 1845 şi până la începutul verii din anul 1848 mai dându-mi pe fieştecare vară şi cea până acum sumă de ocă caşcaval douăzeci şi cinci şi când la împlinirea sorocului nu le voi răspunde sus însemnata

[17]) Cf. *Ibidem*, Anexa II, p. 278.

sumă, se va lăsa atunci tot cu chipul acesta până la altă răspundere; iar pentru cealaltă strungă, adecă jumătate de munte ce mai este al Bircenilor şi pe care o ţin tot numiţii cu prinsoare de lei şase mii trei sute cincizeci, fiindcă şi pentru această jumătate a munţilor Birceni sânt în tocmeală cu ei a o cumpăra şi lua statornic, îi încredinţez că după săvârşirea cumpărăturei nu voi da-o la altă parte ci tot numiţilor clironomi ai lui Răcuciu şi tot cu acelaşi chip al tocmelei de mai înainte. Cărora spre încredinţare le-am dat acest înscris supt a mea iscălitură şi asemănat cu cel care mi s'a dat mie din partea numiţilor clironomi ai lui Răcuciu"[18]).

6. In sfârşit s'a mai păstrat o copie de pe „înscrisul" dat de Gh. Magheru în Craiova la 17 Octomvrie 1863 adeverind o datorie a sa de *Lei 14.830* „către Mitru Răcuciu, Ioan Răcuciu, Ilie Şteflea, Ioan Goşia, Dumitru Chipară şi Vasilie Popa — câteşi 6 din Ardeal, ţinutul Săliştei şi care datorie este din următoarele condeie: lei 9450 primiţi de mine prin Dumitru Răcuciu, Ioan Răcuciu şi Ioan Goşia cu contractul meu din anul 1844 August 21 cu condiţiile cuprinse într'însul pentru jumătate muntele Petrimanu, adecă o strungă cumpărată de mine — statornică — dela răposaţii fraţi Niţă şi Toma Birceanu, care contract este adeverit şi de K. K.[19]) No. 30: lei 3500 primiţi de Niţă Birceanu pentru cealaltă jumătate de strungă a sa ce mai avea în acest munte şi zălogită în zapisul său din anul 1829 Iulie 18 către Stan Răcuciu şi Bucur Şteflea, doi din părinţii celor mai sus arătaţi; lei 1880 primiţi de Toma Birceanu pentru cealaltă jumătate de strungă a sa ce mai avea în acel munte şi zălogită în zapisul său din anul 1832 Septemvrie 9 către Stan Răcuciu şi Aleman Herţia, doi din părinţii celor mai sus arătaţi. Pentru care sume de datorie — întregeşte Gh. M. — atât cea arătată ca primită de mine, cât şi celelalte două condeie trecute în dreptul meu, mă oblig prin aceasta, că în caz de a-mi răspunde D-lor toată arătata sumă în acest an prin judecătoria lo-

---

18) Cf. *Ibidem*, Anexa III, p. 279.
19) Kesaro-Crăiască Starostie.

cală, atunci vor urma D-lor şi în viitorul an cu tocmeala învoielei păşunei a tot muntele Petrimanu, precum s'a urmat şi până acum cu deosebire numai din contractul meu, în loc de caşcaval precum îmi da până acum, să-mi dee 30 oca brânză N-ro 30, însă bună, nesmântănită, cunoscând totodată, că orice alte hârtii afară de acestea nu vor mai fi considerate şi spre încredinţare am iscălit"[20]).

Din cuprinsul acestor acte rezultă deci că fraţii Birceanu fuseseră în prima jumătate a veacului al XIX-lea proprietarii muntelui Petrimanu că unul dintre ei, anume Toma, luase încă din ziua de 8 August 1825 pentru „o jumătate strungă" partea dânsului din acest munte — „bani de prinsoare" dela oierii sălişteni Stan Răcuciu şi Aleman Herţia, după cum frate-săuNiţă luase cu 4 ani mai târziu — 18 Iulie 1829 — dela Stan Răcuciu şi Bucur Şteflea

Pentru întâia oară apare ca proprietar Gheorghe Magheru în zapisul dela *21 August 1844* adeverind că primise dela răposatul Stan Răcuciu considerabila sumă de 9450 lei ca „bani de prinsoare" pe soroc de trei ani (1845, 1846 şi 1847) pentru „jumătate muntele" Petrimanu, pe care-l cumpărase dela fraţii Birceanu şi, dacă nu va putea răspunde suma aceasta până la începutul verii din 1848 „se va lăsa atunci tot cu chipul acesta *până la altă răspundere*".

Imprejurările vremurilor tulburi din 1848 nefiind prielnice pentru asemenea lichidări, sorocul s'a prelungit pentru anii următori, fără ca el să mai fi fost din nou fixat în vreun zapis ori, dacă va fi fost, un asemenea zapis nu s'a păstrat până în timpul de faţă sau n'a ieşit încă la iveală. Iar din cel semnat de Gheorghe Magheru la 17 Octomvrie 1863 rezultă că el ajunsese în stăpânirea întregului munte Petrimanu, luând asupră-şi toate sumele din contractele ce încheiase mai înainte răposatul Stan Răcuciu precum şi fiul acestuia Mitru sau Mitiu Răcuciu cu fraţii Birceni.

Astfel s'au înfiripat între Magheru şi familia Răcuciu re-

[20]) Cf. *Ibidem*, Anexa VI, p. 283.

lațiuni contractuale încă din vara anului 1844, ele putând deveni trainice și de încredere deplină până în toamna anului 1848, când Gheorghe Magheru, împins de situația politică în calea pribegiei, fără perspectiva unei apropiate întoarceri în Țară, fu constrâns de împrejurări să ceară „ceva bani...". „cu împrumutare" dela pomeniții oieri sălișteni, cari îi ținuseră în arendă muntele Petrimanu. In menționata scrisoare dela Viena nu este precizată suma acestui împrumut, pare însă mai mult decât probabil să fi fost egală cu cea prevăzută în contractul din 1844 sorocul căruia devenise scadent tocmai la începutul verii 1848. Din actul dela 1863 s'ar vedea că la suma de 14,830 lei ar mai fi contribuit, în afară de Dumitru și Ioan Răcuciu, încă și alți oieri sălișteni ca Ilie Șteflea, Ioan Goșia, Dumitru Chipară și Vasilie Popa, al căror nume lipsește din actele anterioare. Faptul acesta ar putea îndreptăți presupunerea că în toamna anului 1848 toți acești fruntași țărani sălișteni se vor fi întovărășit ca, punând ban lângă ban, să poată răspunde fără întârziere cererii ce li se adresase din partea unui om, a cărui excepțională importanță dânșii erau în stare s'o înțeleagă și s'o prețuiască după cuviință.

IV

Relațiunile contractuale între Gheorghe Magheru și Dumitru Răcuciu au dăinuit aproape o jumătate de veac (până la 1892 rămânând familia acestora din urmă în folosința pășunatului din muntele Petrimanu). Din simple relațiuni contractuale, cum vor fi fost la început, ele s'au transformat în relațiuni de durabilă prietenie între cele două familii, întru cât după ce Gheorghe Magheru fu silit, cum s'a arătat mai sus, a părăsi Sibiul și Transilvania, soția sa a doua împreună cu fiica Alexandrina (măritată mai târziu cu Dumitru Haralamb) s'au refugiat la Săliște, adăpostindu-se în casa lui Răcuciu (Piața Veche Nr. 198). Alexandrina avea atunci vârsta de 23 ani și era mult prețuită de contemporani pentru cultura și sentimentele ei patriotice-entusiaste. Dr. Drăgescu în broșura intitulată *Femeia-Virtute* o laudă ca pe una, care la Caracal întâmpinase pe conducătorii

revoluţiei cu primul drapel tricolor. Deasemenea laudă dragostea ei de fraţi şi de părinţi, precum şi spiritul de sacrificiu pentru cauze naţionale[21]. O preţuiau şi conducătorii revoluţiei transilvane pentru seriositatea ei. La sfârşitul unei scrisori pe care fratele ei Gheorghe o trimitea din Paris la 12/24 Ianuarie 1849 „respectabilului său părinte“, generalului Magheru, Ioan Maiorescu adăuga această însemnare: „Până acum vei fi auzit că la porţile Sibiului a fost o bătălie mare cu Bem. El a fost cuprins Blajul şi Mediaşul şi mersese până la Sibiu. De acolo l-au bătut şi s'a tras iară înapoi; mă tem că va fi ars Blajul. Causa tuturor este că n'au dat arme Românilor!! Ce vor fi făcut familiile noastre, în timpul bătăliei, nu ştiu. Bărnuţiu îmi zice numai în scrisoarea dela 24 că a primit scrisoarea mea către *Domnişoara Alexandrina*. Dar nu-mi spune nimic mai mult; tocmai de aceea se vede că sunt tot în Sibiu. Mai târziu a însoţit şi ea pe tatăl-său în pribegie, continuându-şi studiile şi fiind „îngerul consolator al Românilor, cari pe atunci se aflau în Viena“. De aci a trecut la 1854 în Constantinopol, iar cu 4 ani mai târziu a revenit în Ţară.

Intors din pribegie, Magheru semnează, la 2 Iulie 1858, în Târgul-Jiu o procură spre a i se restitui lucrurile, pe cari le lăsase parte la Sibiu, în grija consoartei lui Ritter Gheorghe, parte la Sălişte în grija „părintelui popa Mitu Borce“, precum şi în păstrarea lui Mitu Răcuciu, la care s'a aflat o ladă mare de căruţă închisă, legată cu fier ... având într'însa pe lângă sineturi, condici şi alte hârtii interesate ale casei mele, şi următoarele: 5 sau 6 bucăţi de pistoale, unele cu argint pe dânsele, 2 iatagane turceşti, unul mare altul mic, cu tecile de argint şi sabie cu mâner şi teacă de argint şi alte lucruri“...

Fiul epitropului Dumitru Răcuciu studiind liceul şi academia de drept în Sibiu, însoţea în timpul vacanţelor de vară pe tatăl său în drumurile pe la stâna din muntele Petrimanu (lângă Lotru), unde avea ocazie să petreacă zile senine în societatea familiei Magheru. Aci s'au înfiripat relaţiuni de prietenie între

[21]) Cf. *Ibidem*, Anexa VIII, p. 287.

el și fiul generalului Magheru, Romulus, al cărui instructor particular a devenit pentru câtva timp.

„Cu plăcere îmi reamintesc, cum la umbra brazilor din muntele Petrimanu făceai instrucția fiului meu Romulus" — îi scria mai târziu Gheorghe Magheru advocatului Dr. Dumitru Răcuciu la Sibiu. „Iar recunoștința care-l lega pe fiul său de advocatul Răcuciu, o dovedește, între altele, și vizita pe care acesta ținu s'o facă fostului său instructor, la Sibiu în anul 1879 când trecu prin Ardeal Domnitorul Carol I-lea în suita căruia se găsea, ca aghiotant, și maiorul Romulus Magheru"[22]).

Pentru a cunoaște calitatea sufletească a unuia dintre prietenii sălișteni ai generalului Magheru, fie-mi îngăduit a prezenta aci câteva informațiuni publicate anul trecut în excelenta revistă brașoveană *Țara Bârsei:*

Bătrânul Dumitru Răcuciu (decedat la 1884 în vârstă de 75 de ani), trimise doi fii ai săi la școli mai înalte în Sibiu; unul din ei, Ioan muri ca elev în clasa a VII-a de liceu; al doilea Dumitru termină liceul și academia de drept, împlinind împreună cu colegul său Moise Branisce, tatăl lui Valeriu Branisce, funcțiunea de stenografi români la Dieta sibiană din 1863—1864. O interesantă amintire înregistrează profesorul Axente Banciu despre elevul de liceu Dumitru Răcuciu, care pe lângă materiile cerute de programa școlară „se îndeletnicea și cu deprinderea stenografiei; îndeletnicire destul de grea, lipsind pe atunci manualul de stenografie română, pe care să-l poată consulta.

„La hotărîrea de a se perfecționa în această scriere va fi contribuit, probabil, și următoarea întâmplare: Cu ocazia unei inspecții a învățământului religios, Șaguna întrebă pe protopopul Ioan Panovici, care preda religia, dacă e mulțumit de felul cum se poartă elevii.

— Se poartă bine, Excelență, afară de unul, — răspunse acesta.

— Care-i acela? — se interesă Șaguna.

---

[22]) Cf. Axente Banciu, *Dumitru Răcuciu,* în revista *Țara Bârsei,* 1938, p. 27.

— Al din banca X — precizează catihetul arătând pe elevul Dumitru Răcuciu.

— Da' ce face?

— De câte ori le vorbesc, în loc să asculte, el face *zodii.*

— Ce *zodii* faci băiete? — întrebă curios Şaguna apropiindu-se de Răcuciu.

— Incerc să stenografiez lecţiile de religie, — răspunse elevul, bucuros de întrebare.

— Şi poţi? — îl descoase Şaguna şi mai curios.

— Incă nu bine, dar cred c'o să pot cu vremea, fiindcă cunosc stenografia germană.

— Bine, băiete. Să faci *zodii* şi mai departe! — îşi încheie Şaguna dialogul cu Răcuciu, spre marea nemulţumire a părintelui Panovici, care se aştepta la o mustrare nu la o încurajare a zodiacului său elev.

Pus la adăpost, prin încurajarea lui Şaguna, faţă de mustrările profesorului, Răcuciu îşi continuă şi perfecţionă „zodiile", iar după terminarea liceului şi a academiei de drept, bizuindu-se pe această încurajare şi pe protecţia marelui Mitropolit, îndrăsni să i se prezinte cerându-i un ajutor ca să poată pleca în Austria pentru luarea doctoratului.

„Ţi-l dau, fiule — îi răspunse Şaguna — dar numai după ce vei scrie un manual de stenografie pentru Români. Că de dus, te duci, dar nu pot şti, dacă nu cumva te hotărăşti să rămâi pe acolo şi să uiţi de a mai scrie manualul, de care avem trebuinţă"[23]).

Manualul cerut de Şaguna a fost tipărit la 1864 în tipografia înfiinţată de acesta la Sibiu[24]) purtând titlul: „*Stenografia Română după sistemul lui Gabelsberger* de *Demetriu Răcuciu* stenograf român al dietei Transilvaniei, etc.".

Autorul era atunci „jurist în anul al IV-lea" la academia de drept din Sibiu, după cum rezultă din petiţia sa adresată la

---

23) *Ibidem*, p. 23—24.

24) I. Lupaş, *Mitropolitul Andrei Şaguna*, ed. II. Sibiu, 1911. p. 150.

16 Decemvrie 1863 „cătră înaltul c. r. Guvern al Transilvaniei" pentru a i se da voie să asculte anul IV-lea (1863—1864) ca privatist"[25]).

Cartea e dedicată „Treimei politice a naţiunei române din Transilvania (Mitr. Alex. Sterca Şuluţiu, Episc. Andrei Baron de Şaguna şi Ladislau Basiliu Poppu) având ca motto aceste stihuri din Martial:

„Currant verba licet, manus est velocior illis,
Nondum lingua, suum dextra peregit opus".

Intr'o prefaţă de 6 pagini semnată în Sălişte la 14/2 Martie 1864 arată autorul motivele, care l-au îndemnat să publice „acest opuscul" aruncând o privire istorică asupra desvoltării acestei arte numite *stenografie,* pe care „Românii — cu puţine excepţiuni — încă nici după nume măcar nu o cunosc". Incă din primăvara anului 1863, când se ţinuse la Sibiu marele congres naţional al Românilor din Transilvania, fusese rugat D. Răcuciu să nu ţină ştiinţa stenografică numai pentru sine, ca nu cumva odată cu el „şi ea să devină uitată", ci să se străduiască „a da lecţiuni din această artă" şi altora. Neavând timp să dea „lecţiuni publice", s'a socotit obligat „să depună experienţele sale în stenografia română, atât teoretic cât şi practic, într'o cărticică, cu care în mână... carii nici măcar idee de stenografie nu au, să poată învăţa această artă frumoasă şi folositoare în cel mai scurt timp". Pe cei ce „nu vor afla acest opuscul ca absolut (desăvârşit) — îi roagă, să considere că nu a avut antecesor în stenografia română, că tot începutul e greu şi că e cu mult mai uşor de a critica un op făcut, decât de a-l face „însuşi mai bun". Orice greşeli îi vor fi semnalate din orice parte competentă „le va primi cu mulţămită şi le va îndrepta ca să-şi perfecţioneze lucrarea ştiind că „însuşirea de a se perfecţiona o au toate lucrurile omeneşti". Autorul avea mângăierea că în imprejurările de atunci „a făcut cât a putut".

---

[25]) Cf. *Ibidem,* Anexa VII, p. 284—286.

De încheiere ţinea să-şi exprime faţă de generosul său protector gratitudinea în felul următor: „Mă simt îndatorat şi nu mă pot reţine, a aduce totdeodată aci în public adânca-mi mulţămită Excelenţei Sale Andrei baron de Şaguna, carele ca un bărbat ce totdeauna a fost cel dintâi în îngrijirea de a înainta orice întreprindere de comun folositoare şi fără a cărui sprijinire şi încurajare astăzi nu ar fi stenografi de limba română în Austria, — a avut generozitatea, care totdeauna îl caracterizează, de a-mi tipări *gratis* partea I-a opusculului acestuia în Tipografia diecesană din Sibiu, — care faptă măreaţă singură m'a pus în stare, de a putea eda opusculul acesta cu un preţ relativ foarte moderat".

De încheiere fie-mi îngăduit a exprima speranţa că pentru preaslăvirea strălucitului nume al generalului Gheorghe Magheru, se vor găsi suflete generoase care să-i aşeze câte un semn de amintire istorică atât în Vidra Hălmagiului, de unde a plecat vechea ramură a familiei sale spre o ascensiune atât de importantă în Sudul Carpaţilor, cât şi în Săliştea Sibiului, unde s'a adăpostit câtva timp, în zilele grele ale pribegiei, sub acoperişul casei primitoare a luminatului ţăran Dumitru Răcuciu, fost epitrop la Biserica Mare şi jude (primar) al acestei comune.

CORESPONDENŢA LUI GRIGORIE GHICA, DOMNUL MOLDOVEI, CU FELIX VON SCHWARZENBERG, MINISTRU PREŞEDINTE AL AUSTRIEI 1849—1850*)

I.

Cercetând la sfârşitul anului 1928 arhiva centrală din Viena, am aflat în dosarele poliţiei secrete (Höhere Polizei-Akten) un schimb de scrisori între Grigorie Ghica, domnul Moldovei, şi între principele Felix von Schwarzenberg, fostul prim-ministru al Austriei în cei dintâi ani de domnie ai împăratului Francisc Iosif.

Scrisorile acestea prezintă un îndoit interes: literar-publicistic şi social-politic lămurind pe de o parte soarta unui ziar român din Bucovina anilor 1849—50, înfăţişând de altă parte atitudinea lui Grigorie Ghica faţă de acest ziar, care-şi permitea să critice cu temperament stările politice şi sociale-economice din Moldova.

Motivul intervenţiunii lui Ghica pe lângă primul-ministru austriac îl găsim în imprejurarea că ziarul Hurmuzăcheştilor din Cernăuţi: *„Bucovina* — gazetă românească pentru politică, religie şi literatură" — publicase în Noemvrie şi Decemvrie 1849 două corespondenţe din Iaşi, cuprinzând observaţiuni critice privitoare la stările interne din Moldova şi câteva propuneri de reforme potrivite a contribui la îndreptarea lor.

Intâia corespondenţă, datată dela 15 Noemvrie 1849, vorbea

*) Comunicare făcută la şedinţa Academiei Române din 19 Maiu 1933.

despre „*Trebuinţa apărării Austriacilor în Moldova*" (publicată în *Bucovina* Nr. 40 şi 41 dela 25 Noemvrie şi 2 Decemvrie) arătând că produsele industriei austriace — nefiind cunoscută în Moldova nici „o sistemă oprită" — au aci intrare liberă ca şi ale industriei franceze, engleze sau germane; de aceea trebue să ţie „concurenţa cu gustul francez şi cu ieftinătatea engleză", ceea ce nu convine industriaşilor din Viena, cari afirmă că produsele lor ar fi superioare celor englezeşti. In altă ordine de idei se insistă asupra justiţiei moldovene, care mai ales în chestiuni comerciale era defectuoasă din cauză că prin dispoziţiunile Regulamentului Organic s'a adoptat codul comercial francez, fără ca din partea guvernelor să se fi luat măsuri pentru traducerea lui în limba română. Această stare de lucruri îndeamnă pe autorul corespondenţei să întrebe „cum poate judeca un om despre un obiect, dacă nu-i sunt cunoscute legile, pe care are să-şi întemeieze judecata sa?" In Moldova sunt unele meserii, cu care se ocupă numai străinii „precum apotecăritul şi oare, dacă un asemenea meseriaş austriac procede contra datoraşului său, să nu afle nicio ascultare la tribunalele sale apărătoare?" Arătările înaintate tribunalelor locale rămâneau de obiceiu „nebăgate în samă". Corespondentul afirmă că „bietului Austriac rătăcit pe aceste locuri" i-ar fi fost închise „în modul cel mai neîndurat toate căile juridice, fie în contra nedreptăţilor făcute prin tribunalele locale, fie în contra celor făcute prin judecătoriile austriace", de unde urmează necesitatea de a întocmi lucrurile astfel „cât tribunalele noastre *apărătive* să nu poată veni aşa uşor în colisiune cu cele locale. Nu mai puţin ar fi de dorit o organizare a tribunalelor neguţătoreşti, la care să ia parte toţi neguţătorii fără privire la naţionalitate; despre toate neînvoirile juridice, care s'ar naşte din negoţ, să judece tribunalul neguţătoresc din Galaţi şi cel din Iaşi", ai căror judecători să fie aleşi de către toţi neguţătorii şi întăriţi de către principe. Corespondentul destăinueşte că în acest sens ar fi întocmit el însuş un proiect, pe care l-a înaintat Domnului fiind convins că „principele Ghica, după binevoitoarele sale simţeminte pentru comerţ, încât îi stă în putere, nu numai va încuviinţa fiecare cerere dreaptă, ci el însuş va face pro-

iecte...“. De încheiere adaugă corespondentul şi câteva observaţiuni critice privitoare la negligenţele obişnuite în administrarea poştei, care circulă numai de două ori pe săptămână şi „pachetele sau nu le spedueşte nicidecum, sau cele ce ar trebui trimise la Bucureşti, le trimite la Iaşi...“.

II

Corespondenţa a doua (datată din Iaşi la 11 Noemvrie) s'a publicat cu întârziere de aproape o lună (*Bucovina* Nr. 42 din 9 Decemvrie 1849). In cuprinsul ei se atingea o chestiune şi mai delicată, aceea a relaţiunilor dintre ţărani şi proprietari. Pentru revizuirea disposiţiilor din Regulamentul Organic s'a constituit în sensul art. 3 al Convenţiei dela Balta Liman (1 Mai 1849) un comitet având ca membri pe V. Sturza, N. Vogoridis, I. Coroi, N. Rosnovanu, St. şi Const. Catargiu şi I. Veisa. Lucrarile acestui comitet şi rezultatele lor erau aşteptate „cu atât mai mare nerăbdare şi curiositate — afirmă corespondentul — cu cât in capul lui se aflau Nic. Rosnovanu şi N. Vogoridis, fără îndoială cei mai mari proprietari în Moldova, şi care prin urmare jertfind o parte din drepturile sau, mai bine zicând, din privilegiile proprietarului, ar pierde mai mult decât alţii (oare sacrificiul celui mai neavut nu este mai simţitor şi mai mare? întreabă redacţia *Bucovina*). Cel dintâi trage dela moşiile sale un venit de 15—20.000; cel de al doilea de 30—40.000 galbeni, şi ei dară ar pierde cu miile, unde alţii ar da numai cu sutele...“.

Soarta ţăranului moldovan o înfăţişează corespondentul din Iaşi în colori întunecate arătând că ţăranul cu o pereche de boi poate avea după cele 3 fălci şi 70 prăjini, primite în sensul disposiţiilor din Regulamentul Organic dela proprietar, un venit anual aproximativ de *105 lei şi 13 parale,* câtă vreme cele 12 zile de lucru la coasă, la secere, la prăşitul păpuşoilor, la adunatul fânului şi la „căratul pânei“, împreună cu alte prestaţiuni mai mărunte, pe cari este obligat a le face proprietarului, se urcă la *192 lei şi 32 parale* anual; el dă astfel cu *87 lei şi 19 parale* mai mult decât primeşte. Dar prea adeseori se întâmplă că pro-

prietarii nu ţin seamă de dispoziţiile legii, ci pretind ţăranilor să îndeplinească toate cele de trebuinţă, urmând principiul exprimat în aceste cuvinte: „boerescul încetează numai atunci, când mi-au făcut tot lucrul meu". Corespondentul nu trece cu vederea nici greşelile ţăranului: lenea, nepăsarea şi beţia, pe care cearcă însă a le justifica în modul următor: „zicem, că ţăranul e leneş şi nepăsător pentru viitorul său; dar ce amar de viitor mai are el? ce să-l îndemne spre lucrare au doară speranţa ca să poată bea în vieaţa sa cu o ocă de rachiu mai mult? Căci pământul, care îl lucrează, nu este al lui, ba încă el nu este nici stăpân emfiteutic pe acela, pentrucă acele fălci de pământ, ce i se cuvin după lege, i le poate da proprietarul şi arendatorul unde vrea... pentrucă legea lasă hotărîrea în această privinţă cu totul în placul proprietarului. Apoi să jertfească ţăranul ceva pentru îmbunătăţirea unui pământ, care mâne i se poate lua? Cum să poată el sădi vre-un pomişor lângă căsuţa sa, când pe tot minutul e cu frica în spate, că va trebui să-şi ia hăinuţele şi să-şi mute căsuţa acolo, unde voeşte boierul?... Supt asemenea asupritoare şi, trebue să zicem, aşa de necreştineşti relaţii, cine ar putea cugeta numai la o desvoltare a agriculturei, la o înflorire a bunăstării publice, la o îndreptare morală a poporului sătean, la ridicarea unei stări de locuitori avuţi şi inteligenţi?"

Pentru îndreptarea neajunsurilor semnalate corespondentul din Iaşi recomandă a se lua următoarele măsuri:

1. Inzestrarea ţăranului cu pământul trebuitor ca proprietate emfiteutică.

2. Micşorarea boerescului şi a beilicurilor.

3. Desfiinţarea zeciuelei (dijmei) fără desdăunare.

4. Desfiinţarea lucrului neplătit la drumuri.

5. Oprirea ţăranilor de a lucra „de boeresc" cartofii pentru vinărsării (velniţe).

6. Indatorarea ţăranului de a sămăna măcar 10 prăjini de cartofi pentru sine.

7. Inaintarea culturii poamelor prin premii.

8. Inaintarea creşterii vitelor.

9. Măsuri energice contra beției; oprirea de a se vinde țăranilor vinars pe credit.

10. Desvoltarea puterilor spirituale și morale a locuitorilor prin înființarea școlilor poporale, prin înrâurirea unui cler mai luminat și

11. Inaintarea agriculturii prin înființarea școlilor de agricultură și a fermelor model.

In sfârșit accentuează și necesitatea de a îndruma funcționarii administrativi să ducă la îndeplinire măsurile guvernului, împiedecându-i a le executa, cum se întâmplă „prea des", în favorul lor propriu și „spre dauna țăranului".

Corespondența se încheie cu promisiunea de a comunica rezultatele lucrărilor comitetului de revizuire, după ce ele vor fi terminate, și cu dorința de a putea trimite vestea îmbucurătoare că acest comitet „pătruns de însemnătatea problemei și de simțul răspunderii, luate asupră-și către țară și istorie, au înțeles semnele timpului și au meritat bine de patrie! Iar dacă — de ce să ne ferească ceriul! — s'ar înșela dreptele așteptări ale țării, fierbințile dorințe ale adevăraților patrioți de o reformă umană, corăspunzătoare timpului, a relațiilor urbariale, dacă zic, s'ar nimici aceste speranțe: atunci îmi vei ierta Domnule! ca pe acei bărbați ai comitetului, la care mârșavul egoism sau alte priviri ticaloase au precumpănit asupra sacrei datorii cătră patrie, să-i însemnez despre țuirei compatrioților săi și blestemului generațiilor viitoare!"

III

Amândouă aceste corespondențe, în deosebi însă cea din urmă, fiind de natură de a indispune și neliniști factorii de conducere ai Moldovei dela începutul epocii de restaurațiune politică, inaugurată prin Convenția de curând încheiată la Balta Liman, — principele Grigorie Ghica se simți îndemnat a lua fără întârziere dispoziții pentru oprirea ziarului românesc din Cernăuți de a mai pătrunde în Moldova. Dar convingându-se că oprelіștea aceasta a putut fi eludată, la sfârșitul anului (31. XII.

1849) află de cuviinţă a se adresa de-a-dreptul primului ministru austriac, principelui Felix von Schwarzenberg, spre a-i împărtăşi ca ziarul *Bucovina* publică adeseori, cu privire la chestiuni moldovene, articole redactate într'un spirit de propagandă socialistă, diametral opusă intereselor bine pricepute şi stărilor politice-sociale din această ţară, tinzând astfel la suplinirea unei pubicităţi, care nu există în Moldova, şi la furnizarea unui element de cea mai periculoasă licenţă a presei. Orice Moldovan ar putea să profite în chipul acesta de ziarul cernăuţean, fie spre a răspândi sub vălul anonimatului opinii turburătoare, fie spre a-şi revărsa defăimarea asupra unor persoane, cari ar fi obiectul pasiunilor sale.

Ghica exprimă speranţa că Schwarzenberg va şti să aprecieze situaţia Moldovei şi primejdiile, ce ar rezulta pentru ea dintr'o libertate incompatibilă cu ordinea de lucruri stabilită şi că solicitudinea, ce are pentru liniştea şi bunăstarea acestui Principat limitrof cu Austria, îl va îndemna să aplice remediile ce-i stau la îndemână, spre a putea fi evitate funestele consecinţe ale unei propagande subversive. Il roagă deci, să binevoiască a întrebuinţa singurul mijloc efectiv pentru a pune un sfârşit loviturilor îndreptate contra liniştei acestei ţări, ordonând censurei să suprime din ziarul *Bucovina* orice articol, care s'ar ocupa de chestiuni privitoare la ţara Moldovei.

Schwarzenberg n'a întârziat a cere informaţiuni dela agentul austriac din Iaşi, cavalerul Eisenbach, care la 4 Ianuarie 1850 arată într'un raport amănunţit că *Gazeta de Transilvania* şi *Bucovina* fuseseră oprite a intra în Moldova, că redactorii acesteia din urmă G. şi Al. Hurmuzaki intervenind la guvernul Moldovei au dat asigurări de a nu atinge nici direct nici indirect stăpânirea ei actuală, nici Puterea-i suzerană, nici pe cea protectoare. Guvernul n'a găsit însă de cuviinţă să ridice opreliştea. Ziarul a isbutit să pătrundă totuşi în Moldova provocând prin corespondenţele din Iaşi publicate în Nr. 40, 41 şi 42 indignarea guvernului moldovan, a consulatului rusesc, precum şi îngrijorarea boierilor proprietari mai ales prin articolul, în care se cerea emanciparea ţăranilor de robote şi care a fost răspândit şi co-

mentat cu pasiune din partea lor. Consulul rusesc a aflat motiv de a raporta Ministerului său asupra acestei chestiuni. Politica rusească se simte îndemnată prin astfel de manifestări să controleze şi mai sever Principatele, spre a înlătura cu toate mijloacele orice influenţă străină din cuprinsul lor. Principele Ghica i-a comunicat îngrijorarea sa, iar Eisenbach l-a sfătuit să se adreseze lui Schwarzenberg, cu toată increderea. Privitor la autorii corespondenţelor împricinate, agentul austriac ştie că ei sunt dintre colaboratorii principali ai acestui ziar: fraţii Doxaki, Constantin şi Al. Hurmuzaki, dintre cari primii doi se aflau atunci în Iaşi; mai aminteşte pe advocatul Winkler, originar din Galiţia. Aceşti oameni „considerându-se patrioţi români îmbrăţişează *ideea nebună a întemeierii unui imperiu daco-român* şi fac uz de ziarul *Bucovina* ca de un organ central pentru ilusiile primejdioase, ale lor şi ale celor de o părere cu dânşii. Cu atât mai neplăcută pentru agenţie şi mai plină de îngrijorări pentru interesele reale ale Austriacilor, aşezaţi în Moldova, trebue socotită împrejurarea, că răspândirea produselor de contrabandă subversivă porneşte dela oameni cari — cu excepţia câtorva Moldo-Valahi obscuri, fără ocupaţie şi de reputaţie slabă — sunt toţi supuşi austriaci".

Rezultă din cuprinsul acestui raport, că agentul von Eisenbach cunoştea bine lucrurile şi putea să-şi dea seama de consecinţele lor grave pentru Austria, ai cărei supuşi începuseră a se lăsa cuceriţi de „ideea nebună" a unei Daco-Românii.

La 24 Ianuarie 1850 Felix von Schwarzenberg răspunde lui Grigorie Ghica arătând că s'a grăbit a recomanda în atenţia specială a ministrului de interne austriac chestiunea ziarului *Bucovina* şi că rezultatele i le va comunica prin mijlocirea agentului Eisenbach. Totodată ţine să-l asigure că guvernul imperial din Viena nu va înceta să aibă un interes pe cât de viu, pe atât de constant pentru bunăstarea Moldovei, pentru menţinerea ordinei legale şi a liniştei în această ţară.

IV

Remediul cerut de Ghica împotriva ziarului *Bucovina* ministrul de interne Alexandru Bach nu l-a încuviinţat. Atitudinea ziarului continuă a fi neliniştitoare. Domnul Moldovei se adresează la 11 Martie din nou principelui Schwarzenberg comunicându-i într'un ton de mustrare discretă, că în urma asigurărilor dela 24 Ianuarie s'a crezut în drept să aştepte dela solicitudinea guvernului imperial din Viena măsuri pentru încetarea prejudiciilor, pe care ziarul din Cernăuţi nu conteneşte a le aduce bunei ordini şi liniştei din Moldova. In locul măsurilor aşteptate se vede nevoit a constata că ziarul acesta, care prin posta austriacă, sub plic, circulă nestingherit, se ocupă — în Nr. 8, 9 şi 10 din 1850 — iarăşi de chestiuni moldovene făcându-se ecoul pasiunilor şi organul coteriilor animate de un evident spirit de reavoinţă. De aci rezultă greutăţi pentru guvernul Moldovei şi rău pentru ţară. „Intr'o epocă atât de fecundă în libertăţi şi în tentative subversive — scrie Grigorie Ghica — există între puterile chemate să vegheze la siguranţa publică, oricât de mari sau de neînsemnate ar fi ele, o solidaritate care le uneşte într'un scop comun. Curtea imperială protejând, contra atingerilor vinovate, o ţară limitrofă, va lucra în interesul bunei ordini generale şi din nenorocire se prezintă numeroase ocaziuni, în care insuşi guvernul acestei ţări este chemat a contribui în sfera sa la siguranţa statelor, cu care se atinge la frontierele sale". Cerându-şi scuze pentru această nouă intervenţie, Ghica Vodă roagă stăruitor pe Schwarzenberg, să ia măsurile ce va afla de cuviinţă pentru a pune capăt „scandalului produs de gazeta din Bucovina". In adevăr Nr. 8 dela 8/20 Februarie 1850 avea o corespondenţă din Iaşi, în care se vorbea elogios despre numirea lui Vasile Sturza ca ministru al lucrărilor publice în locul lui Alexandru Rosnovanu, dar se exprima bănuiala că Ghica ar fi aplicat să încredinţeze ministerul dreptăţii unui nepot al răposatului mitropolit Veniamin, cedând stăruinţei Consulatului rusesc „al căruia partizan intim este acest boieriu".

In Nr. următor, dela 11/23 Februarie revine arătând că în locul lui Vasile Sturza va fi numit Lascar Roseti, numire care

ar contribui să sporească „încrederea publică, pusă în sincera bunăvoință a Principelui. Fie ca Principele domnitoriu, care este așa pătruns de cele mai nobile intențiuni în toată privința, să respecteze opiniunea publică, care niciodată nu înșală, acel adevărat glas al lui Dumnezeu, și în privința schimbării ce are să se facă în ministeriul dreptății, și mai vârtos în privința camarilei fanariotice de toți urgisite și desprețuite, care cu înrâurința sa așa de nerușinat se îngâmfează!"

In sfârșit Nr. 10 dela 15/27 Februarie publică la loc de frunte o lungă corespondență din Iași cu atacuri contra lui Grigorie Ghica, de a cărui numire legase Țara speranțe frumoase salutând „suirea lui pe tron ca începutul unei ere nouă și a unui viitor mai ferice"; dar în scurtă vreme „nepotismul — această boală lipicioasă a țării noastre" — a devenit iarăși „lucru de toate zilele, și opiniunea publică și-a rostit adesea amărăciunea sa asupra acestui rău; și se vorbește public, că ce s'a întâmplat sub guvernul lui Sturza pentru bani: aceea se ajunge acum prin favorire. Administrarea celor mai însemnate posturi se încredințează unor oameni, care nu sunt în stare să-și administreze *propria sa casă;* nașterea se ia drept capacitate... un abuz adânc tânguibil atât în interesul serviciului public, cât și în al vazei guvernului. La aceasta se mai adauge și precumpănitoarea înrâurire, carea unii oameni prea urgisiți o au asupra cursului guvernării, care înrâurire cu atâta este mai nesuferită, cu cât aceia nu pot avea nici un drept la simpatiile și încrederea Țării, de care ei nu-s legați prin nici un interes și carea nu o pot numi *patria sa*... Acestea toate conferesc spre aceea, ca să se mai scadă frumoasele speranțe, la care ne-au dat drept suirea pe tron a domnului Ghica, și acele speranțe s'ar și stânge cu totul, de nu cumva de altă parte încrederea și neîndoibila amoare de patrie și sincera nevoință a Principelui le-ar însufleți".

V.

Schwarzenberg adresându-se lui Alexandru Bach (23. III. 1850) constată că cererea lui dela 24 Ianuarie a rămas neresol-

vată, îi comunică noua intervenţie a lui Ghica pentru a interzice ziarului *Bucovina* să mai publice în coloanele sale articole menite să producă agitaţie în Moldova şi îl roagă să resolve cât mai curând chestiunea aceasta, făcându-i posibil să comunice principelui Ghica un răspuns potrivit împrejurărilor.

Bach răspunde la 28 Martie, că nu pot fi luate măsuri in sensul dorit de Domnul Moldovei, deoarece legea austriacă de presă nu admite censura preventivă şi prin urmare nu i se poate interzice redacţiei publicarea articolelor privitoare la chestiuni moldovene; va da totuşi, în sfera atribuţiunilor sale, îndrumare baronului Henniger, şeful provizor al administraţiei din Bucovina, să avertizeze redacţia ziarului şi, dacă aceasta îşi va continua activitatea în direcţie inadmisibilă, să-i aplice sancţiuni în sensul regulamentelor în vigoare.

După acest răspuns al lui Bach, principele Schwarzenberg scrie lui Ghica-Vodă la 4 Aprilie 1850 că a îndrumat din nou pe ministrul de interne să întrebuinţeze toate mijloacele legale, ce-i stau la disposiţie pentru a împiedeca — după putinţă — ziarul *Bucovina* să mai publice articole cu tendinţă ostilă instituţiunilor existente în Moldova. Răspunsul primit dela ministrul de interne îndreptăţind speranţa că autorităţile imperiale competente nu vor întârzia să aplice măsuri proprii a atinge scopul acesta, Schwarzenberg promite să comunice rezultatul acestor măsuri, prin intermediul agentului imperial Eisenbach, îndată ce va fi luat cunoştinţă de el.

La 16 Aprilie raportează Bach, că baronul Henniger a comunicat ziarului din Cernăuţi avertismentul oficial de a i se aplica măsuri represive, dacă persistă în direcţia supărătoare pentru guvernul Moldovei. De altfel observă Henniger, că acest ziar are foarte puţini abonaţi la Cernăuţi şi nu exercită asupra locuitorilor din Bucovina vreo influenţă păgubitoare.

Schwarzenberg trimite (23. IV. 1850) un resumat al notei lui Bach agentului Eisenbach din Iaşi cu îndrumarea de a-l comunica lui Ghica în mod confidenţial.

Eisenbach raportează la 14 Iunie principelui Schwarzenberg, că a făcut lui Ghica-Vodă comunicarea, dar acesta a rămas ne-

mulțumit de măsurile luate contra ziarului *Bucovina*. De aceea a adresat Ministerului imperial rusesc rugarea să intervină cât mai energic la Viena știind prea bine că acest pas al lui va produce bună impresie la Petersburg. Constată de altfel și Eisenbach, că criticile repetate ale ziarului din Cernăuți, cu privire la împrejurările moldovene, răspândindu-se considerabil și trezind simpatia cetitorilor, sunt de natură a-l supăra pe Ghica-Vodă, care nu le merită fiind „om de onoare în plină accepțiune a cuvântului". Organele sale de guvernare îndreptățesc însă astfel de critici, întemeiate pe fapte adevărate, din care nu se poate contesta nimic. Cu prilejul audienței, Ghica i-a mărturisit că atacurile ziaristice îndreptate fără măsură contra lui și contra organelor de cârmuire din Moldova nu fac decât să sporească numărul malcontenților încurajând în același timp pe adversarii săi moldoveni. In astfel de împrejurări el nu mai poate satisface desele reclamațiuni de a prinde și extrada emisarii propagandei revoluționare, veniți din provinciile Austriei în Moldova, ai cărei locuitori agitați de ziarul *Bucovina* contra cârmuirii batjocorite și expuse disprețului, s'au obișnuit a socoti pe astfel de emisari ca pe niște martiri politici.

Eisenbach își termină raportul cu observarea, nu tocmai lipsită de răutate, că după ce cu multă osteneală și cu mari sacrificii bănești[1]), principele Ghica și-a ajuns scopul de a se vedea încoronat cu mult prea dificila, — în acele împrejurări — cunună de spini a domniei moldovene, din propria sa experiență dureroasă va înțelege acum și va găsi justificate măsurile severe luate de antecesorul său Mihail Sturza contra unor ziare străine, printre ele și contra *Bucovinei* și *Gazetei Transilvaniei*, câtă vreme mai înainte ca șef al oposiției nu era potrivnic învinuirilor și atacurilor publicate în câteva ziare străine la adresa lui Mihail Sturza, ci chiar contribuea la răspândirea lor în țară. Eisenbach nu se îndoia, că principele Ghica va mai avea de înregistrat și alte experiențe amare.

---

[1]) Cheltuise pentru dobândirea tronului Moldovei *100.000 galbeni* (1.175.000 franci aur), Cf. Radu Rosetti, *Amintiri*, vol. I. Iași, pag. 255.

Primind ordinul ministrului de externe Nesselrode, contele Medem, ambasadorul Rusiei la Viena, intervine la Schwarzenberg, care solicită din nou ministrului de interne Bach măsuri legale contra ziarului *Bucovina,* iar pe agentul Eisenbach îl întreabă, dacă e întemeiată învinuirea, că ziarul acesta ar pătrunde în Moldova prin oficiul postal austriac din Iaşi; întrucât acest oficiu i-ar fi înlesnit pătrunderea, primind abonamente pentru *Bucovina,* în viitor i se interzice categoric, pe lângă mustrare severă, să mai facă acest lucru.

La 24 Iulie 1850 Schwarzenberg avizează ambasada rusească din Viena prin o notă verbală că a dat încă din Ianuarie ministrului de interne îndrumarea de a lua măsurile necesare — potrivit cu legile în vigoare — spre a împiedeca ziarul *Bucovina* să publice articole cu tendinţă ostilă instituţiilor din Moldova. Iar în ce priveşte arătările contra oficiului postal austriac, prin mijlocirea căruia s'ar fi trimis — după cum se pretinde — acest ziar abonaţilor în Moldova, crede că ele n'au putut avea ca temeiu decât informaţiuni lipsite de exactitate. Dacă s'ar întâmpla totuşi să poată fi dovedită vinovăţia acestui birou, îşi rezervă dreptul să-i aplice măsurile, care vór fi socotite convenabile.

Cu 5 zile mai târziu ministrul Bach comunică lui Felix Schwarzenberg, că a îndrumat pe şeful administraţiei din Bucovina, să dea redacţiunii cernăuţene ultimul avertisment, după care urmează suspendarea ziarului pentru cazul că nu va observa o atitudine mai moderată în discutarea chestiunilor privitoare atât la stările interne, încă nedeplin consolidate ale Monarhiei, cât şi la ale ţărilor vecine.

La Iaşi fiind audíat expeditorul postal Dornian, mărturiseşte că exemplare din ziarul *Bucovina* se trimit în plicuri celor mai de frunte boeri moldoveni, precum şi fraţilor Eudoxiu şi Const. Hurmuzaki; dânsul cunoaşte plicurile, dar n'a îndrăsnit nici să le reţină, nici să le deschidă.

Cu data de 5 August 1850 îndrumează Schwarzenberg agenţia din Iaşi să-i comunice lui Ghica-Vodă asīguraea dată de ministrul Bach de a aplica ziarului *Bucovina* toate măsurile ad-

mise de lege. Comunicarea o face, în locul lui Eisenbach, Dragoritsch care nu întârzie a raporta, la 19 August, declaraţia lui Ghica-Vodă că se simte obligat a mulţumi cu recunoştinţă pentru măsurile ce se vor lua.

La 20 August 1850 avizează Schwarzenberg din nou, prin o notă verbală, ambasada rusească din Viena, că plângerile ridicate contra biroului postal, dependent de agenţia imperială austriacă din Iaşi, s'au dovedit neîntemeiate, şeful acestui birou justificându-se de ajuns de învinuirile ce i s'au adus şi dovedind că în lista ziarelor abonate prin mijlocirea sa nu figurează ziarul *Bucovina.*

Cu două zile mai târziu raportează Bach că a autorizat pe şeful administraţiei bucovinene, să procedeze la suspendarea imediată a ziarului în caz de recidivă.

În sfârşit, la 22 Septemvrie 1850, acelaşi ministru de interne Bach poate comunica şefului guvernului austriac, din care făcea parte, principelui Felix Schwarzenberg că măsurile luate contra ziarului din Cernăuţi au produs rezultatul dorit, întrucât redactorul a ţinut seamă de avertismentul primit contestând că ar fi apărut în ziarul său, de multă vreme, vre-un articol supărător pentru cârmuirea Moldovei. De altfel ziarul, din cauza lipsei de sprijin din partea cetitorilor, va apune curând şi va dispare motivul nemulţumirilor moldovene.

Schwarzenberg luând act de raportul lui Bach, nu întârzie a-i mulţumi la 28 Septemvrie 1850.

VI.

Astfel se termină schimbul de scrisori între Grigorie Ghica, Domnul Moldovei, şi între fostul ministru preşedinte austriac, principele Felix von Schwarzenberg, care a dovedit şi prin felul cum a tărăgănat atâta timp resolvirea unei chestiuni simple, dând prilej să se producă două intervenţiuni din partea Rusiei, că nu era stăpânul situaţiei, că frânele guvernării austriace lunecaseră din mâna lui în aceea mai iscusită a ministrului de interne Alexandru Bach, în care avea de altfel încredere deplină

ca într'un „scump amic“, căruia îi acordase toată libertatea în chestiunile interne[2]).

După resolvarea acestei chestiuni a mai guvernat Schwarzenberg un an şi jumătate până la 5 Aprilie 1852. In seara acestei zile, fără să fi putut presida până la sfârşit ultimul consiliu de miniştri, a murit repentin. Tânărul împărat Francisc Iosif a alergat fără întârziere să îngenunche lângă sicriul întâiului său sfetnic, rugându-se cu lacrămi pentru odihna lui sufletească. Unul dintre biografii lui Francisc Iosif constată că pentru acesta a fost o grea lovitură moartea lui Felix Schwarzenberg, care influenţase puternic felul lui de acţiune cultivând cu el relaţii aproape familiare, consolidate cu atât mai mult, cu cât au învăţat a se cunoaşte mai bine cei doi bărbaţi[3]).

Opiniile istoricilor austriaci asupra celor 3½ ani de guvernare a principelui Felix von Schwarzenberg sunt împărţite; unii îl glorifică fără rezervă prezentându-l ca pe un salvator al Monarhiei din vârtejul revoluţiei şi punându-l alături de Bismarck sau de Cavour. Alţii îi aduc învinuirea că a dispreţuit forţele naţionale vii, având încredere numai într'un regim politic sprijinit pe despotismul militar; că ar fi desconsiderat adeseori cu cinism respingător chiar propriile sale hotărîri modificându-le, când cerea trebuinţa, şi sdruncinând prin aceasta încrederea, ce se pusese în seriozitatea şi onestitatea procedeurilor lui. Rolul lui politic din cei dintâi ani ai erei absolutiste l-a făcut odios în opinia publică maghiară; contele Ştefan Széchenyi îl înfăţişează ca pe un monstru şi ca pe un libidinos cu sufletul putred (rothadt lelkű kéjencz).

S'a găsit totuşi un ziar unguresc (Magyar Hirlap din 7 Aprilie 1852) care să-l aprecieze ca pe restauratorul ordinei, lăudându-l că ar fi reuşit să umilească Prusia şi să înalţe în faţa

---

[2]) Cf. H. Friedjung, *Österreich von 1848 bis 1860.*-Stuttgart-Berlin, 1908, vol. I, pag. 472: „Die Richtung wurde vom Fürsten angegeben, in der Ausführung war der Minister des Innern *frei* und darin *ein mächtiger Mann*“.

[3]) Cf. Alfred Ritter von Sypnievski, *Fünfzig Jahre Kaiser.* Wien. 1898, pag. 45.

străinătății prestigiul Austriei la un nivel, pe care nu l-a mai atins Monarhia aceasta, din timpul păcii dela Viena[4]).

VII.

In ce privește pe Grigorie Ghica-Vodă și situația din Moldova, ori câtă indisposiție au produs în cercurile conducătoare criticile repetate ale ziarului din Cernăuți, ele au avut și un rezultat bun, stăruind să fie îndreptate prin reforme salutare neajunsurile de ordin social, economic și administrativ. Pași însemnați s'au făcut în această direcție în timpul scurtei stăpâniri a lui Ghica-Vodă. Chiar așezământul din 1851 privitor la noua îndrumare a relațiunilor dintre proprietari și țărani a contribuit în câtva la îmbunătățirea sorții acestora[5]).

Domnia lui Ghica-Vodă nu a putut dăinui fără întrerupere până la împlinirea sorocului de 7 ani, prevăzut în dispozițiile Convenției dela Balta Liman. Isbucnind războiul Crimeii, țara a fost invadată de oști rusești, iar stăpânirea ei încredințată vremelnic generalului Urusov la 14 Septemvrie 1853. În astfel de împrejurări Ghica-Vodă s'a retras la Viena, de unde nu s'a întors în scaunul său din Iași decât la 2 Octomvrie 1854, după ce trupele de ocupație austriacă, sub comanda generalului baron Hess, intraseră în Moldova. Sub ocrotirea lor și-a putut continua domnia până la 24 Iunie 1856. Cu o lună de zile înainte, făcând divanului Moldovei comunicarea cu Nr. 531 din 22 Mai 1856, arunca o privire retrospectivă asupra principalelor îmbunătățiri ce a reușit să introducă în țară în timpul domniei întrerupte, și mărturisea că poate să aibă „o satisfacție legitimă" privind rezultatele acestor îmbunătățiri. „Dar între toate acestea — adăuga numai decât — noi simțim o părere de rău; evenimentele politice nu ne-au îngăduit a realiza tot ceea ce patriotismul și dorința noastră pentru binele public ar fi cugetat pentru iubita

---

4) Berzeviczy Albert, *Az abszolutismus kora Magyarországon 1849—1865*. Bpest, 1922, pag. 281.

5) A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, ed. I, vol. VI, pp. 441—443.

noastră Patrie; sperăm că ea ne va ţine aceasta în seamă. Binele e totdeauna greu de făcut; şi mai ales în epoci de criză ca aceea, pe care am petrecut-o. Să sperăm că termenul cercării noastre a sosit, şi că am ajuns la momentul când vom vedea, sub auspiciile Curţii suzerane şi a marilor Puteri ale Europei, anticele noastre drepturi restaurate, frontierele noastre mărite şi constituţia noastră reorganizată, potrivit cu trebuinţele ţării"[6]).

El spera să-i fie dată ocazia a presida această operă de reorganizare. A rămas însă profund decepţionat, când a primit ştirea despre numirea caimacamului Teodor Balş. Manolache Drăghiciu arată că Ghica se afla tocmai la prânz şi că pentru a doua zi avea invitaţi la masă mulţi ofiţeri şi generali austriaci, dar îndată „lăsând mâncarea şi ne mai gândind la dineul" de a doua zi, a cerut cai de poştă, gătindu-se de plecare. „Întristarea aceea nu se poate descrie, care au cuprins pe curtezani la împărtăşirea, ce le-a făcut Vodă despre catastrofa neaşteptată, ce-i venise... unii crezând că sub domnia Ghicăi va urma şi reorganizaţia Principatului, alţii că se va încredinţa vremelnica ocârmuire sfatului său, după Reglement, şi că Ghica va domni pe urmă. Până s'au deslegat toate îndoielile prin declaraţia Turciei rânduind caimacam pe care a găsit de cuviinţă, în sfârşit unii au vărsat lacrimi luându-şi ziua bună dela acest stăpânitor iubit, alţii îl criticau pentru asupririle, ce făcuse, precum este lumea, şi aşa a fost eşirea lui Grigorie Vodă Ghica din scaun după 7 ani, împestriţaţi de fatalităţi a Convenţiei... au plecat Măria Sa dela moşie la Galaţi, unde s'a suit în vaporul Vienei şi s'au dus la Franţa, să petreacă, unde i-au fost şi sfârşitul vieţii"[7]).

Acelaş contemporan Manolache Drăghiciu a incondeiat stăpânirea lui Ghica-Vodă în următoarea caracterizare succintă: „Apucăturile acestui Domn s'au arătat bune la început, dar n'au

---

[6]) *Acte şi documente la renaşterea României*, vol. III. Bucureşti, 1889, pp. 473—474.

[7]) Manolachi Drăghiciu, *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani până în zilele noastre*. Iaşi, 1857, vol. II, p. 255—256.

fost cu succes niciodată, pentrucă soarta îl prigonea de a izbuti ce îşi punea în minte să facă, deoarece era îndărătnic precum spun şi melancolic, defecte mari pentru un stăpânitor în faţa norodului, ce trebueşte ocârmuit de aproape cu blândeţe şi cu dragoste"[8]). În *Amintirile* decedatului Radu Rosetti, nepot al lui Grigorie Ghica, cetim despre acesta că fiind convins din tinereţe de necesitatea unităţii naţionale „privea unirea Principatelor ca întâiul şi indispensabilul jalon de pus ca să se ajungă la unitatea cea mare" şi că el a fost „întemeietorul partidului unionist din Moldova... Duşmanii lui din ţară, în capul cărora trebue să punem pe Catinca Balş, soţia caimacamului însărcinat cu ocârmuirea Moldovei, l-au urmărit cu o ură sălbatecă, publicând împortivă-i un şir de pamflete infame, cărora el li-a atribuit o însemnătate, ce nu li se cuvenia... Publicarea pamfletelor l-a făcut să cadă într'o melancolie adâncă. O audienţă ce o ceruse lui Napoleon al III-lea pentru a pleda în faţa lui cauza unirii fiindu-i refuzată, spiritul lui zdruncinat a primit ultima lovitură. A pus refuzul audienţei în legătură cu pamfletele, pe când pricina lui adevărată era dorinţa Împăratului de a nu nemulţămi Anglia, potrivnică unirii, şi de a nu stârni bănuieli, cum că favorizează în secret tendinţele unioniste, la încurajarea cărora se făcuse că renunţă. Fostul Domn al Moldovei s'a sinucis în August 1857"[9]).

* * *

În sfârşit fraţii Hurmuzachi puteau să aibă şi ei satisfacţia de a fi contribuit prin activitatea lor ziaristică să accelereze măsurile, pe care guvernul Moldovei s'a simţit nevoit a le lua în cursul domniei lui Grigorie Ghica. Dacă repetatele corespondenţe din Iaşi, publicate în colonaele gazetei lor le-a atras avertismentul ministrului Alexandru Bach, în urma stăruitoarelor intervenţii ale lui Nesselrode şi Schwarzenberg, era pentru ei un important succes, întrucât le oferea dovada că opiniile lor nu puteau fi igno—

---

8) *Idem, ibidem*, pp. 231—232.
9) Radu Rosetti, *Amintiri*, pp. 260 şi 269.

rate, dimpotrivă aveau darul să neliniştească simultan cârmuirea Moldovei, ca şi pe aceea a Austriei şi a Rusiei[10]).

Prin interesul, arătat de redactorii şi colaboratorii ziarului *Bucovina* stărilor de lucruri din Moldova, chiar şi prin observaţiunile critice la adresa guvernanţilor ei din timpul lui Grigorie Ghica, nu făceau decât să producă dovada solicitudinei lor pentru soarta poporului român din oricare parte a pământului strămoşesc. Ignorau deci efemera graniţă politică dintre Bucovina şi Moldova, precum obişnueau să procedeze şi redactorii ziarelor româneşti-transivane.

---

[10]) Vezi şi T. Bălan, *Domnul Moldovei Grigorie Ghica şi ziarul Bucovina*. Iaşi 1943.

ÎNCEPUTURILE ŞI EPOCELE ISTORICE ALE ZIARISTICEI ROMÂNEŞTI-TRANSILVANE*).

I.

Organizând „Sindicatul presei române din Transilvania şi Banat" ciclul acesta de conferinţe cu subiecte alese exclusiv din trecutul ziaristicei româneşti-transilvane a intenţionat, de sigur, să dea prilej auditorilor să cunoască mai bine inceputurile şi desvoltarea istorică a presei ardelene, în colecţiile căreia se reoglindesc sbuciumările şi luptele politice, neajunsurile economice şi sociale, prigonirile cârmuirilor străine, toate ideile nobile şi toate tendinţele spre progres moral şi material, cari au frământat creerul conducătorilor şi viaţa poporului nostru dela sfârşitul veacului al XVIII-lea până în timpul de faţă.

În calea acestei cunoaşteri se ridică însă obstacole anevoe de înlăturat. Nu avem nici o bibliotecă publică, în care să se poată găsi colecţii complete din toate ziarele şi revistele româneşti, câte au apărut dincoace de Carpaţi. Lipsesc în cea mai mare parte şi monografiile relative la activitatea ziariştilor noştri din trecut sau la gazetele, cari au apărut în diferite centre ardelene, cu o continuitate adeseori respectabilă, cum este cazul „Gazetei" din Braşov şi al „Telegrafului Român" din Sibiu — cele mai vechi ziare existente azi în tot cuprinsul României intregite. Nu dispunem decât de prea modeste începuturi ale unor publicaţiuni bibliografice, cari să ne poată da indicaţiuni

*) Conferinţă ţinută în sala Prefecturii din Cluj, la 15 Noemvrie 1923, ca întroducere la ciclul conferinţelor organizate de Sindicatul Presei.

precise asupra materiilor mai însemnate risipite până acum prin coloanele diferitelor ziare şi reviste. Asupra acestor neajunsuri mi-am permis a atrage atenţiunea ziariştilor noştri încă dela 1917, arătându-le că în punctul acesta situaţia noastră „se poate asemăna cu a proprietarului unei averi mari, despre care nu poartă nici un fel de evidenţă, nici măcar un inventar primitiv", câtă vreme la alte neamuri „întreagă producţiunea literară-ştiinţifică se înregistrează an de an în bogate *repertorii bibliografice*, alcătuite cu toată îngrijirea şi exactitatea .Producţiunea ziaristică este deasemenea urmărită cu atenţiunea cea mai meticuloasă şi ţinută în evidenţă astfel, încât nu rămâne articol mai de seamă, despre apariţia căruia să nu se găsească vre-o urmă în repertoriile şi indicile alfabetice, cari facilitează atât de mult cercetările istorice şi literare de orice categorie"[1]).

De sigur, toţi cercetătorii istoriei noastre politice, culturale şi sociale-economice, fiind avizaţi adeseori la răsfoirea foliantelor de ziare şi reviste, simt lipsa repertoriilor bibliografice, cari le-ar fi de mare folos în căutarea notiţelor şi informaţiilor necesare, dacă nu pentru precizarea unor fapte, cel puţin pentru cunoaşterea atmosferei istorice, în care ele s'au produs. În acest sens ziaristica tuturor timpurilor este şi un preţios izvor istoric[2]), care la noi din cauzele amintite nu poate fi exploatat şi valorificat îndeajuns.

Din aceleaşi cauze nu se pot da deocamdată decât contribuţiuni fragmentare pentru cunoaşterea desvoltării istorice a ziaristicei româneşti-transilvane, rămânând ca o expunere istorică completă a acestei evoluţiuni să fie încercată mai târziu, când lucrările pregătitoare nu vor lipsi în măsura, în care lipsesc astăzi.

---

[1]) Cf. I. Lupaş, *Câteva reflexiuni privitoare la noua donaţiune a lui Dr. Ioan Mihu*, în *Revista Economică* din Sibiu, Nr. 19 din 1917, p. 228.

[2]) Cf. Gustav Wolf, *Einführung in das Studium der neueren Geschichte*. Berlin, 1910, capit. III, secţia 3: *Die Zeitungen als Geschichtsquelle*, p. 307—324.

II.

Presa periodică transilvană poate privi asupra unui respectabil trecut, — plin de sacrificii şi, în aceeaş măsură, de roade îmbelşugate. Istoricul Clujului, Alexe Jakab în lucrarea sa intitulată *„Istoria literaturii ziaristice transilvane până la 1848"*[3]), cearcă să fixeze începutul ziaristicei ardelene pe la sfârşitul veacului al XVI-lea, când a apărut la Nürnberg (1598) foaia *Siebenbürgische Zeitung*, publicată de aderenţii împăratului Rudolf al II-lea, cu scop să arate, cum a predat fostul principe Sigismund Báthori Transilvania cu toate bogăţiile ei în stăpânirea Habsburgilor.

Dacă ar fi admisibilă metoda aceasta, am putea indica un ziar şi mai vechiu, apărut la *1546* sub numirea *Wahrhaftige Neue Zeitung aus dem Ungerlandt und Türkei*, care cuprindea o informaţie foarte importantă, privitoare la cea dintâi carte românească, apărută în Sibiu la 1544. Informaţia germană a fost reprodusă, tocmai din acest motiv, în *Foaia pentru minte, inimă şi literatură* din Braşov (Nr. 52 din anul 1847).

Dar socotim că nu este potrivit a stărui asupra acestor apariţii întâmplătoare şi izolate, fiindcă le lipseşte nota esenţială a ziaristicei: periodicitatea.

Ne vom mulţumi deci a constata, că adevăratele începuturi ale presei periodice transilvane nu trebuesc căutate nici la 1546, nici la 1598, ci în timpuri mai apropiate de zilele noastre.

Ele răsar în penultimul deceniu al veacului al XVIII-lea, în timpul domniei scurte, dar fecunde a împăratului Iosif al II-lea, a cărui statornică tendinţă de reforme sociale, culturale şi politice a dat popoarelor din cuprinsul Imperiului habsburgic puternice imbolduri spre progres, în toate domeniile vieţii publice. El a asigurat încă dela începutul domniei sale, prin dispoziţia luată la 11 Iunie 1781, libertatea tiparului încuviinţând chiar şi criticele îndreptate contra principelui ţării, mai ales dacă

---

[3]) Jakab Elek, *Az erdélyi hirlapirodalom története 1848-ig*. Budapest, 1882.

autorul garantează cu numele său adevărul celor publicate, şi ordonând ca afişelor, ziarelor, rugăciunilor să li se dea *„imprimatur"* după o cercetare sumară[4]).

În cursul domniei lui şi chiar la îndemnul său împărătesc[5]) începu să apară la Sibiu, în 1783, cel dintâi ziar transilvan, în limba germană *Siebenbürger Zeitung*[6]) cu suplimentul *Intelligenzblatt.*

[4]) „Kritiken, wenn es nur keine Schmähschriften sind, sie mögen nun treffen, wen sie wollen, vom Landesfürsten an bis zum Untersten, sollen besonders wenn der Verfasser seinen Namen dazu drucken lässt, und sich also für die Wahrheit der Sache dadurch als Bürge darstellt, nicht verboten werden... Anschlagzettel, *Zeitungen*, Gebeter und dgl. hat der bei jeder Landesstelle referirende Rath *nur kurz* zu untersucen und das *imprimatur* zu ertheilen", cf. E. V. Zenker, *Geschichte der Wiener Journalistik von den Anfängen bis zum Jahre 1848.* Wien u. Leipzig, 1892, p. 62—63.

[5] Jakab, *Az erdélyi hirlapirodalom története 1848-ig.* Budapest, 1882, p. 9.

[6]) Acest ziar german dădea atenţiune şi Românilor ardeleni, înfaţişând situaţia lor adeseori în cuvinte drepte şi însufleţite. Aşa d. e. vorbind despre comuna *Apoldul mic* afirmă că naţiunea română se ridică deasupra celorlalte naţiuni transilvane: „Diese *ungeheuere Nation*, welche durch Simplicität und durch die wenigen Bedürfnisse, die sie hat, *sich über alle Nationen des Landes emporhebt*, denkt an nichts weniger als *an schöne Häuser* und *bequeme Wohnungen*" (1786, p. 103—104). Altădată scria despre şcoala grănițerească din Orlat, pe care cercetând-o colonelul Cray, a cinstit elevii mai mari cu câte un *sfanţ*, iar pe cei mai mici cu câte o *groşiţă*, fiind foarte încântat de răspunsurile lor (p. 274). Deasemenea vorbeşte cu laudă despre şcoala grănițerească din Năsăud, care s'a deschis la 1 Noemvrie 1784 pentru 50 copii de grăniţeri români cu 3 clase, având ca învăţători în cl. I-a pe *Anton Dumitraş*, în cl. II-a pe *Pavel*, în cl. III-a pe *Scheidel*, iar ca director şcolar funcţiona *Gheorghe Cutean.* Şi aci s'a ţinut examenul, în prezenţa colonelului *Schlaun* şi a altor ofiţeri, cu rezultat strălucit: *„Die Bewunderung* über die fertige und geschickte Beantwortung aller denen Kinder vorgelegten Fragen und die Geschicklichkeit, mit welcher sie die schwersten Rechnungsaufgaben bearbeiteten, *war allgemein*, selbst der Herr Schuldirektor, der doch selbst walachischer Nation ist, sich aber vielleicht von den hiesigen Gränzkindern eine minder vorteilhafte Idee gemacht haben

Tot pe atunci a făcut şi vestitul doctor de ochi Ioan Piuariu-Molnár, profesor la aşa numita „Universitate" din Cluj, — stăruitoare încercări pentru publicarea unui ziar săptămânal pe seama *poporului din Transilvania* cu titlul *„Foaie română pentru econom"* (Wallachische Zeitung für den Landmann). Cunoştinţa de carte era însă puţin răspândită între fiii acestui popor; şcoalele săteşti mai vechi, despre existenţa cărora avem câteva mărturii istorice din veacul al XVI-lea şi al XVII-lea, erau într'o stare cam primitivă şi abia se găseau în câteva comune româneşti mai puternice din părţile sudice ale Transilvaniei şi prin Banat. Iar şcoalele grănițereşti din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, deşi mai bine organizate şi supuse unui control serios, nu izbutiseră încă să dea un contingent numeros de ţărani români ştiutori de carte.

Dându-şi seama de neajunsul acesta, Piuariu contemplase astfel publicarea ziarului românesc, încât prin mijlocirea preoţilor[7]), ca fireşti conducători ai poporului, să poată ajunge în fiecare Duminecă la cunoştinţa ţăranilor lucrurile vrednice de ştiut şi sfaturile bune de urmat, pe care el avea de gând să le împărtăşească tuturor cu ajutorul acestui modest ziar popular.

Este demn de reţinut faptul, că cea dintâi încercare de ziaristică românească în Transilvania izvorăşte din dorinţa de a pătrunde numai decât în masele populare, spre a le da edu-

---

möchte, ward vor Verwunderung und Lobsprüchen über die Geschicklichkeit der Kinder und den sichtbaren Fleiss der Herrn Lehrer *ganz hingerissen*" (ib .p. 377—378).

[7]) „Der erste unmittelbare Zweck dieses Blattes solle dieser seyn, die wallachische Geistlichkeit, und durch diese das wallachische Volk selbst auf verschiedene ihr noch unbekannte Vortheile in ihrer Oekonomie aufmerksam und nach der Verbesserung ihres Hausstandes durch Betriebsamkeit im Fleiss lüstern zu machen; ökonomische Artikel würden also die Grundlage dieser Wochenschrift seyn, dann solle sie auch enthalten gesunde Moral, kleine Geschichten zur Unterhaltung des Landmannes" scrie Cancelaria aulică din Viena în raportul său din 17 Septemvrie 1789 către împăratul Iosif al II-lea. Cf. Dr. V. Cioban şi Dr. S. Dragomir, *Acte şi Documente*, Sibiu, 1914, p 1—2.

caţie morală şi îndrumare economică sănătoasă. Un scop democratic, educativ în sens moral şi naţional-economic, urmărea deci înainte de toate, învăţatul fiu al protopopului „Ioan Tunsu" din Sadu, doctorul Ioan Piuariu-Molnár, care încă din timpul studiilor sale la Universitatea din Viena dăduse dovezi de interes multilateral pentru orice lucru, cu ajutorul căruia ar fi putut contribui să uşureze şi să îndrume spre mai bine traiul poporului său[8]).

Cu toate că permisiunea cerută i s'a încuviinţat, în Septemvrie 1789, ziarul proiectat n'a apărut, probabil din cauza lipsei de mijloace băneşti necesare pentru acoperirea cheltuelilor de tipar şi expediţie. Cererea ca expediţia ziarului să se poată face în mod gratuit, i-a fost refuzată[9]).

Aceasta însă nu l-a descurajat pe străduitorul doctor şi profesor. După cum afirmă G. Bariţiu, ziarul românesc ar fi apărut totuş la *1791*, un exemplar s'ar fi aflat la *1852* în biserica din Ocna-Sibiului. Bariţiu nu indică însă nici titlul, nici cuprinsul lui, care a rămas astfel, până în timpul de faţă, cu totul necunoscut[10]). Cu doi ani mai târziu Piuariu încearcă din nou acelaş lucru, dar neizbutind să-l ducă la îndeplinire în Transilvania — din cauza piedecilor oficiale, ce i se îngrămădiseră în cale, îndată ce luminatul Iosif al II-lea a închis ochii la începutul anului 1790 a plecat la Viena, unde s'a întovărăşit cu bănăţeanul Paul Iorgovici spre a publica acolo un ziar românesc. Afirmativ ar fi şi apărut ziarul acesta, din care au pătruns câteva exemplare până la episcopul Gherasim Adamovici în Sibiu.

---

[8]) Cf. *Bibliografia românească veche*, vol. II, p. 308.

[9]) Cf. relativ la încercările lui Ioan Piuariu broşura lui Ilarie Chendi, *Inceputurile ziaristicei noastre*. Orăştie, 1900, iar pentru suferinţele îndurate de „popa Tunsu", tatăl (nu fratele) lui I. Piuariu, vezi *Istoria bis.*, a lui Petru Maior. Date biografice relative la I, Piuariu-Molnar, în „Anuarul I al Inst. de Ist. Naţională", Cluj, p. 242, precum şi I. Lupaş, *Cum a obţinut Doctorul Ioan-Piuariu (Molnár) din Sadu titlul de nobil la anul 1792?*, în *Transilvania* din Sibiu, 1920, p. 63—66.

[10]) Jakab, *o. c.*, p. 14.

Dar îndată ce a prins de veste guvernatorul Transilvaniei, contele Gheorghe Bánffy a intervenit la Viena, cerând să se interzică lui Piuariu şi lui Iorgovici publicarea ziarului românesc pe motiv că „prea periculoasele idei de libertate ale Francezilor" (perniciosissima Gallicanae licentiae principia) se propagă cu mare iuţeală şi pot produce „zguduirea liniştei publice". Cancelaria aulică din Viena ia fără întârziere măsuri în sensul propunerii guvernatorului transilvan[11]).

Intervenţia lui Bánffi a zădărnicit deci şi la 1794, planul transilvanului Ioan Piuariu şi al bănăţeanului Pavel Iorgovici. Încercarea făcută cu un an mai târziu de a tipări la Sibiu *„Vestiri filosofeşti şi moraliceşti"*[12]) n'a putut da nici ea rezul-

---

[11]) Sub prezidenţia contelui Samuil Teleki din şedinţa dela 10 Mai 1794 se înaintează Monarhului următoarea *opinie* (Gutachten): „Wenn einerseits die schaudervollen Ereignisse, welche sich von einiger Zeit her in Frankreich zugetragen, mit ihren für das gemeine sowohl, als privat Beste verderblichen Folgen, andererseits aber der Zustand eines zahlreichen rohen Volks, welches nie an Lectur und Geschichtskentnisse gewőhnet war, in genauere Betrachtung gezogen wird; so wird es einleuchtend, dass die Verbreitung empörender, und oft unbedachtsam ertheilten Nachrichten von Unordnung und Gährungen aller Art leicht irrige Meinungen, verwirrte Begriffe und schädliche Folgen bei dem gemeinen unaufgeklärten Volke hervorbringen kann. Demnach durch eben die von dem K. Gouverneur Grafen Bánffy in dessen obangezogenen Schreiben aufgeführte Beweggründe bewogen, hat diese treugehorsamste Hofkanzlei den Bittsteller *Johann Molnár* mit seinem gleichmässigen bereits unter den 20-ten Christmonats des jüngst verflossenen Jahres abgewiesen, und gedenket mit Euer Majestät höchster Begnehmigung auf den Fall, wenn es selber wiederholt der nachgesuchten Erlaubnisswegen einschreiten sollte, selben neuerdings abzuweisen. Es scheinet aber nothwendig zu seyn, dass auch dem obberührten *Paul Iorkovics*, welcher die Übersicht bei der hiesigen Illyrischen Burchdruckerei haben soll, die Verlegung und Versendung *derlei wallachischer Zeitungsblätter* durch Behörde *schlechterdings untersagt werde.* Welches man Euer Majestät höchsten Entschliessung erfurchtsvoll unterziehet. *Wien den 10-ten May 1794.* Samuel Graf Teleki m. p. *Johann von Cronnenthal m. p.* (In arhiva Cancelariei aulice transilvane, nr. 2208 din 1794).

[12]) La *1796* apăru la Sibiu în tipografia Martin Hochmeister şi

tatul dorit, după cum deasemenea infructuoase au rămas încercările dela 1814 ale lui Alexe Lazar şi cele dela 1817 ale lui Teodor Racoce, desfăşurate în aceeaş direcţie.

La 1821 reuşi în sfârşit Zaharie Karkaleki din Braşov să tipărească la Buda I-a broşură din o revistă, intitulată *„Biblioteca Românească"*, pe care, după o întrerupere de 8 ani, o continuă dela 1829—1834[13]).

Dar nici cu revista aceasta, nici cu *„Foaia Duminecii"*, pe care Ioan Barac începuse a o publica la Braşov în 1837, cu cheltuiala neguţătorului Radu Orghidan, nu se putu aşterne temelia solidă şi durabilă pentru edificiul presei periodice româneşti din Transilvania şi din Ţara Ungurească.

III.

Aceasta avea să urmeze la 1838 prin ziarele *„Gazeta de Transilvania"* şi *„Foaia pentru minte, inimă şi literatură"*, redactate de Gheorghe Bariţiu la Braşov[14]); prin *„Organul Luminării"* (1847) transformat după adunarea de pe Câmpul Libertăţii în *Organul Naţional*, prin *„Invăţătorul Poporului"*, publicat în vara anului 1848 de T. Cipariu[15]) la Blaj şi prin *„Telegraful Român"*, pe care din iniţiativa şi încredinţarea lui Şaguna începuse a-l redacta la Sibiu (1853) Aron Florian, iscusit profesor şi ziarist cu bună reputaţie, dobândită încă din Ţara

---

o publicaţie maghiară similară: *„A magyar nyelvmüvelö társaság munkáinak elsö darabja"*. Societatea se înjghebase la 1791.

[13]) Cf. comunicarea despre *Cea mai veche revistă literară românească*, în vol. III, p. 129.

[14]) Cf. studiile lui I. Lupaş, *Bariţiu György az erélyi román hirlapirodalom megalapitója*. Külön lenyomat a *„Történeti Szemle"*, 1915 évi, 3 füzetéből şi Cherestesiu Viktor, *A magyarországi román sajtó politikai vezéreszméi és munkája a szabadságharcz elötti évtizedben*, teză de doctorat. Budapest, 1917.

[15]) Cf. Al. Lupeanu-Melin, *Inceputuri ale ziaristicei româneşti în Ardeal*, în *Almanahul presei române*, Cluj, 1926, p. 39—47.

Românească, unde a redactat la 1837—38 ziarul cotidian „România"[16]).

Atât Bariţiu şi Cipariu, cât şi redactorii Telegrafului Român, cultivând bune relaţii cu scriitorii contemporani din toate provinciile româneşti, au reuşit să trezească un interes viu şi permanent pentru organele presei naţionale din Transilvania. Fragmentele publicate până acum din vasta lor corespondenţă arată în chip lămurit, cum înţelegeau ei să facă gazetărie românească în Transilvania. Sunt atât de instructive scrisorile, cari ne înfăţişează pe redactorii şi colaboratorii ziarelor româneşti din Braşov şi Sibiu la masa de scris, cu condeiul alergând pe hârtie şi strecurând, aproape pe nesimţite, în cugetul cetitorilor ideea unităţii naţionale, iar cu mintea cutreerând neobosiţi prin toate provinciile locuite de Români, chemându-i pe toţi la viaţă nouă, îndemnându-i cu toată stăruinţa să pregătească, prin muncă şi trezvie, un viitor mai fericit pe seama poporului românesc. La serbarea jubileului de 50 de ani al Gazetei (1 Ian. 1888) iată cum făcea Bariţiu menţiune despre colaboratorii foilor din Braşov: „Incât priveşte colaborarea internă la „Gazetă" şi „Foaie" în primul period, cel mai însemnat colaborator intern, putem zice, mâna dreaptă a redactorului Bariţiu, a fost timp de 10 ani fericitul Andreiu Mureşanu, p'atunci profesor în Braşov, care cu deosebire prin poesiile sale înflăcărate, publicate în *Foaie* a contribuit puternic a nutri entusiasmul de mândrie naţională în popor"... apoi „începând dela bărbaţi ca Cipariu, Eliad, revizorul de cărţi Teodor Aron dela Buda, Damaschin Bojâncă jurisconsult la Iaşi, Gheorghe Mălinescu, Nicolae Istrati tot acolo, mai apoi Const. Negruzzi, Ioan Maiorescu la Craiova, Florian Aron, A. Tr. Laurian, Nic. Bălăşescu la Bucureşti, Nic. Rucăreanu în Câmpulung, Nic. Velia-Tincu, profesor la Verşeţ, Alexandru Gavra şi Dr. Atanasie Şandor la Arad, Moise Sora-Noacu şi Iv. Munteanu în Sătmar şi în Bihor, Dr. Pavel Vasiciu (cel mai diligent) în Timiş, Nic. Manu, protopop în

[16]) Cf. Nerva Hodoş şi Al. Sadi-Ionescu, *Publicaţiuni periodice româneşti*, ediţia Acad. Rom. Bucureşti, 1915, p. 604—606.

Sibiu şi, mai în scurt, toţi câţi ştiau să poarte peana, simţeau plăcere a sta cu mica redacţiune în comunicaţiune, şi scopul tuturor era, ca pe lângă înaintarea literaturii, să ne dăm şi educaţiune politică, a cărei lipsă o simţeam foarte tare, mai ales când reflectam în noi, că se poate să ajungem şi epoce grele"[17]).

Când scriitorii din Principate nu puteau răsufla în ziarele din Bucureşti sau în cele din Iaşi, sugrumate de vigilenţa censurii şi de bănuelile consulilor ruseşti, cari considerau orice aspiraţie naţională drept „idee subversivă", se adresau către redactorii ziarelor româneşti din Braşov, rugându-i să-şi întindă „biciul în dreapta şi în stânga"[18]).

Aceştia erau bucuroşi să dea ascultare fraţilor de peste munţi, dar în situaţia strâmtorată, în care se găseau şi ei sub povara îndoitei censuri[19]) şi a necontenitei bănueli din partea gazetarilor transilvani de alt neam, trebuiau să fie în toate împrejurările cu cea mai mare precauţiune; de aceea întâlnim adeseori în coloanele acestor foi reticenţe, aluzii mai puţin transparente şi cuvinte spuse cu oarecare timiditate. Printre ele se strecoară însă, din când în când, şi cuvinte bărbăteşti, spuse cu demnitate şi hotărîre. Aşa d. e. când în ziarul unguresc din Cluj *Mult és Jelen* (Trecutul şi Prezentul), învinuind pe Români de panvalahism, profesorul Francisc Szilágyi îşi exprima părerea de rău că în Transilvania apar şi ziare româneşti, Bariţiu nu se sfieşte a combate rătăcirile acestui profesor ungur, arătând că nu numai „românimea, ci mijlocit şi însaşi *patria* câştigă foarte mult prin o publicitate românească încă pe atâta de subţirică. Căci să nu creadă cineva vre-odată, că Românului, precum educaţia morală-religioasă şi intelectuală, aşa şi o educaţie oarecare politică i se va putea da în vre-o altă limbă decât numai în limba

---

[17]) Hodoş-Ionescu, *Publicaţiunile periodice româneşti, ediţia* Acad. Române. Bucureşti, 1913, p. 288.

[18]) *Anul 1848 în Principatele Române*, vol. I, p. 136.

[19]) Cf. Schiţa autobiografică publicată de Dr. Cornel Diaconovich în Sibiu la 1892, sub titlul: *G. Bariţiu. Foi comemorative la serbarea din 12—24 Maiu 1892*, pag. 16.

maicei sale şi orice altă încercare spre astfel de scop ar însemna a vrea să respingi pe Român în veacul cel întunecos, în care lui îi erau ochii legaţi prin limba slavonă". Drept încheiere spune autorului ungur că, dacă prin *panvalahism* vrea să înţeleagă o deşteptare a naţiei româneşti peste tot cătră cunoaşterea drepturilor sale omeneşti, patriotice şi naţionale, atunci Românilor nu le poate fi ruşine de această nouă caracterizare, iar dacă înţelege prin *panvalahism* altceva orice, atunci *panvalahismul* rămâne a fi o fantomă reprodusă prin felinarul magic al unor creeri exaltaţi"[20]).

Pe lângă toată modestia puterilor şi lipsa mijloacelor materiale, este plin de învăţăminte acest început de gazetărie politică-naţională. El a avut urmări însemnate în viaţa poporului nostru, reuşind a înjgheba o solidaritate trainică şi productivă a capetelor gânditoare, a condeielor mai de seamă şi a cetitorilor, în sufletul cărora începuse a încolţi dorinţa de a-şi cunoaşte fraţii de sub toate stăpânirile.

IV.

Am stăruit altădată, în mod amănunţit, asupra împrejurărilor, în cari şi-au desfăşurat activitatea ziarele româneşti din Braşov şi cel dela Sibiu[21]).

Urmează acum să înfăţişez câteva fragmente din alte ziare româneşti, apărute în capitala Ungariei şi reprezentând două curente deosebite în cugetarea politică a celor ce au ostenit să făurească şi să conducă opinia publică a poporului nostru, sub vechiul regim unguresc.

„Gazeta Transilvaniei" din Braşov şi „Telegraful Român" din Sibiu au contribuit, în mod hotărît, la pregătirea sufletească a Românilor transilvani pentru importantele probleme

---

20) *Foia pentru minte*, Nr. 6 din 1843. *Ce este panvalahismul?* de G. Bariţiu, profesor.

21) Cf. I. Lupaş, *Contribuţiuni la Istoria ziaristicei româneşti-transilvane.* Sibiu, 1926.

politice-naţionale, bisericeşti şi culturale, a căror deslegare favorabilă o promiteau tuturor zorii vieţii constituţionale, inaugurate în Monarhia habsburgică prin diploma împărătească din Octomvrie 1860 şi prin patenta din Februarie 1861.

Prin atitudinea lor prudentă aceste ziare româneşti din Transilvania au izbutit să impună respect tuturor, chiar şi celor ce nu priveau cu prea mare bucurie dăinuirea şi înflorirea unei prese româneşti în Transilvania. Astfel la începutul anului 1861 foaia germană „Transilvania" găseşte cuvinte de laudă atât pentru Gazeta din Braşov, cât şi pentru Telegraful din Sibiu, recunoscând că amândouă *„scriu cu toată căldura unui deşteptat simţ naţional"* şi exprimă *„numai aceea ce este dorinţa şi convingerea totalităţii Românilor din Transsilvania"*[22]. Telegraful, înregistrând cu satisfacţie lauda aceasta, constată că ziarele sunt tocmai aşa de necesare pentru susţinerea existenţii noastre naţionale ca pâinea de toate zilele pentru existenţa trupească şi ci-

---

[22]) „Transilvania, Beiblatt zum Siebenbürger Boten" din Sibiu, Nr. 3—4, din 9 Ianuarie 1861, examinând opiniile Românilor ardeleni despre diploma împărătească din 20 Octomvrie 1860, în articolul *„Das kaiserliche Diplom vom 20 Okt. und die Romänen in Siebenbürgen"*, aminteşte atitudinea *Gazetei* şi a *Telegrafului Român*, apreciindu-le pe amândouă în aceste cuvinte: „Wir müssen gestehen, dass die Anschauungen und Wünsche, welchen in besagten Journalen Ausdruck gegeben wird, uns in vielen Beziehungen im hohen Grade befriedigt haben, als wir von keiner Seite ein Übergreifen, ein massloses Streben nach Sonderinteressen wahrnehmen konnten. Wir haben im Gegentheil gefunden, dass ein praktischer Sinn, ein gereiftes Urtheil zur Geltung zu kommen bestrebt sind und dass die grosse Übereinstimmung der Mehrzahl dieser mit aller Wärme eines geweckten Nationalbewusstseins geschriebenen, von den Gefühlen der Dankbarkeit und der Loyalität getragenen Artikel, mit den im Reichsrathe gehaltenen Reden der Vertreter dieser Nation, die Annahme oder Voraussetzung von Tendenzen einer subjectiven Anschauung oder einer bedeutungsloser Partei nicht zulässt.

„Im Hinblick auf diese Umstände und in Würdigung der eigenen Überzeugung, können wir mit Grund sagen, dass diese *Journale nur das wiedergeben*, was der Wunsch und die Überzeugung der *Gesammtheit der siebenbürgischen Romänen, des Volkes ist*" p. 14.

tează cuvântul unui ministru englez, care a spus că „o naţie de ar pierde toate drepturile sale, le-ar putea dobândi iarăş numai prin presă“...

Dar fiindcă în cadrele *autonomiei Transilvaniei* conducătorii se pregăteau pentru acţiuni politice deosebite de ale Bănăţenilor şi Ungurenilor, aceştia au simţit trebuinţa unui organ propriu de publicitate, după cum avuseră şi la 1848 ziarul de propagandă, intitulat *„Amicul Poporului“*, care apăruse câtva timp în Budapesta, redactat de Sigismund Pap în stil anecdotic, limpede şi surprinzător de popular. Se deosebea însă esenţial de celelalte ziare româneşti de pe atunci prin faptul, că stătea cu totul în serviciul direcţiei lui Kossuth şi urmărea ca scop principal răspândirea cunoştinţelor din „istoria patriei“, fără a se gândi, că s'ar cuveni să facă acelaş lucru şi cu istoria poporului român, pe care vroia să-l conducă şi să-l lumineze.

Acelaş Sigismund Pap, care în 1849 a publicat şi ziarul popular *„Democraţia“*[23]) făcu să apară în Budapesta la 3/15 August 1861 al treilea ziar politic românesc sub titlul *„Concordia“*[24]).

In loc de program lămurit redactorul Sigismund Pap apelează la „nobila bunăvoinţă a fiecărui Român“ prin următorul articolaş scurt:

„*Concordia res parvae crescunt, discordia maximae dilabuntur.* Nu aflarăm mai bun punct de plecare în întreprinderea noastră decât această sentinţă a proto-părintelui nostru Salustiu. Cu ajutorul provedinţei, ce a scutit neamul nostru românesc în timp de 17 sute de ani şi mai bine, sperăm că împrejurările ne vor ierta a nu ne abate dela această ţintă măreaţă. Până ce vom putea da probe despre putinţa noastră şi despre cugetul cel neîntinat, ce ne-a făcut să mai înmulţim publicistica română cu un jurnal, rugăm pe onoratul public *a-şi promite dela noi* numai aplecarea cea bună către tot ce e românesc, iar întru viitor i se va da ocasiune a ne aproba sau desaproba zisele noastre, pe cari

---

23) N. Iorga, *Istoria presei române.* Bucureşti, 1922, p. 93.

24) Se tipărea în tipografia lui I. Beimel şi *Vasile Cosma.*

le va explica resultatul osteninţelor noastre. Supunându-ne la zisa Românului din cartea cărţilor: „din faptele lor îi veţi cunoaşte pe ei", ne recomandăm nobilei bunevoinţe a fiecăruia Român. Să prindem cu toţii la edificarea viitorului nostru aducându-ne aminte de „regnum in se ipsum divisum disolabitur (împărăţia desbinată în sine însaş se va risipi").

Evident, că din cuprinsul dodonic al acestui articolaş nu se putea dumeri nimeni în deajuns asupra direcţiei politice, pe care o va urma ziarul „Concordia": fi-va ea direcţia politicei naţionale autonome, propagată şi susţinută de ziarele româneşti transilvane cu toată însufleţirea, deci politica unei vieţi naţionale *depline* ori va fi o politică de renunţări şi umiliri faţă de nişte heghemoni, cari se obişnuiseră de veacuri a interpreta cuvântul *„concordia"* numai ca o expresiune a raportului secular dintre *stăpâni şi slugi?* Faptul, că redactorul Sigismund Pap încercase atât la 1848 cât şi la 1849, a vâsli cu luntriţele sale: *„Amicul Poporului"* şi *„Democraţia"* pe valurile kossuthismului neaoş[25]), era de natură a da un indiciu, că Românii naţionalişti trebue să primească cu rezervă şi această, a treia încercare a lui pe terenul ziaristicei politice a Românilor.

Această rezervă fu exprimată la 20 Septemvrie 1861 prin următoarea notiţă a lui G. Bariţiu: *„Concordia"* jurnal politic şi literar, care dela 1 August a. c., încoace eşi la viaţă în Pesta, supt redacţiunea responsabilă a Domnului căpitan din districtul

[25]) Tot ca un produs ziaristic al direcţiei revoluţionare kossuthiste trebue menţionat şi ziarul lui Cesar Boliac, tipărit în 25 Martie 1849, la Braşov, cu titlul *„Expatriatul"*, glorificând pe generalul *Bem* ca pe un *„arhanghel al libertăţii"* şi sfătuind pe Români să înţeleagă că e „o singură luptă în toată Europa: este *lupta între libertate şi tirănie, între popoare şi dinastii.* Dinastiile se strâng şi îşi dau mâna din toate părţile, spre a-şi propti tronurile ce se surpă, şi toată speranţa, ce le-a mai rămas, este neînţelegerea şi învrăjbirea popoarelor între dânsele. Când odată popoarele îşi vor cunoaşte adevăratul interes, atunci lupta va înceta". Cesar Boliac era de origine evreească, cf. G. Bogdan-Duică, *Istoria literaturii române moderne*. Cluj, 1923, p. 291.

Cetăţii de piatră (Chioaru) Sigismund Popu, îşi continuă eşirea de 2 ori pe săptămână, câte o coală în format frumos.

„Noi din principiu n'am comentat eşirea la viaţă a jurnalului acestuia, pentrucă nu eram convinşi despre direcţiunea şi intenţiunile lui: până acum însă aflăm, că spiritul „Concordiei" concordează cu concordia naţiunei şi nu credem, că o va părăsi, pentruca să intre în *castre maghiare unionistice,* de ce ne temeam, fiindcă D. căpitan restaură districtul său pe baza legilor din 48 şi nu luă lupta naţională, care o purtă cu atâta resemnaţiune Zarandul, cu toate că fu părăsit de celelalte comitate anexate pe lângă destulă nepăsare. Viitorul desface valurile, şi cauza procederei de aici încă o va descoperi, — până atunci noi să sprijinim şi jurnalul acesta cu căldura cerută"[26]).

La 3/15 Ianuarie 1863 redactorul *Sigismund Pap,* retrăgându-se dela conducerea „Concordiei" se simţi dator a lămuri publicul cetitor în mod amănunţit cu privire la intenţiile sale şi la direcţia ziarului, spunând între altele că în luptele ce le-a avut „pentru naţionalitatea noastră, nici când nu a perdut din vedere *termenii modestiei şi ai păcii;* sbiciuit-a abuzurile, dar s'a reţinut de a nu vătăma pe nici o naţiune, ca astfel să putem pune piatra fundamentală la edificiul cel mare al *Concordiei, în carele să încapă toţi cetăţenii patriei noastre;* la toate chestiunile singulare s'a nizuit a *încunjura* pe cât se poate *ofensiunea* şi a *rămânea în statul defensiv,* iar dacă jurnalele maghiare, făcând nişte traduceri rele ori necomplete, ne atacau din când în când, noi atacul nu-l respingeam iarăş cu atac, ci le dam desluşirile cuviincioase, şi grăiam către ele cu un ton pacinic. Insă *nu suntem noi de vină* că ne-am născut *români, că ne iubim limba şi naţionalitatea noastră preste toate,* şi ne nizuim a câştiga limbei noastre mame

---

[26]) *Foaia pentru minte, inimă şi literatură,* nr. 35 din 1861. Nici cu 30 de ani mai târziu, la 1891, când publică Bariţiu al 3-lea volum din *Părţi alese,* nu-şi permite a risca vreo apreciere asupra acestui ziar politic, ci înregistrează simplu, că la 1861 „se născuse şi ziarul *Concordia* la Pesta, proprietate a lui Sigismund Pop şi de aci înainte se puteau înregistra pentru posteritate mai multe fapte bune şi rele" (p. 127).

un *loc competinte în afacerile oficioase*, care să fie *în conformitate cu întregitatea statului şi limba diplomatică.* Luptele noastre, dela întemeierea acestei foi periodice, au fost totdeauna încoronate de succesul spiritual; ce e drept, ocupaţiuni nu am făcut, însă am mijlocit ca inteligenţa altor naţiuni să recunoască, că cererile noastre sunt drepte, departe de orice ultraism şi să se convingă, că noi suntem cei mai naturali aliaţi ai lor, şi merităm a fi respectaţi nu numai fiindcă suntem numeroşi, ci şi pentrucă am făcut propăşiri mari, şi aceasta pentru aceea, căci la din contra se nasc neîncrederi între conlocuitori, şi aceste nimicesc popoare şi staturi"... Oricât de mult urmărea Sig. Pop tendinţa de concordie, de pacinică împreună vieţuire cu Ungurii, calitatea lui de bun Român nu poate fi trasă la îndoială. Doar în ziarul „Concordia" din 28 Sept. 1861 *Principatele* unite erau caracterizate drept *„ţara făgăduinţei"* pentru toţi Românii.

Profesorul Alexandru Roman, care muncise ca colaborator dela înfiinţarea „Concordiei", luând acum asupra sa conducerea acestui ziar, vorbea cititorilor săi în ton optimist despre efectele, pe cari *Unirea Principatelor* socotea el că va trebui să le aibă asupra Românilor de sub cârmuiri străine:

„Să nu presupuneţi fraţilor că, atunci când vedeţi a *reînvia jumătatea unei naţiuni*, or guvernul, or compatrioţii de altă limbă, să aibă vre-un interes sau să cugete a priva pre cealaltă jumătate de aer şi de lumină. *Să avem încredere în guvern* şi către toţi fiii patriei comune, pentrucă *încrederea va uşora misiunea* guvernului şi va revărsa *darul cel sfânt al înfrăţirei între popoarele conlocuitoare*.

„Să nu ne mâhnim, nici să desperăm, dacă nu ni se împlinesc deodată dorinţele noastre, să păstrăm toţi neînfrânta credinţă tradiţională într'o viitorime mai ferice; aceasta nesmintit se va realiza, căci ea vieţueşte întru inimile şi în solidaritatea simţemintelor noastre.

„Am să amintesc, că eu în tot timpul ce voiu purta redacţiunea Concordiei, departe să fie! ca să-mi arog pretensiunea de a derege opiniunea publică a Românilor, ci apreţuind şi stimând inteligenţa cetitorilor noştri, îi rog a se face judecători a toate

ce vor împărtăşi în interesul naţional în coloanele acestui jurnal.

„Dumnezeu cu noi şi cu sfînta cauză a colonilor lui Traian!“[27]).

Din aceste mărturisiri putem vedea, că la începutul carierei sale de ziarist Alexandru Roman se silea să urmeze şi el atitudinea lui Sigismund Pap, îndemnând pe cetitori să aibă încredere în guvernul unguresc, în speranţa că acesta îşi va înţelege corect misiunea de a revărsa darul înfrăţirei între popoarele conlocuitoare.

Dar experienţele politice aveau să-l trezească foarte curând din această sinamăgire atât pe Roman, cât şi pe alţi, colaboratori, cari părăsiseră succesiv coloanele „Concordiei“.

Astfel se poate constata, că ziarul acesta politic s'a bucurat de oarecare trecere la Români numai în cei dintâi ani ai existenţii sale, iar anii de mai târziu a fost o simplă vegetare, până la totala-i apunere în 1870.

Un luptător politic de seamă ca Alexandru Roman, care mai era în acelaş timp şi profesor de limba şi literatura română la Universitatea din Budapesta, nu putea să împărtăşească exclusiv părerile senile şi oportuniste ale fostului său socru Sigismund Pap.

De aceea nu a rămas multă vreme la conducerea ziarului „Concordia“, ci pe lângă toate jertfele morale şi materiale, pe cari ştia că le reclamă înfiinţarea şi conducerea unui ziar politic român în Ungaria, *la începutul anului 1868 a întemeiat ziarul „Federaţiunea“*, pe care l-a redactat şi condus împreună cu *Ioan Poruţiu,* iar când au ajuns amândoi în temniţă din cauza multelor procese de presă, deslănţuite asupra acestui ziar, conducerea a fost încredinţată distinsului luptător politic *Iosif Hodoş.*

Numărul de probă, apărut la 3/15 Ianuarie 1868, îl intro-

---

[27]) *Concordia* din 6/8 Ianuarie 1863 (Nr. 2, an. III). Alexandru Roman fu numit la 20 Decemvrie 1862 profesor extraordinar la catedra de limba şi literatura română a Universităţii din Budapesta, iar la 28 Noemvrie 1863 s'a căsătorit cu *Ida*, fiica lui Sigismund Pop, care a decedat însă la 5 Iunie 1865. Cf. Ilie Dinurseni (Patriarhul Miron Cristea), *Alexandru Roman, 1826—1897*. Sibiu, 1897, p. 9—10.

duce Alexandru Roman prin următoarele cuvinte: „.. Sufletele noastre la Dumnezeu! inimile şi braţele în serviciul naţiunii române! Să stăruim cu toţii a reedifica altarele cele dărâmate ale Românismului. Să bucinăm în toate zilele cauza naţionalităţii noastre, până ce se va preface în sânge şi măduvă în toţi fiii României; să o audă popoarele cele cultivate ale Europei, să o cunoască de-a rostul aceia, cari se prefac a nu o înţelege, ca în urmă puterea cea rigidă să cedeze puterii, ce zace în drept şi dreptate.

„Spre acest scop am înfiinţat *„Federaţiunea“*, ca cu puterea condeiului să apărăm drepturile noastre, *să combatem nedreptatea şi absolutismul îmbrăcat în sdrenţe constituţionale, să deşteptăm conştiinţa naţională* a confraţilor noştri, cari dormitează în somnul nepăsării sau cari pentru interese materiale trecătoare sunt destul de laşi a părăsi cauza cea sfântă a mamei, care i-a lăptat.

„Dacă de o parte vom vorbi — şi vom vorbi neîncetat — de drepturile noastre, — de altă parte nu vom trece cu vederea de a înşira şi datorinţele noastre. Sunt unii, cari vorbesc numai tot de drepturi şi uită datorinţele, precum iară alţii — şi cei mai mulţi — cari ne vorbesc tot numai de datorinţele noastre, fără a le trece prin minte, că poporul român ar mai avea şi drepturi. Aceştia sunt, cu voia sau fără de voia lor, dar sunt inimicii noştri, inimicii patriei şi ai libertăţii comune... Dumnezeu cu noi şi cu sfântă cauza noastră!“

„Concordia“, dela care plecase Alexandru Roman, anunţă apariţia ziarului „Federaţiunea“ foarte scurt, abia în câteva cuvinte spunând că „are un format frumos şi un cuprins bogat. Ii dorim viitor“[28]). Natural că între ceice doreau concordie cu orice preţ, fiind aplicaţi în tot momentul a renunţa la o parte a drepturilor naţionale fireşti şi între cei grupaţi *sub flamura Federaţiunei*, cu ajutorul căreia sperau dobândirea integrală a acestor drepturi, distanţa era destul de mare. Scopul era acelaş: concordia, dar

---

[28]) *Concordia* din 16 Ianuarie 1868.

mijloacele de luptă şi căile, pe cari porniseră unii şi ceilalţi, erau cu totul diferite.

Alexandru Roman nu şovăia a-şi mărturisi cu orice prilej credinţa şi convingerea, că Monarhia habsburgică numai pe bază federativă poate fi salvată.

Cuvântul lui Roman a trezit răsunetul dorit, în părţile locuite de Români. Indeosebi tinerimea universitară ţinea cu însufleţire la ideile propagate de curajosul profesor şi din rândurile ei au eşit mai mulţi dibaci mânuitori ai condeiului, cari au sporit numărul colaboratorilor acestui ziar. Intre ei a fost şi nemuritorul Mihail Eminescu, pe atunci student la Universitatea din Viena. A rămas memorabil articolul lui, intitulat *Ecuilibriul* şi publicat în numerii *38* şi *39 ai „Federaţiunei" din 1870* cu pseudonimul *Varro*[29]). Concluziunea acestui articol era: *Egala îndreptăţire a naţionalităţilor va face, ca numele Austria să fie sinonim cu pacea.* — In acelaş sens repeta adeseori Alexandru Roman că *„însuş dualismul îl consideră a fi ca primul pas spre federaţiune,* iară de nu, atunci *acela va fi ultimul pas spre disoluţiune".*

Adevărul exprimat în aceste cuvinte ale lui Alexandru Roman s'a putut înfăptui deplin tocmai la sfârşitul anului 1918, când se împlinea o jumătate de veac de când ele au fost tipărite în coloanele „Federaţiunei". Dualismul, în adevăr, neputând fi primul pas spre federalizarea Monarhiei austro-ungare, a devenit, din norocire pentru noi, ultimul pas spre disolvarea şi prăbuşirea ei.

Speranţa lui Roman că articolele sale nu vor putea fi ignorate de puternicii zilei, s'a împlinit cu mult mai curând. In al 55-lea număr al ziarului se poate ceti următoarea notiţă: „Când am înfiinţat „Federaţiunea", am înălţat totodată un *steag* şi

---

[29]) Răposatul Ioan Poruţiu, mi-a vorbit în mai multe rânduri cu adevărată admiraţie de cuprinsul adânc filosofic şi de concluzia aproape profetică a acestui articol, eşit din condeiul lui Eminescu. Cf. şi art. I. Rădulescu Pogoneanu, *Câteva pagini din tinereţa lui Eminescu*, în *Convorbiri Literare*, 1903, Nr. 4, unde e reprodus în întregime şi articolul *Ecuilibriul* din „Federaţiunea".

acesta-l vom susţinea cu toată bărbăţia, resoluţi a nu ceda decat numai forţei brute. Eri ni s'au inmanuat acţiunea în procesul de presă, dar asemenea măsuri nu ne vor intimida"[30]). Şi mărturisirea aceasta urma s'o adeverească în curând prin fapte: în primăvara anului 1869 fu condamnat la 1 an temniţă şi 500 fl. amendă în bani. Nu peste mult aceeaş soarte îl ajunse şi pe Ioan Poruţiu (condamnat în 1869 pentru un articol *la 6 luni şi 250 fl.*, iar în 1870 *la 10 luni şi 500 fl.)*. Din temniţa Vaţului adresează Alex. Roman o epistolă de mulţumită către toţi Românii, cari au dat ajutoare băneşti pentru Federaţiunea, dupăce el a fost condamnat[31]). Suferinţele lui şi ale tovarăşilor săi au fost uşurate în câtva prin convingerea, că nu vor rămânea zadarnice şi prin speranţa, că din ele va răsări biruinţa cauzei naţionale, pentru care avură tăria sufletească de a se jertfi. „Fără credinţă — scriau ei — nimenea nu luptă; aceasta să fie tare şi neclintită în gloriosul viitor al elementului nostru etern şi neperitor". De altă parte însuşi poporul i-a preţuit cu recunoştinţă sacrificiile, cântându-i suferinţele şi robia în duioase versuri poporale:

„Plânge mierla prin păduri,
Robu-i Roman la Unguri
Pentru sfânta direptate,
Că noi n'avem din ea parte
Stăpânii s'au măniat
Că Roman a cuvântat
Şi în dietă şi în tipar
A spus chinul nost amar"...[32].

Luptând cu multe greutăţi materiale şi persecuţii politice, Alexandru Roman se văzu nevoit a sista apariţia ziarului său, la 1876.

Pentru firea lui de luptător dârz şi neînduplecat e caracteristic următorul amănunt: Când se afla, împreună cu preotul

---

30) *Federaţiunea* din 10/22 Aprilie 1868, p. 214.

31) Cf. *Gazeta Transilvaniei* din 2 Aprilie 1870, Nr. 23.

32) Poezia de 14 strofe a fost publicată la 17 Martie 1870, în foaia „*Gura Satului*", cu titlul *Doina lui Alexandru Roman*.

Iosif Hurban, conducătorul Slovacilor, în temniţa ungurească din Vaţ, l-a cercetat ministrul de justiţie Horváth Boldizsár (Aprilie 1870), care găsindu-l bolnav, i-a dat sfatul să ceară amneştie dela Monarh, prin o adresă specială, însă Roman a refuzat categoric semnarea acestei adrese. Hurban a semnat-o şi a părăsit temniţa din Vaţ cu o lună mai repede, rămânând însă în relaţii prieteneşti şi mai târziu cu Roman, căruia ii scria într'un rând: „Wie soll ein Mann, wie du, in einem Loch verkümmern?"[33]).

Ministrul Horváth i-a acordat totuş un concediu de 6 săptămâni, ca să-şi poată restabili sănătatea sdruncinată, dar i-a pus condiţia ca în timpul acesta să nu meargă la Bucureşti, la şedinţele Academiei Române, al cărei membru era, nici în circumscripţia sa electorală *Ceica,* unde era aşteptat cu dor de poporul, care de 7 ori l-a învrednicit de încredea sa, alegându-l să reprezinte şi să apere timp de 21 de ani (1866—1887) interesele naţiunii române în parlamentul unguresc din Budapesta.

* * *

În acelaş ton de energie şi demnitate naţională era redactat şi ziarul *„Albina"*, care apărea cu sprijinul material al familiei Mocioni la Viena, 1866—1869, având ca redactor pe Vichentie Babeş şi pe Gh. Popa, iar dela 1869—1877 în Budapesta.

Deşi apărea în capitala Ungariei, ziarul acesta avea îndrăsneala să-şi rostească răspicat opiniile în chestiuni de politică generală românească. Astfel într'un articol despre *„Misiunea României"* (la 4/16 Iunie 1870), condamnând metodele politice interne din Sudul Carpaţilor, scrie: „A schimba un guvern după altul, — a disolva o cameră după alta, pentru a influenţa alegerile prin bătăi şi ucideri, cum făcu guvernul de acum la Ploeşti şi Piteşti — *asta nu poate să fie calea prosperităţii naţionale!* Partidele României gonească dintre sine certele şi ambiţiunile personale pentru a nu avea decât ambiţiunea lucrului

[33]) I. Dinurseni, *Alexandru Roman.* Sibiu, 1897, p. 14—15.

positiv întru interesul naţional. Au abuzat deja prea lung timp de paciinţa naţiunei"... După aceste cuvinte, cari nu şi-au pierdut actualitatea nici acum, după o jumătate de veac, subliniază necesitatea de a se întări România ca *stat,* pentruca să poată răspunde la *pretensiunile naţionale,* ce le formează Românii de pretutindenea ca naţiune, sperând împlinirea lor dela România. Aceste pretensiuni sunt de cultură, de desvoltare intelectuală şi morală a naţiunei. Sub acest raport — mărturisesc redactorii „Albinei"[34]) — „aşteptăm ca România să devină un *soare* ale cărui raze să încălzească şi să lumineze pe toţi Românii de prin ţările vecine. Cu acest chip politica României în viitor să se înalţe spre a ajunge identificarea cu o *politică a românismului.* Aşa înţelegem noi misiunea României, dar spre această direcţiune ne constrâng şi circumstanţele, dacă e să ni asecurăm *existenţa şi intergritatea naţională...* Oare calea către această misiune nu va rămânea un pium desiderium?... Ar fi laşitate a mai înmulţi pia desideria, caută să ne apucăm de lucru cu energie. Tot ce ni s'ar pune în contra, dela palat până la ultimul primariu de comună, inclusive, trebue isbit fără cruţare".

Tot atât de fără înconjur se rosteau ei şi după isbucnirea răsboiului franco-german, făcând următoarea declaraţie: „Oricât am fi de supăraţi pe împăratul Napoleon pentru sprijinirea dualismului austro-maghiar, atât de däunos naţionalităţii noastre: oricât am fi de ataşaţi de principele Carol din România şi de rudeniile lui din Germania: *simpatiile noastre toate trebue să fie lângă Franţa; toate oftările noastre trebue să fie lângă armele franceze*"[35]). Iar când îşi încetează apariţia, în cuvântul de

[34]) Nr. 46 din 1870.

[35]) Nr. 57 din 9/21 Iulie 1870; la începutul acestui număr se vesteşte „onorabilul public *al Albinei*" că Dl „*G. Popa,* redactorul acestei foi, dela înfiinţarea ei, a cărui *eruditiune şi ager condeiu deveniră atât de cunoscute şi respectate înaintea naţiunei,* urmând chemărei onorifice ce i-o rosti încrederea comună în Sinodul eparhial din Arad, când în cea mai deplină unanimitate îl alese de asesor consistorial şi referinte în cele şcolare la Oradea-Mare, alaltăeri părăsi capitala Ungariei, mutându-le la locul noii sale vocaţiuni".

„adio", adresat „cititorilor Albinei" la 12 Ianuarie 1877, redacţiunea se mângăie cu speranţa, că tot ce s'a publicat în coloanele acestui ziar „nu se poate să nu fi pătruns, să nu fi încolţit şi prins rădăcini în piepturile române", indicând „calea din robia Vavilonului spre *pământul făgăduinţei*, spre *România* şi împărăţia gintei lui Traian".

Dela 1878—1885 apăru în Sibiu *Observatoriul* lui G. Bariţiu, tratând „în mod obiectiv" chestiuni politice, naţional-economice şi literare.

V.

În primăvara anului 1884 începu să apară cel mai bun ziar politic cotidian al Românilor ardeleni, *Tribuna* din Sibiu[36]), care timp de 19 ani (1884—1903) a fost organul de îndrumare al politicei naţionale, a iniţiat şi susţinut cu vioiciune mişcarea memorandistă dela 1892—1894, purtând o luptă ziaristică impunătoare, până la totala istovire a resurselor ei financiare.

În acelaş timp începu să apară zilnic şi *Gazeta Transilvaniei* din Braşov. Ziaristica românească transilvană răsuna acum din mai multe coarde. Bătrânul Bariţiu putea să constate cu mulţămire că ziarele acestea „apără cu devotament interesele naţiunii româneşti; toţi redactorii şi colaboratorii lor îşi sacrifică timpul, sănătatea şi liniştea sufletească pentru acele interese". Din partea sa adresa către toţi rugămintea: să nu facă adversarilor bucurie prin certe intestine, căci — zicea el — ne stau foarte rău certele, mai ales când nu avem nici o cauză de ajuns, care să justifice discordia"[37]).

Timpul nu ne îngăduie să stăruim aci şi asupra revistelor literare *Familia, Transilvania, Albina Carpaţilor, Rândunica, Foaia Literară* din Oradea-Mare (1897), *Luceafărul, Cosinzeanea, Răvaşul, Revista Politică şi Literară, Pagini Literare* din

[36]) Cf. Ol. Boitoş, *Infiinţarea ziarului „Tribuna" şi rolul lui Slavici*, în *Almanahul presei române*, Cluj, 1926, p. 175—178.

[37]) *Observatoriul* din 1885, Nr. 46.

Arad, precum nici asupra diverselor reviste religioase-bisericeşti[38]), pedagogice sau economice apărute în centrele bisericeşti. Sperăm însă, că cei invitaţi să continue seria aceasta de conferinţe vor stărui asupra lor, completând lipsurile inevitabile ale acestei introduceri generale.

Aşezate faţă în faţă serviciile, pe cari le-au putut aduce cauzei naţionale de o parte „Amicul Poporului", „Democraţia", „Expatriatul" şi *„Concordia"* cu atitudinea lor maghiarofilă, de alta Gazeta Transilvaniei, Telegraful Român, *„Federaţiunea"*, Albina, Orientul Latin, Observatorul şi Tribuna prin politica lor hotărîtă, de perpetuă protestare contra dualismului austro-ungar şi contra metodelor agresive de guvernare budapestană, este evident că acestea din urmă ne-au adus servicii nepreţuite reprezentând şi popularizând curentul politicei naţionale pline de demnitate, iar cele dintâi abia servicii efemere dubioase urmând o politică de milogeală, care a fost continuată în deceniile următoare şi de către alte ziare româneşti, însă cu acelaş rezultat minimal.

Între acestea vom aminti ziarul întemeiat la 1883 în Budapesta de Iosif Gall, cu titlul *„Viitorul"*[39]), ca organ publicistic al *„Partidului moderat român"*, de scurtă durată, atât partidul, cât şi organul, rămas fără nici un răsunet în opinia publică românească.

Cei ce scriau la „Concordia" şi la „Viitorul" aveau cel puţin scuza de a fi încercat să-şi apere convingerile lor politice, bune sau rele, cum s'a întâmplat să şi le poată forma.

Însă în primul deceniu al veacului al XX-lea au început a răsări în diferite oraşe o categorie de ziare româneşti, puse cu desăvârşire în solda guvernelor dela Budapesta, scrise de nişte simple condeie simbriaşe.

Aşa era *„Ungaria"* lui Moldován Gergely din Cluj,

---

[38]) Cf. Dr. O. Ghibu, *Ziaristica bisericească la Români*. Sibiu, 1912.

[39]) Apăru din 1883—1885, având ca redactori responsabili pe Zamfir Rozescu şi Dr. C. Diaconovich.

„Severinul“ lui Burdia din Caransebeş, *„Deşteptarea“* lui Vlaicu din Braşov, uneori *„Poporul Român“* al tipografului Dimitrie Biräuţ, *„Poporul“* lui Gheorghe Alexici şi *„Lumina“* lui Şeghescu din Budapesta, care deşi titular la catedra lui Alexandru Roman, n'a putut urma tradiţia de luptă şi demnitate naţională românească, ci s'a mulţumit cu rolul de slugă bine plătită a tuturor ministrilor maghiari, aducându-le osanale prin condeiul destoinic al ziaristului Saluzinski, un evreu trecut prin liceele din Blaj şi Beiuş, unde a reuşit să-şi însuşească graiul românesc în măsură mai mulţumitoare decât patronul său Şeghescu sau decât Moldován Gergely din Cluj.

Nici unul din aceste ziare, cu fond moral atât de scăzut şi cu capital politic-cultural nul, n'a putut să străbată în rândurile cetitorilor români, pe cari isbutiseră a-i ţinea strâns grupaţi în jurul steagului, purtat de partidul naţional, ziare de mare avânt politic şi cultural, cum a fost *„Albina“* din Budapesta, *Tribuna* din Sibiu, *Gazeta Transilvaniei* din Braşov, *Telegraful Român* din Sibiu, *Orientul Latin din Braşov*[40]) (1784—1875) *Luminătorul* şi *Dreptatea* din Timişoara, *Drapelul* din Lugoj, *Tribuna Poporului, Tribuna* şi *Românul* din Arad, *Lupta* din Budapesta, *Libertatea* din Orăştie, *Cuvântul Poporului* din Sălişte, *Foaia Poporului, Ţara Noastră* şi *Lumina Satelor* din Sibiu.

Toate aceste ziare de intrasigentă luptă naţională-politică şi de înalte concepţii morale au contribuit să dea poporului român din Transilvania o intensivă educaţie cetăţenească, făcându-l conştient de drepturile şi datoriile sale ca factor *activ* în viaţa de stat.

În ce priveşte sacrificiile, pe cari ziariştii români din Tran-

---

[40]) In programul său din 23 Februarie 1874 anunţa precis: „Faţă cu Românii din Austro-Ungaria acest ziar va apăra drepturile şi interesele lor politice pe baza cunoscutului program naţional“.... iar „faţă cu Românii de dincolo de Carpaţi, călcând peste dăunosul provincialism şi separatism de până acum, chestiunile, drepturile şi interesele lor le vom considera şi trata ca pe ale noastre“. Proprietar şi editor al acestui ziar panromânesc era: ***Aron Densuşianu***, redactor responsabil: ***Teofil Frâncu***, colaborator primar: ***I. A. Lăpedatu.***

silvania le-au adus în lupta aceasta, pe altarul iubirii de neam, va fi deajuns să amintim, că redactorii şi colaboratorii *Tribunei* din Sibiu au fost condamnaţi în timp de 10 ani (1893—1903), la 40.656 coroane amendă în bani şi 17 ani de temniţă.

Persecuţiunile îndreptate contra ziariştilor români şi contra luptătorilor naţionali din Transilvania şi-au atins culmea în timpul guvernului coaliţionist din Budapesta (1906—1910). O publicaţiune statistică, apărută la 1908 în Arad (Die Freiheit in Ungarn) arată că din Aprilie 1906 până în August 1908, deci numai în doi ani de zile, conducătorii Românilor transilvani au fost osândiţi la *124 ani, 6 luni şi 27 zile* temniţă de stat şi *200.000 cor. amenzi* în bani[41]).

Cât au sporit pedepsele acestea, în cursul răsboiului mondial, în lipsa de date statistice, nu putem preciza. Ar fi de datoria Sindicatului ziariştilor din Transilvania să întocmească tablouri statistice exacte şi complete despre toate sacrificiile aduse de ostaşii presei române ardelene pentru isbândirea unităţii noastre naţionale.

Căci alături de hecatombele eroilor noştri, al căror sânge mucenicesc a stropit întreg pământul României, din creştetul Carpaţilor până la Dunăre, la Nistru şi la Tisa, în temelia patriei noastre întregite sunt aşezate şi îndelungatele jertfe de creer, de nervi, de libertate şi de viaţă, pe cari ziariştii români le-au adus cu însufleţire, timp de un secol şi mai bine.

Fără necontenita lor luptă, ofensivă şi defensivă, de fiecare zi şi de fiecare ceas, sufletul naţional anevoie putea să fie îndeajuns pregătit pentru răsboiul întregirii naţionale.

Şi în special pentru Transilvania s'ar fi putut întâmpla ca în toamna anului 1916, când dorobanţul român a trecut Car-

---

[41]) Când a fost liberat preotul *Dr. Vasile Lucaciu* din temniţa ungurească, a spus în cuvântarea rostită la banchetul ce i s'a dat din partea societăţii române din Budapesta: „Puterea adversarilor noştri a fost *temniţa* şi tăria noastră este *temniţa*", Comentând aceste cuvinte făcea ziarul *Dreptatea* din Timişoara (an. I Nr. 26 din 2/14 Februarie 1894) următoarea constatare: „Suntem tari, fiindcă putem jertfi şi suporta jertfele, iar *libertatea din temniţă va răsări*".

paţii, să nu găsească aci decât o „coşniţă fără albine", cum sunase ameninţarea rostită de contele Ştefan Tisza, ca un fel de variantă maghiară a pretinsei lozinci liberale: *„Ardealul fără Ardeleni"*.

Din cele arătate până aci rezultă că desvoltarea ziaristicei româneşti-transilvane a parcurs, dela primele încercări ale lui Ioan Piuariu—Molnár şi până în timpul de faţă următoarele stadii: *1. dela 1789—1838* epoca încercărilor isbutite numai în parte, dintre cari singură *Biblioteca Românească* a lui Zaharie Karkalechi a putut avea după I-ul volumaş din 1821, o continuitate de apariţie pe timp de 5 ani (1829—1834), iar *Foaia Duminecii* a lui Ioan Barac dela Braşov abia de un an. O notă distinctivă a produselor ziaristice româneşti din timpul acesta este lipsa de colorit politic, notă impusă fireşte de vitregia împrejurărilor. *2. Dela 1838,* deodată cu apariţia *Gazetei* şi a *Foii pentru minte* din Braşov *şi până la 1884,* anul înfiinţării *„Tribunii"* din Sibiu, *este a doua epocă în istoria ziaristicei transilvane,* epocă de progres lent, până la mişcările revoluţionare din 1848—49, de control sever în deceniul absolutismului austriac, apoi de mai multă libertate politică şi culturală în timpul încercărilor constituţionale, cari fac să sporească, atât cantitativ, cât şi calitativ, organele ziaristicei ardelene, până când ajung la nivelul „Federaţiunei" şi al „Albinei" din Budapesta sau la al „Orientului Latin" din Braşov, — organe ziaristice cu individualitate politică-culturală destul de bine pronunţată. În sfârşit a *3-a epocă* o înfăţişează desvoltarea ziaristicei din Transilvania *dela 1884—1914*. Timpul acesta de trei decenii, dela înfiinţarea *„Tribunei"* din Sibiu până la isbucnirea răsboiului mondial, poate fi considerat cu drept cuvânt ca *epoca de înflorire a ziaristicei româneşti-transilvane,* ale cărei organe cotidiane din Braşov, Sibiu, Timişoara, Lugoj şi Arad îmbrăţişau cu toată solicitudinea problemele vieţii româneşti de pretutindeni, le discutau cu pricepere şi demnitate, formând şi îndrumând astfel opinia publică spre o înaltă înţelegere a menirii istorice rezervate neamului nostru, spre muncă devotată şi spre sacrificii necontenite pentru îndeplinirea acestei meniri.

VI.

După isbucnirea răsboiului în vara anului 1914 o seamă dintre cei mai buni ziarişti ai Transilvaniei trecând munţii, s'au refugiat în Capitala României, unde au ştiut să facă să fie auzit cuvântul lor, prin care îşi găsea expresiune credincioasă durerea şi speranţa Transilvaniei subjugate. Iar mai târziu, după ce Rusia a intrat în faza disoluţiunii, aceeaşi ziarişti români din Transilvania au alergat cu însufleţire în ajutorul fraţilor basarabeni, colaborând la opera de renaţionalizare culturală şi politică a provinciei înstrăinate dintre Prut şi Nistru[42]).

În anii 1914—16, presa română din Transilvania a pierdut câteva din cele mai bune forţe. Astfel criza presei transilvane o putem considera ca deschisă chiar din vara anului 1914, deodată cu isbucnirea răsboiului. Loviturile justiţiei maghiare, întemniţările şi deportările, de care au avut parte aproape toţi cei ce îndrăsneau să mai spună câte un cuvânt sincer şi hotărît în coloanele vreunui ziar românesc, urmau să dea acestei prese lovitura de graţie, în preajma intrării României în răsboiu sau imediat după retragerea armatei române din Transilvania. Ziarele româneşti, cari au reuşit să-şi continue apariţia şi în anii de grea încercare 1916—1918, au tânjit în mutism chinuitor sau într'o renunţare dureroasă la demnitatea, care formase mai înainte prestigiul presei naţionaliste din Transilvania. Doar singur „Drapelul" din Lugoj dacă mai isbutea să strecoare printre rânduri sau în cadrele vreunei anecdote şi ghicitori inofensive, câte o aluzie înviorătoare sau câte un cuvânt de încurajare pentru cititorii săi. Atitudinea aceasta urma să o plătească mai târziu aşa de scump directorul „Drapelului", Dr. Valeriu Branisce, prin suferinţele temniţei ungureşti din Seghedin, de unde numai revoluţia isbucnită în Octomvrie 1918 l-a putut libera. Cotidianul din Arad „Românul" de sub conducerea lui Vasile Goldiş, fusese sistat prin ucazul guvernului maghiar încă înainte de intrarea României în răsboiu.

42) Cf. art. *Presa ardeleană pribeagă (1915—1919)*, în *Almanahul presei române*. Cluj, 1926, p. 66—77.

În preajma adunării dela Alba-Iulia (1 Decemvrie 1918) a început să reapară „Românul" din Arad, a luat oarecare avânt „Gazeta Poporului" din Sibiu şi s'au ivit în mai multe centre culturale din Transilvania iniţiative de ordin ziaristic românesc. Dar încercările de-a readuce presa transilvană la înălţimea şi înflorirea, pe care o atinsese în ultimele decenii ale veacului al XIX-lea şi la începutul celui următor, până la 1914, nu au putut da rezultatul dorit, nici după ce s'au întors acasă ziariştii pribegi.

Criza presei transilvane a continuat, fiindcă o mare parte dintre cei ce contribuiseră, în deceniile amintite, fie cu munca lor, fie cu sprijinul lor de organizare şi de sacrificiu, la progresul şi prestigiul ei aşa de accentuat, erau chemaţi să-şi dea acum obolul la opera grea de organizare politică şi culturală a Transilvaniei sub regim românesc. Când a început să apară la Sibiu, în 1919 „Patria", mulţi credeau că va fi posibilă o concentrare a tuturor forţelor şi talentelor ziaristice, măcar în măsura în care se realizase aceasta prin gruparea în jurul „Tribunei" şi, mai târziu, în jurul „Românului" din Arad. Dar s'au înşelat în aşteptările lor. Abia la zile mari, dacă mai aveau cititorii acestui ziar bucuria de a se întâlni cu numele scriitorilor politici, pe cari îi îndrăgiseră din timpul luptelor contra guvernelor maghiare. Îmbrăţişată la început cu toată încrederea din partea publicului transilvan, „Patria" — după ce s'a mutat la Cluj — a ajuns în situaţia neplăcută de a vedea micşorându-i-se numărul abonaţilor şi al cititorilor. Va fi contribuit la aceasta şi rivalitatea, destul de primejdioasă pentru ea, a cotidianului „Voinţa", care începu să apară la Cluj, cu sprijinul bănesc al unui consorţiu financiar şi cu colaborarea plină de promisiuni a unui grup de scriitori dintre cei mai apreciaţi. E regretabil însă că din fuziunea „Voinţei" cu „Patria" n'a putut isvori un nou avânt pentru aceasta din urmă... Tot aşa de regretabilă e şi dispariţia cotidianului din Sibiu „Dacia Traiană", care era redactat cu multă îngrijire, în spiritul bunelor tradiţii ziaristice ardelene. Putem nădăjdui însă că această criză va fi înlăturată, când se va ivi talentul organizator, care să concentreze condeiele cele mai bune la o întreprindere ziaristică de înalt nivel cultural, capabilă să îndepli-

nească, în orice împrejurări, cu pricepere, cu seninătate şi cu devotament misiunea de a împărtăşi educaţie naţională-politică şi moraă-creştinească, atât nouilor, cât şi vechilor cetăţeni ai României întregite.

Neuitatul nostru conducător politic din ultimele decenii de robie ungurească, Aurel C. Popovici, în studiul său întitulat „Puterea presei"[43]), clasificase ziarele în următoarele trei categorii: 1. Ziare de luptă entusiastă pentru idei nouă. 2. Ziare de apărare a tradiţiilor naţionale şi 3. Ziare de câştig bănesc, „simple antreprise de exploatare comercială, prefacerea celei mai sfinte misiuni în arginţi sunători, o adevărată profanare a patriotismului".

Această ultimă categorie nu a putut să pătrundă până acum în casa şi în sufletul Românului transilvan, câtă vreme ziarele naţionale, luptătoare pentru progres şi păstrătoare ale bunelor tradiţii, au reuşit să se bucure de o largă răspândire, nu numai în clasa intelectualilor, ci şi în pătura ţărănimii noastre luminate prin şcoli, prin biserici, prin societăţile culturale şi economice, ca şi prin vasta şi nepreţuita şcoală a mulţimii, rolul căreia a ştiut să-l îndeplinească cu succes presa românească ardeleană. E o adevărată plăcere să vezi cum se distribue gazetele zilnice sau săptămânale în zeci şi sute de exemplare prin multe sate româneşti din sudul Transilvaniei, din părţile Aradului şi Banatului — unde ţărănimea noastră fiind aproape în totalitatea ei ştiutoare de carte, s'a obişnuit a primi cuvântul tipărit, cu aceeaşi evlavie şi a-l citi cu acelaşi folos sufletesc, cu care ascultă cuvântul preotului de pe amvon.

În 1918 şi 1919 mulţi preoţi şi intelectuali mireni din Bucureşti şi-au exprimat mirarea văzând cum ziarele transilvane sunt străbătute de adevărat duh creştinesc şi în coloanele lor nota religioasă este adeseori dominantă în aceeaşi măsură ca şi nota naţională.

Aceasta e o tradiţie adânc înrădăcinată — după cum am văzut — în însaşi originea şi desvoltarea ziaristicei româneşti-

---

[43]) *Convorbiri Literare* din 1910.

transilvane. După cum filologia şi istoriografia noastră transilvană este în bună parte opera preoţilor şi a dascălilor, tot astfel şi ziaristica — începând cu savantul fiu al protopopului Ioan Piuariu din Sadu şi până la preoţii scriitori din zilele noastre — a fost susţinută, sporită şi dusă la înflorire de necontenitele silinţe şi sacrificii ale preoţilor luminei sau ale fiilor şi nepoţilor-lor, înfrăţiţi cu ai plugarilor de pe ogoare şi cu ai ciobanilor de pe plaiurile noastre încântătoare.

Coloanele ziarelor transilvane au fost sfinţite, cu vreme şi fără vreme, de condeiele celor mai iluştri bărbaţi ai bisericilor române, cari prin puternicul lor cuvânt de îndrumare, isvorît din înţelepciunea scripturilor sfinte, prin lupta cea bună a *credinţii,* care „nici odinioară nu cade“, au ştiut să înalţe presa noastră periodică la rangul unui răsunător amvon, din care a picurat fără încetare untul de lemn al virtuţilor creştineşti, naţionale şi patriotice în candela vieţii sufleteşti a poporului nostru.

Ziarişti români ai Transilvaniei desrobite, urmaţi exemplul lor, păstraţi amvonul acesta în toată strălucirea lui, nu îngăduiţi să-l pângărească ispita destrăbălării, nici să-l acopere colbul patimilor mărunte şi al trivialităţilor înjositoare! Propovăduiţi cuvântul cu aceeaş credinţă neşovăitoare, cu aceeaş statornicie şi hotărîre de sacrificiu, cu aceeaş neclintită dragoste de neam şi cu aceleaşi rezultate morale, cu care l-au propovăduit eroicii voştri înaintaşi în imprejurări cu mult mai grele decât ale zilelor noastre! Faceţi, ca şi despre scrisul vostru să se poată spune cuvintele elogioase, care s'au spus despre al înaintaşilor voştri de acum 60 de ani, anume că el izvorăşte „din toată *căldura unui deşteptat simţ naţional“* şi că exprimă *„numai ceeace este dorinţa şi convingerea totalităţii Românilor transilvani“.*

ACTIVITATEA ZIARISTICĂ A LUI ANDREI MUREŞANU*)

I.

Viaţa şi activitatea poetului Andrei Mureşanu a fost studiată până acum în două teze de doctorat de către răposaţii Valer Branişce[1]) şi I. Raţiu[2]) şi într'o lucrare, apărută la 1900 în Blaj[3]). Date mai amănunţite şi mai precise, cu privire la activitatea lui de ziarist, nu se găsesc însă în aceste lucrări. Doar în cea din urmă se indică vag, că Andrei Mureşanu a colaborat la „Gazeta de Transilvania", la „Foaia pentru minte, inimă şi literatură", la „Telegraful Român" şi la unele foi din România(?), muncind ziua şi noaptea „cu sdruncinarea sigură a sănătăţii".

Dar ce anume a publicat Mureşanu în aceste ziare, în afară de cunoscutele sale poezii, de ce cuprins sunt articolele lui, cari sunt calităţile sau defectele lor?

Asupra acestor chestiuni, era mai greu a da lămuriri precise, deoarece partea cea mai mare din articolele lui Andrei Mureşanu, fiind nesemnate, au rămas şi vor rămânea îngropate în mulţimea anonimă a produselor ziaristice, cari nu mai pot

---

* Comunicare făcută la Academia Română în şedinţa din 29 Mai 1925.

1) *Muresianu András*, tanulmány az erdélyi román irodalom köréböl (A. Mureşianu, studiu din domeniul literaturii române-transilvane) irta *Branisce Valér*, Budapest, 1891, p. 29.

2) *Muresan András élete és költészete*, tanulmány a román irodalom köréböl (Viaţa şi activitatea lui A. M., studiu din domeniul literaturii române) irta *Rácz János*, Kolozsvárat, 1900, p. 100.

3) *Viaţa şi operile lui Andreiu Mureşan*, studiu istoric-literar, de Ioan Raţiu, profesor. Blaj, 1900.

avea pretenţia sau speranţa de a li se descoperi, vreodată, cu toată certitudinea autorul.

Pentru cunoaşterea deplină a personalităţii lui Andrei Mureşanu, e uşor de înţeles, că ar putea să aibă oarecare importanţă şi descoperirea aceste părţi încă nestudiate a activităţii lui. Ar contribui la o apreciere mai multilaterală şi mai dreaptă a activităţii lui literare şi culturale.

In coloanele „Gazetei" şi în ale „Foii pentru minte" se găsesc şi câteva articole semnate cu iniţialele *a. m.* sau *a. m. u.*, a căror obârşie e prin urmare sigură. In ele se manifestă tendinţa de a scrie pe înţelesul poporului, sunt deci mai scutite de latinisme decât restul scrierilor lui Mureşanu.

In coloanele „Foii pentru minte, inimă şi literatură", unde Andrei Mureşanu avea obiceiul să facă reflexiuni critice asupra poeziilor şi nuvelelor intrate la redacţie, găsim câteva observări, din cari se vede, că el nu era prea mare prieten al purismului limbii româneşti.

In numerii 25 şi 26 ai „Foii" din 1838 publicase Meletie Drăghici o nuvelă, întitulată: „Focul amorului", scriind că „amanta Lucreţia" ia venin, iar „amantul Aurelian" se împuşcă pe mormântul ei şi astfel, neputând fi laolaltă în viaţă, moartea îi împreună. La sfârşitul nuvelei Mureşanu publică următoarea observare critică: „Cumcă domnul autor se încearcă a da în limba noastră descrieri romantice originale, mă bucur, dar cumcă eroilor şi eroinelor sale dă însuşiri de acestea, care atât în privinţa morală, cât şi amăsurat manierei şcoalei de acum poetice, nicidecum nu se potrivesc cu veacul nostru, de aceasta îmi pare foarte rău". Intr'un loc autorul nuvelei a scris această frază: „Adrian ... a fost învins cu lucru necăpetit a se întoarce acasă". Mureşanu îl mustră pentru expresiunile nepotrivite, scriind: „Vezi cum perdem orbiţi de aşa numitul purism al limbii? Aici vrea să zică autorul: a fost silit cu lucru nesăvârşit sau neisprăvit a se întoarce acasă. E deosebire multă între a *sili* şi a *învinge; căpetit* (adică rupt capul, spre pildă dela mac) şi *săvârşit*".

Cu reflexiile critice şi-a câştigat Mureşanu un duşman, din-

tre tinerii scriitori ai timpului său. Publicând în Nr. 26 al „Foii pentru minte" din 1844 un articol întitulat „Câteva reflexii asupra poeziei noastre", şi-a permis a critica pe Vichentie Babeş, care începuse a scrie versuri ca acestea:

„Nici visat
Nici cugetat —
Am cândva eu, zău de tine", etc.

V. Babeş care era pe atunci „cleric în cursul III" la Seminarul din Arad, simţindu-se atins, trimite la redacţia „Foii" o „Critică în reflexiile asupra poeziei noastre". Publicându-se această critică în N-rii 44 şi 45, Mureşanu răspunde în numerii următori prin o „Duplică" (asupra poeziei), în care arată că a publicat reflexiile din Nr. 26 îndemnat de redacţie, simţind că e *momentul criticei;* iar de altă parte „motivat de cugetul cel creştinesc de a îndrepta abaterile deaproapelui, când era convins, că acela se află în rătăcire". Deaceea „un şcolar dela Arad, anume Babeş, care încă n'a scuturat pulberea palestrei... se opinti a-i renfrânge reflexiile, scoţându-le de unilaterale şi fără fundament, ba într'un loc — cu delicateţă de student — îl scoate (pe Mureşanu) de nedrept şi lipsit de simţul onoarei, pentrucă a zis: „O strofă bună, două rele". In sfârşit îi spune, că nu numai l-a atins, ci i-a şi detras".

In critica sa mai spunea Babeş că preţuieşte pe Andrei Mureşanu ca poet român, când „Românii cea mai mare lipsă de literaţi au" şi că el n'are nimic nici contra „multelor învăţături, pe cari Dumnealui (M.) se mândreşte a le avea; însă închipuirile şi socotinţele Dumnealui cele foarte unilaterale şi fără fundament, cărora în numitele reflexii vază de legi absolute şi excepţii nesuferinde şi încă în unele locuri cu un ridicol despotism a le da se nevoieşte, — acestea nu-i fac mare laudă". Mureşanu „se vede a avea foarte întunecat conţept despre poezie", fiind de părere, că „traducţia clasicilor să se facă cu versuri de cele albe", prin ceeace — după judecata lui Babeş — s'a făcut de râs, căci decât o aşa schiloadă de versuri mai mult plăteşte o simplă puternică proză".

Mureşanu şi-ar fi putut cruţa osteneala de a răspunde la vorbele necăjite ale supăratului şcolar din Arad. Dar el mărturiseşte, că din două motive s'a simţit îndemnat să răspundă şi anume: 1. ca să nu se amăgească de critica lui Babeş şi alţi tineri nevinovaţi şi 2. din milă faţă „de unii puţini cetitori, prietini ai versificatorului rănit, cari de ar afla plăcere şi gust la absurdităţi... în privinţa versurilor, ar deveni într'o categorie cu ţăranul din poveste, ce nu se mulţămea altfel decât cu laptele afumat, la care îl dedase femeea cea dintâi".

Mureşanu stabileşte în următoarele 4 puncte însuşirile şi cunoştinţele, pe cari trebue să le aibă cine vrea să scrie poezii în limba română:

1. „Inainte de toate vom cere dela un poet candidat, cum se numeşte studentul meu, să ştie gramatica limbei române".

2. „Se cere dela un poet român, ca să fie cunoscut cu geniul şi natura limbei româneşti, să ştie cu ce limbi este aceasta înrudită şi care din acestea îi poate subministra vre-o analogie sănătoasă". — Babeş a adus ca modele pe Germanul Schiller şi pe Maghiarul Illés Pál. Mureşanu îl sfătueşte, să dea pace lui Schiller şi limbei lui, „cu care nici a simpatizat şi nici că va simpatiza Românul vreo-dată, şi care, ori din ce punct de vedere va fi privită, este depărtată de a noastră, cât cerul de pământ, şi aspră pentru urechile Românului ca şi pentru toate celelalte popoare romanice. Spre adeverirea zisei aduc ca martor pe însuşi germanul Buterbek în estetica sa literară, unde el recunoaşte, că gloata de consonante aspre şi clănţănitoare, grămădite în limba germană unele peste altele, sună neplăcut".

3. „Pretind, ca numai acela să scrie versuri, pe care natura l-a dăruit cu urechi sănătoase. Precum la muzică se cere un auz deosebit, fără de care nu se poate păşi mai departe, tocmai aşa se pretinde şi în poezie un auz foarte subţire, fără de care fie ori şi ce talent, înaintare nu va face".

4. „Să deosebească tânărul foarte bine între limba latină şi între cea română, când vine vorba de cădinţe sau rime; căci latinii n'au întrebuinţat cădinţele; ştim bine, că exametrii leo-

nini, — cari seamănă a cădinţe: „Contra vim mortis non est medicamen in hortis“ — nu-i puteau suferi poeţii lor clasici“.

In reflexiile sale asupra poeziei pe Mureşanu îl preocupa mai mult forma, decât fondul. Deaceea spune lui Babeş, că i-a făcut observări mai mult privitor la veşmântul din afară al poeziei, la vers, ca „să te pociu învăţa, cum să clădeşti versul“.

Asupra părerii lui Babeş, despre versurile albe scrie Mureşanu: „De vreme ce văz, că fecioraşul n'are nici idee de versuri albe, datoria creştinească mă face să explic lucrul acesta cevaş mai pe larg“. Şi îl explică citând asemenea versuri din Byron (Manfred), tradus de C. A. Rosetti şi din Satira a VIII-a a lui Antioh Cantemir, tradusă de A. Donici şi C. Negruzzi.

Mai aminteşte şi preceptele horaţiene:

„Multa tulit, fecitque puer, sudavit et alsit“ şi „nonum premantur in annum“.

Revenind asupra versurilor lui Babeş, le critică cu asprime, arătând cum „candidatul de poet“ a încercat să preamărească pe Şincai în versuri ca cele următoare:

„Divul bărbat, ce Cronica Română
Care a'nmugurise, scoase la lumină
Ce pe Români ca soarele 'ncălzea 'n Mai
Fi iertat Şincai...“.

Mureşanu spune, că aceste versuri sună cam aşa:

„Sărută-mă lele 'n spate,
Să-ţi dau bulgăr de iască...“

Apoi exclamă „Sărmanul Şincai, ce clar şi desluşit scria el în viaţă! şi ce confuz vreau să-l laude unii Bănăţeni, încât doar nici pe sine nu se înţeleg“!

„Stai pe loc poetule!.., Mai întreb odată, oare meritat-a limba noastră română o astfel de batjocură? Mă prind, că de ar răscoli cineva toate scrierile răposatului Pralea, tot nu ar afla ceva asemenea“!...

„In sfârşit declarăm în faţa publicului, că noi cu renoitele noastre reflexii nu cugetăm a descuraja pe nici un talent, ci mai vârtos a-l ageri".

„Dacă noi am fi aşa răi la inimă, cum propune D. Babeş, am fi zis îndată la început pentru totdeauna cu Virgilie:

> **„Frange puer calamos et inanes desere musas**
> **Et potius glandes rubicundaque collige corna;**
> **Duc ad mulctra greges et lac venale per urbem**
> **Non tacitus porta! Quid enim tibi fistula reddet**
> **Quo tutere famem"... (Ecl. IV, 23).**

În articolul *„Un discurs asupra versificaţiei noastre"* publicat în *Foaia* din *1845* revine asupra acestui citat arătând că versurile sunt luate din Calpurnius. Deci şi articolul semnat „Al vostru prieten iubitoriu" este a se atribui lui Mureşanu.

Desvoltarea ulterioară a arătat, că Mureşanu ar fi putut să-i adreseze şcolarului din Arad şi „candidatului de poet" Babeş chiar dela început, în toată liniştea, sfatul cuprins în aceste versuri latineşti, căci n'a fost ursit să ajungă niciodată un favorit al muzelor.

În coloanele „Foii pentru minte" se găsesc numeroase traduceri de ale lui Mureşanu, isvorul cărora nu-l indică însă destul de precis, ci spune numai în general, că sunt traduceri, ca de ex.: „Complimente europeneşti", Nr. 23 din „Foaia" pe 1839 sau „Banii", Nr. 34 din acelaş an.

Alteori spune că e „după un jurnal" ca articolul din Nr. 50—51 anul 1841 despre „Pedecile întru procopsirea tinerimei săteşti", sau „traduceri din ungureşte" ca articolul „N'avem bani şi pentru ce?" Nr. 1 şi 2 din 1842. Altădată spune, că a scris „după isvor sigur" (cf. „Fiul demoralizat", Nr. 24 şi 25 şi „Ţigara cea dintâi", Nr. 36 din 1843, sau „după isvor nemţesc" cum e „Preţul sângelui", (Nr. 37—39 din 1843).

Uneori indică însă, precis isvorul traducerii, cum face cu articolul „Naţionalitatea şi patria" (Nr. 19 şi 20 din 1842) tradus din „Allgemeine Zeitung". Intr'o notiţă adausă la această traducere determină Mureşanu cauzele maghiarizării în mod

destul de unilateral şi simplist, scriind: „Pornirea de maghiarizare este făcută în dietele sau obşteştile adunări ale acestor două ţări (Ungaria şi Transilvania), iar nu dela Curte (din Viena); ea este făcută de către generaţia maghiară cea tinără, care găsind în Maghiari un public prea mic pentru noua literatură maghiară, ar vrea să înmulţească numărul cetitorilor de cărţi ungureşti prin maghiarizarea celorlalte naţii. Dacă şi-ar pune mâna pe inimă şi ar vrea să grăiască adevărul, s'ar vedea, că aceasta este adevărata cauză: căci ori şi câte temeiuri aduc ei pentru îndreptarea pornirei lor, toate sunt înfruntate de istoria tuturor veacurilor".

Cu cât mai temeinic şi mai ştiinţific se pricepea Bariţiu să analizeze această chestiune în articolele sale din „Gazeta" şi din „Foaie" ca de ex.: „Românii şi Maghiarii la 1842"! Constatarea, pe care o făcea Aron Densuşianu la 1868 despre I-a perioadă de activitate poetică a lui Mureşanu afirmând că „atât limba, cât şi ideile şi imaginile lui sunt „căutate fără succes"... că subiectele „le află anevoie, iar când le află, sunt de toate zilele şi-i lipsesc ideile de a le putea desvolta"[4]), se potriveşte şi la încercările lui în proză din timpul acesta. E semnificativ interesul lui Mureşanu pentru glume[5]) „anecdote extracte din humoristul Saphir" (Nr. 36—37, an. 1839) şi alte mărunţişuri, ce se găsesc traduse şi publicate cu iniţialele dânsului, cum e de ex. şi traducerea despre „Bani" (Nr. 34, an. 1839), cu următoarele comparaţii fără mult rost: „banii sunt o moară, în care fieştecine ar vrea să macine; o ţântă, la care oricine ar fugi bucuros, un râu, în care tot omul s'ar scălda prea voios, o câmpie,

[4]) A. Densuşianu, *Poeziile lui Andrei Mureşan*, în foiletonul ziarului „*Federaţiunea*" din Budapesta, 1868, N-rii 63—67.

[5]) G. Bariţiu relatează despre A. Mureşanu că era „vesel", *glumeţ*, cântăreţ şi dansator de frunte, supranumit în societatea românească de atunci „*Grădină de flori*", dară când îi veneau inspiraţiunile sale, dispărea dintre noi şi numai în altă zi mă chema la preumblare, spre a-mi comunica vre-o lucrare a sa, ca să vedem de poate trece sau nu printre foarfecile censurei triple". Cf. „Transilvania", 1877, p. 245.

în care oricare ar vrea să cosească... o mireasă, cu care măcar ce tinăr s'ar mulţumì, o casă, în care oricine ar lăcuì, o floare, de al cărui miros nime nu s'ar mai sătura... La tărie nimic nu se poate asemăna cu dânşii în lumea aceasta. Banii bat toate celea; fac *truţu* la oricine, înving şi sfărâmă orice; banii stăpânesc lumea; de te-ai fi tot suit la Helicon şi de ai fi tot favorizat de muză, dacă n'ai bani, nu eşti foc, fără numai spuză;

„Eşti numai un fum sau ceaţă
Ba om orb făr' de povaţă..."

Mai folositoare, decât astfel de mărunţişuri naive, erau de sigur articolele publicate în „Gazeta de Transilvania" (din 1845, Nr. 76—80) despre „Proprietate (avere, moşie)" scrise de Andrei Mureşanu (semnate a. m. u.). Pornind din cuvântul evanghelistului Matei: „Vulpile au vizuini şi paserile cerului au cuiburi; iar fiul omului nu are unde să-şi plece capul", face o lungă întroducere exegetică, la sfârşitul căreia mărturiseşte că nu scrie „pentru literaţi cari n'au trebuinţă de a lui povaţă", ci are înaintea ochilor „ziua-noaptea plebea, poporul cel de rând, de-a cărui înaintare în cultură, bunăstare şi înflorire materială şi spirituală s'ar bucura din adâncul sufletului". Explicând apoi sensul cuvântului de „proprietate", face o expunere comparativă a situaţiei economice a Românilor din diferitele ţinuturi ale Transilvaniei şi ale „Moldavo-României", citează pe istoricii transilvani Fridvalski, Fasching şi Benkö, spre a combate unele deprinderi păgubitoare, împărtăşind în acelaş timp o sumă de sfaturi morale şi economice, spre a încheia cu următoarele reflexiuni:

„Dar pentru cine scriu eu acestea? Pentru poporul cel de rând, către care mi-am îndreptat vorbirea? Ah, acum îmi vine aminte, că el nu mă aude, el nu ştie ceti, el nu-mi înţelege dorinţele mele, ce port pentru a lui fericire. Pe el împrejurările l-au învăţat a suferi, iar nu şi a descrie patimile şi suferinţele ce cearcă! Abia îl auzi din când în când răsuflând câte un suspin prin un vers de jale. El ascultă cu toată inima, când îi rosteşte cineva ori din ce prilej câte o învăţătură folositoare. Suspină şi

lăcrămează, când îi spui ce au suferit în timpurile trecute şi se arată a-ţi primi sfatul cel bun, mai ales, dacă nu uiţi a i-l aduce mai adeseori în minte, dacă îi descrii viu urmările, ce poate avea întârzierea; însă totdeauna priveşte la pilda ta şi numai atunci îţi urmează sfatul şi învăţătura, când te vede strălucind înainte-i cu pilda şi îmbărbătarea. El este oaie blândă, care urmează manuducerea păstorului său"... De un folos necontestat erau şi traducerile publicate de Mureşanu în „Foaia" din 1847 (N-rii 33—42) după textul latin din *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum.* Alegând capitole, cari stau în strânsă legătură cu istoria Românilor, Mureşanu le dă în traducere românească sub titlul *„Spice Istorice"*, însoţindu-le de următoarele lămuriri: „Supt acest titlu hotărîi a împărtăşi din când în când pentru cetitorii acestui jurnal, care n'au avut în tinereţe *câmp* a se face cunoscuţi cu limba latină tot ce se află de interes pentru Români în cronica ce au scris-o Fucsie, Lupin, Massa şi Oltard de împreună cu alţi bărbaţi literaţi din naţia săsească, din care cronică... tomul I au şi văzut lumina. Osteneala aceasta o încredeam negreşit unui condeiu mai ager şi mai umblat pe câmpul istoriei decât e al meu, de cumva aş fi cugetat a lucra un ce pragmatic, şi iarăş, dacă împrejurările n'ar cere, ca aceste daturi istorice să iasă cât mai curând la lumină şi în limba română, iar mai ales, că până să aibă altul ocazie a o ceti cu luare aminte, eu fiind însărcinat cu corectura şi revederea tipăririi aceleia, de voe de nevoe fui silit a o ceti până acum de patru de cinci ori. Până încât sânt de adevărate datele despre principii, cari au domnit din timp în timp în Moldavo-România şi cari sunt oareşcum ţesuţi în această cronică, vor putea judeca istoricii români din acele Principate, dupăce le vor alătura cu isvoarele lor istorice, ce le au amână. Scopul meu, cum am zis, a fost numai a le traduce slobod din limba latină, în care sunt scrise, în cea română".

Deşi mărturiseşte că a tradus „slobod". *Spicele istorice* se înfăţişează adeseori într'o traducere destul de servilă, aproape şcolărească. Ici-colo face M. şi câte o observare critică, confruntând unele părţi din această cronică cu afirmaţiunile nefundate ale unui anonim sas, care publicase în „Blätter für Geist"

şi într'un calendar german din Braşov la 1846 lucruri neexacte despre lupta lui Gavriil Báthori cu Braşovenii (1612) voind să ponegrească pe Români. Mureşanu sbiciueşte cu asprime „neomenoasa apucătură a acelui scriitoraş".

In contribuţiile lui Mureşanu la „Foaia pentru minte" şi la „Gazeta" — cum vedem — lipseşte o direcţie hotărîtă, o preocupaţiune statornică pentru anume chestiuni, pe cari să le discute cu predilecţie, să le aprofundeze şi analizeze cu dibăcie. Partea cea mai mare a contribuţiunilor lui o dau traducerile, făcute la întâmplare, din isvoare îndoelnice şi lăsându-se traducătorul adeseori în prea mare măsură influenţat de textul străin, cum am văzut şi în *Spicele istorice* şi în comparaţiile despre „bani", unde scapă din condeiu respingătorul germanism: *„fac truţu la oricine"*.

II.

După ce a părăsit Mureşanu Braşovul şi s'a aşezat în Sibiu ca translator pe lângă guvernul transilvan[6]), se ştie, că a întrerupt orice legătură cu foile din Braşov şi cu Bariţiu[7]).

Aron Florian spune într'o epistolă că Mureşanu ar fi devenit nepăsător faţă de chestiunile obşteşti, căutându-şi plăcerea în chefuri şi în traiu bun.

Ceeace spune Aron Florian, nu exprimă însă adevărul deplin. Se găsesc urme destule şi despre activitatea publicistică din acest timp a lui Mureşanu. In ceeace priveşte, în special, interesul lui pentru ziaristica română, se poate spune, că acesta nu l-a

---

[6]) Dintr'o adeverinţă oficială a guvernatorului transilvan *Lichtenstein* dela 9 Aprilie 1861 se ştie că A. M. a funcţionat ca translator pentru limba română la guvernul militar şi civil al Transilvaniei din 9 Maiu 1850 până la 19 Maiu 1854, iar de atunci şi până la 9 Aprilie 1861 ca „concipist şi translator pentru l. română la locotenenţa chesaro-crăiască transilvană". Lichtenstein îi laudă „sârguinţa eminentă, statornicia, purtarea exemplară şi moralitatea ireproşabilă". Cf. revista *Luceafărul* din 1902, p. 197.

[7]) *„Transilvania"*, 1877, Nr. 42.

părăsit niciodată. Imediat după apariţia „Telegrafului Român", in 1853 îl aflăm între colaboratorii acestui ziar, publicând pe lângă versuri, mai multe articole, cari denotă o cugetare mai matură şi mai pătrunzătoare. Vom stărui aici asupra unei serii mai lungi de articole apărute în *„Telegraful Român"* din anii 1853 şi 1854.

Cercetând cu atenţiune tot ce s'a publicat în „Telegraful Român" din epoca lui Şaguna, am dat peste vre-o 18 articole. Deşi nesemnate, se poate totuş stabili din cuprinsul acestor articole, după anume indicii interne, că sunt isvorîte din condeiul lui Andrei Mureşanu.

Aceste articole sunt întitulate după cum urmează:

1. *„Artele*[8]*) sau măestriile cele frumoase"*, 7 articole[9]).
2. *„Românul şi poesia lui"* 3 articole[10]).
3. *„Românul în privinţa musicei"* 3 articole[11]).
4. *„Românul în privinţa picturii (zugrăvirii)"* 1 articol[12]).
5. *„Un sfat bun la timpul său"* 1 articol[13]) şi
6. *„Măestria tiparului"* 3 articole[14]).

Cele dintâi 14 articole sunt în strânsă legătură, dând toate la un loc un tratat asupra desvoltării artelor la străini şi la Români. Mureşanu însuş spune despre acest studiu al său, că e un *discurs* mai pe larg, „căci însemnătatea lucrului nu ne iartă a vorbi pe scurt". — După ce dă definiţia artelor, le împarte în următorul mod: poezie, muzică, desemn şi pictură, arhitectură şi sculptură, saltul, mimica şi teatrul. Apoi continuă: „Arta are momentele sale de producere întocmai ca amorul, în care spiritul creator străbate în o parte a simţirilor, pe care o face purtătoare şi conducătoare de puterea sa". Aprecierea

---

8) Mureşanu scrie „artile".
9) *Tel. Rom.* din 1853, Nr. 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40.
10) *Tel. Rom.* Nr. 41, 42 şi 43.
11) *Ibidem,* Nr. 61, 62 şi 63.
12) *Ibidem,* Nr. 65.
13) *Ibidem,* 1854, Nr. 16.
14) *Tel. Rom.* din 1854, nr. 96, 97 şi 98.

unui obiect de artă atârnă de gradul de cultură al privitorului. „Alexandru cel Mare, deşi geniu în răsboiu, dar icoana luí Apele, ce-l înfăţişa la Efes călare, tot n'a ştiut-o stima şi preţui după cuviinţă, până când calul lui nu începu a râncheza la calul zugrăvit, ca şi când ar fi văzut un cal viu, încât Apele avu toată dreptatea să zică lui Alexandru: Impărate, calul tău mai mult se pricepe la pictură, decât tu însuţi"...[15]).

Trecând la istoria artelor, arată cum s'au desvoltat acestea în cursul vremurilor începând dela popoarele vechi orientale, continuând cu antihitatea greco-romană şi terminând cu popoarele moderne, cari au contribuit, într'un fel sau altul, la progresul lor. In aceste repriviri istorice se găsesc adeseori caracterizări nimerite şi observaţii juste, prinse într'o formă frumoasă, în stil vioiu şi expresiv. Iată d. ex. cum caracterizează Mureşanu pornirea Romanilor mai mult spre lucrurile practice, decât spre cele artistice: „Unde s'a putut scoate ceva la cale prin o silinţă, ce nu cruţă nici o osteneală, unde s'a putut câştiga ceva prin calcularea cu sânge rece, prin agerimea minţii, prin politică, tocmai de ar fi fost aceasta împreunată cu subjugare, vărsare de sânge, contopire de naţionalităţi şi religiuni, acolo afli pe Romani în apa sau elementul lor. In astfel de împrejurări ce mirare e, dacă Romanilor puţin le-a păsat de perfecţionarea artelor celor frumoase. Chemarea Romanului a fost răsboiul; scopul lui gloria în răsboiu, poezia lui folosirea de victorie şi de mărire în triumf; priveliştea lui cea mai plăcută icoana răsboiului în circuri, unde gladiatorele, ce se lupta, cădea şi murea cu demnitate şi reverinţă aplaudat de poporul, ce-l privea cu multă sete. Aceasta este cauza, că Romanii mai curând avură o istorie bună, decât o poezie. Poezia la ei a fost o plantă de cele care se coc târziu; ea se încolăci numai pe lângă tronul împăraţilor, şi cele mai bune ale sale producte n'au fost alta decât un slab răsunet al poeziei greceşti, dela care a imitat atât metrul cât şi prozodia"[16]).

Această caracterizare ne reaminteşte sonorii hexametri ai

---

[15]) *Telegraful Român* din 1853, pag. 137.
[16]) *Tel. Rom.* 1853, p. 149.

lui Virgil[17]), cari în traducerea românească a lui Gheorghe Coşbuc sună aşa de frumos:

„Alţii cioplesc vieţi prin artă dând suflet aramei,
Alţii! *Să scoată* sorbind din marmor' o vie făptură
Vorbe mai tari să rostească 'n judeţe şi 'n mână cu cercul
Afle-ale stelelor căi şi-ale cerului margini rotunde:
Tu să domneşti stăpânind ale lumilor neamuri, Romane
Asta ţi-e artă pe veci! Şi păcii să-i fi tu străjerul:
Cruţă pe cel umilit şi doboară pe cel îndărătnic!"

Trecând la caracterizarea evului-mediu, Mureşanu vorbeşte despre poezia dulce a Arabilor, despre arhitectura lor bogată în frumuseţi şi variată în forme arătând, că dela Arabi poezia se poate adăposti în Provence şi în Italia, apoi în Spania şi Franţa, înşirând reprezentanţii principali ai poeziei din aceste ţări. In acest timp „împărăţia grecească în îndelungata sa cădere nu putea face alta decât să ţină şi să păstreze tezaurii poeziei clasice, ce-i rămăseseră din vechime", căci poezia „ca să poată fi productivă, trebuie sau să se simtă încântată de un trecut glorios, bogat în evenimente, care să deprindă a lor înrâurinţă şi asupra timpului de faţă, sau să poarte în inimă o credinţă vie într'un viitor eclatant, şi credinţa aceea să-şi aibă fundamentul său în colţul cel înflorit din câmpul unei noui vieţi a poporului".

După ce arată şi fazele de desvoltare, prin cari a trecut muzica, această „limbă artificială a sufletului", Mureşanu încheie partea întâia a studiului său cu promisiunea că mai târziu va scrie după a sa „mărginită putinţă" despre fiecare artă „cu aplicare la gradul culturii, în care se află poporul nostru, ca să-i cheme luarea aminte asupra cultivării acestor frumoase producte ale minţii omeneşti".

Promisiunea aceasta şi-o împlini fără cea mai mică întârziere, începând chiar în numărul următor a doua serie (de 3 articole) intitulată: „Românul şi poezia lui".

In aceste articole insistă Mureşanu mai întâi asupra necesi-

---

[17]) Aeneis, cântul VI, v. 847—853.

tăţii de a se cultiva mai intensiv limba română, care în timpurile trecute a fost dispreţuită de toţi, în epoca absolutismului austriac a început însă a se bucura de aceleaşi drepturi, ce le au şi celelalte limbi din patrie, adică limba germană şi maghiară. „Legile şi ordinaţiunile guvernamentului se publică în limba noastră ca şi în celelalte, petiţiunile se primesc în aceasta fără piedică legiuită şi pe la mai multe dregătorii politice am văzut şi vedem şi resoluţiunile împărtăşite tot în această limbă. Deci dela noi atârnă acum a da acestei limbi o cultură, de care ea este capace şi a o aduce la demnitate, ca cu timpul să poată şi ea figura între limbile cele cultivate din Europa. Unul din mijloacele înaintătoare de cultura unei limbi ... a fost şi este poezia. Aceasta a stătut în mare vază la popoarele antice, aceasta se preţueşte după demnitate şi astăzi de către toate naţiunile aspirătoare la o cultură mai înaltă. Deci şi noi ne încercăm — continuă Mureşanu — a vorbi în coloanele acestui ziar despre poezia noastră naţională ca despre un mijloc înaintător de cultura limbii noastre, iar nu numai ca despre o artă frumoasă, *către care poate că în parte simţim o vie aplicare*. Poezia a dat întâiul impuls la cultivarea fiecărei limbi, poezia a insuflat prima plăcere la om pentru de a ceti ceva în limba sa, poezia a îndulcit pe cetitoriu, ca să propăşească mai departe în lectură. *Imi aduc aminte, cum mă întreba înainte de aceasta cu vre-o cincisprezece ani oacheşele braşovene*, dacă este vre-un vers în numărul Gazetei de azi şi când le răspundeam că este, pe lângă acel versurel, ce-l afla la călcâiul foii şi pe care îl cetia mai întâi, se îndupleca a ceti numărul întreg.

„Poezia a fost limba de comunicaţiune între cei apăsaţi şi înfieraţi cu marca sclăviei. Poezia a fost şi va fi întotdeauna apostolul şi propăşitorul libertăţii, cu care este aşa de strâns înrudită". Urmează câteva reflexii, în cari arată Mureşanu, cât de înflorită e vieaţa poporului nostru de poezie. Aceste constatări reamintesc în unele puncte frumosul tablou, în care a zugrăvit Alecsandri însuşirile alese ale ţăranului român. „Nu este popor în lume — scrie M. — care să aibă mai mare tragere de inimă cătră poezie, să afle mai multă plăcere în cântece şi în versuri,

decât Românul. De călătoreşte el pe un drum mai îndepărtat, prin cântece... alungă grijile vieţii şi-şi scurtează calea pe jumătate. De se află cu aratrul la brazdă în revărsatul dimineţii, el intonând o doină dulce se pare că voeşte a concerta cu ciocârlia cea voioasă, ce se leagănă prin aer, uitând de recea sudoare ce-i curge pe faţă. La săpatul cucuruzului, la strânsul fânului, la secerişul bucatelor, la culesul viilor doinele şi horele din gura lui nu lipsesc niciodată. Dumineca şi în sărbători, când obosit de lucrul câmpului se aruncă şi el în braţele odihnei, mergând la jocul şi petrecerile din sat, gura nu-i stă niciodată. Prin chiuiturile, ce strigă cu multă bărbăţie, acum atinge pe judele din sat, acum pe lăutarul ce-i trage din coardă, acum pe bărbatul ce-şi teme femeia... Când ar veni vre-un străin prin ţara noastră... şi ar vedea pe Român atât de îndemnânatec la poezie, ar trebui să creadă, cum că el este unul dintre cei mai isteţi improvizatori, şi cântecele şi chiuiturile lui poporale se află tipărite şi lăţite prin patrie în mii de exemplare, încât ele pot ajunge fără cea mai mică greutate la uşa şi celui mai sărac ţăran. Insă rău s'ar înşela în privinţa din urmă. Românul este improvizatoriu, căci îl ajută fantazia lui cea înaltă şi inima lui cea simţitoare, cu toate că nu ştie scrie şi ceti". E rău că nu sunt adunate poeziile poporale române din patria noastră. „Vor trebui să treacă încă mulţi ani, până când se va afla vre-un bărbat zelos şi naţionalist inflăcărat, care mergând, ca Vasiliu Alecsandri din Moldova, singur prin ţară, să nu cruţe nici jertfe nici osteneală, şi să adune poeziile poporale, de cari avem o mulţime în mijlocul poporului nostru şi dându-le unui bărbat pricepător spre îndreptare(!) mai târziu să le poată pune sub tipariu".

Dacă e atât de frumoasă şi bogată poezia poporală a Românilor ardeleni, nu tot astfel stă lucrul cu poezia lor cultă. In privinţa aceasta Mureşanu recunoaşte inferioritatea Ardelenilor faţă de Românii din Principate, nu admite însă motivele, ce se aduc de obiceiu spre justificarea acestei împrejurări, ci le reduce pe toate la o singură cauză mai simplă, — şi mai simţită: la şcoala străină. „Românii din Ardeal şi din Banat au fost recunoscuţi de către fraţii lor din cele două Principate, adecă din

Moldavo-România, de bărbaţi trecuţi prin şcoale regulate, literaţi din sistemă, iar nu din enciclopedie, care dacă-şi îndreaptă puţin stilul românesc, care în această patrie nu şi-l poate câştiga din gramatica română, pentrucă aceea nu se propune în şcoale, ci din cea latină, germană sau maghiară, se poate aplica la ori şi care serviciu de Stat. Insă în privinţa poeziei române ei au rămas *sub semnul cel de ghiaţă din termometru.* Pricina la aceasta unii o scriseră la climă, la poziţiunea locului, alţii iarăş la o deosebită isteţime, ce ar avea locuitorii acelor ţări şi care la ai noştri ar lipsi. Noi — din parte-ne nu ne învoim nici cu una nici cu alta din aceste două păreri. Nu cu cea dintâi, pentrucă am avut ocaziune a ne preumbla prin ţări şi a ne convinge, cum că între climele acelor ţări şi între a noastră este foarte mică deosebire, iar în ceeace priveşte poziţiunea locului, pe a noastră în partea cea mai mare o aflăm mult mai romantică, prin urmare mai favoritoare pentru inspiraţiunile poetice". Nu cu a doua, fiindcă Românii ardeleni sunt tot aşa de isteţi ca şi fraţii lor din Principate. „După a noastră părere — continuă M. — cauza acestei rămâneri îndărăt pe câmpul poeziei române se mărgineşte numai pe lângă acea împrejurare, că la noi până în minutul de faţă, nu s'a îngrijit nime de un studiu regulat al gramaticii române în deobşte, iar îndeosebi studiul poeziei a fost greşit cu totul. Tânărul de peste Carpaţi abia a învăţat a ceti şi a scrie româneşte şi cărticica cea dintâi, ce-i cade în mână, sunt poeziile unui Eliade, Boliac, Alexandrescu, Rosetti, Bolintineanu ş. a. Tot aşa merge treaba şi în Moldova, unde el se deprinde încă de mic cu poeziile unui Asachi, Negruzzi, Alecsandri, Sion, Doniei, Negri, ş. a. Adaugă, că tinerimea din ambele acele Principate române se face de timpuriu cunoscută cu limba franceză şi italiană, care acolo joacă aceeaş rolă, ca la noi limba germană şi maghiară... tânărul nostru ardelean sau bănăţean, căruia până în minutul de faţă, nu-i stă la îndemână altă cărticică cu versuri în limba română, decât „Patimile Domnului", ce le-a scris renumitul bărbat, advocatul Arone, sau „Leonard din Longobarda", „Arghir", „Piram şi Tisbe", ş. a., care astăzi încă deveniră foarte rare, — este silit a se apuca de poeţii latini sau germani,

din cari pe Virgiliu şi Ovidiu încă tot îi mai înţelege, iar când vine la Oraţiu, i se suie părul măciucă...

Mureşanu combate încercările de a scrie poezii româneşti în metru clasic: „Pentru ce noi singuri să ne facem de batjocură cu exametrii, pentametrii şi versuri safice, şi încă aceste din urmă nu după metrul cel adevărat al odei safice, ci după o arie tristă, *pe care ne învăţa piariştii de a cânta, când eram gimnastici*, plăcuta odă safică: „*Integer vitae*"?

Aceste consideraţii asupra poeziei le încheie Mureşanu în ton didactic cu câteva sfaturi adresate „*tinerimei diletante*", sfaturi asemănătoare celor împărtăşite la 1844 „poetului candidat" V. Babeş. „Deci tot ce se poate recomanda tinerimei diletante, pe lângă cele zise, este ca să citească cu toată luarea aminte poeziile, ce se scriseră până acum în limba noastră aici şi în Principatele de peste Carpaţi, mai încolo să se silească a se face cunoscuţi măcar cu una din limbile romanice vii. Pe lângă aceasta să nu uite niciodată aceea ce a zis „poetul latin", că „nonum premantur in annum". Apoi îndeamnă „tinerimea şcolastică mai înaintată în vârstă, care... simte mai mare aplicare atât pentru cetirea, cât şi spre compunerea versurilor, ca folosindu-se de timpul, ce-l petrece pe acasă cu ocaziunea feriilor şcolastice, să nu-şi pregete a culege poezij poporale, şi cu venirea sa pe la gimnaziu sau academie să le împărtăşească cu redacţiunea Tel. Rom., care pe de o parte va pune la cale, ca acele versuri să se îndrepte, unde vor avea trebuinţă, prin un bărbat cunoscător de această artă, şi apoi îndreptate să se dea la tipar, iar pe de alta nu va lipsi a premia pe trimiţător după cuviinţă, sau cu bani sau cu exemplare tipărite. Terminul din urmă pentru culegerea şi trimiterea acestora se defige până la sfârşitul lui Decemvrie 1853 după călindariul vechiu".

In articolele întitulate „*Românul în privinţa muzicei*", mai întâi arată Mureşanu origina grecească a cuvântului şi îi dă o definiţie, spunând că „muzica este o răspicare a simţirilor noastre din lăuntru, o expresiune a dispoziţiunii omului din partea inimei, ce nu o putem altfel vedea niciodată". Arătând apoi cât de preţuită a fost şi este muzica la toate popoarele, constată

că „poporul nostru, deşi încă în *statul naturii*, în privinţa aceasta cu nimic a rămas îndărăptul altor popoare. El a preţuit şi preţueşte această artă dumnezeească, deşi n'a avut împrejurări favorabile, ca să o ducă la o perfecţiune. Aceasta o dovedesc expresiunile din poeziile lui cele poporale:

Cântă-ţi mândro cântecul
Că mi-e drag ca sufletul
. . . .
Iată, mări, iată
Că 'ncepe de-odată
Incepe pe loc
A zice cu foc,
Incepe uşor
A zice cu dor
Un cântec duios
Atât de frumos,
Că munţii răsună,
Şoimii se adună,
Brazii se clătesc,
Frunzele şoptesc,
Stelele sclipesc,
Şi 'n cale s'opresc!
. . . .
Iar la cap să-mi pui
Fluieraş de fag,
Mult zice cu drag,
Fluieraş de os,
Mult zice duios,
Fluieraş de soc,
Mult zice cu foc.
. . . .
Iară baciul cum scăpa
Mână 'n sân că şi-o băga
Bucium de aur că scotia
Şi din bucium buciuma,
Văile de răsuna
Frunzele se clătina
Valurile clocotea
Peştii'n faţa lor ieşia!...

Oare potu-se afla — se întreabă Mureşanu — expresiuni mai dulci, mai încântătoare, mai respicătoare de lauda şi mulţumita, ce o face Românul cel neadăpat la ştiinţa muzicei, decât acestea, ce le înşirai eu aicea, spre dovadă că el se înclină la această artă zeească?"

Este dureros însă, că fiii poporului nostru nu cultivă îndeajuns muzica instrumentală; poporul fiind obişnuit să audă numai ţiganii cântând din ceteră, dispreţueşte pe cei ce se îndeletnicesc cu asemenea muzică. Aceasta e o mare greşală, care trebue îndreptată.

Trecând apoi la muzica bisericească, vorbeşte cu însufleţire de sentimentul religios, din care ea izvorăşte. „Muzica vocală la toate naţiunile cultivate a început a înflori numai după ce s'a introdus în cântările bisericeşti. Inima omului este un ce foarte plăpând, simţimântul de mulţumire şi gratitudine este transplantat în baerile ei încă din frageda pruncie. Deci cătră cine poate fi omul în lumea aceasta mai mulţumitor, mai recunoscător decât cătră acela, care a luminat ziua cu soarele şi noaptea cu luna şi stelele, din a cărui bunătate rodeşte pământul şi satură oamenii şi mulţimile de vietăţi? A adus un Avel acestui Dumnezeu jertfă din cele mai grase ale sale animale; a fost gata cu toată bunăvoinţa un Avram a sacrifica acestui Dumnezeu adevărat pe unicul său fiu Isac; doară popoarele următoare să fie mai nesimţitoare, mai nerecunoscătoare? Departe să fie! Tot ce a putut (es) cugeta mintea omenească, geniul cel mai încântat, a adus jertfă lui Dumnezeu. Geniul de arhitectură i-a clădit biserica cea mai frumoasă; geniul de pictură a zugrăvit pe Maica Domnului cu fiul în braţe; geniul de muzică i-a (es) cugetat versul şi aria cea mai melodioasă, numai ca să-şi poată da tributul de reverinţă şi mulţumire cu deplinătate. Toată suflarea şi toată făptura laudă numele Domnului. Şi deosebire este numai într'aceea, că unele popoare îl laudă azi prin un glas reţinut de legile unei arte frumoase, iar altele pe glasul gurii, strigând şi văetându-se din răsputeri, după cum făceau mai înainte toate popoarele. Frumos este şi cireşul sălbatec, însă experienţa a dovedit, că altoindu-l, nu numai că reiese mai frumos, ci aduce şi

fructe mai bune... Frumoasă este şi cântarea pe glasul gurii, mai ales când cântăreţul sau cântăreaţa este înzestrată dela natură cu un vers dulce şi plăcut, experienţa însă a dovedit şi dovedeşte, că cultivându-se acel vers după legile muzicii vocale, încântă şi farmecă nu numai pe omul cu gust cioplit şi rafinat, ci încă şi pe sălbatecul din pustiile Asiei şi Africei. Să nu se lunece cineva a crede cum că *eu —care din darul lui Dumnezeu încă ştiu cânta în biserică după glasul gurii, pe fiecare din cele 8 glasuri şi încă mai fac şi câte o gorgoană şi sucitură de cască Românul din gură* — aş dori sau aş fi de părere, că noi să ne lăpădăm cântările noastre cele străvechi bisericeşti, cu care ni s'au dedat urechile întocmai ca la cei ce locuesc pe lângă faur, căldărar, ş. a., sau pe lângă morile de măcinat, încât fără sunetul acelora mai că nu pot să doarmă. Nu, — ci o reformă cred, că nu le-ar strica nimic, precum nu strică, ci prieşte pomului, dacă-i vei tăia crengile şi ramurile cele uscate, care nu numai că nu aduc nici un fruct, ci încă împiedecă şi pe cele fructificătoare... Fraţilor! armonia domneşte în ceriu şi pe pământ, în aer şi sub pământ; armonia domneşte în stat şi în casă, armonia în toată natura. Pentru ce pasările cerului, cântând în păduri şi în grădini, nu aşteaptă să săvârşească una şi apoi să înceapă cealaltă? Pentrucă atunci ar lipsi şi armonia cea frumoasă, pe care ele, fiind fără minte, o execută cu atâta dulceaţă. Armonia dar are să domnească şi în cântările noastre, atât în cele de biserică, cât şi în cele de lume. Inceputul reformei dară se poate face numai prin întroducerea armoniei în cântările bisericeşti..: După a mea părere artistul, care şi-ar lua osteneală a compune cântările noastre liturgice în armonie, ar trebui să fie o persoană cunoscută foarte bine cu toate cântările noastre bisericeşti, va să zică, Român după naştere, Român după creştere... să se perfecţioneze într'un conservator filarmonic, în una sau alta din capitalele ţărilor europene în arta muzicală, încât să fie în stare a compune cântarea după toate regulele muzicii vocale astfel, ca punându-şi compoziţiunea pe hârtie, să nu se ruşineze a o supune la critica fiecărui artist muzical cu renume, unul ca acela poate întreprinde reformarea cântărilor noastre cu toată încredinţa-

rea, căci el nu va lucra în strat străin... ci în stratul limbii sale. Cântările armonioase, pe lângă alte foloase, ce s'au enumerat mai sus, ne vor mai aduce şi pe acela, că cu vremea va secunda şi poporul în armonie şi prin aceea se va pune sfârşit discursurilor celor lungi, ce se fac în zilele noastre în biserică sub liturghie mai ales pe la creştinii, cari vor trece de civilizaţi. Cu introducerea armoniei în cântările bisericeşti se vor îndrepta tot după acele regule şi cântările de lume, încât nu vom fi siliţi a împrumuta ariile cântecelor noastre dela nemţi sau maghiari, după cum o facem până în minutul de faţă. La toate acestea însă numai atunci vom putea deveni, când pe de o parte vom sprijini şi încuraja pe bărbaţii cei zeloşi, cari au şi început încetul cu încetul a introduce muzica vocală sau cântările armonioase în biserică... iar pe de altă parte ne vom pune toată silinţa, ca pruncii noştri, ce-i avem pe la şcoale, să se facă încă de timpuriu cunoscuţi cu muzica vocală şi mai târziu şi cu vre-o specialitate din cea instrumentală...".

In sfârşit, în articolul întitulat *„Românul în privinţa picturii"* arată Andrei Mureşanu, că „la pictură se cere ca şi la poezie şi muzică, pe lângă un talent ingenios şi o fantazie ageră, deplină cultură ştiinţifică şi dintre toate o experienţă rară, câştigată din pelerinarea pe la acele locuri clasice, unde s'a desfăşurat şi perfecţionat această artă frumoasă, unde se află modelele unui Rafael, la care în această privinţă, până în minutul de faţă, se închină toată lumea cultivată... Poporul nostru, a cărui religiune concede cultul icoanelor, ce înfăţişează pe una sau pe alta din cele trei feţe ale Dumnezeirii, pe bărbaţii cei sfinţi, binemeritaţi pentru credinţa creştină, a arătat şi va arăta pururea o mare reverinţă către astfel de icoane. Nu este familie de Român atât de săracă, care să nu se silească a-şi câştiga în casa sa una sau mai multe icoane bisericeşti. Nu este biserică română, ai cărei pereţi pe dinăuntru şi în mai multe locuri chiar şi pe din afară, să nu fie zugrăvită cu mai multe cete de icoane... Insă până când vedem, că icoanarii dela Nicula îşi pot petrece cu bun folos icoanele lor cele monstruoase şi sperietoare de pruncii cei mici, nu numai în lungul şi latul ţării noastre, ci încă şi în veci-

nele principate Moldova şi România, ne ţinem de strânsă datorie a reflecta pe popor, ca să-şi îndrepte puţintel gustul în ceeace priveşte pictura... Nu este dar scopul nostru a înştiinţa răsboiu icoanelor celor înfăţişetoare de sfinţi şi sfinte, cu a căror sobornicească aşezare ne învoim şi ne-am învoit totdeauna. Tot ce dorim noi este, ca să deşteptăm în popor un gust mai fin, mai rafinat în privinţa alegerii icoanelor şi prin aceea să tăiem calea la atâţi cârpaci de zugravi, cari... neavând nici cea mai mică idee de o pictură regulată, mânjesc hârtie, pânză şi tablă de teiu, făcând cele mai pocite caricaturi şi vânzându-le apoi cu preţ bun pe la poporul nostru cel simplu şi puţin pricepător. Prin acest lucru nu numai că se degradează şi umileşte cultul cel evlavios al icoanelor, ci se nutreşte totodată prostia şi necapacitatea poporului, făcându-se a rămânea în veci legat de statul prunciei şi a nu se putea elupta la un gust mai civilizat şi la o alegere mai nimerită".

Spre înlăturarea acestui rău recomandă Mureşanu, ca intelectualii de pe la sate să sfătuească poporul cu poveţe înţelepte, iar tinerii, cari vreau să se deprindă în pictură, să facă „cursul prescris la institutele, unde se propune ea ca studiu regulat şi numai atunci să-şi însuşească nume de zugrav, când vor fi în stare de a produce cu mâinile lor un lucru, care să poată suferi critica şi concurenţa adevăraţilor artişti academici; căci altfel le prorocim, că va veni timpul, când cu basnele şi caricaturile, cu care orbesc astăzi pe poporul cel încă prunc în privinţa gustului, nu-şi vor mai putea câştiga nici măcar cina de o seară".

Vedem deci, că în această lungă serie de articole — cuprinsul cărora am cercat să-l redăm aci pe scurt, dar în partea cea mai mare prin cuvintele autorului, spre a învedera şi în chipul acesta progresul ce l-a făcut M. atât în stil, cât şi în idei, din timpul când colabora la foile dela Braşov şi până la 1853 — el îşi dă silinţa să aducă cunoştinţele teoretice din domeniul artelor în legătură cu manifestările de vieaţă artistică şi culturală a poporului nostru, împărtăşind acestuia îndrumări practice folositoare, dintre cari unele, ca cele privitoare la cântarea bisericească şi la icoane, nu şi-au pierdut nici până în ziua de azi actualitatea.

III.

In articolul întitulat *„Un sfat bun la timpul său"* insistă Andrei Mureşanu asupra *educației religioase,* ce trebuie să se dea tinerimei căci „întru adevăr este un ce înfiorătoriu a vedea pe modernii noştri tineri, cum că de abia luară cunoştinţă despre proprietăţile şi legile trupurilor universale şi despre nişte principii metafizice, şi de loc cutează a batjocori şi a critica lucruri, pe care ei nu le cuprind cu mintea lor, numai ca să se arate că sunt filozofi, uitând de vorbele filozofului Bacone: *„Filosofia obiter libata abducit a Deo, penitus hausta reducit ad eum".* Nu vă amăgiţi dară, tinerilor, prin fantazia minţii voastre cea predominătoare, dar încă necoaptă, căci cu cât veţi străbate mai adânc în esenţa oricărui lucru, cu atât veţi vedea mai bine, câtă armonie domneşte în univers şi cât de mare este puterea Creatorului acestor lucruri. Uitaţi-vă în ceriu sus şi judecaţi despre mărimea trupurilor celor ce înnoată în fiecare picătură a mării şi apoi judecaţi despre rândul şi armonia, ce domneşte între vietăţile acestea nevăzute şi între giganticele trupuri, ce se văd ca stelele deasupra noastră şi eu vă stau bun, că atunci se va umplea inima voastră de o devoţiune sfântă şi veţi striga plini de entusiasm religios: „Mare eşti Doamne şi minunate sunt lucrurile tale, toate întru înţelepciune le-ai făcut!" — Omul nu se abate la bătrâneţă de cărările, pe care a umblat în tinereţă. Să nu întârziem dară a povăţui tinerimea pe calea virtuţii şi a adevărului, a supunerii către Dumnezeu, a bunei cuviinţe şi a dreptăţii şi aşa vom încunjura nevoia a plânge mai târziu pe copiii noştri. Şi apoi cei Trei Ierarhi, cari au întemeiat ceremoniile bisericii noastre şi se zic „marii dascăli ai lumii", nu au fost ei cei mai mari filosofi? Şi într'adevăr, de vom privi cu atenţiune la toate ceremoniile, la toate rugăciunile şi cântările, ce sunt compuse de ei, vom vedea că aici zace o filosofie mare şi adâncă. „Drept aceea, cercetând voi, tinerilor şcolari, biserica nu pierdeţi nimic din vaza voastră cea filosofică, dacă vreţi a o numi aşa, ci ea mai tare va creşte, căci cunoştinţele voastre filosofice se pot îndrepta şi deplini luând parte la ceremoniile dumnezeeşti şi la frumoasele lor

cântări. La care a vă îndeletnici şi perfecţiona aici în Sibiiu. unde în privinţa aceasta este aşa de bine pentru voi îngrijit, aveţi cea mai bună şi mai dorită ocaziune!...".

In sfârşit, în articolele intitulate *„Măestria tiparului“*[18]) vorbeşte cu însufleţire despre binefacerile acestei invenţiuni, arătând că „măestria tiparului este o aflare, care prin lucrurile sale a devenit foarte puternică şi aducătoare de binecuvântare asupra întregului neam omenesc, care a strămutat soarta întregii omeniri, încât cu toate că a ieşit din spiritul unuia sau a mai multor bărbaţi geniali, se poate privi ca rodul unei insuflări dumnezeeşti, ca un dar deosebit al cerului. Privind acum la timpul şi la poziţiunea, în care se afla lumea, pe când s'a descoperit această frumoasă măestrie, încă *avem câmp* a ne minuna de degetul cel înţelept al Providenţei. Dacă tiparul s'ar fi descoperit ceva mai înainte, de pildă în veacurile cele întunecoase, când domnea dreptul pumnului şi Hildebrandismul cel înfricoşat, de care se înspăimântase toată lumea, atunci popoarele nu ar fi cunoscut valoarea lui sau, dacă s'ar fi încercat atunci a se face o întrebuinţare de acela în interesul luminii şi al adevărului, atunci puterea cea împreunată a sabiei şi a cârjei cei strâmbe ar fi sugrumat încă în leagăn această tânără aflare sau ar fi supus-o unor cătuşi de fier, silind-o să lucreze numai în favoarea acelei puteri. Fulgerul afurisirii s'ar fi trimis cu toată asprimea asupra profanilor tipografi întocmai ca şi asupra cetitorilor de cărţi profane şi, precum au abuzat odinioară preoţii egipteni cu ieroglifii şi braminii din India cu scrierea, tocmai aşa s'ar fi făcut atunci în Europa abuz cu măestria tiparului în interesul întunerecului şi al orbirii, ce era atât de plăcută pe acele timpuri. Tiparul însă se descoperi chiar în epoca cea mult cumpănitoare, când apusul încercase a se scutura de lanţurile întunecimii, când se începuse lupta între libertatea cetăţenească şi guvernul silei, din care răsboiu ca să se poată alege lumina cu învingerea, a fost chiar trebuinţă nespusă de asemenea aflare, cum a fost tiparul... Inainte de aflarea tiparului descoperirile cele mai frumoase ale unora şi

[18]) *Telegraful Român,* 1854, Nr. 96—98.

altora puteau să zacă ascunse şi tăinuite sau numai la un cerc mai mic cunoscute, prin urmare uşor se puteau da iarăş în mânile uitării. Din contră rătăcirile cele mai mari, care se aflau scrise în unele cărţi prea rare, nefiind la cunoştinţa acelor bărbaţi, cari ar fi fost în stare a le înfrunta, puteau să zacă mai multe veacuri ascunse, apoi venind cândva la lumină, puteau produce amăgirile cele mai stricătoare şi împinge în rătăcire şi pe cei mai deştepţi ispititori ai naturii. La toate aceste rele şi neajunsuri s'a aflat leacul cel mai potrivit prin maiestatica aflare a măestriei tipariului. Prin aceasta, după cum zice *Herder* atât de frumos: „societatea tuturor cugetătorilor din toate părţile lumii a devenit o biserică adunată, vizibilă"... Această dumnezeească măestrie de a împărtăşi cugetele şi simţămintele, această sfântă legătură, ce cuprinde în sine întreaga omenire, este cea mai de căpetenie, liberă şi neviolabilă avere a omului, *deopotrivă cu libertatea,* ce o are omul de a *cugeta* şi a *simţi;* acesteia nu i se poate pune vre-o ţermuire volnică în cale, ci numai aceea a legii de drepturi, la care se află supuse toate sferele de activitate externe ale omului şi al cărei principiu este: *a nu vătăma libertatea cea egală a altora*... Impărăţia adevărului este o tâmplă; nici într'o parte, nici într'un unghiu al aceleia nu poţi aşeza o lumină aprinsă astfel, ca raza aceleia să nu străbată şi în celelalte locuri învecinate. Prin urmare scopul cel firesc şi neapărat al mărginirii de lumină şi al sugrumării de adevăr este întunerecul cel desăvârşit... Libertatea tipariului şi a comerţului cu cărţile, pe lângă măsuri represive înţelepte, este calea cea adevărată, care fericeşte atât pe popoare, cât şi pe cei însărcinaţi cu conducerea şi ocârmuirea politică a acelora".

Aceste reflexiuni îl înfăţişează pe Andrei Mureşanu ca pe un prieten entusiast al libertăţii şi duşman al încătuşerii.

IV.

Iată acum şi dovezile, carí arată în mod lămurit, că articolele schiţate până aci sunt în adevăr scrise de Andrei Mureşanu:

1. In articolul *„Românul şi poezia lui"* se cuprind câteva re-

miniscenţe din viaţa lui de student la gimnaziul piariştilor şi din cea de redactor începător la foile din Braşov: *„Gazeta“* şi *„Foaia pentru minte, inimă şi literatură“*... Vorbind despre oda safică Mureşanu aminteşte că, pe când era student în gimnaziu, îl învăţau „piariştii a cânta plăcuta odă safică: *„Integer vitae“*. Se ştie, că Andrei Mureşanu a studiat în gimnaziul călugărilor piarişti din Bistriţa[19]). Iar în 1853 „Telegraful Român“ nu avea alt colaborator, care să-şi fi făcut studiile la piarişti. Deci reminiscenţa aceasta nu poate fi decât a lui Andrei Mureşanu;

2. In acelaş articol face amintire şi de „oacheşele braşovene“, cari înainte cu 15 ani (exact la 1838, când începuseră să apară foile române din Braşov) aşteptau cu dor, să cetească câte un *„versurel, ce se afla la călcâiul foii“* şi prin aceasta se înduplecau apoi a ceti foaia întreagă. Această reminiscenţă denotă cu certitudine, că poetul Andrei Mureşanu este autorul menţionatelor articole. Tot aşa de concludentă e şi mărturisirea făcută în acelaş articol, că autorul simţea, o „vie aplicare“ către arta poeziei.

3. Şi în sfârşit, în articolul *„Românul în privinţa muzicii“* vorbeşte iarăş despre sine, spunând că „din darul lui Dumnezeu“ ştie cânta în biserică „după glasul gurii, pe fiecare din cele 8 glasuri“ şi încă mai face şi câte „o gorgoană şi sucitură, de cască Românul din gură“... Este ştiut că Andrei Mureşanu avea atragere spre biserică şi, fiind bun cântăreţ, adeseori ţinea strana în biserica ortodoxă română din Sibiu. Aceasta o confirmă şi mărturisirea lui Aron Densuşeanu, care la 17 Iulie 1879 scria despre Andrei Mureşanu, între altele, următoarea amintire prietenească: „adeseori ţineam amândoi strana la biserica greco-orientală din Sibiu şi mai pe urmă am ţinut-o a doua zi de Paşti 1861“[20]).

Aceste dovezi sunt suficiente spre a învedera, că articolele privitoare la istoria artelor şi aplicarea lor în viaţa poporului

---

[19]) Cf. Ioan Raţiu, *Viaţa şi operile lui Andrei Mureşanu.* Blaj, 1900, p. 16—17, nota.

[20]) Cf. *Familia,* din 1905, p. 38.

român sunt scrise de Andrei Mureşanu. In privinţa articolelor: *Un sfat bun la timpul său şi Măestria tiparului* nu avem alte dovezi decât asemănarea frapantă a stilului precum şi factura lor didactică-ştiinţifică cu semnificativele citaţiuni din Herder, care se vede că era unul din autorii favoriţi ai lui Mureşanu. Această împrejurare îndreptăţeşte afirmaţiunea, că şi autorul acestor articole este tot Andrei Mureşanu.

Din cuprinsul lor se poate constata cât de serioase, erau problemele, cari îl preocupau în anii 1853—1854 pe Andrei Mureşanu şi cât de însemnat progresul făcut de acest poet-ziarist dela traducerile, glumele şi înseilările prozaice din foile braşovene (1838—45) până la reflexiunile mature, cari formează nota esenţială atât a articolelor publicate la 1845 în „Gazeta de Transilvania" sub titlul „Proprietate (avere, moşie)", cât şi a celor din „Telegraful Român".

Prin această serie de articole de cuprins social, economic şi literar-artistic, scrise cu pricepere, cu bună pregătire şi cu oarecare erudiţie, — Mureşanu a izbutit să aducă o serioasă contribuţie la progresul ziaristicei româneşti păşind alături de contimporani cu reputaţia unui Gheorghe Bariţiu, Aron Florian, Timoteiu Cipariu, Simion Bărnuţiu, Ioan Maiorescu, Pavel Vasici, Visarion Roman, Nicolae Cristea şi Zaharie Boiu, condeiele cărora sporiseră considerabil valoarea şi prestigiul ziaristicei transilvane.

DUALISMUL AUSTRO-UNGAR.

Consecinţele lui pentru Croaţia şi Transilvania.

Monarhia austriacă, în care unica legătură organică între numeroasele ţări şi popoare, strânse laolaltă sub pajura bichefală, o formase dinastia habsburgică, se reducea în esenţă la un Stat de funcţionari instituiţi cu misiunea să ducă la îndeplinire, fără greş, dispoziţiunile emanate dela feluritele cancelarii ale Curţii din Viena. Abia în urma reformelor realizate în timpul îndelungatei cârmuiri a energicei şi prudentei Maria Teresia începe să ia forme mai concrete ideea unităţii de Stat, sprijinită pe forţa armată, pe mehanismul administrativ al organelor de conducere centrală şi pe neobositele tendinţe de proselitism catolic.

Incercarea fiului său Iosif al II-lea de a desăvârşi unitatea Monarhiei habsburgice în spirit birocratic, prin reforme precipitate şi printr'o forţată operă de germanizare, s'a prăbuşit chiar înainte de a-şi fi închis nefericitul reformator pleoapele spre somnul odihnei de veci. Ideea înjghebării unităţii Statului austriac prin germanizare l-a supravieţuit însă, fiind îmbrăţişată de birocraţia dominantă, care aştepta un prilej potrivit să încerce a o împinge din nou pe tărâmul realizării. După succesele politice şi diplomatice obţinute prin Congresul dela Viena (1815) urmărind Sfânta Alianţă scopul de a zădărnici şi înfrâna orice mişcare revoluţionară s'ar fi ivit în cuprinsul Statelor europene, cârmuitorii Monarhiei trăiau în iluzia că acesta ar fi însuş rostul ei de existenţă propoveduind că popoarele din ţările ei nu-şi vor putea găsi fericirea decât în tradiţionala supunere, alipire şi loialitate faţă de familia domnitoare. Impăratul Francisc al II-lea

obişnuea să spună că nu cunoaşte „popoare, ci numai supuşi"[21]). In timpul lui se transformase absolutismul luminat din vremea lui Iosif al II-lea într'un absolutism sombru făcând să devină Ministerul poliţiei organul de căpetenie în Statul, care nu mai era guvernat, ci numai administrat cu excesivă pedanterie birocratică. Monarhia ajunsese în timpul acesta bântuită de un quasi-interregn al suveranităţii. Mulţi dintre conducători vedeau neajunsurile ei, înţelegeau necesităţile timpului, dar fiindcă nu pornea din partea Suveranului nici un fel de iniţiativă, nu se mişcau nici ei. Diplomatul austriac Friedrich Gentz, impresionat de înfrângerea Turciei şi de moderaţiunea ce-şi impusese prin tratatul de pace dela Adrianopol, Rusia, — despre care credea că ar fi putut obţine atunci cedarea Principatelor Române şi a Bulgariei până în Balcani — înţelegea că Imperiul austriac e pândit de un destin identic cu al Imperiului otoman şi într'o scrisoare a sa, adresată în Octomvrie 1829 contelui Prokesch-Osten[22]) vorbea, cu o sinistră profeţie, despre „bancrotul politic general" care-i aştepta pe Austriaci şi pe Turci deopotrivă. Necontenitele înfrângeri ale politicei vieneze îl făceau pe acest iscusit colaborator al lui Metternich să fie atât de îngrijorat de soarta Monarhiei, încât nu se sfia să mărturisească a fi văzut el însuş viitorul Austriei mai întunecat decât mormântul. Presimţiri la fel de întunecate exprimase încă de mai înainte şi contele Ştefan Széchenyi, rostind profeţia că alcătuirea politică austriacă se va prăbuşi în curs de un veac — cum s'a şi întâmplat aevea — din pricina nedreptăţilor săvârşite contra feluritelor popoare din cuprinsul ei. Revoluţia din 1848 n'a fost în realitate decât o revoluţie a slăbiciunii, din care însă intervenţia ţarului Nicolae I a isbutit să salveze tronul habsburgic.

In locul absolutismului poliţienesc şi al odiosului centra-

---

[1]) „Ich kenne keine Völker, ich kenne nur Untertanen" Cf. Alfred Rapp, *Die Habsburger*. Stuttgard, 1936, p. 237.

[2]) Anton Graf Prokesch-Osten, *Zur Geschichte der orientalischen Frage. Briefe aus dem Nachlasse Friedrichs von Gentz. 1823—1829*. Wien, 1877, p. 195—197.

lism birocratic s'a încercat o nouă organizare, pe temeiuri democratice, cu scop de a transforma Imperiul dinastiei într'un Imperiu al popoarelor componente. Incercarea era însă din capul locului condamnată, isbindu-se de particularismul numeroaselor popoare, toate deopotrivă doritoare să se organizeze pe baze naţionale.

Experienţele revoluţiei determinară pe tânărul împărat Francisc Iosif I să disolve parlamentul din Kremsier în primăvara anului 1849, mărturisind în manifestul publicat cu acest prilej că şi-a fixat ca supremă ţintă a vieţii şi a cârmuirii *reînvierea Austriei unitare*. Era însă convins că nu va isbuti să atingă ţinta aceasta decât cu ajutorul unui regim absolutistic, al cărui principal sprijin credea să fi reuşit a-l descoperi în iscusinţa ministrului de interne Alexandru Bach, trecut în istoria Monarhiei ca personificatorul şi representantul tipic al sistemului de germanizare, cu tendinţe centraliste, până la prăbuşirea regimului absolutist prin înfrângerea armatelor austriace în luptele cu Italienii (1859). Din experienţele desastroase ale regimului absolutist a răsărit încercarea de a-l înlocui cu un simulacru de constituţionalism, întemeiat pe aşa numitele „individualităţi istorico-politice", cu un parlament central în Viena şi cu diete provinciale în diferitele ţări ale Monarhiei.

Soluţiunea aceasta nu mulţumea nici pe aderenţii centralismului austriac, cari socoteau unitatea Imperiului primejduită prin dietele provinciale, nici pe ai federalismului întru cât postulatul lor relativ la o îndreptăţire a tuturor elementelor etnice de a se organiza pe temeiul principiului de naţionalitate se izbea de resistenţa aşa numitelor „individualităţi istorice-politice".

Constituţiunea dela 26 Februarie 1861, al cărei „părinte" era considerat primul ministru Anton Schmerling, cu toate că adevăratul ei autor — fusese talentatul jurist Hans von Perthaler — nu putea fi decât un compromis al ideii de Stat dinastic cu ideile şi postulatele constituţionalismului modern. Din acest compromis a rezultat parlamentarismul austriac sprijinit, până la prăbuşirea din toamna anului 1918, pe o aparenţă de liberalism şi pe alta de autonomism, — ceeace îndreptăţea pe comitele

suprem al Caraşului, pe generosul Român Emanuil Gozsdu, să afirme în cunoscutul său discurs, rostit în şedinţa Casei Magnaţilor (Senat) la 19 Iunie 1861, că centraliştii doritori să organizeze o *Austrie unitară,* nu au izbutit să creeze decât o *Austrie foarte precară*[24]).

II.

Incercările de ordin constituţional din timpul guvernării lui Schmerling s'au izbit de resistenţa pasivă a Maghiarilor, cari în dieta dela 1861 proclamând principiul „continuităţii de drept" stăruiau să obţină recunoaşterea şi aplicarea legilor votate în primăvara anului 1848 şi sancţionate atunci de fostul monarh Ferdinand V, antecesorul lui Francisc Iosif I. Această atitudine a lor a avut ca urmare disolvarea dietei, în care se prezentase totuş un proiect de lege cu tendinţa de a satisface şi postulatele popoarelor nemaghiare, pe seama cărora se admiteau chiar drepturi de ordin corporativ, fără să fi izbutit însă a micşora, prin aceasta, sentimentul de justificată neîncredere a acestor popoare faţă de cârmuitorii Ungariei.

Nemulţumirile pricinuite de excesivul birocratism centralist de o parte, de alta ameninţările tot mai vădite ale unui apropiat atac antiaustriac din partea Prusiei, pregăteau terenul pentru o schimbare de regim la cârma Monarhiei. Năzuinţa dinastiei de a se împăca cu Ungurii recalcitranţi, se accentua tot mai mult în cercurile Curţii din Viena. Discuţiunile de ordin publicistic, cu privire la o eventuală organizare dualistă a Monarhiei, erau la ordinea zilei. Participând la ele şi vestitul istoric ceh Francisc Palačky, mărturisea că Austria ar avea de ales între următoarele trei sisteme de organizare politică: *centralismul* (care ar fi învestit naţiunea germană cu heghemonia), *dualismul* (care o împărţea între Germani şi Maghiari) şi *federalismul* (călăuzit de principiul: *drept egal pentru toate naţiunile).* Numai prin acest

[3]) I. Lupaş, *Emanuil Gozsdu 1802—1870. Originea şi opera sa.* Bucureşti, 1940. An. Ac. Rom. Mem. Secţ. Ist. Tom, XXII, p. 703,

din urmă sistem credea el că ar izbuti Monarhia să-şi îndeplinească misiunea istorică, pe care i-o recunoscuse afirmând într'o scrisoare, adresată la 11 Aprilie 1848 parlamentului din Frankfurt, că dacă n'ar fi existat Imperiul austriac, el ar fi trebuit creat în interesul Europei şi al umanităţii[4]).

Cu privire la o eventuală organizare a Monarhiei pe baze dualiste, nu ezita însă a-şi exprima convingerea că, orice înfăţişare ar lua aceasta, se va dovedi în scurtă vreme păgubitoare pentru întreg Imperiul austriac, mai păgubitoare chiar decât o centralizaţiune totală, fiindcă forma de organizare dualistă nu ar putea fi decât o *îndoită centralizaţiune*... şi un *rău îndoit,* se ştie, că este totdeauna *mai rău decât unul simplu*[5]). El nu putea concepe, cum aceeaşi oameni politici, cari abia restauraseră *autonomia Transilvaniei,* să o distrugă ei înşişi spunând deputaţilor români şi saşi: „Iubiţi prieteni, aţi fost atât de amabili să ascultaţi dorinţa noastră şi să veniţi aci la Viena, trecând peste împotrivirea Maghiarilor; fiţi acum aşa de prevenitori, supuneţi-vă adversarilor voştri *şi mergeţi la Pesta...*"

Tot el făcea însă, cu melancolie, reflexiunea că uneori căile politicei sunt tot atât de nepătrunse ca şi ale providenţei divine. Nu se poate invoca oricând cunoscuta axiomă de ordin filosofic, în sensul căreia nici nu poate să existe ceeace nu e raţional (was nicht vernünftig, kann auch nicht sein).

Ori cât de iraţional i se părea eminentului istoric sistemul dualist ca temeiu pentru viitoarea organizare a Monarhiei, desfăşurarea împrejurărilor de ordin militar şi politic împingea pe împăratul Francisc Iosif I-iu în ritm accelerat spre apropiata lui înfăptuire. După înfrângerea oştilor austriace la 1866, în lupta dela Sadowa şi Königgrätz, el rămăsese cu totul convins de necesi-

---

[4]) Dr Franz Palačky, *Oesterreichs Staatsidee.* Prag, 1866, p. 83: „Wahrlich existirte der österreichische Kaiserstaat nicht schon längst, man müsste im Interesse Europa's, im Interesse der Humanität selbst, sich beeilen, ihn zu schaffen".

[5]) *Ibidem,* p. 50.

tatea stringentă de a încheia repede tratativele de împăcare cu Ungurii.

Dualismul nu putea fi pe placul cercurilor politice vieneze, dar nu era nici pe al celor maghiare ultraiste, obişnuite a se orienta după ideile dictatorului pribeag Ludovic Kossuth, care rămăsese potrivnic oricărei legături politice între Austria şi Ungaria crezând că, pentru aceasta din urmă, ar fi mai prielnică o apropiere de România şi de Serbia în cadrele proiectatei „Confederaţiuni dunărene"[6]). El îşi alarma aderenţii afirmând că transacţiunea dualistă[7]) ar însemna nici mai mult nici mai puţin, decât „moartea naţiunii maghiare", iar pe protagoniştii acestei transacţiuni îi stigmatiza ca pe o „clică de miserabili", cari i-au „ucis sărmana patrie". Nu a lipsit a se adresa direct lui Francisc Deák, principalul făuritor din partea maghiară al pactului dualist, implorându-l să nu păşească pe tărâmul lunecos al concesiunilor de ordin politic.

---

[6]) E. Pascu, *Un plan de Confédération Danubieune roumaino-magyaro-serbe en 1859*. Bucarest 1940, p. 20.

[7]) Arhiducele Francisc Ferdinand spunea fără înconjur că moartea Monarhiei habsburgice va fi pricinuită de *ipertrofia politică maghiară*. „Die übertriebene Grösse Ungarns bezeichnete er geradezu als den Tod der Habsburger Monarchie. Aber auch das Übergewicht Preussens sei nicht günstig, weder für Deutschland selber, noch auch für Österreich-Ungarn. Preussen habe zwar Deutschlands Grösse angebahnt, aber sei auch ein Faktor der Beunruhigung für alle Nachbarn... Die Hegemonie Österreichs würde eine stetige und sichere Entwicklung Deutschlands weit besser verbürgt haben; dieser Verlust der österreichischen Vorherrschaft sei das grösste Unglück für beide Staaten. Als Hauptschuldigen an dieser Entwicklung bezeichnete er nicht Bismarck, sondern Metternich" W. Schüssler, *Österreich und das deutsche Schicksal*. Leipzig, 1925, p. 71. „Die Doppelmonarchie Österreich-Ungarn wird Habsburgs letzte Erscheinungsform in der Geschichte... Sie wird der Anfang vom habsburgischen Ende. Der „siamesische Zwilling" Europas ist an der Donau erstanden... Als der alte Franz Iosef zum Präsidenten Roosevelt sagt: „Ich bin der letzte europäische Souverän der alten Schule", spricht er die tiefste Wahrheit über sich aus. Er ist der letzte Monarch ohne Nation". Alfred Ropp *o. c.* p. 264—265.

Francisc Deák însă n'a dat nici o atenţiune scrisorii lui Kossuth lăsând-o fără orice răspuns şi continuând tratativele menite să dea politicii sale de conciliaţiune cu dinastia habsburgică rezultate atât de surprinzătoare, încât el însuş se simţea în drept să constate, cu satisfacţiune, că după dezastrul dela Mohács (1526) ţările coroanei ungare nici odată n'au mai fost închegate în legături aşa de strânse ca dela 1867 înainte.

Adevărat că acest rezultat nu ar fi fost cu putinţă fără sprijinul efectiv al împăratului Francisc Iosif I-iu care, din motive de prudenţă şi prevedere politică — nu a voit să convoace parlamentul austriac decât după terminarea tratativelor cu Deák şi după încheierea pactului dualist dela 1867, prin care aristocraţia maghiară obţinea un nemeritat succes[8]).

Parlamentul austriac, deşi indispus în momentul când s'a văzut — din prea înalt ordin împărătesc — aşezat în faţa faptului împlinit al transacţiunii dualiste, vrând nevrând, a trebuit să-l accepte votând pentru jumătatea de Vest a Monarhiei o lege similară cu cea votată de parlamentul ungar (art. XII din 1867). pentru jumătatea de Est, aşa numita *lege fundamentală a Statului* (Staatsgrundgesetz). Indeosebi Germanii austriaci se tângueau din pricina sporirii sarcinilor financiare izvorâte pentru dânşii din această nouă întocmire dualistă.

Cehii adoptară o atitudine pasivă faţă de parlamentul vienez. Se apropia de scadenţă ameninţarea lui Palačky, care avertizase încă dela 16 Mai 1865 că ziua, în care va fi proclamat dualismul, va fi ziua de naştere a panslavismului; Cehii vor rămâne îndureraţi, dar neînfricaţi ca unii care au fost aci *înainte de Austria* şi tot aci vor fi *şi după dispariţia ei.* Şeful lor politic Rieger, în fruntea unei deputaţiuni ceho-croate, n'a întârziat să intervină la ţarul Alexandru al II-lea solicitându-i sprijinul în

[8]) Publicistul Beksics Gusztáv, *A dualismus története, közjogi értelme és nemzeti törekvéseink* (Istoria dualismului, sensul lui de drept public şi năzuinţele noastre naţionale) Bpest 1892 p. 79 afirma că prin dualism a dispărut ideea Imperiului austriac, obţinând triumf definitiv ideea naţională maghiară (Birodalmi eszme nincs többé, a magyar nemzeti eszme diadala végleges).

interesul ideii panslave. Polonii au acceptat transacţiunea dualistă amăgindu-se că vor reuşi să aşeze jumătatea vestică a Monarhiei pe temeiuri federaliste. In regiunea Tirolului de sud şi a Triestului începuseră a prinde rădăcini tot mai adânci pornirile spre iredentism italian.

Potrivit pactului dualist austro-ungar, cele două jumătăţi ale Monarhiei nu erau numai într'o uniune personală, ci şi în una reală concretizată prin aşa numitele afaceri comune (externe, finanţe, armată) pentru a căror cârmuire administrativă funcţionau 3 miniştri comuni cu reşedinţa în Viena, iar pentru cea legislativă se întruneau „delegaţiunile" compuse din câte 60 reprezentanţi, delegaţi de către cele două parlamente (austriac şi ungar). Aceste „delegaţiuni" ţineau şedinţe separate, întrunindu-se alternativ în cele două capitale: Viena şi Budapesta. Relaţiunile vamale şi cele comerciale urmau să fie examinate din nou la intervale de câte 10 ani, fiind astfel Monarhia adeseori adusă în situaţiuni critice, cari au dat umorului vienez prilej s'o *numească* „*Monarhie auf Kündigung*"...[9]). Cea mai nimerită caracterizare a pactului dualist dela 1867 se găseşte în cartea publicistului austriac Karl Renner (Rudolf Springer) despre „Temeiurile şi scopurile evoluţiei Monarhiei austro-ungare" (Grundlagen und Entwicklungsziele der öst.-ung. Monarchie) cuprinsă în aceste cuvinte: „Von den zehn Völkern der Monarchie sind *zwei souverän* und reichsunmittelbar, die *Deutschen und die Magyaren.* Beide gliedern sich je ein *halb souveränes,* reichsmittelbares Volk an: die Deutschen geben *de Polen* (Sprachenverordnung von 1869) relative Autonomie, die Magyaren *den Kroaten* (Ausgleich von 1868). Alle Grossen sind so an der Reichsgestaltung mit interessiert, *die sechs anderen Nationen* aber, die *Tschchen, Ruthenen und Rumänen, die Slowenen,* die österreichischen *Südslawen, die Serben und Italiener sind zur Aufsaugung bestimmt, dem geschichtlichen Untergange geweiht;* und zwar nehmen an deren Aufsaugung auch die halb-souveränen Völker teil: den Polen

---

[9]) Cf. Wilhelm Schüssler, ***Österreich und das deutsche Schicksal.*** Leipzig 1925 p. 39.

sind die Ruthenen, den ungarischen Kroaten die Serben ihres Landes als Beute zugewiesen"[10]). Cercurile militare din Austria s'au împăcat anevoie cu această *paritate*, impusă prin voinţa împărătească şi prin forţa împrejurărilor. Le supăra îndeosebi stăruinţa guvernului ungar de a-şi crea prin aşa numita „honvezime" o armată proprie, cu limba de comandă maghiară. In cea dintâi sesiune a delegaţiunii, în primăvara anului 1868, în numele Ministerului comun al armatei, a declarat generalul croat Crivičič, că niciodată nu va consimţi să fie oştirea dismembrată. Dar iscusinţa contelui Iuliu Andrássy, care drept pedeapsă pentru participarea sa la revoluţia din 1848, fusese spânzurat la 1851 „in effigie" pentru ca mai târziu să fie graţiat şi instituit ministru-preşedinte — a reuşit să respingă, cu ajutorul Monarhului, tendinţa cercurilor militare austriace de a subordona şi honvezimea ungurească Ministerului comun al armatei şi de a-i impune limba germană ca limbă de comandă.

Pentru a da şi în titulatura oficială expresiune noii organizări dualiste, Francisc Iosif I a dispus la 14. XI. 1868 modificarea vechiului titlu de „Impărat al Austriei" în acela de „Impărat al Austriei şi Rege apostolic al Ungariei". Iar titlul de „Imperiu austriac" l-a înlocuit cu cel de „Monarhie austro-ungară", cu toate că Împărăţia cârmuită de el numai în aparenţă îşi mai păstrase caracterul *monarhic*, lunecând treptat spre *diarhie*, după cum s'a putut constata la 1882, când Coloman Tisza oferise principelui moştenitor, Arhiducelui Rudolf, favoarea de a fi încoronat ca rege mai tânăr (rex junior) al Ungariei, ofertă pe care acesta nu a putut fi înduplecat să o primească.

III.

Ungaria singură avu norocul să profite de pactul dualist mai mult decât oricare altă ţară din cuprinsul Monarhiei, asigurându-şi o vădită preponderanţă în afacerile comune şi izbutind să-şi intensifice şi accelereze opera de unificare politică centra-

[10]) *Ibidem*, p. 42.

listă prin maghiarizarea sistematică a numeroase elemente evreieşti, germane, rutene şi slovace[11]). Austria dimpotrivă a slăbit prin necontenite frământări în politica sa internă. Curentul democratizării a putut înregistra aci o biruinţă însemnată prin introducerea votului universal în anul 1907, câtă vreme în Ungaria a întâmpinat acest curent obstacole de neînvins până la sfârşitul războiului mondial şi chiar până în timpul de faţă. In toamna anului 1918 ironia istoriei a făcut ca lozinca dismembrării Monarhiei austro-ungare să purceadă tocmai dela conducătorii elementului etnic, care izbutiseră a înjgheba, în favoarea lor, cu o jumătate de veac în urmă transacţiunea dualistă atât de strâns legată de numele lui Francisc Iosif I şi de al lui Francisc Deák.

Dificultăţile ivite chiar dela început în calea pactului dualist fuseseră sporite şi prin atitudinea cercurilor dela cârma Croaţiei, care în primăvara anului 1848 se desfăcuse cu totul de Ungaria, solidarizându-se sub steagul banului Jellačič cu trupele austriace, pornite la luptă împotriva revoluţionarilor maghiari.

La 1861 dieta Croaţiei se arătase totuş aplicată a relua vechile legături cu Ungaria, dar *numai* pe temeiul parităţii depline, deci cu condiţiunea să i se recunoască şi garanteze independenţa propriei sale fiinţe de stat. În cazul acesta, fireşte, sistemul dualist s'ar fi transformat într'unul *trialist*. Era explicabilă năzuinţa Croaţilor de a-şi asigura faţă de Ungaria măcar acelaş grad de independenţă, pe care aceasta ţinea să şi-o afirme cu orice preţ în legăturile ei cu Austria. Comitatele din Croaţia nu fuseseră socotite nici mai înainte ca părţi integrante ale Regatului ungar, ci ca nişte corpuri separate: *corpora distincta*. Aceste comitate aflând că dualismul austro-ungar s'a încheiat fără să se fi ţinut

[11]) Menţionatul publicist Beksics (o. c. p. 304—305) *se amăgea* să creadă că pooparele nemaghiare din cuprinsul Ungariei ar fi fost bucuroase a se contopi în naţiunea maghiară dominantă, cu singura excepţie a Românilor, cari îşi revendicau teritorul lor, separat de restul Ungariei. Deaceea afirma că Statul Ungar avea *un singur călcâi al lui Achilles* şi că acesta era *problema dacoromână*. („a magyar államnak van egyetlen Achilles — sarka és ez a dàkoromán törekvés). In realitate însă Ungaria avea *la toate graniţele ei* câte un asemenea călcâi!

seamă în prealabil de postulatele croate, au declarat că nu recunosc dreptul guvernului dela Budapesta de a-şi asuma cârmuirea asupra lor. Comitatul Zagreb a decis să trimită o deputaţiune specială cu protestul său la treptele tronului din Viena. Deputaţiunea nu a fost însă primită de către Francisc Iosif. Spre a linişti spiritele agitate, din cercurile dietei ungare s'a răspândit svonul, transmis prin generalul Pavel Somssich, banul Croaţiei, că pe seama acesteia ar fi fost rezervată în noua constituţie a Ungariei o *charta bianca*, urmând să-şi lămurească ulterior Croaţii condiţiunile de alipire. Nemulţumirea lor s'a manifestat şi în refuzul de a participa la încoronarea lui Francisc Iosif ca rege al Ungariei. Episcopul Strosmayer, considerat ca obstacol în calea înţelegerii ungaro-croate, a fost sfătuit să plece în străinătate, iar dieta croată în care aderenţii unirii cu Ungaria erau în vădită minoritate (numai 44 de inşi faţă de 57 potrivnici ai ei, membrii ai partidului naţional de sub şefia lui Starčevič) fu disolvată la 25 Mai 1867. In nouile alegeri Starčevič nu a mai reuşit să obţină mandat. Majoritatea deputaţilor croaţi, acum unionişti, părăsind principiul trialist, au acceptat soluţiunea relativă la comunitatea de stat a Croaţiei cu Ungaria atât faţă de Austria, cât şi în raport cu străinătatea, asigurându-i-se drepturi de autonomie în afacerile interne, în instrucţiune—culte şi în justiţie, precum şi dietă şi cârmuire provincială proprie în frunte cu Banul numit din partea Regelui; reţinându-şi 45% din impozite pentru acoperirea propriilor sale trebuinţe, trimiţând în parlamentul ungar 40, iar în delegaţiunile austro-ungare 4 reprezentanţi, cărora li se admitea uzul limbei croate, după cum aceeaşi limbă era admisă şi ca limbă de comandă pentru oştirea ei deosebită.

Naţionaliştii croaţi, adânc jigniţi de abuzurile săvârşite în cursul nouilor alegeri pentru dietă, au refuzat să accepte înţelegerea cu Ungaria stigmatizând-o ca rezultat al unor alegeri nelegiuite şi luptând sub conducerea lui Starčevič şi a lui Iosif Frank pentru o totală independenţă politică. Nici disolvarea sau „provincializarea" graniţei militare croate nu s'a putut îndeplini fără o aprigă luptă de resistenţă din partea localnicilor. Cu toate

că fusese ordonată prin decret regal, la 19 August 1869, ea nu a putut fi dusă la îndeplinire decât cu 12 ani mai târziu. Dar şi atunci a întâmpinat violente împotriviri, în cursul cărora a fost împuşcat Eugen Kvaternik, şeful partidului de drept croat.

Episcopul Strosmayer, plin de neîncredere faţă de alipirea Croaţiei la Ungaria, avea obiceiul să spună: „când mă voiu despărţi de lumea aceasta, ultima mea rugăciune va fi pentru unirea poporului meu (jugoslav). Iar dacă Atotputernicul va găsi de cuviinţă să-mi permită a mă înfăţişa înaintea Lui, îi voiu adresa rugămintea: Doamne, Dumnezeule, milostiveşte-te spre poporul meu şi uneşte-l"[12]).

Tendinţele trialiste nu au dispărut cu totul din politica Croaţilor; în preajma războiului mondial însuş moştenitorul tronului, Arhiducele Francisc Ferdinand, a fost ocrotitorul lor[13]). Contele Ştefan Tisa, speriat de ameninţarea cu o eventuală organizare

---

[12]) *Anuarul Inst. de Ist. Naţ. Cluj*, Vol. VII. p. 800.

[13]) Profesorul W. Schüssler se întreba la 1925: „Gab es den Mann in der weiten Monarhie, der durch eine Fõderativverfassung die grosse österreichische und zugleich die Balkanfrage — die südslawische, rumänische — lösen und damit der Welt den Krieg — wenigstens im Jahre 1914 — ersparen konnte? Wenn der Erzherzog — Tronfolger Franz Ferdinand dieser Mann war und die Lage der Monarchie und seines Hauses klar erkannte, dann gilt auch von ihm, was Ranke von der Königin Elisabeth von England sagt: „Das Grösste, was dem Menschen begegnen kann, ist es wohl, in der eigenen Sache die allgemeine zu verteidigen. Dann erweitert sich das persönliche Dasein zu einem welthistorischen Moment" (*o. c.* p. 53). „Er plante — wie sein Flügeladjutant Margutti versichert — ursprünglich einen *Föderativstaat Grossösterreich*... Die Folgerung war eine einheitliche, die deutsche Staatssprache — auch für Ungarn, das er in vier oder fünf Teile zerlegen wollte... Auf den naheliegenden Einwand Marguttis, dass dieses Staatssystem mit legislatorischen Mitteln nicht zu erreichen sei, entgegnete der Erzherzog: „Dann eben *mit Gewalt!*"... Und zum Ministerpräsidenten Dr. Koerber äusserte er: „*Weg mit allen diesen Prärogativen der Magyaren, sie sind eine Nationalität wie jede andere. Sie haben die gleichen Rechte und nur zu erwarten, was auch den Tschechen, Kroaten, Polen, Rumänen und Slowenen gebührt*" (*o. c.* p. 81—82).

trialistă, călătorise însuş în Croaţia în Septemvrie 1918 şi stând de vorbă cu baronul Ştefan Sarkotič, — cel din urmă şef provincial al Bosniei, care pledase pentru unirea Croaţiei cu Dalmaţia şi cu Bosnia sub suveranitate ungară, nu însă în formă trialistă ci ca un fel de „subdualism", — nu a mai găsit în drumul său nici la Zagreb, nici la Mostar, nici la Sarajevo, niciun fel de dispoziţie pentru vre-o perpetuare a legăturilor dintre Croaţia şi Ungaria. Această experienţă tristă pentru el, l-a făcut să exclame de repetate ori cuvintele:„ Wie ist denn das alles gekommen" cum s'au putut întâmpla toate acestea?" Dovadă, cât de puţin şi cât de greşit fusese informat, în cursul îndelungatei sale guvernări, asupra stărilor reale şi asupra atmosferei sufleteşti din Croaţia[14]).

IV.

Dintre toate ţările Monarhiei habsburgice aceea, care a primit prin dualism cea mai cumplită lovitură, chiar lovitura de graţie, a fost Transilvania. Marele Principat Transilvan şi-a pierdut prin pactul austro-ungar dela 1867, împotriva voinţei covârşitoarei majorităţi a cetăţenilor săi, nu numai autonomia multiseculară, ci însăşi propria sa fiinţă de stat[15]). Politica transacţionistă a lui Deák pusese întreagă acţiunea de împăcare a dinastiei habsburgice, în funcţie de totala sacrificare a Statului transilvan, pe care Regatul Ungariei nu ar fi fost niciodată în stare să-l desfiinţeze fără ajutorul factorilor politici de dincolo de Leitha. Oligarhia maghiară obţinuse astfel un neaşteptat succes, încălecând şi surpând prestigiul politic al Austriei[16]), spre

---

[14]) Cf. revista *Magyar Szemle* din Budapesta, 1941, Vol. XL. Nr, 164, p. 229.

[15]) Cf. Teodor Botiş, *Monografia familiei Mocioni*, Bucureşti 1939, p. 141: „18 provincii ale Monarhiei rămaseră cu drepturile lor autonome şi după dualism (1867). Numai Marele Principat al Transilvaniei a fost tratat ca o ţară cucerită şi dat pradă imperalismului maghiar".

[16]) „Der alte habsburgische universale *Kaisergedanke* war verlassen. Aus dem Reich der vielen Völker war der deutsch-magyarische

a-şi impune propria sa voinţă la conducerea Monarhiei, aruncând simultan otrava disoluţiunii în îmbătrânitul organism al Imperiului habsburgic. Lovitura de graţie, aplicată din partea maghiarismului agresiv fiinţei de stat a Transilvaniei, — prin braţul habsburgic — urma să-şi primească răspunsul cu 51 de ani mai târziu prin Adunarea Naţională a Românilor la 1 Decemvrie 1918 şi prin adesiunea Saşilor în adunarea lor dela Mediaş, la 8 Ianuarie 1919.

In ce priveşte atitudinea lui Francisc Iosif I-iu în chestiunea sacrificării Statului transilvan de dragul împăcării sale cu Maghiarii, aceasta fusese la început dibuitoare, după cum rezultă din procesele verbale, redactate în două conferinţe ministeriale prezidate la Viena de însuş Impăratul în zilele de 27 şi 29 August 1865. In cea dintâi exprimase Francisc Iosif dorinţa de a se găsi o soluţiune, care să satisfacă nu numai elementul maghiar, ci să ţină seamă şi de justele postulate ale celorlalte naţiuni transilvane. Spunea chiar, că *Dieta transilvană trebue oprită dela orice pas pripit,* întru cât nu ar fi de dorit să se contopească Transilvania — şi sub raport administrativ — cu Ungaria. Această contopire nici nu ar fi practic realizabilă, de oarece aci sunt numeroase probleme şi interese cu totul diferite de ale Ungurilor. Cu deosebită consideraţiune la situaţia Saşilor şi a Românilor, el stăruia să fie evitată afirmaţiunea că prin unirea proiectată ar înceta orice autonomie transilvană[17]. In aceaşi şedinţă

Doppelstaat geworden, und Kaiser Franz Ioseph, anstatt Nationalkönig auch über die Tschechen, Slowaken, Polen, Ruthenen, Kroaten, Slowenen, Serben, Rumänen und Italiener zu sein, wurde immer ausschliesslicher der magyarische Nationalkönig, der nur dazu da war, den widerstrebenden Völkern von Ungarn und Österreich das magyarische Gesetz aufzulegen" (W. Schüssler *o. c.*, p. 43). Arhiducele Fr. Ferdinand obişnuea să spună: „Der Dualismus ist *ein Unsinn, ein Verlegenheitsbehelf, eine Anomalie*" (Idem, *o. c.* p. 72).

[17]) Cf. Josef Redlich, *Das österreichische Staats- und Reichsproblem.* Leipzig, 1926, Vol. II, p. 413.: „Ganz besonders muss es aber mit Rücksicht auf die Sachsen und Romanen vermieden werden zu sagen, *dass mit der Union jede Autonomie Siebenbürgens aufhöre*".

accentuase şi contele Belcredi necesitatea să se procedeze faţă de Români cu deosebită precauţiune, pentru că un procedeu nepotrivit cu împrejurările date i-ar jigni repede şi i-ar împinge spre Principatele dunărene, spre care şi de altfel gravitează mereu[18]).

Cu 2 zile mai târziu Împăratul stăruia însă în aceeaşi conferinţă ministerială (29 August) pentru încorporarea Transilvaniei, fiind aceasta *condiţia neapărată,* spre a-şi putea rezolvi dieta Ungariei problema. De aceea, spunea că măsurile trebuiesc luate cu energie şi consecvenţă iar guvernatorului transilvan, Contelui Crenneville să i se trimită instrucţiuni amănunţite şi în toată acţiunea acesta să se accentuieze mereu „continuitatea administraţiunii independente a Transilvaniei". Istoricul austriac Redlich, valorificând în vasta sa operă cu privire la „problema Statului şi Imperiului austriac" aceste extrase din procesele verbale ale menţionatelor conferinţe ministeriale, nu ezită a-şi exprima uimirea pentru repeziciunea, cu care s'a produs în concepţia Împăratului o schimbare atât de radicală într'un timp aşa de scurt şi în chestiuni de politică internă a Imperiului, cari ar fi trebuit cântărite totuş, cu oarecare scrupul moral.

Situaţia politică a Transilvaniei era atunci din cele mai încurcate. Fără să se fi aşteptat măcar punerea în aplicare a legilor votate în dieta sibiană (1863—64) pentru egala îndreptăţire a naţiunii române cu cele trei naţiuni privilegiate prin constituţia feudală a acestei ţări, a fost convocată spre sfârşitul anului 1865 la Cluj o dietă care, ne ţinând seamă de protestul deputaţilor români şi saşi, a hotărît să recunoască valabilitatea articolului de lege votat la sfârşitul lui Mai 1848 pentru unirea Transilvaniei cu Ungaria. Noul vot s'a dat în mod neconstituţional, după cum constatau la 12 Decemvrie 1865 deputaţii saşi în opiniunea lor

[18]) Idem, *ibidem,* p. 414: „Graf Belcredi suchte nun die ziemlich peinlich gewordene Situation dadurch zu retten, dass er sagte: indem er glaubte besonders zur Vorsicht gegenüber den Romanen mahnen zu sollen wies er darauf hin, dass man dieselben durch ein den gegebenen Verhältnissen nicht entsprechendes Vorgehen leicht verletzen und nach der Donaufürstentümern, wohin sie ohnehin stets gravitieren, treiben würde".

separată. Astfel *a fost „sguduit din temelii dreptul public al Transilvaniei“*. Prin decretul regal dela 25. XII. 1865 dieta din Cluj a fost amânată pe timp nehotărît, dând Transilvaniei prilej să-şi aleagă deputaţi spre a participa la dieta ungară din Pesta pentru pactul dualist şi pentru încoronarea Regelui. Românii aveau destule motive să considere ca o „nedreptate strigătoare la cer“, această uniune forţată temându-se că în scurtă vreme vor fi desfiinţate drepturile ce le fuseseră încuviinţate prin cele două legi votate în dieta dela Sibiu, cu toate că prin menţionatul decret li se făcea promisiunea vană de a fi respectate „drepturile diverselor naţionalităţi şi confesiuni“, urmând ca ele să fie garantate prin o „regulare corespunzătoare a chestiunilor administrative“.

Alegerile pentru parlamentul din Pesta au produs adâncă amărăciune în cercurile române şi săşeşti. Intr'un editorial, publicat în ziarul săsesc din Sibiu la 9. III. 1866, se împărtăşea candidaţilor de deputaţi transilvani sfatul să nu participe decât la discuţiunea diplomei inaugurale de încoronare afirmând şi cu acel prilej dreptul de autonomie al ţării lor şi să protesteze contra oricărei legislaţiuni comune. Prin o legislaţiune comună 2/3 din Transilvania ar fi expuse primejdiei ca destinele ei să fie îndrumate printr'o majoritate ungureană care — precum se ştie — nu are nici o cunoştinţă cu privire la trebuinţele şi relaţiunile Ţării transilvane. O transiţie la unirea definitivă cu Ungaria trebue combătută din toate puterile (ist mit allen Kräften zu widerstehen). Dacă împotrivirea deputaţilor transilvani nu şi-ar atinge scopul şi o siluire nu ar mai putea fi evitată, ei ar trebui să părăsească, în cât mai mare număr, dieta din Pesta şi să se întoarcă acasă... Numai în chipul acesta vor aduce patriei lor restrânse cele mai bune servicii cu putinţă în împrejurările date[19]). Pe

[19]) Cf. *„Hermannstädter Zeitung vereinigt mit dem Siebenbürger Boten* din 9. III. 1866. *„Zu einem Program für siebenbürgisch-sächsische Deputirte am Pester Landtag:* „Eine gemeinsame Gesetzgebung würde zwei Dritteile Siebenbürgens der Gefahr auszetzen, dass ihre Geschicke vor einer ungarländischen Majorität entschieden würden, die — wie bekannt — keine Kenntniss von den Bedürfnissen und Verhältnissen dieses unseres Siebenbürgen besitzt..Wenn einer Ver-

Saşi i-a indispus grabnica înlocuire a „comes"-ului lor Conrad Schmidt cu un funcţionar din Ministerul justiţiei ungar: cu Mauriţiu Conrad (1868). Dar, mai cu seamă i-a mâhnit profund desfiinţarea autonomiei administrative a teritoriului cunoscut sub tradiţionala numire de *pământ crăesc* (fondus regius) prin întinderea organizaţiei comitatelor ungureşti şi asupra acestui teritor (1876). Deşi Saşii erau mai cruţaţi încâtva din partea guvernelor budapestane, totuş presa şi istoriografia lor exprimă cele mai grave nemulţumiri cu privire la opera sistematică de maghiarizare fiind luate la ţântă în primul rând oraşele, cu ajutorul cărora politica oficială a Statului ungar se legăna în iluzia că va reuşi să întindă mrejile maghiarizării şi asupra satelor[20]).

---

gewaltigung nicht mehr anders zu widerstehen wäre, so müssten die Siebenbürger Vertreter in möglichst grosser Zahl aus dem Pester Landtag treten und nach Hause zurückkehren. Sobald die Siebenbürger Abgeordneten am Pester Krönungs-Landtage an diesen Grundsatzen festhalten und sie tätig vertreten, werden sie unter den gegebenen Verhältnissen die möglichst besten Dienste ihrem engeren Vaterlande erwiesen haben". (p. 230). Un procedeu similar fusese recomandat şi candidaţilor români, după cum resultă dintr'un articol publicat în *Gazeta Transilvaniei* dela Braşov şi reprodus în *Românul* din Bucureşti (6—7 Iulie 1866) cu titlul „*Naţiunea faţă cu ablegaţii săi de acum*". In acelaş ziar din Bucureşti se publica la 10. VI. 1867 o corespondenţă scrisă la 8. VI. de „*Un Transilvan*"... „De sub poala *Heniului*": „...astăzi se reîncep *suspinele seculare.. Patria lui Arpad înnoată astăzi în valurile bucuriei, Transilvania se cufundă în Oceanul peirei.... M. Sa Impăratul Austriei primeşte coroana şi şede pe tronul unui popor, care cu 19 ani mai înainte nu se sfii a-şi ridica mâna întinată cu sânge omenesc asupra unui cap neviolabil, pe care Dumnezeu îl puse domnitor peste atâtea popoare. M. Sa Imp. Austriei varsă în abundenţă graţia sa prea înaltă peste poporul, care cu perfidie se revoltă în contra tronului şi-a familiei auguste, iară Românul, care necruţând avere, sânge şi viaţă, pururea rămase credincios neclătit şi alipit de Impărat şi tron, e condamnat iarăş*"...

[20]) Beksics Gusztáv, *Magyarosodás és magyarositás*. Budapest, 1883 p. 55—56: „A város nyelve minden kényszer, minden nemzetiségi martiromság nélkül megeszi a vidék nyelvét... Csak a városokat kell tehát megmagyarositanunk, hogy megmagyarosodjék, a magyar fajba olvadjon minden nemzetiségünk". (Limba oraşului mistue limba pro-

V.

Dintre conducătorii politici ai Românilor unii se amăgeau cu speranţa că hibrida construcţie ocazională a dualismului austro-ungar nu va putea să dăinuiască „nici şase săptămâni". Alţii îşi făcuseră iluzia că prin o atitudine demonstrativă, cum fusese aceea a Croaţilor faţă de Budapesta şi chiar faţă de Viena, ar fi fost în stare să împiedece pe împăratul Francisc Iosif I-iu a îndeplini actele de stat, pe care nici el nu le săvârşea de bună voie, ci prin sila neiertătoare a situaţiunii politice create Monarhiei dupăce oştile ei au rămas înfrânte în războiul cu Prusia. Ceice nu avuseseră putinţa să fie informaţi din bun timp asupra schimbărilor politice în perspectivă, cum fusese orientat Mitropolitul Andrei Şaguna cu prilejul unei audienţe la Împăratul, în August 1865, sperau să poată fi zădărnicite proiectele de organizare dualistă a Monarhiei printr'o atitudine protestatară a Românilor din Transilvania, convocaţi într'un congres anume în scopul acesta politic.

Şaguna prevăzând însă că nu va putea da rezultat positiv un asemenea congres, nu s'a simţit îndemnat a-l convoca, ci a stăruit în convingerea mărturisită răspicat că datoria arhiereilor români, ca factori politici, nu putea fi, în împrejurările de atunci, decât să privegheze cu toată atenţiunea ca onoarea naţiunii şi cauza ei cea dreaptă să nu se compromită în nici un chip sau, cel puţin, nu cu vina lor"[21]).

De altfel, încrederea exprimată de istoricul Fr. Palačky în vitalitatea naţiunii sale, despre care era convins că va supravieţui dispariţia Monarhiei dualiste, înţelegea s'o exprime şi Andrei Şaguna în viitorul naţiunii române din Transilvania, pe care o credea capabilă să-şi croiască soarta independent de guvernele ostile dela Budapesta. Intr'o interesantă scrisoare, adresată cola-

---

vinciei fără nici o siluire şi fără nici un martiriu naţionalist... Trebue să maghiarizăm deci numai oraşele, ca să se maghiarizeze, să se contopească în rasa maghiară toate naţionalităţile noastre).

[21]) I. Lupaş, *Mitropolitul Andrei Şaguna.* Monografie istorică. Sibiu, 1909, p. 280.

boratorului său Ioan Puşcariu, încă din 20 Iunie 1865 spunea: „...noi nu avem alta să facem, decât să gândim la ouăle, cari rămân naturei lor consecvente, fără privire la cloca, sub care se pun ele spre clocire. Ouăle raţei puse sub găină dau pui de raţă, iar cele de găină puse sub curcă, dau pui de găină. Aşa şi noi *totdeauna trebue să rămânem Români,* fie cum *va fi regimul şi maxima lui*[22]). El era convins că guvernele dela Budapesta, ori câte eforturi ar desfăşura, nu vor fi în stare să facă nici odată din Transivanlia — ţară ungurească, cum nici nu au fost. Impotriva dualismului s'au rostit Românii adeseori calificându-l ca un fel de „unio duarum nationum contra omnes" (unirea celor două naţiuni contra tuturor celorlalte din cuprinsul Monarhiei[23]). Prin textul aşa numitului „pronuncianent" dela 15. V. 1868 fruntaşii Românilor au cerut din nou restaurarea autonomiei transilvane — fapt pentru care autorii acestui „pronunciament" au fost daţi în judecată şi ameninţaţi într'un discurs al ministrului de justiţie Horváth Boldizsar, să fie trataţi la fel cu duşmanii cari atacă din afară integritatea Statului. O parte din conducătorii politici ai Românilor au reuşit să impună, prin hotărîrea dela Mercurea Sibiului (Martie 1869) tactica pasivităţii faţă de lucrările parlamentului din Budapesta, urmând ca prin decisiunea dela 1881 aceasta să fie generalizată şi adoptată, mai târziu, de către întreg partidul naţional român unificat, pentruca după experienţa unui sfert de veac să se revină asupra ei la 1905, inaugurându-se activitatea parlamentară, menită să trezească viu răsunet în masele populare, producând totodată şi o solidarizare a Românilor, Slovacilor şi Sârbilor în lupta comună contra opresorilor, solidarizare manifestată şi cu 10 ani înainte prin congresul ţinut la Budapesta de către numeroşi reprezentanţi ai acestor naţiuni, cari au protestat împotriva festivităţilor milenare (1896) demascând tendinţa politică de a falşifica istoria prin prezentarea Ungariei ca „Stat naţional maghiar", ceea ce nu a fost nu a putut fi niciodată.

---

[22]) Idem, *ibidem*, p. 290—291.

[23]) Cf. C. Pavel, *Alexandru Roman 1826—1897*, Beiuş 1927, p. 38.

Tendinţele agresive de maghiarizare[24]) au smuls nenumărate suflete de Slovaci, Germani, Şvabi şi Ruteni; printre Români au întâmpinat însă o neistovită resistenţă.

Dualismul aşezase deci o lespede grea pe mormântul autonomiei transilvane, siluind fuzionarea Marelui Principat în organismul Regatului ungar şi ţinându-l timp de o jumătate de veac sub stăpânirea aşa zisă „milenară" — cu toate că o jumătate de veac e departe de a fi un mileniu. — La sfârşitul dualismului, prăbuşit în toamna anului 1918, naţiunea română împreună cu elementele săseşti din Transilvania şi cu cele şvăbeşti din Banat au reuşit să prăvălească piatra de pe mormânt şi să dea, — prin cunoscutele hotărîri dela Alba-Iulia, dela Mediaş şi dela Timişoara, — teritoriului dintre Carpaţi şi Tisa îndrumarea firească ce-i fusese şi va continua să-i fie pentru totdeauna rezervată în tainele destinului istoric.

Din alternativa profeţiei publicate la 1870 în ziarul româ-

---

[24]) Ce proporţii înspăimântătoare luase curentul de maghiarizare până la sfârşitul veacului XIX şi începutul celui următor, arată şi o recentă monografie maghiară despre epoca dualismului, publicată de Gustav Gratz cu titlul *A dualizmus kora. Magyarország története 1867—1918.* B-pesta 1934, în care se pot citi la p. 370—373 constatări ca acestea: „Puternica inflaţie a orgoliului naţional-maghiar în preajma anului 1900 exercită influenţă simţită asupra desvoltării politice a Ungariei. Istoriceşte, politiceşte şi economiceşte trăiam atunci — mărturiseşte Gratz — într'o conjunctură fericită, care *a răpit multora dreapta judecată.* In cugetarea politică maghiară *realismul n'a avut niciodată rol însemnat...* Era timpul când publicistul Eugen Rákosi (dela *Budapesti Hirlap)* propaga, pe la 1899, idealul unei naţiuni maghiare de *30.000.000* şi posibilitatea unui nou *imperialism maghiar* asemănător celui din epoca lui Ludovic de Anjou"... Alt publicist maghiar Gustav Beksics nutrea speranţa că pe la 1950 Maghiarii vor forma *65%* din populaţia Ungariei, care va fi atunci de *24.000.000*, dintre cari *17.000.000* Maghiari neaoşi. După legile geografiei — afirma el — *Austria, Boemia, România, Serbia, Bosnia şi Dalmaţia vor trebui să fie organizate într'o Europă Centrală,* care nu se va putea consolida până când nu va deveni *Ungaria puterea conducătoare a acestor State*" (nem is szilárdulhat meg mindaddig, mig Magyorarszág nem lesz ez államok vezérhatalmává)...

nesc *Federațiunea* din Budapesta, care scrisese că dualismul va fi în viața Monarhiei austro-ungare *sau primul pas spre federațiune sau ultimul spre disoluțiune*[25]), s'a împlinit astfel partea din urmă dând tuturor popoarelor, ținute timp prea îndelungat în cătușele ei, putința de a se desrobi și organiza pe temeiuri naționale, în virtutea principiului de autodeterminare etnică.

---

[25]) I. Lupaș, *Contribuțiuni la istoria ziaristicei româneștii ardelene.* Sibiu, 1926, p. 18.

PROFESORUL IOAN A. LAPEDATU
1844—1878*)

I.

Intre toate orașele României întregite Brașovul se poate mândri cu cele mai vechi amintiri istorice sigure, privitoare la o școală românească,[1]) la cărți tipărite și la cea dintâi cronică[2]) scrisă în graiul neamului nostru.

Când și-a publicat regretatul Andrei Bârseanu vasta monografie despre trecutul școalelor românești din Brașov[3]) — monografie istorică prémiată de Academia Română — îi lipsea materialul documentar de neapărată trebuință pentru precizarea timpului și a împrejurărilor, de când datează începutul acestor școale. De aceea a trebuit să se mulțămească cu o indicațiune vagă, fixând acest început pe la anul 1495. De atunci au mai ieșit la iveală câteva informațiuni, cari ne îndreptățesc să afirmăm că această școală românească s'a putut desvolta în secolul reformei religioase într'un mediu cu stăruitoare preocupări culturale și

---

*) Conferință istorică rostită în aula liceului „Andrei Șaguna" din Brașov la 21. XI. 1936.

[1]) Cf. I. Lupaș, *Probleme Școlare*. Bucrești, 1936, pp. 49—51.

[2]) Cf. S. Pușcariu, *Istoria Literaturii Române. Epoca Veche*. Ed. II. Sibiu, 1930, p. 112.

[3]) Cf. A. Bârseanu, *Istoria Școalelor centrale române gr. or. din Brașov*. Brașov, 1902, p. 6. Cf. și Aurel A. Mureșianu în *Anuarul Inst. de Ist. Naț. Cluj*, vol. IV. p. 219—220: „nu mai încape îndoială că Românii brașoveni n'au spus un neadevăr când în petițiunea lor adresată guvernului Transilvaniei la 1761 afirmau că biserica și școala au fost zidite în anul 1495".

pedagogice ca al Braşovului, unde la anul 1543 s'a desfiinţat didactrul, pentru a înlesni tineretului doritor de progres accesul spre şcoala lui Honterus. Exemplul Saşilor a putut servi ca un îndemn şi pentru cârmuitorii şcoalei româneşti, care pe la 1570 avea două secţiuni, una pentru pregătirea preoţilor, alta pentru instrucţia viitorilor dascăli. In epilogul octoihului, transcris cu cheltuiala *umanistului român* Mihail Valahul din secolul XVI — fostul cancelar al Transilvaniei — ginerele popii Dobre de la biserica Sf. Nicolae, diacul Oprea arată în cuvinte entusiaste, vădit influenţate de oda lui Horaţiu *„Exegi monumentum aere perrennius"*, că cine *învăţăturii sălaş ridică, sie-şi ridică sălaş în ceruri, prealuminat* şi între oameni pomană mai delungată *şi mai tare decât fierul şi decât arama,* care furul nu va fura, nici apa va neca"[4]) ...

Cu un sfert de secol mai târziu, luminatul protopop Mihai, — omonimul şi contemporanul lui Mihai Viteazul, — a reuşit să strângă mijloacele băneşti necesare şi a clădit pe seama şcoalei româneşti un nou edificiu lângă biserica Sfântului Nicolae, dupăcum rezultă din socotelile descoperite în arhiva oraşului Braşov şi publicate de d-l Aurel A. Mureşianu în Anuarul institutului nostru de istorie naţională din Cluj[5]).

Puţinătatea izvoarelor istorice şi lipsa lor de continuitate din veacurile următoare nu a permis răposatului Bârseanu să dea o icoană lămurită despre desvoltarea acestei şcoale până în zilele protopopului Ioan Popasu — această neperitoare podoabă a clerului român din secolul al XIX-lea — care a ştiut înlătura toate piedecile, ca cea dintâi clasă a acestui liceu să se poată deschide, în toamna anului 1850, cu un admirabil material uman de elevi şi cu unul, tot atât de excelent, de profesori. Spre a ilustra această

---

[4]) Cf. N. Sulică, *Clasicismul greco-roman şi literatura noastră* în *Anuarul Lic. Papiu Ilarian* din Tg. Mureş şi extras a parte 1930. p. 4—5. Cf. şi I. Lupaş, *Opera culturală-educativă a bisericii ortodoxe în viaţa poporului român.* Cluj, 1933, p. 12—14.

[5]) Cf. Aurel A. Mureşianu, *Clădirea şcoalei româneşti din Braşov în anul 1597* în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională Cluj.* vol. IV. p. 195 sq.

afirmaţiune, va fi de ajuns să amintim că în cea dintâi serie de elevi se găseau alături, în aceleaşi bănci, Titu Maiorescu, nepotul lui Ioan Popasu, Ioan Meşotă, directorul de mai târziu al liceului, şi Ioan Meţianu, cel menit să urce la sfârşitul veacului al XIX-lea scaunul de mitropolit al bisericii ortodoxe române din Transilvania.

Pentru atmosfera sufletească ce stăpânise, chiar de la început, întreg organismul acestei şcoale, s'a păstrat o dovadă grăitoare în epistola pe care elevul Titu Maiorescu, în clipa când a plecat la Viena să-şi continue studiile, a ţinut să o adreseze foştilor săi colegi dela acest liceu, scriindu-le: *La revedere în România întregită.* (1851).

Dintre profesorii cari au contribuit, prin munca lor entusiastă şi pricepută, la înălţarea prestigiului acestui liceu de sub Tâmpa, alături de numele vrednicilor directori Gavriil Munteanu, Ioan Meşotă, Ştefan Iosif, Ipolit Ilasievici, Virgil Oniţiu, vom aminti şi pe al profesorilor Ioan Popea, Ioan Bozoceanu, Ciprian Porumbescu, Nicolae Popovici, Lazăr Nastasi, Andrei Bârseanu, Dr. Nicolae şi Ghiţă Pop, Dionisie Făgărăşanu, Pantelimon Dima, Valeriu Branişte, Pandele şi Gheorghe Dima, Vasile Goldiş, Alexandru Bogdan, Titu Liviu Blaga, Aurel Ciortea, Ioan Bunea şi Ioan Petrovici pentru ca, rămânând numai la cei trecuţi pe plaiurile veciniciei, să putem indica, în cadrele unei retrospecţiuni sumare, talentele creatoare care au împodobit catedrele acestui liceu, inaugurat sub auspicii atât de fericite.

II.

Intre cei amintiţi a reuşit să-şi asigure un loc de frunte şi tânărul profesor Ioan A. Lapedatu care aducea, chiar dela început, în serviciul catedrei de studii clasice o pregătire depăşind mult nivelul cerinţelor obişnuite în învăţământul secundar şi potrivită să-i deschidă, în alte împrejurări, calea deadreptul spre o catedră universitară. Ioan Lapedatu a fost — după cum spunea profesorul dela Năsăud Artemiu Publiu Alexi, — *„o raritate a*

generaţiunei sale" de profesori şi cărturari români din Transilvania. Să vedem prin ce s'a afirmat această raritate?

Câtă vreme cei mai distinşi dintre colegii săi aduceau în slujba liceului pregătirea profesională, pe care şi-o putuseră dobândi la universităţile din Austria sau din Germania, Ioan A. Lapedatu se prezenta la vârsta de 27 ani cu întreagă înzestrarea ştiinţifică pe care, printr'o exemplară sârguinţă de fiecare zi, a reuşit să şi-o însuşească la Universitatea din Paris şi la cea din capitala Belgiei, unde în vara anului 1871 a obţinut diploma de doctor în litere şi filosofie, „cu mare distincţiune" (avec grande distinction).

Veţi întreba, ce împrejurări au dat fiului de ţăran dintr'un modest sat al judeţului Sibiu putinţa, să studieze în capitala Franţei şi a Belgiei?

Răspunsul îl găsiţi în volumul omagial, citind cu atenţiune amintirile din viaţa studenţească, pe care le-am socotit demne de publicat, din condeiul nonagenarului *Ştefan Cacoveanu*[6]), fost coleg şi prieten al răposatului Lapedatu chiar în timpul când acesta, după terminarea studiilor secundare dela Sibiu, trecuse la Universitatea din Bucureşti şi se afla ca instructor în casa boierului Nicolae Romanescu. „Societatea Transilvania" publicând atunci un concurs pentru burse, pe seama studenţilor români ardeleni, care ar dori să-şi continue studiile în străinătate, cei doi prieteni au crezut de cuviinţă să se prezinte în persoană la locuinţa preşedintelui Alexandru Papiu Ilarian, pe care găsindu-l într'o convorbire cu Iosif Hodoş, acesta a întrebat pe unul dintre ei:

„D-ta eşti studentul Lapedatu? Am auzit multe lucruri frumoase despre d-ta dela mitropolitul Şaguna".

Intorcându-se apoi spre Papiu Ilarian... îi zise:

„Ziua bună se cunoaşte de dimineaţa".

Vă rog să reţineţi din aceste informaţiuni autentice amănuntul preţios, că pătrunzătorul ochiu de părinte milostiv şi neîntrecut educator, cum a ştiut să fie Andrei Şaguna în toate îm-

---

[6]) Cf. Ştefan Cacoveanu, *Amintiri din viaţa studenţească* în vol. *„Fraţilor Alex. şi Ion I. Lapedatu"*. Bucureşti, 1936, pp. 209—211.

prejurările arhipăstoriei sale, a reuşit să descopere la vreme şi în fiul ţăranului din Glâmboaca ziua bună, care se cunoştea de dimineaţa, după cum o descoperise la un considerabil număr de tineri capabili, pe care i-a ajutat, nu numai cu îndemnuri verbale, dar şi cu nepreţuit sprijin material şi moral, să poată studia la universităţile străine, pregătindu-se pentru importante misiuni ce aveau de îndeplinit, în slujba aşezămintelor noastre culturale, adăpostite sub aripa ocrotitoare a bisericii străbune.

Iată dar, cum şi la începutul carierei didactice şi literare-ştiinţifice a studentului Ioan Lapedatu, ca şi la a multora dintre contemporanii săi, găsim cuvintele de laudă şi de îmbărbătare ale lui Şaguna, care era atât de darnic şi atât de bucuros a le împărtăşi tuturor celor ce s'au arătat vrednici de ele, cum se arătase şi cel numit în amintirile lui Ştefan Cacoveanu *„fala mitropolitului Şaguna"* şi înfăţişat ca un tânăr *„de statură atletică, de rară bunătate sufletească şi drag tuturora"*.

Ne putem explica bucuria, de care va fi fost stăpânit sufletul marelui ierarh Andrei în toamna anului 1871, când i s'a prezentat spre aprobare actul de numire a proaspătului doctor în filosofie, ca profesor de limbile clasice la acest liceu.

Bucuria lui Şaguna era împărtăşită de toţi cei ce-şi puteau da seama de rezultatele, din an în an tot mai impunătoare, ale muncei colective, săvârşite la această catedră de tânărul profesor Lapedatu şi de însufleţiţii lui elevi. Numai şapte ani de zile, din toamna anului 1871 până în primăvara anului 1878, i-a fost dat să muncească la catedră, timp dureros de scurt pentru revărsarea covârşitoarei cantităţi de cunoştinţe în sufletul primitor al tineretului, care alerga din satele, risipite pe văile Carpaţilor, spre Braşovul lui Coresi şi Radu Tempea, să-şi stâmpere setea de carte şi de învăţătură românească; — de ajuns însă pentru a lăsa amintiri neşterse în toţi cei ce s'au învrednicit a-i asculta cuvântul limpede şi entusiast, senin şi dulce, ca un fagure de miere. Unul dintre foştii săi elevi, răposatul episcop Iustinian Teculescu, spunea adeseori, în pragul bătrâneţelor sale, că tânărul profesor Lapedatu era foarte simpatizat de elevi, atât pentru lecţiile sale, ţinute la nivel înalt, cât şi pentru deosebita sa prestanţă fizică şi

intelectuală. Iar Andrei Bârseanu, care îl asemăna pe Lapedatu cu Nicolae Bălcescu, decedat la vârsta de 33 ani, ne spune că din lecţiile tânărului profesor de limbi clasice şi de istorie nu lipsea niciodată năzuinţa de-a face legături potrivite între viaţa popoarelor din vechime şi între datinile, obiceiurile şi tradiţiile poporului nostru, urmărind totdeauna scopul vădit de-a trezi în sufletul elevilor un interes viu şi durabil, un entusiasm înflăcărat pentru toate manifestările de viaţă românească.

In sufletul tânărului profesor sălăşluia însă un prisos de energie excepţională, cerându-se cheltuită şi în afară de pereţii şcoalei. Astfel, mănoasa lui activitate didactică se împletea, în chipul cel mai armonic şi mai folositor, cu o nepreţuită activitate literară, publicistică şi, în parte, istorică.

III.

Dovezile activităţii sale literare le găsim în câteva nuvele istorice, cari merită să fie puse alături de-ale lui Constantin Negruzzi şi Alexandru Odobescu[7]), apoi într'o serie respectabilă de versuri lirice, epice şi într'o încercare dramatică, întitulată *„Tribunul"*. Subiectul dramei este luat din frământările revoluţionare ale anului 1848, conflictul dramatic fiind ţesut pe motivul sentimentului de dragoste al tribunului român pentru fata prefectului ungur László şi al sentimentului de datorie faţă de neamul său de iobagi. Pare un episod, smuls din viaţa sentimentală a lui Avram Iancu, despre care se ştie că în clipa în care a pătruns Hatvani în Abrud cu insurgenţii maghiari, fiica advocatului ungur Farkas i-a stat în ajutor să-i salveze viaţa. Iată, cum reuşea Ioan Lapedatu să înfăţişeze plastic, în această încercare dramatică, — reprezentată[8]) pe o scenă improvizată la 3—15 Mai 1874 de studenţimea română din Cluj — icoana vremilor înfiorate de răsmiriţa anului 1848: „Preoţii, bravii preoţi se află necurmat în mijlocul ţăranilor şi le predică libertatea. Cu

[7]) Cf. D. Braharu, *Ion A. Lapedatu ca nuvelist istoric* în vol. *Fraţilor Alex. şi Ion I. Lapedatu*, p. 179.

[8]) Cf. D. St. Petruţiu, *O contribuţie la istoria teatrului românesc din Transilvania.* Ibidem, p. 681.

evanghelia şi cu crucea în mână îndeamnă pe oameni la luptă şi oamenii ascultă, cu mic cu mare. Ferul plugului s'a făcut lance şi coasele se schimbă în săbii; entusiasmul nu mai cunoaşte margini şi înverşunarea creşte pe zi ce merge. Cum vezi, tribune, *răsmiriţa fierbe* în toate părţile ca un vulcan şi, dacă voim a-i salva urmările, trebue să ne apucăm de lucru"...

Colaborarea lui Lapedatu era preţuită în mod deosebit, nu anumai la revista *„Familia"* din Ordaea, ci şi la *„Columna Traiană"* a lui Haşdeu, la *„Revista Literară şi Ştiinţifică"* din Bucureşti, dar mai ales la *„Albina Carpaţilor"*, o revistă pe care el a reuşit să o redacteze în condiţiuni cu totul superioare şi la un nivel, care abia cu 30 de ani mai târziu a putut fi depăşit prin „Luceafărul" generaţiei lui Octavian Goga.

Valoarea poeziei lui Ioan Lapedatu, este de sine înţeles că nu va putea fi cu dreptate cântărită după măsura exigenţelor estetice şi critice din zilele noastre, ci trebue aşezată în mediul epocei şi al ţării, în care a luat naştere, pentru ca printr'o comparaţiune atentă cu aceea a contemporanilor săi, să poată fi judecată, ţinând seamă de postulatul dreptăţii şi al obiectivităţii istorice. Mihail Eminescu credea că Transilvănenii n'ar fi fost înzestraţi cu vre-o aplicare deosebită pentru poezie, fiind ei „nenorociţi cu căpcăunii ceia de Unguri". Iar *Ioan Puşcariu,* autor şi el al unor versuri, apreciate şi multă vreme cântate prin şcolile româneşti ale Transilvaniei, *se împăca pe la 1860 cu explicaţia că „poezia creşte mai bucuros pe feţele, decât pe dosurile Carpaţilor"*. Dăinuea deci o părere puţin favorabilă producţiei poetice din Transilvania. Cu toate acestea, trebue să recunoaştem că dela versurile anemice ale lui Andrei Mureşianu până la ivirea triumfătoare a lui Gheorghe Coşbuc, s'a putut realiza şi în acest domeniu un progres lent, reprezentat de o parte prin lira lui Zaharia Boiu dela Sibiu, ale cărui „Sunete şi Răsunete" dela 1862 precum şi patrioticele-i „Frunze de laur", erau mult apreciate de către contemporanii săi. Intr'o măsură mai mare au impresionat, la timpul lor, versurile pe care la începutul anului 1874 Ioan Lapedatu le-a publicat, aici în Braşov, într'un volumaş întitulat sfios *„Incercări în Literatură"*. Sunt drăgălaşe versuri de

dragoste, închinate iubitei Elena, numită câteodată şi Lina. Iată câteva:

Când la tine ochiu-mi cată, cum rămâne de uimit!
Cum slăbeşte şi se stânge de frumuseţa ta orbit...
Inima-mi de dor s'aprinde, când în faţa ta privesc
Ce-aştepţi dară, dulce înger, să-ţi mai spun că te iubesc?

Ai văzut în zori vre-odată fluturaşul efemer
Cum îşi caută printre roze al iubirii sale cer?
Tot aşa şi eu la sinu-ţi caut un dulce raiu d'amor
Să trăiesc o zi ferice, fericit apoi să mor...[9])

Mai duioase şi mai izbutite sunt cele izvorîte din sentimentul iubirei de mamă, precum arată următoarele strofe:

De pe maluri peregrine
Obosit mă 'ntorc la tine,
Mamă, fericirea mea —
Strânge-mă'n braţele tale!
Că de mult cu dor şi jale
Al meu suflet te cerea...
Tu mi-ai fost în depărtare
Al meu vis şi cugetare
Numai tu, idolul meu.

Pentru tine grea durere
Fără leac şi mângâiere
Am răbdat în lume eu.
După multe ostenele
După chinuri lungi şi grele
Fruntea voi ca să mi-o 'nclin
Pe-al tău sin ce palpitează
Şi de dor se 'nvăpăiază
Lâng'un fiu de mult străin[10]).

Şi mai apreciate erau versurile din poezia „Orfanii" cari pătrunzând, prin cartea de cetire a vestitului pedagog sibian Ioan Popescu, în cea mai mare parte a şcoalelor româneşti din Transilvania, au avut parte de o largă răspândire.

In anii copilăriei noastre era o deosebită cinste pentru cei ce ne învredniceam să declamăm la încheierea festivă a anului şcolar aceste versuri. Cel-ce vă vorbeşte, el însuşi orfan de tată dela vârsta de doi ani, a avut nu o singură dată prilej să declame — în sala festivă a şcoalei ca şi în biserica cea mare din Sălişte — mişcătoarele strofe cari storceau totdeauna lacrimi din ochii

---

9) Cf. Ion A. Lapedatu, *Incercări în Literatură.* Braşov. Cu tipariul lui Römer & Kammer, 1874, p. 54—55 (versurile intitulate „La E...).
10) Cf. Ibidem p. 21—23 (versurile intitulate *La mamă).*

foarte numeroşilor ascultători ţărani şi intelectuali ai satului meu natal:

„Cu fraţii săi pleacă orfana copilă,
De-alungul pe strade, să ceară de milă
Că n'are nici rude şi n'are cămin
Averea ei toată e lungu-i suspin.

Şi plâng frăţiorii şi cer de mâncare
Ea fruntea şi-o pleacă la praguri avare
Dar toţi o alungă şi toţi o hulesc —
Şi lacrimi păraie din ochii-i pornesc.

Iar seara, când omul doreşte hodină
Când somnul şi pacea necazuri alină
Şi dorm fără grijă sărac şi avut,
Orfanii n'au pernă şi n'au aşternut.

Şi plâng frăţiorii şi cer să se culce,
Să-i mângâie somnul c'o linişte dulce:
Copila se roagă pe la porţi bătând
Dar cânii o latră şi fuge plângând.

Atunci părăsită aduce-şi aminte
Asilul să-şi caute prin jalnici morminte,
Şi drept la mormântul părinţilor ei
Conduce pe fraţii sărmani mititei.

Aşa le grăeşte cu voce uimită:
„Aici doarme tata şi mama iubită;
Şi noi lângă dânşii aici să dormim,
Iar mâne pe strade din nou să cerşim".

Cu unul de-oparte, cu altul de altă
Se culcă fetiţa pe movila înaltă

Când zorile dalbe sosesc rumenind,
Pe trei reci cadavre se varsă jelind[11]).

Nu erau mai puţin simţite nici versurile celor din urmă strofe din poezia „*La ângerul libertăţii*[12]).

Descinde, candid ânger, întinde-ne cununa
Pentru martiri gătită, că moartea-i lângă noi!
Inalţă pe căzuţii, acum ca totdeauna,
Dând celor slabi putere, din laşi făcând eroi.

Un sfânt altar şi vecinic în Dacia-ţi alege
Să-ţi înălţăm un templu cu mâni de 'nvingători,
Să convertim într'însul pe cei fără de lege
Şi să serbăm triumful, iertând pre 'mpilători! ...

In „*Glasul străbunilor*"[13]) exprimă de o parte mâhnirea pentru pierderea „măririi ce s'a dus" din pricina încălcărilor străine şi a neînţelegerilor dintre fraţi, de altă parte speranţa într'o apropiată reînviere a românismului:

Umbre, nu simţiţi voi oare,
Că pe-al nostru vechiu pământ
Stăpânesc alte popoare,
Domni Românii nu mai sânt?

Patria, când e călcată
Şi poporul ei supus,
Cum s'ajungem înc'odată
La mărirea ce s'a dus? ...
„Prin curaj şi cutezare

---

[11]) Cf. Ibidem pp. 46—48 (poezia „*Orfanii*").
[12]) Ibidem, pp. 7—8.
[13]) Ibidem, pp. 56—60.

Pre tirani veți birui:
Că Românul a fost mare
Și va fi".

Cutezarea, bărbăția
Ne-au lăsat de mult pre noi
Ne-a făcut pre toți robia
Sclavi mișei din bravi eroi.
Sclavi trăim azi lângă Istru,
Sclavi trăim lângă Carpați,
Lângă Tisa, lângă Nistru
Plângem azi încatenați.
„Brațul vostru va fi tare,
Dacă toți vă veți uni:
Că Românul a fost mare
Și va fi".

Dar a voastră 'nvățătură,
Umbre, cine-o va urma?
Când Românii plini de ură,
Nu se pot îmbrățișa?
Rece caută Moldoveanul
La al său frate Muntean
Și de mult Macedoneanul
Și-a uitat de Ardelean!
„O frățească sărutare
Ura vă va potoli
Că Românul a fost mare
Și va fi".

Poezia intitulată *„Dumnezeul Nostru"*[14]), prin mijlocirea compozitorului Dimitrie Cunțan dela Sibiu a redat impresio-

[14]) Ibidem, pp. 73—77.

nantul imn de slavă, în acordurile căruia s'a inaugurat această şedinţă festivă:

Lăudaţi-L, că e mare
Dumnezeu
Ce-a păzit cu mână tare
Pe Român, poporul său.
El ne-a scris pe sfânta cruce:
Biruiţi!
Şi ori unde vă veţi duce
Lauri să îngrămădiţi.
Şi ne-a dat apoi cercărei
S'arătăm
Că şi'n jugul apăsărei
Al său nume-l adorăm.
L-am chemat să ne ridice
Şi-a venit
Şi din lanţuri inamice
Braţele ne-a despletit.
El ne-a fost din veci părinte
Şi stăpân
Nici de astăzi înainte
N'o să uite pe Român.
Lăudaţi-L, că e mare
Dumnezeu
Ce-a păzit cu mână tare
Pe Român, poporul său.
El ne-a dus la libertate
Şi la drept
Şi sub scutu-i vom combate
Cu credinţa lui în piept.
Tirănia iar ne-apasă
Şi slăbim:
Dar Divinul nu ne lasă,
A ei jertfă să pierim.

Ascultaţi glasu-I putinte
Răsunând:
Înainte, înainte
Fiii mei, păşiţi luptând:
Şi de vorba lui se pleacă
Cei Carpaţi
Pier hotare, râuri seacă,
Să-şi dea mâna fraţi cu fraţi.

Acest minunat elan patriotic înfăţişează valoarea poetică a lui Ioan Lapedatu în lumina simpatică a unui *profet naţional,* care în vârstă de 25 de ani, la 1869, a avut inspiraţia divină de-a putea să vadă atât de clar şi să exprime, cu atâta certitudine, căderea graniţelor din Carpaţi şi dela toate apele de hotar, cădere care urma să devină realitate la sfârşitul anului 1918, când toţi Românii desrobiţi au putut în sfârşit să-şi dea mâna cu fraţii din Ţara liberă.

Iată motivul, care ne îndreptăţeşte să afirmăm că în epoca de transiţie, de la Andrei Mureşianu la Gheorghe Coşbuc, Ioan Lapedatu reprezintă punctul culminant al expresiei poetice şi profetice din Transilvania, după cum prin stilul său de clasică sobrietate, dacă nu şi de egală profunzime, el se înfăţişează ca pregătitorul căii de triumf a prozei lui Ioan Slavici, care a avut puternic răsunet în literatura română de la sfârşitul veacului al XIX-lea şi începutul veacului următor.

IV.

In ce priveşte activitatea de publicist a lui Ioan Lapedatu despre care a publicat la Cluj profesorul I. Mateiu un studiu[15]) — regretăm că timpul nu ne permite să stăruim asupra ei, măcar în măsura, în care am stăruit asupra celei literare-poetice. Ne veţi îngădui totuşi să spunem că n'a existat în viaţa românească a

[15]) Cf. Ion Mateiu, *Ion Al. Lapedatu 1844—1878,* în *Biblioteca Ziaristică* Nr. 2, Cluj 1934.

Transilvaniei problemă de ordin politic, cultural, sau social-economic, asupra căreia să nu fi încercat a da în coloanele ziarului *„Orientul Latin"* din Braşov cele mai lămurite şi mai categorice orientări, într'un stil de-o vigoare şi de o limpezime, care n'a fost până acum depăşită nici de cea mai radical-naţionalistă presă românească. Dacă vreţi să vă convingeţi de temeinicia acestei afirmaţiuni, vă rog să nu pregetaţi a citi foiletonul pe care răposatul Ioan Lapedatu l-a publicat în „Orientul Latin", de la 1874 (Nr. 21) fulgerând ca un Juppiter tonans, asupra neosteniţilor *calomniatori ai naţiunei române,* în răspicate cuvinte de flacără, ce ar putea să aibă acces în coloanele oricărui organ naţionalist din zilele noastre.

Pentrucă puţini din auditorii întruniţi în număr atât de mare în această aulă, cu impresionant aspect de templu şi de muzeu istoric, vor fi în stare să-şi procure *„Observatorul Latin"* de la 1874, fie-mi îngăduit să înfăţişez câteva spicuiri din foiletonul acesta, publicat sub pseudonimul Nouraş. Din cuprinsul lui veţi putea dobândi o icoană şi mai lămurită despre talentul de prozator al profesorului Ioan Lapedatu.

„Calomniatorii naţiunei române

„Nu cunoaştem în tot orientul Europei, ba putem zice în Europa întreagă, un alt popor, care să aibă inimici mai mulţi şi mai înverşunaţi, mai răi şi mai puţin generoşi decât poporul român.

„In decursul atâtor secole de suferinţă, naţiunea noastră n'a întâlnit un singur moment netulburat şi neamărît din partea inimicilor ei celor din afară şi celor din lăuntru.

„Cu un cuvânt: dela descălecarea lor în Dacia şi până astăzi Românii *n'au văzut zi bună,* căci feluritele atacuri ale inimicilor nici odată nu-i mai lăsau să răsufle.

„Şi de unde atâţia inimici, atâtea atacuri şi pe faţă şi pe sub ascuns?

„Ne aducem aminte de nişte versuri ale unui poet italian, în care se scuza Italia, că ea însăşi ar fi cauza umilinţei şi suferinţelor ce au îndurat fiii ei dela străini. Frumuseţea Italiei şi avuţiile ei au făcut să tăbărească peste Alpi atâtea armate cuceritoare şi oprimatoare.

„Tot aşa trebue să zicem şi noi despre patria Românului, adecă despre Dacia. Aceasta, ca şi sora ei dela apus, n'a putut să nu întărîte, prin frumuseţile şi avuţiile ei, simţul de lăcomie şi sălbatecul instinct de cucerire şi domnie a vecinilor şi conlocuitorilor noştri de alte limbi.

„Iar pe de altă parte, înalta origine a naţiunei române, însuşirile ei cele nobile, generositatea şi bărbăţia ei au fost întotdeauna un obiect de invidie şi de ură pentru neamurile străine, rolul şi misiunea ce sunt destinate poporului român în orientul Europei, au fost şi sunt încă pentru străini un puternic îndemn de a şterge acest popor de pe faţa pământului.

„La orice pagină deschidem istoria noastră, la orice epocă din trecutul nostru ne oprim privirile, nu dăm decât peste planuri infernale, peste intrigi diplomatice şi peste invaziuni, care toate tindeau să nimicească, să şteargă neamul Românilor, răpindu-i independenţa, libertatea, limba şi însuşi pământul moştenit dela străbuni.

„Dar nu numai prin purtarea armelor şi prin despotismul legilor s'au nevoit şi se nevoesc inimicii a ne răpune, ci ei au căutat şi caută a ne strica şi cu gura şi cu condeiul. De câteori vecinii şi conlocuitorii noştri nu ne puteau supune nici cu sila, nici cu binele, de câteori în loc de a ne învinge erau învinşi de noi, de câteori în fine, planurile lor ucigaşe erau spulberate prin bărbăţia noastră, dânşii recurgeau, precum o fac şi astăzi, la arma neputinţei, adecă la minciună şi calomnie...

„Aşa a fost în trecut... dar astăzi? Astăzi, când veritatea ar trebui să fie o dogmă pentru toate popoarele civilizate, *astăzi mai avem noi oare calomniatori?* Inimicii noştri de astăzi, pretind a fi mult mai înaintaţi în cultură decât noi; cu toate astea ei nu înceată de-a ne calomnia şi cum ne ştiu

calomnia! Mint şi bârfesc despre noi ca unii, cari nu suntem demni de-a se numera între popoarele culte!

„Da, şi astăzi ne calomniază inimicii tot din motivele arătate mai sus, cu aceeaşi înverşunare şi neruşinare, ca şi mai înainte. Ne falşifică istoria, denaturează adevărul şi realitatea cu scop de a ne reduce în ochii lumei, ne reduc valoarea cu scop de-a ne arăta nedemni de atenţiunea şi sprijinul Europei, de a ne face să credem noi înşine, că suntem oamenii cei mai ticăloşi de pe faţa pământului.

„Ungurii ne-au sărăcit prin iobăgie, ne-au împiedecat de a ne cultiva, ne-au luat mai toate drepturile şi acum tot ei răgnesc din ziarele lor, că suntem ticăloşi, neculţi şi necapabili de-a figura ca naţiune în stat. Ei ne-asurpresc în tot felul prin legile lor şi, dacă ne ridicăm câte odată vocea în favoarea drepturilor noastre, ne înfierează ca pe nişte conturbatori, ne acuză pentru agitaţiuni, ne fac mai negri decum este dracul. Ei ne calomniază din toate puterile, numai pentru a-şi rectifica tirănia şi despotismul faţă de noi.

„Astăzi ca şi odinioară Saşii se tem pentru privilegiile lor se înfiorează la ideea, că totuşi va veni un moment, când se va recunoaşte egalitatea de drept pentru toţi locuitorii fondului regesc; nu le vine la socoteală numărul preponderant al Românilor într'un ţinut ce pretind că este al lor şi numai al lor. Drept aceea, neputând să ne soarbă într'o lingură de apă, ei întrebuinţează toate ocaziunile bine venite spre a-şi vărsa toată urgia asupră-ne. Nu le este de ajuns presa lor săsească din Ardeal, ci mai aleargă şi la cea din Germania, spre a mânji coloane întregi cu calomnii la adresa poporului român.

„Saşii nu pot vorbi nici de noi, nici de fraţii noştri din România, fără a ne încărca de dispreţ şi de injurii. Noi aceşti de dincoace suntem comunişti, hoţi şi incediari: iar cei de dincolo sunt un popor corupt, leneş îndrăcit şi neastâmpărat. Şi unii şi alţii suntem barbari, n'ajungem cu Saşii nici la degetul cel mic, nu merităm nici independenţă, nici libertate, nici drepturi.

„Nemţii încă se iau după Saşi, imitând-i cu de-amănuntul şi secundându-i în calomnierea Românului. Dar nu numai de dra-

gul Saşilor ne calomniază Nemţii pe noi, ci şi din alte motive foarte grave dintr'al lor punct de vedere. Nemţii nu văd cu ochi buni desvoltarea unui surcel de viaţă latină la Carpaţi şi la Dunăre; ei se tem, că Românii le-ar putea încurca într'o zi cât de bine planurile lor referitoare la colonizarea Orientului cu Germani şi la germanizarea Dunării. Mai mult încă: Nemţii şi-au pus în gând a cuceri terenul economic în ţările române.

„Cum să nu le fie Nemţilor necaz, când văd pe Români luând în bătaie de joc tendinţele lor de germanizare? Şi cum şi-ar putea răsbuna mai bine purtătorii culturii europene asupra Românilor, decât înfăţişându-i în ochii Europei ca pe nişte semi-sălbateci şi destrămaţi, ce au lipsă de a fi civilizaţi cu forţa, dacă nu se poate a-i civiliza cu binele? Şi pentru Nemţi Românii sunt poltroni, trândavi, necapabili de-o viaţă politică şi socială, după cum şi-o imaginează Germanul cel erudit şi cugetător!

In aliniatul următor, al cărui text nu a putut fi reprodus aci*) în forma ce-i dăduse profesorul Lapedatu la 1874, se insistă asupra unor ireductibili adversari ai Românilor...

„Alianţa lor nu dispune de armate spre a cuceri cu forţa pământul românesc; are însă un regiment de ziarişti, cari au întreprins a discredita pe Români, ca să-i lipsească de sprijinul Europei; un regiment de ziarişti cari prostituează presa şi-o pătează cu minciuni, calomnii, intrigi şi injurii. Anevoie se va găsi în Europa vre-un astfel de adversar, care să nu fi încărcat poporul român de ocară şi nu fi căutat a-l expune dispreţul lumii civilizate. Cine se sparge mai mult decât aceşti adversari strigând despre Români, că sunt barbari, netoleranţi, decăzuţi, oameni de nimica, neghiobi, stupizi, copleşiţi de viţii şi lipsiţi de orice însuşiri nobile? Cu un cuvânt *întreagă presa lor este o maşină de luptă în contra României!*

„După cele expuse aici, nu trebue să ne mai mirăm, dacă vedem pe unii călători străini scriind despre noi într'un mod, care e de natură a revolta şi pe cei mai cu sânge rece dintre Ro-

---

*) Vezi reproducerea exactă în revista *Ţara Bârsei* din Braşov 1937 şi în Nr. 3 din *Colecţia „Indrumătorul" dela Braşov: Profesorul Ioan A. Lapedatu* p. 18—19.

mâni. Invăţaţii străini, cari călătoresc prin ţările noastre cu scop de a studia oamenii şi datinile, totdeauna se ajută cu inimicii noştri, ca să se poată informa bine şi cu temeiu despre noi şi despre ale noastre. Astfel bieţii literaţi-călători, fără să ştie, de cele mai multe ori umplu pagini întregi cu calomnii la adresa Românilor; şi fiindcă mulţi dintre dânşii sunt oameni cu renume în Europa, aşa şi cărţile lor se privesc ca un oracol, la care aleargă cei creduli ca să afle adevărul.

„Aşa lucrează calomniatorii naţiunei române:

„Noi stăm nepăsători şi nici capul nu ne doare de răul ce ni-l fac gurile rele, limbile bârfitoare, condeiele simbriaşe. Arare-ori ne simţim îndemnaţi a desminţi pe cineva; mai preferim a înghiţi la noduri, a ne auzi ocara, decât să sărim întru apărarea adevărului, pentru a pune la loc onoarea noastră cea pe toată ziua insultată, atacată şi compromisă. Ba, ce e mai mult: unii dintre noi sunt atât de orbiţi, încât nu se sfiesc de-a trage din calomniile inimicilor argumente, cari să-i îndreptăţească a se numi şi pe sine şi pe conaţionali lor ticăloşi.

„Noi ne arătăm buni, paşnici; zicem întru bunătatea inimii noastre: Românul e generos, nu răsplăteşte răul cu rău, întoarce pâine celui ce îi aruncă piatră, dă ospitalitatea chiar şi acelora, despre care prea bine ştie, că-i vor plăti cu injurii.

„Da, Românul e generos — aceasta stă. Ci să distingem bine până unde ajung marginile generosităţii. Generos e cineva atunci când nu face altuia răul ce i se face de altul; dar nu mai e şi atunci generos, când nu se nevoeşte a paraliza efectele răului. Inţelegem foarte bine, ca noi Românii să nu calomniem pe vecinii şi conclocuitorii noştri, ca să nu ne luăm refugiul la arma neputinţii şi a laşităţii. Dar nu ne intră nici de cum în cap, cum o naţiune să rabde ceeace nu mai e de răbdat, să primească pe fiecare zi mănuşa cutezătorului şi să n'aibă inima a o ridica.

„Să n'aibă inimă? ... Să nu zicem aceasta şi pentru cei ce vor veni după noi, ci să ne-o rezervăm nouă ca un monument de ruşine faţă de generaţiunile viitoare. Caracteristica zicală a Românului „ţine minte" n'a încetat de a spune un adevăr, care nici odată nu s'a dat de minciună. Această zicală e *un testament* ce ni l-au lăsat nouă părinţii noştri şi pe care noi, după cum se vede,

nu-l ştim executa. Dar el va rămânea şi după noi şi vor veni alţii ca să-l cunoască.

„Atunci, când toată neghina se va stârpi dintre Români: atunci, când nepăsarea şi servilismul vor înceta de-a mai înăbuşi vocea conştiinţei naţionale; atunci, în fine, când la noi „mărul nu va mai fi putred": o voce unanimă se va ridica de pe câmpiile Daciei, ca să înfrunte pe calomniatori şi să le astupe gurile.

„Aceasta o sperăm, o credem şi cu aceasta ne consolăm pentru moment.

„Nu, calomniatorii naţiunii române să nu uite nici un moment, că ei sunt aceia, cari au să culeagă mai curând sau mai târziu amarele fructe ale proverbului citat. Nu e vorba de răsbunare, ci numai de o dreaptă recunoştinţă, de neexorabila nemeză, care nu lipseşte nici odată a realiza pedeapsa, când doamna ei, istoria şi-a pronunţat sentinţa şi o dă spre orientare.

„Aşa dară rugăm pe calomniatorii noştri să primească la despărţire o cordială strângere de mână dimpreună cu sacramentala formulă a Românului.

Nouraşiu"[16]).

Dacă la vârsta de 30 de ani, acest luptător al naţionalismului integral era în stare să aibă accente de ofensivă aşa de vibrantă, nu e tocmai greu de ghicit ce contribuţie ar fi putut să dea mai târziu presei naţionale româneşti şi ce impuls acţiunei de desrobire a neamului din mrejile străinismului cutropitor.

V.

Dar cel ce a primit sărutarea morţii la vârsta de abia 33 de ani impliniţi, evident că a fost împiedecat a desfăşura întreagă măsura talentului său, atât de fecund şi multilateral. Mi-am permis să anticipez că tânărul profesor Lapedatu ar putea fi considerat, în oarecare măsură, şi ca istoric al românismului din Tran-

[16]) Cf. *Orientul Latin* din 1874 Nr. 21.

silvania. Desigur, onor. auditoriu aşteaptă cu drept cuvânt să i se facă dovada acestei afirmaţiuni. In limitele timpului, ce mi-a fost fixat de la început pentru această conferinţă, voiu spune că dovada stă oricui la îndemână în paginile, pe care le-am reprodus într'o antologie publicată în colecţiunea *„Clasicilor Români Comentaţi"*, împreună cu alte pagini spicuite din *câteva zeci de cronicari şi istorici români ai Transilvaniei.*

Permiteţi-mi să vă citesc o singură pagină din care, sper, că veţi putea dobândi o idee destul de clară despre interesul lui Ioan Lapedatu pentru chestiuni istorice şi despre puterea lui de sinteză în materie de istorie a culturii româneşti.

Iată această sinteză istorică, menită să ilustreze şi talentul de scriitor în proză şi darul de penetraţiune istorică, ce-l avea tânărul profesor Ioan A. Lapedatu:

„Dacă măreaţa operă (culturală) a secolului al XVII-lea se putea transmite secolului următor, atunci ... Românii şi-ar fi văzut încoronate de succes toate luptele lor pentru cultură; Dacia s'ar fi umplut de şcoale şi noi nu eram astăzi unde suntem, ci ne aflam poate pe acelaşi stadiu cu popoarele Apusului.

„Dar un blestem se pare că pluteşte de veacuri pe deasupra noastră: un blestem care dărâmă peste noapte tot ce construim peste zi. Acest blestem nici odată nu ni s'a arătat mai învederat decât în secolul al XVIII-lea: secol pentru veci nefast în istoria noastră!

„Avântul ce-l luaseră Românii spre cultură se ologeşte dincolo prin fanarioţi şi dincoace prin papistaşii ce isbutesc a desbina biserica noastră naţională, atunci când ea ar fi trebuit să-şi elupte o poziţiune mai bună şi să devină un scut de apărare al culturei ... Cu câte trude scăpaseră Românii de slavonism! Iată acum grecismul, că se introduce mai în toate ramurile vieţii politice-sociale; limba hospodarilor se grăeşte la curte, în saloanele ciocoeşti, ba se vâră chiar şi în biserică. Dacă se întemeiază icicolea câte o şcoală; ea nu are alt scop decât propaganda grecismului.

„La noi dincoace de munţi desbinarea bisericii încă şi-a avut efectele în detrimentul culturei naţionale. Nu vrem să afirmăm

că unaţia n'ar fi contribuit într'un târziu la progresul spiritual al Românilor: i vom recunoaşte la rândul şi la timpul său meritul ce nu i se pate denega. Suntem însă de părere că, dacă biserica română ar fi rămas una şi nedespărţită, ea încetul cu încetul ar fi intrat în vechile ei drepturi, ar fi sporit desvoltarea limbei prin tipărituri şi s'ar fi făcut mama şcoalelor române. Dar desbinându-se, o parte dintr'ânsa devine vasala catolicismului, iar cealaltă parte şi cea mai mare cade sub jugul sârbesc, pe care a trebuit să-l poarte atât amar de timp umilită şi ultragiată.

„Prin astfel de întâmplări cauza culturei naţionale şi-a pierdut mai cu totul terenul de prosperare... Aici însă e locul să ne plecăm genunchii şi capetele înaintea divinei Providenţe şi s'o adorăm dintru adâncul sufletelor noastre. Nu, Providenţa nu este o ficţiune, eşită din partea cea bolnavă a creerilor umanităţii; ea este buna, dreapta şi înţeleapta conducere a celor create din partea divinului spirit creator; ea e mâna lui Dumnezeu în istorie, care înalţă pe unii şi doboară pe alţii. Sunt momente solemne şi sublime în viaţa omenimei, când Providenţa dă mâna popoarelor şi le scoate dela moarte la viaţă; în astfel de momente mari popoarele au dreptul şi datoria să exclame: *cu noi este Dumnezeu!*

„Şi poporul român a putut exclama către finea secolului de care vorbim: cu mine este Dumnezeu! Da, şi cu Românii a fost Dumnezeu, căci ei singuri numai de sine n'ar fi putut să iasă din prăpastia, unde-i prăvălise vitregia timpurilor. Şi pe Români i-a luat Providenţa de mână şi le-a înfipt iarăşi piciorul pe calea vieţii"[17]).

Dacă i-ar fi fost sortit un număr îndoit de ani, Transilvania românească ar fi putut avea mândria să numere în persoana şi activitatea lui, cu un istoric de seamă mai mult, înainte de-a se fi învrednicit să vadă pe unul dintre gemeni urcând în Noemvrie 1919, o catedră de istorie românească la Universitatea din Cluj şi ocupând mai târziu scaunul de preşedinte al Academiei Române.

---

[17]) Cf. I. Lupaş, *Cronicari şi istorici români din Transilvania.* Craiova, 1933, vol. II. pp. 288—290.

VI.

Drumul bătătorit până acum de cei doi fraţi gemeni pare să fie asemenea cursului celor două râuri, izvorîte din aceeaşi zvâcnire a pământului nostru strămoşesc: Oltul şi Mureşul, zorind cel dintâi să străpungă lanţul Carpaţilor, spre a sălta în voie prin câmpia românească spre Dunăre, zăbovind al doilea cu valuri mai line prin câmpia Transilvaniei, ca să-şi trimită apoi apele împreună cu undele Tisei în aceeaşi Dunăre străbună. Asemenea Oltului s'a grăbit unul dintre gemeni alergând din pruncie spre pământul făgăduinţei şi al libertăţii noastre româneşti, câtă vreme celalalt a zăbovit printre noi în deceniile şi în vârtejul celor mai înfrigurate nădejdi, luptând şi sbuciumându-se împreună cu noi pentru ca „la plinirea vremii", în clipa bucuriei supreme, amândoi să alerge, cu deopotrivă dragoste şi râvnă, revărsându-şi energiile multilaterale în aceleaşi valuri ale Dunării destinelor româneşti, triumfătoare... Din taina mormântului din Groaveri, nu auziţi cum străbate spre noi, ca într'un fior de cutremur mistic, glasul celui ce ne-a prilejuit, în primul rând, întrunirea festivă de astăzi? De sigur, auziţi şi înţelegeţi şoapta aceasta sfântă, care leagă trecutul cu prezentul... Mai clar decât noi toţi o vor auzi şi se vor pătrunde de tainica ei sfinţenie cei doi gemeni, Alexandru şi Ion, fiindcă este glasul părintelui către fiii săi — glas înveşmântat în cuvântul Evangheliei:

„Eu sunt viţa, voi mlădiţele"...

Fericit părinte, fericiţi urmaşi! S'au învrednicit a întruchipa în fiinţa şi prin activitatea lor întreg adevărul exprimat în cuvântul biblic: *în fiii săi se va cunoaşte omul.*

MEMORANDISTUL MIHAI VELICIU
1846—1921*)

I.

Intre luptătorii pentru cauza națională românească, a căror amintire a ținut s'o eternizeze justiția maghiară osândindu-i în faimosul proces al Memorandului din 1894, la zeci de ani temniță de stat — un loc de frunte i se cuvine și aprigului luptător pentru dreptate *Mihai Veliciu,* popularul și neînfricatul advocat din Chișineul Crișanei. El a fost conducătorul necontestat al acțiunilor politice românești din județul Aradului timp de peste un sfert de veac. La aniversarea semicentenară a răsunătoarei sentințe rostite la Cluj împotriva unor oameni deplin conștienți, că nu se prezintă în fața instanței maghiare, incapabile de judecată dreaptă, în calitate de acuzați, ci de acuzatori ai unui sistem politic intolerabil, se cuvine să fie înfățișată și personalitatea memorandistului Mihai Veliciu în temeiul fragmentelor de corespondențe și acte contemporane, păstrate cu pietate de către fiul său omonim.

Născut la 26 Mai 1846 din sămânța strădalnicilor și drept credincioșilor plugari șepreușeni (jud. Arad) Gheorghe și Maria Veliciu, Mihai și-a petrecut anii copilăriei în puritatea morală a casei țărănești, cercetând cu drag școala și biserica din satul natal, primind în zilele de peste săptămână învățătura împărtășită din partea bunului dascăl Melentie Suciu, iar în Dumineci și zile de sărbătoare alergând la biserică să-și înalțe su-

*) **Conferință rostită în sala festivă a Școalei din Săliște (Mai 1944).**

fletul pe aripa credinţei străbune, propoveduite de vrednicul preot Avram Ursuţiu.

Dacă temelia viitoarei ascensiuni a lui Mihai Veliciu a fost garantată prin sănătatea trupească şi vigoarea sufletească, moştenită dela părinţii săi ţărani, îndemnul să pornească pe calea acestei ascensiuni l-a primit dela dascălul său Melentie şi dela duhovnicescul părinte Avram cari, în conştiinţa răspunderii ce aveau pentru viitorul poporului din comuna Şepreuş, n'au lipsit a stărui amândoi pe lângă părinţii talentatului copil să facă tot ce le va sta în putinţă, spre a-l trimite la şcoli înalte, pregătindu-l să poată păşi mai târziu în slujba poporului din satul natal. Putinţa lor fiind însă foarte smerită, puţin ajutor au fost în stare să îmbie fiului lor, căruia mai mult încrederea în Dumnezeu şi în steaua propriului său noroc decât speranţa în vreun ajutor omenesc, a făcut să i se deschidă la vârsta de 13 ani drumul spre şcoalele româneşti din Beiuş. Ajutorul bănesc, pe care-l primea dela părinţi, nu depăşea suma anuală de 20 fiorini. După terminarea primelor două clase de liceu, ei îl sfătuiau să părăsească Beiuşul ca, înscriindu-se în şcoala normală (preparandia) ortodoxă din Arad, să poată intra cât mai repede în serviciul şcoalei din Şepreuş. Sfatul lor nu mai trezea însă în sufletul tânărului înflăcărat de râvna spre învăţătură cât mai înaltă, răsunetul aşteptat.

Ca elev în clasa a III-a de liceu ajunsese Mihai Veliciu în situaţiunea de a se putea lipsi de modestul ajutor bănesc, primit până atunci din partea părinţilor săi. Administratorul averilor episcopiei gr. catolice din Oradea, Drăgan cu numele, i-a oferit putinţa să se întreţină singur la studii, chemându-l ca meditator al copiilor săi, mai puţin înzestraţi şi cu mai slabă râvnă pentru carte. Astfel poate să-şi continue studiile secundare, luminându-se pe sine şi reuşind să frângă pânea învăţăturii la o vârstă destul de fragedă, şi pe seama altora. Talentul său începe să fie preţuit din partea profesorilor în aşa măsură, încât la începutul anului 1870, ca elev în cl. a VIII-a, lui i se încredinţează rostirea discursului comemorativ cu prilejul serbării şcolare închinate ierarhului întemeietor Samuil Vulcan. „Octavanul" Mi-

hai Veliciu s'a afirmat atunci ca un Român luminat şi deplin înţelegător al puterii educative, ce se revarsă din exemplul înaintaşilor asupra vieţii urmaşilor. Un corespondent al revistei „Familia" (Budapesta) a dat acestei prime afirmări a luptătorului de mai târziu atâta atenţiune, încât a socotit de trebuinţă să reproducă din cuvântarea comemorativă a tânărului Mihai Veliciu cuvintele de invocare a „geniului nemuritor", al ierarhului pe care-l ruga să se consulte cu ceilalţi genii ai românismului „trecuţi pe plaiurile" veşniciei şi cu tăria versului de Arhanghel să îndrume posteritatea să păşească în numele lor. Urmând astfel, „gintă mai aleasă nu va fi pre pământ naintea noastră"...

Cu asemenea pregătire sufletească şi bună orientare în domeniul vieţii româneşti putea să-şi încheie, la Beiuş, Mihai Veliciu cursul studiilor secundare, în vârstă de 24 ani (1870), continuându-şi apoi pregătirea la Academia de drept din Oradea-Mare.

După terminarea studiilor de drept, cu toate că i se ofereau posibilităţi de carieră strălucită în oricare din oraşele dela graniţa de Vest a pământului românesc, distinsul tânăr simţea ca o datorie de conştiinţă să intre cât mai repede în slujba poporului, din coapsele căruia izbutise a se ridica prin vrednicie proprie. A primit să fie ales notar comunal în Şepreuş (25. III. 1873), vrând să fie aproape şi de iubiţii săi părinţi, ca o cârjă de sprijin pentru bătrâneţele lor încovoiate sub povara muncii, în brazda latifundiarului conte Wenkheim.

Trei ani de zile a funcţionat în această calitate, fiind de cel mai mare ajutor consătenilor săi nu numai în chestiuni oficiale-administrative, ci în toate problemele de educaţiune obştească, în aşa măsură, încât satul întreg îl asculta şi îi urma cu deplină încredere sfaturile. Cu prilejul unei campanii electorale, venind superiorul său ierarhic, prim-pretorul plasei Chişineu, la Şepreuş, sub pretextul unei inspecţiuni administrative, în realitate însă pentru a sfătui pe săteni să voteze pentru candidatul la deputăţie, contele Wenkheim, tânărul notar Veliciu n'a stat o clipă la îndoială să adreseze consătenilor săi, chiar în prezenţa primpretorului, sfatul acesta categoric: „Nu-l ascultaţi pe domnul fibirău,

eu sunt din satul vostru, sânge din sângele vostru, voi aveţi să ascultaţi de mine, votând cu toţii pe candidatul nostru naţional *Mircea Stănescu* (advocat în Arad)".

Urmarea acestei atitudini curagioase a fost că din totalul de 83 alegători şepreuşeni 81 au dat votul candidatului român şi numai 2 înşi (1 Ungur şi 1 Român) candidatului maghiar.

După asemenea dovezi de simţire şi atitudine românească era evident că Mihai Veliciu nu putea să îmbătrânească în serviciul administraţiunii din Ungaria. Nerespectând dispoziţiunea clară a legii de naţionalităţi din 1868, vicecomitele judeţului Arad cercă să introducă limba maghiară ca limbă a întregii administraţiuni comunale. Când i s'a comunicat notarului Veliciu ordinul de maghiarizare, cerându-i-se din partea primpretorului să-l execute, el a refuzat categoric, motivându-şi refuzul cu acelaş curaj admirabil, de care dăduse atât de strălucită dovadă în preajma alegerilor parlamentare. Pentru el — spunea Veliciu — ca funcţionar comunal ales de sătenii săi, în totalitate români — ca şi pentru comuna Şepreuş — nu poate să aibă nici o valoare juridică această ordonanţă potrivnică textului de lege, chiar dacă ar fi emanată din partea Guvernului. Urmarea inevitabilă a fost destituirea lui din postul de notar în Şepreuş[1]) pentru insubordinaţiune şi repetat refuz de a executa ordinele superiorilor

[1]) Aurel C. Popovici, *La Question roumaine en Transylvanie et en Hongrie.* Lausanne — Paris 1918 p. 128: Le vice-comte du Conté d'Arad par exemple, ordonne (nr. 1801 du 4 Février 1873) qu'a l'avenir *toutes les communes rédigent les proces-verbaux des séances communale en magyar*, ainsi que les comptes et le budget des communes. Les communes protestent; comme reponse, elles reçoivent un nouvel ordre (nr. 2365 du 15 mars 1873) qui leur impose d'introduire a tout prix le magyar dans l'administration communale. Quant aux maires et aux notaires communaux qui feraient opposition a *cette brutale violation de la loi*, le vice-comte ordonne contre eux une enquete disciplinaire (nr. 1991 du 11 mars 1873) suivie de revocation, ainsi qu'il est *arrivé au notaire communal de Sepreus* (decision minist. Nr. 27719 de 1876). Contre ce terrorism, il est fait appel au ministre, qui sanctionne le procédé de ses subordonnés, et, ce qui est plus fort, interdit de protester davantage! (Ordon. ministr. Nr. 41570 du 25 aout 1875).

(...„engedetlenség és... két izben nyilt ellenszegüléssel megtagadó eljárás miatt").

In cursul anchetei disciplinare, Mihai Veliciu a reuşit să oblige pe primpretorul de plasă, a dispune să fie redactat interogatorul în limba română, cum cerea textul legei. Cu toată această destituire nelegală, când a cerut fostul notar un certificat de serviciu din partea superiorului său, acesta nu a ezitat să constate prin act oficial (Nr. 2203 din 18. IX. 1876) că în purtarea oficiului a dovedit deplină capacitate, foarte mare sârguinţă şi purtare credincioasă, rezonabilă şi exemplară. („A hivatalvezetésben kellö képességet és legnagyobb szorgalmat, hü józan példás magaviseletet tanusitott").

După destituirea din postul de notar în Şepreuş, M. Veliciu şi-a continuat activitatea la Arad, intrând candidat de advocat în biroul lui Mircea Stănescu şi pregătindu-se astfel pentru viitoarea sa carieră de advocat în Chişineu[2]).

Toate străduinţele desfăşurate de Stănescu spre a-l determina să rămână în Arad, unde i se deschideau perspective cu mult mai prielnice decât la Judecătoria de ocol din Chişineu, nu-l putură determina pe Veliciu să dea uitării strămoşeştile sale legături cu ţăranii din mijlocul cărora izbutise a se înălţa. „Am datoria — spunea el — să nu las pe fraţii mei ţărani din plasa Chişineu, fără apărător în apropierea lor nemijlocită. Este vreun advocat român în Chişineu? Nu-i. Eu trebue să mă duc între ei. *Acolo-i locul meu!*" Simţea bunul Român că-l cheamă glasul poruncitor al gliei şi al sângelui. Era o poruncă, pe care nu-l lăsa inima s'o întâmpine cu refuzul, cu care întâmpinase porunca şefilor administrativi de a înlocui limba română cu cea maghiară!

In Chişineu i-a fost dat să-şi intemeieze căminul familiar (1880) împreună cu tovarăşa vieţii sale, cu Ileana, fiica fostului

---

[2]) Mircea Stănescu era descendentul unui neguţător din Bucureşti, care îşi părăsise ţara natală pe la mijlocul veacului al XVIII-lea aşezându-se în regiunea Aradului. Aici s'a născut strănepotul său adv. M. St. la Ghioroc (23 Febr. 1841) şi a decedat în Arad (2. XII. 1888) cf. Octavian Lupaş, *Figuri arădene. Mircea V. Stănescu.* Arad 1936, p. 8—15.

primpretor din epoca absolutismului austriac şi mai târziu advocat Alexe Popovici din Comlăuş. Viaţa lor familiară a fost împodobită în scurtă vreme cu opt odrasle, dintre cari l-au supravieţuit 3 fii (Romulus, Emil şi Mihai) şi o fiică (Silvia, măritată Dr. Muscan).

Statornica preocupare de a împărtăşi acestor odrasle o exemplară educaţiune creştinească şi românească, făcea să se contopească fiica advocatului din Comlăuş cu fiul ţăranilor din Şepreuş într'o desăvârşită unitate sufletească, în acelaş gând şi în aceiaşi simţire, din care a putut izvorî o armonie neturburată între soţ şi soţie, între părinţi şi copii.

Asupra acestora din urmă se răsfrângea autoritatea paternă cu o severitate scăldată adesea în razele unei bunătăţi şi seninătăţi duioase, câtă vreme nota aceasta de blândeţă patriarhală era adeseori absentă din atitudinea maternă, aproape totdeauna prea poruncitoare şi prea puţin înclinată să lase neobservată cea mai mică abatere din calea unei discipline familiare fără greş. Dar severitatea ei implacabilă era apreciată de bunul părinte care-şi amintea adeseori de înţelepciunea cuvântului din Scriptură: cine cruţă nuiaua, nu-şi iubeşte copiii.

Datoriile de soţie, de mamă şi educatoare, înţelegea Ileana Veliciu să le îndeplinească, în orice împrejurări, cu deosebit devotament şi cu exemplară virtute, mai ales în anii de întemniţare a soţului ei, când răspunderea pentru gospodăria familiară şi pentru educaţiunea copiilor şi-o asumase, fără să fi şovăit o clipă, ori să se fi lăsat învinsă de greutăţile ce o ameninţau.

In măsura îngăduită de situaţiunea sa de rob la Unguri, întemniţatul părinte purta şi el de grije să fie cât mai bine îndrumată instrucţiunea fiului său Romulus, în interesul căruia a scris la 18 Sept. 1894 din Vaţ profesorului Gavril Precup dela liceul din Blaj, rugându-l să-l îndemne „să se ocupe şi de limba germană, în care scop îi va procura o revistă pentru copii", apoi să-l supravegheze, „ca să înveţe şi să crească bizuindu-se pe puterile proprii".

Sincere şi preţioase sunt mărturisirile împărtăşite de Mihai

Veliciu într'o scrisoare trimisă din Vaţ la 29 Ianuarie 1895 aceluiaş distins profesor G. Precup: „Timpul care pentru omul liber şi muncitor este atât de scump, har Domnului, trece şi aici destul de repede, ceeace pentru „robi" este de mare folos. Eu peste 2 zile voiu avea ... 6 luni slujite ... Trăesc destul de bine, dar în neactivitate, la care m'am dedat cam greu, deoarece din cruda-mi copilărie am fost dedat la muncă tot mai intensivă. Neactivitatea, la care sunt condamnat, căci pentru săvârşirea unui lucru folositor se cer cu totul alte condiţiuni decât acelea de care dispune un „biet rob" în „activitate" — nu mă dispensează şi nici nu mă poate dispensa de foarte multe griji, între cari, să nu ni se iee vorba în nume de rău, cea dintâi este grija, ce mi se impune ca şi la tată şi cap de familie pentru scumpii mei"... La 10 Martie scria lui Precup, rugându-l să-i tocmească lui Romulus „un rând de haine elegante" şi să îngrijească de plecarea lui acasă în vacanţa de Paşti. Din Aprilie şi August 1895 s'au păstrat două scrisori ungureşti adresate aceluiaş, motivându-şi Veliciu corespondenţa în limba maghiară cu împrejurarea că scrisorile trebuiau cenzurate înainte de expediţiunea lor din temniţa Vaţului. La 2 Sept. 1895, profesorul Precup primea din Vaţ o scurtă telegramă semnată de Gherasim Domide şi M. Veliciu, comunicându-i ştirea cuprinsă în aceste patru cuvinte: *„Suntem liberi, spune copiilor"*.

II.

Scăpat de temniţa Vaţului, pe fiul său Romulus nu l-a mai trimis la Blaj, cum îşi exprimase intenţiunea printr'o scrisoare adresată lui Precup, ci împreună cu al doilea fiu, Emil, i-a dus la Sibiu, aşezându-i în gazdă la un învăţător sas, Iosif Hahn, evident spre a le da ocaziune să-şi însuşească, în conversaţiuni cotidiane, cât mai deplin limba germană. Iar cu scopul de a se iniţia şi în limba maghiară, l-a înscris pe fiul său Romulus la liceul de stat, unde am avut astfel prilej să ne întâlnim în clasa a V-a, punând temelia unei prietenii, care nu s'a stâns nici în preajma mormântului deschis prea de vreme fostului prefect al

Aradului (cel dintâi prefect sub regim românesc) — Romulus Veliciu.

Petrecând o vacanţă de vară la Chişineu, am avut ocaziune să cunosc din experienţă personală împrejurările vieţii familiare şi felul de traiu al advocatului Mihai Veliciu. Atmosfera vieţii lui familiare era străbătută de căldură şi de seninătate, emanând şi una şi cealaltă, mai ales din sufletul profund creştin şi înflăcărat românesc al neobositului părinte, care izbutea să armonizeze contrastele, îmbinând în opera de educaţiune familiară bunătatea şi duioşia de părinte cu o nuanţă de disciplină spartană, spre a-şi obişnui odraslele din frageda vârstă a pruncieі cu împlinirea integrală a datoriei în familie, în societate, faţă de neam şi biserică. Nu era Duminică sau sărbătoare, în care să nu plece, împreună cu toţi copiii, la Sf. liturghie, fie la biserica din Chişineu, fie la cea din satul natal Şepreuş, pe care nu uita să-l cerceteze adeseori, mai ales în cursul verii. Imi aduc aminte cu câtă încredere nesdruncinată se apropiau sătenii de el, împresurându-l cu dragoste şi stimă ca pe unul din cei mai luminaţi prieteni şi cei mai buni sfătuitori ai lor.

Spre biroul lui de advocat alergau ţăranii cu toate necazurile şi durerile ca spre „Lacul Vitezda", nădăjduind tămăduire de toate asupririle şi nedreptăţile, cum nădăjduiau odinioară bolnavii, orbii, şchiopii şi uscaţii, pe cari textul sf. Evanghelii îi înfăţişează „aşteptând mişcarea apei", după ce îngerul Domnului se cobora în lac să-i tulbure unda.

Mihai Veliciu era model de părinte în viaţa familiară, model de apărător al dreptăţii în profesiunea sa de advocat, model de luptător politic fără şovăire pentru revendicarea şi apărarea drepturilor poporului nostru în regiunea apuseană a pământului românesc.

Cine ar dori să cunoască în chip amănunţit trecutul luptelor naţionale-politice ale Românilor din regiunea Aradului, în cele din urmă decenii ale regimului unguresc, cine ar ţine să fie orientat şi cu privire la progresele realizate în domeniul vieţii bisericeşti—culturale şi economice—financiare din regiunea aceasta, va întâlni la tot pasul numele talentatului Mihai Veliciu, putând

să descifreze din cuvintele şi atitudinile lui caracterul unui neînduplecat luptător al căilor drepte şi al convingerilor ferme: integru şi fără prihană.

Un luptător de rasă, cum devenise încă din tinereţe juristul ridicat exclusiv prin vrednicie proprie din pătura ţărănească a Şepreuşenilor, era firesc să nu scape atenţiunii speciale a justiţiei maghiare, pornită să adulmece pretutindeni, agitatori şi „trădători de ţară"...

Când urgia acestei justiţii, asemănată de un publicist italian cu o desfrânată căzută în ebrietate — giustizzia lubriacca[3]) —, începuse a se năpusti cu furie nestăpânită asupra conducătorilor politici ai Românilor din Transilvania, era atât de firesc să nu lipsească din rândurile prime ale celor întemniţaţi la Vaţ şi la Seghedin şeful politic al românimii aradane, advocatul Mihai Veliciu, ca unul dintre cei mai temuţi agitatori ai naţionalismului pur şi intransigent. La 31. Mai 1893, în faţa judecătorului de instrucţie din Chişineu-Criş, fiind întrebat dacă a participat la multiplicarea prin presă şi la răspândirea broşurei cu titlul *Memorandul*, dacă a aderat la această acţiune, — Mihai Veliciu, ţinând să facă uz de dreptul garantat prin articolul de lege 44 din 1868, cerea să-i fie luat interogatorul în limba română şi procesul verbal să fie redactat în aceiaşi limbă. Judecătorul admiţând că cererea este justă şi legală, îl ruga totuşi să facă declaraţia în limba maghiară, la ceeace inculpatul s'a învoit „din respect pentru instanţă"[4]). Iar cu prilejul desbaterilor din Cluj în ziua de 19 Mai 1894 spunea în faţa Curţii cu juraţi că i-ar „cădea foarte greu, dacă cineva ar crede" că el ar vrea să scape de răspundere. Aşa ceva nu se potriveşte nicidecum cu firea lui de *„fiu al poporului român"*, care în calitate de membru în comitetul executiv al partidului naţional — prin care „este exprimată *unitatea de voinţă* a întregului popor românesc (II. p. 120) — înţelege să

---

[3]) Roberto Fava, *La questione romena.* Parma, 1894.

[4]) I. P. Papp, *Procesul Memorandului Românilor din Transilvania. Acte şi date.* Cluj, 1932, vol. I. p. 167—168.

primească răspunderea pentru tot ce a fost în acest Memorand şi pentru tot ce se cuprinde în părţile incriminate"[5]).

Fiind condamnat la doi ani temniţă de stat, şi-a suportat cu desăvârşită seninătate osânda, în adânca convingere că nedreptatea, ce i se făcea lui şi tovarăşilor săi de suferinţă, nu va putea să rămână lipsită de cuvenita răsplătire. Milostivirea divină l-a învrednicit să supravieţuiască clipa îndelung doritei răsplătiri, dela 1 Decemvrie 1918. Concludent pentru atitudinea lui ca „biet rob în activitate" la Vaţ, cum se califica însuşi în scrisoarea dela 18. III. 1895 — este amănuntul că între memorandişti, el a fost unicul, care a refuzat să semneze cererea de graţiere, după cum a refuzat şi semnarea adresei de mulţumită[6]) către Francisc Iosif I-iu, care ţinând seamă de intervenţiunea Regelui Carol I-iu al Românici cu prilejul întâlnirii dela Ischl, a dispus liberarea întemniţaţilor politici dela Vaţ şi Seghedin.

Rolul lui Mihai Veliciu în mişcările naţionale politice dela sfârşitul veacului al XIX-lea devine şi mai important după ieşirea lui din temniţa Vaţului, fiind apreciată lupta şi suferinţa lui de „rob în activitate" de către întreaga opinie publică şi îndeosebi contribuind împrejurarea aceasta la sporirea încrederii şi alipirii maselor populare din judeţul Aradului către vrednicul lor conducător.. Fireşte că pe măsura, în care sporea autoritatea şi faima lui între Români, creştea şi ostilitatea elementului maghiar, care îşi făurise un fel de virtute „patriotică" de a-i sparge temutului „agitator" din Chişineu-Criş ferestrele, în fiecare an, în

---

[5]) Idem, *Ibidem* vol. II. p. 245—246.

[6]) T. V. Păcăţian publicând adresa aceasta în *Cartea de Aur* (v. VII, p. 686—7) afirmă că cei nesemnaţi şi-ar fi împlinit de mai înainte pedeapsa cu excepţiunea lui Septimin Albini, care trecuse Munţii... Afirmaţiunea nu se potriveşte la cazul lui M. Veliciu, care deşi graţiat după 14 luni de închisoare, nu s'a simţit îndemnat să semneze adresa de mulţumită trimisă din Budapesta la 20. IX. 1895 prin intermediul Ministerului de Justiţie, purtând următoarele iscălituri: Dr. Ioan Raţiu, dr. Vasile Lucaciu, Iuliu Coroianu, dr. T. Mihali, Gherasim Domide, Aurel Suciu, Rubin Patiţia, dr. D. P. Barcianu şi D. Comşia.

preajma serbării dela 15 Martie (Idele lui Marte), când se comemora începutul mişcării revoluţionare ungureşti dela 1848.

După o asemenea ispravă patriotică săvârşită de consătenii săi maghiari, Veliciu s'a simţit îndemnat să trimită în ziua de 14 Martie 1900, seara târziu, primpretorului Csukay din Chişineu această adresă concludentă:

„Tărnbălăul, ce s'a petrecut în această oră pe strada în care şi eu, ca cetăţean pacinic îmi am locuinţa, a aflat de bine a mă onora cu spargerea fereştilor.

„Fereştile mele nu sunt lucru mare, dară este destul de important pentru mine *linişfea familiei mele,* iară pentru noi toţi, cred eu, asigurarea publică şi dreptul sfânt al proprietăţii.

„Am ţinut a-ţi aduce aceasta de loc la cunoştinţă, cu atâta mai vârtos, că eu am fost de credinţă, cumcă nu va fi de lipsă, să-mi adun oamenii şi prietenii, ca să-mi apere casa.

„Ce va urma până mâne, este treaba D-Tale ca şef de poliţie; eu cu ai mei vom dormi, dacă nu vom fi din nou conturbaţi.

Cu onoare
Mihaiu Veliciu m. p.
locuitor în Chişineu şi proprietar de casă"

Cu acest primpretor Csukay a avut Mihai Veliciu o răfuială mult mai gravă în Mai 1903, când în comuna sa natală cu prilejul alegerii de primar, din cauza ingerinţelor administrative, s'a produs între jandarmeria maghiară şi ţăranii români, o ciocnire atât de sângeroasă, încât au fost ucişi 6 inşi (Teodor Toma de 37 ani, Petru Suciu de 29 ani, Vasile Suciu de 35 ani, Ioan Turcuş de 28 ani, soţia lui Micula Veliciu n. Tudora Suciu şi Toader Cipoş de 61 ani), iar răniţi 10 ţărani (Iosif Veliciu, Micula Veliciu, Petru Henţ Doli, Ioan Henţ Doli, Gabor Pavela, Lupi Ganii, I. Gheorghe Pârv a Toderesii, Ioan Horga, Todor Suciu şi Petru Sălăgian).

Interpelând în chestiunea aceasta, de o gravitate excepţională, Mihai Veliciu spunea în congregaţiunea comitatului ... că la alegerea de primar s'au prezentat ţăranii „ca la biserică în haine de sărbătoare" şi cu mâinile goale, neducând cu dânşii

„nici măcar băticuţa lor îndătinată"; primpretorul a candidat „pe agreatul său şi al câtorva mari proprietari, pe faimosul Pârv Florea Lica, dar a aflat de bine să candideze şi „pe omul poporului, pe Iosif Mate". Acesta obţinu, fireşte, majoritatea voturilor şi ar fi trebuit proclamat ales. Spre a zădărnici afirmarea voinţei populare, primpretorul şi oamenii săi au provocat *vărsarea de sânge*...

Dupăce arată, cum s'a desfăşurat drama sângeroasă dela 7 Mai, Mihai Veliciu adăuga: „Inchipuiţi-vă, D-lor, o masă din această sală, d. ex. masa, la care şade Csukay primpretorul, eroul zilei, *drept catafalc*, pe aceea *6 morţi* şi morţi în exerciţiul lor de cetăţeni. Uitaţi-vă la dânşii şi numaidecât vă veţi convinge, în ce mâni păcătoase ori slabe, neputincioase pentru a apăra libertăţile publice, este pusă executarea legii. Par'că văd şi acum curgând sângele nevinovat, morţii acoperiţi cu paie ca porcii, iar orfanii şi văduvele plângând de ţi-se sfâşia inima. Uitaţi-vă la ei şi lăudaţi era, când sub stăpânirea lui Széll ministru-preşedinte şi de interne, a fişpanului Urbán Iván, a vicecomitelui Dálnoky Nagy Lajos, a protopretorului Csukay, se poate întâmpla aşa ceva în anul Domnului 1903. Acestea sunt dovezi despre hărniciile administrative ale comitatului Arad, aceste dovezi strigă după răsplată în cer şi pe pământ...

„Când s'a răspândit vestea despre *măcelul dela Şepreuş*, unii — preteni buni ai Românilor şi ai păcii ar fi zis: *„löttek Seprösön egy Velicset is, de mi haszon, mert nem a valódit lötték"* (impuşcat-au în Şepreuş şi pe un Veliciu, dar ce folos, dacă nu l-au împuşcat pe cel adevărat). Nu ştiu, la cine au ţintit. Unii zic că la mine, eu însă numai într'atâta iau act despre exclamaţiunea aceasta, încât este semnificativă pentru raporturile noastre din comitat, altcum nu. Care va să zică, cine luptă pentru respectarea legii, este vrednic de plumb. Dacă la mine s'a referit aluziunea, nu-mi pasă; astfel de insanităţi nu mă terorizează şi nu mă vor teroriza niciodată. Ce folos are neamul meu de mine, neamul meu, poporul românesc, este chemat să judece (Trăiască Veliciu, răsună sala de strigătele Românilor). Una însă s'o ştiţi, Domnilor, dacă s'ar fi făcut aluziune la mine, să luaţi la cunoş-

tinţă, că lipsa mea din şirul combatanţilor, fireşte dacă ar urma, ar simţi-o foarte mica mea familie, care şi-ar pierde pe ocrotitorul şi agonisitorul pânei de toate zilele, dar poporul românesc n'ar simţi-o niciodată, căci Veliciu este numai un nume care se valorifică cum ştie şi cum poate, se stânge şi se duce; dar poporul românesc aproape de două mii de ani trăeşte pe aceste plaiuri, şesuri şi câmpii şi *va trăi în veci.* (Aplauze nesfârşite; minute întregi e aclamat Veliciu. Fişpanul şi Ungurii stau tăcuţi). In punctul iubirii de neam, al realizării postulatelor legale ale neamului nostru, în punctul dorirei de a ne conserva, a trăi şi a muri aici ca Români, simţesc întocmai ca mine trei milioane, simte ca mine tot sufletul românesc, chiar şi aceia pe cari Dvs. îi ţineţi de mai buni patrioţi decât pe mine...“[7]).

Adevărurile rostite de Veliciu în cuvinte atât de răspicate au impresionat nu numai opinia publică română, ci în măsură vădită şi pe cea maghiară, care prin ziarul *Arad és Vidéke* din 5. Noemvrie 1903 izbucnea în înjurături triviale la adresa lui Veliciu, spunând despre el că în viaţa publică a comitatului Arad ar fi fost „adevărat blestem, perpetuu stricător al ordinei, al păcii şi al poporului român“, iar acţiunea lui şi a tovarăşilor săi pentru apărarea poporului stigmatizând-o ca pe una care ar păgubi cauza maghiarimii mai mult decât o asuprire de veacuri[8]).

Izbucnirea intoleranţei şi a urei în forme atât de brutale şi violente, era în vădită contradicţiune cu lozinca ce anunţase noul şef al guvernului maghiar Coloman Széll prin aceste trei cuvinte: jog, törvény, igazság (drèpt, lege, dreptate). Deaceea, Veliciu trimite la 15. III. 1900 şi ziarului arădan *Tribuna Poporului* această ştire scurtă: „Tămbălăul coşutist de asară mi-a spart fereştile. Jog, törvény, igazság — pe buze“.

---

[7]) Cf. *Tribuna Poporului* nr. 195 din 25. X. (7. XI) 1903.

[8]) *Arad es Vidéke* nr. 275 din 5. XI. 1903: „Velics valóságos átka, örökös megrontója a rendnek s békének és a román népnek. Ő a vezér s méltó satellesei Pop C. István és Suciu János. Ez a triumvirátus többet ártott a magyarság ügyének, mint árthatna egy százados elnyomatás“.

Iar în toamna aceluiaş an, cu prilejul instalării noului comite suprem, Veliciu rosteşte în şedinţa congregaţiunii-comitatense (adunării judeţene) în numele Românilor aradani o cuvântare, din cuprinsul căreia merită reproduse următoarele constatări deplin întemeiate:

„Oricari ar fi datele statistice în privirea populaţiei comitatului Arad, fapt e, că acest comitat este locuit în majoritate preponderantă de Români, ceeace de altcum dovedesc acte oficioase absolut autentice; numărul total al locuitorilor comitatului este 343.597, dintre cari Români sunt 208.957, iar Unguri numai 86.780 ... Popor mai blând, mai bun şi mai cinstit, decât Românul, nu există. Işi implineşte datoria către patrie şi tron cu scumpătate, plăteşte din greu contribuţia în bani şi sânge, fără murmur. Martor ne este istoria, că Românii nu s'au aliat niciodată cu vrăşmaşii ţării ... Cu toate acestea ... pe noi Românii ne-au atacat în punctul patriotismului. Am respins totdeauna astfel de atacuri, le respingem şi acum şi declarăm că nu admitem să se atingă nimenea de patriotismul nostru ... Aici în pământul patriei zac osemintele părinţilor, moşilor şi strămoşilor noştri; aici zac osemintele fraţilor şi fiilor noştri; mai toată glia este stropită cu sângele celor mai scumpi ai noştri. Nu vom permite niciodată, să calce picior duşman pământul patriei noastre, să pângărească mormintele iubiţilor noştri. Ca popor însă avem nu numai datorii de împlinit, ci avem şi drepturi, cari se cuprind în legea firii şi drepturi înscrise în legea positivă. Acestea formează postulatele noastre. Postulate foarte modeste, cari încap foarte frumos în cadrul celor trei cuvinte atât de des amintite în vremurile din urmă şi anume în cuvintele: jog, törvény, igazság ... Ne-am născut Români, Români vrem să rămânem; ca Români vrem să ne desvoltăm şi afirmăm în patria noastră. Cerem deci, ca desvoltării noastre naţionale în limba noastră maternă să nu ni se pună piedici ... In considerarea drepturilor ce avem şi a datorinţelor ce îndeplinim către patrie, cerem ca şi Românilor să li se dea putinţa de a lua parte la viaţa publică a Statului pe toate terenele. Aceasta în proporţiunea numărului sufletelor şi a dajdiei în bani şi sânge, prestate pe altarul patriei.

„Iată, Ilustrissime Domnule Comite, că modestele noastre postulate nu jignesc de fel conceptele exprimate prin cuvintele: „jog, törvény, igazság". Ei, dar de aceste concepte s'a făcut şi se face multă paradă, căci până acum după cuvintele frumos sunătoare n'au urmat şi fapte, iar *vorba fără fapte este moartă*"[9]).

III.

La începutul veacului al XX-lea, înteţindu-se curentul de maghiarizare prin proiectul de lege al ministrului Berzeviczy, din fruntea mişcărilor de protestare nu putea lipsi încercatul în lupte Mihai Veliciu, care într'o adunare populară ţinută la Chişineu în ziua de 8. XII. 1904, diversitatea limbilor din Ungaria asemănând-o cu „frumuseţea ghirlandei alcătuită de mâna isteaţă" a unei fete mari, obişnuită a-şi împodobi salba cu mărgele de diferite colori, exclama: „Fraţilor! Azi limba ne este în primejdie; deaceea ne-am adunat, să chibzuim împreună şi să punem la cale măsurile legale pentru apărarea dreptului limbei noastre, iar atunci când ne adunăm, să apărăm cel mai mare dar, dat de Dumnezeu omului, eu ca Român şi creştin, cred şi mărturisesc, că ne-am adunat în numele Domnului şi că Domnul în mijlocul nostru este. Nu aşa cred însă potrivnicii noştri. Ei, când ne văd doi sau trei adunaţi, de regulă zic, că ne-am adunat să uneltim în contra patriei ... Ţin să spun din acest loc sus şi tare, că toate aceste presupuneri, vină ele de orişiunde, sunt calomnii răutăcioase adresate nouă şi poporului nostru ... Să ni se arate un caz, când ne-am fi împotrivit să ne dăm tributul de avere şi sânge în interesul patriei... „Meşterul-Strică, numit Berzeviczy, care spre nenorocirea noastră şi a patriei, este ministru de culte, şi-a pus în gând, că mărgeaua scumpă dată de însuşi Dumnezeu, limba naţionalităţilor din Ungaria să o desfiinţeze ... să o alunge, pentru că ştiut este, cumcă în limba sa trăieşte fiecare popor, iar dacă îi iei limba, acel popor a încetat de a mai fi. Aşa dar, fraţilor, ne-am adunat aici sub cerul liber, să ne apărăm limba şi

[9]) *Tribuna Poporului din Arad* nr. 201 din 28. X. 1900.

drepturile ei ..., căci până atunci vom trăi ca Români, până vom vorbi limba românească, dată nouă de însuşi Dumnezeu prin maicele noastre la naştere; deaceea declarăm sus şi tare, că limba noastră românească numai morţi o dăm... Prin noul proiect al lui Berzeviczy... se intenţionează schimbarea legii despre egala îndreptăţire a naţionalităţilor... nimicirea autonomiei noastre bisericeşti, se intenţionează mai presus de toate ca... peste şcoalele noastre poporale, care le-am întemeiat... le-am ţinut şi le ţinem noi din sărăcia noastră, să se facă stăpân guvernul... iară nouă să ne rămână dreptul de a ţine şcoala, pe care — dacă proiectul lui B. ar deveni lege — vrea să o facă, scurt zis, fabrică de maghiarizare, fabrică menită a stârpi luciul sfintei noastre mărgele, adecă limba noastră. Acesta este scopul proiectului, pe care noi nu-l putem primi *odată cu capul*"...[10]).

Indârjirea exprimată prin formula populară *„nu primim odată cu capul"* reaminteşte exemplara tenacitate a ţăranilor luptători şi mucenici din cursul veacului al XVIII-lea cari, şi ei obişnueau să spună, că nu vor primi „legea nemţească", legea împăratului dela Viena, „odată cu capul", ci vor rămânea, precum au şi rămas cu preţul unor sacrificii supreme, statornici în strămoşeasca lor „lege românească". In fond era aceiaşi luptă pentru salvarea neamului românesc din ţara Transilvaniei, luptă purtată în veacul al XVIII-lea sub aspect religios-confesional împotriva înstrăinării prin catolicismul habsburgic, iar în veacurile XIX—XX, sub aspect politic, împotriva tendinţelor de maghiarizare prin mijloace tot atât de silnice, uneori chiar mai silnice decât cele puse de Curtea din Viena în serviciul proselitismului său religios. Dar precum nu şi-au putut atinge scopul tendinţele de înstrăinare ale politicii vieneze, la fel s'au zdrobit valurile celor budapestane de stânca de granit a tenacităţii şi a victorioasei resistenţe româneşti.

Spre a spori mijloacele de luptă politică împotriva opresiunii maghiare, la începutul anului 1905 a fost abandonată tactica pasivităţii, după ce, cu doi ani înainte, tânărul advocat Aurel Vlad

---

10) Cf. *Tribuna* din Arad nr. 229 din 7. XII. 1904.

din Orăştie, fără să ţină seamă de disciplina de partid, candidase în circumscripţia Dobra (jud. Hunedoara) şi izbutise a păşi în parlamentul din Budapesta ca unic apărător neînfricat al cauzelor naţionale româneşti.

In alegerile parlamentare din 1905 Mihai Veliciu a dat o impresionantă dovadă a pornirilor sale altruiste. Ce ar fi fost mai firesc, decât să candideze în circumscipţia Chişineu, unde îl cunoşteau şi preţuiau toţi alegătorii români ca pe nimeni altul? Fiindcă s'a ivit însă o dificultate de ordin personal pentru distinsul publicist Ioan Rusu-Şirianu, căruia nu i-a fost cu putinţă să candideze la el acasă, în circumscripţiunea Şiria, înţeleptul şi împăciuitorul Veliciu i-a oferit circumscripţia Chişineului, garantându-i cu propria sa autoritate personală, succesul electoral şi accesul în parlamentul de pe malul Dunării. El însuşi s'a mulţumit să urmărească de acasă, din biroul său dela Chişineu, luptele purtate contra guvernelor dela Budapesta cu multă risipă de energie, dar cu minime rezultate positive de către deputaţii români, cari împreună cu colegii lor sârbi şi slovaci *s'au constituit într'un club al naţionaliştilor*, având ca preşedinte pe Teodor Mihali şi ca secretar pe Milan Hodza. Dacă ar fi fost şi Mihai Veliciu printre luptătorii parlamentari de atunci, prin temperamentul său dinamic şi combativ, prin cunoştinţele sale vaste şi temeinice, ca şi prin curajul bărbătesc de care a dat nenumărate dovezi în cariera sa, ar fi putut să îndeplinească fără îndoială un rol cu răsunet egal celui produs de către cei mai de frunte deputaţi români din 1-ul deceniu al veacului al XX-lea. Rămas acasă, a fost bucuros că-şi poate continua şi intensifica lupta pentru drepturile Românilor în cercul mai limitat al adunărilor populare şi al congregaţiunilor din judeţul Aradului, precum şi în cadrele autonomiei bisericeşti, ca membru al sinoadelor eparhiale din Arad şi al congresului naţional-bisericesc dela Sibiu, iar în domeniul vieţii economice-financiare ca unul dintre întemeietorii Băncii „Victoria“ şi mai târziu, ca preşedinte al ei.

IV.

Merită o menţiune specială felul, cum înţelegea Mihai Veliciu să activeze în domeniul autonomiei bisericeşti, ca apărător intransigent al constituţionalismului şi al unei pronunţate intransigenţe de ordin moral şi politic. La 2 Mai 1899, dupăce fostul episcop Ioan Meţianu, ales mitropolit la Sibiu, părăsise Aradul, s'a ivit aci cazul unei alegeri de episcop; Veliciu, împreună cu prietenii săi Vasile Mangra, Roman Ciorogariu şi Nicolae Oncu, redactară o „programă-pastorală" de 9 puncte, între cari cele mai însemnate postulau apărarea autonomiei bisericeşti de orice înrâurire „externă" din partea Statului, aplicarea constituţionalismului bisericesc în toată curăţenia, transformarea centrului eparhial într'un teren de activitate ca biserica să poată da „naţiunei carte, preoţi şi învăţători apţi pentru apostolia românismului". Cereau apoi să aibă viitorul episcop atitudine binevoitoare faţă de partidul naţional şi „nimenea să nu fie persecutat din partea bisericii pentru atitudinea sa politică-naţională", să introducă „o chiverniseală reală pentru augmentarea fondurilor bisericeşti", *să curme nepotismul* în biserică şi să restabilească *„pe fiii diecezei în drepturile lor diecezane"*, să dea satisfacţiune părintelui Vasile Mangra pentru injurioasa sa suspendare dela catedră şi, în sfârşit, să restabilească „armonia între credincioşi, premergând episcopul cu cuvântul şi cu fapta evanghelică".

Aceste puncte de „programă pastorală" — pe lângă caracterul lor de necontestată utilitate în oricare parte a Mitropoliei transilvane — sunt concludente atât pentru oarecari experienţe de ordin personal, cât şi pentru anume stări de lucruri rezultate din cel din urmă sfert de veac al cârmuirii vlădiceşti aradane.

Prezentând cei patru fruntaşi textul acestor puncte, candidatului Iosif Goldiş — care a şi reuşit să fie ales împotriva dorinţei mitropolitului Meţianu, sprijinitor al arhimandritului Augustin Hamzea, — nu a stat la îndoială să „declare solemn" că se identifică întru toate cu sensul şi scopul lor, obligându-se „a păstori în acest spirit". Păstorirea lui vlădicească a fost însă de scurtă durată. După moartea lui Goldiş, încrederea alegătorilor

s'a îndreptat spre Vasile Mangra, care a fost ales la 1903 episcop al Aradului, dar nu a reuşit să obţină confirmarea pentru motivul de a fi participat activ la acţiunile de intransigenţă politică ale partidului naţional-român.

De Vasile Mangra îl legau pe Mihai Veliciu trainice şi adânci relaţiuni de prietenie încă din anii studiilor secundare dela liceul din Beiuş, unde fuseseră colegi de clasă. Prietenia aceasta s'a sdruncinat însă din temelie îndată ce Vasile Mangra, în calitate de vicar la Oradea, a primit să candideze în circumscripţia bihoreană Ceica, la 1910, cu program guvernamental (tiszaist) şi mai târziu a consimţit să urce (1916) scaunul mitropolitan, împotriva opiniei publice româneşti, sprijinit numai de agenţii aceluiaş protctor al său: contele Ştefan Tisza.

Sunt deosebit de energice cuvintele de mustrare, adresate de vechiul prieten Mihai Veliciu noului Mitropolit, care urma să-şi ispăşească nelegiuita-i ascensiune în scaunul lui Şaguna în chip tot aşa de tragic şi simultan cu dramatica prăbuşire a lui Ştefan Tisza, la sfârşitul primului războiu mondial. Mâhnirea şi indignarea sufletească, pricinuită vechiului prieten prin rătăcirea celui înălţat pe căi piezişe, străbate din cuprinsul unui vast rechizitoriu în cuvinte fulgerătoare ca acestea: „Cred că îţi aduci încă aminte, că în gimnaziu am fost conşcolari ... că am fost buni prieteni ... Episcopul Meţianu te-a suspendat dela catedră ... In timpul cât ai fost suspendat, veneai pe la mine pe la Chişineu ... eu, în cât era cu putinţă şi credeam că poftele tale sunt juste, îţi dam sprijinul posibil ... După moartea lui Goldiş ... cu toate că mâna mitropolitului Meţianu, ... care lucra în contra alegerii tale, era destul de lungă şi destul de largă, fiind Meţianu om foarte energic, agil şi cu multe legături, nouă ne-a succes să te alegem pe tine episcop. Alegerea ta însă n'a fost aprobată de locurile mai înalte, care împrejurare a produs la prietenii tăi multă supărare. Tu ca vicar nu te-ai ţinut de vorbă ... cuvântul dat a devenit în gura ta un fel de jucărie neserioasă. Ai promis totul dela care aşteptai să te ajute în scopurile tale ascunse, dar ceva bun in interesul bisericei naţionale şi al neamului n'ai făcut ...

... „Eu eram bolnav şi acum sunt bolnav trupeşte, dară sunt

întreg şi sănătos la minte şi mă scârbesc de hărniciile tale... Se poate constata, că din capul locului ai voit să tragi pe sfoară pe cei creduli, cari — durere — au fost foarte mulţi, cumcă tu vei fi totdeauna cel ce trebue să fii.

„Am înţeles că, după ce te-ai fost schimbat la faţă — dar şi la duh — învăţătorii după teritoriul Consistoriului Orăzii Mari au fost aspru îndrumaţi, ca în convorbirile lor să nu vorbească tare româneşte, să nu provoace nici un pic de manifestaţie românească, căci se supără Măria Sa Mangra, deci să grijească să nu provoace neplăceri. Eu cred că ştirile acestea sunt adevărate, purtarea ta ulterioară dovedeşte că într'adevăr nu vei fi păstorul, care-şi pune capul pentru turma sa, ci păstorul care numai de turma sa n'are nici o grijă, căruia îi trebue benchetuiri cu domnii şi alte petreceri păcătoase... *Mă doare inima şi azi când văd, că fostul meu prieten de odinioară în ce abis mare moral a ajuns.* Ia la cunoştinţă, că de atunci şi până astăzi nu-ţi mai sunt prieten, dară — nu-ţi sunt nici duşman, căci n'am duşmănit şi nu duşmănesc pe nimeni în viaţa mea... Odată, când vorbeam împreună despre viitorul neamului românesc aici în Ungaria, tu erai la culmea datoriei, poftind pe seama Românilor drept şi dreptate, iar acum consideri poporul român ca o turmă de cerşetori, cari să se bucure dacă domnii îi aruncă şi ei câte un os de ros. Tuturor năzuinţelor tale, în acest sens, sunt duşman...

„Considerând declaraţiile mele sincere şi având în vedere purtarea ta ca preot român în timpul când te-ai schimbat la faţă şi la duh, cu deosebită durere îţi spun, că tu în sufletul meu nu eşti considerat ca mitropolit, pentru că nu pot consimţi cu atribuţiile câştigate în calea cea mai nelegală, căci purcezând tu în consecvenţă, bietul popor, fără consentimentul administraţiei politice nu va fi în stare să-şi aleagă un simplu capelan. După toate acestea ca un fost bun prieten al tău, dară totdeauna şi mai bun prieten al bisericii şi al poporului românesc din Ungaria, îmi încheiu epistola cu următorul sfat: să te îmbraci în sac şi cenuşă, să te retragi într'o mânăstire, iară restul vieţii tale să-l petreci în post şi rugăciuni. Dumnezeu aşa să-ţi ajute!

Chişineu, la 10 Ianuarie 1917 stil nou.

ss. Mihaiu Veliciu".

După obşteasca bucurie pricinuită şi lui Veliciu deopotrivă cu aceea a tuturor bunilor Români dintre Carpaţi şi Tisa, prin hotărârea de unire cu România în ziua de 1 Decemvrie 1918 la Alba-Iulia, — a putut fi părtaş bucuriei personale de a se vedea proclamat la 10 Decemvrie 1918 preşedinte al Consiliului Naţional român din Arad[11]), precum şi a alteia de ordin familiar văzând pe fiul său Romul aşezat prefect la cârma municipiului Arad, pe al doilea fiu, Emil, reintors din captivitate rusească, iar pe al treilea, pe omonimul său — plecat la studii juridice în capitala Franţei.

O boală veche îl chinuise ţintuindu-i trupul în cârji şi pironindu-l de patul durerii timp de 10—11 ani. Sufleteşte a rămas însă în deplină luciditate până în ziua de 26 Aprilie 1921, când aripa morţii s'a întins asupra fiinţei lui pământeşti, deschizând sufletului aprig drumul spre oştirea nevăzută, dar tot mai numeroasă, a măreţelor umbre de luptători fără preget pentru desrobirea neamului românesc din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş. (In Iunie 1922 a decedat şi văduva Ileana Veliciu).

Plecarea lui dintre cei vii, deşi la vârstă care depăşise cu câţiva ani pe cea statornicită în cuvintele Psalmistului, a trezit adânci şi unanime păreri de rău în sufletul tuturor, cari l-au cunoscut şi s'au obişnuit a-i preţui, după cuviinţă, vrednicia personală. Amintirea lui a continuat şi va continua să fie păstrată

---

[11]) In procesul verbal redactat în şedinţa Cons. Naţ. român din această zi se poate citi concluziunea aceasta: „Consiliul Naţ. român comitatens... îşi exprimă mulţumita şi recunoştinţa sa faţă de activitatea d-lui preşedinte M. Veliciu, căruia îi transpune cele mai călduroase felicitări. Se închină cu sfială înaintea activităţii sale îndelungate, care a jertfit-o pentru binele şi prosperitatea neamului românesc, îşi exprimă cea mai profundă mulţumită faţă de Atotputernicul, că pe lângă toate suferinţele trupeşti îndelungate l-a învrednicit să-şi vadă visul cu ochii. Roagă pe bunul Dumnezeu să-i redea sănătatea, ca să se poată pe deplin bucura de încoronarea măreţei învingeri a lumii civilizate şi îşi exprimă speranţa că la marea sărbătoare românească, ce e acum în pregătire, să-l poată saluta în mijlocul său, ca să-şi poată reocupa locul în fruntea Românilor de aici".

de către toţi cei ce înţeleg că oamenii zilei de astăzi sunt necontenit avizaţi la experienţele, sfatul şi îndrumarea celor de eri, ca să poată fi cât mai bine înarmaţi în faţa primejdiilor zilei de mâne.

Supravieţuirea lui Mihai Veliciu dincolo de graniţa contemporaneităţii, s'a învrednicit şi de forma concretă a bronzului, în care a fost turnată imaginea lui, prin solicitudinea generoasă a tovarăşului său de luptă Ioan Suciu, care a înţeles astfel să dea expresiune durabilă sentimentului de gratitudine românească faţă de unul dinre cei mai aprigi luptători dela periferia apuseană a pământului strămoşesc: *faţă de Memorandistul Mihai Veliciu.*

In cuvântarea rostită în ziua desvălirii bustului făcea Suciu această destăinuire atât de caracteristică pentru felul de a fi al lui Mihai Veliciu, care „nu a admis niciodată în viaţă să i se aducă laude... pentru vre-un succes. Nici cu vorba, nici prin ziare. Dar elogierea soţilor săi de luptă nu o întrelăsa niciodată. Iată dece numele adjutanţilor săi bravi... a ajuns să fie cunoscut şi slăvit de fraţii din depărtări în mai mare măsură, decât numele marelui lor comandant".

* * *

Sunt amintiri, pe cari un popor conştient de menirea sa nu le poate da niciodată uitării, căci a le uita ar însemna să-şi uite de sine însuşi. Acestei nobile categorii aparţine amintirea celor cari au luptat cu credinţă neşovăitoare şi au pătimit cu seninătate pentru drepturile poporului român împilat şi încătuşat de stăpâniri străine.

Monumentul din faţa locuinţei lui Mihai Veliciu e o dovadă materială, menită să vestească tuturor că numele admirabilului luptător şi îndrumător dela graniţa de Vest a României nu va fi uitat niciodată. Il vor vesti cucernicii preoţi din uşa altarelor şi din înălţimea amvoanelor ca pe al unui model de creştin ortodox; întreagă ceata luminaţilor dascăli de elită îl vor înfăţişa elevilor ca pe unul dintre fruntaşii luptători fără preget şi jertfitori ai libertăţii personale, în interesul de obşte al

neamului românesc. Iar mulţimea ţăranilor din frumoasele sate aradane va grăbi să-şi împodobească pereţii caselor cu icoana lui, rugând pe milostivul Dumnezeu să le ajute să-şi poată creşte copiii în virtutea strămoşească şi să vadă răsărind din satele lor cât mai mulţi oameni de vrednicia celui înălţat din casa smeriţilor ţărani şepreuşeni. Această vrednicie e exprimată puternic în cuvântul Psalmistului: Fericit bărbatul ce nu i-a fost sfatul cu necredincioşii — şi cu păcătoşii n'a stătut la cale în trebile sale.

Cu cât vor fi mai numeroase astfel de monumente în regiunea Aradului, cu atât mai bine va fi păzită graniţa aceasta de Vest, cu atât mai temeinic se va consolida frontul sufletesc al celor hotărâţi să urmeze îndemnul celui ce-şi doarme somnul de veci în mormântul înstreinat dela Ciucea, îndemn cuprins în cuvântul de a fi, în orice împrejurări, statornici în cinstea de lege şi ţară, în focul credinţei statornici. Iar când va bate ceasul pentru refacerea acestei graniţi sdruncinate în ziua de Vineri 30 August 1940, un lucru e sigur: Mihai Veliciu, împreună cu toţi cei osândiţi la Cluj în Mai 1894 la temniţă ungurească, va păşi în cele dintâi rânduri ale batalioanelor de asalt, pornite la jertfă şi la biruinţă pentru reîntregirea României.

NICOLAE POPEA ŞI IOAN MICU MOLDOVAN*)

I.

Sire,
Domnilor Colegi!

Cu un profund sentiment de pietate, cum sunt datori preoţii lui Christos să se apropie de sfântul jertfelnic, — aşa am păşit la 1915 pentru întâia dată pragul acestui templu al ştiinţei şi culturii româneşti.

Nu voiu uita cuvintele pline de iubire, cu cari m'a întâmpinat atunci regretatul preşedinte Dr. C. Istrati, salutându-mă în şedinţa dela 23 Mai 1915 ca pe singurul reprezentant al Transilvaniei la sesiunea generală din acel an şi exprimându-şi bucuria, că nu veniam „cu mâna goală", ci aduceam două lucrări istorice, pe cari, după ce izbutisem a le strecura cu multă greutate peste graniţele vameşilor, D-Voastre aţi binevoit, Domnilor Colegi, a le publica în *„Analele Academiei Române"*.

Cu ajutorul atotputernicului Dumnezeu graniţele vameşilor au căzut, lăsând acum drum liber tuturor fiilor naţiunii noastre, doritori să muncească împreună pentru înălţarea Patriei şi înţelegători ai frumosului îndemn cuprins în cuvintele entusiastului Ştefan O. Iosif:

„Copii răsleţi ai mândrei noastre naţii,
Veniţi cu toţi, să ne cunoaştem fraţii"...

Binecuvântat să fie Dumnezeul dreptăţii şi al milostivirii, care înalţă pe cei smeriţi şi surpă pe cei îngâmfaţi! Slăvit să fie

*) Discurs de recepţiune în Academia Română la 8 Iunie 1920.

în veci numele Domnului, care ne-a scos din întunerec la lumină, din robie la libertate şi mântuire!

Inainte de a proceda la îndeplinirea datoriei, care-mi se impune prin articolul 25 din Statutele Academiei Române, vă rog, Domnilor Colegi, să primiţi expresiunea celei mai respectuoase mulţumiri pentru atenţiunea binevoitoare, de care aţi învrednicit modestele roade ale străduinţelor mele pe tărâmul istoriografiei române şi care v'au îndemnat să-mi oferiţi un scaun în acest înalt aşezământ al culturii noastre naţionale.

Fiind ales membru activ al Academiei în locul devenit vacant prin moartea vrednicului canonic din Blaj, Ioan Micu Moldovanu, în înţelesul dispoziţiunilor statutare, îmi revine datoria de a vorbi cu acest prilej despre vieaţa şi activitatea antecesorului meu.

Dar în urma împrejurărilor deosebite ale vieţii româneşti din Transilvania, care prin „meteahna străină" a Habsburgilor a fost în ultimele veacuri sfăşiată în două, mi se pare indicat a recurge la procedeul lui Plutarh, înfăţişând vieaţa şi activitatea antecesorului meu paralel cu a contemporanului său Nicolae Popea. Amândoi au trăit în aceleaşi împrejurări, au muncit călăuziţi de aceeaş dorinţă sfântă de a închina *întreagă* munca şi agoniseala vieţii lor ca o jertfă curată pe altarul iubirii de neam.

Vorbind despre amândoi, se îmbie de sine prilejul spre a face un act de dreptate pentru memoria binecuvântată a lui Nicolae Popea, care a fost şi el membru activ al Academiei Române, dar plecând din lumea aceasta, locul lui a rămas aci în tristă văduvie timp de 10 ani şi astfel cuvântul, care să înfăţişeze vieaţa şi vrednicia lui, încă nu a fost rostit în incinta acestui areopag.

Să dăm fiecăruia ce i se cuvine: suum cuique!

II.

Puţini dintre scriitorii ardeleni au fost aduşi de împrejurările vremii să trăească în preajma vreunui bărbat de importanţa lui Andrei Şaguna, câştigându-i încrederea şi bucurându-se timp îndelungat de întreg sprijinul lui. Episcopului Nicolae Popea, în

tinereţă şi în vârsta cea mai frumoasă a bărbăţiei, i-a fost hărăzit norocul acesta.

Atrăgând de timpuriu asupra sa luarea aminte a lui Şaguna, tânărul Neagoe Popea n'a pregetat a se înşirui printre ucenicii cei mai credincioşi, printre vrednicii tovarăşi de luptă culturală şi politică ai Arhiereului deschizător de cărări nouă în vieaţa românească a Transilvaniei.

Va recunoaşte oricine că Popea a meritat deplin norocul acesta.

Insuş faptul, că după moartea mult lăudatului profesor şi secretar episcopesc Dr. Grigorie Pantazi, decedat în Sibiu la 28 Noemvrie 1854 în vârstă de 30 de ani, adâncul cunoscător de oameni, care era Andrei Şaguna, distinge cu încrederea sa pe Neagoe Popea, chemându-l să îndeplinească şi funcţia de profesor şi pe aceea de secretar, denotă într'o măsură însemnată vrednicia acestui tânăr, ajuns la vârsta de 28 de ani o personalitate, care se impunea prin însuşirile alese ale caracterului, ca şi prin bunele rezultate ale studiilor sale.

Credinţă profundă, înflăcărată iubire de neam, entusiaste porniri spre progres, probitate în toate purtările sale şi tărie nestrămutată a convingerilor — acestea au fost însuşirile de căpetenie ale lui Popea până la adânci bătrâneţe.

Unele din aceste însuşiri le-a adus cu sine în vieaţă drept moştenire dela părinţii săi din *Satulung* (lângă Braşov), unde s'a născut la 17 Februarie 1826 ca fiu al preotului Neagoe Popea, şi unde a petrecut anii copilăriei, în atmosfera curată a cuviinţei şi evlaviei creştineşti, cari au fost totdeauna proptele trainice ale vieţii familiare din casele preoţilor noştri.

Alte însuşiri le va fi câştigat în lupta vieţii, care pentru cei ce se ridică din satele noastre româneşti, începe foarte de timpuriu: chiar de pe băncile şcoalei.

Cei mai mulţi dintre intelectualii noştri, dacă au fost sortiţi a trece prin şcoale înalte, trebuiau să se sprijine aproape excluziv pe propriile lor puteri. Intreagă educaţia şi-o făceau, cum şi-o fac şi azi — mai mult ei singuri, decât şcoala sau mediul străin, în care ajungeau. Şi dacă izbuteau să termine, era o dova-

dă, că sunt oameni tari de fire, caractere statornice. Căci în această probă de foc, în lupta continuă cu greutăţile traiului, cu diferite obstacole şi ispite, cei slabi de duh se prăbuşeau ori alunecau pe poteci lăturalnice, cari nu se mai întâlneau niciodată cu cărările adevărate ale vieţii noastre naţionale.

Şi pentru Popea, ca şi pentru alţi contemporani ai lui, a început de timpuriu lupta aceasta de încercare şi oţelire a forţelor.

După terminarea şcoalei secundare în Blaj, a făcut studii de drept la Academia din Cluj (1843—1846) într'un mediu străin, care era cu desăvârşire ostil desvoltării culturale fireşti a tinerimii române.

O mulţime de studenţi români cercetau şi pe atunci şcoalele înalte din Cluj. Dar între ei se găseau prea puţini, cari să fi adus cu sine din familie sau din şcoala secundară temelia solidă a unei educaţii româneşti, capabile să resiste diferitleor tentaţiuni de înstrăinare. Intre aceşti puţini era, — pe lângă Alexandru Pop *(A. Papiu-Ilarian* de mai târziu), fraţii Hossu, Săcăreanu, C. G. Ioan din Braşov — şi „juristul *Neagoe Popea*". Ei vedeau cu durere, cât de defectuoasă este educaţia colegilor, cât e de scălciată limba românească vorbită de aceştia, şi cum e de scăzut interesul lor pentru orice manifestare de vieaţă naţională.

Cu gândul de a le da prilej potrivit pentru înlăturarea scăderilor, ce rezultau în mod fatal dintr'o şcoală străină, câţiva studenţi mai inimoşi porniră la *1845,* în acest Cluj al rătăciţilor, o adevărată mişcare culturală-românească, intemeind o societate studenţească de lectură şi făcând să apară săptămânal o foaie manuscrisă: *„Aurora sau Zorile pentru inimă şi minte"*, pe care o împărţeau „gratis între toţi tinerii români din Lyceul Claudiopolitan".

Căpeteniile mişcării şi redactorii „Aurorii" erau N. Popea şi Alex. Pop. Cel dintâi publica încercări de versificare asupra unor teme filosofice, ca *„Omul şi vieaţa"*, în care spune că:

„Numai umbră sburătoare
In al morţii car
E vieaţa trecătoare,
Plină de amar . . ."

Iar cel de al 2-lea scria articole de îndrumare, chemând studenţii români la „maiestaticele artilerii ale zeiţei Minerva" şi îndemnându-i să se arunce în „consolatricele-i braţe"[1]).

2. Când a publicat mai târziu arhimandritul Popea „Memorialul lui Şaguna", în tendinţa sa de a zugrăvi modestele începuturi studenţeşti ale redeşteptării naţionale, n'a putut resista îndemnului de a cuprinde şi amintirile sale din tinereţe în această carte, căreia îi dăduse un titlu cam impropriu. Unii dintre contimporani făceau haz de autorul, care, glorificând pe Şaguna, nu-şi uitase nici de sine. S'a pus chiar, în mod cam răutăcios, întrebarea (după alternativa: Achile luptătorul sau Homer povestitorul) cine e mai mare: Şaguna, care a făptuit, sau Popea, care istoriseşte faptele lui? Ci, în felul acesta, i se făcea o nedreptate lui Popea, care în modestia sa niciodată n'a îndrăsnit a se asemăna cu Şaguna, ci s'a mulţumit totdeauna a se considera şi a fi aevea ca unul dintre cei mai zeloşi colaboratori şi ucenici credincioşi ai marelui Prelat. Iar cele povestite în câteva pagini[2]), ca propriile sale amintiri, pot să aibă pentru cercetătorul de mai târziu o valoare istorică netăgăduită, înfăţişând un episod din timpul, caracterizat de Popea ca „epoca de aur a studenţilor români din Cluj".

Dela Cluj a plecat Popea, în 1846, la Viena, să studieze teologia. Dar valurile vremii nu-i dau răgaz a se adânci cu totul în problemele abstracte ale desciplinelor teologice, cari pot pregăti pe cineva pentru lupta ce se poartă cu armele dialectice, nu însă pentru o luptă în câmpul deschis, cum îl aştepta pe Popea în 1848, când îl vedem căpitan în fruntea gardei Românilor braşoveni, pe cari îi îndeamnă la luptă pentru neam şi pentru tron, şi reuşeşte într'un rând a respinge atacul duşmanilor înverşunaţi. Bună prevestire şi grăitor simbol al împreunării credinţei cu vitejia, a crucii cu spada, la începutul unei cariere!

---

1) Cf. *„Memorialul Arhiepiscopului şi Metropolitului Andreiu Baron de Şaguna sau Luptele politice naţionale ale Românilor"*. Sibiu, 1889, pag. 44—47.

2) *Ibidem*, pag. 39—45.

In acest îndoit semn al biruinţei s'a manifestat, în chip strălucit, sufletul de Român neînduplecat, hotărît în gândul şi fapta sa, cum a rămas Popea până la sfârşitul vieţii. Căci, cu toate că generaţia mai tânără nu cunoscuse în Popea decât un episcop bun şi blând, cam lipsit de energie, adevăratul Popea nutrea în adâncul sufletului său un avânt răsboinic, încătuşat de vârsta înaintată şi de împrejurările grele ale timpului.

Şaguna înţelegea că razimul cel mai puternic şi podoaba cea mai aleasă pentru un scaun arhieresc este pleiada oamenilor de talent, cari să-şi pună întreagă munca şi râvna în serviciul operei de cultură, ce este chemat a iniţia şi conduce oricare centru bisericesc. El nu avea obiceiul să primească în serviciul bisericii sau între sfetnicii săi pe oricine i s'ar fi îmbulzit la uşă, ci la început în oricare parte ar fi auzit de un om vrednic, cerca să-l atragă spre vlădicia din Sibiu. Mai târziu a crescut însuş oamenii, de cari avea trebuinţă şcoala şi biserica, trimiţându-i cu cheltueala sa, la *universităţile cu faimă* din Germania. Din aceşti ucenici ai lui Şaguna au ieşit mulţi bărbaţi de valoare. Şi au fost rare de tot cazurile, când Şaguna să se fi înşelat în alegerea tinerilor vrednici de a fi ajutaţi la studii universitare.

3. In persoana lui Popea descoperind un suflet de ostaş credincios, Şaguna a crezut că ar fi păcat să-şi lipsească biserica şi şcoala de serviciile folositoare, ce putea el să le aducă, şi să-l lase pe acesta a-şi cheltui forţele intelectuale în serviciul administraţiei austriace, căreia se dedicase, după potolirea vijeliei din anii 1848—9.

L-a chemat deci la Sibiu, oferindu-i slujba de secretar al său şi profesor la seminar — amândouă foarte modest plătite[3]), dar ca tărâm prielnic de activitate culturală, de sigur unele dintre cele mai frumoase.

Popea primi chemarea şi în scurtă vreme reuşi să câştige toată încrederea lui Şaguna, dovedind, prin fapte ca şi prin întreagă simţirea sa, că este vrednic de această încredere.

[3]) *200 fiorini anual!* Cf. broşura: „*Răspuns la anticritică*". Sibiu 1881, pag. 69.

Deşi se spune — şi adeseori cu drept cuvânt — că „oamenii mari n'au nici premergători, nici urmaşi", e totuş probabil că Şaguna — ca om prevăzător care străbătea cu gândurile sale mai departe, de cum îngădue marginile înguste ale unei vieţi omeneşti, — ca să asigure şi soartea din viitor a operei de regenerare, iniţiate de dânsul, se va fi gândit la creşterea şi pregătirea unui urmaş potrivit, care să nu urce scaunul arhieresc numai de dragul de a şedea într'însul ori să nu dărâme, prin slăbiciune, temeliile clădirii începute, ci să fie în stare a continua măreaţa lucrare de clădire şi fortificare a constituţiei naţionale-bisericeşti. Cum îndemnase la 1849 pe Dr. Grigorie Pantazi[4]), tot aşa îndeamnă acum pe Neagoe Popea să se călugărească, ceea ce s'a şi întâmplat la *1856,* cu mare „ceremonie publică"[5]), primind în călugărie numele *Nicolae.*

Ca profesor, Popea a fost unul dintre cei mai buni, pe cari i-a avut seminarul din Sibiu atunci. Ca funcţionar al consistoriului, în toate treptele, prin cari a înaintat repede, a fost cel mai sârguincios, corect şi activ, împlinindu-şi totdeauna cu cinste datoriile. Ca membru al diferitelor corporaţiuni bisericeşti s'a distins prin cugetul luminat, de care era călăuzit şi prin o atitudine dezinteresată, neşovăitoare. Şaguna, care nu avea oroare de oamenii vrednici şi luminaţi, ştia preţui meritele acestora şi se bucura, când avea prilej a le accentua în chip de răsplată. Astfel la 1865, fiind vorba de alegerea unui episcop la Caransebeş, în reprezentaţia către Impăratul, Şaguna insistă, în locul prim, pentru protopopul Ion Popazu, ca mai bătrân şi mai merituos, iar la locul al 2-lea înşiră în cuvinte elogioase şi meritele lui Popea, care „s'a meritat în împlinirea oficiilor, ce le-a purtat în diferite ramuri, precum şi cu creşterea clerului tânăr şi cu înaintarea culturii poporului; iar ca protosinghel şi-a câştigat recunoştinţă laudaveră prin susţinerea unei discipline bisericeşti în

---

[4]) Nicolae *Bălăşescu*, profesor de teologie, se certase atunci cu Şaguna „pentru călugăria lui Pantazie", pe care el l-a „desfătuit a se face călugăr, căci „călugăr de treabă şi om de omenie n'am aflat afară de Prea Sfinţia Sa" (Şaguna), cf. *Conv. Lit.*, 1899, pag. 196—7.

[5]) „*Telegraful Român*", 1856, pag. 98.

protopopiatul, ce i s'a încredinţat (Nocrich)"... şi mai departe, „cu privire la purtarea lui morală şi politică a documentat totdeauna o purtare fără pată şi ca deputat la dieta Ardealului a luat parte cu zel la toate pertractările şi acum ca deputat, trimis din dieta Ardealului la senatul imperial, petrece la Viena"[6]).

Multora le plăcea a-l considera pe Popea drept o unealtă oarbă în mâna lui Şaguna, ceeace nu corespunde însă adevărului, căci în firea lui erau pronunţate inclinaţiuni spre independenţă în cugetare şi acţiune[7]). Ca dovadă se poate invoca faptul, că în cel dintâiu congres, ţinut la 1870 pe baza „Statutului organic", deşi întrunise cele mai multe voturi şi, pe lângă toate stăruinţele lui Şaguna, nu vrea să primească a fi membru în consistoriul mitropolitan, fiind de părere, că prin felul, cum s'a compus acel consistoriu, în care întrase mai ales prietenii lui Vichentie Babeş, s'a desconsiderat § 158 al „Statutului organic"[8]).

In sinodul din 1870, Mitropolitul Şaguna îl numise pe Popea „vicar arhiepiscopesc"[9]). In această calitate conduce Popea următoarele 3 sinoade, 1871—3, numite şi „sinoade de organizare", fiind Şaguna în aceşti ani chinuit de o boală grea şi îndelungată. După cât se poate constata din „Actele" acestor sinoade, Popea a dat dovadă de pricepere şi destoinicie în conducerea lor. La sfârşitul fiecărui sinod s'au rostit elogioase cuvinte de recunoştinţă la adresa lui[10]).

Este însă interesant, că cei ce au lăudat atunci pe vicarul Popea în discursuri avântate s'au îngrijit a-i pregăti mai târziu multe surprinderi neplăcute, formând o adevărată alianţă împotriva lui.

După moartea Mitropolitului Şaguna, o falangă întreagă

---

[6]) Cf. Dr. Ilarion Puşcariu, *„Metropolia Românilor ortodocşi"*, la anexe: *Acte din anii 1860—65*, pag. 378.

[7]) Cf. *„Cele două Congrese naţionale bisericeşti electorale din 1873 şi 1874"*. Sibiu 1875, pag. 102.

[8]) *Ibidem*, pag. 10 şi în *Protocolul Congresului naţional-bisericesc român din 1870*, pag. 99—100.

[9]) Cf. *Actele sinodului* din 1870, pag. 51.

[10]) Cf. *„Actele sinodului din 1871"*, pag. 99; 1872; pag. 89; 1873.

dintre bărbaţii de valoare ai Românilor ardeleni, îl socotiau pe Popea ca fiind cel mai vrednic de a călca pe urmele marelui său dascăl şi protector şi îl numiau „candidatul opiniei publice la scaunul metropolitan"[11]).

S'au aflat însă alţii, cari, şi cât timp era Şaguna în vieaţă, dădură unele semne de nemulţumire, simţindu-se prea întunecaţi şi apăsaţi de mărimea şi superioritatea lui; iar după ce şi-a închis ochii, sub cuvânt că luptă contra lui Popea, loviau fără nici o cruţare în Şaguna, ponegrindu-i memoria într'un mod înfiorător[12]). Cea mai tristă dovadă a acestui fapt se poate găsi într'o broşură intitulată: *„Anticritica broşurii anonime"*, care în deosebi în capitolul *„Metropolitul Şaguna ca naţionalist şi politic"* (pg. 19—27) arată ce ură înverşunată au fost în stare câţiva oameni să-i poarte şi dincolo de mormânt acestui mare binefăcător al bisericii şi neamului românesc. Aceşti oameni derivându-şi, cum scriu mai târziu Şaguniştii[13]), toată ura lor dela Şaguna la arhimandritul Popea, au fost destul de iscusiţi spre a purta luptă aprinsă împotriva lui, reuşind a-i pune piedici în mai multe rânduri şi a-l birui în agitaţiile electorale, la cari Popea pare a nu se fi priceput tot atât de bine, ca dânşii.

Nu apucase încă a se răci ţărâna, sfânta ţărână de pe mormântul din Răşinari, care păstrează moaştele regeneratorului nostru, când iţele intrigilor începură a se ţese. Şi s'au ţesut aşa de repede şi cu dibăcie, încât împânziră ochii multora.

Cel dintâiu atac violent contra lui Popea îl aflăm într'o corespondenţă lungă din Sibiu, publicată în ziarul lui Vichentie Babeş, *„Albina"*, şi care e ţinută în ton de diatribă vulgară, do-

---

11) *Cele două Congrese naţionale bisericeşti electorale din 1873 şi 1874.* Sibiu 1875, pag. 102.

12) *„Anticritica broşurii anonime publicate asupra celor 2 Congrese din 1873 şi 1874"* şi *„Cele două Congrese"*. Sibiu 1880, pag. 11 (Autorul acestei *anticritice* a fost *G. Bariţiu*, care ar fi scris la îndemnul lui I. Meţianu).

13) Cf. *„Răspuns la anticritica broşurii anonime"*. Sibiu, 1881 pag. 15.

vedind că autorii ei se temeau[14]) mult de Popea. „Ni greaţă şi nici frică — scriau ei — ca nu cumva P. vicariu arhidiecesan să se facă metropolit, căci atunci tractul nostru şi noi cei bine simţitori (?) *am pus-o de mămăligă"*... Ca autor al acestei corespondenţe era bănuit unul din cei mai porniţi adversari ai lui Popea, directorul seminariului *Ion Hania,* care spunea, că „de va ajunge Popea metropolit, el îşi va rupe reverenzile în piaţa Sibiului" ...[15]).

„Telegraful Român" respinge aceste atacuri prin două articole demne şi chibzuite[16]) ale lui Ioan cav. Puşcariu, care pornind dela frumosul cuvânt: *„Păzeşte legea; duhul lui Şaguna să-ţi fie povăţuitor!"* — insistă din nou asupra propunerii sale din Congresul dela 1868, ca mitropolitul să se aleagă numai din sânul arhidiecesei, să fie deci un Ardelean de baştină, iar nu un importat de la episcopia Aradului sau Caransebeşului, căci „dacă arhidiecesa ar face această justă şi echitabilă cerere, oare cine dintre diecesani (Ungureni şi Bănăţeni) ar *putea,* sau cine dintre arhidiecesani (Ardeleni) ar *cuteza* a combate această dorinţă"?

4. In timp ce se desfăşurau discuţiile, partida contrară — „retrăgându-se între rugăciuni(?), ca s'o lumineze Dumnezeu, să-şi vază de candidatul său"[17]) — puse repede şi cu succes lucrurile la cale astfel, încât la alegerea din 1873, puritanul Popea, prevăzând lupta înteţită şi puţin echilibrată, ce se va deslănţui împotriva sa, preferi a se retrage dintre candidaţi, cum scrie *„Telegraful Român":* „ca odinioară Sf. Grigorie Teologul"[18]).

Ioan cav. Puşcariu spune că deputaţii congresuali din eparhiile sufragane (Arad şi Caranşebeş) „priviră de obrăznicie chiar

---

14) Cf. şi *„Anticritica"*, pag. 13: „dacă va veni P. la putere se va alege dintr'însul un *tiran*" (F de prisos a mai spune, că întreagă vieaţa lui confirmă contrarul!).

15) *„Cele două Congrese"*, pag 98.

16) *T. R.*, 1873. Nr. 68 şi 69.

17) Astfel se exprimă cu destulă îndrăzneală autorul broşurii *„Anticritica"*, la pag. 7.

18) *T. R.*, 1873. Nr. 70. şi *„Cele 2 Congrese"*, pag. 37—8.

şi supoziţiunea, că un Arhimandrit-Vicar din arhidiecesă ar putea aspira deadreptul la scaunul arhiepiscopal"[19]).

Se ştie, cum şi prin ce mijloace[20]) a reuşit la 1873 — cu 70 de voturi faţă de 20 date pentru Popazu — *Procopiu Ivacicovici*, fostul episcop al Aradului, care promitea solemn, că „va urma paşii binecuvântaţi ai fericitului său predecesor"[21]). Trecând însă peste un an la Patriarhia din Carloviţ, n'a avut vreme să dea vreo dovadă, că ar fi în stare a îndeplini această promisiune...

In Octomvrie 1874 se făcu a doua alegere de mitropolit, obţinând episcopul Caransebeşului, *Ioan Popazu*, 74 voturi, iar Popea 40. După ce însă Popazu n'a reuşit să obţină confirmarea din partea Monarhului[22]), la 2 Decemvrie acelaş an, la o votare de probă, s'au dat pentru episcopul Aradului Miron Roman 43 de voturi, faţă de 45 bile albe, iar rezultatul votării definitive a scos 51 voturi pentru Roman, 31 pentru Popea şi 6 bile albe[23]).

Popea care nu avea obiceiul a-şi trâmbiţa meritele sau „a le pune pe clopotul cel mare, ca să vâneze popularitate"[24]), rămâne deci şi mai departe ceeace a fost pe vremea fericitului Şaguna: arhimandrit şi vicar arhiepiscopesc, deşi protivnicii lui ar fi voit şi au încercat în două rânduri[25]), dar fără succes, a-l lipsi de vicariat.

5. De aci înainte importanţa lui creşte. Pe vremea lui Şaguna nu putea să aibă decât un rol secundar, acum însă devine

---

[19]) I. cav. de Puşcariu: „*Un comentariu* la § 96 al Statului organic bisericesc gr. or. român, *după 30 de ani*, Braşov, 1899, pag. 13.

[20]) Şi astăzi mai circulă vorba celebră: „dacă m'aţi ales, v'am *plătit;* cf. şi „Cele *două Congrese*, pag. 45 şi „*Răspuns la Anticritică*", pag. 53.

[21]) *Tel. Rom.*, 1873 No. 77.

[22]) Motivele sunt arătate, interesant, la Puşcariu, „*Un comentariu*", pag. 15—16.

[23]) Cf. „*Un comentariu*", pag. 17—18 şi „*Cele două Congrese*", pag. 77—90.

[24]) „*Răspuns la Anticritică*", pag. 20.

[25]) „*Cele două Congrese*", pag. 43 şi 85.

un factor hotărîtor în conducerea bisericească. O mărturisesc la anul 1880 chiar adversarii săi: „ştim că Popea este în mai mare măsură conducătorul arhidiecesei, decât sub fericitul metropolit Şaguna, şi aceasta o ştie întreaga Metropolie"[26]). In jurul lui se grupează toţi admiratorii sinceri ai operei lui Şaguna, cari vedeau în el personificată garanţia[27]) trăiniciei şi a izbânzii pentru direcţia sănătoasă, croită de restauratorul mitropoliei române ortodoxe din Transilvania. Din gruparea aceasta făceau parte mulţi bărbaţi de samă, ca fraţii Puşcariu, N. Cristea, Z. Boiu, Dr. Ioan Borcea, Eugen Brote, Bechniţ, Dr. Barcianu, Slavici ş. a.

Observând în anume cercuri tendinţa de a se abate conducerea bisericească dela tradiţiile lui Şaguna, ori neputinţa de a le continua cu vrednicie, ei au format, curând după alegerea Mitropolitului Miron Roman, un partid de opoziţie, numit *partidul naţional-bisericesc*, cu un program frumos şi cuprinzător, în care promit că:

1. „Vor apăra şi susţine *autonomia* şi constituţiunea provinciei metropolitane române *în general*, iară în special autonomia, *drepturile şi interesele arhidiecesei transilvane*, şi pe acelea se vor nizui a le desvolta pe baza lor canonică şi morală creştinească, şi între marginile legilor;

2. „Vor stărui din toate puterile pentru ducerea în deplinire a principiilor şi drepturilor garantate prin constituţiunea canonică a bisericii noastre şi în special prin *Statutul organic*, în toate afacerile bisericeşti, scolastice şi fundaţionale, precum şi pentru susţinerea ordinei bune legale în toate acele afaceri, pentru mănţinerea şi efeptuirea dreaptă şi exactă a legilor bisericeşti şi deciziunilor legale canonice ale corporaţiunilor şi iurisdicţiunilor bisericeşti;

3. „Vor sprijini şi vor înainta din *toate puterile cauza şco-*

---

[26]) „*Anticritica*", pag. 32.

[27]) Cf. şi revista „*Ţara noastră*", an. II. Nr. 33, unde un cleric fruntaş dintr aederenţii lui Roman spune, cu oarecare ironie, că „în jurul părintelui Popea se crease o adevărată *legendă*, că el şi numai el ar fi în stare să dea piept cu pornirile tot mai agresive ale guvernelor maghiare, mai ales contra bisericii noastre".

lară, vor conlucra la înlăturarea tuturor obstacolelor observate şi *abservânde* pe terenul şcolar, vor apăra caracterul confesional al şcoalelor noastre şi, preste tot, vor stărui a se aduce organismul intern şi extern al şcoalelor noastre la stadiul recerut de ştiinţă şi de spiritul timpului luminat de astăzi;

4. „Vor conlucra pentru înţeleapta economisire şi *buna administrare* a fondurilor arhidiecesane, vor stărui cu toate mijloacele legale şi oneste pentru înmulţirea şi creşterea lor, şi preste tot vor îngriji ca averile bisericilor şi ale institutelor noastre scolastice, literare şi filantropice să se asigureze, să se administreze bine şi să prospereze;

5. „Vor stărui ca *oficiile şi demnităţile bisericeşti*, de jos până sus, amăsurat normativelor şi instituţiunilor noastre bisericeşti, să-se conferească după *calificaţiune şi merit*, şi vor apăra stabilitatea acelor oficii şi neamovibilitatea oficialilor respectivi, afară de cazurile prevăzute în legile bisericeşti;

6. „Vor conlucra pentru *îmbunătăţirea stării materiale* a preoţilor şi învăţătorilor noştri;

7. „Vor conlucra, preste tot, pentru ca pe terenul vieţii noastre bisericeşti să domnească *moralitatea, legalitatea, încrederea reciprocă şi buna ordine* şi să se stabilească între fiii bisericii noastre buna armonie şi frăţietate pe baza principiilor de mai sus;

8. „Vor respecta concluzul sinodului arhidiecesan din a. *1874*, adus în şedinţa a IV-a din 10 Aprilie, privitor la faptele, lucrările şi *meritele marelui Arhiepiscop şi Metropolit Andreiu* şi la *direcţiunea dată de el;*

9. „Pe baza principiilor expuse aci *vor sprijini pe capul bisericii* şi toate organele bisericeşti, în toate lucrările salutare, în interesul bisericii, şi le vor apăra de orice atacuri pe faţă sau curse ascunse, ce ar tinde spre scopuri contrarii principiilor din acest program".

Atunci s'a întâmplat un lucru neobicinuit în vieaţa constituţională. Pe baza acestui program, partidul lui Popea, deci *opoziţia*, având majoritatea în consistor ca şi în sinoade, a cârmuit

arhidiecesa mai bine de un deceniu. Situaţia Mitropolitului Miron Roman la început nu era nici de cum uşoară.

Această stare de lucruri o înfăţişează mai târziu *„Telegraful Român"* în următorul chip, de sigur nu tocmai imparţial: „Poziţiunea Metropolitului Miron Roman era una dintre cele mai dificile la inceputul păstoririi sale, pentrucă venirea sa ca arhiepiscop şi metropolit nu era pe placul *unei partide puternice în arhidiecesă,* care avuse de candidat al său la scaunul arhiepiscopesc-metropolitan pe Arhimandritul Nicolae Popea. Această partidă, dispunând la început de majoritatea în consistoriu, îi *paraliza consecvent orice acţiune liberă* (?) în afacerile arhidiecesane"[28]).

Abia la 1888 a putut să-şi formeze Mitropolitul Roman o majoritate în sinoade şi în consistor.

S'au desfăşurat atunci adevărate lupte de partid şi ciocniri pasionate, cari au secerat chiar unele victime. Mulţi sunt gata în tot momentul a condamna orice formaţiune de partid pe terenul vieţii constituţionale bisericeşti, pe când vieaţa constituţională prin însăş firea ei aduce cu sine necesitatea unor asemenea grupări. Din conlucrarea acestor grupări, din controlul stăruitor, ce exercită unii asupra lucrării şi conducerii celorlalţi, trebue să rezulte folosul obştesc. Fără sbuciumări, fără ciocniri, fără lupte nu este vieaţă; şi, în deosebi, vieaţa constituţională se preface într'o somnolenţă şi inerţie senilă, ne mai fiind în stare a realiza progresul dorit[29]).

In cazul, ce ne preocupă, luptele de partid şi-au avut şi partea lor de exagerare glumeaţă. Intâmplându-se ca mulţi dintre aderenţii lui Popea să fie oameni mai mărunţi de statură, partidul lor a fost poreclit „partidul tinerilor piţigoi"[30]) sau al „ar-

---

[28]) *Tel. Rom.*, 1887. Nr. 20.

[29]) In privinţa aceasta sunt de reţinut următoarele constatări din polemica Popea-Miron: „La noi Românii, când ar lipsi cu totul orice opoziţiune, ar fi o adevărată calamitate, un pericol învederat. Când nu am avea opoziţiune, ar trebui să o provocăm, să o scoatem de undeva". *Anticritica broşurii anonime*, pag. 12.

[30]) Cf. *„Cele două Congrese"*, pag. 75.

hipiţigoilor". Glumele, batjocurile şi învinuirile, ce puneau în circulaţie unii contra altora, treceau câte odată în domeniul celor mai îndrăzneţe plăsmuiri. Astfel într'o foaie românească (*„Luminătorul"* din Timişoara), un „Mironist" aruncă asupra „popeiştilor" învinuirea că aceştia ar avea de gând „să alunge ori să omoare pe Mitropolitul Miron şi să aşeze în locu-i pe un *arhipiţigoiu*"[31]).

Pentru Popea erau cu totul neplăcute acuzaţiunile, ce i se aduceau că s'ar fi pus în fruntea opoziţiei numai îndemnat de ambiţiunea sa jignită, de ură personală sau dor de răsbunare. In Mai 1887 află necesar a respinge „cu indignare" asemenea învinuiri, publicând *„O modestă declaraţiune"*, în care spune că a lucrat totdeauna în interesul bisericii şi al naţiunii sale şi a ştiut să subordoneze binelui obştesc orice interese particulare. Faptul că a fost „preterat la alegere" nu-l supără nici de cum, dimpotrivă e „deplin mulţămit cu *încrederea fraţilor arhidiecesani,* de care s'a bucurat, în *mare măsură,* la toate ocaziunile, chiar şi la alegerile de metropolit"[32]). De altă parte „apoi oare aşa mare minune să fie a cădea cineva la alegeri? Dar câţi oameni, celebrităţi chiar, nu au căzut şi nu s'au preterat şi se preterează! Un *Gheorghe Lazăr* d. e. nu s'a preterat şi el tot aici în Sibiiu, la începutul veacului acestuia? Ardelenii nu-l aflară vrednic de episcop, iară regatul României îi ridică azi monument în centrul Bucureştilor. Privească numai nescine împrejur şi va vedea, câte interese nu joacă, câte simpatii şi antipatii nu se încrucişează, şi câte alte mijloace, iertate şi neiertate, nu se pun în mişcare şi la alegeri preste tot"[33])...

Aşa se mângăia Popea la 1887, iar peste 13 ani ar fi putut adaoge: dacă intrigile protivnicilor mei m'au împiedecat de a ajunge în scaunul, pentru care eram pregătit, ele n'au putut opri pe judecătorii imparţiali ai modestelor mele merite literare a-mi oferi un scaun în areopagul culturii naţionale, în „Academia Ro-

---

[31]) Cf. *Tribuna* din Sibiu, 1877, Nr. 43 şi 47.
[32]) Cf. broşura: *„O modestă declaraţiune"*. Sibiu 1887, pag. 11.
[33]) *Ibidem*, pag. 9 şi *„Cele două Congrese"*, pag. 88.

mână", pe care ocupându-l am adus bisericii noastre ardelene cinstea, ce n'ar fi fost în stare să o aducă vreunul dintre antagoniştii mei...

Distincţia aceasta l-a ajuns însă târziu, când începuse a se cufunda, din ce în ce mai mult, într'o resemnare stoică ce putea fi tălmăcită şi ca un desgust pentru oamenii dela cârmă şi ca o durere adâncă, din pricina desfăşurării evenimentelor tot mai nefavorabile pentru Românii din Transilvania.

Din când în când mai izbucnia din el câte un glas de indignare împotriva celor ce nu cinstiau în deajuns memoria lui Şaguna sau nu ştiau preţui, după cuviinţă, valoarea operei lui epocale. In deosebi Mitropolitul Roman trebuia să se simtă atins, cetind în introducerea *„Memorialului Şaguna"* (1889, pg. 2) rânduri ca acestea: „golul cel mare, rămas după Şaguna, de 15 ani, de când odihneşte în mormânt, *încă şi azi tot gol se află, neivindu-se altul, care să-l ocupe*... până era Şaguna între noi, în fruntea afacerilor noastre naţionale, dam *tot înainte,* când mai mult, când mai puţin, dar totdeauna cu *progres în toate.* Atunci aveam un centru, un punct de gravitaţiune sau razim, un adevărat conducător al nostru cu care *nu ne încurcam în zăpăceli* şi tocmai pentru accea cauza română nici n'a suferit cândva vreun naufragiu. In scurt: ne era fală cu el în fruntea noastră, înaintea străinilor şi pretutindenea. Iar astăzi... *Quae mutatio rerum"?*[34]).

Tot acolo apostrofează pe Mitropolitul Miron Roman, care la deschiderea sinodului arhidiecesan din 1888, în cuvîntul său prezidial, a spus, că „biserica noastră cu instituţiunile ei liberale a devenit obiect de compătimire, dacă nu de râs şi de batjocură înaintea altor biserici şi popoare"[35]).

Pe Popea — care cunoştea din fir în păr câte lupte a purtat Şaguna, ce obstacole imense a avut de înlăturat până a putut înzestra biserica noastră cu aceste instituţiuni liberale, croite cu multă chibzueală — îl atingeau foarte dureros asemenea decla-

---

[34]) Cf. şi *„Răspuns la critică"*, pag. 22—23.

[35]) Cf. *„Memorialul lui Şaguna"*, pag. 6.

raţiuni prezidiale, şi nu-şi putea ascunde amărăciunea, văzând cum se desvoltă lucrurile, par'că anume ar voi Românii, „ca Israiltenii, oarecând, să se întoarcă iară la mizeria, din care cu puterea îi scoase odată Şaguna"[36]).

6. E de înţeles, cum pentru Mitropolitul Miron[37]) acest vicar neînduplecat, cu care trăia „în realţiuni încordate"[38]), era un control incomod, de care doria să scape cât mai în grabă. De aceea la 1889, devenind vacant scaunul episcopesc al Caransebeşului, Mitropolitul Miron stărui cu tot dinadinsul pe lângă guvern, netezind lui Popea calea spre această episcopie şi izbutind a-l vedea depărtat de Sibiu pe vicarul, care rămăsese arhiepiscopiei ca o moştenire din zilele lui Şaguna.

Astfel ajunge Nicolae Popea la vârsta de *63* ani episcop al Caransebeşului, unde a păstorit 19 ani în frica lui Dumnezeu, înfrânându-şi orice trebuinţă, ca să poată agonisi cât mai mult pe sama bisericii şi a naţiunii, pe cari a dovedit, şi prin cel din urmă

---

[36]) *Ibidem*, pag. 7. Cf. şi „*Cele două Congrese*", pag. 94.

[37]) Trebue să amintim aci, că mulţi aveau, şi au încă, despre Mitropolitul Miron Roman păreri diametral opuse celor exprimate de rivalul Popea. Astfel V. Babeş, după ce în 1873 îl declarase în „Albina" — „*mort moraliceşte*", în Nr. 89 din 1874 spunea, că P. Sf. Sa spiritualminte este dotat dela natură *mai presus decât Şaguna*"... şi-i proroccia că „va ajunge în scaunul lui Şaguna încă *mai mare decât Şaguna*"... Alţii îl cred „genial", iar la alegerea de episcop a vicarului Filaret Musta, P. S. Sa Ioan Papp, ep. Aradului, arată superioritatea lui Miron prin următoarea comparaţie: „Metropolitul Miron a fost un om superior nouă, care s'a ridicat peste noi ca *smântâna peste lapte*"; cf. „*Tribuna*" din Arad, 1908. Nr. 211, pag. 3. O incisivă caracterizare a Mitropolitului Miron Roman ne dă un bun cunoscător al împrejurărilor şi al epigonilor lui Şaguna, în acelaş ziar (Nr. 245, 1909), prin următoarele rânduri: „Om ieşit din o familie ţărănească, trăit în mizeria obicinuită a băieţilor noştri de şcoală, deştept, silitor, *cu mari aptitudini lumeşti*, ajuns mai târziu în mijlocul vieţii destrăbălate a nemeşilor unguri, unde îşi câştigase multe simpatii şi formele lor sociale, măiestru în mânuirea limbii ungureşti, lipsit de vreun avânt ideal, ambiţios şi gata a intra în apele ungureşti"...

[38]) I. c. de Puşcariu: „*Un comentariu*", pag. 36.

act al vieţii sale, că le-a iubit mai mult decât pe sine şi pe cei mai de aproape ai săi. Intreagă agonisita unei vieţi de abnegaţie şi muncă cinstită, în sumă de *300.000 de coroane,* o testă diecezei române ortodoxe a Caransebeşului cu menirea de a se ajuta din veniturile acestei sume tinerimea studioasă şi industrială a neamului. A dat în chipul acesta o splendidă desminţire protivnicilor săi, cari la 1880 îi aruncau în faţă bănueala unui eventual *nepotism,* în cazul când ar fi ajuns mitropolit, exclamând: „Cine are mai mulţi fraţi şi neamuri ca părintele Popea?! . . .[39]).

După faptele şi intenţiunile nobile, după sufletul lui bun şi curat, ar fi meritat să aibă bătrâneţe mai tihnite, decât acelea pe cari i le rezervase o soartă nemilostivă şi i le pregătiră de o parte intriga neadormită a vechilor săi adversari, de altă parte, şi nedestoinicia câtorva oameni nevrednici de încrederea lui părintească . . .

Atotputernicul s'a milostivit şi l-a mântuit din neplăcuta situaţie, în care ajunsese, nu din vina sa, ci prin greşelile altora. In *8 August 1908* sufletul episcopului Popea s'a mutat la cele vecinice. „Desgustat de ticăloşiile vieţii, pe cari nu le putea nici stăpâni, nici schimba, el a plecat din noroiul zilelor de azi pentru a duce solie de jale şi umilinţă aceluia, în numele căruia după al lui Dumnezeu a trăit, a lucrat şi a păstorit în vieaţă, marelui său dascăl şi părinte sufletesc, lui Şaguna"[40]).

Pilda acestuia l-a călăuzit în toată vieaţa lui, pe care o închinase din tinereţe ca prinos de admiraţie şi jertfă curată unui cult aproape religios, în care se obicinuise a învălui memoria lui Şaguna, ca un simbol scump al întregii sale vieţi şi simţiri. Era în simţul lui de evlavie ceva din idealul adevăratei recunoştinţe creştineşti şi al celui mai intim şi mai durabil devotament, care poate uni sufletele contimporanilor.

A cercat Popea să se apropie de Şaguna nu numai prin cuvânt, ci şi prin fapte şi jertfe de mare însemnătate, ştiind că nu-

---

[39]) Cf. *„Anticritica broşurei anonime"*, pag. 26.

[40]) N. Iorga, *„Episcopul Nicolae Popea"*, în *Neamul Românesc,* an III. No. 91.

mai acestea pot pregăti calea spre un viitor naţional mai fericit. Exprimă adevărul următoarele cuvinte, rostite de reprezentantul „Academiei Române", d-l Ioan Bianu la 1908, către cei ce înconjurau mormântul deschis al Episcopului Nicolae Popea. „Inălţându-se dintre voi, el v'a dat dovadă nouă şi hotărîtoare, că sufletul lui întreg era cuprins numai de iubirea voastră, că numai la voi s'a gândit, că întreg numai al vostru a fost. Plecând dintre voi, a ţinut să arate turmei păstorite de dânsul, cu toată iubirea sufletului său, că pe toţi v'a umbrit, fără deosebire de prieteni şi neprieteni, de buni sau răi. Pildă sublimă, învăţătură luminoasă pentru cei cari rămân în urma marelui păstor"...

Pe lângă momentele schiţate mai sus, ale vieţii lui Popea, nu se pot trece cu vederea alte două tărâmuri ale vieţii publice, îmbrăţişate de acest om laborios: anume cel politic şi cel literar. A luat totdeauna parte activă la mişcările politice ale neamului nostru nu numai ca gregar credincios, ci şi ca conducător. Popea n'a fost din tagma acelor feţe bisericeşti, cari pentru a putea urca cât mai multe trepte ierarhice, se feriau sub stăpânirea ungurească de orice manifestare naţională, ascunzându-se în cetăţuia lor de rezerve calculate şi interese egoiste.

Popea era şi în politica un om deschis şi neşovăitor. Alături de Şaguna îl vedem participând la toate conferinţele naţionale politice, iar ca deputat la dieta din Sibiu (1863—4) şi în două rânduri la senatul imperial din Viena[41]) i se aude cuvântul cu bun temeiu, mai ales în chestiuni bisericeşti şi şcolare.

Cât timp era Şaguna în vieaţă, se ştie că politica românească, pe care el o putea conduce cu atâta dibăcie, nu era lipsită de oarecari succese. Popea şi în politică a rămas reprezentantul credincios al direcţiei *activiste*, propovăduite de Şaguna, luptând şi după moartea acestuia cu stăruinţă pentru apărarea drepturilor politice şi cetăţeneşti ale naţiunii române. Intre anii 1878—1881[42]) Popea a fost *preşedintele Comitetului român*. A renunţat

---

[41]) Cf. G. Bariţiu, *„Părţi alese din istoria Transilvaniei"*, vol. III. pag. 234 şi 273.

[42]) *Ibidem*, pag. 491.

însă la acest post de onoare, când a văzut că majoritatea se abate cu desăvârşire dela direcţia dată de Şaguna, indicând ca normă de atitudine politică, pentru toţi Românii din Ardeal şi Ţara-Ungurească, *pasivitatea.*

Prin atitudinea sa politică a ajuns a fi considerat de guvernul ţării ca un naţionalist primejdios. „Rezoane mai înalte" vor fi îndemnat acest guvern la 1886, să nu confirme alegerea lui ca vicepreşedinte al „Asociaţiunii transilvănene", şi să cerce a-i pune, peste 3 ani, piedici la alegerea de episcop în Caransebeş, piedeci pe cari Mitropolitul Miron le-a ştiut înlătura, asigurând guvernul din Budapesta, că Popea nu va fi nici de cum periculos"...

7. Ca *scriitor* a desvoltat Popea o activitate rodnică şi folositoare: Incepând cu diferitele articole —, publicate în *„Telegraful Român"* mai mulţi ani dearândul şi cu cele scrise în limba germană pentru revistele vieneze *„Die Zukunft"*, *„Wanderer"* şi *„Ost und West"*, unde polemiza cu Sârbii, dovedind cu temeiuri istorice îndreptăţirea postulatelor ierarhiei române, — până la cărţile sale de istorie bisericească: în toate găsim pe omul luminat şi sârguincios, care n'a putut fi strâmtorat prin multele îndatoriri administrative ale funcţiunilor sale, în orizonturile înguste ale biurocraţilor, dispreţuitori de orice activitate literară. — Lui ii plăcea să se adâncească în studii istorice, să stabilească legăturile dintre prezent şi trecut şi să scoată de aici învăţăminte folositoare.

Intreagă activitatea lui de scriitor are în vedere mai mult un scop *practic* decât *ştiinţific.* De aceea, voind a stabili valoarea ei, n'ar fi drept a o pune în balanţa unei critici prea severe; ci trebue judecată cu înţelegerea cuvenită, fără a pierde din vedere împrejurările, în cari s'a desfăşurat această activitate literară şi foloasele, ce a putut să aducă.

Cunoscuta lege a economiei naţionale, după care puţinătatea unor articole măreşte valoarea lor, iar mulţimea producţiunii o micşorează, poate să aibă oarecare îndreptăţire şi în aplicarea sa la literatură şi istorie.

Pe tărâmul istoriografiei naţionale bisericeşti, unde şi con-

deiul lui Popea a tras câteva brazde, au fost în trecut, ca şi astăzi, destul de puţini muncitorii pricepuţi şi stăruitori. Necesitatea de a cultiva acest ram al ştiinţei româneşti, cum şi importanţa ei naţională, în deosebi pentru Ardeleni, e mai presus de orice discuţie. Din acest punct de vedere, activitatea lui Popea a fost de un folos netăgăduit, oricâte scăderi ar putea decsoperi o critică severă azi în cărţile lui.

In anul 1868 începu a publica[43]) o serie de articole istorice, cu titlul: *„Vechea Metropolie română ortodoxă a Transilvaniei şi a părţilor Ungariei"*. Acest studiu îl tipări apoi, cu unele modificări şi adaosuri la 1870 şi în volum, stăruind în partea a doua mai ales asupra restaurării mitropoliei române prin Şaguna, şi publicând mai multe acte, petiţii, chiar şi întregi articole de ziar, privitoare la această epocă însemnată a istoriei noastre naţionale. Intreagă partea a doua are un caracter de adevărate memorii; autorul însuş spune într'o notă[44]): „Acestea, precum şi cele ce urmează mai departe, le ştie scriitorul acestora din propria-şi experienţă, ca martor *ocular*, fiind pe atunci Secretar al Episcopului Baron Şaguna".

Iar în partea întâia schiţează istoria mai veche a Mitropoliei ardelene, adunând într'un mănunchiu toate argumentele, câte se puteau invoca în sprijinul vechimii şi continuităţii acestei Mitropolii. Adevărat, că aici Popea merge cam departe, căutând începutul mitropoliei chiar în vremurile apostolice şi clădind, pe baza unor documente şi amintiri din secolii XV—XVII-lea, ipoteze privitoare la timpuri cu mult anterioare, despre cari nu ne-a rămas nici o urmă istorică sigură.

Această carte a lui Popea a dat prilej unei critici a lui Ioan Micu Moldovan, în revista lui Cipariu, *„Arhiv pentru filologie şi istorie"* (1880), Nr. XXXV şi urm. Popea răspunde prin o *„Contra-critică"*, publicată în *„Telegraful Român"* şi în broşură separată (1873)), apărând rezultatele studiului său şi afirmând

---

43) *„Telegraful Român"*, 1868. Nr. 17 şi urm.

44) N. Popea, *„Vechea Metropolie română-ortodoxă"*, Sibiu, 1870, pag. 182.

29

categoric despre unire, că ea este „o negaţiune a bisericii noastre, ea n'a putut să se formeze şi n'a putut să existe decât numai cu stricăciunea bisericii pozitive ortodoxe" (pag. 23). La Contracritica lui P. răspunde Moldovanu prin broşura intitulată: *„Spicuiri din istoria bisericească a Românilor"*. Blaj 1873. Din partea preoţimii şi a cercurilor bisericeşti oficiale cartea a fost primită cu însufleţire. In sinodul arhiediecesan din 1870 s'a făcut chiar propunerea de a i se da lui Popea 300 fl. ca premiu[45]), el însă renunţă la această sumă, mulţumindu-se cu răsplata morală, ce putea să afle în acest semn de atenţiune şi recunoştinţă a sinodului.

Şaguna, care ştia preţui corect nu numai serviciile practice administrative, dar şi valoarea şi meritele literare ale oamenilor săi, l-a socotit pe Popea mai potrivit decât oricare altul, spre a-i incredinţa comoara de acte private şi publice, privitoare la epoca sa, şi chiar memoriile sale, comoară, cu ajutorul căreia şi alţii ar fi dorit iubitului său Nicolae, zicându-i: „Actele acestea le las în grija ta, fă cu ele, cum te va lumina Dumnezeu, şi cum vei afla tu mai bine"[46]).

Din preţioasa comoară de acte istorice şi memorii ale lui Şaguna a cules Popea materialul pentru patru scrieri:

1) *Schiţa biografică* a Ex. Sale Arhiepiscopului şi Metropolitului Andrei Baron de Şaguna, publicată în *Telegraful Român*[47]) şi in broşură separată, imediat după moartea lui Şaguna;

2) *„Arhiepiscopul şi Metropolitul Andrei Baron de Şaguna"*, carte premiată cu 500 fl. „de Consistoriul, respective Sinodul Arhidiecesei ortodoxe române a Transilvaniei" Sibiu, 1879;

3) Discursul de recepţiune în Academia Română, tot despre vieaţa şi activitatea lui Şaguna, şi

4) *Memorialul* Arhiepiscopului şi Mitropolitului Andrei

---

45) Cf. *„Actele Sinodului Arhidiecesei gr. răsăritene din Ardeal"*, 1870, pag. 45.

46) *„Memorialul lui Şaguna"*, pag. VI.

47) 1873. Nr. 57 şi urm.

Baron de Şaguna sau *Luptele naţionale-politice ale Românilor, 1846—1873*. Tomul I. Sibiu, 1889.

Cea mai bună dintre toate scrierile lui este, fără îndoeală, biografia Mitropolitului Şaguna, publicată în Sibiu la 1879. Prin aceasta va rămânea numele lui Popea timp mai îndelungat în literatura noastră istorică, fiind o carte muncită cu pricepere şi scrisă cu îngrijire. Prin stilul clar şi vânjos uneori, prin orânduirea metodică a materialului, dar mai ales prin sentimentul sincer de admiraţie şi entuziasm pentru marele dascăl şi ierarh Andrei Şaguna — biografia aceasta a devenit un însemnat factor de educaţie naţională, contribuind la întemeierea unui cult pentru memoria lui Şaguna, mai ales în sânul tinerimii, care a urmat cursurile Şeminariului Andreian din Sibiu.

Schiţa biografică dela 1873 poate fi considerată ca un preludiu, iar discursul de recepţiune — rostit la întrarea sa în Academia Română, în prezenţa Regelui Carol — ca un rezumat al acestei scrieri întinse, care va rămânea un monument literar, slăvind memoria providenţialului Mitropolit Şaguna, păstrând în acelaş timp, în amintirea posterităţii, şi numele de scriitor al Episcopului Nicolae Popea.

Aşa a fost acest arhiereu vrednic, martor al timpului de redeşteptare naţională: om luminat, harnic, cinstit şi jertfitor, cum ni l-a dat epoca lui Şaguna, bogată în fapte mari şi în caractere bărbăteşti.

II.

Sire,
Domnilor Colegi!

1. Intre vestiţii dascăli ai Blajului istoric un loc de cinste i se cuvine fostului membru al „Academiei Române" Ioan M. Moldovanu, care prin traiul său ascetic, prin sfaturile şi îndrumările sale luminoase, prin întreagă munca şi jertfa vieţii sale, a fost un nepreţuit educator al tinerelor generaţii de preoţi şi intelectuali români, cari s'au învrednicit a-şi face anii de uce-

nicie la şcoala, unde el a funcţionat ca profesor şi mai târziu ca director.

Născut la 12 Iunie 1833 în Varfalău (judeţul Turda-Arieş) din părinţi iobagi, Ioan M. Moldovanu începu cursul învăţăturilor elementare în şcoala poporală din satul natal şi continuă la Blaj, unde propoveduiau cuvântul dascăli de însemnătatea unui Simion Bărnuţiu, Timoteiu Cipariu şi Aron Pumnul. Cuvântul lor nu era osândit se cadă pe piatră, nici la marginea drumului, nici între spini, ci a pătruns în sufletul primitor al fiului de iobag, ca într'un pământ binecuvântat, în care a prins rădăcini adânci, având să aducă mai târziu roadă îmbelşugată.

La vârsta de 20 de ani, după ce trecu examenul de maturitate (bacalaureatul) la liceul din Blaj, Moldovanu fu trimis la Budapesta şi Viena, să înveţe teologia romano-catolică. Dar bolnăvindu-se rău, a părăsit aceste locuri străine, pentru cari nu simţea nici o atragere în sufletul său de ţăran. S'a întors deci curând la casa părinţilor săi, unde a reuşit a-şi redobândi sănătatea sdruncinată. Iar cursurile de teologie le-a terminat în Seminariul din Blaj la 1857.

In acelaş an şi la aceeaş şcoală fu numit profesor pentru studiul biblic. In anul următor trecu însă la liceu, unde a funcţionat 21 de ani ca profesor (1858—1879) şi 4 ani ca director (1879—1884). Studiul lui de predilecţie era limba şi literatura latină, cu care s'a îndeletnicit timp îndelungat, publicând spre a înlesni munca profesorilor şi a elevilor o carte de cetire şi un dicţionar latin[48]).

Dar în afară de acest studiu, lui i-a mai fost încredinţată şi catedra de limba română, de istorie şi geografie, după cum cereau trebuinţele şcoalei, în serviciul căreia se găsiau mai mult

[48]) „*Lectiunariu latinu* pentru a dou'a clase gimnasiale" dupa *M. Schinnagl* de Ioane M. Moldovanu, profesoriu gimnasiale. Blasiu cu tipariulu Seminariului MDCCCLXIV. Pretiulu 1 fr. 220 cr. v. a.; exemplarul aflător în biblioteca Universităţii din Cluj are pe ultima pagină a învălitoarei această însemnare manuscrisă: „pentru pretiulu acesta cumparatorii vor capeta si unu Dictionarelu ca de 5 cole petit, care va esi in scurtu".

nişte dascăli autodidacţi, decât specialişti în sensul strict al cuvântului. Evident, că împrejurarea aceasta era o piedecă serioasă pentru învăţământ şi o mare greutate pentru profesori. Insuş Moldovanu insistă, la 1869 într'un proces verbal al consiliului profesoral asupra acestui neajuns, făcând următoarea mărturisire: „...noi profesorii de la acest institut nu avem pregătire specială, ci *cu sudori crunte* caută să nizuim a suplini prin studiu privat aceea ce alţii învaţă la Universitate... peste aceea, după ce ne-am pregătit dintr'un studiu, adeseori se întâmplă de, pentru lipsele şcoalei, caută să ne mutăm la altul şi să începem din nou"[49]).

2. Ca profesor Moldovanu a avut fericirea de a munci alături de Timoteiu Cipariu şi sub conducerea acestuia, care funcţionase 20 de ani ca director al liceului din Blaj (1854—1874). Lui i-a urmat canonicul Ioan Antonelli (1874—79), iar dela acesta conducerea trecu în mâna destoinică a lui Moldovanu, care a ştiut îndruma întreagă educaţia studenţească nu numai în spirit religios şi naţional, ci şi în mod practic, sădind în sufletul elevilor săi un interes multilateral pentru toate problemele vieţii naţionale, culturale şi economice.

Renunţând el însuş din tinereţe la mulţumirile, pe cari le poate da un cămin şi rămânând toată vieaţa un călugăr aspru faţă de sine însuş, ca un adevărat ascet, întreagă dragostea sa părintească o revărsa asupra elevilor săi, interesându-se de traiul şi locuinţa lor, de starea materială a părinţilor, de îmbrăcămintea şi hrana lor. Fiindcă ştia din propriile-i experienţe, cu câte greutăţi trebue să lupte fiii preoţilor şi ai iobagilor, avea totdeauna mâna deschisă, spre a da din modesta sa leafă de 400 fl. anual câte un mic ajutor celor sârguincioşi, după cum avea totdeauna gata cuvântul de mustrare, spre a înfrunta pe cei leneşi.

Ca să-i ferească de influenţe culturale păgubitoare, când s'a abătut, prin Blaj, societatea ungurească de teatru ambulant sub conducerea lui Varadi Ferencz, a interzis studenţilor cercetarea

---

[49]) Dr. Ioan Raţiu, *„Ioan M. Moldovanu"*, 1833—1915. „Notiţe biografice", în Unirea din 1915. Nr. 93 şi urm.

reprezentaţiilor teatrale ungureşti (1882), ca „să nu se abtragă dela studii“. In schimb însă ştia să-i îndemne către tot ce era bun şi folositor pentru educaţia lor în sens naţional şi practic. Neexistând pe atunci librărie în Blaj, Moldovanu cumpăra insuş cărţile şi rechizite necesare elevilor săi şi se pricepea să realizeze din vânzarea lor oarecare profit material. Mai târziu s'a îndeletnicit şi cu comerţul de cereale, pentru care Blajul era un centru atât de potrivit. El vedea cu durere, cum se îmbogăţesc exclusiv străinii, cumpărând şi vânzând roada culeasă de pe ogoarele muncite de ţăranul român. Cu spirit pătrunzător al tuturor necesităţilor culturale şi economice, Moldovanu a crezut că ar fi bine, dacă şi conducătorii poporului român s'ar îndeletnici cu asemenea afaceri bănoase. Şi n'a găsit nimic jignitor pentru chemarea sa de profesor, nici pentru haina sa de preot în faptul că a început el însuş a se deprinde în orele libere şi cu acest comerţ. Iar prin anii 1870, când în urma uneltirilor puse la cale anume de elemente străine şi ostile neamului nostru, în părţile Blajului pornise un curent pentru vinderea proprietăţilor de pământ, Moldovanu prinse acest prilej şi din bănişorii, pe cari i-a putut agonisi până atunci, începuse a cumpăra succesiv câte o sforicică de moşie, până a reuşit a deveni stăpânul unei considerabile întinderi de pământ la Cergăul mic, în apropierea Blajului. Era un excelent chivernisitor al averii agonisite şi sporite de el cu atâta trudă. Numai aşa se poate explica faptul, că din toată sărăcia unui fiu de iobag a fost în stare să strângă în cursul vieţii sale de ascet o avere de aproape un milion coroane, spre a o cinsti *întreagă* bisericii sale pentru scopuri de educaţie şi cultură naţională.

Nu numai el însuş a muncit în această direcţie economică-financiară, — fiind la 1874 printre sprijinitorii şi agenţii „Albinei“ din Sibiu, iar mai târziu luând parte la înfiinţarea băncii din Blaj *„Patria“*, al cărei prim director executiv a fost, — ci s'a silit a îndemna şi pe elevii săi la cruţare şi chiverniseală înţeleaptă. Astfel la 1880 a înfiinţat cu studenţii clasei VIII-a o societate economică *„Delos“*, membrii căreia dispuneau în anul următor de un capital de 230 fl.

Dacă studenţii liceului din Blaj au avut un îndrumător atât de părintesc şi multilateral în „Moldovanu", tot aşa au putut să găsească într'însul şi profesorii acelui liceu un adevărat coleg şi un destoinic apărător al intereselor şi prestigiului lor. Când s'a întâmplat ca Mitropolitul Vancea, plecându-şi urechia spre şoaptele unor intriganţi, să cheme pe toţi profesorii la o infruntare, Moldovanu, care nu era tocmai agreat de acest mitropolit, avu îndrăsneala să-i spună lămurit în faţă: „Excelenţă, întoarce-ţi cârja arhierească împotriva denunciantilor, cari vă amăresc inima bună de părinte, vrând să vă înstrăineze dela profesorime, care cu munca sa dezinteresată a susţinut şi susţine renumele institutelor noastre culturale..."[50]).

Dela conducerea liceului a fost înlăturat Moldovanu din cauza unor manifestaţiuni ale studenţimii, care se obicinuise a serba, în fiecare an, amintirea zilei de 15 Mai ca a unui moment de mare însemnătate în istoria românimii ardelene. Guvernul din Budapesta, văzând în manifestaţiunea studenţească din 1883 un act nepatriotic, a ordonat cercetare disciplinară, ceeace avu drept urmare concedierea lui Moldovanu dela conducerea liceului.

3. De aci înainte activitatea lui se continuă cu mai multă stăruinţă pe terenul administraţiei bisericeşti, unde a făcut importante servicii, după ce se hirotonise ca preot celibe încă pe timpul Mitropolitului Alexandru Şterca Şuluţiu (1859).

După moartea acestui mitropolit s'a dat în sânul bisericii greco-catolice o luptă electorală destul de inteţită pentru reuşita lui Timotei Cipariu, care era considerat ca unicul candidat al tuturor Românilor, însă guvernul unguresc din Budapesta n'a avut niciodată ochi să vadă pe cei mai vrednici dintre Românii ardeleni urcând treptele vreunui scaun arhieresc. Deaceea, toată stăruinţa sprijinitorilor lui Cipariu — între cari se găsea în primele rânduri şi Ioan Moldovanu — a rămas zadarnică.

La sinodul electoral din 1869, Moldovanu a luat parte ca „deputat al corpului profesoresc", având o atitudine demnă şi

[50]) Dr. I. Raţiu, l. c.

bărbătească în faţa celor ce nu s'au sfiit a-şi asuma rolul de simple unelte în mâna guvernului unguresc. In deosebi l-a mâhnit pe Moldovanu purtarea comisarului civil Alexandru Bohăţel, care susţinea că preoţimea greco-catolică română şi-ar fi pierdut dreptul de alegere la 1853, când s'a ridicat episcopia la rangul de mitropolie, precum şi a reprezentanţilor din dieceza Gherlei, despre cari spune Moldovanu, într'un raport al său, că „Gherlanii se distinseră prin tăcere, frică, ascundere şi purtare respingătoare"[51]).

In acelaş an începu a publica actele acestui sinod: *„Actele sinodale"*, vol. I, iar peste 3 ani continuă cu al II-lea volum, dând şi actele sinoadelor anterioare, însoţite cu reflexiunile sale, pline de resemnare şi amărăciune din cauza pornirilor absolutistice, pe cari le vedea înrădăcinându-se la conducerea acestei biserici, „ai cărei arhierei constituţionalismul bisericesc l-a scos din uz şi unii ar fi bucuroşi a-l scoate şi din memorie" (p. V.).

Anul 1869 este însemnat în vieaţa lui I. Moldovanu şi pentru faptul că atunci a participat la conferinţa naţională politică din Mercurea, după ce cu un an înainte fusese printre autorii *pronunciamentului* din Blaj (3—15 Mai 1868) şi ca atare trimis înaintea tribunalului din Târgul-Mureş pentru crima de „conturbare a păcii publice". Dar la 16 Decemvrie 1868, Francisc Iosif a oprit acţiunea criminală pornită fără nici un temeiu, numai cu tendinţe de persecuţiune politică. „Buba cea adevărată — spunea Moldovanu într'o epistolă a sa din 22 Iulie 1868 — era că oamenii visau de alianţe secrete între Români, Sârbi şi Muscani şi pronunciamentul încă-l considerau de un fenomen în sistemul sau acţiunea acelei alianţe".

In conferinţa din Mercurea, *Visarion Roman* a făcut propunerea pentru „pasivitatea absolută faţă de dieta din Budapesta". Pentru pasivitate au mai vorbit Dr. Ioan Raţiu, Ioachim Murăşian şi Aron Desuşianu; Axente Severu pentru pasivitatea Românilor din Ardeal şi pentru activitatea celor din Banat. Iar Ioan Puşcariu, Iosif Hosu şi I. Poruţiu au recomandat activi-

---

[51]) *Gazeta Transilvaniei*, 1868. Nr. 60.

tatea politică. Acesta din urmă a accentuat, că „pasivitatea pentru noi e moarte politică". — A luat atunci şi Moldovanu cuvântul, spunând între altele, că el nu înţelege pasivitatea aşa, „după cum zice povestea despre Ţiganul cuprins de ipohondrie, care zicea, că el are să moară şi atunci, când i-a venit vremea, după cum credea el, s'a culcat jos, ca să moară". El vrea pasivitate numai faţă cu dieta din Budapesta, „încolo activitate cât se poate de mare". „Activitatea, precum ne-o recomandă partea contrară,. zice Moldovanu, eu o exprim prin un proverb românesc foarte potrivit: „*coarne lungi, lapte puţin...*" Cred că nu e de lipsă să arăt că constituţiunea, ce zace pe grumazii noştri, a nimicit naţiunea română din imperiul austriac, căci în legile ce au valoare de prezent, nu cred că va afla oarecare dintre cei aici de faţă, sau cari nu sunt aici, un loc cât de mic, chiar să caute toţi dela Danubiu până la Guadalquivir, din care să se poată deduce, că naţiunea română e recunoscută ca naţiune regnicolară. Din contră legile sunt în privinţa aceasta foarte clare, ele recunosc numai o naţiune mare, o naţiune maghiară, iar celelalte naţiuni sunt chiar aşa, cum au fost înainte de 1848, robotare naţiunii celei mari maghiare... Cred că nu va fi niciunul, care va vrea să lucreze cu abandonarea drepturilor sale naţionale... Poporul român, dacă voeşte a se ridica la culmea aceea, care i se cuvine după drept, facă-şi însuş viitorul său, ceară-şi drepturile sale. Cel ce se razimă în străini, *acela să piară!*"[52]).

După moartea Mitropolitului Vancea, Moldovanu fu ales vicar capitular, cârmuind în această calitate biserica gr.-catolică dela 1892—1895.

In preajma alegerii de mitropolit, încrederea preoţimei se îndrepta acum spre Moldovanu, cum se îndreptase la 1869 spre Cipariu. Aceleaş motive aveau să-l împiedece însă şi pe el a urca scaunul arhieresc, cari l-au împiedecat şi pe vrednicul său profesor şi director. In sinodul electoral din 1893 au primit cele mai multe voturi şi au ajuns în „ternarul" candidaţilor: Dr. Victor

[52]) T. V. Păcăţianu, *Cartea de aur*, vol. V, pag. 101—105.

Mihalyi, Ioan M. Moldovanu şi Ioan V. Rusu, protopopul Sibiului.

Ministrul de Culte din Budapesta, contele Csáky Albin, curând după sinodul electoral a invitat pe Moldovanu la sine şi l-a întrebat: „Pe care dintre candidaţi l-ar primi mai bucuros Românii?" El răspunse: „Excelenţă, Maiestatea sa are trei candidaţi, dintre cari poate alege — şi pe oricare îl va denumi, biserica îl va primi cu mulţumită".

„Atunci contele Csáky făcu aluzie, ca poate nici unul din cei trei să nu fie denumit, ci un al patrulea, — înţelegea pe episcopul dela Gherla Dr. Ioan Szabó, omul guvernului, care la alegere căpătase 20 de voturi, dar nu intrase în „ternar". Moldovanu răspunse: „Dacă nici unul din aceşti trei nu va fi numit, atunci altul nici nu va primi cheia bisericii dela capitlu"[53]).

Aceste cuvinte sunt izvorîte din străvechia mentalitate a poporului român-ardelean, care în toate timpurile s'a crezut în drept să aibă în stăpânirea sa *„cheia bisericii"* şi să nu o dea decât aceluia, pe care îl socoteşte vrednic de încrederea sa. Deşi Moldovanu, când a dat ministrului unguresc acest tipic răspuns ţărănesc, era în calitate de vicar conducătorul unei biserici, în care voinţa populară începuse a nu mai fi respectată, ca în constituţia vechii biserici române, a celei ortodoxe din Ardeal, — el păstra totuş convingerea, care-l apropia sufleteşte atât de mult de credincioşii acestei biserici şi tocmai prin aceasta ni se înfăţişează ca un reprezentant tipic al cugetării populare româneşti din Transilvania, şi nu al unei singure confesiuni.

Curând după urcarea sa în scaun (26 Mai 1895), Mitropolitul Mihályi numi pe Moldovanu vicar general arhiepiscopesc; la 1896 ajunse Moldovanu prepozit capitular, iar la 1901 fu numit *prelat papal,* care distincţie atunci a fost acordată mai întâi unui preot din Blaj.

In sfârşit, la 10 Mai 1914, după 57 de ani de serviciu bisericesc-şcolar, Moldovanu spunea că-şi simte puterile frânte de multele greutăţi, cu cari a avut să lupte şi de vârsta de peste 88

[53]) Cf. *„Unirea"*. Nr. 118 din 1915.

ani; deaceea s'a retras din funcţia sa de vicar şi s'a pregătit pentru creştinescul sfârşit, care avea să-l deslege de povara bătrâneţelor şi să-i deschidă calea spre lumina vieţii de veci (7/20 Septemvrie 1915).

Mai mult decât distincţiile confesionale, pe cari putea să i le acorde mitropolitul din Blaj sau papa dela Roma, l-au onorat însă pe Ioan M. Moldovanu distincţiile, de cari l-a învrednicit întreagă obştea românească din Ardeal, alegându-l, după moartea lui G. Bariţiu la 1894, ca Preşedinte al Asociaţiunii, — precum şi Academia Română, care l-a chemat în acelaş an între membrii săi.

4. Preocupările de ordin administrativ şi economic îl absorbise însă acum pe Moldovanu până într'atâta, încât promiţătoarele încercări literare din timpul, când era profesor, le-a lăsat cu totul în părăsire. La lucrările Academiei Române a contribuit puţin, pe la şedinţele ei venia rar. Nici discursul de recepţiune nu l-a rostit.

In schimb faţă de „Asociaţiunea pentru literatura română şi cultura poporului român" din Transilvania a manifestat un interes mai viu, conducând această instituţiune în calitate de preşedinte dela 1894—1901.

In timpul acesta a început „Asociaţiunea" să-şi extindă propaganda culturală şi peste graniţele Transilvaniei în părţile Banatului.

Incă la 1874 se ivise planul de a se convoca adunarea generală pentru anul 1875 la Lugoj. Dar temându-se conducătorii, că prin aceasta s'ar putea periclita însăş existenţa „Asociaţiunii", care pe atunci era numai „transilvană", deci nu avea drept a se extinde şi asupra Românilor din părţile bănăţene sau ungurene, s'au văzut îndemnaţi a părăsi planul acesta, urmând obiceiul din trecut, când adunările generale se ţineau numai în cuprinsul Transilvaniei propriu zise.

Au trebuit să treacă încă două decenii, până când „Asociaţiunea" să-şi poată lărgi hotarele propagandei sale culturale.

La 1895, guvernul unguresc din Budapesta ceru să se modi-

fice statutele „Asociaţiunii", eliminându-se din titulatura ei terminul „transilvană", pe care anume consideraţiuni de ordin politic şi de drept public al Ţării-Ungureşti nu-l mai puteau admite — după contopirea Transilvaniei cu Ungaria la 1867, — unei societăţi româneşti, pe când celor săseşti le-a fost îngăduit şi mai târziu.

Conducătorii „Asociaţiunii", după serioase desbateri, s'au învoit să facă modificarea impusă de guvern.

Şi astfel în anul următor (1896) s'a putut ţinea în Lugoj cea dintâi adunare generală a „Asociaţiunii", sub conducerea Prezidentului Ioan M. Moldovanu, care spunea cu acel prilej: „Acesta e *primul pas,* ce-l face Asociaţiunea, scoborând coasta munţilor şi înaintând spre marginile extreme ale tărâmului ocupat de neamul nostru. Legătura sângelui şi a limbii, cari încheagă şi ţin la olaltă deosebitele naţiuni şi produc diversitatea lor, — legătura sângelui şi a limbii, cari la Români totdeauna s'a manifestat cu tărie neînvinsă, încât zisa lui Bonfiniu, că Românul a luptat mai mult pentru limbă, decât pentru vieaţa sa, este adevăr istoric în deplina putere a cuvântului, — aceste legături puternice făcură, ca adunarea ţinută în anul trecut la Blaj să se supună invitării frăţeşti şi să prefigă locul adunării prezente între fraţii, ce locuesc această regiune încântătoare. Fie de bun augur pasul acesta, şi contribuească el cu îmbelşugare la producerea acelor fructe, pe cari toţi le dorim şi aşteptăm dela însoţirea, ce ne-a întrunit aci. Totdeauna brânele noastre trebue să fie încinse, braţele înarmate. Trebue să cucerim formal terenul împedecat cu greutăţi felurite şi altora, cari se află în poziţiuni mai favorabile, de tot necunoscute"[54]).

La 1911, când s'a serbat în Blaj jubileul de 50 ani dela înfiinţarea acestui aşezământ cultural, Moldovanu era încă în plină vigoare sufletească şi putea să salute cu dragoste şi bucurie părintească imensa mulţime, care alergase din toate părţile la această serbare memorabilă.

Când a simţit că i se apropie sfârşitul, voind ca trecerea lui

[54]) Cf. *„Transilvania"*, 1911, p. 346—347.

din lumea aceasta să fie întru toate asemănătoare vieţii sale simple şi atât de folositoare pentru binele obştesc, întreagă averea sa de aproape un milion coroane o dărui bisericii pentru scopuri culturale şi filantropice, iar privitor la ceremonia înmormântării sale, lăsă nişte dispoziţii deosebit de caracteristice pentru întreg felul lui de cugetare şi de vieţuire.

Iată-le:

„Pentru îngroparea mea dispun următoarele:

„1. Ingroparea să fie cât se poate mai simplă şi nici la un caz să nu se speseze mai mult ca 200 (două sute) coroane, din cari 100 coroane să se dea parohului local pentru dânsul şi slujitorii bisericii, unde se va întâmpla moartea mea, iară 100 coroane să fie pentru sicriu şi alte lucruri de lipsă, cari nu s'ar afla la casă. Competinţa reuniunii să se împartă la săraci.

„2. Să nu se dea anunţuri, nici alte semne de moarte.

„3. Ceremonia prescrisă de biserică să o implinească parohul locului, la care devine îngroparea mea în mod natural, deoarece statutele capitulare nu au altă dispunere.

„4. Dacă mi se va întâmpla să mor în Blaj, tinerimea dela şcoli şi conducătorii ei să nu se distragă dela ocupaţiunile lor, spre a-mi face mie pompă; că de pompă m'am ferit în toată vieaţa.

„5. Nici predică, nici altfel de cuvântare să nu se ţină la îngroparea mea.

„6. Rămăşiţele mele să se ducă la mormânt în modul îndatinat la bătrâni, adică pe mâni şi nu cu trăsura.

„7. Monument să nu se pună la groapa mea.

„Acestea le dispun pentru îngroparea mea şi poftesc să se împlinească din cuvânt în cuvânt"[55]).

Din cuvânt în cuvânt s'au respectat ultimele lui dispoziţii. Şi astfel în groapa, săpată între mormântul Mitropolitului Şuluţiu şi al Canonicului Timotei Cipariu, s'a pogorît spre odihna de veci, în cea mai deplină solemnitate a tăcerii şi a renunţării la orice pompă deşartă, trupul obosit al jertfitorului Ioan M.

---

[55]) *Analele Ac. Rom.* Seria II, t. XXXVII, 1915—16, p. 21—22.

Moldovanu, care „din ficior de sătean sărac, din biet şcolar, care în clasa din urmă a liceului purta zeche de pănură sură, cârpită pe umere, s'a făcut profesor, director de liceu, canonic, preşedinte al Asociaţiunii, membru al Academiei! Din simplu soldat, general!"[56]).

5. Pe cât de simplu, original şi lipsit de orice pretenţii era Canonicul Moldovanu în înfăţişarea sa exterioară şi în toate manifestaţiunile vieţii sale, ca unul care „s'a ferit în toată vieaţa de pompă", — tot atât de simplu şi original apare şi în scrisul său.

N'a scris mult căci îndeletniciri de altă natură mai practică l-au preocupat în mod statornic. Dar şi din ceeace a scris se poate vedea, că nu a căutat niciodată să-şi împodobească graiul, ci l-a lăsat aşa simplu şi nemăestrit, după cum şi l-a însuşit dela poporul din sânul căruia se ridicase. Numai expresiunile latineşti şi ortografia dificilă a lui Cipariu alterează uneori în scrisul lui M. graiul neaoş, popular. Incolo, după cum nealterat a rămas sufletul aprig de ţăran sub revereanda de canonic şi „prelat papal", tot aşa neatinsă a rămas şi sănătoasa cugetare ţărănească, sub învălişul ortografiei cipariene.

Agerimea cugetării lui originale şi viguroasele întorsături ale graiului popular se întâmpină la tot pasul atât în cărţile lui didactice şi în *„Foaia scolastecă"*, redactată de dânsul dela 1876—1881, cât şi mai ales în câteva articole polemice, pe cari le găsim publicate în *„Arkivul pentru filologie şi istorie"* al lui Timotei Cipariu.

Ca profesor de liceu a publicat pentru înlesnirea învăţământului secundar menţionatul *„Lectionar latin"*. Dar s'a îngrijit să contribue şi la progresul învăţământului poporal prin îndrumările preţioase pe cari le împărtăşia prin „Foaia scolastecă", al cărei redactor a fost (1876—1881). Sunt vrednice de toată atenţiunea articolele publicate în această „foaie scolastecă" în anii 1879 şi 1880 sub titlul: *„Limba maghiară în şcoala poporală"*, cari deşi nu sunt semnate, prin felul cum sunt scrise, ne indică

56) Cf. *„Unirea"*. Nr. 96 din 1915.

cu certitudine provenienţa lor din condeiul lui M. „Zelului de a maghiariza în ruptul capului nu-i este de ajuns asprimea legii (art. XVIII din 1879) — scria M. la 15/27 Fevr. 1880, — care opreşte, ca dela 1883 începând să nu se mai aplice ca docent nici un individ, ce nu ar şti limba ungurească în vorbă şi scriere, — mai trebue ca un plan deosebit, făcut anume pentru naţionalităţile nemaghiare, să vină spre a potenţa acelei legi şi a preface şi mai pe scurt şcoalele naţionalităţilor curat numai în institute de maghiarizare, iar adevărate scopuri ale instrucţiunii a le pune cu totul în „corfa cu fusele"... Planul ministerial... face din toate şcoalele poporale nemaghiare una specie de şcoale paritetice, vârînd cu măestrie limba ungurească la obiectele cele mai de frunte ca limbă de propunere în paralelă şi gradat cu limba maternă a elevului. Scopul lui este învederat: a scoate pe nesimţite limba maternă din şcoale şi a o înlocui prin limba maghiară... Una astfel de propunere a limbii maghiare, dimpreună cu limba maternă, la studiile pentru cari este prescrisă partea cea mai mare a timpului şcoalei, aduce numai decât *sugrumarea şi înăduşirea limbii materne*, tâmpeşte înţelesul şi judecata pruncilor, şterge caracterul naţional şi religios din inimile lor şi creşte o generaţiune periculoasă de oameni cosmopoliţi, fără nici o limbă proprie, fără sentimente şi idei clare religioase; cu un cuvânt ruinează şi nimiceşte toată instituţiunea şcoalelor noastre poporale. Prin urmare şi puţinul, ce ne lasă legea, adică dreptul de a dispune asupra modului de propunere în şcoalele noastre, — acela vine şi ni-l ea regulamentul respective planul ministerial"[57]). Aşa de clar vedea lucrurile M. şi următoarele 3 decenii au verificat întru toate presimţirile lui sinistre.

El a mai contribuit la progresul învăţământului primar şi prin două cărţi didactice: una tratând *Geografia Ardealului*, a doua *„Istoria Patriei*[58]) pentru şcoalele poporale române *din*

---

[57]) *„Foaia Scolastecă"*, 1880, pag. 26.

[58]) In ediţia I-a, apărută la 1866, titlul era astfel: *Istoria Ardealului*, dar după contopirea acestei ţeri cu Ungaria la 1867, motive de oportunitate l-au îndemnat să-l schimbe în acela de *„Istoria Patriei"*.

Ardeal". Sub „patrie" înţelegea M. numai Transilvania, ale cărei însuşiri şi bogăţii le descrie în fraze scurte, dar pline de înţeles.

Istoria Ardealului o împarte M. „în *8 perioade sau răstimpuri*: „Periodul întâi se întinde până la anul 105 după naşterea Domnului, când Traian a şters domnia Dacilor şi a adus aici pe străbunii noştri. Periodul al doilea se întinde până la anul 274, când Aurelian a lăsat Ardealul şi pe străbunii noştri in mâna barbarilor. Periodul al treilea este până la a. 797, pre când Ardealul scăpat de jugul barbarilor începu a avea domnitorii săi. Periodul al patrulea până la a. 1002, când regele Ştefan a împreunat Ardealul cu Ţara ungurească. Periodul al cincilea până la a. 1541, în care timp Ardealul iar a început a avea domnitorii săi proprii. Periodul al şaselea până la a. 1699, când Ardealul a venit sub domnia casei austriace. Periodul al şaptelea până la a. 1848, când s'a şters servitutea. Periodul al optelea cuprinde întâmplările dela anul 1848 până acum".

La pagina 20 citează manualul unguresc al lui Matusik,[59]) care împărţise însă istoria Transilvaniei numai în 4 perioade şi anume: 1) din timpurile cele mai vechi până la 892, când s'ar fi aşezat Ungurii în Ardeal; 2) dela 892—1541; 3) 1541—1699 şi 4) 1699—1867.

Dar Moldovanu nu urmează expunerea acestui autor străin, ci îl citează mai mult ca o mărturie pentru răspunsul, pe care îl dă la întrebarea: „care a fost firea şi datinele Ungurilor?"

„Ungurii sau Maghiarii se trag tot dintr'o seminţie cu Hunii, şi pre când au venit în locurile acestea, chiar nu au fost mai blânzi decât oamenii lui Atila. Nu erau dedaţi cu lucrarea pământului, nu cu locuinţie statorie, ci siedeau în corturi de pansa, cari le mutau deintr'un loc într'altu. Se nutriau cu carne, pesci şi lapte, de acea ţineau vite şi umblau la vănat. Imbrăcămintea

[59]) *Erdély külön történelme* absóbbrendü iskolák számára szerkeszté *Matusik Nep. Idnos* kegyes tanitórendi áldor, a gyertyó-szent—miklosi al-réaltanoda igazgatója s. a. kir. magy. természettudományi társulat rendes tagja — Kolozsvártt 1860 ed. II. 1865.

lor pielile de vite şi de sălbătecia, cari le instruţiau, că instruţiarea tot deauna li-a plăcut de minune, Armele lor erau pumnali şi săbii strâmbe. Calareţi buni, infocaţi şi feroşi, cum erau, mergeau la bătaia mai mult calare şi nesuiau a învinge prin iuţime şi surprindere, sau prin apucături şirete, era lupta dreapta o înconjureau, pe cât era cu putinţă".

Deşi e carte menită pentru învăţământul poporal, M. dă totuş mai multe indicaţiuni asupra isvoarelor şi lucrărilor auxiliare, de cari s'a servit la alcătuirea ei. Astfel mai citează, pe lângă Matusik, *Istoria Transilvaniei* de Kövári, *Documentele istorice,* publicate de Laurian în Viena la 1850, *Cronica* lui Şincai, *Leges ecclesiasticae* publicate de Battyányi şi — în legătură cu lupta lui Ioan Huniade cu Turcii dela Sântimru — pe Veszely: *„Die doppelte Schlacht bei St. Imre".*

Părţile de interes mai mare pentru Români le scoate M. la iveală cu orice prilej potrivit. Dar în legătura cu domnia regelui ungar Ludovic, pentru care spune că este „o pată neştearsă... că a nedreptăţit pe cei de altă religiune", uită a scrie despre voivozii maramurăşeni şi despre descălecatul Moldovei. Despre Radu Negru „Domnul Ţării Oltului" susţine, că a trecut munţii la 1290 şi s'a aşezat în Câmpul-lung, apoi în Argeş. „El a intrunit domniele cele merunte de acolo şi a întemeiat principatul Ţărei româneşti".

La întrebarea: „Ce om a fost regele Matia?" răspunde: „A fost om tare bataios, înse dorere! mai mult s'a batut cu Nemţii şi cu fraţii sei Românii din tierile vecine, de câtu cu Turcii. A frânt coarnele domnilor, cari pentru aceea tare l-au urgisit, iar poporul l-a iubitu şi dreptatea lui a remas de zîcală".

In legătură cu răscoala ţăranilor conduşi de Secuiul Gheorghe Doja, spune că „unii episcopi şi-au fost pus caru'n pietri, să stârpescă pe Turci cu orice preţ... dar ţăranii aşa s'au înverşunat asupra-domnilor, de dupăce s'a închiagat oastea — în loc de a merge asupra Turcilor, se apucară de prădarea şi resipirea curţilor, de uciderea domnilor. Cruzimea ţăranilor inflăcăraţi de răzbunare nu mai cunoştea margeni ... Ţăranii doritori de libertate se luptară cu însufleţire. Cu toate acestea fură învinşi.

Amărâţii de ei nu au priceput, că libertatea nu este pentru ceice fac cruzimi, nece se poate câştiga pre această cale. De aceia s'au deşteptat în jug mult mai greu, decât purtaseră până aci". Contrar adevărului istoric, susţine că ţăranii ardeleni „nu au luat parte la răscoala lui Doja *nece câtu-i negru sub unghia*".

In vârtejul tulburărilor, ce au urmat după nenorocita luptă dela Mohaciu atât în Transilvania, cât şi în Ungaria, M. arată rolul însemnat al Românului Ştefan Mailat care „mişca tota petra spre a rapi la sene domnia Ardealului şi apoi a se pune sub scutul lui Soliman. Mailat adecă vedea bine, cumu că o tiera mica ca Ardealul nu pote *trage deget*[60]) cu o imperatia tare, ca cea turcească. Deci mai voia se plătească Sultanului dare şi se aibe pace, de cât se petreacă in bătăi necurmate cu el. Că Ţara românească şi Moldova încă tot aşa lucraseră: după multă vărsare de sânge s'au fost plecat Turcului sub condiţiune de a-i plăti dare... Tot acolo a ajuns Ardealul, unde voia să-l ducă românul Mailat. Bărbat mare a fost Mailat acesta şi mulţi oameni aleşi au ţinut cu el. Totuşi în urmă avu capăt trist... Sultanul nu avea încredere în Mailat şi de aceia trimesese pe un paşă şi pe Petru Rareş, să-l prindă cu orice preţ. L-au şi prins prin viclenia lui Rareş.

Sultanul s'a bucurat văzând pe Mailat în unghiele sale şi l-a închis în Constantian'a, unde a şi perit".

In legătură cu cruzimile lui Sigismund Batori, care ucise (la 1594) căpeteniile oposiţiei din dieta Transilvaniei, Moldovanu scrie: „fără nici o judecată a tăiat 4 dintre ei în piaţa Clusiului. Aceşti 4 au fost: doi Cândea, unu Ifiu ci unu Forro. Tiranul de principe căuta dein feresta si se desfata. Era poporul se îngroza vediendu, cum sângera nesce omeni nejudecaţi, înse nime nu cuteza se-i plângă. Numai ceriu-si versa preste Clusiu lacremile, în tipu de ploia rapede, care spela sângele celor ucişi. Mulţi alţii au fost spânzuraţi ori sugrumaţi în închisori. Alţii erau ucişi pe la curţile lor. Dela alţii s'au luat toate averile şi au fostu duduiţi dein tiera".

---

[60]) traducerea expresiunii ungureşti: ujat huzni = a se împotrivi.

Descriind lupta lui Mihai cu Andrei Batori la Şelimbăr, Moldovanu adauge: „4000 de oameni, ce imprumutatu-şi versare sângele, unii pentru Mihaiu, altii pentru Cardinalulu, dorm în pace fratiesca sub movil'a ce si esta di se vede în siesulu acel-a", — arată cum pe Batori l-au urmăritu Secuii „cu înversiunarea unor fere selbatece si ajungându-l în munţii Ciucului, un Blasiu Ördög l-a tocatu în capu". După intrarea triumfală a lui Mihai în Alba Iulia episcopul catolic (Napragyi) plin de ură contra protestanţilor, a îndemnat pe Mihai „se sterpesca pe toţi domnii din Ardeal. Dară Metropolitul român s'a dus la el cu evangelia şi l-a jurat, se nu facă un lucru afurisit, ca acesta. După care Mihai s'a opăcitu". — După uciderea lui Mihai, oamenii lui „pentru mulţimea Nemţilor n'au potutu nece se resbune mortea Domnului lor. Asia capetu tristu avu *cel mai mare între Românii născuţi pe pământul Daciei!*"

In expunerea istoriei Transilvaniei din secolul XVII-lea, Moldovanu întreţese câteva observaţiuni fugitive şi despre soartea bisericii române arătând că „metropolitul ce-şi avea scaunul în Alba Iulia, era de bajocură, popii şi protopopii supuşi la lucruri iobăgesci, superintendentele calvin era presiedinte în sinodul bisericei resiritene şi protopopii trebuiau să-l ducă pe umeri în sinod". Dar în acelaş secol „cărţile bisericeşti s'au întors pe românie şi s'au tipărit. Georgiu Racoţi a făcut se se tipărească pentru Români catechismuri calvine şi cele domnezieşti să se facă numai în limba română".

Iar în legătură cu desbinarea bisericească produsă la 1700 între Românii ardeleni prin „îndemnarea binevoitoare" a Habsburgilor, Moldovanu avea curajul să spună chiar într'o carte menită pentru şcoalele poporale adevărul istoric deplin: „Românii cari până aci au fost una şi la bine şi la rău, de aci încolo sunt *rupţi în două* şi de multe ori împărechiaţi între sine, ca şi cum nu ar fi fraţi de un sânge ceice se ţien de o besereca, cu ceice se tien de cea alalta. Alte popora sunt despărţite cu releginnea în 3—4 parti, si tot se au fratieste intre sene. Şi Românii s'ar fi avut asia tot deauna, de cum-va strainii nu ar fi semenat certe între ei, ca se-i pota tiene catusiati si se impedece

inaintarea loru. Maiestriele strainiloru au casiunat câte o data ura si dusmania între cele doue besereci romane".

Deci nu tonul de ură şi dispreţ, pe care l'au întrebuinţat alţi scriitori greco-catolici aproape consecvent faţă de biserica ortodoxă-română, nu patima polemică, ci tendinţa irenică îl călăuzia pe Moldovanu, când era vorba de cele două confesiuni religioase ale Românilor ardeleni şi, de dragul preocupărilor confesionale, nu a fost aplicat a sacrifica nimic din adevărul istoric.

Mai merită relevat felul, cum scrie cărticica aceasta despre tendinţele de maghiarizare arătând, câtă îngrozire au pricinuit Românilor ardeleni încercările dietei din Cluj de a introduce limba ungurească în toate şcoalele române şi cum ei au fost hotărâţi a-şi apăra cu toate mijloacele acest nepreţuit tesaur al lor, care e limba naţională. „Legea ţintea într'acolo, ca toate naţiunile din patrie să fie silite a se unguri... Când s'a răspândit prin ţară vestea despre această lege, tot Românul s'a înfiorat din creştet până'n tălpi... Deci Românii văzându-şi ameninţată limba, au arătat că vii nu voesc a se despărţi de tesaurul acesta, nece a înmulţi numărul altui popor, ci *a rămânea Români pentru totdeauna*". Aci expunerea devine o adevărată pledoarie a limbii şi culturei naţionale.

Este uşor de înţeles, că asemenea manuale didactice nu puteau fi decât ca nişte spini în ochii inspectorilor şcolari unguri, cari nu au întârziat a-şi face datoria îndată ce şi-au putut da seama de efectul educativ, ce puteau să-l aibă asupra tinerelor generaţii.

In ziarul unguresc din Cluj *„Kelet" (Orientul)* apăru la 14 Aprilie 1875 o recensiune asupra acestui manual al lui I. M. Moldovanu. După ce dă un scurt resumat al cuprinsului, recensentul incheie astfel: „Spune-mi iubite cetitorule, despre istoria cărei patrii vorbeşte cartea aceasta, cetăţenii cărei ţări învaţă această istorie: copiii Daciei, ai Italiei, ai Ardealului, ai Ungariei sau ai României? Eu nu ştiu. Are ţara aceasta constituţie, are rege încoronat? Are ministeriu constituţional responsabil? Are constituţie, parlament? Are domnitor absolutist? Se numeşte el împărat, rege, consul, August sau vodă? Acestea nu le

poţi şti. La aceste întrebări să nu aştepţi răspuns! Şi totuş este aceasta o carte de şcoală în patria noastră, tipărită chiar la 1875 a 2-a oară sub firma unei comisiuni şcolare arhidiecesane... Cred, că am arătat destul din această istorie fără nici o patrie („a sehonnai historiából") cu scop de a merita atenţiunea ministerului de culte. Cu astfel de istorie numai la noi se pot prosti bieţii copii de Român".

Moldovanu publică la 24 Aprilie 1875 în acelaş ziar unguresc din Cluj[61]) un răspuns demn arătând lipsa de temeinicie a tuturor învinuirilor aduse cărticelei sale din partea recensentului ungur, pe care nu se sfieşte a-l apostrofa ca pe un simplu denunciant. „Tendinţa de a prosti copiii, nu o va descoperi în acest manual decât cel ce îl citeşte *cu ochelari foarte răi*".

Denunciantul ziarului din Cluj şi-a ajuns scopul. Peste două luni de zile, la 19 Iunie 1875 pleca din ministerul unguresc de culte şi instrucţiune publică dela Budapesta ordinul Nr. 12129, prin care cărticica lui I. M. Moldovanu era interzisă din toate şcoalele pentru următoarele motive: *a)* manualul în părţile sale geografice se împotriveşte cu constituţiunea Ungariei şi starea politică actuală, pentrucă tot pământul dintre Tisa, Dunăre, Nistru şi Marea Neagră îl tratează ca un stat deosebit sub numele Dacia;

b) de *istoria patriei* consideră *numai* istoria Ardealului, şi întru aceasta încă numai pe a locuitorilor, cari vorbesc româneşte;

c) cuprinde date istorice false şi este scrisă cu tendinţa învederată de a agita în contra Ungariei şi a naţiunei ungureşti şi a deştepta ura în contra lor.

La 7 Februarie s'a dat din partea aceluiaş ministru al doilea *interdict* contra cărţii lui Moldovanu.

Intr'un articol întitulat *„Manuale oprite"*[62]), M. reducând la adevărata lor valoare toate motivele arătate mai sus spune,

---

[61]) *„Kelet"* Nr. 93 din 24 Apr. 1875.

[62]) *Foaia Scolasteca. Organu pedagogicu-didacticu pentru scolele romane.* Blasiu, 15/27 Martiu 1877, an V. nr. 6.

că nici cărticica sa, nici a lui Ioan V. Rusu şi nici altele „n'au produs nici vre-una singuratecă din ele, nici toate laolaltă, nici-una întărâtare, nici-una împărechere între diversele naţionalităţi din ţară: înaltul regim putea fi încredinţat, că nici de acum înainte nu vor produce nemica rău".

Şi adauge numai decât: „Dar cine ne a pus pe noi a judeca motivele oprirei şi îndreptăţirea ei? De am arăta mai clar decât soarele, cumcă oprirea nu este motivată, tot nu ne-ar folosi nimic. Faptul este aci: înaltul regim a oprit cărţile acestea, dânsul *voeşte* a stoarce respect oprirei sale şi *are putere* de a face aceasta. Cu faptul acesta voiam a ne trage socoteala, pentrucă oricine vede, cumcă desbaterea întrebării: oare procedura înaltului regim considerată după motivele sale cele adevărate şi după efectele ce produce, folositoare este pentru stat şi ajută ea stabilirea bunei înţelegeri între locuitori sau nu? ar fi una lucrare cu totul deşartă. Cu aceasta nu este pentruce să ne ocupăm. Deaceea ne mărginim a atrage atenţiunea d-lor învăţători la pericolele, cărora s'ar expune *folosind în şcoală* manuale de acestea oprite". Citează dispoziţiile articolului de lege *XVIII* din *1876,* în sensul cărora întrebuinţarea unui manual oprit de guvern constitue faptă punibilă, care se pedepseşte până la 300 fl., cu reclusiune până la 3 luni şi chiar cu pierderea oficiului.

Deaceea îndeamnă pe învăţători „să fie cu cea mai aprigă veghere şi să se apere ca de foc de folosirea manualelor oprite, pentrucă nime nu poate şti oara, în care se deschide uşa şcoalei şi intră un binevoitor al învăţătorului, carele *de sine se va fi îmbiat spre aceasta,* — şi năcazul este gata! Grija bună apără primejdia rea".

M. sfătueşte pe învăţători ca din cărţile de istorie, chiar şi din cele oprite să aleagă „cu prudenţă şi cu tact fin" materialul necesar pentru prelegerile lor, iar pe şcolari să-i lase „deocamdată fără manual". Acasă poate folosi învăţătorul orice carte oprită, nime nu este în drept a-l controla. „Legile şi ordonaţiunile relative toate tratează numai despre şcoală. Ar rămânea, ca în locul manualelor oprite să se pregătească altele; însă a compune s. e. pentru istorie manual *românesc,* carele examinat prin

ochelarii coloriţi ai unor amici buni ai poporului român şi ai şcoalelor sale, să nu aibă nici un cusur, este lucru foarte anevoe... iară a mai şi tipări astfel de carte, este periculos pentru punga respectivului.

„Aci — nu ne condamnaţi pentru acest cuvânt! — numai *cenzura preventivă* ne-ar putea ajuta. Eacă, împrejurările cum te pot face, să doreşti cenzura preventivă, de care părinţii noştri aşa mult au dorit să se vază scăpaţi"[63]).

6. Am zăbovit cam mult la această cărticică a lui M. Dar nu era cu putinţă a trece cu vederea mijloacele drastice, prin cari legile ungureşti şi guvernele din Budapesta au izbutit a isgoni din şcoalele româneşti ardelene cele mai bune cărţi didactice, cum a fost *Istoria Patriei* de M., *Istoria Transilvaniei* de I. V. Russu şi *Istoria română naţională* de At. M. Marienescu, care mărturisia în prefaţă, că s'a silit „în toate a cerca adevărul, căci fără aceasta istoria — precum zice Polibios — e ca şi găina oarbă: în toate l-a condus tendinţa de a nobiliza simţemintele naţionale". Dar tocmai tendinţa aceasta era nesuferită în ochii guvernanţilor unguri. Şi de aceea o serie lungă dintre cele mai de valoare cărţi didactice au fost isgonite fară milă din şcoalele Românilor ardeleni[64]).

Măsuri similare luau guvernanţii maghiari şi faţă de producte literare ale Germanilor sau altor neamuri. Astfel au interzis întrebuinţarea hărţei geografice *„Wandkarte von Europa von Kozeun"*, fiindcă într'însa figura şi *Ungaria* sub numele de *„Oesterreich"*. Moldovanu, care tradusese „Harta Europei şi a Globului pământesc" după *Kozeun* aduce la cunoştinţa învăţătorilor că *„ediţiunea română a Europei nu este oprită"*, căci dânsul a îndreptat „scandalul" scriind în loc de „Oesterreich" *Austro-Ungaria* şi indicând prin colori „miezuinele Ungariei spre Austria; cu un cuvânt ediţiunea română s'a întocmit aşa, încât nici patrioţii cei ultrazeloşi nu pot face excepţiune asupra ei"[65]).

---

[63]) *Foaia scolastică* an 1877 pag. 44.

[64]) Cf. *Urechia* răsp. la discursul de recepţie al lui *Marienescu* în An. Ac. R.

[65]) *Ibidem* pag. 144.

Manualul lui M. intitulat *Geografia Ardealului* nu putea să aibă nici el soartă mai bună decât *Istoria patriei*. La $^{31}/_{27}$ Martie 1878 *Foaia scolastică* publica la „Varietăţi" următoarea notiţă: „Înaltul ministeriu de culte şi instrucţiune publică prin rescriptul său dela 16 Februarie No. 3029 a. c. *s'a îndurat a opri din toate şcoalele poporale* române „Geografia Ardealului pentru şcoalele poporale *de I. M. Moldovanu* ed. II. Blasiu 1870" — pentrucă prin cenzură s'a aflat, că multe expresiuni şi toată direcţiunea cărţii numite se împotriveşte cu starea faptică a Ungariei. Cine va mai fi sedus pe Inaltul ministeriu r. ung., ca să oprească şi cărticica aceasta, nu putem şti; încă şi mai puţin putem afla vre un motiv raţional, din care să ne putem explica purcederea nobilului denunciante. Manualul acesta s'a petrecut de tot, încât sunt trei ani, de când nu mai este în comerciu niciun exemplar. Ce intenţiune a putut avea dară denunciantele?"[66]).

Paralel cu pornirea de a nimici orice literatură didactică bună şi corăspunzătoare pentru educaţia tinerimii române, mergea şi stăruinţa autorităţilor statului de a închide şcoalele româneşti şi a le înlocui cu şcoale ungureşti. Aşa a făcut comitetul administrativ al judeţului Turda Arieş cu şcoala românească din Ludoşul mare: la începutul anului 1878 o închise pe motiv, că nu corăspunde cerinţelor legii şi e periculoasă pentru sănătatea elevilor. De fapt însă nu era aşa. Dar în aceeaş comună se

---

[66]) Acest manual de geografie are la început 4 pagini *„din Cosmografie"*, 4 pagini din *„Geografia matematică"*, 8 pagini din *„Geografia fizică"*, 4 pagini despre *„Împărăţia Austriei"* şi 37 pagini despre *„Geografia Ardealului"*, pe care o împarte în: I. *„pământul nobililor"* $^{3}/_{5}$ din suprafaţa Ardealului, cu *8 comitate* (Huniedoara, Alba de jos, Alba de sus, Cetatea de baltă, Turda, Cluj, Dobâca şi Solnocul din lăuntru+2 *districte sau capitanate:* al Făgăraşului şi a lNăsăudului; tot de pământul nobililor se ţineau şi *Părţile impreunate* (Zarandul, Crasna, Solnocul de mijloc şi districtul Cetăţii de piatră sau al Chioarului), II. *Pământul Secuilor* cu 5 scaune (Trei scaune, Ciuc, Odorheiu, scaunul Murăşului şi al Arieşului) şi III. *Fundul regesc* sau *Pământul Saşilor* $^{1}/_{5}$-a din Ardeal cu 9 Scaune (Orăştia, Sebeş, Mercurea, Sibiul, Nocrichul, Cincul mare, Cohalmul, Sighişoara, Mediaşul) şi 2 districte (al Braşovului şi al Bistriţei).

înfiinţase o şcoală *comunală* ungurească pompoasă, cu 5 puteri didactice şi *fără elevi*. Ca să aibă şcoala aceasta elevi, o desfiinţară pe cea românească şi copiii Românilor fură îndrumaţi spre şcoala ungurească.

Moldovanu, care cunoştea atât de bine împrejurările locale din judeţul, în care se născuse, scrie cu multă amărăciune despre acest caz de volnicie şi nedreptate: „Odinioară-şi temea poporul feţii săi de Tătarii căpcăuni, despre cari fabulele bătrâne spun, că se ospătau cu carne de om; acum şi-i teme de şcoalele comunale şi de stat, cari după credinţa poporului se înfiinţează spre *a le strica religiunea şi moralitatea*, adică spre *a le pierde sufletul*, — care dacă-l vei pierde, ce-ţi mai ajunge toată fericirea trupului? . . .

„Această urmare a tiranilor celor mici din comitatul Turda-Arieş este document trist despre aceea, că foarte supţire este firul, de care atârnă viaţa şcoalelor confesionale.

„Când voiesc a stinge lumina vre-unei şcoale confesionale, nu le este de ajuns a se folosi de mijloacele determinate în lege, care încă — după împrejurările noastre — este foarte asurpritoare pentru confesiuni; ci pe lângă acelea mai inventează raţiuni de salutea publică, ca şi cum pre dânşii i-ar durea de salubritatea locuinţelor şi a şcoalelor poporului român! şi unde le vine bine, sugrumă şcoalele noastre sub pretextul acesta"[67]). . . .

7. Nu ar fi deplină imaginea, pe care ne-o dă scrisul lui M., dacă nu am pune aici şi câteva spicuiri din articolele lui polemice, publicate în *„Arhivul"* lui Cipariu, unde a purtat interesante polemici cu Titu Maiorescu, cu istoricul german Wattenbach şi cu Nicolae Popea.

In articolul intitulat „Critica lui Maiorescu"[68]) spune că acesta în *Convorbirile literare* dela 1 Dec. 1868 „s'a sufulcat odată şi bine, ca să trântească în tină, să sfarme şi nimicească

---

[67]) *Foaia Scolastică* nr. 13 din $^{1}/_{13}$ Iuliu 1878 articolul: „Inchiderea unei şcoale".

[68]) *Archivu pentru filologie şi istorie*, 1869, 15 Mart. pag. 456 şi urm.

de tot cu un singur asalt întreaga literatură şi cultură a poporului român"...

„Am avut şi noi, iertare! voiam să zic: am crezut că şi bieţii de noi avem oarecare literatură, mică cu adevărat, cum o au toate popoarele, ce sunt pe la început, dară totuş o literatură. Acum vine d. Maiorescu şi fără — de a reflecta la cele ce a scris în *„Einiges Philosophische* la pag. 202: „eine feste Burg ist zerstört und aus den Trümmern grinst brod-und obdachlos das geistige Elend", — ne despoaie de convicţiunile noastre de până aici, sau de mai voieşte aşa, de credinţa ce aveam în literatura noastră naţională şi întru începuturile culturei noastre. Ne lasă în deplină mizerie spirituală: mai umblă să ne convingă, că toată nevoinţa părinţilor noştri şi a noastră a fost şi este nu spre a produce lumină, ci spre a lăţi întunericul, spre a încuiba şi înrădăcina minciuna, ca niciodată să nu putem ajunge a vedea soarele unei civilizaţiuni adevărate"...

„Dacă instrucţiunea şi toată cultura română e întru adevăr pe o cale atât de rătăcită, cum poate D. Maiorescu purta ruşinea de a figura între instructorii naţiunei române? Dacă imputările făcute sunt fără temeiu, cum îşi permite d-sa a ne înfiera atât de cumplit înnaintea lumii? Fie însă adevărul ori şi care, purtarea d-lui Maiorescu este, după opiniunea mea, nejustificabilă...

„Nu poate fi cultura şi instrucţiunea română în stare înfloritoare, pentru că vitregia timpurilor abia de câţi-va ani începu a mai pierde câte ceva din asprimea sa. Apoi ce au făcut alte naţiuni în sute de ani, Românii nu pot face zicând aşa în durata unei nopţi, ca femeile măiestre.

„Iar a pretinde ca Românii numai atunci să înceapă a ridica şcoale poporale, când vor avea docenţi buni ca cei de prin Germania şi Elveţia, şi gimnazii şi universităţi numai după ce şcoalele inferioare vor fi tot atâtea modele, cu profesori iscusiţi ca cei din noua Atena dela Sprea şi instrumente literare cât se poate mai deplinite, — este, ca să nu întrebuinţăm nici noi o vorbă mai colorată, curat absurditate.

„Şcoalele nu sunt maşini de îmblătit, cari să le tragi din fabrici englezeşti şi să le aplici cu succes la moşia ta. Profesorii

nu sunt dulapuri vorbitoare gătite a la Faber, cari să le poţi procura cu ridicata spre a-le împărţi pela şcoalele săteşti, gimnaziale şi academice „după trebuinţă". Din contră şcoalele bune şi învăţătorii buni se formează pe încetul şi încă foarte cu anevoe... dară cine-şi propune a întemeia şcoale numai după ce va fi convins, că acelea vor fi de model — „rusticus expectat, dum defluat amnis" — nu va avea şcoli bune cât va ţinea Dumnezeu pământul. Aşa curg toate în lume şi ori unde este cultură, începutul s'a făcut prin şcoli şi profesori nu toţi ca cei din ţările cele mai luminate — deşi între acestea încă sunt mai mulţi de cei răi, decât de cei buni. Aşa caută să meargă şi la Români. Iară cumcă instrucţiunea la Români ar fi de tot apusă, viţioasă chiar în sensul d-lui Maiorescu, aceea nu crez, să o mai afirme vre-un Român, afară de d. M. „Ma mi place a (pre) supune, că şi d-sa face aceasta numai răpit de prea mare zel pentru înnaintarea Românilor, şi necăjit, că nu reaflă în Iaşi institute, ca cele ce l-au lăptat în Viena şi Berlin.

„Insă sperăm, că necasul d-sale va trece, şi încă mai curând, dacă d-sa va întoarce, spre scrierea cărţilor pline de *adevăr,* timpul ce acum îl prădează amărându-se şi amărând şi pre alţii cu critice exagerate".

Titu Maiorescu a răspuns lui I. M. Moldovanu în *„Convorbiri literare"* din 1 Septemvrie 1869, însă cu oarecare mânie spunând că nu poate sta de vorbă pentru că cel ce scrie aşa (ca Moldovanu) a pierdut dreptul la o „discuţiune cuviincioasă"; se mărgineşte deci a-i admira „lipsa de generositate".

Faţă de observările acestea — scrie Moldovanu: „.. şi mie mi caută să admir purcederea d-lui Maiorescu, când de una parte recunoaşte existenţa argumentelor *ad rem* în critica ce i-am făcut, — şi apoi totuş deneagă orice retundere, numai şi numai pentru pretinsele atingeri necuvenite, ce i s'ar fi făcut din partene". De încheiere constată cu bucurie schimbarea, ce s'a întâmplat în urma criticilor domnului Maiorescu. D-sa în criticele sale analizate şi de noi în *„Archivu"* defăima tot şi chiar direcţiunea culturei noastre o numea viţioasă. Azi d. Maiorescu nu

mai defaimă tot, ci numai nu poate lăuda tot. Acesta e întru adevăr un mare câştig întru un timp aşa scurt"...[69]).

In acelaş număr din *„Archivu"* publică Moldovanu şi un articol polemic contra istoricului german Wattenbach, care, dupăce se învârtise câtva timp prin cercurile Saşilor din Ardeal, întors în Germania, ţinu o conferinţă, vorbind în termeni revoltător de injurioşi despre Românii ardeleni. Imediat un elev a lui Wattenbach, studentul român I. Bechnitz din Sibiu protestă pe cale ziaristică contra expresiunilor injurioase: *„Brandstifter"* şi *„Diebsbande"*. I. M. Moldovanu înregistrând cazul acesta scrie, între altele: „Nici un popor din lume nu a stat nici stă numai din răi; ci în toate popoarele, ce au existat pre faţa pământului, s'au dat şi indivizi de cei buni. Vorbesce cineva de popor de hoţi şi teciunari: acela plesneşte adevărul faptic, însultă omenimea întreagă şi-şi bate joc, de chemarea şi nesuinţa ei spre virtute... Să luăm chiar Sabiniul, că d. Wattenbach după mărturisirea sa a petrecut în Sabiniu, prin urmare ar fi să-l cunoască, — să luăm Sabiniul, ca pre acolea se încurcă doară cei mai mulţi bani săseşti, prin urmare materia pentru hoţie se află — să luăm cetatea aceasta şi giurul ei, ca „hoţii şi teciunarii" adecă românii pre aci sunt în abundanţia.

„Sabiniul este pretoriul unui tienut cu vre-o 80.000 locuitori. Dintre acestia la 50.000 sunt Români, şi numai la 30.000 Saşi, adecă Românii la numer sunt mai pre de doue ori câti Saşii.

„De aci urma, ca Sabiniul să aibă lipsă cel puţin de atâtea închisori publice, pre câte casarme are; ar urma ca închisorile acele totu de a una să gema de inquisiti şi sententiati.

„Şi cum se întâmpla în realitate? Eca cum: Sabiniul are una închisoare angusta la casa svatului? şi minunea minunilor... se întâmpla şi ceea, de închisoarea aceasta stă cu totul goală neavând în sânul său nici un singur prevenit!

---

[69]) *Archivu* (pag. 621). Partea aceasta o publicasem într'un foileton al ziarului *„Românul"* din Arad la 1915, cu prilejul morţii lui I. M. Moldovan sub titlu: „I. M. Moldovanu ca polemist".

„Asia este, în timpurele mai dein coace umblând prein Sabiniu, de repeţite ori am văzut la casa svatului fluturând una flamură albă, în semn, ca într'însa nu se afla nici un suflet prevenit pentru pecatele sale.

„Să fie Românii numai a suta parte asia stricaţi, precumu-i înfacisia d. W., fire-ar cu potenţia una întemplare, ca şi aceasta?..

„. . .Inse aci nu voiu vorbi cu cuventele mele; pentruca se previn orice prepusu de parţialitate, voiu cita cuventele unui Germanu, ale capitanului Sulzer, carele vorbindu despre purtarea Saşilor faţă cu Românii din fondulu regescu zice: „Nichts ist Gemeineres, als bei den Rechtshändeln zu hören, dass dieser oder jener Recht behalten müsse, weil sein Gegner ja nichts anders, als ein Bloch d. i. Walache, wäre“[70]).

„Acum dacă un om, carele nici pre departe nu este preocupat în favoarea Românilor, din contra scrie despre dânşii cu despreţ, — dacă un om ca Sulzer, carele pre Saşi numai cât nu-i porta în sine — dacă un om ca acesta se vede constrâns a mărturisi, că Saşii-s domniţi de credinţia: „Caută să câştig procesul, pentru ca contrariul meu nu e alta decât un Român“: ce va zice istoricul neparţial despre toate causele şi imprejurările acele, cari vor fi conlucrat ca Saşii în decursul timpurilor să câştige atâtea procese nedrepte asupra Românilor, în cât la ei s'a făcut de proverb: caută să câştig, pentru ca contrariul mieu este Român?

„Eca la ce resultat ar fi eşit d. W., dacă i-ar fi plăcut a lucra ca scrietoriu neparţiale“[71]).

Tot în *Archivu* (1870—1872) a publicat Moldovanu şi critica sa asupra lucrării lui N. Popea: *„Vechia metropolie ortodoxă-română“*. In această „recensiune critică“ recunoaştea, că „autorul vechei Metropolie face publicului nostru un serviciu prea bun culegând şi aşezând la un loc aceste lucruri împrăştiate prin cărţi în parte prea rari şi pentru aceea inaccesibili“. De altă parte însă îl învinuia pe autor, că nu a citat destul de exact titlul

---

[70]) *Gesch. des translp. Daciens.* Wien, 1781, II. p. 14.

[71]) *Archivu* pag. 623—624.

şi pagina cărţilor, din cari a luat ştirile şi documentele istorice, că nu le-a cernut pe acestea cu destul simţ critic şi că în genere pentru istoria bisericească dinainte de 1848 nu aduce ştiri nouă, cari n'ar fi fost cunoscute din alte publicaţiuni.

In broşura sa intitulată *„Contractica“* (Sibiu, 1873) N. Popea respinge observările lui M. spunând, că n'a aflat de lipsă a cita peste tot locul titlul cărţilor lui Şincai, Maior etc. fiindcă le presupunea cunoscute din partea publicului cetitor, iar în special la interpretarea unui document din 1479 a cugetat că e superfluu a mai repeţi în vechia Metropolie aceea ce Petru Maior spune în *„Istoria bisericească a Românilor“*.

Invinuind pe autorul „Vechei Metropolii“ de „predilecţiune faţă de confesiunea sa“, Moldovanu nu se sfieşte a mărturisi, că „fericitul metropolit dela Blaj Şuluţiu chiar aşa pătimia de acest morb, ca şi autorul Vechei Metropolii“. Adaoge apoi că „cine scrie istoria cutărei biserici, nu să uite numai în dăsage cea dinainte, unde a pus păcatele contrarilor săi, ci şi în cea din apoi, unde sunt adunate păcatele alor săi“ (p. 25). Iar despre sine spune cu multă hotărîre şi sinceritate: „nu am măgulit nici-odată pe nime, nici voiu măguli cândva; aleagă-se ce se va alege. M'am adoperat a spune adevărul fără căutare în faţă şi deaceea mi s'au mai supărat şi alţii afară de P.; dar bun e Domnul, le va trece la toţi şi iară va fi pace“ (p. 31).

Din spicuirile citate mai sus se vede, că M. ca scriitor se înfăţişa în acelaş mod simplu, ţărănesc, care-l caracteriza atât de mult în toate relaţiile lui de viaţă particulară sau publică. Niciodată nu i-a trecut prin gând, să caute a-şi înălţa scrisul său pe coturnii eruditiei vane şi pretenţioase. Ci în modestul loc, pe care a reuşit să şi-l cucerească în republica literelor române, a preferit să urmeze înţelepciunea poporului: „vorbeşte, cum ţi portul şi te poartă, cum ţi graiul!“ Deaceea gândul lui îndrăzneţ şi fără vicleşug îl găsim exprimat totdeauna în haina modestă a unui stil simplu şi noduros, dar atât de atrăgător prin tăria cugetării neaoşe — populare, pe care o vedem înveşmânată într'însul.

III.

Sire!
Domnilor Colegi,

Aceşti doi representanţi tipici ai preoţilor cărturari din Transilvania , Popea şi Moldovanu, — deşi au purtat, cum s'a arătat mai sus, polemici înverşunate şi au stat uneori ca potrivnici faţă în faţă, — au fost pătrunşi în adâncul sufletului lor de acelaş duh altruist al evangheliei lui Hristos şi au rămas până la sfârşitul vieţii cu totul devotaţi binelui obştesc. Pentru viaţa naţională, bisericească, culturală şi politică a Românilor ardeleni atât numele lui Popea, cât şi al lui Moldovanu însemnă *o mare forţă morală.*

Numai prin înfăţişarea lor exterioară se deosebiau unul de altul aceşti doi oameni vrednici, Popea fiind înalt de statură şi având expresiunea blândeţii şi a bunătăţii în faţă, pe când Moldovanu era scund, cu privirea totdeauna încruntată şi cu fruntea înaltă, adânc brăzdată de mulţimea grijilor, cari îl munciau.

Făptura lor sufletească a fost însă atât de asemănătoare, în multe privinţe.

Ridicat şi unul şi altul prin vrednicie proprie la cele mai înalte trepte sociale, pe cari le putea oferi Ardealul românesc celor mai distinşi fii ai săi, în timpul robiei, — ei au devenit, prin muncă stăruitoare şi plină de sacrificii, atât de folositori şcoalei, bisericei, culturei şi tuturor aşezămintelor poporului românesc din Transilvania.

Principiul *„totul pentru naţiune"* nu a fost nici în viaţa austeră a episcopului Popea, nici în sihăstria canonicului Moldovanu o simplă vorbă deşartă, ci o realitate strălucită şi impunătoare prin fapte atât de importante şi în deosebi prin acele testamente admirabile, cari vor asigura pentru vecie, şi fiului de preot din Satu-lung şi fiului de iobag din Varfalău, un loc de cinste alături de cei mai mari ctitori şi binefăcători ai culturei naţionale.

Dacă Popea n'a putut să adune în cursul vieţii sale de 82

ani decât un sfert de milion pentru scopuri culturale şi filantropice, iar Moldovanu a fost în stare să facă, în acelaş număr de ani, milionul deplin, aceasta se explică prin faptul, că la cel din urmă talentul practic s'a afirmat din tinereţe cu mai multă putere. Va fi contribuit în câtva şi împrejurarea, că el se afla în serviciul bisericii greco-catolice, care fusese înzestrat cu însemnate proprietăţi de pământ atât din partea regimului catolic al Habsburgilor, cât şi de către unii conducători ai săi. Era deci la cârma acestei biserici o tradiţie gospodărească, proprie a servi şi altora ca îndemn să muncească în direcţia aceasta, pe când biserica ortodoxă-română din Transilvania, în serviciul căreia a stat peste o jumătate de secol episcopul Popea, fusese despoiată de proprietăţile şi averile ei de către cârmuirile politice, pururea ostile faţă de această nebiruită pavază a naţionalităţii române. Şi astfel conducătorii acestei biserici, în năzuinţa lor de a strânge mijloacele materiale trebuitoare pentru progresul cultural, au întâmpinat totdeauna greutăţi foarte mari.

Dar mărimea sumei este indiferentă. Valoarea morală a jertfei este de o potrivă şi la unul şi la altul, fiind că ei au jertfit pe altarul culturei naţionale *absolut tot*, ce au putut agonisi într'o viaţă de 82 ani. Sub acest raport fundaţiile lor au o însemnătate deosebită, putând servi drept cele mai preţioase îndemnuri pentru conducătorii poporului nostru din orice timp şi din orice loc.

Dar ei n'au îndeplinit numai rolul Martei silitoare, ci şi pe al Mariei credincioase şi devotate. Au servit cu nepregetată rîvnă la altarul credinţei şi al culturei. Preoţi de model au fost amândoi, muncitori neobosiţi în ogorul culturii şi îndrumători fără prihană pe tărâmul politicei naţionale a Românilor ardeleni.

In cercetările lor istorice au fost autodidacţi. Deci cu atât mai mare le este meritul, fiindcă nu prin îndelungate şi meticuloase pregătiri speciale au ajuns în stare, să sporească şi ei, prin contribuţiuni de seamă, literatura noastră istorică, ci prin nobilul imbold lăuntric de a împlini sfatul apostolesc ca „tuturor toate" să se facă. In scrisul său Popea este mai îngrijit, mai solemn, mai puţin rustic decât Moldovanu; în schimb acesta e mai plastic în expunere şi mai temeinic în argumentare. De altfel la amândoi

intâlnim o pronunţată şi foarte simpatică notă ţărănească, nu numai în vorbe şi deprinderi, ci în toată înfăţişarea şi fiinţa lor.

Amândoi au fost vrednici representanţi ai preoţimei şi ai poporului nostru din Ardeal în sânul Academiei Române.

Au vieţuit ca pustnicii, au fost curaţi ca sfinţii şi darnici ca împăraţii.

Binecuvântată fie amintirea lor!

RĂSPUNSUL LUI N. IORGA LA DISCURSUL DE RECEPŢIUNE AL PROFESORULUI I. LUPAŞ

Scumpe coleg,

Ai pomenit, scumpe coleg, doi oameni pe cari mulţi dintre noi îi cunoşteam, doi oameni cari au murit bătrâni, foarte bătrâni, deşi erau, în ceasul când şi-au plecat capul pentru odihna de care dela o vreme însetează sufletele omeneşti, încă foarte tineri.

Fiindcă, dacă sunt oameni tineri şi oameni bătrâni, sunt generaţii tinere şi generaţii bătrâne.

Generaţia lor a avut dela un capăt la altul un capital de tinereţă care nu s'a putut cheltui niciodată şi fără care, în părţile de peste munte, ajunse ale noastre şi prin marea jertfă de sânge, dar şi prin lunga jertfă de suflet, poporul românesc de acolo n'ar fi fost gata să se simtă, din cea dintâiu clipă a unirii politice, aşa de deplin una cu noi.

Veniau şi unul şi altul din acel veşnic izvor de apă vie care e poporul nostru în massele lui adânci, sfântul nostru popor, care, şi când face greşelile cele mai mari, le face prins de amăgitorii lui tocmai prin părţile lor cele bune, pe când sunt şi alte popoare, care numai prin părţile lor cele rele pot fi câştigate şi pentru ce este mai folositor dăinuirii şi dezvoltării lor. Unul —

din satele cele mai de sub Carpaţi, în care Mocanii şi-au clădit în piatră trainică roadele agonisitei lor rătăcitoare care e, vara şi iarna, pământul românesc. Celalt — din acele ţinuturi someşene, unde, alături de Sasul venit dela Rinul alsacian cu metodele lui de cultură superioară, săteanul nostru, deşi nu atât de liber ca acolo unde e lăsat numai în voia lui, a dovedit că mintea lui ageră, sufletul lui deschis oricărui progres, poate înlocui repede o experienţă, pe care veacurile nu i-o dăduseră şi lui.

Ceva ţărănesc, cu acea vioiciune care face din moşnegi, nu o povară pentru fiii şi nepoţii lor, ci îndemnătorii şi îndreptătorii cei mai preţuiţi, adeseori cei cari cred mai curând că lucrurile mari se pot odată ce ai trecut peste greutatea de a le voi, a rămas şi în Nicolae Popea, odată Neagoe, fiul preotului din Săcele, şi in acel Ioan Micu căruia „fiindcă era mic şi fiindcă neamul lui se trăgea din Moldovenii „Mioriţei", toţi i-au zis Moldovănuţ.

Erau oameni cumpătaţi până la zgârcenie faţă de sine, care nu e adesea decât pregătirea dărniciei faţă de alţii, erau gospodari buni de avere puţină, clerici smeriţi dintr'o Biserică săracă, şi tot luxul princiar al lui Şaguna n'a izbutit să facă pe Vlădica de Caransebeş Nicolae să adopte un fel de traiu prea mult deosebit de chiliuţa dela Blaj a canonicului Ioan, care n'a voit să fie episcop, ca să rămâie cu atât mai mult Român. Erau muncitori harnici la rostul lor, sculându-se cu noaptea în cap şi slujind Domnului din cer în nevoile oamenilor de pe pământ. Erau ocrotitori chemaţi ai băieţilor sărmani pe cari la oraşe şi şcolile lor îi trimetea acea lume ţărănească de care nu s'au despărţit niciodată cu ce era mai adânc în fiinţa lor.

Barba de Patriarh a episcopului bănăţean care acum douăzeci de ani s'a ivit impunătoare în cuprinsul chiar al acestei Academii lângă asprele sprincene învălmăşite ale însoţitorului său, bătrânul arhimandrit Filaret Musta, înnaintea cărunteţelor dominatoare ale regelui Carol, amintia de un bătrân prooroc de sat din vremurile vechi, vrăjitor de boli şi gâcitor în psaltire. Iar încruntata faţă chinuită a mai vechiului nostru coleg din Blaj, cu acei ochi mărunţi, strălucind ca mărgele negre în care s'ar fi aprins un tainic foc de stele, părea că înfăţişează însăşi viaţa

chinuită a ţărănimii noastre ardelene, brăzdată de atâtea suferinţi fără ca focul nestins al dumnezeeştei scântei să fi putut fi întunecat vreodată valurile atâtor nenorociri.

Erau dârji fiecare în punctul lor de vedere, tot atâta de neîngăduitor ortodox unul, pe când celalt se ţinea strâns de „Sfânta Unire". Au dat şi lupte între ei, vajnice lupte neiertătoare: Săceleanul având în scrisul lui mai multă îndărătnicie liniştită, Someşanul mai multe scăpărări pătimaşe. Şi, luptându-se, ei nu ştiau — căci aşa suntem noi, că nu ni dăm seama uneori încotro batem cu silinţile noastre, totdeauna folositoare la ceva — că şi în această luptă îi uneşte ceva: firea însăşi a neamului nostru, a cărui viaţă şi menire se desfăceau şi din ce greşiau amândoi.

Legat de tradiţia lui Popea prin iubirea-ţi nemărgenită pentru marele învăţător şi model al acestuia care a fost neuitatul Şaguna, de împărătească şi duhovnicească misiune între Români, în ortodoxia sa, dar şi peste margenile, totuşi restrânse, ale acestei ortodoxii, eşti, chiar dacă n'ai vrea-o, scumpe coleg, destul de aproape şi de neînduplecatul lui adversar în credinţă ca şi în opera istorică influenţată de această credinţă. Dacă vrei „legii vechi" de care te ţii ca protopop tot binele şi toată izbânda, precum şi eşti dator, în faţa Sfinţiei Tale este ceva din pecetea, îmblânzită prin dulcea-ţi fire prietenească, care osebia aşa de puternic pe Moldovănuţ. Rămâne ceva din liniile ascuţite, din fruntea largă şi mai ales din ochii neastâmpăraţi, cari caută să vadă peste puţinul ce este atâta ce a mai fost în neamul nostru.

Această seninătate ţi-o dă locul anumit de unde ni vii, acel loc de supt muntele plin de românime, dar din preajma ogoarelor celor mai iubitor îngrijite, unde i-a plăcut naturii să cheme la dânsa şi să aşeze statornic ceeace rasa noastră are mai frumos la făptură şi mai vioiu în faptă. Cine nu cunoaşte din Sălişte acel minunat tip etnic, în care se adună cele mai aristocratice însuşiri de rassă ale unui neam nobil? Cine n'a admirat în trecere acele danţuri, în care se vădeşte mlădierea trupească deopotrivă cu castitatea de suflet a ţărănimii noastre? Cui nu i-au lăsat o neştearsă impresie obiceiurile primitoare ale acestor oameni

cari au o vorbă bună, o strângere de mână şi un zâmbet şi pentru cel mai necunoscut dintre necunoscuţii ce se abat pe la dânşii?

In Săliştea Sibiului, pe care Saşii au *găsit-o* ca un „sat mare", un Sătmar şi de aceea au şi numit-o aşa, în acest centru de oieri, de plugari, de mărgineni întreprinzători cari arată chiar prin orânduirea lui ce greşită e părerea cui crede pe ai noştri colonizaţi de străini — în care cas, ei ar fi la loc larg, pe pământuri rodnice — e însă şi vechea biserică, toată înfăşurată, pe dinăuntru şi pe din afară, cu nesfârşite chipuri de sfinţi. Sunt la fiecare pas altarele răsleţe în fundul cărora se desface Maica Domnului binecuvântând. Sunt pădurile pe care le păzeşte vechea icoană ocrotitoare.

In umbra lăcaşului bătrân al înaintaşilor tăi, te-ai făcut preot al Domnului, şi graiul bunilor cuvântători de pe vremuri, dascăli de carte scrisă şi de învăţătură vie pentru iubitul popor, lângă care s'au aşezat spre odihnă, l-ai moştenit pentru a ţinea acele predici, care sunt, în cel mai bun înţeles al cuvântului, manifestaţii politice naţionale şi democratice, precum, pe de altă parte, cuvântările politice pe cari le-ai ţinut, în serviciul cauzei poporului românesc, contra unei apăsări de care am scăpat şi de pe urma unor propovedanii ca acestea, prelungite de-a lungul veacurilor, aceste cuvântări cuprind în ele totdeauna şi ce e mai creştinesc, mai iubitor de oameni în predica însăşi.

Dar între aceşti oameni, cari înfăţişează într'o aşa de frumoasă formă populară cea mai veche tradiţie a noastră, în faţa acestor monumente ale unei arte care formează, vădind calităţile noastre de originalitate, mândria poporului nostru, între acele vechi cărţi de biserică, în care se uneşte sfinţenia Scripturii cu puritatea neimitabilă a limbii, cu podoabele aceleiaşi vechi arte şi cu însemnările bătrâne risipite pe foile albe, te-ai simţit istoric. Trecutul ţi-a vorbit, din copilărie, aşa încât mai târziu te-ai dăruit lui ca să înţelegi însuţi şi să faci pe alţii a înţelege mai bine prezentul.

Aveai să alegi între direcţii deosebite ale istoriografiei, care astăzi îşi dispută încă terenul. De-o parte istoria pragmatică, preocupată de cronologie şi de amănuntul precis al faptelor, iar,

de alta, noua istorie culturală, care priveşte mai ales la ceia ce este adânc, fundamental, general, în viaţa mulţimilor, care ele hotărăsc prin ce răzbate până la dânsele din ceia ce clasele dirigente, chiar dacă poporul încă n'ar înţelege, sunt veşnic datoare să le spue. Tânăr încă, te-am văzut venind către noi pentru că reprezintam această tendinţă, în legătură, de altfel, cu tot ceeace în timpurile noastre tinde să ridice poporul, căruia i-am dat puterea fiindcă o şi cere, la treapta în care singur el îşi va folosi lui, şi ne poate folosi şi nouă. Incepând prin mai mici cercetări de amănunte despre Biserica ortodoxă în veacul al XVIII-lea, pe care o cunoşti azi ca nimenea altul, despre şcoala alipită la ea şi cartea pornită dintr'însa, ai consacrat opere de o mare importanţă cunoaşterii lui Şaguna şi epocei lui, ca şi întregimii vieţii noastre religioase de peste munţi.

Eşti astăzi unul din istoricii trecutului de „sate şi preoţi" al Ardealului şi aduci în scrierile Sfinţiei Tale nu numai o largă cunoştinţă a materialului inedit, căutat cu îndelungată trudă, dar şi acel stil plăcut şi uşor, moştenire a marilor noştri cărturari din veacul al XVIII-lea, care face ca fiecare pagină din ele să poată fi citită cu interes şi folos de orice sătean, care şi-ar fi făcut şcolile din locul său de naştere. Şi niciodată nu te-ai depărtat în ele, şi nici în frumoasele-ţi predici, de ceeace constitue pentru noi toţi cei ce răscolim trecutul, care nu e mort în spiritul lui, o mare şi nobilă datorie: întreţinerea vieţii morale, fără de care tot ce am câştigat prin sacrificiul, aş zice: prin risipa de sânge, s'ar împrăştia ca visul de tinereţe curată al unui bătrân stors de vicii, şi cultivarea acelui sentiment naţional, care singur poate fi, nu în zadarnica haină retorică a magazinelor de teatru, ci în vitalitatea lui muncitoare, producătoare şi cuceritoare, sprijin sigur faţă de neamurile, care au şi ele dreptul de a-şi desvolta cultura pe pământul acesta şi armă contra celor cari, răpindu-li-se în sfârsit privilegiul de a ne exploata, îşi închipuie că au dreptul unei revanşe contra noastră.

La Universitatea din Cluj, luată în stăpânire de naţia cea mai numeroasă a Ardealului, aduci acelaşi spirit, cu multă ştiin-

ţă, care e necesară, şi cu ceva tradiţie, care nu strică. Ştiu bine că în lecţiile de istoria Românilor, pe care le faci acolo, la capitolele ei ardelene, pe care ideia naţională spre care te ridici stă aşa de sus încât apar numai în lumina confusă a unui frumos apus osebirile confesionale, pe care n'avem dreptul să le atacăm în rostul lor de viaţă, dar avem voe să nu le mai considerăm ca nişte condiţii de desvoltare ale poporului nostru. Ai încă mulţi ani de muncă unde te afli şi, deci, şi aici la noi. Ai să ne vezi albind pe cei cari n'am trecut încă pragul bătrâneţelor şi vei fi chemat să dai înlocuitori puterilor, care-şi vor fi îndeplinit opera pe pământ.

Iţi urăm ca, la capătul multor cercetări şi isprăvi, să poţi reprezinta, cu noi şi după noi, tot spiritul care, acesta singur — o spun cu o nesguduită încredinţare, în ceasul când unii şi-au pierdut drumul şi atâtea conştiinţi se sbuciumă între ispitele unui materialism egoist, deci imoral, — poate fi garanţia unui viitor care ni se prezintă cu atât mai greu, cu cât am devenit mai mari.

INDICE ONOMASTIC

D

G

H

I

J

K

L

M

N

O

Q

R

S

Ţ

U

CUPRINSUL

PUBLICAŢIUNILE INSTITUTULUI DE ISTORIE NAŢIONALĂ

a) ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE NAŢIONALĂ

Vol. I (1921—1922). Cluj, XIV+434 p.
Vol. II (1923). Bucureşti, XV+544 p.
Vol. III (1924—1925). Cluj, X+1045 p.
Vol. IV (1926—1927). Cluj, XXXII+751 p.
Vol. V (1928—1930). Cluj, XI+793 p.
Vol. VI (1931—1935). Cluj, XII+844 p.
Vol. VII (1936—1938). Bucnreşti, XI+935 p.
Vol. VIII (1939—1942). Sibiu, VII+582 p.
Vol. IX (1943—1944). Sibiu, IX+672 p.
Vol. X (1945). Sibiu, XII+728 p.

b) DOCUMENTE ISTORICE TRANSILVANE

Vol. I (1599—1699). Cluj, 1940, XVI+522 p.
Vol. II (1700—1781) în pregătire.

c) BIBLIOTECA ISTORICĂ ASTRA, publicată de Institutul de Istorie Naţională, în colaborare cu Secţiunea Istorică a „Asociaţiunii"

1. I. Lupaş, *Epocele principale în Istoria Românilor.* Ed. I, Cluj, 1928, 143 p.; Ed. II. Cluj, 1928, 144 p.
2 I. Lupaş, *Răscoala ţăranilor din Transilvania la 1784.* Clnj, 1934, 230 p.
3. Marina Lupaş-Vlasiu, *Aspecte din istoria Transilvaniei.* Sibiu, 1945, 328 p.

d) PUBLICAŢIUNI OCAZIONALE

1. *Fraţilor Alexandru şi Ion I. Lapedatu* la împlinirea vârstei de 60 de ani. Bucureşti, 1936, LXXIV+905 p.
2. *La Transylvanie,* volum tipărit sub auspiciile Academiei Române. Bucureşti, 1938, 857 p.
3. *Omagiu lui Ioan Lupaş* la împlinirea vârstei de 60 ani. Bucureşti, 1943, LXVIII+926 p.

e) MONOGRAFII ISTORICE

1. I. Lupaş, *Studii istorice.* Vol. III. Sibiu, 1941, 312 p.
2 I. Lupaş, *Studii istorice.* Vol. IV. Sibiu, 1943, 392 p.
3. C. Petranu, *Ars Transsilvaniae.* Études d'histoire de l'art transylvaiu. Studien zur Kunstgeschichte Siebeubürgens. Sibiu, 1944, VII+523 p.
4. Lupaş, *Studii istorice.* Vol. V. Sibiu-Cluj, 1945—1946, 511 p.

f) BIBLIOTECA INSTITUTULUI DE ISTORIE NAŢIONALĂ

I. N i c o l a e D r ă g a n u, *Toponimie şi istorie.* Cluj, 1928, II+178 p.

II. I o a c h i m C r ă c i u n, *Cronicarul Szamosközi şi însemnările lui privitoare la Români,* 1566—1608. Cluj, 1928, 214 p.

III. I o a n M o g a, *Rivalitatea polono-austriacă şi orientarea politică a Ţărilor Române la sfârşitul secolului XVII.* Cluj, 1933, IV+240 p.

IV. D a v i d P r o d a n, *Răscoala lui Horia în comitatele Cluj şi Turda.* Bucureşti, 1938, 205 p.

V. A u r e l D e c e i, *Românii din veacul al IX-lea până în al XIII-lea în lumina izvoarelor armeneşti,* Bucureşti, 1939, 197 p.

VI M a r i n a I. L u p a ş, *Mitropolitul Sava Brancovici, 1656—1683.* Cluj, 1939, 126 p.

VII. S e b a s t i a n S t a n c a, *Viaţa şi activitatea Episcopului Vasile Moga, 1774—1845.* Cluj, 1939, 127 p.

VIII. D i m i t r i e B r a h a r u, *Chestiunea română în Italia în timpul Memorandului.* Sibiu, 1942, 143 p.

IX. A l. P a p i u-I l a r i a n, *Istoria Românilor din Dacia Superioară.* Schiţa tomului III, publicată cu o întroducere şi cu note de Ştefan Pascu. Sibiu, 1943, XIX+172 p.

X. R o l f K u t s c h e r a, *Guvernatorii Transilvaniei, 1691—1774.* Sibiu, 1943, 103 p.

XI. H e l m u t K l i m a, *Guvernatorii Transilvaniei, 1774—1867.* Sibiu, 1943, 113 p.

XII. Ş t e f a n P a s c u, *Petru Cercel şi Ţara Românească la sfârşitul sec. XVI.* Sibiu, 1944, 313 p.

XIII. M i h a i l P. D a n, *Cehi, Slovaci şi Români în veacurile XIII—XVI.* Sibiu, 1944, 477 p.

XIV. E n e a H o d o ş, *Din corespondenţa lui Simeon Bărnuţiu şi a contemporanilor săi.* Sibiu, 1944, 134 p.

XV. T e o d o r B ă l a n, *Activitatea refugiaţilor moldoveni în Bucovina, 1848.* Sibiu, 1944, 130 p.

XVI. N i c o l a e A l b u, *Istoria învăţământului românesc din Transilvania până la 1800.* Blaj, 1944, 368 p.

XVII. I o a n M o g a, *Voevodatul Transilvaniei. Fapte şi interpretări istorice.* Sibiu, 1944, 100 p.

XVIII. D. P r o d a n, *Teoria imigraţiei Românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea,* Sibiu, 1944, 173 p.

XIX. Ş t e f a n P a s c u, *Contribuţiuni documentare la istoria Românilor în sec.XIII şi XIV.* Sibiu, 1944, 77 p.

XX. *Institutul de Istorie Naţională din Cluj-Sibiu, 1920—1945.* Activitatea ştiinţifică prezentată în şedinţa comemorativă din 4 Februarie 1945 de Al. Borza, I. Lupaş, I. Moga, I. Crăciun, Şt. Pascu şi S. Martin. Sibiu, 1945, 121 p.